

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

ИЖТИМОЙ ФАНЛАР ФАКУЛЬТЕТИ

ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ

ФАНИДАН 4-КУРС БАРЧА ЙЎНАЛИШ ТАЛАБАЛАРИ
УЧУН

ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА

Тузувчилар: фалс.ф.н., доц. А.Утамуродов
Ўқитувчи: У.Бўтаев

Тошкент - 2017

Кириш

I. Норматив-ҳуқуқий таъминоти.....

1.1. Ўқув дастури.

1.2. Силлабус.

II. Услубий таъминоти.....

2.1. Маърузалар матни.

2.2. Фанни ўқитишда қўлланиладиган таълим технологиялари.

III. Ахборот - ресурс таъминоти.....

3.1. Назорат саволлари (ЖН, ОН ва ЯН).

3.2. Тестлар.

3.3. Кейслар.

3.4. Глоссарий.

I. Норматив-ҳуқуқий таъминоти

1.1. Ўқув дастури

Кириш

Ўзбекистон давлат мустақиллигини қўлга киритгандан сўнг ўз олдида демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришни асосий мақсад қилиб қўйди. “Кучли давлатдан – кучли жамият сари” тамойилининг амалиётга изчил татбиқ этилиши шу йўналишда жамиятнинг ва давлат бошқарувининг барча соҳаларида демократик талабларга мос қўлаб ислохотлар амалга оширилди ва оширилмоқда.

Мустақилликнинг илк давридаёқ Президент И.А.Каримов томонидан мамлакатнинг тарихий ривожланиш анъаналари, демократик принциплар ва халқимиз дунёқарashi, қолаверса мамлакат миллий манфаатларини ўзида ифода этган фуқаролик жамияти, ҳуқуқий давлат ва бозор муносабатларига ўтиш даврининг назарий асослари ишлаб чиқилди ва у «Ўзбек модели»да мужассамлашди. Ана шу асосда ривожланган мамлакатларда шаклланган демократик кадриятлар, фуқаролик жамиятига хос тамойиллар фақат халқаро тажрибаларда синовлардан ўтганлиги учунгина эмас, балки ўзбек халқининг миллий манфаатларига мос келганлиги учун ҳам мамлакатдаги ислохотлар жараёнларига босқичма-босқич татбиқ этила бошланди.

Ўзбекистонда янги жамиятни ривожлантириш ислохотлари жараёнида жаҳондаги турли мамлакатларда фуқаролик жамияти асосларининг яратилиши турли даражада ва даврларда амалга оширилганлигининг назарий ва амалий жиҳатларини, тажрибаларини ўрганиш муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки, фуқаролик жамиятининг бу ижобий жиҳатлари (тамойиллари ва белгиларини) синалган тажриба сифатида ўтиш даврини ўз бошидан кечираётган мамлакатларда фуқаролик жамияти қуришда эътиборга олишга имкон беради. Шу нуқтаи назардан фуқаролик жамияти фанини олий таълим тизимида ўқитиш долзарб вазифалардан бири ҳисобланади.

Мустақил тараққиёт йўли давомида мамлакатимизда янги фанлар шаклланиши ва ривожланиши учун кенг имкониятлар яратилди. Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 10 сентябрдаги 07/1-616-сонли топшириғи ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 18 сентябрдаги “Олий таълим муассасаларида “Фуқаролик жамияти” фанини ўқитилишини жорий этиш тўғрисида”ги 352-сонли буйруғига асосан барча таълим йўналишларининг 3-4 курсларида 56 соат ҳажмида ўқитиш белгиланган.

Фаннинг мақсади ва вазифалари

Фанни ўқитишдан мақсад - талаба ёшлар онгида фуқаролик жамияти тўғрисидаги назарий билимларни ва амалий кўникмаларини шакллантиришдан иборат.

Фаннинг вазифалари:

Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари тушунтириш;

Фуқаролик жамияти ҳақидаги ғоя, йўналиш ва назарияларни таҳлил қилиш;

Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг асосий белгилари ва ўзаро таъсир этиш механизмлари тўғрисида тушунчалар бериш;

Фуқаролик жамиятини барпо этишнинг ижтимоий-сиёсий асослари тушунтириш;

Иқтисодий тараққиёт – фуқаролик жамиятининг муҳим таянчи эканлигини асослаш;

Юксак маънавият – фуқаролик жамиятининг асоси эканлигини кўрсатиб бериш;

«Адолат – қонун устуворлигида» тамойилига амалда риоя қилишини тушунтириш;

Сайлов ҳукуқи эркинлиги - фуқаролик жамиятининг муҳим мезони эканлигини асослаш;
Ижтимоий муҳитнинг фуқаролик жамиятини ривожлантиришдаги аҳамияти ёритиш;
Жаҳон тажрибасида фуқаролик жамияти институтлари ривожланишини кўрсатиб бериш;
Ижтимоий ва технологик инновацияларнинг фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишига таъсирини аниқлаш;
Тараққиётнинг “Ўзбек модели” ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик асослари кўрсатиб бериш;
Сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларни эркинлаштириш фуқаролик жамиятини ривожлантириш шарти эканлигини асослаш;
Жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлаш масаласи ҳақида тушунчалар бериш;
Демократик институтларни ривожлантиришда сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамиятини кўрсатиш;
Нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва жамоат ташкилотлари фаолияти тушунтириш;
Оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш бўйича тушунчалар бериш;
Фуқаролар сиёсий фаоллиги ва маданиятини ошириш механизмларини таҳлил қилиш;
Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ёритиб бериш;
Жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминланиш масалаларини ёритиш;
Ижтимоий шериклик тўғрисида билимлар бериш.

Фан бўйича талабаларнинг билими, кўникма ва малакасига қўйиладиган талаблар

“Фуқаролик жамияти” фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

- Фуқаролик жамияти тўғрисида назарий билимлар ва уларнинг Ўзбекистон ва жаҳон тажрибасида намоён бўлишининг ўзига хос жиҳатлари тўғрисида;
- талабаларда фуқаролик жамияти тўғрисидаги назарий билимлар ва кўникмалар;
- жаҳонда фуқаролик жамиятининг шаклланиш ва ривожланиш тажрибалари;
- фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши тўғрисида;
- ўтмиш, бугунвакелажаквоқеаларини баҳолашда сиёсий-тарихий тажрибалардан фойдаланиш;
- фуқаролик жамиятида давлат бошқарув органларини демократлаштириш ва модернизациялаш жараёнлари бўйича;
 - давлат ҳокимияти органларитизимини билиши;
 - фуқаролик жамиятида давлат бошқарувитузилмасини;
 - фуқаролик жамияти қуриш моҳияти ҳақида **тасаввурга эга бўлиши;**
 - фуқаролик жамият қуришнинг миллий ва умуминсоний демократик тамойилларини;
 - хорижий мамлакатларнинг фуқаролик жамият қуриш бўйича илғор тажриба ва усулларини;
 - ривожланган мамлакатларда мамлакатни демократлаштириш ва модернизациялашнинг асосий тамойилларини ҳамда уларнинг “Ўзбек модели” тамойиллари билан қиёсий таҳлилин;
 - демократик давлат ва фуқаролик жамиятини қуришнинг ҳуқуқий асосларини;
 - тараққиётнинг “Ўзбек модели” тамойиллари моҳиятини **билиши ва улардан фойдалана олиши;**
 - марказлашган режали иқтисодиёт ва ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг ўхшаш ва фарқли томонларини аниқлаш;

- мамлакатни демократлаштириш ва бозор иқтисодиётига ўтишининг революцион ва эволюцион йўлларининг ютуқ ва камчиликларини баҳолаш;
- мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишининг моҳияти ва босқичлари;
- мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш ва диверсификациялаш, ижтимоий ҳаётни янгилаш **қўникмаларига эга бўлиши керак**;
- мамлакат амалга оширилаётган ислохотлар моҳиятини англаган ҳолда улардан ўз касбида фойдаланиш;
- “Ўзбек модели” эришаётган натижаларидан ўз ишларида фойдаланиш;
- мамлакатни демократлаштириш ва фуқаролик жамиятини қуриш бўйича ўз хулосаларини бера олиш;
- мамлакатимизнинг жаҳон бўйича эришаётган ютуқларини таҳлил қилиш **малакаларига эга бўлиши керак**.

Фаннинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги ва услубий жиҳатдан узвий кетма-кетлиги

Фуқаролик жамияти фани ўқув режадаги Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти, Ҳуқуқшунослик, Социология, Ўзбекистон тарихи, Фалсафа, Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар, Иқтисодиёт назарияси, Маънавият асослари, Маданиятшунослик каби фанлар билан ўзаро боғлиқ. Мазкур фанлар шахснинг сиёсий-интеллектуал камолотида, ижтимоий муносабатларда демократик, умуминсоний кадриятларнинг шаклланишида муҳим аҳамият касб этади. Фуқаролик жамияти фани ижтимоий ҳаётдаги ўзгаришларни бир бутун тизим сифатида ўрганади.

Фаннинг ишлаб чиқаришдаги ўрни

Фуқаролик жамияти фани соҳасида эгалланган билимлар инсоннинг мақсадини аниқлашда, фуқаролик жамиятида яшаш қўникмасини шакллантиришда, ҳуқуқий тенгликка амал қилишга, ижодий фаолияти жараёнида бурч ва масъулиятни ҳис қилишга ижобий таъсир қилади. Инсоннинг дунёда ўз ўрнини англашда, мақсадли фаолият юритишда, фуқаролик жамияти тараққиётига муносиб ҳисса қўшишда намоён бўлади.

Фанни ўқитишда замонавий ахборот ва педагогик технологиялар

Фуқаролик жамияти фанини ўқитиш жараёнида илмийлик, тарихийлик, мантиқийлик, объективлик тамойилларига амал қилинган ҳолда анъанавий усуллар, давра суҳбати, кластер, баҳс-мунозара, ақлий ҳужум, матбуот конференцияси, такдимот каби замонавий педагогик технология воситаларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Фанни ўзлаштириш мобайнида интерфаол усулларнинг турли шакллари билан, замонавий электрон техника воситаларидан, кўргазмали қуроллардан кенг фойдаланилади.

2 ҚИСМ

1-мавзу. Тараққиётнинг ўзбек модели ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик асослари

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан мамлакатимизда янги ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг концептуал заминлари асослаб берилиши. Ривожланган мамлакатларнинг тараққиёт моделлари. Тараққиётнинг “Ўзбек модели”ни яратилишининг сиёсий-ижтимоий, тарихий асослари. асосий тамойиллари, моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари. Тараққиётнинг “Ўзбек модели” жамиятимизда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг етакчи асоси эканлиги.

Фуқаролик жамиятини тадқиқ этишнинг методологик асослари. Демократик тараққиёт фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асоси сифатида. Давлат фуқаролик жамиятини шакллантиришда бош ислохотчи сифатида. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ижтимоий-иқтисодий асослари. Демократик ислохотларнинг замонавий сифат босқичида фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари.

2-мавзу. Мамлакатни янгилаш ва модернизация қилиш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шарти

Модернизация тушунчасининг мазмуни ва моҳияти. Ижтимоий-гуманитар фанлардаги модернизация концепциялари. Модернизациянинг назарий-методологик моделлари. Модернизация назарияларининг эволюцияси. Модернизация турлари, механизмлари ва асосий босқичлари. Модернизация жараёнларининг мақсад ва вазифалари.

Демократик тараққиёт модернизация жараёнларини етакчи асоси. Мамлакатимиздаги янгиланиш ва модернизация жараёнларининг асосий йўналишлари ва ўзига хос жиҳатлари. Мамлакатимизни ислоҳ этиш ва модернизация қилиш жараёнларининг изчиллиги ва босқичма-босқичлиги. “Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг”, “Ислохот ислохот учун эмас, аввало, инсон учун” деган қоида ва тамойилларнинг аҳамияти ва долзарблиги.

Мамлакатимизда модернизация жараёнларининг концептуал заминларининг асосланиши ва ривожлантирилиши. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ўзгаришларнинг қонунчилик, ҳуқуқий ва норматив базаси чуқурлаштирилиши ва кенгайтирилиши. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида “давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш” устувор вазифа этиб белгиланиши. Давлат бошқарувини модернизациялаш шароитида давлат ҳокимияти тармоқларининг “бир-бирини тийиб туриш ва мувозанатда сақлаш” тамойилининг моҳияти ва ҳокимиятлар тақсимланиш амалиётидаги ифодаси. Мамлакатимиздаги демократик ислохотлар ва янгиланишларнинг Конституция ва қонунларимизда изчил равишда акс этиши.

3-мавзу. Юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлиги – фуқаролик жамияти барпо этишнинг энг муҳим шарти

Юрт тинчлиги – бебаҳо неъмат, улуғ саодатдир. Башариятнинг ўз тараққиётнинг барча босқичларида тинчлик-тотувликка интилиши. Юрт тинчлиги – барқарор тараққиёт гарови. Фуқароларнинг Ватанга садоқати. Ватанпарварлик. Фидойилик. Сарҳадлар даҳлсизлиги. Замонавий қуролли кучлар. Ватан тушунчаси. Ватан равнақи ғояси в уни таъминлашнинг асосий омиллари. Ижтимоий омиллар. Сиёсий-ҳуқуқий омиллар.

Иқтисодий омиллар. Маънавий омиллар. Халқ фаровонлиги ғояси ва унинг таъминловчи курсаткичлар. Фаровон турмуш даража. Инсонга муносиб фаровон, моддий ва маънавий ҳайт тарзи. Кучли ижтимоий ҳимоя. Инсон омилнинг юксак мавқеига эришганлиги. Ислохот ислохот учун эмас, инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қили зарурлиги.

4-мавзу. Юксак маънавият ва дахлдорлик ҳисси – фуқаролик жамияти аъзоларининг муҳим фазилати

Фуқаролик жамиятининг маданий-маънавий асослари. Маданият ва маънавият. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда маънавий кадрлар. Миллий ва умуминсоний кадрлар. Миллий ғоя ва маънавият. Моддий ва маънавий маданиятнинг уйғунлиги. Маънавий таҳдидларга қарши кураш механизмлари. “Маънавий тикланиш” ва “маънавий янгилаш” тушунчалари. Демократия – миллий ва умуминсоний кадрлар эканлиги. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларининг устуворлиги олий демократик кадрлар эканлиги. “Ҳамма нарса инсон учун, унинг келажаги учун” тамойили.

5-мавзу. Демократик институтларни ривожлантиришда сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамияти

Кўппартиявийлик – фуқаролик жамият барпо этишнинг муҳим шарт. Мамлакатимиздаги мавжуд сиёсий партия ва ҳаракатлар фаолиятини жонлантириш. Ўзбекистон Халқ демократик партияси, Ўзбекистон Адолат социал-демократик партияси, Ўзбекистон Миллий Тикланиш демократик партияси, Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партияси. Сиёсий партияларнинг Олий Мажлис Сенат, Қонунчилик палатаси, халқ депутатлари кенгашларидаги ўрни. “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида” (2007)ги қонун ва унинг сайловларда ғолиб партиянинг Бош вазир номзодини кўрсатиш ҳуқуқи ҳамда унинг моҳияти.

6-мавзу. Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши. Ўзбекистонда нодавлат ноижорат ташкилотларнинг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожланиши. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантириш истиқболлари. Нодавлат ноижорат ташкилотлар ва уларнинг фуқаролик жамиятидаги ўрни. Ўзбекистонда ННТнинг ҳуқуқий асосларини демократлаштириш жараёни. Ўзбекистонда ННТнинг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожланиши.

7-мавзу. Ахборот соҳасини ривожлантириш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш.

Инсоният тарихида ахборот эҳтиёжи. Фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, сўз ва ахборот эркинлиги. Оммавий ахборот воситаларини жамиятни демократлаштириш ва фуқаролар эркинлигини таъминлашнинг муҳим шарт сифатида. Жамиятда ОАВнинг вазифалари, Ўзбекистонда ОАВнинг ривожланиш босқичлари ва унинг сиёсий ҳуқуқий асослари. Хорижий мамлакатларда ОАВнинг ривожланиш тажрибаси. Мустақиллик даврида мамлакатимизда ОАВларга эътиборнинг кучайиши борасидаги амалий тадбирлар. Электрон ҳуқуқат тўғрисидаги қонун. Фуқаролик жамияти бошқарув механизмлари такомиллашувида замонавий ахборот технологияларининг роли

8-мавзу. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари

Ўзбекистонда демократик жамият барпо этишда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг ўрни. Мамлакатимизда маҳаллий ўзини-ўзи бошқаришнинг шакллари. Уларнинг фуқаролик жамияти барпо этилишидаги роли. “Кучли давлатдан-кучли фуқаролик жамият сари” концепцияси. Маҳалла фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, унинг вазифалари кўламини кенгайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан ўзаро яқин муносабатларини таъминлаш.

Фуқаролик институтлари ва ўзини ўзи бошқариш органларини ривожлантириш учун энг мақбул ташкилий-ҳуқуқий механизмларни, яъни тегишли қонунчилик асосини шакллантириш, ташкилий-техникавий, моддий шарт-шароитларни, давлат ва жамоат бирлашмалари ҳамкорлигининг самарали усул-услугларини вужудга келтириш масалалари.

9-мавзу. Миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик

Миллат ва миллатлараро муносабатларга доир тушунчалар мазмун моҳияти. Миллат тушунчаси ва унга турли хил ёндошувлар. Этнос, миллат ва элат. Миллатлараро муносабатлар. Ватанпарварлик, космополитизм, миллатчилик. Диаспора ва унинг хусусиятлари. Мустақиллик даврида миллий миллий – маданий марказларининг шаклланиши ва ривожланиши. Миллатлараро тотувлик – миллий бош ғоямизнинг асосий тамойили. Миллатлараро тотувлик умумбашарий қадрият. Мустақиллик даврида миллатлараро тотувликнинг таъминланиши, миллий–маданий марказларнинг шаклланиши ва ривожланиши. Диний бағрикенглик, виждон эркинлиги ва диний қадриятларга муносабат омиллари. Конфессия тушунчаси ва унинг талқинлари. Жаҳоннинг асосий конфессиялари. Конфессиялараро мулоқот институтлари. Диний эътиқод эркилиги. Виждон эркинлиги Диний қадриятларни хурматлаш. Турли конфессияларнинг тенг ҳуқуқлиги. Миллатлараро ва конфессияларо тотувликни таъминлашда фуқаролик жамияти институтларининг тутган ўрни.

10-мавзу. Жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг очиқлиги

Жамоатчилик назоратининг моҳияти. Жамоатчилик назорати тизими. Жамоатчилик назоратининг субъектлари. Жамоатчилик назоратининг шакллари. Жамоатчилик назорати тушунчаси, унинг омиллари ва назарий ёндашувлар. Жамоатчилик назоратининг турли кўринишлари. Ваколатли фуқаролик институтлари ва давлат ҳокимияти органлари. Давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш механизмлари.

11-мавзу. Ижтимоий шериклик

Ижтимоий шериклик-етуклик мезони. Ижтимоий шерикликнинг тарихи ва тадрижи. Ижтимоий шерикликнинг назарий асослари. Ижтимоий шериклик тушунчаси ва унинг талқинлари. Ҳамкорлик ва ижтимоий шериклик. Ижтимоий шерикликнинг турлари. Ижтимоий шерикликнинг мақсад ва вазифалари. Ижтимоий шерикликнинг субъектлари. Ўзбекистонда ижтимоий шерикликнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмлари. Ўзбекистонда ижтимоий шериклик назариясининг бойитилиши ва амалиётининг ривожлантирилиши.

12-мавзу. Фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёш авлодни тарбиялашнинг асосий йўналишлари

Фуқаролик позицияси тушунчаси ва уни шакллантирадиган асосий омиллар. Фуқаро онги, маданияти, даҳлдорлик ҳисси ва маъулият тушунчалари. Ёшларда фуқаролик позициясини шакллантиришнинг ижтимоий-маънавий ва ахлоқий жиҳатлари. Фуқаролик

жамиятини ривожлантиришда фуқаролик маданияти ва масъулиятининг ўрни. Ўзбекистонда ёшларга ойда давлат сиёсатининг стратегик йўналашилари. Баркамол авлодни тарбиялаш ғояси ва уни амалга ошириш механизмлари. Уларни ривожлантиришнинг асосий йўналишлари, восита ва механизмлари. Ўзбекистонда ёшларга ойда давлат сиёсати. Ёшлар бугунги ва эртанги кунимизнинг хал қилувчи кучи. Баркамол авлод – юрт таянчи. Ёшлар масъулиятини оширишнинг ташкилий-амалий жиҳатлари.

**“Фуқаролик жамияти”
ФАНИНИНГ ТЕМАТИК РЕЖАСИ**

Т/р	Мавзунинг номланиши	Соати
1	Тараққиётнинг ўзбек модели ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик асослари	2
2	Мамлакатни янгилаш ва модернизация қилиш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шарти	2
3	Юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлиги – фуқаролик жамияти барпо этишнинг энг муҳим шарти	
4	Юксак маънавият ва дахлдорлик ҳисси – фуқаролик жамияти аъзоларининг муҳим фазилати	
5	Демократик институтларни ривожлантиришда сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамияти	
6	Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотларни демократлаштириш жараёни	2
7	Ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш	2
8	Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари	
9	Миллатлар ва конфессиялараро тотувлик	2
10	Жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг очиқлиги	2
11	Ижтимоий шериклик	2
12	Фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёш авлодни тарбиялашнинг асосий йўналишлари	
	Жами:	14

Амалий машғулотларни ташкил этиш бўйича тавсиялар

“Фуқаролик жамияти” фани бўйича семинар машғулотларида маърузада баён қилинган назарий билимларни мустаҳкамлаш, фан бўйича олинган билимларни кенгайтириш ва чуқурлаштириш, талабаларнинг илмий-тадқиқот ишларини олиб бориш ва билиш қобилиятларини ўстириш, назарий ўқитиш жараёнида эгалланган билимларнинг амалиётга тадбиқ этилишига алоҳида эътибор қаратилади. Семинар машғулотлари давомида ўқитувчи ва талаба ўртасида икки томонлама яқин алоқа ўрнатилади, жонли суҳбат олиб борилади, ўзаро фикр алмашиш ва турлича қарашларни ифода этиш жараёнида фаннинг хусусий масалаларини чуқур ўрганиш мақсадини амалга оширади. Бунда замонавий педагогик технологиянинг интерфаол усуллари қўл келади. Бу усуллар ёрдамида ўтказилган семинар машғулотларидан асосий мақсад – талабаларнинг фаол ишлаши ва мустақил фикрлаши, ўз-ўзини баҳолаш ва бошқаларнинг фикрларини ҳурмат қилиш, мустақил ишлаш ҳамда гуруҳда ишлаш кўникмаларини шакллантиришдан иборат.

Амалий машғулотларнинг тахминий рўйхати:

2 ҚИСМ

1-семинар. Тараққиётнинг ўзбек модели ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик асослари

1. Тараққиётнинг “Ўзбек модели”ни яратилишининг сиёсий-ижтимоий, тарихий асослари. асосий тамойиллари, моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари.
2. Демократик тараққиёт фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асоси сифатида.
3. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари.

2-семинар. Мамлакатни янгилаш ва модернизация қилиш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шарти

1. Модернизация назарияларининг эволюцияси.
2. Мамлакатимиздаги янгиланиш ва модернизация жараёнларининг асосий йўналишлари ва ўзига хос жиҳатлари.
3. Мамлакатимизда модернизация жараёнларининг концептуал заминларининг асосланиши ва ривожлантирилиши.

3-семинар. Юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлиги – фуқаролик жамияти барпо этишнинг энг муҳим шарти

1. Юрт тинчлиги – барқарор тараққиёт гарови.
2. Халқ фаровонлиги ғояси ва унинг таъминловчи курсаткичлар.
3. Инсон омилининг юксак мавқеига эришганлиги.

4-семинар. Юксак маънавият ва дахлдорлик ҳисси – фуқаролик жамияти аъзоларининг муҳим фазилати

1. Фуқаролик жамиятининг маданий-маънавий асослари.
2. “Маънавий тикланиш” ва “маънавий янгиланиш” тушунчалари.
3. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларининг устуворлиги олий демократик кадрият эканлиги.

5-семинар. Демократик институтларни ривожлантиришда сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамияти

1. Кўппартиявийлик – фуқаролик жамият барпо этишнинг муҳим шарти.
2. Мамлакатимиздаги мавжуд сиёсий партия ва ҳаракатлар фаолиятини янада такомиллаштириш йўналишлари.
3. Сиёсий партияларнинг Олий Мажлис Сенат, Қонунчилик палатаси, халқ депутатлари кенгашларидага ўрни.

6-семинар. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари

1. Ўзбекистонда демократик жамият барпо этишда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларининг ўрни.
2. “Кучли давлатдан- кучли фуқаролик жамият сари” концепцияси.
3. Маҳалла фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш.

7-семинар. Фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёш авлодни тарбиялашнинг асосий йўналишлари

1. Фуқаролик позицияси тушунчаси ва уни шакллантирадиган асосий омиллар.
2. Ёшларда фуқаролик позициясини шакллантиришнинг ижтимоий-маънавий ва ахлоқий жиҳатлари.
3. Ўзбекистонда ёшларга оида давлат сиёсати.

“Фуқаролик жамияти” фанининг семинар машғулоти тематик режаси

Т/р	Мавзунинг номланиши	Соати
1	Тараққиётнинг ўзбек модели ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик асослари	2
2	Мамлакатни янгилаш ва модернизация қилиш – фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг устувор шарти	2
3	Юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлиги – фуқаролик жамияти барпо этишнинг энг муҳим шарти	2
4	Юксак маънавият ва дахлдорлик ҳисси – фуқаролик жамияти аъзоларининг муҳим фазилати	2
5	Демократик институтларни ривожлантиришда сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамияти	2
6	Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари	2
7	Фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёш авлодни тарбиялашнинг асосий йўналишлари	2
	Жами:	14

Мустақил таълимнинг шакли ва мазмуни

Мустақил таълим қуйидаги шаклларда ташкил этилади:

- мавзуларни норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва ўқув адабиётлари ёрдамида мустақил ўзлаштириш;
- мавзулар бўйича реферат тайёрлаш;
- семинар ва амалий машғулотларга тайёргарлик кўриш;
- илмий мақола ва тезисларни тайёрлаш;
- фаннинг долзарб муаммоларини қамраб олувчи лойиҳалар тайёрлаш;
- назарийбилимларни амалиётда қўллаш;
- амалиётда гимажуд муаммоларнинг гечимини топиш;
- ўрганилаётган мавзу бўйича асосий илмий адабиётларга аннотация ёзиш ва бошқалар.

Таълим жараёнида инновацион технологияларни, ўқитишнинг интерфаол усулларини қўллаш талаба томондан мустақил танланади. Талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш тизимли тарзда, яъни узлуксиз ва узвий равишда амалга оширилади. Талаба олган назарий билимини мустаҳкамлаш, шу билан бирга навбатдаги янги мавзунини пухта ўзлаштириши учун мустақил равишда тайёргарлик кўриши керак.

Тавсия этилаётган мустақил ишларнинг мавзулари

№	Мавзу	Мустақил таълим
	Семинар машғулотларига тайёргарлик кўриш	14
1.	Маҳалла фуқаролик жамияти институти сифатида. (Ўзингиз яшаётган маҳалла фаолияти мисолида таҳлилни амалга оширинг).	2
2.	Экология соҳасидаги ННТ фаолиятини таҳлил этинг.	2
3.	Иқтисодиёт соҳасида профессионал уюшманинг фуқаролик институти сифатидаги фаолиятини таҳлил қилинг.	2
4.	Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган бирор-бир сиёсий партиянинг бошланғич ташкилотининг фуқаролик жамияти институти сифатидаги фаолиятига баҳо беринг.	2
5.	Фуқаролик жамияти институтлари олдида турган муаммоларни таҳлил қилинг. (Бирор-бир институт фаолияти мисолида).	2
6.	Таълим соҳасини бошқаришда фуқаролик жамияти институтларининг роли (хорижий амалиёт).	2
7.	Халқаро ва маҳаллий ННТларнинг фуқаролик жамиятини барпо этишдаги ролига баҳо беринг.	2
	Жами:	14
	Умумий:	28

Дастурнинг инфор­мацион-услубий таъминоти

Фуқаролик жамияти фанини ўқитишда замонавий (хусусан, интерфаол) методлари, педагогиква ахборот-коммуникация (медиа­таълим, амалий дастур пакетлари, тақдимо­т шаклида, электрон-дидактик) технологияларни қўллани­ши­на­зар­да тутилади. “Ўзбекистонда демократик жамият куриш назарияси ва амалиёти” фанида электрон дарсликдан, мавзуга оид компакт-дисклардан ва бошқа кўргазмали қуро­л­лардан фойдаланилади.

ФЙДАЛАНИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Рахбарий адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т. Ўзбекистон. 2015.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият - энгилмас куч. Т.-Маънавият. 2008.
3. Каримов И.А.
Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ри-
вожлантириш концепцияси. Т. - Ўзбекистон. 2010
4. Каримов И.А. Ўзбекистон мустақиллик аэриши шостонасида. Т. - Ўзбекистон. 2011.
5. Каримов И.А. “Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш — мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарти” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқ. // Халқ сўзи, 2012 йил 18 февраль.
6. Каримов И.А. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш – бизнинг бош мақсадимиздир. Т.: Ўзбекистон. 2012.
7. Каримов И.А. “Бош мақсадимиз – кенг кўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш” Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий иқтисодий ривожлантириш яқунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси. // Халқсўзи, 2013 йил 18 январь.
8. Каримов И.А. “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожидидаги роли ва аҳамияти” мавзусидаги халаро конференциясининг очилиш маросимидаги нутқи. Халқ сўзи. 2014 йил 16 май.
9. Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. // Халқ сўзи, 2015 йил 21 январь.
10. Каримов И.А. “Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш — энг олий саодатдир”. Т.: Ўзбекистон. 2015.
11. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – жамиятимизни ислох этиш ва демократлаштириш, мамлакатимизни модернизация қилиш жараёнларини янги босқичга кўтаришдан иборат. Халқ сўзи, 2015 йил 7 декабрь.
12. Каримов И.А. Озодлик ҳавосидан тўйиб нафас олган халқ ўз йўлидан ҳеч қачон қайтмайди. Т.: Ўзбекистон. 2016.

Дарсликлар ва ўқув кўлланимлар:

1. Абдуазимов О. Фуқаролик жамияти ва оммавий ахборот воситалари. –Т.: Академия, 2008.
2. Жалилов Ш. Фуқаролик жамиятининг пойдевори. – Т.: Ўзбекистон, 2003.
3. Ислон З.М. Ўзбекистон модернизациялаш ва демократик тараққий сари. – Т.: Ўзбекистон, 2005.
4. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши.- Т.: Ўзбекистон, 2010.
5. Коэн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. Пер. с англ. М., 2003.
6. Одилқориев Х. Конституция ва фуқаролик жамияти. – Т. Шарқ, 2002.
7. Раҳманов А. Гражданское общество: достижения, проблемы, перспективы: учебное пособие. – Т.: Академия, 2007.

8. Шарифходжаев М. Формирование основ гражданского общества в Узбекистане / Отв. ред. А.Х. Саидов. – Т.: Мир экономики и права, 2002.
9. Фуқаролик жамияти. Дарслик лойиҳаси. Муаллифлар жамоаси. Т.: 2016. Электрон вариант.

Қўшимча адабиётлар:

1. Авесто. Тарихий–адабий ёдгорлик. “Шарқ”. Тошкент – 2001.
2. Аристотель. Политика. – М.: АСТ, 2006. – 393 с.
3. Афлотун. Қонунлар. Урфон Отажон таржимаси. Янги асравлоди, 2002. - 458 бет.
4. Берк Э. Правление, политика и общество / пер. с англ. – Канон-Пресс-Центр, 2001.
5. Беруний Абу Райхон. 100 ҳикмат: ибратли сўзлар. – Т.: Фан, 1993.
6. Бобур. Бобурнома. Т.: Юлдузча. 1989.
7. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Пер. Б.Г. Столпнера, М.И. Левиной; Сост. Д.А. Керимов, В.С. Нерсесянц. – М.: Мысль, 1990. – 526 с.
8. Гоббс Т. ... Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – М.: Соцэскиз «Образцовая», 1936. – 503 с.
9. Ибн Сина. Избранные философские произведения / Отв. ред. Асимов М.С. – М.: Наука, 1980. – 554 с.
10. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно-гражданском плане. К вечному миру (2-ое изд., испр. и доп.). – Алматы: Жетжаргы, 2004. – 158 с.
11. Локк Дж. Сочинения: В 3-х т. Т.3. (Пер. с англ.) / Ред. и авт. примеч. И.С. Нарский, А.Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – 668 с.
12. Макиавелли Н. Сочинения. Государь.-М.:, 1996.
13. Навоий А. Махбубул-қулуб.-Т.:Адабиётвасанъат, 1988. – 208 б.
14. Навоий А. СаддиИскандарий.- Т.: Адабиётвасанъат, 1978. - 330 б.
15. Низомулмулк. Сиёсатномаёқисиярул-мулк.- Т.: Адолат, 1997. – 255 б.
16. Платон. Государство// Платон. Соч. в 3-х томах. Т. 3. Часть I. М., 1971.
17. Поппер К. Открытое общество и его враги: в 2-х томах. М., 1992.
18. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре или начале политического права / Под ред. А.К. Дживелегова. – М.: Труд и воля, 1906. – 208 с.
19. Токвиль А. Демократия в Америке. – М., 1992.
20. Темуртузуклари. Б. Аҳмедов таҳририостида.- Т.: Нашриёт-матбаабирлашмаси, 1991. – 144 б.
21. Форобий Абу Наср. Фозил одамлар шахри. – Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993.
22. Цицерон. Диалоги. О государстве. О законах – М.: Наука, 1966.
23. Юсуф Хос Хожиб қутадғу билиг. Т.: Фан. 1971.
24. Кайковус. Қобуснома.-Т.: Мерос, 1992.-176 б.

Электрон таълим ресурслари:

1. www.ziyonet.uz
2. www.xs.uz
3. www.nimfogo.uz
4. www.ngo.uz
5. www.mahalla.uz

1.2. Силлабус

4-курс барча бакалавр йўналишлари учун Фуқаролик жамияти фанидан

Силлабус

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

1. Муаллифлар жамоаси Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети “Демократик давлат қуриш назарияси ва амалиёти” кафедраси профессор-ўқитувчилари.

Боғланиш учун телефон: 246-67-63 (иш);

Электрон почта:

Илмий қизиқишлари: Фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий мақоми. Фуқаролик жамияти фанида инновацион жараёнлар. Фуқаролик жамиятини ўрганишда Шарқ тажрибаси.

Илмий мактаби:

2. Фуқаролик жамияти.

3. Ўтказилиш жойи ва вақти 8-семестр дарс жадвалига асосан.

4. Ўқув фанининг бошқа фанлар билан ўзаро боғлиқлиги:

Ўзбекистонда демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти фани билан.

5. Ўқув фанининг тавсифи:

5.1. Ўқув фанининг йўналтирилганлиги.

Фуқаролик жамияти фани Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан мамлакатимизда янги ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг концептуал заминлари асослаб берилиши. Ривожланган мамлакатларнинг тараққиёт моделлари. Тараққиётнинг “Ўзбек модели”ни яратилишининг сиёсий-ижтимоий, тарихий асослари ва уларнинг асосий тамойиллари, моҳияти ва ўзига хос хусусиятларини ўзига хос методология вазифасини ўташга йўналтирилган.

5.2. Мақсади:

Талаба ёшлар онгида фуқаролик жамияти тўғрисидаги назарий билимларни ва амалий кўникмаларини шакллантиришдан иборат.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан мамлакатимизда янги ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг концептуал заминлари асослаб бериш борасидаги зарур билим, кўникма ва малакани шакллантиришдир.

5.3. Вазифалари:

Фуқаролик жамияти фанининг предмети, объекти, мақсад ва вазифалари тушунтириш;

Фуқаролик жамияти ҳақидаги ғоя, йўналиш ва назарияларни таҳлил қилиш;

Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг асосий белгилари ва ўзаро таъсир этиш механизмлари тўғрисида тушунчалар бериш;

Фуқаролик жамиятини барпо этишнинг ижтимоий-сиёсий асослари тушунтириш;

Иқтисодий тараққиёт – фуқаролик жамиятининг муҳим таянчи эканлигини асослаш;

Юксак маънавият – фуқаролик жамиятининг асоси эканлигини кўрсатиб бериш;

«Адолат – қонун устуворлигида» тамойилига амалда риоя қилишини тушунтириш;

Сайлов ҳуқуқи эркинлиги - фуқаролик жамиятининг муҳим мезони эканлигини асослаш;

Ижтимоий муҳитнинг фуқаролик жамиятини ривожлантиришдаги аҳамияти ёритиш;

Жаҳон тажрибасида фуқаролик жамияти институтлари ривожланишини кўрсатиб бериш;

Ижтимоий ва технологик инновацияларнинг фуқаролик жамияти шаклланиши ва ривожланишига таъсирини аниқлаш;

Тараққиётнинг “Ўзбек модели” ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг илмий-методологик асослари кўрсатиб бериш;

Сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларни эркинлаштириш фуқаролик жамиятини ривожлантириш шарти эканлигини асослаш;

Жамиятда манфаатлар мувозанатини таъминлаш масаласи ҳақида тушунчалар бериш;

Демократик институтларни ривожлантиришда сиёсий партияларнинг ўрни ва аҳамиятини кўрсатиш;

Нодавлат-нотижорат ташкилотлари ва жамоат ташкилотлари фаолияти тушунтириш;

Оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш бўйича тушунчалар бериш;

Фуқаролар сиёсий фаоллиги ва маданиятини ошириш механизмларини таҳлил қилиш;

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ёритиб бериш;

Жамоатчилик назорати ва давлат органлари фаолиятининг очиқлигини таъминланиш масалаларини ёритиш;

Ижтимоий шериклик тўғрисида билимлар бериш.

5.4. Ўқув фанининг мазмуни:

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан мамлакатимизда янги ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг концептуал заминлари асослаб берилиши. Ривожланган мамлакатларнинг тараққиёт моделлари. Тараққиётнинг “Ўзбек модели”ни яратилишининг сиёсий-ижтимоий, тарихий асослари. асосий тамойиллари, моҳияти ва ўзига хос хусусиятлари. Тараққиётнинг “Ўзбек модели” жамиятимизда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этишнинг етакчи асоси эканлиги.

Фуқаролик жамиятини тадқиқ этишнинг методологик асослари. Демократик тараққиёт фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг асоси сифатида. Давлат фуқаролик жамиятини шакллантиришда бош ислохотчи сифатида. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ижтимоий-иқтисодий асослари. Демократик

ислохотларнинг замонавий сифат босқичида фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари. Ижтимоий шериклик-етуклик мезони. Ижтимоий шерикликнинг тарихи ва тадрижи. Ижтимоий шерикликнинг назарий асослари. Ижтимоий шериклик тушунчаси ва унинг талқинлари. Ҳамкорлик ва ижтимоий шериклик. Ижтимоий шерикликнинг турлари. Ижтимоий шерикликнинг мақсад ва вазифалари. Ижтимоий шерикликнинг субъектлари. Ўзбекистонда ижтимоий шерикликнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмлари. Ўзбекистонда ижтимоий шериклик назариясининг бойитилиши ва амалиётининг ривожлантирилиши каби жиҳатларни талабаларга ўргатиш ва мустақил фикрини шакллантириш.

6. Асосий ва қўшимча адабиётлар рўйхати:

6.1. Асосий адабиётлар:

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка (современное написание слов). Изд. “Цитадель”, г. Москва, 1998 г
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Пер. с фр. и послесловие А. Б. Гофмана. М.: Наука, 1990.
3. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши.-Тошкент: Ўзбекистон, 2010.
4. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар. – Т.: «Шарқ», 1998.

6.2. Қўшимча адабиётлар:

1. Arato A. 1981. Civil Society Against the State: Poland, 1980-81 – Telos, #47.
2. B. Desker and M. N. M. Osman. S Rajaratnam on Singapore: from ideas to reality. — Singapore: World Scientific Publishing, 2006.
3. Baker G. 2002. Civil Society and Democratic Theory: Alternative Voices.

7. Билимларни назорат қилиш:

Талабаларнинг билим савияси ва ўзлаштириш даражасининг Давлат таълим стандартларига мувофиқлигини таъминлаш учун қуйидаги назорат турларини ўтказиш режалаштирилади:

Жорий назорат - талабанинг фан мавзулари бўйича билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Жорий назоратлар аудитория машғулотида оғзаки ва аралаш шаклда ўтказилади.

Оралик назорат - семестр давомида ўқув дастурининг тегишли бўлими тугаллангандан кейин талабанинг билим ва амалий кўникма даражасини аниқлаш ва баҳолаш усули. Оралик назоратлар тест ва коллоквиум шаклида ўтказилади.

Яқуний назорат - семестр якунида муайян фан бўйича назарий билим ва амалий кўникмаларни талабалар томонидан ўзлаштириш даражасини баҳолаш усули. Яқуний назорат ёзма шаклда ўтказилади.

Жорий назорат:

Оғзаки – 30 балл;

Мустақил таълим (презентация) – 10 балл.

Оралик назорат:

Коллоквиум - 15 балл (кодекс асосида);

Тест - 15 балл.

Яқуний назорат:

Ёзма иш шаклида ўтказилади - 30 балл.

Ўзлаштириш кўрсаткичлари

86-100 - баллгача “аъло”;

71-85	- баллгача	“яхши”;
55-70	- баллгача	“қониқарли”;
0-54	- баллгача	“қониқарсиз”.

Талабанинг фан бўйича ўзлаштириш кўрсаткичини назорат қилишда қуйидаги мезонлар тавсия этилади:

а) 86-100балл учун талабанинг билим даражаси қуйидагиларга жавоб бериши лозим:

- фаннинг моҳияти ва мазмунини тўлиқ ёрита олса;
- фандаги мавзуларни баён қилишда илмийлик ва мантиқийлик сақланиб, илмий хатолик ва чалкашликларга йўл қўймас;
- фан бўйича мавзу материалларининг назарий ёки амалий аҳамияти ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлса;
- фан доирасида мустақил эркин фикрлаш қобилиятини намоён эта олса;
- берилган саволларга аниқ ва лўнда жавоб бера олса;
- конспектга пухта тайёрланган бўлса;
- мустақил топшириқларни тўлиқ ва аниқ бажарган бўлса;
- фанга тегишли қонунлар ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни тўлиқ ўзлаштирган бўлса;
- фанга тегишли мавзулардан бири бўйича илмий мақола чоп эттирган бўлса;
- ҳуқуқий нормаларни шархлай билса;

б) 71-85 балл учун талабанинг билим даражаси қуйидагиларга жавоб бериши лозим:

- фаннинг моҳияти ва мазмунини тушунган, фандаги мавзуларни баён қилишда илмий ва мантиқий чалкашликларга йўл қўймас;
- фаннинг мазмунини амалий аҳамиятини тушинган бўлса;
- фан бўйича берилган вазифа ва топшириқларни ўқув дастури доирасида бажарса;
- фан бўйича берилган саволларга тўғри жавоб бера олса;
- фан бўйича конспектини пухта шакллантирган бўлса;
- фан бўйича мустақил топшириқларни тўлиқ бажарган бўлса;
- фанга тегишли қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатларни ўзлаштирган бўлса.

в) 55-70 балл учун талабанинг билим даражаси қуйидагиларга жавоб бериши лозим:

- фан ҳақида умумий тушунчага эга бўлса;
- фандаги мавзуларни тор доирада ёритиб, баён қилишда айрим чалкашликларга йўл қўйилса;
- баён қилиш раво бўлмас;
- фан бўйича саволларга мужмал ва чалкаш жавоблар олинса;
- фан бўйича матн пухта шакллантирилмаган бўлса.

г) қуйидаги ҳолларда талабанинг билим даражаси 0-54 балл билан баҳоланиши мумкин:

- фан бўйича машғулотларга таёргарлик кўрилмаган бўлса;
- фан бўйича машғулотларга доир ҳеч қандай тасаввурга эга бўлмас;
- фан бўйича матнларни бошқалардан кўчириб олганлиги сезилиб турса;
- фан бўйича матнда жиддий хато ва чалкашликларга йўл қўйилган бўлса;
- фанга доир берилган саволларга жавоб олинмас;
- фанни билмас.

8. Ўқув фанининг талаблари:

“Фуқаролик жамияти” фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида **талаба:**

“Фуқаролик жамияти” фанини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида бакалавр:

- Фуқаролик жамияти тўғрисида назарий билимлар ва уларнинг Ўзбекистон ва жаҳон тажрибасида намоён бўлишининг ўзига хос жиҳатлари тўғрисида;
- талабаларда фуқаролик жамияти тўғрисидаги назарий билимлар ва кўникмалар;
- жаҳонда фуқаролик жамиятининг шаклланиш ва ривожланиш тажрибалари;
- фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши тўғрисида;
- ўтмиш, бугун ва келажак воқеаларини баҳолашдасиёсий-тарихий тажрибалардан фойдаланиш;
- фуқаролик жамиятида давлат бошқарув органларини демократлаштириш ва модернизациялаш жараёнлари бўйича;
- давлат ҳокимияти органларини тизимини билиши;
- фуқаролик жамиятида давлат бошқарувини тузилмасини;
- фуқаролик жамияти қуриш моҳияти ҳақида **тасаввурга эга бўлиши**;
- фуқаролик жамияти қуришнинг миллий ва умуминсоний демократик тамойилларини;
- хорижий мамлакатларнинг фуқаролик жамияти қуриш бўйича илғор тажриба ва усулларини;
- ривожланган мамлакатларда мамлакатни демократлаштириш ва модернизациялашнинг асосий тамойилларини ҳамда уларнинг “Ўзбек модели” тамойиллари билан қиёсий таҳлилини;
- демократик давлат ва фуқаролик жамиятини қуришнинг ҳуқуқий асосларини;
- тараққиётнинг “Ўзбек модели” тамойиллари моҳиятини **билиши ва улардан фойдалана олиши**;
- марказлашган режали иқтисодиёт ва ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётининг ўхшаш ва фарқли томонларини аниқлаш;
- мамлакатни демократлаштириш ва бозор иқтисодиётига ўтишининг революцион ва эволюцион йўлларининг ютуқ ва камчиликларини баҳолаш;
- мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишнинг моҳияти ва босқичлари;
- мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш ва диверсификациялаш, ижтимоий ҳаётни янгилаш **кўникмаларига эга бўлиши керак**;
- мамлакат амалга оширилаётган ислохотлар моҳиятини англаган ҳолда улардан ўз касбида фойдаланиш;
- “Ўзбек модели” эришаётган натижаларидан ўз ишларида фойдаланиш;
- мамлакатни демократлаштириш ва фуқаролик жамиятини қуриш бўйича ўз хулосаларини бера олиш;
- мамлакатимизнинг жаҳон бўйича эришаётган ютуқларини таҳлил қилиш **малакаларига эга бўлиши керак**.

II. Услубий таъминоти

2.1. МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

2-ҚИСМ

1 -МАВЗУ. ЎЗБЕКИСТОНДА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ ҚУРИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ НАЗАРИЯСИ ВА УНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ

Режа:

- 1.«Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал тамойилва унинг моҳияти.
- 2.Фуқаролик жамиятини шакллантиришда давлатнинг бош ислохотчилик ўрни.
- 3.Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантириш истиқболлари.

Таянч сўзлар: демократия, фуқаро, фуқаролик жамияти, фуқаролик жамияти институтлари, номарказлаштириш, давлат, ўзини ўзи бошқариш, оммавий ахборот воситалари, нодавлат ноижорат ташкилотлар, ҳаракатлар, ҳуқуқий давлат, давлат ҳокимияти, институтлар, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, инсон ҳуқуқлари, табақа (қатлам), эркинлаштириш, ҳуқуқ.

1. «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал тамойилва унинг моҳияти

Ўтган асрнинг 80-йиллари охири - 90-йиллар бошида тоталитар тузумдан эндигина халос бўлган, ўз мустақиллигини қўлга киритган Ўзбекистонда янги жамият ва давлатни бунёд этиш ислохотларининг жаҳон тажрибасининг қандай йўлидан бориши ҳали аниқ ва равшан эмас эди. Лекин, мамлакат ривожининг бош йўли танланди. Мустақилликнинг дастлабки кунларидаёқ Биринчи Президентимиз И.А.Каримов қуйидаги мақсадни илгари сурди: «Республикада собитқадамлик билан халқчил адолатли жамиятни бунёд этиш - бош вазифадир... Янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий турмуш тарзини эркин танлаб олишиникафолатлашикерак»¹.

Мустақиллик даврида фуқаролик жамияти қуриш стратегиясини шаклланида Президент И.А.Каримов томонидан илгари сурилган «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал тамойил муҳим аҳамият касб этди. Бу тамойилнинг асосий мазмун-моҳияти, йўналишлари,

¹Каримов И.А.Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли.//Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.І-Т.: Ўзбекистон, 1996.-Б.44-45.

умуминсоний ва миллий жиҳатлари унинг маърузалари ва асарларида мужассамлашди.

Халқимиз тарихи, дунёқараши, маънавияти, миллий манфаатлари ва миллий анъаналарини чуқур англаган мамлакат Президенти И.А.Каримов Мустақил Ўзбекистон халқининг манфаатлари ва орзу истакларидан келиб чиқиб фуқаролик жамияти ва демократик принципларни ўзида мужассам этган сиёсий тизимни ташкил этишга қодир бўлган Конституция қабул қилишга бошчилик қилди. Муҳими, Конституцияда фуқаролик жамияти қуришнинг асосий принцип ва қоидалари ривожланган мамлакатларга хос бўлган талаблар асосида ифодаланди. Шу тариқа, мамлакатда фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуришнинг сиёсий ва ҳуқуқий қафолатлари янги Конституция ва бошқа қонунларда ўз ифодасини топди. Унинг натижаси ўлароқ фуқаролик жамиятини шакллантиришга доир ҳуқуқий асослар яратилди.

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат барпо этиш ислохотлари энг мураккаб ва машаққатли синовлардан ўтди. Чунки, мамлакатда эскидан мерос бўлиб қолган давлатчилик анъаналари ва тоталитар жамият асоратлари ҳали сақланмоқда эди. Шунингдек, халқнинг ҳам ҳали янги жамият қуриш ва уни ташкил этишга доир тажрибаси кам, руҳияти ва сиёсий маданияти эса фуқаролик жамияти тўғрисидаги тасаввурлардан анча узоқэди. Ана шундай шароитда Президент И.А.Каримов томонидан фуқаролик жамияти, ҳуқуқий давлат ва бозор муносабатларига ўтиш даврининг назарий асосларини ишлаб чиқилди. Албатта, улар мамлакат тарихий ривожланиш анъаналари, демократик принциплар ва халқ дунёқараши, қолаверса, мамлакат миллий манфаатларини ўзида ифода этар эди.

XX асрнинг 80-йиллари охирига келиб, Ўзбекистон ҳали ўз давлат мустақиллигини эълон қилмаган бир пайтда фуқаролик жамиятини қуриш билан боғлиқ ўзгаришлар рўй бера бошлаган эди. Республика раҳбариятининг жамиятда кўппартиявийлик тизимини жорий этиш, давлат ва ҳукуматдан мустақил бўлган жамоат бирлашмалари тузулмаларини эркин фаолият кўрсатиши учун ҳуқуқий шарт-шароитлар яратишга бўлган интилиши кучайган эди.

Фуқаролик жамияти институтларини шакллантиришнинг асосий қафолати, яъни уларнинг ҳуқуқий асосларини яратиш мақсадларида 1991 йилнинг 15 февralида Ўзбекистон Олий Кенгаши «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги қонунни қабул қилди. Мазкур қонун республикада фаолият юритиб келаётган жамоат бирлашмалари фаолиятини тубдан ислох қилишга, уларни собиқ яккаҳоким мафкурадан покланишига, шунингдек, жамоат бирлашмалари тизилмаларини давлат ва ҳукумат тизимидан ажратишга ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиб берди. Республика ижтимоий-сиёсий ҳаётида биринчи марта мазкур қонунда жамоат бирлашмаларининг мақсадлари халқаро ва демократик мезонлар асосида таърифлаб берилди: «Жамоат бирлашмалари фуқаролик, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий, ҳуқуқий ҳамда эркинликларни рўёбга

чиқариш ва ҳимоя қилиш, фуқароларнинг фаоллиги ва ташаббускорлигини, давлат ва жамоат ишларини бошқаришда уларнинг иштирок этишини ривожлантириш...»² мақсадларида тузилади.

Мамлакат тарихида илк бор фуқаролик жамияти институтлари -жамоат бирлашмаларининг мустақиллиги, уларнинг давлат ва ҳукуматдан алоҳида фаолият юритувчи ҳуқуқий субъект эканлиги тан олинди. Бу ҳолат фуқаролик жамиятига хос белгилардан бири эди. Қонунда давлат идоралари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралashiш, шунингдек, жамоат бирлашмаларининг давлат идоралари ва мансабдор шахсларнинг фаолиятига аралashiшига йўл қўйилмаслиги ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланди.

Бу даврдаги муҳим воқеликлардан бири - Президент И.А.Каримов томонидан Ўзбекистонда ўтиш даври учун давлат қурилиши, бозор иқтисодиётини шакллантириш, фуқаролик жамияти қуриш, умуман, жамиятнинг барча соҳаларини ислоҳ қилиш жараёнларини бешта асосий принцип асосида амалга оширишнинг “Ўзбек модели” концепциясининг ишлаб чиқиши бўлди. Бу бешта асосий принципларнинг моҳияти қуйидагича ифодаланди:

«биринчидан, иқтисодий ислохотлар ҳеч қачон сиёсат ортида қолмаслиги керак, у бирор мафкурага бўйсундирилиши мумкин эмас. Бунинг маъноси шуки, иқтисодиёт сиёсатдан устун туриши керак. Ҳам ички, ҳам ташқи иқтисодий муносабатларни мафкурадан ҳоли қилиш зарур;

иккинчидан, давлат бош ислохотчи бўлиши лозим. У ислохотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, ўзгартиришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан ўтказиши, жаҳолатпарастлар (ретроградлар) ва консерваторлар қаршилигини бартараф этиши шарт;

учинчидан, қонун, қонунларга риоя этиш устувор бўлиши лозим. Бунинг маъноси шуки, демократик йўл билан қабул қилинган янги Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя этиши лозим;

тўртинчидан, аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсат ўтказиш. Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар қўрилиши лозим. Бу бозор иқтисодиёти йўлидаги энг долзарб вазифа бўлиб келди ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади;

бешинчидан, бозор иқтисодиётига ўтиш объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, ўтмишдаги «инқилобий сакрашлар»сиз, яъни эволюцион йўл билан, пухта ўйлаб, босқичма-босқич амалга оширилиши керак.

Бу қоидалар ўз истиклол, ривожланиш ва тараққиёт йўлимизга асос қилиб олинган бўлиб, ўтиш даври дастурининг негизини ташкил этади»³.

Ўзбекистондаги фуқаролик жамияти барпо этиш ҳам миллий, ҳам ривожланган демократик мамлакатлар тажрибасида обдан синалган

²Ўзбекистон Республикасининг «Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуни.//Ўзбекистон Республикасининг қонунлари. 4-сон. -Т.: Адолат, 1993.-Б.155.

³Каримов И.А.. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли.//Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура.Т.1.-Тошкент:Ўзбекистон, 1996. –Б.300-301.

демократик кадриятлар асосида амалга оширишга муҳим аҳамият берилди. Чунки, демократик кадриятлар нафақат халқаро тажриба ва синовлардан ўтганлиги учун, балки ўзбек халқининг миллий манфаатларига мос келганлиги учун ҳам ислохотлар жараёнларига татбиқ этила бошланди. Мамлакатда фуқаролик жамияти учун муҳим бўлган демократик кадриятларни Президент И.А.Каримов қуйидагича баҳолаган эди: «Маълумки, демократик жамиятнинг халқаро миқёсда эътироф этилган тамойиллари бор. Инсоннинг ўз хоҳиш-иродасини эркин билдириши ҳамда уни амалга ошириши, озчиликнинг кўпчиликка бўйсунishi, барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги, давлат ва жамият бошқарувида қонун устуворлиги, давлатнинг асосий органлари сайланиши, уларнинг сайловчилар олдида ҳисоб бериши, тайинлаш йўли билан шаклланадиган давлат органларининг сайловчи ташкилотлар олдидаги жавобгарлиги ва бошқалар шулар жумласига киради»⁴.

Шу билан бирга, Президент И.А.Каримовнинг қарашича, фуқаролик жамияти назарияси ва амалиёти ҳар бир мамлакат миллий кадриятлари, халқнинг миллий менталитети ва миллий анъаналари ўзида ифодаланиши зарур. Бу шунинг учун ҳам зарурки, фуқаролик жамияти барпо этишда ҳар бир халқ ўз миллий манфаатларини ифода этилишини ҳам англаши лозим. Бу каби ҳолатга эга бўлиш учун миллийлик янги жамият мазмуни ва шаклу шамойили билан уйғунлашиши лозим. Ўзбекистон эса бошқа мамлакатларга нисбатан адолатли ва халқчил жамият барпо этишга доир миллий мерос ва кадриятларга бойлиги билан ажралиб туради.

Шунингдек, мамлакатда янги жамият қуриш ислохотлари инқилобий йўлни ҳам қабул қилмайди. Чунки, бу йўл ўзининг вайронагарчилиги, миллионлаб аҳолини ижтимоий аҳволини пасайиб кетиши, жамиятни кутбланишган томонларга бўлиниб кетиши каби салбий ҳолатларни келтириб чиқаради. Шунинг учун ҳам давлат томонидан фуқаролик жамиятининг Ўзбекистон мамлақати учун ўзига хос қуйидаги жиҳатини илгари сурилди: «Шарқда демократик жараёнларнинг қадимдан шаклланиган ўзига хос ва ўзига мос хусусиятлари бор. Буни асло назардан қочириб бўлмайди. Яъни Шарқда демократик жараёнлар узвий равишда ва аста-секин тараққий топади. Бу соҳада инқилобий ўзгаришлар яшашга уринишлар ғоят ноҳуш, ҳатто фожиали натижаларга олиб келади. Инқилобни Ғарб олимлари ҳам «ижтимоий тараққиётнинг ибтидоий ва ёввойи шакли» деб атаганлар. Табиийки, бундай йўл бизга асло тўғри келмайди...»⁵. Президент И.А.Каримовнинг Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантиришга доир назарий қарашлари ривожланган мамлакатларда амалга оширилган демократик тамойиллар асосидаги тажрибаларга ҳамоҳанг тарзда ривожланди. У фуқаролик жамиятининг асосини ўзини ўзи бошқариш органларини ўзига муносиб ваколатлар билан таъминлашда, деб билди.

⁴Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. //Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3.-Т.:Ўзбекистон, 1996.-Б.8.

⁵Ўша жойда.-Б.9.

Шунингдек, Президент И.А.Каримов Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг яшашини таъминлайдиган асосий шарт-шароитлардан бири, бу - давлат ҳокимияти ваколатларини чегаралаш, фуқаролик жамияти институтларига жамиятда ўзини ўзи бошқариш учун қанчалик зарур бўлса, шунчалик етарли ваколатлар бериш эканлиги масаласини илгари сурди. Президент фуқаролик жамиятининг яшаш қобилияти фуқароларнинг сиёсий жараёнларда нечоғликишироқ этишлари билан узвий боғлиқ эканлигини ҳам чуқур англаб етган эди.

Президент И.А.Каримов давлат ваколатларини жамият институтларига бериш асосида ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш мақсадида қуйидаги вазифани қўйди: «Аmmo ҳақиқий миллий раvнаққа биз фақат давлат ҳокимияти вазифаларини қатъий ва мукамал белгилаб ва шу билан бирга чекланиб қўйилган фуқаролик жамияти шароитидагина эришмоғимиз мумкин. Бундай жамиятда давлатнинг бош вазифаси тараққиёт стратегиясини аниқ белгилаш ва уни ҳаётга жорий этиш учун қаттиқ назорат олиб боришдан иборат бўлади... Ана шундай давлат ва жамиятни қуриш, ҳақиқий демократик кадриятларни вужудга келтириш - бизнинг бош концепциямиз ва миллий раvнақимиз асосидир»⁶.

Мамлакат Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистонда фуқаролик жамияти барпо этишга доир назарий қарашлари унинг «Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари» асарида ўз такомиллига етганини кузатиш мумкин. Бу асарда фуқаролик жамиятининг энг асосий институтлари Ўзбекистон мамлакати шарт-шароитлари, миллий менталитетини ҳисобга олган ҳолда талқин этилади. Шунингдек, бу асарда янги жамият қуриш муаммолари «шахс-жамият-давлат» ўзаро уйғунлиги асосида таҳлил этилади. Муҳими, давлатнинг шахс ва жамият манфаатлари асосида фаолият юритадиган сиёсий институт эканлиги, бу институтнинг доимо жамиятни ривожланиши ва унинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатлардан фаровон бўлиши ҳамда барқарорлиги учун масъуллигини ошириб бориш зарурлиги асосланади.

Шунингдек, асарда фуқаролик жамиятини инсон эркинлиги ва ҳуқуқларининг энг асосий ҳимоячиси эканлигига ҳам муҳим эътибор берилади. Асардаги қуйидаги фикрлар фуқаролик жамиятининг янги қирраларини очиб беради: «Биз учун фуқаролик жамияти - ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришга монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қуйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсуниб бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдиради ва бир-бирини тақозо этади. Бошқача айтганда, давлатнинг қонунлари инсон ва фуқаро ҳуқуқларини камситмаслиги лозим. Шунинг баробарида барча одамлар қонунларга сўзсиз риоя қилишлари шарт»⁷.

⁶Ўша жойда.-Б.12.

⁷Каримов И.А.Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.//Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. -Тошкент: Ўзбекистон, 1998.-Б.151.

Шу билан бирга, Президент И.А.Каримов фуқаролик жамиятининг давлат органлари, фуқароларнинг мансабдор шахслар устидан назорат ўрнатишлари, уларнинг фуқаролар олдидagi масъулиятини ошириш масалаларига муҳим эътибор қаратди. Айниқса, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллиги, уларнинг давлат органлари фаолиятдан хабардорлиги, шунингдек фуқароларнинг сиёсий жараёнлардаги кенг иштироки фуқаролик жамиятининг энг муҳим белгиларидан бири эканлиги, каби қоидалар илгари сурилди. Албатта, бу назарий қарашлардаги илмий талқинлар нафақат жамиятнинг, балки давлатнинг кучли ва самарали фаолият кўрсата олиш қобилиятини ошириш билан уйғунликда амалга ошириладигани, ундаги асосий ғоялар инсонни эркинлигини таъминлаш мақсадларида унинг ўзини фаол ва омилкор бўлишга ундайди: «Ҳокимият тузилмаларининг демократик мазмуни кўп жиҳатдан давлатни бошқаришда фуқароларнинг иштирок этиши масаласи қанчалик ҳал қилинганлиги билан белгиланиши маълум. Ўзбекистонда ушбу ҳуқуқнинг амал қилиши учун қонун асослари яратилган. Бироқ ҳали жамият ва фуқаролар давлатни бошқаришда иштирок этиши, ўзлари қандай бошқарилаётганлиги ҳақида маълумот олиш ҳуқуқини англай бошлашига ва бу ҳуқуқдан фойдалана оладиган бўлишларига эришиш керак. Шундай шароитдагина давлат ва унинг институтлари, мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдидagi ўз масъулиятларини ҳис қиладилар. Бунинг учун фуқароларнинг сиёсий фаоллигини ошириш зарур»⁸.

Президент И.А.Каримов фуқаролик жамиятининг шаклланишини фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида фаол иштирокини амалга ошириш билан узвий равишда боғлайди. Айниқса, янги жамият халқ томонидан демократик кадрларни ўз сиёсий маданиятига сингдириб боришига ҳамон тарзда ривожланиб боришини эътироф этгани ҳолда куйидаги фикрларни билдиради: «Жамиятда демократия қай даражада эканлигини белгиловчи камида учта мезон бор. Булар - халқ қарорлар қабул қилиш жараёнларидан қанчалик хабардорлигидир. Ҳукумат қарорлари халқ томонидан қанчалик назорат қилиниши, оддий фуқаролар давлатни бошқаришда қанчалик иштирок этишидир»⁹.

Шунингдек, Президент И.А.Каримов фуқаролик жамиятини ривожланишида ва унинг барқарорлигини таъминлашда муҳолифатнинг ўрни масаласига ҳам катта эътибор беради. Маълумки, демократик мамлакатларда муҳолифат ўз жамиятлари ва давлатларининг бошқарув усулларини демократлаштиришда, шунингдек, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлашда муҳим аҳамият касб этади.

Сиёсий муҳолифат жамиятда плюралистик фикрлаш ва дунёқарашни шакллантиради. Турли хил сиёсий усуллар, ёндашувлар ва қарашлар асосида келажакни яратиш учун интилиш жамият аъзоларининг тобора кўпроқ манфаатлари ва сиёсий иродаларини қамраб боради. Натижада, жамиятнинг ижтимоий ва сиёсий барқарорлигини таъминлаш онгли равишда изга тушади.

⁸Ўша жойда.-Б.151-152.

⁹Ўша жойда.-Б.156-157.

Шунингдек, муҳолифатнинг бўлиши давлат ва ҳукуматни шакллантириш жараёнларида фуқароларнинг устидан кимлар бошқаришини танлаш ҳуқуқига эга бўлишини таъминлайди, уларнинг сиёсий иродаси ва истак-хоҳиши тобора кенгроқ ошқора намоён бўлиб боради. Ғарб мамлакатларидаги муҳолифатнинг яратувчилик ўрнидан келиб чиқиб, Президент И.А.Каримов қуйидаги фикрларни билдиради: «Жамиятда барқарорликни сақлаш зарурлиги ҳақида гапирар эканмиз, сиёсий институт сифатида муҳолифат масаласини тилга олмаслик мумкин эмас. Бундай институтнинг мавжуд бўлиши демократик жамият учун шарт бўлган ва нормал ҳолдир. Айни маҳалда шуниси ҳам муҳимки, у ташкилий жиҳатдан расмийлашган, тегишли юридик мақомга эга бўлиши, конституция ва қонун нормаларини ҳурмат қилиши, ўз ҳаракатлари билан мамлакатдаги давлат ва ижтимоий тузумнинг қатъий, барқарор ҳолати учун масъул бўлиши, давлат қурилишининг муқобил лойиҳаларига эга бўлиши лозим»¹⁰.

Умуман олганда, Президент И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» тамойили илғор демократик кадриятлар билан адолатли жамият қуришга доир миллий кадриятлар ва анъаналарни уйғунлаштириш асосида ривожланиб борди.

Президент Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуриш ислоҳотларини янада чуқурлаштириш, унга мутаносиб равишда ҳуқуқий давлат қуриш мақсадларидан келиб чиқиб жамиятнинг сиёсий соҳасини эркинлаштириш (либераллаштириш) концепциясини ишлаб чиқди ва унинг қуйидаги йўналишлари белгилаб берди:

мамлакат сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш;

мамлакат сиёсий ҳаётида ҳақиқий маънодаги кўппартиявийлик муҳитини қарор топтириш;

нодавлат нотижорат тузилмалар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш;

жамиятда фикрлар хилма-хиллиги ва қарашлар ранг-баранглиги, уларни эркин ифода этиш шароитини таъминлаш;

инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, одамлар онгида демократик кадриятларни янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш.

Президент И.А.Каримов иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг VIII сессиясида ўз маърузасида фуқаролик жамияти қуришнинг янги босқичи ва тамойилларини илгари сурди: «Бизнинг олдимизда турган яна бир муҳим ва долзарб вазифау ҳам бўлса, «Кучли давлатдан - кучли жамиятга ўтиш» деган шиорни амалда рўёбга чиқаришдир. Бу мақсадга эришиш учун, биринчидан, давлатимизнинг марказий ва юқори бошқарув органлари ваколатларини босқичма-босқич қуйи тизимга, шу жумладан, ўзини ўзи бошқариш тузилмаларига ўтказиш талаб қилинади. Булар қаторида биз, биринчи навбатда, ўзини ҳар томонлама оқлаган маҳалла тузилмасини кўзда тутамиз. Иккинчидан - жамиятимизда нодавлат, жамоат ташкилотларининг, аввало

¹⁰Ўша жойда.-Б.153.

фуқаролик институтларининг ривожланишига кенг имкониятлар очиб бериш ва уларнинг фаоллигини оширишга кўмак ва ёрдам кўрсатиш даркор»¹¹.

Дарҳақиқат, «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилидан келиб чиқиб иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг VIII сессиясида қабул қилинган «Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида»ги Конституциявий Қонун келгусида қабул қилиниши зарур бўлган ўзгаришлар жараёнини ўзида мужассам этадиган янги қонунларнинг қабул қилиниши учун принципиал қоидаларни белгилаб бериши кўзда тутган эди.

Мамлакатда фуқаролик жамиятига хос бўлган демократик сиёсий тизимнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг демократик тамойилларини ривожлантириш масалалари Президент И.А.Каримовнинг биринчи ва иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг сессияларидаги (1995-2004 йиллар), шунингдек, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги (2005, 28 январь) маърузалари «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал сиёсий дастурнинг асосини ташкил этди.

2002 йилнинг 29-30 августида бўлиб ўтган иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг IX сессияси мамлакатда фуқаролик жамияти қуришни авж олдиришда муҳим аҳамият касб этди. Сессиядаги мамлакат Президенти И.А.Каримовнинг «Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари»га доир маърузаси адолатли демократик жамият қуришнинг концептуал назарий асосларини янада бойитди. Президентнинг қуйидаги фикри мамлакатда фуқаролик жамияти барпо этишнинг энг асосий йўналишларини белгилаб берди: «Ҳаммамизга аёнки, бу йўналиш ижтимоий-иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ кўп масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини камайтириш ва бу вазифаларни босқичма-босқич жамоат ташкилотларига ўткази боришни тақозо этади. Бунинг учун, авваламбор, давлатнинг иқтисодий соҳага, хўжалик юритувчи тузилмалар, биринчи галда, хусусий сектор фаолиятига аралашувини чеклаш лозим... Ҳаётимизни эркинлаштириш йўналишларининг яна бир муҳим йўли - марказий ва юқори давлат бошқарув идоралари вазифаларини давлат ҳокимиятининг қуйи тузилмаларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўткази боришни таъминлашдир»¹².

Мамлакатда «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилидан келиб чиқиб, фуқаролик жамияти қуриш мақсадларида давлат ҳокимиятининг аксарият ваколатларини маҳаллий ҳокимият органлари ва ўзини ўзи бошқариш органларига бериш жараёнлари бошланди. Марказий давлат ҳокимияти тасарруфида эса асосан, фақат конституцион тузумни,

¹¹Каримов И.А. Янгилаш ва ўзгаришлар жараёни ортга қайтмайди.//Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10.-Т.: Ўзбекистон, 2002.-Б.325.

¹²Каримов И.А.Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари.//Биз танлаган йўл - демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли.Т.11.-Т.:Ўзбекистон, 2003.-Б.27-29.

мамлакатнинг мустақиллиги ва ҳудудий яхлитлигини ҳимоя қилиш, ҳуқуқ-тартибот ва мудофаа қобилиятини таъминлаш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, мулк эгаларининг ҳуқуқларини, иқтисодий фаолият эркинлигини ҳимоя қилиш, кучли ижтимоий сиёсат юритиш, самарали ташқи сиёсат олиб бориш каби ваколатларни қолдириш кўзда тутилмоқда.

Шунингдек, стратегик аҳамиятга молик масалалар, муҳим иқтисодий ва хўжалик масалалари, пул ва валюта муомаласи бўйича қарорлар қабул қилиш, хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг ҳуқуқий шарт-шароитларини яратиш, экология масалалари, умумреспублика транспорт ва муҳандислик коммуникацияларини ривожлантириш, янги тармоқларни вужудга келтирадиган ишлаб чиқаришни барпо этиш масалалари марказий давлат миқёсида ҳал этилиши, давлатнинг бошқа барча вазифалари эса маҳаллий давлат ҳокимияти, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ва жамоат ташкилотларига бериш учун ҳуқуқий асослар ва сиёсий шарт-шароитлар яратишга доир ислохотлар чуқурлашиб бормоқда. Шу билан бирга, давлат органлари фаолиятини назорат қилиш ваколатлари ҳам асосан ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат ва жамоат ташкилотларига ўтказиш белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги (2005 йил 28 январь) «Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир» номли маърузасида мамлакат жамиятини демократлаштириш ва янгилаш концепциясининг, шунингдек, мамлакатимизни 2005 йил ва келгуси даврда модернизация ва ислоҳ этиш бўйича асосий вазифаларнинг дастурий концептуал йўналишлари белгилаб берилди. Мазкур маърузада мамлакатни модернизация қилиш борасида узоқни кўзлайдиган «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари», деган тамойилга асосланган ислохотларни янада чуқурлаштиришнинг барча йўналишларида амалга оширилиши лозим бўлган мақсад ва вазифалар аниқ ва равшан ифода этилди. Мамлакатда марказий давлат ҳокимияти органлари ваколатларини номарказлаштириш асосида кучли жамиятнинг шаклланиши учун шарт-шароитлар яратиш мақсадларида «ҳокимият ваколатларининг маълум бир қисмини марказдан маҳаллий ҳокимият органларига ўтказишга қаратилган мавжуд қонун ва ҳуқуқий ҳужжатларни бир тизимга келтириш ва уларга қўшимча тарзда янгиларини ишлаб чиқиш»¹³ вазифаси белгиланди. Шу билан бирга, «ўзини ўзи бошқариш органлари - маҳалла, маҳалла қўмиталари ва қишлоқ фуқаролик йиғинларининг роли ҳамда ваколатларини амалда кучайтириш»¹⁴ муҳим вазифалар сирасига киритилди.

Президент И.А.Каримов ўзининг мазкур қўшма мажлисидаги маърузасида фуқаролик жамияти институтларини яна ривожлантириш масалаларини илгари сураб экан, бу билан «аҳолининг турли ижтимоий ва

¹³Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир.//Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди.Т.13.-Т.: Ўзбекистон, 2005.-Б.181.

¹⁴Ўша жойда.-Б.181.

социал гуруҳлари манфаатларини ифодаловчи, мамлакатимизда шаклланаётган фуқаролик жамиятининг асосий институтлари бўлган ноҳукумат ва жамоат ташкилотларининг нуфузи ва таъсирини оширишга катта эътибор» беришга даъват этди. Шу билан бирга, «одамлар онгида демократик кадриятларни мустаҳкамлашда, уларнинг сиёсий ва фуқаролик фаоллигини оширишда, мамлакатда рўй бераётган демократик ўзгаришларнинг кўламини кенгайтириш ва чуқурлаштиришда бу ташкилотларнинг ўрни ва аҳамияти бекиёс»¹⁵эканлигинияна бир бор таъкидлаб ўтди.

Президент И.А.Каримов томонидан илгари сурилган «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал дастурни амалга ошириш янги босқичга кирди. Бу босқичда мамлакат Йўлбошчисининг назарий қарашларини ҳаётга татбиқ этиш даврига ўтилди. Ривожланган мамлакатларда фуқароларга эркинлик бағишлаган, шахснинг эркин камол топиши учун барча шарт-шароитларни яратган, жамиятнинг ҳамма жабҳаларини демократлаштиришга қобил бўлган фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлидаги ислоҳотларнинг янги босқичи бошланди.

Мамлакатда икки палатали парламент ислоҳотлари билан узвий боғлиқликда нодавлат нодавлат ташкилотларни ижтимоий қатламлар, гуруҳлар манфаатлари ҳамда иродаларини ифодаловчи ташкилотлар даражасига кўтариш, жамиятдаги турли туман ижтимоий қатламларнинг манфаатларини мувофиқлаштириш, жамиятни доимий барқарор бўлишига замин яратиш, шунингдек фуқароларнинг жамият ва давлат органларини бошқаришдаги иштирокини кенгайтириш учун кенг шарт-шароитлар ва ижтимоий-сиёсий кенгликлар яратилди. Фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг давлат ва қонунлар томонидан кафолатланиши ислоҳотларни янада чуқурлаштириш учун имкониятлар яратди.

Шу билан бирга, Ўзбекистон жамияти сиёсий тизимида икки палатали парламент ислоҳотларининг бошланиши ҳам давлат ҳокимияти тизимива жамият институтларини ҳар томонлама модернизациялаштириш ва ислоҳ этиш учун шарт-шароитлар ва имкониятларни янада кенгайтди. Авваламбор, парламент ислоҳотлари натижасида жамиятдаги ижтимоий қатламлар ва гуруҳларнинг манфаатлари ва иродаларини ифодаловчи янги институтлар - парламентнинг Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг шаклланиши натижасида бу турли-туман манфаатларни қонунлар ва сиёсий қарорларда ифодалана олиш имкониятлари яратилди. Албатта, бу ўзгаришлар фуқаролик жамиятига хос бўлган кадриятлардан бири - фуқаролар истаклари ва манфаатларини фуқаролик институтлари воситасида давлат иродаси ҳамда давлат вазифаси даражасига кўтариш амалиётига эришилди. Шунингдек, фуқаролик жамиятига хос бўлган қонунлар қабул қилишнинг ўзига хос имкониятлари яратилди.

¹⁵Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир.//Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди.Т.13.-Т.: Ўзбекистон, 2005.-Б.181-182.

Президент И.А.Каримовнинг қуйидаги сўзлари халқнинг, бутун бир мамлакатнинг дастур аъмолига айланди: «Бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустақкам пойдеворини шакллантиришдан иборатдир»¹⁶.

Шуниси диққатга сазоворки, Миллий мустақиллик йилларида Ўзбекистонда янги давлат ва жамият қуриш масаласида ривожланган мамлакатларнинг илғор тарихий тажрибасини чуқур ўрганиш натижасида фуқаролик жамиятини барпо этишдаги «Ўзбек модели»нинг назарий асослари ишлаб чиқилди. Унинг назарий қарашлари «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал тамойилда ва Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини шакллантириш амалиётида ўз ифодасини топиб бормоқда. Бу соҳани ривожлантириш мақсадларида қонунчиликни ислох этиш, фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантиришга имконият яратадиган ҳуқуқий асослар яратишга муҳим аҳамият берилди.

2.Фуқаролик жамиятини шакллантиришда давлатнинг бош ислохотчилик ўрни

Ўзбекистон давлати ва халқи мамлакатда ҳуқуқий давлат қуриш йўлини танлади. Чунки, дунёнинг ривожланган давлатларида шаклланган ҳуқуқий давлат шароитидагина фуқаролик жамиятини шаклланиши учун имкониятлар яратилади, жамиятда доимий барқарорлик ва халқ фаровонлиги таъминланади. Умуман, ҳуқуқий давлат тарих тажрибаси ва имтиҳонидан муваффақиятли ўтди. Шунингдек, ҳуқуқий давлат халққа нисбатан кучли ижтимоий сиёсат юритиши билан ҳам ажралиб туради.

Фуқаролик жамияти қуришда давлатнинг бош ислохотчилик ўрни деганда, бу биринчидан, мамлакатда ҳуқуқий давлат қуриш демакдир. Чунки, фақат ҳуқуқий давлат шароитидагина фуқаролик жамияти қуриш учун шарт-шароитлар яратилади. Ўз ўрнида, ҳуқуқий давлат ҳам ўз шаклланиш жараёнида фуқаролик жамияти сари ривожланиш натижаларидан озиқланади. Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти – бу бир медалнинг икки томонидир: бу икки томон бир бутунликни ташкил этади. Иккинчидан, давлатнинг бош ислохотчилиги – бу давлат томонидан фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва яшаши учун ҳуқуқий асосларнинг яратиб берилишидир. Учинчидан, фуқаролик жамияти институтларини шаклланиб, бўй чўзиши учун давлат томонидан уларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатлардан муҳофаза қилиш демакдир; Тўртинчидан, давлатнинг бош ислохотчилиги – бу фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши учун давлат томонидан ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий барқарорликни таъминланишидир. Чунки, фуқаролик жамияти фақат ва фақат ижтимоий барқарор муҳитдагина шаклланади ёки ривожланади; Бешинчидан, давлатнинг бош ислохотчилиги –

¹⁶ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз.// Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз.Т.8.-Т.:Ўзбекистон, 2000.-Б.331.

бу давлат томонидан фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи - ўрта синфни шакллантириш сиёсатини олиб боришдир. Чунки, фуқаролик жамияти ғояси, уни шакллантириш ўрта синф ташаббуси билан бошланган эди. Қолаверса, ўрта синф жамиятда кўпайиб боришига мутаносиб равишда фуқаролик жамиятининг институтлари ривожланиб боради.

Албатта, Ўзбекистонда давлатнинг бош ислохотчилиги натижаси ўлароқ нафақат фуқаролик жамияти, балки ҳуқуқий давлат ҳам шаклланади. Ҳуқуқий давлат унсурлари пайдо бўлиши билан фуқаролик жамияти тузилмалари шакллана бошлайди. Шунинг учун ҳам фуқаролик жамиятини яхши идрок этиш учун “ҳуқуқий давлат” тушунчасини билишга эҳтиёж туғилади.

Ривожланган мамлакатларда ҳуқуқий давлатнинг пайдо бўлиши фуқаролик жамияти тушунчаларини талқин этишга ҳам кучли таъсир этди. Жумладан, фуқаролик жамияти тушунчасиникенг ва тор маъноларда ишлатиш русумга кирди. Кенг маънодаги фуқаролик жамияти - давлат ва унинг тизилмалари томонидан жамиятни эгаллаб олмаган қисми, бошқача айтганда, давлатнинг қўлиетмаган қисмидир. Бу каби жамият давлатга нисбатан автоном, бевоситаунга қарам бўлмаган қатлам сифатида ривожланади. Шунингдек, фуқаролик жамияти кенг маънода нафақат демократик қадриятлари муҳитидагина эмас, балки авторитаризм режимида ҳам яшай олади. Лекин, тоталитаризмнинг пайдо бўлиши билан фуқаролик жамияти сиёсий ҳокимият томонидан бутунлай «ютиб» юборилади.

Фуқаролик жамияти тушунчаси тор маънода талқин этилганда, у ҳуқуқий давлатнинг кинчи томони бўлиб, улар бир-бирларисиз яшай олмайди. Фуқаролик жамияти бозор иқтисодиёти ва демократик ҳуқуқий давлат шароитида давлат тасарруфида бўлмаган эркин ва тенг ҳуқуқли индивидларнинг ўзаро муносабатларидаги плюрализмдан ташкил топади. Бундай шароитларда жамият соҳаларига хусусий манфаатлар ва индивидуализмнинг эркин муносабатлари қамраб олинади. Бу каби жамиятнинг шаклланиши, унинг ривожланиши индивидларнинг эркинликка интилиши, уларнинг давлатга тобе бўлган фуқароликдан эркин мулкдор фуқароларга айланиши, ўз шахсий ҳурмат-обрўсини ҳис қила бориши, хўжалик ва сиёсий масъулликни ўз зиммасига олишга тайёр бўлиши билан боғлиқдир.

Кейинги ўн йилликлардаги тарихий ривожланиш тажрибалари шуни кўрсатдики, ҳуқуқий давлат унсурлари шаклланмасдан илгари фуқаролик жамиятини барпо этиш учун имкониятлар ва шарт-шароитлар яратилмайди. Сиёсий тизимда ҳуқуқий давлат қуришга эҳтиёжлар пайдо бўлиши билан бир вақтнинг ўзида фуқаролик жамияти қуришга кучли табиий эҳтиёжлар сезилади. Чунки, ҳуқуқий давлат барпо этиш жараёнлари фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш билан уйғун ҳолда кечмас экан, бу соҳадаги ислохотлар ҳам ўз ўрнида депсиниб туравериши, ҳаттоки, орқага қараб кетиши халқаро тажрибаларда бир неча марта ўзини кўрсатган. Бунинг асосий сабаби шундаки, ҳуқуқий давлат қуриш ислохотлари фуқаролик жамияти муҳитидан озикланади, давлат иродаси ҳам жамиятдаги турли туман

манфаатлар ва эҳтиёжлар ифодаланишига боғлиқ ҳолда намоён бўлади. Шунинг учун ҳам жаҳондаги фуқаролик жамиятлари ҳуқуқий давлатнинг ривожланишига ҳамоҳанг тарзда етуклик сари такомиллашмоқдалар.

Ривожланган мамлакатларда турли шакллардаги ҳуқуқий давлатларнинг пайдобўлиши, уларнинг ўз ваколатларини амалга ошириш усулларива ривожланиш тажрибалари умумлаштирилганда, бу кабидавлат куйидаги белгиларга эга эканлиги кўзга ташланади:

фуқаролик жамиятининг давлатдан эркин ва мустақил эканлиги;
шахс эркинлиги ва ҳуқуқларининг амалда таъминланганлиги;
давлат ваколатларини конституциявий жиҳатлардан чекланиши,
давлатнинг фақат қонунлар доирасидагина фаолият юритиши;

фуқароларда шахсий фаровонликка эришиш учун ўз масъулликларини хис қила олиш қобилиятининг шаклланганлиги;

фуқароларнинг қонунлар олдида ҳуқуқий тенглиги, шунингдек қонунларга нисбатан инсон ҳуқуқларининг устувор эканлиги;

ҳуқуқнинг умумийлиги – ҳуқуқнинг жамиятдаги барча фуқаролар, давлатҳокимияти, мансабдорлар, ташкилотлар, муассасалар ва бошқаларга нисбатантенг тарзда амал қилиши;

халқсуверенитети, шунингдек, давлатсуверенитетинингконституциявий ва ҳуқуқий жиҳатдан мувофиқлашганлиги;

халқнинг амалда ҳокимият манбаиэканлиги;

қонун чиқарувчи, ижроия ва суд ҳокимиятларининг аниқ бўлинганлиги, уларнинг халқ фаровонлиги йўлида ҳамкорлик вабирлик асосида фаолият юрита олиш қобилиятининг шаклланганлиги;

шахс эркинлиги, унинг фақат бошқа шахслар эркинлиги ва ҳуқуқларига зид келган тақдирдагина чеклашларга йўл қўйиш мумкинлиги.

Шунингдек, ҳуқуқий давлат шароитидаги эркин рақобатбардошлик натижасидагина ўрта қатлам - мулкдорлар қатламини шаклланиши учун қулай шарт-шароитларяратилади.

Ҳуқуқий давлатларнинг ривожланиш тажрибаси шуни кўрсатадики, фақат шахсларнинг ривожланиши учун шарт-шароитлар яратиш билан умумийфаровонликка эришиббўлмайди. Чунки, жамиятдаги ҳаммашахсларда ҳам мулкдор бўлиш, ташаббускорлик кўрсатиш қобилияти бўлавермайди. Шу туфайли ҳам ижтимоий тенгсизлик сақланиб қолаверади. Шунинг учун ҳам ҳаётда ижтимоий давлат назариясива амалиёти («умумий фаровонлик давлати») шаклланишига зарурат туғилди.

Ўзбекистонда ҳам Миллий мустақилликнинг илк даврдан бошлаб ижтимоий ҳуқуқий давлат қуриш асосий стратегик мақсад даражасига кўтарилди. Президент И.А.Каримов ўтган асрнинг 90-йиллари бошидаёк куйидаги вазибаларни белгилаган эди: «Ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти Ўзбекистоннинг давлат суверенитетининг иқтисодий асоси сифатида олинган, у республика ижтимоий тараққиётининг ҳозирги

босқичига ҳамда ўзига хос шароитларига энг кўп даражада мувофик келади»¹⁷.

Мамлакатдаги иқтисодий, сиёсий - ижтимоий ислохотларнинг босқичма-босқич ривожланиб боришининг асосий сабабларидан бири ҳам кучли ижтимоий сиёсатни қўллашга муҳим аҳамият берилганлигидир. Шу туфайли ҳам жамиятда ижтимоий барқарорлик таъминланиб, давлатнинг ислохотларни изчилликбилан ўтказиши учун шарт-шароитлар туғилди. Кейинги даврларда МДХ давлатлари раҳбарларининг кўпчилиги Ўзбекистоннинг бу соҳадаги тажрибасидан кенг фойдалана бошлади.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларнинг пировард мақсади ҳам ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуришдир. Ҳозирги даврда бундай давлатва жамият барпо этишнинг конституцион ва қонуний асослари яратилди. Демократик типдаги миллий давлатчилик шаклланди. Шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимиятини шакллантиришга доир конституциявий асослар ва унга доир барча қонунлар ижтимоий ҳуқуқий давлат қуриш мақсадлари асосида яратилди. Чунки, давлат қуришнинг умумий йўлини аниқламай туриб, унинг қуйи органлари ва жамиятни ислоҳ қилиш мумкин эмас эди. Маҳаллий ҳокимият тизимини жорий этишда ҳам стратегик мақсаднинг ҳуқуқий давлат қуриш эканлигидан келиб чиқилди, миллий меросимиздаги ҳуқуқий давлатга хос бўлган баъзи унсурлар тикланди.

Ўзбекистонда Миллий мустақиллик даврига келиб миллий анъаналар ҳамда демократик кадриятларга асосланган янги типдаги давлат ҳокимиятини шакллантириш имкониятлари туғилди. Янги ўзбек миллий давлатчилиги соҳасидаги ислохотлар Президент И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат барпо этишнинг беш тамойили асосида амалга оширилди. Давлат ҳокимиятини янгидан шакллантириш учун, аввало, етук ва ривожланган давлатлардаги сиёсий тизимнинг тузилиши ва амал қилиш принципларини шаклланиш тажрибаси ва тарихий миллий анъаналар асос қилиб олинди.

Миллий мустақилликнинг дастлабки даврида шаклланган янги давлатчиликни Президент И.А.Каримов шундай ифодалаб берган эди: «Конституцияга мувофик, давлат ҳокимияти органларининг аввалги тоталитар тузумдан мутлақо фарқ қиладиган, ҳокимиятларнинг, яъни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларининг бўлиниши принципага асосланган тизими яратилди. Уларнинг ҳар бири фаолиятида ҳуқуқий асосда авторитаризм ва тоталитаризмнинг хуружларини истисно этадиган чинакам демократик меъёрлар ва йўл-йўриқлар қарор топтирилди. Ташкил этилган ижро этувчи ҳокимият органлари олдингиларидан тубдан фарқ қилади. Улар режалаш-тақсимлаш вазифаларидан ҳоли бўлиб, иқтисодий сиёсатни мувофиқлаштириш ва тартибга солиш ролини бажармоқда»¹⁸.

¹⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. // Биздан озод ва обод Ватан қолсин. - Т.: Ўзбекистон, 1994. - Б.31-32.

¹⁸ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. - Т.: Ўзбекистон, 1998. - Б.138-139.

Шунингдек, Ўзбекистондаги ислохотларнинг «Ўзбек модели»га хос давлатнинг бош ислохотчилик фаолияти асосида амалга оширилган туб ўзгаришларнинг пировард мақсади асосан ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуришга қаратилди. Давлат ҳокимияти органларининг турли йўналишларда амалга оширилган ислохотларни чуқурлаштириш жараёнлари натижаси ўлароқ ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этишнинг конституциявий ва ҳуқуқий асослари яратилди.

Мамлакатда бозор муносабатларига ўтишнинг қийин жараёнлари, айниқса, мулк муносабатларининг вужудга келиши, ўзини-ўзи маблағ билан таъминлаш, хўжалик юритишнинг янги усуллари шаклланиши билан бутунлай янги типдаги давлат ҳокимияти органларига эҳтиёж сезилган эди.

Кўришиб турибдики, Ўзбекистон давлати миллий мустақилликнинг дастлабки даврдан бошлаб мамлакатда ижтимоий ҳуқуқий давлатга хос бўлган давлат ҳокимияти органларини шакллантириш йўлини тутди. Лекин, шу билан бирга, демократик ислохотлар жараёнларида авлод-аждодларимиз мерос қолдирган давлатчилик анъаналари, демократик кадриятлар унсурларини замонавий демократик тамойиллар билан уйғунлаштирилиб боришга аҳамият берилди. Шу мақсадда давлат қурилишида соф миллий характерга эга бўлган, шу билан бирга, демократик кадриятлар билан уйғунлашиш натижасида янги мазмун касб этган ҳокимият органларини шакллантириш ислохотлари амалга оширилди.

Умуман, жаҳондаги демократик давлатлар тарихий тажрибаси ва конституцион тузуми амалиётини эътиборга олган ҳолда, шунингдек, мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва давлат ҳокимиятига доир қонунларга биноан марказий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилиш, маҳаллий бошқарув ва бошқа барча масалаларни аҳолининг манфаатларини эътиборга олган ҳолда қонунлар, шунингдек, тегишли моддий ва молиявий ресурслар асосида бевосита ёки билвосита ҳал қилиш мақсадларидан келиб чиқиб ташкил этилди.

Ўзбекистонда туб ўзгаришлар жараёнларидаги давлатнинг бош ислохотчилик ўрни асосан фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асосларини шакллантириш жараёнларида намоён бўлди. Президент И.А.Каримов ташаббуси билан Миллий мустақиллик арафасидаёқ кўппартиявийлик тизимини жорий этиш, давлат ва ҳукуматдан холи бўлган жамоат бирлашмалари тузилмаларини эркин фаолият кўрсатиши учун ҳуқуқий шарт-шароитлар яратиш мақсадларида Миллий мустақиллик арафасида Олий Кенгаш Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонунини (1991 йил 15 февраль) қабул қилган эди.

Мустақил Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шаклланишида 1992 йилнинг 8 декабрида қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси муҳим аҳамият касб этди. Конституциянинг ғоялари, мақсадлари, руҳи, унинг ҳар бир қоидаси «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси», бир неча асрлар мобайнида илғор ва етакчи мамлакатларда шаклланган демократик кадриятлар, миллий

давлатчилик, шунингдек, бир неча минг йиллардан буён авлоддан авлодга мерос бўлиб келаётган миллий ва шарқона давлатни адолатли идора этиш ҳамда халқбилан бамаслаҳат сиёсат олиб бориш анъаналарини ҳам ўзида мужассамлаштирди.

Мамлакат тарихида биринчи марта Конституциянинг 2-моддасида куйидаги халқсуверенитетига хос тамойил эълон қилинди: «Давлат халқиродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар»¹⁹.

Конституциянинг мазкур моддасида илк бор фуқаролик жамияти амал қилиши мумкин ҳуқуқий асос мужассамлашди. Мазкур ҳуқуқий қонун Конституциянинг 7-моддаси куйидаги талқинларда янада ривожлантирди: «Халқдавлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир. Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимияти халқманфаатларини кўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина амалга оширалади»²⁰. Албатта, Конституциянинг бу моддаси «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси»нинг 21-моддасига «Халқиродаси ҳуқуқат ҳокимиятининг асоси бўлиши лозим»²¹, деган демократик тамойилнинг Ўзбекистонда ҳар томонлама рўйбга чиқиши учун шарт-шароитлар ва имкониятлар яратиб берди. Шунингдек, Конституциянинг 9-моддасида давлат ҳокимияти сиёсатининг халқманфаатлари, истаклари асосида амалга оширишнинг ҳуқуқий асоси ифодаланди: «Жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари халқмуҳокамасига тақдим этилади, умумий овозга (референдумга) кўйилади. Референдум ўтказиш тартиби қонун билан белгиланади»²².

Фуқаролик жамиятининг шаклланиши ҳар қандай давлатда ҳам рўй беравермайди. Бу жамиятнинг шаклланиши учун фақат ҳуқуқий давлатгина ҳар томонлама шарт-шароитлар яратиб бериш мумкин. Ҳуқуқий давлат амал қилишининг энг асосий шarti эса давлат ҳокимиятининг учга бўлиниш принципини ҳаётда амалга оширишдир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 11-моддаси мамлакат сиёсий тизимида унинг амал қилиши мақсадларида мазкур принципни куйидаги мазмунда ифодалаб берди: «Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниш принципига асосланади»²³. Албатта, мазкур модда мамлакат парламенти - қонун чиқарувчи ҳокимиятида фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асосларини мукамал тарзда ишлаб чиқиш имкониятларини яратиб берди.

Фуқаролик жамияти институтларининг давлат ҳокимияти институтлари билан мувозанат сақлаши, жамият институтларини давлат

¹⁹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.:Ўзбекистон, 2012.-Б.4.

²⁰ Ўша жойда.-Б.4.

²¹ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси.-Т., 1998.-Б.30.

²² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.:Ўзбекистон, 2012.-Б.5.

²³ Ўша жойда. -Б.5.

органларидан мустақил фаолият кўрсатишида жамият ва давлатни ривожлантириш омилларидан энг асосийси, бу - сиёсий плюрализмдир. Жамиятда плюрализмнинг етишмаслиги оқибатида фуқаролик жамияти институтларини давлат тизими «ютиб» юборишини тарих ўз вақтида исботлаб берган. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси сиёсий плюрализмни давлат ва жамиятнинг яшаш принципи сифатида эътироф этилиши фуқаролик жамияти институтларини ривожланишига ҳар томонлама шарт-шароитлар яратиб берди. Хусусан, Конституциянинг 12-моддаси қуйидагича талқин қилинади: «Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади. Ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиши мумкин эмас»²⁴.

Шунингдек, Конституциянинг 13-моддасида фуқаролик жамиятининг яшаши учун муҳим бўлган шарт-шароитлардан яна бири - инсон эркинлиги ва ҳуқуқини таъминлашга қобил бўлган демократик принципларни давлат ҳокимияти ва жамият ҳаётини ташкил этишнинг асоси ва олий қадрият сифатида эътироф этилди: «Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади»²⁵.

Шунингдек, Конституциянинг 29-моддасидаги «Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга...»²⁶, 32-моддасидаги «Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўз-ўзини бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади»²⁷, 43-моддасидаги «Давлат фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамланган ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлайди»²⁸ каби демократик принципларни ифодаланиши - фуқаролик жамияти куришнинг конституциявий ҳуқуқий асосларини ташкил этди.

Конституциянинг етти моддадан иборат «Жамоат бирлашмалари боби» республикада фуқаролик жамияти институтларини қарор топтириш учун ҳам ҳуқуқий, ҳам сиёсий жиҳатдан зарур шарт-шароитлар яратиб берди. Унда «жамоат бирлашмаси», «касаба уюшмалари» «сиёсий партиялар» каби тушунчаларга ҳуқуқий аниқликлар киритилиб, улар эндиликда демократик талқинлар асосида таърифлана бошланди. Айниқса, Конституциянинг 58-моддасидаги «Давлат жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради. Давлат

²⁴ Ўша жойда.-Б.5.

²⁵ Ўша жойда.-Б.5.

²⁶ Ўша жойда.-Б.8.

²⁷ Ўша жойда.-Б.8.

²⁸ Ўша жойда.-Б.10.

органлари ва мансабдор шахсларнинг жамоат бирлашмалари фаолиятига аралashiшига, шунингдек, жамоат бирлашмаларининг давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига аралashiшига йўл қўйилмайди»²⁹, каби демократик принципларнинг Асосий қонунда ифодаланиши мустақил республика давлати ва халқининг инсоният ҳаётида бир неча асрлик тажриба ва синовлардан ўтган фуқаролик жамияти сариинтилаётганлигини англатар эди.

Мамлакатда халқ манфаатлари ва сиёсий иродаларини эркин билдириш ва уларни эркин ифода этиш учун ҳуқуқий асослар ва эркин сиёсий муҳит яратилиши билан ҳамоҳанг тарзда сиёсий партиялар ва бошқа нодавлат жамоат бирлашмалари ҳам тузила бошланди. Собиқ иттифоқ тузуми даврида фаолият кўрсатган нодавлат жамоат бирлашмаларини демократик ҳуқуқий асослар ва талаблар асосида қайтадан ташкил этиш жараёнлари авж олди. Шунингдек, давлат органлари мамлакатда фуқаролик жамиятининг институтлари фаолиятини молиявий ва ижтимоий жиҳатлардан қафолатлашга ҳам муҳим аҳамият берди. Сиёсий партиялар, “Маънавият ва маърифат” маркази, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати, Хотин-қизлар қўмитаси ҳамда уларнинг барча қуйи ташкилотларини давлат бюджети томонидан молиялаштиришга доир ҳуқуқий асослари қабул қилинди ва ҳаётга жорий этилди.

Республикада Миллий мустақиллик асосларини яратишга доир ислоҳотлар жаҳондаги илғор ривожланган мамлакатлар тажрибаси ва ўзбек халқи менталитетига хос бўлган анъаналарни уйғунлаштириш асосида кеча бошлади. Мамлакатда давлатнинг бош ислоҳотчи сифатида янги жамият қуришнинг миллий ва демократик қадриятларга доир ҳуқуқий асосларининг яратиш соҳасидаги фаолияти муҳим стратегик мақсадга - фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантиришга қаратилди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон собиқ иттифоқ даврида ҳам миллий, ҳам яққаҳоқим мафкура зулми остида яшади. Тоталитар тузум Ўзбекистонда бир неча минг йиллар мобайнида ривожланиб келган миллий қадриятлар ва миллий маданий меросни бутунлай инкор этиб келди. Социализм даврида фуқаролик жамиятининг оддий бир унсурлари ҳам шаклланмади. Жамиятни партия ва давлат ўз ичига «ютиб» юборган эди. Тоталитар тузумдан қолган мутелик руҳияти мустақиллик даврида ҳам доимо ўзини намоён қилиб келди.

Миллий мустақилликнинг дастлабки давридан бошлаб Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шаклланишининг ҳуқуқий асосларини яратишга киришилди. Собиқ иттифоқ даврида партия теварагида фаолият юритган жамоат бирлашмалари, ижодий уюшмалар, турли жамғармалар мафкуравий мазмунлардан халос этилди, уларнинг аксарият қисми қайтадан ташкил этилди. Шунингдек, Ўзбекистон учун бутунлай янги бўлган кўп

²⁹ Ўша жойда.-Б.12.

партиявийлик тизимининг ҳамда турли ижтимоий-сиёсий ва миллий нодавлат нотижорат ташкилотларнинг шаклланиш даври бошланди.

Президент И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган «Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилини ҳаётга татбиқ этиш олимларининг шу соҳадаги назарий қарашларини ўтиш даврига доир назариялар билан бойитди, кучли жамият қуришда миллий кадриятлардан кенг ва унумли фойдаланиш йўлининг тўғрилигини исботлаб берди. «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» тамойили, авваламбор, бир неча асрлар мобайнида шаклланган демократик принциплар, машҳур олимлар томонидан яратилган фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуриш таълимотларига асосланган бўлса, иккинчидан, улар ўзбек халқининг миллий мероси, миллат авлод-аждодлари қолдирган анъаналар, мамлакатда бир неча минг йилликлар давомида шаклланган адолатли ва фозил жамият қуришга доир миллий ўзликдан озиқланди.

XX асрнинг 90-йиллари охирида Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг пойдеворини шакллантиришнинг ўзига хос йўли - «Ўзбек модели»нинг муҳим хусусиятларидан бири - фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларида давлатнинг бош ислохотчилик фаолиятини ҳаётда қўллашдан иборат бўлди. Натижада мамлакатда демократик ислохотлар учун сув ва ҳаводай зарур бўлган ижтимоий-сиёсий барқарорлик таъминланди.

Муҳими, давлат ҳокимияти томонидан жамият ислоҳ этилди, фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асослари яратилди. Шу билан бирга, сиёсий партиялар, нодавлат ташкилотлар, жамоат бирлашмалари ва ўзини ўзи бошқариш органлари учун давлат томонидан бинолар, коммуникация воситалари ажратилиши, имтиёзли солиқ сиёсати каби ижтимоий қўллаб-қувватлашлар натижасида фуқаролик жамиятининг тизилмалари ваунсурлари шаклланди.

Фуқаро эркинлиги ва ҳуқуқларини таъминлаш ва ҳимоя этишга доир халқаро демократик кадриятлар миллий анъаналар билан уйғунлашган ҳолда Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ва қонунларида ифодаланиши фуқаролар сиёсий маданиятини ошишига ва уларнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларда фаол бўлишларига ҳар томонлама имкониятлар ва шарт-шароитлар яратиб берди. Айниқса, фуқароларнинг нодавлат ташкилотлар, сиёсий партиялар, ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятида кенг иштирок этишини таъминлашга муҳим аҳамият берилди.

3. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини ривожлантириш истиқболлари

Мамлакатда XXI аср бошларига келиб «Кучли давлатдан - кучли жамият сари» концептуал сиёсий дастурни амалга ошириш мақсадларидан келиб чиқиб, марказий давлат органларининг айрим ваколатларини маҳаллий давлат ҳокимияти, ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларга босқичма-босқич бериб бориш асосида жамият қурилишини эркинлаштириш жараёнлари бошланди.

Президент И.А.Каримов томониданишлаб чиқилган **“Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”**нинг бешинчи йўналишини **“Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш”** деб номланишининг ўзи бу соҳада амалга ошириладиган вазифаларни давлатнинг энг асосий стратегик аҳамиятга молик мақсад эканлигини англатади.

Концепциядаги асосий вазифалардан бири – бу фуқаролик жамияти институтларини давлат бошқаруви ва жамиятдаги нуфузи ва мақомини ошириш, уларнинг давлат ва ҳокимият тузилмалари фаолияти устидан самарали жамоатчилик назоратини амалга ошира олиш даражасига кўтаришдан иборат эканлиги очиқ-ойдин эътироф этилди. Шунингдек, фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш жараёни жамоатчилик ва фуқаролик назорати институтларини жамиятнинг давлат билан ўзаро самарали алоқасини таъминлаш билан узвий боғлиқ ҳолда кечиши кўзда тутилмоқда.

Нодавлат нотижорат ташкилотларини фуқаролик жамияти институтлари сифатида тобора ривожлантириш, уларнинг мустақил фаолият юритиши, уларни фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликлари, шунингдек манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадларида Ўзбекистон Республикасининг **“Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”**ги, **“Жамоат фондлари тўғрисида”**ги, **“Ҳомийлик тўғрисида”**ги қонунлари, **Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари ривожланишига кўмаклашиш чора-тадбирлари тўғрисида”**ги қарори ва яна бошқа ҳуқуқий асосларнинг шакллантирилганлиги натижасида нодавлат нотижорат ташкилотлар ўзларида фуқаролик жамияти институтларига хос белгиларни ифода эта бошладилар..

Лекин, шу билан бирга, Концепцияда мамлакатда фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантириш ва демократлаштириш, жаҳон ҳамжамиятига янада чуқурроқ интеграциялашув мақсадлари, фуқаролар иродасининг муҳим давлат қарорларида ифодаланиши, аҳолининг ислохотларда ва ижтимоий-сиёсий жараёнлардаги иштирокини фаолаштириш мақсадида яна қатор қонунлар қабул қилишга зарурат сезилаётганлиги асослаб берилди. Жумладан, бу соҳада маълум ривожланишга эришиш, амалга оширилаётган ислохотларнинг очиқ-ошкоралиги ва самарадорлигини таъминлаш, давлат органлари билан фуқаролар ўзаро муносабатларида ўзаро ҳамкорликни таъминлаш мақсадида **“Ижтимоий шериклик тўғрисида”**ги Қонунни қабул қилиниши ҳозирги давр кун тартибига қўйилди. Айниқса, бу қонуннинг “аҳоли турли қатламларининг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини ҳимоя қилишда нодавлат нотижорат ташкилотларининг давлат тузилмалари билан ўзаро муносабатларидаги аниқ чегараларни белгилаш ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш каби масалалар бўйича ҳуқуқий нормалар”ни ўз ичига олишига муҳим эътибор қаратилди.

Шунингдек, Концепцияда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини фуқаролик жамияти институти сифатида янада ривожлантириш, маҳаллалар фаолиятини аҳоли манфаатларини кенгроқ ифодалашни,

уларни фаолиятининг ташкилий асосларини янада такомиллаштириш, уларнинг иш кўламини янада кэнгайтириш, бу органларни давлат ҳокимияти ва маҳаллий бошқарув органлари билан ўзаро муносабатларини яқинлаштириш мақсадида **“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига** тегишли ўзгартиш ва қўшимчалар киритишнинг мақсадга мувофиқ эканлиги белгилаб берилди. Мазкур қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш асосан маҳаллаларни “...аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш, шунингдек, уларнинг давлат бошқарув органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати олиб бориш тизимидаги вазифаларини янада кэнгайтиришга жиддий эътибор қаратиш”, деб белгиланди.

Шунингдек, Концепцияда маҳалла фуқаролар йиғинларини аҳолининг манфаатлари ва эҳтиёжларини ифода эта оладиган, уларни ўз фаолиятида ҳимоялашга қодир бўлган жиҳатларини оширишга муҳим эътибор берилди. Айниқса, Концепцияга мувофиқ **Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Қонунига** ўзгартишлар ва қўшимчалар киритишни таклиф этилиши, бунда йиғин раислари (оқсоқоллари) ва уларнинг маслаҳатчиларини сайлашда уларга юксак талаблар -“оқсоқоллар ва уларнинг маслаҳатчилари энг муносиб фуқаролар ичидан сайланишини, фуқаролар ижтимоий фаоллигини кучайтиришда маҳалланинг аҳамияти ва роли оширилишини таъминлайдиган чора-тадбирларни назарда тутиш”га³⁰ эътибор қаратиш белгиланди. Дарҳақиқат, ҳозирги даврга келиб нафақат фуқаролар йиғини раиси ва унинг маслаҳатчиларини фаолиятини ошириш, балки, улар иш фаолияти устидан маҳалла аҳолининг назорати, фуқаролар йиғинига сайланган органларнинг тегишли ҳудудда яшаётган аҳоли манфаатлари ва эҳтиёжларини қай даражада эътиборга олиб иш олиб бораётганлиги таъминлаш механизмини яратишга зарурият сезилаётган эди. Мазкур қонунни такомиллаштиришда фуқаролар йиғинининг сайланадиган органларини ҳозирги давр талаблари даражасида фаолият юритиши маҳалла аҳоли масъуллиги асосида кечиши бу институтни фуқаролик жамиятига хос бўлган жиҳатларини бойитиши шубҳасиз бир ҳолдир.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатни амал қилиш шароитида жамият институтларини давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати муҳим аҳамият касб этади. Бу жараёнда жамиятдаги турли ижтимоий қатламлар ва фуқаролар манфаатлари гўёки давлат манфаатлари сифатида намоён бўла бошлайди. Қолаверса, жамоатчилик назорати давлат органлари фаолиятини жамият манфаатлари асосида кеча бошлашини таъминлашга таъсир этади. Муҳими, бу жараёнда фуқароларнинг ўзлари ҳам давлат бошқарувида иштирок этгани сайин ижтимоийлашиб борадилар. Ижтимоийлашув эса сиёсий маданиятнинг асосий компонентларидан биридир.

³⁰Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. -Тошкент: Ўзбекистон, 2010. –Б.46.

Шунинг учун ҳам Концепцияда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамият, фуқаролик институтлари назоратини амалга оширишнинг тизимли ва самарали ҳуқуқий механизмини яратишга қаратилган **“Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш**” таклифи илгари сурилди. Мазкур “қонунда жамоатчилик назоратининг турлари, шакллари ва субъектларини, назорат предметини, уни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмларини, шунингдек, мазкур соҳада амалдаги қонун ҳужжатларини ижро етмагани учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги шартларини белгилаб қўйиш зарур”лиги³¹ белгиланди.

Фуқаролик жамиятининг энг муҳим жиҳати - бу инсонга, унинг эркинлиги ва ҳуқуқларини таъминлашга қаратилганлиги, бу жараёнда эса давлатнинг асосий масъул сиёсий институт эканлиги муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳам Концепцияда “инсон ҳуқуқлари соҳасида миллий ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш долзарб аҳамиятга эга”³² эканлиги кўрсатиб ўтилди. Унга мувофиқ равишда мазкур “дастур энг аввало ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат органлари томонидан инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ҳимоя қилинишини таъминлаш, жамиятда инсон ҳуқуқлари бўйича маданиятни шакллантириш ва шу каби бошқа соҳаларга оид қонунларга риоя этилиши устидан жамоатчилик мониторингини олиб боришга қаратилган чора-тадбирларни ўзида мужассам этиши керак”лигига муҳим эътибор қаратилди.

Албатта, фуқаролик жамиятининг ривожланганлик даражаси инсон ҳуқуқ ва эркинликларини нечоғлиқ намоён бўлиши ва уларни ҳар томонлама ҳимояланганлиги билан ўлчанишига эътибор берадиган бўлсак, мамлакатда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим унсурларидан бирини такомилга етказишдан иборат эканлигига ишонч ҳосил қиламиз.

Шу билан бирга, Концепцияда **“Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига** жамият ва давлат қурилиши, ҳудудларда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг турли соҳаларида нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳуқуқларини белгилаб берган қонун ҳужжатлари талабларини бузганлик учун давлат органлари мансабдор шахсларининг жавобгарлигини кучайтиришни назарда тутадиган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш”ни³³ илгари сурилиши фуқаролик жамияти институтларини ўз конституциявий ва қонуний ваколатларини мустақил институт сифатида амалга оширишлари учун кенг имкониятлар ва ижтимоий кенгликлар яратиши шубҳасиз бир ҳолдир. Албатта, кодексга киритиладиган ўзгартиш ва қўшимчалар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 58-моддасини тўлиқ равишда амалга оширилиши учун шарт-шароитлар яратиб беради. Энг муҳими, нодавлат нотижорат ташкилотлари учун энг зарур бўлган уларнинг қонунлар доирасида эркин ва мустақил фаолият юритишлари учун ҳуқуқий асослар шаклланади.

³¹ Ўша жойда.-Б.46.

³² Ўша жойда.-Б.46.

³³ Қаранг: Ўша жойда.-Б.46-47.

Ҳозирги даврга келиб дунёдаги ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар учун глобал хавф-хатарлар ва таҳдидлар (террорчилик, экстремизм, ер шарига иқлимни ўғариши каблир) қаторига экологик таҳдидлар ҳам кўшилди. Қолаверса, экологик шарт-шароитлар инсон соғлигига, табиатнинг ўз қонуниятлари асосида яшашига ҳам жиддий хавф туғдирмоқда. Шунинг учун ҳам ривожланган мамлакатларда “яшиллар” ҳаракатлари ва партиялари бежиз ташкил топмади. Жумладан, мамлакатимизда ҳам экологияни ҳимоялашга доир ташкилотлар тузилди, парламент қуйи палатасида бу ҳаракатлар манфаатларини таъминлашга қобил бўлган депутатлар гуруҳи шаклланди. Концепцияга мувофиқ равишда “атроф-муҳитни ҳимоя қилишни таъминлаш тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларнинг роли ва ўрнини белгилашга қаратилган “**Экологик назорат тўғрисида**”ги Қонунни ва бошқа қатор қонун ҳужжатларини қабул қилиш”³⁴ нафақат экологик жараёнларни яхшилайти, балки бу соҳада аҳоли фаоллигини оширишга, экологик маданиятни шакллантиришга кучли таъсир этади.

Ҳозирги даврга келиб Концепцияда илгари сурилган қонунларнинг аксрияти парламент томонидан қабул қилиниб, улар мамлакатда фуқаролик жамиятини янада ривожлантириш омили сифатида намоён бўлмоқда. Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, Концепцияда илгари сурилган мақсад ва вазифаларни амалга ошириш, шу асосда фуқаролик жамиятини ривожлантириш қонунчилигини ривожланган мамлакатлар даражасига етказиш натижасида фуқаролик жамияти институтлари умум эътироф этилган халқаро меъёрлар талаблари асосида фаолият юрита бошлайти, бу жараёнга узвий боғлиқ ҳолда мамлакатда инсон тараққиётини амалга ошириш учун зарур бўлган барча шарт-шароитлар яратилади. Зеро, ҳозирги даврга келиб инсон манфаатларини амалга ошириш инсон тараққиётининг асосий қафолати экан, бу жараён тўлиқ равишда фақат биз кураётган фуқаролик жамияти шароитидагина амалга ошириши мумкин. Шунинг учун ҳаммашхур мутафаккир Георг Гегель “инсоннинг бош манфаати – бу унинг ўз эркинлигини ҳаётда амалга ошириши”дир, деганида инсоннинг бу олий қадриятни амалга ошира олиши учун барча шарт-шароитлар фуқаролик жамияти заминида яратилишини башорат қилган эди. Инсоният орзу қилган бу жамият ҳозирги даврда Ўзбекистон мамлакатида ҳам реал воқеликка айланмоқда.

Назорат саволлари:

1. Фуқаролик жамияти куришда давлатнинг бош ислоҳотчилик ўрни нималарда намоён бўлди?
2. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти куришнинг қандай ҳуқуқий асослари яратилди?
3. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қайси бобида жамоат бирлашмаларига доир принциплар ифодаланган?
4. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти куришнинг миллий жиҳатлари нималарда намоён бўлади?

³⁴ Қаранг: Ўша жойда.–Б.47.

5. Фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи деб қандай синфга айтилади?

2-МАВЗУ: ТАРАҚҚИЁТНИНГ “ЎЗБЕК МОДЕЛИ” ВА ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ БАРПО ЭТИШНИНГ ИЛМИЙ- МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

Режа:

1. Тараққиётнинг “ўзбек модели” яратилишининг сиёсий-ижтимоий асослари ва концептуал заминлари.

2.Тараққиётнинг “ўзбек модели” ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш асоси

3.Тараққиётнинг “ўзбек модели”да фуқаролик жамиятини ривожлантириш масалалари

Таянч сўзлар: Тараққиёт моделлари, тараққиётнинг “ўзбек модели”, демократия, фуқаролик жамияти, фуқаролик жамияти ва тараққиётнинг “ўзбек модели”, беш тамойил, ислохотларнинг концептуал асослари, янги жамиятни барпо этиш, жамиятни янгилаш ва модернизация қилиш, “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” тамойили, конституциявий ислохотлар.

1. Тараққиётнинг “ўзбек модели” яратилишининг сиёсий-ижтимоий асослари ва концептуал заминлари

Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритгач, тараққиётнинг беқиёс катта имкониятлари очилди. Миллий мустақиллик туфайли халқимиз сиёсий мутелик, қарамлик асоратидан қутилди. Давлат суверенитети натижасида жамиятимизни ислоҳ этиш ва замонавий сиёсий тараққиёт жараёнларини амалга ошириш учун мустақкам замин ва сиёсий, ижтимоий, маънавий ҳамда ҳуқуқий асосларни босқичма-босқич барпо қилиш учун кенг имкониятлар пайдо бўлди. Ўзбекистон истиқлол туфайли ўз тараққиётининг тамомила янги бўлган тарихий даврига қадам қўйди. Мана шу даврнинг энг муҳим хусусиятларидан бири шунда эдики, эндиликда халқимиз ўзининг туб манфаатлари ва эҳтиёжларидан келиб чиқиб, ривожланиш стратегиясини белгилаб олиш ва уни мустақил амалга оширишдек тарихий аҳамиятга эга бўлган шарт-шароитларга эришди.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Биз мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб, ўз умрини ўтаб бўлган эски мустабид совет тизимидан воз кечиб, мамлакатимизда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришга азму қарор қилдик”³⁵.

³⁵Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. –Т.: Ўзбекистон, 2007. –Б. 5.

Маълумки, ўз истиқлолига эришган ҳар қандай жамият олдида тараққиётнинг концептуал заминларини яратиб олишдек муҳим ва шу мамлакат истиқболи учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган вазифалар кўндаланг бўлиб туради. Миллий ривожланиш эҳтиёжларини ўзида тўлиқ акс эттирган сиёсий тараққиёт моделини шакллантира олган мамлакатгина изчил ва самарали ривожланиш йўлидан бора олишини жаҳон тажрибаси бот-бот исботлаб турибди. Шу жиҳатдан келиб чиқиб, хулоса қилинганда, таъкидлаш жоизки, мустақил мамлакатимизда истиқлолнинг илк кунлариданок давлатимиз раҳбари И.А.Каримов томонидан жамиятимиз тараққиётининг стратегик заминлари илмий жиҳатдан ҳар томонлама чуқур асослаб берилди.

Юртбошимиз томонидан халқимизнинг миллий-маънавий негизлари ҳамда умуминсоний прогрессив кадриятларга таянилган ҳолда, Ўзбекистон Республикасининг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли энг замонавий концептуал асослар замида баён қилиб берилди ва бу билан мамлакатимиз мустақил тараққиётнинг том маънодаги янги ва самарали имкониятлари очилди.

Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, “Ички ва ташқи сиёсатнинг йўналишлари, уларнинг мантиқи тўлалигича пировард мақсад – чинакам мустақил Ўзбекистонни барпо этиш мақсади билан белгиланади. Республикада собитқадамлик билан халқчил адолатли жамиятни бунёд этиш – бош вазифадир. Меҳнатсевар ва бадавлат, маънавий етук ва маданиятли оила – шу жамиятнинг асосини ташкил этади”³⁶.

Юртимизда амалга ошириб келинаётган изчил ислохотлар билан ҳамоҳанг равишда жамиятимиз ривожланиши тўғрисидаги илмий назарий қарашлар ва хулосалар ҳам муттасил равишда такомиллашиб, ривожланиб келмоқда. Бу ўринда алоҳида таъкидлаш жоизки, 2010 йил 12 ноябрда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида давлатимиз раҳбари И.А.Каримов томонидан илгари сурилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” жамиятимиз тараққиётининг янги стратегик дастури бўлиб хизмат қилмоқда. Таъкидлаш жоизки, мазкур концепция жамият ривожланиши тўғрисидаги энг замонавий ва мукамал илмий ғоялар сирасига киради.

Юртимиз сиёсий тараққиёти, унинг концептуал таъминоти мустаҳкам бўлганлиги туфайли изчил равишда рўй бермоқда. Халқаро глобаллашувнинг турли салбий таъсирларига нисбатан жамиятимизнинг барқарор иммунитетни кафолатли равишда таъминланиб бормоқда.

Мамлакатимиз истиқлоли туфайли Президент И.А.Каримов ташаббуси билан амалга ошириб келинаётган замонавий мустақил демократик тараққиёт билан боғлиқ янги илмий қарашлар, концептуал хулосалар моҳиятини англаш, ўрганиш муҳим долзарб аҳамиятга эгадир.

Давлат суверенитетига эришиш натижасида мамлакатимиз ўз социо-маданий заминларига таянган ҳолда, ривожланиш имкониятларига бевосита

³⁶Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. –Т.: Ўзбекистон, 1992. –Б. 15.

эга бўлди. Шу муносабат билан алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, ҳар қандай ёш мустақил давлат олдида ўз истиқлолини рўёбга чиқариш учун мамлакатнинг аниқ шарт-шароитлари, эҳтиёжлари, мақсадларини қамраб олувчи самарали сиёсий тараққиёт моделини белгилаб олиш вазифаси туради. Ушбу масаланинг юқори даражада ҳал этилиши мамлакатнинг изчил тараққиёти учун асос бўлиб хизмат қилади. Ҳар бир мамлакат конкрет амалиётдан келиб чиққан ҳолда, ривожланиш ғоясини қабул қилиниши яъни, тараққиётнинг концептуал асосларини аниқ белгиланиши бу ўринда ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримовнинг асарлари, нутқ ва маърузларида мустақил мамлакатимиз сиёсий тараққиётининг ниҳоятда ўзига хос, давр талабларини ҳар томонлама ҳисобга олган, халқимизнинг асрий орзу-умидларини ўзида мужассам этган илмий-назарий жиҳатлари ечиб берилди.

Президентимизхулоса қилганидек, “Мустақилликка эришган ҳар бир мамлакат ўз тараққиёт йўлини излайди, янги жамият барпо этишда ўз андозасини ишлаб чиқишга интилади. Ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий вазият, одамлар ўртасида таркиб топган муносабатлар, уларнинг дунёқараши, жумладан диний эътиқоди, руҳияти ва хулқ-атвор нормалари шуни тақазо этади. Дунёда ижтимоий тараққиёт йўлининг турли вариантлари мавжуд. Туркия, Жанубий Корея, Швеция моделлари ва бошқалар бунга мисолдир. Бир қанча мусулмон мамлакатлари ва янги индустриал мамлакатларнинг тажрибаси ҳам шуни кўрсатади. Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Оврўпо мамлакатлари ва Япония халқ хўжалигини қайта тиклаш ҳам бунинг амалий намунаси дир.

Ўзбекистон бошқа давлатлар тараққиёти жараёнида тўпланган ва республика шароитига татбиқ қилса бўладиган барча ижобий ва мақбул тажрибалардан шак-шубҳасиз самарали фойдаланади. Гап бирон-бир моделни, ҳатто у ижобий натижалар берган тақдирда ҳам, кўр-кўрона кўчириб олиш тўғрисида бораётгани йўқ. Аниқ-равшан воситалар ва усуллар қайси мамлакат учун мўлжалланган бўлса, ўша мамлакатнинг ўзига хос шароитидагина ижобий натижа беради.

Жаҳон ва ўзимизнинг амалиётимиздан олинган барча унумли тажрибани рад этмаган ҳолда, ўз ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий-ҳуқуқий тараққиёт йўлимизни танлаб олиш республиканинг қатъий позицияси дир”¹.

Маълумки, сиёсий тараққиёт ходисасининг моҳияти, асослари, формаларини ўрганиш, тадқиқ қилиш масаласи инсоният тарихида доимо муҳим ўринни эгаллаб келган. Бугунги кунда ҳам мазкур феномен жамият ҳаётини яхшилаш, барқарорлиги ва хавфсизлигини таъминлаш, одамларнинг эркин ва фаровон кун кечиришга бўлган интилишларини рўёбга чиқариш омили ва инсониятнинг умргузаронлик қилиши учун янада самаралироқ тизимларни яратишнинг йўли сифатида аҳамиятини сақлаб турибди.

¹Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. -Т.: Ўзбекистон, 1992. –Б. 9-10.

Шу боис ҳам сиёсий тараққиётга сабаб бўлувчи асослар, омиллар ҳақидаги назарий қарашлар ҳам шу пайтга қадар эволюцион тарзда ривожланиб келмоқда.

Ижтимоий фанларда сиёсий тараққиётнинг турлари ҳақида фикр юритилганда даставвал уни икки катта турга ажратиш устуворлик қилади. Бу ўринда гап тараққиётнинг эволюцион ва инқилобий усуллари ҳақида бормоқда.

Сиёсий тараққиётнинг эволюцион тури ўз ичига сиёсий тараққиётнинг бир қанча шакллари қамраб олади ва ижобий моҳиятга эгадир.

Тараққиётнинг инқилобий тури кўп ҳолларда салбий оқибатларга олиб келиши ҳамда у туфайли жамиятда кучли сиёсий инқирозлар, регресс ҳолатлари рўй беришини тажрибалар исботлаган.

Мустақил Ўзбекистон Республикасида жаҳоннинг илғор тажрибаларини инобатга олган ҳолда, айти пайтда, жамиятимизнинг миллий негизларига таяниб сиёсий тараққиётнинг эволюцион йўли танлаб олинди ва бундай сиёсий тараққиёт заминини замонавий демократия ғоялари ташкил этди.

Мазкур ғоя асосида Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини барпо қилишнинг ўзига хос илмий ва амалий асослари шакллантирилди.

Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, “Ўзбекистон – келажаги буюк давлат. Бу – мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатдир. Бу - инсонпарварлик қоидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқодларидан қатъий назар фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир.

Халқ давлат ҳокимиятининг манбаидир. Унинг хоҳиш-иродаси давлат сиёсатини белгилаб беради. Бу сиёсат инсон ва жамиятнинг фаровонлигини, Ўзбекистон барча фуқароларининг муносиб турмушини таъминлашга қаратилган бўлиши керак”¹.

Мана шундай улуғвор мақсадларни кўзлаб сиёсий тараққиётни амалга ошириш жараёнида давлатимиз раҳбари томонидан белгилаб берилган муҳим қоидага етакчи ўрин ажратилди. Яъни, тараққиёт масаласида Ўзбекистон “изчил тадрижий усулларни танлади: “шок терапиясидан”дан воз кечди. “Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг” тамойили жамиятни янгилашнинг асосий принципларидан бирига айланди.

Маълумки, “шок терапияси”дан фойдаланишга бўлган уринишлар ниҳоятда оғир ижтимоий оқибатларга олиб келганлиги ҳеч кимга сир эмас. Юртимизда И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган тараққиёт стратегияси жамиятимизни янгилаш ва ривожлантиришнинг туб манфаатларини ўзида чуқур акс эттириб, барқарор тараққиёт жараёнлари изчиллигини тўлиқ таъминланишига асос бўлди.

Мамлакатимиз истиқлоли жамиятимиз тараққиётининг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий соҳаларини ўзида тўлиқ мужассам этган ҳамда замонавий ривожланишнинг барча принципларини

¹Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. -Т.: Ўзбекистон, 1992. –Б. 15-16.

этиборга олган тараққиёт моделини яратилишини объектив зарурат қилиб қўйди. Шу билан бир қаторда, ёш мустақил мамлакатимиз олдида ислохотларнинг дастлабки босқичидаёқ белгилаб олинган бир қатор вазифалар тараққиётнинг ўзига хос миллий моделини яратишни янада долзарб қилиб қўйган эди. Маълумки, ушбу вазифалар қуйидаги муҳим жиҳатларни ўз ичига қамраб олди:

Ижтимоий-сиёсий соҳада: маъмурий-буйруқбозлик, авторитар тузум механизми ва тузилмаларидан қутилиш ҳамда давлат қурилишининг демократик, ҳуқуқий тамойил ва меъёрларига ўтиш, фуқаролик жамиятига ўтишнинг пойдеворини қуриш.

Ижтимоий-иқтисодий соҳада: инсоннинг ишлаб чиқариш воситаларидан бегоналашувидан, режали-таксимотчилик тизимидан кечиш ва кўп укладли иқтисодиётга ҳамда бозор муносабатларига ўтиш.

Маънавият соҳасида: ақидабозлик ва ўта сиёсатлаштирилган мафкура ҳукмронлигидан қутулиш, миллий маънавиятни шакллантириш.

Халқаро муносабатлар соҳасида: бутун дунё тараққиётидан ажралиб қолишдан, ўзни четга олишдан ва унга қарши туришдан воз кечиш, жаҳон ҳамжамиятига кириб бориш ва тенг ҳуқуқли ҳамкорликка йўл очиш.

Ислохотларнинг мазкур асосий йўналишлари орқали республикада амалга оширилаётган ўзгаришларнинг мураккаблиги ва улкан миқёсларини тасаввур қилиш мумкин. Ўзбекистон ўз тараққиёт йўлини ўз халқи тарихи ва унинг онги-руҳиятидан, аниқ шароитларидан келиб чиқиб танлади.

Бу моделнинг моҳияти Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган ислохотларнинг беш тамойилида таърифлаб берилди. Мамлакатимиз аҳолиси ўз давлат мустақиллигининг йигирма тўрт йиллигини бутун жаҳон жамоатчилиги билан тантанали равишда нишонлаётган бугунги кунда, тўла ишонч билан айтиш мумкинки, бу йўл тажриба синовидан ўтди. Тарихан қисқа, аммо зафарли натижаларга бой бўлган тараққиётимиз, танланган моделнинг тўғрилигини исботлади.

Маълумки, тараққиётнинг “ўзбек модели”нинг моҳияти асосий ғоялари энг дастлаб Давлатимиз раҳбарининг “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” номли фундаментал асарида кўрсатиб ўтилган эди. Кейинчалик мазкур тараққиёт модели ҳақидаги ғоялар Президентимизнинг бошқа асарларида янада ривожлантирилди ва такомиллаштириб келинмоқда. Хусусан, Юртбошимизнинг “Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли”, “Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида” номли асарларида тараққиётнинг “ўзбек модели”нинг асосий мазмунини, ўзагини белгилаб берувчи тамойиллар янада чуқурроқ асослаб берилди.

Жумладан, Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Бешта асосий қоида Ўзбекистон давлат қурилиши ва иқтисодиётини ислох қилиш дастурининг ўзагидир. Уларнинг моҳияти қуйидагича:

“биринчидан, иқтисодий ислохотлар ҳеч қачон сиёсат ортида қолмаслиги керак, у бирор мафкурага бўйсундирилиши мумкин эмас. Бунинг

маъноси шуки, иқтисодиёт сиёсатдан устун туриши керак. Ҳам ички, ҳам ташқи иқтисодий муносабатларни мафкурадан холи қилиш зарур;

иккинчидан, давлат бош ислохотчи бўлиши лозим. У ислохотларнинг устувор йўналишларини белгилаб бериши, ўзгартиришлар сиёсатини ишлаб чиқиши ва уни изчиллик билан ўтказиши, жаҳолатпарастлар (ретроградлар) ва консерваторлар қаршилигини бартараф этиши шарт;

учинчидан, қонун, қонунларга риоя этиш устувор бўлиши лозим. Бунинг маъноси шуки, демократик йўл билан қабул қилинган янги Конституция ва қонунларни ҳеч истисносиз ҳамма ҳурмат қилиши ва уларга оғишмай риоя этиши лозим;

тўртинчидан, аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсатни ўтказиш. Бозор муносабатларини жорий этиш билан бир вақтда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш юзасидан олдиндан таъсирчан чоралар кўрилиши лозим. Бу бозор иқтисодиёти йўлидаги энг долзарб вазифа бўлиб келди ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади;

бешинчидан, бозор иқтисодиётига ўтиш объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, ўтмишдаги “инқилобий сакрашлар” сиз, яъни эволюцион йўл билан, пухта ўйлаб, босқичма-босқич амалга оширилиши керак.

Бу қоидалар ўз истиқлол, ривожланиш ва тараққиёт йўлимизга асос қилиб олинган бўлиб, ўтиш даври дастурининг негизини ташкил этади. Ҳозир бу қоидаларнинг амалга оширилиши республикада ижтимоий-сиёсий барқарорликни, энг муҳими, бозор муносабатларини жорий этиш йўлидан изчил ҳаракат қилишни таъминлайди”¹.

Президентимиз томонидан асослаб берилган маъруза тамойиллар тимсолида ўз концептуал заминларига кўра, Ўзбекистон давлат қурилиши ва иқтисодий-ижтимоий соҳаларни жумладан, фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш борасидаги ислохотларни амалга оширишнинг мустаҳкам пойдевори яратилди. Жумладан, тамойилларни моҳияти ҳақида фикр юритилганда қуйидагиларни таъкидлаб ўтиш жоиздир:

Иқтисодиётнинг мафкуравий мақсадларга бўйсундурилмаслиги ва сиёсатдан устунлиги тамойили. Бунда иқтисодиётни мафкурадан холи этиш – демократик ва бозор ўзгаришларининг асоси қилиб қўйилди. Биринчи навбатда, иқтисодий негизни барпо этиш ва иқтисодий ислохотларни амалга ошириш янги жамият қурилишнинг энг муҳим шартини таъминлади. Иқтисодиёт мафкуравий таъкидларсиз, ўзига хос ички қонунларга мувофиқ равишда ривожланиши лозим.

Давлатнинг бош ислохотчилиги тамойили. Давлат- иқтисодий ўзгаришларнинг ташаббускори ва бош ислохотчиси дир. Ижтимоий жиҳатдан йўналтирилган ҳозирги бозор - давлат томонидан тартибга солиб турадиган бозор дир. Давлат иқтисодий фаолиятининг ҳуқуқий асосларини, ўзига хос “бозор шарт-шароитлари” вужудга келтиради ватасдиқлайди.

¹Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-ж. -Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б. 300-301.

Бозориктисодиётигаўтишдавридадавлатиктисодийэркинликларнингкафолати бўлади.Ижтимоиймуаммоларни ҳал қилади.Давлат бозор институтларини яратиш уқуқ қулай шароит туғдиради. Вужудгакелаётганишбилармонликтузилмалариқарортопиши варивожланишигақўмаклашиш- давлатнинг бурчидир.

Жамият ҳаётидақонун устуворлиги тамойили.Ўзбекистонда иқтисодийислохотларниҳуқуқий таъминлашҳам зарур. Ижтимоий йўналтирилганмаданий—маърифийбозор хўжалигини тегишлиравишдаҳуқуқийжиҳатдантаъминламасдантуриб,бундай хўжаликнишакллантиришнитасаввурқилиббўлмайди.

Ижтимоиййўналтирилганқонунчилик асосинияратиш — буфақатўтишдаврнингмажбурийшартигина бўлибқолмай,балкиҳуқуқийдавлатни барпоэтишнингўзигахосхусусияти ҳамдир.Қонунларҳаётий, амалиётбилан ўзаробоғлиқ бўлиши ва унданкелибчиқмоғи керак.Қонуннинг устуворлиги — ҳуқуқийдавлатнингасосийпринципидир, қонун олдидахаммабаравардир.

Кучли ижтимоий сиёсат — иқтисодий ўзгаришларнинг ишончли кафолати. Кучли ижтимоий сиёсат принциплари қуйидагилардан иборат:

- аҳолини иш билан таъминлаш ва меҳнатбозоринитақомиллаштириш (2001 йил 13 февралда Ўзбекистон Президентининг “Меҳнат тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. Бу Меҳнат вазирлиги ва Ижтимоий таъминот вазирлиги негизида ташкил топди);

- даромад сиёсатиниюрғизиш, пул даромадлари;

- ижтимоий таъминотва ижтимоийкафолатлар, кам таъминланганларни ижтимоий қўллаб қувватлаш;

- аҳолигаижтимоийхизматларни кўрсатиш;

- халқнинг моддийтурмуш шароитинияхшилаш;

- ҳар кимнингмеҳнатига ва ҳар кимнинг қобилиятига яраша принципни таъминлаш;

Бозор иқтисодиётига ўтишнингбосқичма-босқич тадрижиййўли. Бу “шок терапияси” йўлидан тубданфарқ қилиб, бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтишни тақазо этади. Яъни, иқтисодиётда, сиёсатда ижтимоий соҳада, маънавиятда ва бошқа соҳаларда ислохотлар бирданига амалгаоширилмасдан босқичма-босқич ўтишникўзда тутати.³⁷

Давлатимиз раҳбари И.А. Каримов томонидан асослаб берилган таракқиётнинг “ўзбек модели” ва унинг асосий тамойиллари мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлат ва пировардида фуқаролик жамиятини барпо этиш ҳамда кучли ижтимоий ҳимоя тамойилларига асосланган эркин бозор муносабатларини барпо этишда дастуруламал бўлиб хизмат қилди. Ушбу модел ислохотларнинг барқарорлиги ва хавфсизлигини кафолатли таъминлашнинг етакчи устуни бўлиб келмоқда.

³⁷Қаранг: Алиев Б., Йўлдошев О., Қаҳҳорова М. Ўзбекистонда демократик жамият куриш назарияси ва амалиёти.Т.: Иқтисодиёт, 2011 й. Б. 32-33.

Тараққиётнинг “Ўзбек модели” заминида мамлакатимизда кенг қамровли сиёсий ислохотлар амалга оширилди. Бунда қуйидаги муҳим жиҳатларга эътибор қаратилди:

Биринчидан, сиёсий ислохотларни амалга оширишда миллий давлатчилик асослари босқичма-босқич равишда барпо қилина бошланди.

Иккинчидан, бу жараёнда жамиятимиз демократик тараққиёти манфаатларига тўлиқ мос келувчи сиёсий институтларни шакллантириш, унинг ҳуқуқий асосларини яратиш масалаларига асосий эътибор қаратилди.

Учинчидан, аввалги тоталитар тузумга хизмат қилган ва умрини тугатиб бўлган давлат тузилмаларидан тўлиқ воз кечилди.

Президентимиз таъкидлаганидек, “Шу боис қуйидагилар энг асосий вазифамиз бўлиб қолди:

Биринчидан. Эски маъмурий – буйруқбозлик тизимини, унга мувофиқ бўлган ҳокимият ва бошқарув органларини тугатиш.

Иккинчидан. Янги давлатчиликнинг сиёсий-ҳуқуқий, конституциявий асосларини яратиш. Конституция ва қонунларда ижтимоий муносабатларнинг янги тизимини, ҳам марказдаги, ҳам жойлардаги давлат ҳокимияти органларининг янги тизимини мустаҳкамлаб қўйиш.

Янги ўзбек давлатчилигининг қарор топиш жараёни ҳам ташқи, ҳам ички мураккаб шароитларда рўй берди.

Ички сиёсатимизда биз бир-бирига боғлиқ икки вазифани ҳал қилишимиз лозим эди. Бу – янги давлатчиликни барпо этиш ҳамда кенг кўламли сиёсий ва иқтисодий ислохотларни амалга ошириш вазифаси эди”¹.

Мамлакатимиз тараққиётининг “Ўзбек модели”нинг энг бош ғояси халқимиз учун муносиб бўлган эркин, фаровон ҳаётни барпо қилишдан иборатдир. Бу борада замонавий демократия принципларини миллий манфаатларимиздан келиб чиқиб, жамиятда қарор топтириш вазифаси устувор қилиб белгиланди.

Таъкидлаш жоизки, жамиятимизда демократия ва фуқаролик жамияти ғоясини ижтимоийлашуви ва қарор топишида “Ўзбек модели”нинг барча концептуал ғояларидан изчиллик билан фойдаланиб келинмоқда ва шу боис ҳам улкан самараларга эришилмоқда. Зеро, жамиятда демократияни жорий қилишнинг ягона рецепти мавжуд эмас, ҳар бир мустақил давлат демократик тараққиёт йўлига ўтишда биринчи навбатда ўзининг социо-маданий асосларига, миллий тараққиёт моделига таяниши лозим бўлади. Фақат шундай ҳолатдагина мамлакатнинг демократик тараққиёти кутилган ижобий натижаларни беради.

Юртбошимиз И.А.Каримов раҳнамолигида жамиятимизда демократик ислохотларни амалга оширишда тадрижий тараққиёт услубларига асосланилди. Унга кўра, демократия ғояси ва унинг институтлари жамиятимиз бағрида босқичма-босқич эволюцион тарзда ривожлантира бошланди.

¹Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1997. –Б. 152-153.

Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, “Демократия атамасининг қандай шарҳланиши эмас, балки унинг қанчалик реаллиги, ҳақиқийлиги, яшашга қобиллиги муҳимдир”¹.

Тараққиётнинг “Ўзбек модели” ғоясига кўра, юртимизда янги жамиятни барпо этиш учун амалга ошириладиган барча ислоҳотлар заминига инсон омили қўйилди. Яъни “ислоҳот ислоҳот учун эмас, балки, инсон манфаатлари, унинг, эрки ва фаровонлиги учун”, деган ғоя барча янгиланишларнинг асосий ўзаги этиб белгиланди. Шу муносабат билан қурилаётган янги мустақил давлат ва жамиятнинг асосий бунёдкори ҳам, истеъмолчиси ҳам мана шу юртнинг эркин халқи деган принцип мамлакатимиз тараққиёт стратегиясининг марказида турувчи омилдир.

Мазкур асос заминидан билан тараққиётнинг “Ўзбек модели”ни амалга оширишнинг етакчи шартларидан бири сифатида маънавий кадриятлар ва миллий ўзликни англашни тиклаш ва ривожлантириш вазифалари белгилаб олинди. Таъкидлаш жоизки, жамият тараққиётига нисбатан бундай ёндашув ниҳоятда ноёб ваянгича ёндашувдир. Зеро, ҳар қандай жамиятнинг янгилик сари ривожланишида авваламбор инсон омили, ундаги ижобий ўзгаришлар туради.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Бирон-бир жамият маънавий имкониятларини, одамлар онгида маънавий ва ахлоқий кадриятларни ривожлантирмай ҳамда мустаҳкамламай туриб ўз истиқболини тасаввур эта олмайди”¹.

Халқимизнинг маънавий сарчашмаларига мурожаат қилиш, бой тарихий – маънавий меросдан янги жамият, янги ҳаётни барпо қилишда фойдаланиш ғоясининг юксак самарадорлигини мамлакатимиз тараққиёти натижалари яққол намоён қилиб турибди.

Тараққиётнинг “Ўзбек модели”нинг улкан аҳамияти тўғрисида тўхталиб, Президентимиз И.А.Каримов шундай таъкидлаган эди: “Биз ислоҳотларни инқилобий усулда, яъни “шок терапияси” йўли билан амалга оширишдан онгли равишда воз кечиб, тадрижий тараққиёт йўлини танлаб олганимиз туфайли халқимизни қандай оғир оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган иқтисодий ва ижтимоий тўфонлардан асраб қолишга муваффақ бўлганимизни бугун ҳаётнинг ўзи тасдиқлаб бермоқда”³⁸.

Тараққиётнинг “Ўзбек модели” мамлакатимизда янги фуқаролик жамиятини барпо этишнинг ҳар томонлама мукамал ва самарали бўлган усули сифатида жамиятимиз тараққиётининг бугунги кундаги долзарб вазифаларини муваффақиятли амалга оширилишида ҳам мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилмоқда.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов хулоса қилганидек: “Ўзбекистоннинг бешта устувор йўналиш – тамойилдан иборат бўлган, дунёда тараққиётнинг

²Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1997. –Б. 180.

¹Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. - Т.: Ўзбекистон, 1997. –Б. 137.

³⁸Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2010. –Б. 4.

“Ўзбек модели” деб тан олинган ривожланиш йўли ҳар томонлама тўғри йўл эканини ўтган 24 йиллик истиқлол тарихимиз исботлади. Биз катта йўлга чиқиб олдик ва унинг амалий натижаларидан барчамиз ҳар куни баҳраманд бўлмоқдамиз. Шунинг учун ишончим комил: юртимизда ҳеч ким эски даврга қайтишни хоҳламайди...

Биз эришган ютуқларимизни янада мустаҳкамлаш учун эртанги кунимиз ёруғ келажагимиз ўз олдимизга мақсад қилиб қўйган юксак марраларга етиш йўлида чуқур ўйланган тараққиёт стратегиямизнинг устувор йўналишларини амалга оширмоғимиз зарур³⁹.

Юртбошимиз раҳномолигида яратилган ва мамлакатимизда янги жамиятни барпо этишнинг “Ўзбек модели” мустақил юртимизнинг барча соҳаларида изчил тараққий қилишининг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий замини бўлиб хизмат қилмоқда. Ушбу тамойил жамиятимизнинг истиқболдаги ривожини учун ҳам қафолатли манба ва фундаментал асосдир.

2. Тараққиётнинг “Ўзбек модели” ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш асоси

Мамлакатимиз мустақил тараққиёт стратегиясининг бош ғояси бу - халқимиз учун муносиб бўлган эркин, фаровон ҳаётни барпо қилиш ва уни мутассил ривожлантириб боришдан иборатдир. Шу мақсадда давлатимиз раҳбари И.А.Каримов раҳномолигида юртимизда демократик, фуқаролик жамиятини барпо қилиш мақсадлари белгилаб олинди.

Зеро, жаҳон тажрибалари ҳам исботлаб турганидек, айнан фуқаролик жамияти шароитида инсон ҳаётини ташкил этиш, унинг ҳақ-ҳуқуқларини рўёбга чиқаришнинг энг самарали ва мақбул бўлган имкониятлари вужудга келади. Фуқаролик жамияти инсоният жамиятини ташкил этишнинг энг замонавий ва такомиллашган усули сифатида барча томонидан эътироф этилаётгани ҳам бежиз эмас.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Биз учун фуқаролик жамияти – ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришига монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишида кўмаклашади. Айни вақтда бошқа одамларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари камситилишига йўл қўйилмайди. Яъни эркинлик ва қонунга бўйсунуш бир вақтнинг ўзида амал қилади, бир-бирини тўлдиради ва бир-бирини тақозо этади. Бошқача айтганда, давлатнинг қонунлари инсон ва фуқаро ҳуқуқларини камситмаслиги лозим. Шунинг баробарида барча одамлар қонунларга сўзсиз риоя қилишлари шарт”¹.

³⁹Каримов И.А. Она юртимиз бахту икболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б. 134.

¹Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997. – Б. 173.

Бу ўринда таъкидлаш жоизки, тараққиётнинг “ўзбек модели” доирасида мамлакатимизда замонавий ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантириш учун зарур бўлган барча асослар мавжуддир. Мазкур модел таркибида мужассам бўлган тамойиллар мамлакатимизда фуқаролик жамиятининг сиёсий, иқтисодий-ижтимоий, ҳуқуқий заминларини вужудга келтириш учун кучли имкониятларга эгадир.

Зеро, ушбу тамойиллар ва унга асосланувчи концептуал ғояларда фуқаролик жамиятининг моҳияти, вазифалари, шаклланиш қонуниятлари, ҳалқимиз дунёқараши ва эҳтиёжларидан келиб чиқувчи барча жиҳатлар ўз аксини топгандир. Жумладан, “ўзбек модели” фуқаролик жамиятининг ҳуқуқий асослари, институционал заминлари ва энг муҳими демократик ғояларини амалга ошириш учун зарур бўлган мустаҳкам асосларни ўзида мужассамлаштиргандир. Хусусан, юртбошимиз томонидан асослаб берилган “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” концепцияси ушбу тамойилнинг етакчи ўзагини ташкил этади.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларининг стратегик йўналишларини белгиланишида тараққиётнинг “ўзбек модели” моҳиятидан келиб чиқувчи барча тамойиллар етакчи асос вазифасини ўтамоқда. Хусусан, ушбу жараёнларда давлатнинг бош ислохотчилик ролини алоҳида кўрсатиб ўтиш лозимдир. Мустақил давлатимиз томонидан авваламбор мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг ғоявий ва ҳуқуқий асослари белгилаб берилди.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантиришдан иборатдир”¹.

Мамлакатимиз сиёсий тараққиёт йўлининг ўзаги сифатида демократияни танлаб олиниши фуқаролик жамиятини шакллантириш учун зарур бўлган барча фундаментал асосларни барпо қилиш имкониятларини очиб берди. Зеро, демократия ғояси ўз тараққиётининг етакчи йўналиши сифатида фуқаролик жамияти асосларини шакллантириб борилишини тақазо этади.

Шу муносабат билан таъкидлаш жоизки, демократия, ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти мазмун-моҳияти, шаклланиш қонуниятларини ташкил қилувчи энг етакчи манбалар ҳисобланади. Юртимизда миллий тараққиёт модели асосида ҳуқуқий демократик давлатнинг институционал заминлари:

- давлат ҳокимиятининг тармоқларга бўлиниши принципига асосланиши;

- демократик Конституциянинг қабул қилиниши ва қонун устуворлиги тамойилини рўёбга чиқарувчи механизмларни яратилиши;

- эркин демократик сайлов тизимини қафолатланиши;

¹Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз // Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8-ж. –Т.: Ўзбекистон, 2000. -Б. 331.

- давлат ва жамият бошқарувини амалга оширишда кўппартиявийлик тизимининг яратилиши;

- жамоат бирлашмалари ва нодавлат ва нотижорат ташкилотлари фаолиятини йўлга қўйилиши;

- фуқаролар ўз-ўзини бошқариш институтларини ривожлантирилиши;

- фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини, манфаатлари ва эҳтиёжларини таъминлашнинг самарали заминларини вужудга келтирилиши, фуқаролик жамиятини шакллантириш манфаатларидан келиб чиққан ҳолда барпо этилди.

Буларнинг натижасида мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шаклланиши учун энг асосий куч ва манба бўлиб хизмат қиладиган замонавий ҳуқуқий демократик давлат асослари ривожлантирилди.

Маълумки, ҳуқуқий давлат демократия тамойиллари асосида шакллантирилади. Айни вақтда ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамияти институтлари ва унинг моҳиятини ташкил қилувчи барча жиҳатларини жамиятда қарор топиши учун етакчи замин бўлиб хизмат қилади. Яъни фуқаролик жамиятини шаклланиши босқичларида демократлашув жараёнлари, ҳуқуқий давлатнинг шаклланиши ҳал қилувчи ўрин тутди. Демократлашув жараёнлари фуқаролик жамияти моҳиятини ташкил қилувчи шахс эркинлиги, тенглиги, озодлиги, тинчлиги, фаровонлиги, дахлсизлиги каби буюк неъматларни рўёбга чиқарса, ҳуқуқий давлат – фуқароларнинг ана шу неъматлардан кафолатли фойдаланишнинг ҳуқуқий заминларини таъминлаб беради.

Зеро, ҳуқуқий давлат ўз моҳиятига кўра ҳуқуқнинг ҳукмронлиги, қонуннинг устуворлиги, қонун олдида барчанинг тенглигини кафолатлайди, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини тўлиқ тан олиниши ва ҳурмат қилинишини таъминлаб беради, фуқароларнинг юксак ҳуқуқий маданияти, шахс билан давлат ўртасидаги ўзаро демократик ҳамкорлик принципларига таянади, ҳуқуқ ва тартибнинг барқарорлигини кафолатлайди.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Ҳеч кимга сир эмас, фақатгина ҳуқуқий давлат шароитида демократик тартибга эришилади ва шундай тартиб сақланади, демократик институтлар ва кадрлар ҳаётга татбиқ этилади, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, энг асосийси, уларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимояси амалда таъминланади”⁴⁰.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шаклланишига хизмат қилувчи ҳуқуқий давлат асосларини яратиш жараёнида давлатимизнинг бош қомуси – Конституциямиз улкан аҳамиятга эга бўлаётганлигини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиздир. Конституциямиз концепцияси ва ҳуқуқий нормаларида ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини шакллантириш учун зарур бўлган барча юридик қоидалар мужассамлашгандир. Жумладан, Асосий қонунимизнинг 15-моддасида таъкидланганидек: “Ўзбекистон

⁴⁰Каримов И.А. Асосий вазифамиз – жамиятимизни ислоҳ этиш ва демократлаштириш, мамлакатимизни модернизация қилиш жараёнларини янги босқичга кўтаришдан иборат // Халқ сўзи, 2015 йил 6 декабрь, №236 (6419).

Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади.

Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар”⁴¹.

Мазкур Конституция нормалари бугунги кунда, демократиянинг етакчи моҳияти бўлган – халқ ҳокимиятчилигининг амалга оширилиши ва ҳокимият тармоқлари ўртасидаги демократик мувозанатни мустаҳкамланиши учун манба бўлиб хизмат қилмоқда. Шу муносабат билан мамлакатимиз Конституцияси концептуал заминларини эволюцион тарзда жамиятимиз таракқиёти манфаатларидан келиб чиқиб, такомиллаштириб борилаётганлиги муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Бу эса ўз навбатида фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини янада чуқурлашувига етакчи ҳуқуқий асос вазифасини ўтамоқда.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантирилишида таракқиётнинг “ўзбек модели”нинг муҳим тамойили бўлган ислоҳотларни эволюцион тарзда амалга ошириш масаласига етакчи аҳамият қаратиб келинмоқда. Зеро, фуқаролик жамиятини жамиятда қарор топиши фақатгина тадрижий йўл билан таъминланиши мумкиндир.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Фақатгина биз танлаган босқичма-босқич тадрижий ривожланиш йўли халқимиз кўзлаган эзгу ниятларга эришишга, замонавий демократик талабаларга жавоб берадиган давлат, инсон манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликлари энг олий кадрият бўлган, қонун устуворлигини таъминлайдиган жамият барпо этишга олиб келиши муқаррар.

Демократик жараёнларни сунъий равишда тезлаштириш, шошма-шошарлик, турли инқилобий тўнтаришлар йўли қандай аянчли оқибатларга олиб келиши мумкинлигини бугун ҳаётнинг ўзи исботлаб бермоқда”⁴².

Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни амалга оширишда даставвал сиёсий институционал ва ҳуқуқий заминларини вужудга келтиришга алоҳида катта аҳамият қаратилди. Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантириш учун, даставвал вакиллик демократиясининг таянч устун бўлган профессионал парламент шакллантирилди, 1992 йил 8 декабрда демократик моҳиятга эга бўлган Ўзбекистоннинг янги Конституцияси қабул қилинди, аҳоли кенг қатламлари манфаатларини акс эттириш эҳтиёжларидан келиб чиқиб, кўппартиявийлик тизими шакллантирилди, демократик таракқиёт жараёнларининг иқтисодий ва ижтимоий ўзагини ташкил этувчи эркин бозор муносабатларининг ҳуқуқий ва институционал асослари вужудга келтирилди. Буларнинг натижасида жамиятимизда демократик ислоҳотларни рўй бериши учун сиёсий, ижтимоий, ҳуқуқий шарт-шароитлар базаси яратилди, демократик ислоҳотларнинг ривожланиши учун истиқболли имкониятлар вужудга келтирилди. Демократияга ўтиш даврининг дастлабки

⁴¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2014. - Б. 7.

⁴²Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. - Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б. 126-127.

босқичида амалга оширилган сиёсий, ташкилий чора-тадбирлар натижасида мамлакатимизда демократик жараёнларнинг барқарорлиги таъминланди.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган демократик ислохотларнинг асосий босқичлари тўғрисида тўхталиб, давлатимиз раҳбари И.А.Каримов шундай хулоса қилган эди: “Ўтиш даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш билан боғлиқ биринчи галдаги ислохот ва ўзгаришларни ўз ичига олган дастлабки босқич - 1991-2000 йиллар мамлакатимиз ва халқимиз ҳаётида улкан из қолдирган ўтиш даври том маънода тарихий аҳамиятга эга бўлган давр бўлди.

2001 йилдан 2010 йилгача бўлган муддатни ўз ичига олган иккинчи босқич – мамлакатимизни фаол демократик янгиланиш, ислох этиш ва модернизация қилиш даври ғоят муҳим аҳамият касб этди. Ўзбекистон иқтисодиётини ислох этиш, либераллаштириш ва модернизация этиш, унинг таркибий тузилишини диверсификация қилиш бўйича ҳар томонлама чуқур ўйланган, узоқ истиқболга мўлжалланган сиёсатнинг амалга оширилиши ва шу йўлларнинг барчасини ўзаро боғлайдиган ҳал қилувчи асос, ўзак-буғин бўлиб хизмат қилди”¹.

Мамлакатимизда бугунги кунда амалга оширилаётган демократик ислохотлар ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнлари ўзининг сифат жиҳатдан янги босқичига қадам қўйди.

Юртбошимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Бугунги кунда биз юртимизда ҳуқуқий демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти куришга қаратилган олис ва оғир йўлнинг фақат бир қисминигина босиб ўтдик, холос. Унинг ҳал қилувчи қисми ҳали олдинда. Яъни бу йўлда ўз ечимини кутиб турган вазифаларимиз камайгани йўқ, аксинча замон талаби билан уларнинг кўлами ва миқёси тобора кенгайиб бормоқда. Албатта, барчамиз бу ҳақиқатни яхши тушунамиз ва бу йўлда яна қанчадан-қанча кутилмаган қийинчиликлар, турли синовлар бўлиши мумкинлигини ҳам ўзимизга тасаввур қиламиз.

Бу борада ҳаётнинг ана шундай талаб ва мезонларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган ва ўтган давр мобайнида изчил жорий этиб келинаётган, амалда ўзини оқлаган, “ўзбек модели” деб ном олган тараққиёт йўлимиз ва Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси ўрта ва узоқ истиқболда биз учун келажак Стратегияси бўлиб хизмат қилмоқда, аниқ йўлни кўрсатмоқда”¹.

Мамлакатимиздаянги жамиятни барпо қилишнинг “ўзбек модели” ўзининг тубмоҳиятига кўра юртимизда кучли фуқаролик жамиятини шаклланиши учун зарур бўлган барча концептуал асосларга эга бўлган сиёсий, ҳуқуқий манба бўлганлиги туфайли унинг заминларида амалга оширилаётган

¹Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. - Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б. 125-126.

¹Президент Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг биринчи ташкилий йиғилишидаги нутқи. // Халқ сўзи, 2015 йил 13 январь. №7 (6190)

барча ислохотларнинг юксак самараларга эришуви кучли даражада кафолатлангандир.

3. Тараққиётнинг “Ўзбек модели” да фуқаролик жамиятини ривожлантириш масалалари

Мамлакатимизда тараққиётнинг “Ўзбек модели” асосида фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнлари барча жабҳаларда изчиллик билан босқичма-босқич равишда ривожланиб келмоқда. Жумладан, истиқлол йилларида юртимизда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг сиёсий, ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий, маданий ва маънавий асослари ўзаро мутаносиб равишда ривожлантирилди. Бугунги кунда ушбу жараёнлар янги сифат босқичи шароитида давом этмоқда.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантириш вазифаларини амалга ошириш жараёнида миллий тараққиёт модели хусусан, давлатнинг бош ислохотчилиги заминига таянган ҳолда, фуқаролик жамиятига хос бўлган барча хусусиятларга бирдек эътибор қаратилди. Жумладан, фуқаролик жамиятининг Конституциявий асос-белгиси, сиёсий асос-белгиси, иқтисодий асос-белгиси, маънавий асос-белгиси каби жиҳатларини ривожлантириш, ислохотлар жараёнининг муҳим стратегик йўналишини ташкил қилди.

Мамлакатимиз Конституциясида муҳрлаб қўйилган ҳуқуқий нормалар фуқаролик жамиятининг фундаментал асосларини нафақат қарор топиши балки, изчил ривожланиши учун кенг истиқболларни очиб берди. Конституциямиз ўз моҳиятига кўра, фуқаролик жамиятини қарор топтириш қоидаларини ўз бағрига қамраб олган етакчи ҳуқуқий ҳужжат бўлганлиги учун унинг асосида фуқаролик жамияти шаклланишига хизмат қилувчи қонунлар базаси яратилди. Конституциямиз заминида қабул қилинган қонунлар юртимизда фуқаролик жамияти асосларини кафолатли равишда шаклланишига хизмат қила бошлади. Бу ўринда алоҳида таъкидлаш жоизки, ушбу қонунчилик базаси асосида фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари тизими ва фаолиятининг Конституциявий асослари мустаҳкамланди.

1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган “Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонун мамлакатимиз ижтимоий ҳаётида улкан аҳамиятга эга бўлди. Фуқаролик жамиятининг социал асосларини ривожланиши учун шароитларни яратиб берди ва мазкур қонунга 2013 йилда киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар натижасида ушбу қонуннинг нормаларида фуқаролик жамиятини муҳим асоси бўлган фуқаролар ўз-ўзини бошқариш органлари фаолиятини янги сифат босқичига кўтарилиши учун янада кенг қамровли асослар яратилди. Шу муносабат билан 2004 йилда қабул қилинган “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Қонун ҳам 2013 йилда киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар натижасида фуқаролик жамиятининг таянчи бўлган маҳалланинг ташкилий – ҳуқуқий асосларини мустаҳкамланишига

замин бўлди. Шу жумладан, тараққиётнинг “Ўзбек модели” тамойилларига тўлиқ асосланган ҳолда фуқаролик жамияти амал қилиши ва ривожланишининг муҳим омиллари бўлган жамоат ташкилотлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини яратишга ҳам катта аҳамият берилди. Жумладан, 1999 йилда Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат - нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонуни, 2003 йилда “Жамоат фондлари тўғрисида”ги Қонуни, 2007 йилда “Ҳомийлик тўғрисида”ги Қонуни шунингдек, “Нодавлат-нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунларининг қабул қилиниши мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шаклланиш жараёнларига улкан куч бағишлади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати Кенгашларининг 2008 йилда қабул қилинган “Нодавлат-нотижорат ташкилотларини, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлашни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қўшма қарори юртимизда фуқаролик жамияти институционал заминларини тез суръатларда ривожлантирувчи манба бўлди.

Ўзбекистонда фуқаролик жамиятига хос бўлган демократик сиёсий тизимни изчил ривожлантириш ва унинг доирасида фуқаролик жамияти ривожланиши учун зарур бўлган сиёсий асосларни мустаҳкамлашга бош стратегик мақсад сифатида ёндашилди. Бу ўринда таъкидлаш жоизки, мамлакатимиз Президенти И.А.Каримовнинг биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг ўн тўртинчи сессияси (1999 йил апрель), иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида (2000 йил январь) қилинган маърузаларида фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг назарий заминлари ҳар томонлама асосланди ва истиқболдаги тараққиёт йўналишлари кўрсатиб берилди.

2000 йил 22 январь куни иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида давлатимиз раҳбари И.А.Каримовнинг “Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз” номли маърузасида мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг ҳал қилувчи ижтимоий-сиёсий асослари белгилаб берилди. Унинг моҳиятини жамиятнинг барча соҳаларини эркинлаштириш – либераллаштириш ташкил этади. Зеро, фуқаролик жамияти ўз мазмунига кўра фуқаро эркинлигининг юксак босқичини англатади.

И.А.Каримов маърузасида таъкидланганидек, “Бизнинг бош стратегик мақсадимиз қатъий ва ўзгармас бўлиб, бозор иқтисодиётига асосланган эркин демократик давлат барпо этиш, фуқаролик жамиятининг мустаҳкам пойдеворини шакллантиришдан иборат.

Бу, лўнда қилиб айтганда, ривожланган давлатларнинг тажриба ва тараққиёт моделларидан кўр-кўрона нусха кўчирмаган ҳолда, уларга хос юксак ҳаёт даражаси ва сифатига эришиш.

Мамлакатимизда миллати, тили ва динидан қатъий назар, ҳар бир инсоннинг барча ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатланадиган, фаровон турмуш тарзи таъминланадиган демократик ривожланиш йўлини изчил давом эттириш демакдир.

Шу билан бирга, биз халқимизнинг асрий олийжаноб анъаналарига, муқаддас динимизнинг инсонпарварлик моҳиятига, миллий қадриятларимизга доимо содиқ қолишимиз демакдир”¹.

Президентимизнинг ушбу маърузасида фуқаролик жамиятини шаклланиши учун мустақкам замин бўлиб хизмат қилувчи етита устувор стратегик вазифалар асослаб берилди. Булар:

- биринчидан, сиёсий соҳани эркинлаштириш;
- иккинчидан, давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасини эркинлаштириш;
- учинчидан, иқтисодиёт соҳасини эркинлаштириш;
- тўртинчидан, маънавият соҳасини эркинлаштириш;
- бешинчидан, суд-ҳуқуқ соҳасини эркинлаштириш;
- олтинчидан, ташқи сиёсат фаолият соҳаси асосларини мустақкамлаш;
- еттинчидан, хавфсизликни таъминлаш чора-тадбирларини такомиллаштириш.

Бу ўринда таъкидлаш жоизки, мамлакатда фуқаролик жамиятига хос бўлган демократик сиёсий тизимнинг ўзига хос хусусиятлари, унинг демократик тамойилларини ривожлантириш масалалари Президент И.А.Каримовнинг биринчи ва иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг сессияларидаги (1995-2004 йиллар), шунингдек, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги (2005 йил 28 январь) маърузалари “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” концептуал сиёсий дастурининг асосини ташкил этди¹.

2010 йилнинг 12 ноябрида бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида давлатимиз раҳбари И.А.Каримов томонидан илгари сурилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси”да мамлакатимиз сиёсий, ижтимоий ривожининг том маънодаги, янги сифат босқичидаги стратегик тараққиёт йўналишларини асослаб берилди.

Давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган мазкур Концепция юртимизда фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг ҳозирги даврдаги дастурул амали бўлиб хизмат қила бошлади.

Концепцияда 50 зиёд қонун ва ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш кўзда тутилган бўлиб, бугунги кунда 27 та қонун, ўнлаб меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, ҳаётимизга татбиқ этилмоқда.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов хулоса қилганидек, “Шулар каторидан 2011 йилда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар қиритиш

¹Каримов И.А. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. -Т.: Ўзбекистон, 2000. -Б. 5.

¹Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: генезиси, шаклланиши ва ривожланиши. -Т.: Ўзбекистон, 2010. -Б. 78.

тўғрисида (78, 80, 93, 96 ва 98-моддаларига)»ги Қонун давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш соҳасидаги ғоят муҳим қадам бўлди»⁴³.

Президентимиз томонидан асослаб берилган Концепция асосида мамлакатимизда Парламент ислохотларини янада ривожлантириш жараёнларини амалга оширилганлиги фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг эволюцион босқичлари тизимида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Жумладан, мамлакатимиз парламентини ислоҳ қилиш орқали замонавийлаштириш вакиллик демократиясини амалга ошириш имкониятларини янада кенгайтиришга хизмат қилувчи қоидаларнинг Конституциявий асосларини белгиланиши фуқаролик жамиятининг муҳим ўзаги бўлган фуқаролар демократик ҳақ-ҳуқуқларини, эркинликларини мислмиз равишда кенгайтиришга сабаб бўлди. Бу жараёнларни жумладан, Конституциямизнинг 98-моддасига киритилган муҳим демократик ўзгартиш ва қўшимчаларда кузатишимиз мумкин. Унинг асосида асосий қонунимизнинг мазкур моддасига икки муҳим сиёсий – ҳуқуқий институт жорий этилди. Яъни Бош қомусимизда белгиланганидек, “Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзоди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайловда энг кўп депутатлик ўринларини олган сиёсий партия ёки тенг миқдордаги энг кўп депутатлик ўринларини қўлга киритган бир неча сиёсий партия томонидан таклиф этилади.....Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси ўртасида зиддиятлар доимий тус олган ҳолда Қонунчилик палатаси депутатлари умумий сонинг камида учдан бир қисми томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти номига расман киритилган таклиф бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг қўшма мажлиси муҳокамасига Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми билдириш ҳақидаги масала киритилади”¹.

Мамлакатимиз Парламентининг Конституциявий асосларига киритилган янгиликлар ўз моҳиятига кўра фуқаролик жамиятини шакллантириш манфаатлари устуворлигини таъминлашга хизмат қилмоқда.

Мамлакатимиз тараққиётининг миллий модели заминида фуқаролик жамиятининг иқтисодий асосларини яратиш борасида ҳам изчил равишда улкан самараларга эришиб келинмоқда.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Ўз вақтида, бизнинг тақдиримиз ҳал бўлаётган ўта оғир ва хатарли бир замонда, турли хомхаёллардан воз кечиб, бизга кўрсатилган тазйиқ ва зўравонликларга қарамасдан, бугунги кунда дунёда тараққиётнинг “ўзбек модели” деб тан олинган, демократик давлат, эркин бозор иқтисодиётини шакллантириш, халқимизнинг ҳаёт даражасини муносиб босқичга кўтариш бўйича чуқур

⁴³Каримов И.А. Инсон манфаати, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, ҳаётимизнинг янада эркин ва обод бўлишига эришиш-бизнинг бош мақсадимиздир. -Т.: Ўзбекистон, 2012. Б. 8.

¹Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т.: Ўзбекистон, 2014. - Б. 52-53.

ўйланган ривожланиш йўлимизни қатъий белгилаб олганимиз, ҳеч шубҳасиз, том маънода тарихий ютуғимиз бўлди”⁴⁴.

Иқтисодий ислоҳотлар стратегиясини амалга оширишда мамлакатимизни ислоҳ этишнинг устувор принципларидан бири бўлган иқтисодиётни мафкурадан ҳоли этиш унинг сиёсатдан устунлигини таъминлаш, шу билан биргаликда ўтказилаётган ислоҳотларни босқичма-босқич ҳамда кучли ижтимоий ҳимоя воситаларини қўллаш қоидалари изчиллик билан қўлланди. Шу билан бир қаторда, Президентимиз раҳнамолигида иқтисодий ислоҳотларни амалга оширишда иқтисодиётни янада либераллаштириш ва унинг демократик-ҳуқуқий базасини босқичма-босқич кенгайтириб бориш принципларига етакчи аҳамият қаратилди.

Мамлакатимизда бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётни янада либераллаштириш ва модернизация қилиш жараёнларининг ривожлантирилишида жамиятимиз тараққиёти учун дастуруламал бўлиб хизмат қилаётган Президентимиз Концепцияси ғоялари ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлмоқда. Концепциянинг олтинчи стратегик йўналиши мамлакатимизда Демократик бозор ислоҳотларни ва иқтисодиётни янада чуқурлаштиришга бевосита бағишлангандир. Ушбу стратегик Дастур қоидаларидан келиб чиққан ҳолда, юртимиз иқтисодиётини айниқса хусусий тадбиркорликни, кичик бизнесни янада ривожлантириш бўйича ҳуқуқий базани ривожлантириш вазибалари қўйилди. Президентимиз таъкидлаганидек, “Биринчи навбатда, хусусий мулкнинг ҳуқуқ ва ҳимоясини мустаҳкамлашимиз, ҳар қайси хусусий мулкдор қонуний йўл билан қўлга киритган ёки яратган ўз мулкининг дахлсизлигига асло шубҳа қилмаслигини таъминлайдиган ишончлик қафолатлар тизимини яратишимиз зарур”¹.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган изчил иқтисодий ислоҳотлар натижасида иқтисодиётни замонавий технологиялар билан таъминлаш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан мутассил янгилаб бориш, таркибий ўзгаришларни сифатли даражада амалга ошириш натижаларига олиб келди.

Буларнинг натижасида Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов хулоса қилганидек, “Айнан туб таркибий ўзгаришлар, юқори технологияларга асосланган янги ва замонавий корхоналарни барпо этиш, фаолият кўрсатаётган ишлаб чиқариш қувватларини кенг миқёсда янгилаш ва модернизация қилиш борасида пухта ўйланган стратегия туфайли мамлакатимизнинг ялпи ички маҳсулотида саноатнинг улуши 1991 йилдаги 14 фоиздан бугунги кунда қарийиб 25 фоизга ўсди. Айни пайтда қишлоқ хўжалиги соҳасидаги ишлаб чиқаришнинг улуши 34 фоиздан 17 фоизга камайди. Лекин бу қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари камайди, дегани эмас. Мамлакатимизда ялпи ички маҳсулотнинг умумий ҳажми ошиб бормоқда.

⁴⁴Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. - Т.: Ўзбекистон, 2015. – Б. 42.

¹Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2010. –Б. 48.

Юқорида таъкидланганидек, юртимизда ялпи ички маҳсулот ҳажми 1991 йилга нисбатан 5 карра ўсди”⁴⁵.

Маълумки, 2015 йил 16 январда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунларига ва 2015 йилги иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор вазифаларига бағишланган мажлиси бўлиб ўтди. Мазкур мажлисда “2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш-устувор вазифамиздир” мавзусида Президентимиз И.А.Каримов томонидан маъруза қилинди.

Жумладан, Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, “Ўтган йил яқунларини сарҳисоб қилар эканмиз, биринчи навбатда, иқтисодиётимиз ва унинг етакчи тармоқларини ривожлантириш борасида барқарор юқори ўсиш суръатларига эришганимизни таъкидлаш жоиз. Мамлакатимиз ялпи ички маҳсулоти 8,1 фоиз, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 8,3 фоизга, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши 6,9 фоиз, капитал қурилиш 10,9 фоиз, чакана савдо айланмаси ҳажми 14,3 фоизга ошди. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг қарийиб 70 фоизини юқори қўшимча қийматга эга бўлган тайёр товарлар ташкил этди. Истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ҳажми 2014 йилда 9,4 фоиз, шу жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 8,7 фоиз, ноозиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш 10 фоизга ўсди. Инфляция даражаси йил яқунлари бўйича 6,1 фоизни ташкил этди.”¹.

Биз танлаб олган тараққиёт йўлининг улкан самараларини эътироф қилар экан, дунёнинг нуфузли экспорт институтларидан бири бўлган Gallup World институти аҳолининг бахтиёрлик, ҳушқайфиятлар Индекси (Positive Experience Index) бўйича ўтказган тадқиқотларга кўра Ўзбекистон жаҳоннинг 138 та мамлакати орасида 29-ўринни эгаллаган. Республикамиз МДХ мамлакатлари орасида ушбу индекс бўйича биринчи ўринда турибди. Қиёслаш учун келтириб ўтиш жоизки, мазкур индекс бўйича Франция 34-ўринда, Финляндия 36-ўринда, Италия 45-ўринда турибди².

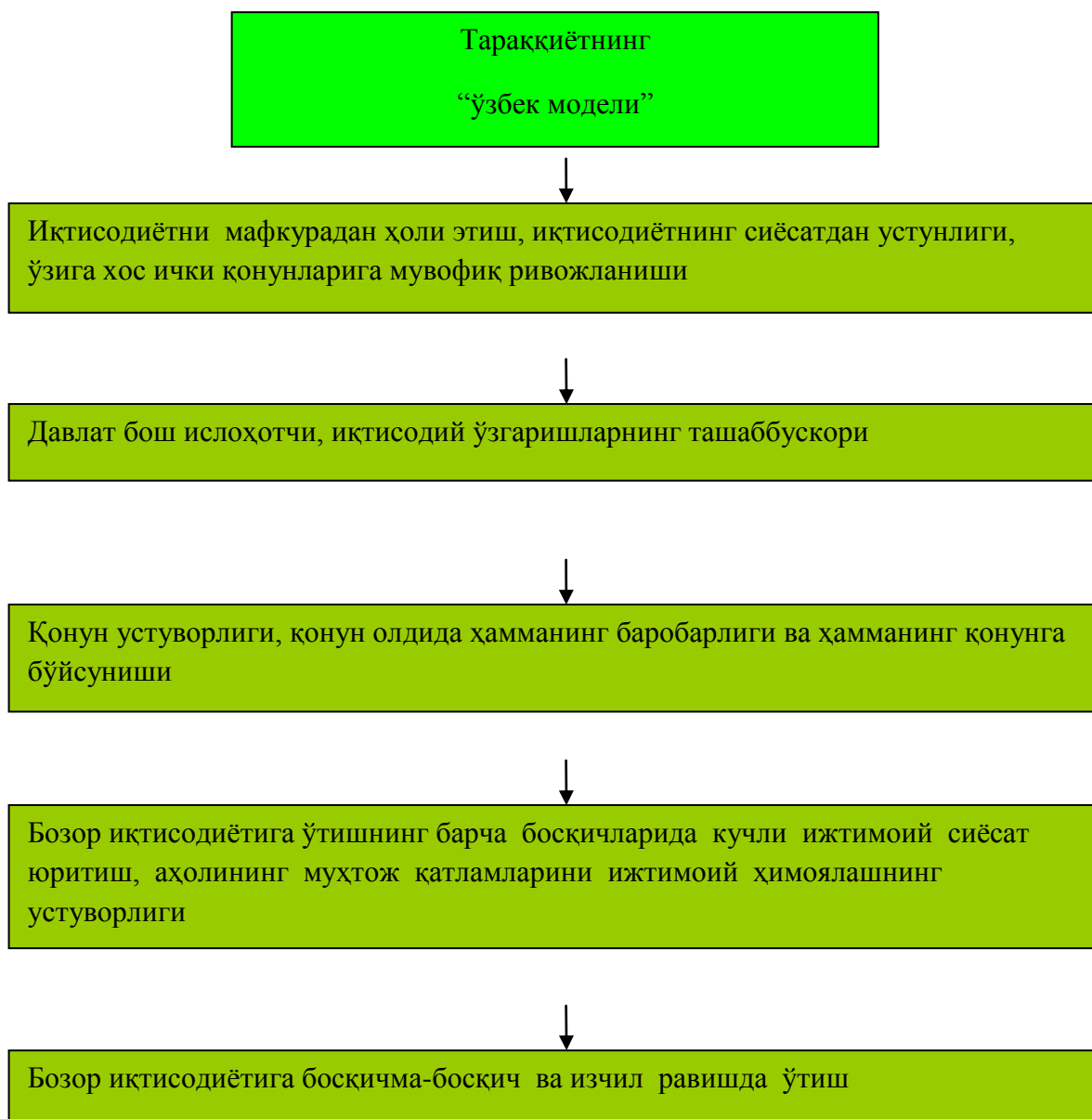
Ўзбекистоннинг XXI асрга мўлжалланган тараққиёт стратегияси ғояларини ўзида мужассам этган Президент Концепцияси мустақил замонавий демократик фуқаролик жамияти барпо қилишининг етакчи модели сифатида юртимиз равнақига ҳизмат қилиб борар экан, бу ўз навбатида мамлакатимиз истикболи порлоқ эканлигидан далолат беради.

⁴⁵Каримов И.А. Мамлакатимизни демократик янгилаш ва модернизация қилишга қаратилган тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириш - бош мақсадимиз. -Т.: Ўзбекистон, 2015. –Б. 16-17.

¹Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш-устувор вазифамиздир. -Т.: Ўзбекистон, 2015. Б.5-6.

²Ягонасан, муқаддас ватаним, севги ва садоқатим, сенга бахшида, гўзал Ўзбекистоним. –Т.: Маънавият, 2014. –Б. 8.

1-Илова

2-Илова

Тараққиётнинг “ўзбек модели”нинг фуқаролик жамияти маънавий асосларини мустаҳкамлашдаги роли

Давлатнинг бош ислохотчилиги асосида

Маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англаш жараёнлари ривожлантирилади

Халқимиз тарихий хотирасини тиклаш ва ривожлантириш жараёнлари амалга оширилади

Халқимизнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш вазифалари амалга оширилади

Виждон эркинлиги кафолатли таъминланади

Одамлар онгида мустақиллик ғояси ва маънавий ахлоқий қадриятлар ривожлантирилади

Маърифат ва таълим тарбия юксалтирилади

3-Илова

Тараққийнинг “ўзбек модели” концептуал заминларининг ривожланиши ва фуқаролик жамияти асосларини янада мустаҳкамланишида эришиладиган муҳим натижалар

Давлат ҳокимияти ва бошқарувини эркинлаштирилиши ва либераллаштирилиши

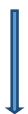
Фуқаролик жамияти ривожини учун сиёсий, ижтимоий имкониятлар кўламини, хусусан, фуқаролик жамияти институтлари фаолияти учун мақбул шароитлар ва имкониятлар янада кенгайтирилади

Демократик ислохотларни чуқурлаштирилиши, ҳуқуқий давлатни янада мустаҳкамланиши

Фуқаролик жамиятининг ривожланиши учун зарур бўлган демократик эркинлаштириш жараёнлари ва унинг ҳуқуқий кафолатларини таъминловчи асослар замонавийлаштирилади

Иқтисодиётда туб таркибий ўзгаришларни амалга оширилиши, модернизация ва диверсификация жараёнларини чуқурлаштирилиши

Фуқаролик жамиятининг ижтимоий заминлари мустаҳкамланади, ижтимоий барқарорлик ва фуқаролар ўртасидаги тотувлик кучаяди.

Назорат саволлар:

1. Тараққиётнинг “Ўзбек модели”нинг концептуал асосларини таърифлаб беринг.
2. Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида демократик фуқаролик жамиятини ривожлантириш вазифаларини қўйилишининг сиёсий-ижтимоий, маънавий асосларини таърифланг.
3. “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари” ғоясининг сиёсий, ижтимоий, маънавий аҳамиятини таърифлаб беринг.
4. Тараққиётнинг “Ўзбек модели”га таянган ҳолда амалга оширилаётган ислохотлар заминида фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасида эришилган натижалар хусусида маълумот беринг.
5. “Ўзбек модели ” жамият ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаёт соҳаларида қандай намоён бўлмоқда?

3-МАВЗУ: МАМЛАКАТНИ ЯНГИЛАШ ВА МОДЕРНИЗАЦИЯ ҚИЛИШ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ УСТУВОР ШАРТИ

Режа:

1. **Модернизация тушунчасининг моҳияти, назарий - умумметодологик асослари ва фуқаролик жамияти ривожигаги аҳамияти.**
2. **Сиёсий модернизация мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг етакчи манбаи сифатида.**
3. **Демократик ислохотларни чуқурлаштириш - фуқаролик жамиятини ривожлантириш ва мамлакатни модернизация қилиш омили**

Таянч сўзлар: Модернизация, сиёсий модернизация, фуқаролик жамияти, жамият сиёсий тизими, сиёсий партия, “Янги уй қурмай туриб, эскисини бузманг” тамойили, Концепция, давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш, ҳокимият тармоқлари, “бир-бирини тийиб туриш ва мувозанатда сақлаш” тамойили, парламент назорати, конституциявий ислохотлар.

1. **Модернизация тушунчасининг моҳияти, назарий - умумметодологик асослари ва фуқаролик жамияти ривожигаги аҳамияти.**

Ўзбекистон Республикаси ўз истиқлолига эришгач жамият сиёсий-ижтимоий ҳаётининг барча жабҳаларини янгилаш ва замонавийлаштириш учун кенг имкониятларга эга бўлди. Мазкур заминларга таянилган ҳолда мамлакатимизда изчиллик билан демократик ислохотларни ва унга монанд

равишда фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини чуқурлаштириш чора-тадбирлари амалга ошириб келинмоқда. Зеро, давр талабларидан келиб чиқиб янгилаш ва модернизация жараёнларини собит кадамлик билан давом эттирган жамиятгина барқарор тараққиётга эриша олади.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов хулоса қилганидек: “Бугун, ҳамма бўлмаса ҳам, лекин кўпчилик одамлар яхши англайдик, фақат замон билан тенг кадам ташлаётган, тез ўзгараётган дунёнинг қатъий шарт ва талабларига жавоб беришга интилаётган мамлакатнинг келажаги ёруғ бўлиши мумкин”⁴⁶.

Дунёда рўй бераётган тенденциялар шундан далолат берадики айнан ўз жамиятида янгилашлар ва модернизация жараёнларини эволюцион тарзда амалга ошира олган мамлакатларда сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маданий ва фан-технология соҳаларида интенсив тараққиёт рўй берган. Бу ўринда таъкидлаш жоизки модернизация жараёнларининг назарий асосларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши ҳам айнан дунё мамлакатлари олдида турган устувор муаммоларни ҳал этиш, замон эҳтиёжларидан келиб чиқиб янгилаш мақсадлари заминида рўй берди.

Таъкидлаш жоизки, этимологик жиҳатдан модернизация атамаси ўрта асрлардаги латинча, *modo* (ҳозирнинг ўзида, ҳозирги вақтда, эндиликда каби маъноларни англатади), сўзига бориб тақалади. Кейинчалик ундан *modern*, *modernizer* сўзлари келиб чиқди. *Modern* (французча *moderne*) янги, замонавий деган маъноларни англатади. Ушбу сўздан келиб чиққан *modernize* (французча - *moderniser*) сўзи такомиллаштириш, янгилаш, замонавий талаблардан келиб чиқиб ўзгартириш деган маъноларни англатади. XX аср ўрталарига келиб “цивилизациялашган жамият” маъносини англатувчи *modernity* тушунчаси шаклланди.

Модернизация ҳақидаги дастлабки концептуал ғоялар жумладан, XX асрнинг 50-60 йилларига келиб анча муфассал даражада шаклланганлиги манбалардан маълумдир. Уларга кўра модернизация ҳақидаги назариялар ўз тараққиётида дастлаб, 1950-1960, 1960-1970, 1980-1990 йиллардан иборат уч муҳим босқични босиб ўтгандир.

XIX ва XX аср бошларида фаолият юритган ғарб олимларидан М.Вебер, Ф.Теннис, Э.Дюркгейм кабиларнинг ғоялари модернизация назариясининг ривожланиши учун муҳим туртки бўлиб хизмат қилди. Сиёсий модернизация ҳақидаги қарашлар ривожда Г.Алмонд ва Д.Пауэллнинг 1966 йилда нашр этилган “Қиёсий политология, Тараққиёт концепцияси нуқтаи назаридан ёндашув” асари, Д.Аптернинг 1965 йилда нашр этилган “Модернизация сиёсати” номли асари, С.Липседнинг 1960 йилда нашр этилган “Сиёсий одам”, Л.Пайнинг 1966-йилда нашр бўлган “Сиёсий тараққиёт аспекти, таҳлилий тадқиқот” номли асари, Д.Растоунинг 1967 йилда нашр этилган “Миллатлар дунёси” номли асари, Ш.Эйзенштадтнинг 1966 йилда нашр этилган “Модернизациялашув: норозилик ва ўзгаришлар” номли асари,

⁴⁶Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. –Т.: Ўзбекистон, 2005. –Б. 35.

С.Хантингтоннинг 1968-йилда нашр бўлган “Ўзгараётган жамиятлардаги сиёсий тартибот” номли асарида билдирилган ғоялар муҳим роль ўйнади.

Маълумки, “Модернизация назариялари ривожининг дастлабки босқичида универсиализмга асосланган методологик ёндашувлар устуворлик қилган эди. Унга кўра дунёдаги барча халқларнинг тараққиёти бир хил йўналишда рўй беради, универсал босқичларни босиб ўтади ва бунда бири-бирига ўхшаш, мантиқан яқин бўлган қонуниятлар амал қилади деб ҳисобланди. Ушбу қарашларга биноан модернизация жамият ижтимоий-сиёсий ҳаёти қуйидаги ўзгаришларни ўз бошидан кечиради:

- Оддий социал структурадан мураккаб тизимга ўтилади;
- Ижтимоий интеграциялашув иқтисодий моҳият касб этади;
- Элитизмдан бозор муносабатларига ўтиш рўй беради;
- Инсон табиатининг бир бўлаги эканлиги ҳолатидан ижодкор – кашфиётчи ҳолатига ўтади;
- Одамлар онгида плюралистик қарашлар рўй беради;
- Тоталитаризм ва афторитаризмдан демократияга ўтиш рўй беради;”⁴⁷ Модернизация ҳодисасининг йирик назарийчиларидан бири Ш.Эйзенштадт модернизация ҳодисасининг ўзига хос хусусиятини таърифлар экан “Модернизация бу анъанавий аграр жамиятдан замонавий индустриал ва ундан кейин постиндустриал жамиятга ўтишдир” деб таъкидлаган эди⁴⁸.

Ш.Эйзенштадт ҳамда Д.Ростоу каби олимлар ўз ғояларида ижтимоий-иқтисодий модернизация турларининг қуйидаги жиҳатларини қайд этиб ўтган эдилар.

- Индустриаллашув давригача бўлган модернизациялашув;
- Дастлабки индустриаллашув давридаги модернизациялашув;
- Кейинги даврлардаги индустриаллашувга хос модернизация;
- Постиндустриаллашув давридаги модернизация.

Таъкидлаб ўтиш жоизки модернизация парадигмаси доирасида дунё олимлари томонидан турли хил назарий методологик моделлар ҳам таклиф қилингандир. Жумладан, “У.Ростоу, А.Органский, Д.Лернер, С.Блек каби мутахасислар томонидан модернизация жараёнларининг мазмунини изоҳлаш учун “линеар (ягона йўналишдаги модел” ғояси илгари сурилади. Унга кўра модернизацияга нисбатан орқага қайтмас ва прогрессив ҳодиса сифатида ёндашилади. Мазкур модел моҳиятига асосан модернизация инсон онги ва хулқ-атворининг барча жиҳатларида ўзгаришларга сабаб бўлади.

Ғарб олими М.Левий томонидан партциал (қисман) модернизациялашув модели таклиф қилинди. Унга кўра модернизация “нисбатан модернизация бўлмаган” жамиятдан, “нисбатан модернизация бўлган” жамиятга узоқ давр давомида ўтишдан иборатдир.

П.Штомп, Р.Робертсон, У.Бек, К.Мюллер, В.Цапф, А.Турен, С.Хантингтон каби олимлар модернизациянинг кўп йўналишли моделни

⁴⁷Муҳаев Р.Т. Политология. -М.: Проспект, 2011, -С. 492.

⁴⁸ Eisenstadt S.N. Modernization: Protest and Change. -Englewood Cliffs. – N.Y., 1966. -P.1.

асослаб бердилар. Мазкур модел муаллифлари модернизация жараёнларини фақатгина Ғарбга хос бўлган институтларга ва қадриятларга интилиш деб тушунмаслик керак, аксинча модернизациянинг ҳар бир жамиятга хос бўлган ўзига хос йўналишлари ҳам мавжуд бўлиши мумкиндир деган қарашларни илгари сурдилар”⁴⁹.

Модернизация ҳодисаси таркибида сиёсий модернизация (инглизча modernization) алоҳида муҳим ўрин эгаллайди. Сиёсий модернизация ўз моҳиятига кўра жамиятда замонавий сиёсий институтлар ва сиёсий амалиётни шунингдек, замонавий сиёсий тизимни шаклланиши ва ривожланишини англатади.

Сиёсий модернизация жамият сиёсий тизимининг замон талаблари ва эҳтиёжларидан келиб чиқувчи вазиятга нисбатан лаёқатини юксалиши ва давр муддаосига мослашувини ҳам англатади. Аини пайтда сиёсий модернизация давлат ва жамият ўртасидаги муносабатларни замонавийлаштириш, демократик асосларини кучайтириш ва фуқаролик жамияти ривожини учун мақбул сиёсий механизмларни вужудга келтириш мақсадларини ўз ичига қамраб олади.

Таъкидлаш жоизки Ғарб олимларидан Г.Алмонд, С.Верба, Л.Пай, С.Хантингтон, Д.Дариндорф, Р.Даль кабилар сиёсий модернизация назариясининг йирик вакиллари ҳисобланадилар.

Сиёсий модернизациянинг XX аср иккинчи ярмига келиб шаклланган консерватив ва либерал йўналишлари, улар ўртасидаги айрим фарқларга қарамадан, сиёсий модернизация замирида сиёсий барқарорлик ва жамиятнинг изчил демократлашув ҳолати ётишини эътироф қилиб ўтганлар.

Жумладан, С.Хантингтон сиёсий модернизация жамият сиёсий институтларининг, жамиятдаги ижтимоий тафаккурнинг демократлашувидан иборатдир деб ҳисоблайди. Унинг хулосаларига кўра “мамлакат ҳаётининг бошқа соҳаларида, масалан, ижтимоий, иқтисодий, фан, маданият, таълим йўналишларида бўладиган модернизация жараёнлари ҳам охир оқибатда жамият демократлашувига олиб келади”⁵⁰.

С.Хантингтон сиёсий модернизация жараёнида, сиёсий барқарорлик вазиятининг ниҳоятда муҳим аҳамиятга эга бўлишини эътироф қилиб ўтади. Унинг фикрича, “сиёсий барқарорликни сақлаб қолиш жамиятда иқтисодий тараққиёт суръатига, даромадларнинг адолатли тақсимланишига сиёсий имкониятлар захирасининг мавжудлигига, сиёсий партиялар фаолияти самарадорлигига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлади”⁵¹.

Р.Даль, Г.Алмонд каби олимлар сиёсий модернизация моҳиятини очиқ демократик сиёсий тизимнинг шаклланишидан иборат жараён сифатида талқин қилганлар ва бу жараёнда аҳоли сиёсий иштирокининг фаоллигининг юксалиши сиёсий модернизациянинг тараққиёт асосини ташкил қилади, деб ҳисоблаганлар.

⁴⁹<http://studlib.com/content/view/153/7/>

⁵⁰Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. (Philosophy). Пер. с англ. –М.: АСТ, 2011. –С. 576-577.

⁵¹Хантингтон С. Будущее демократического процесса: от экспансии к консолидации // МЭиМО, 1995. № 6. - С. 90.

Р.Даль томонидан илгари сурилган сиёсий модернизация концепциясига кўра “сиёсий модернизация жараёнларида демократиянинг ўзига хос формаси бўлган полиархия – кенг халқ оммасини сиёсий иштирокини юқори даражада таъминлай олувчи сиёсий тизим етакчи ўрин тутади”⁵².

Сиёсий модернизациянинг либерал йўналиши вакиллари жамият демократлашувининг чуқурлашиб бориши ҳодисасини модернизациянинг устувор асоси деб ҳисоблар эканлар бу ўринда ушбу жараённинг қуйидаги универсал таркибий қисмларини баён қилиб ўтганлар:

- дифференциялашган сиёсий тизимнинг ташкил этилиши;
- замонавий суверен давлатни ташкил этилиши;
- қонунчиликни ва қонун устуворлигини амалга оширишда давлатнинг ролини оширилиши;
- жамият сиёсий ҳаётида фуқаролар сиёсий иштироки ва фаоллигини юксалтирилиши;
- сиёсий модернизацияга хизмат қилувчи сиёсий элита вакиллари фаолиятининг кучайтирилиши.

“Мутахасис олимлар сиёсий модернизациянинг қуйидаги турларини ажратиб кўрсатганлар:

- эндоген тури (унга кўра сиёсий модернизация мутлақо жамиятнинг ўз сиёсий-ижтимоий амалиётидан келиб чиқиб ўтказилади);
- эндоген – экзоген тури (унга кўра сиёсий модернизация жамиятнинг ўз асослари ҳамда бошқа мамлакатлар тажрибаларидан фойдаланилган ҳолда амалга оширилади);
- экзоген тури (унга кўра сиёсий модернизация жамиятнинг ўз сиёсий-ижтимоий асосларига эмас балки бошқаларнинг тажрибасига таянган ҳолда ўтказилиши мумкин)”⁵³.

Модернизация назаряси ва амалиёти ҳақидаги ғоялар ва қарашлардан моҳиятидан келиб чиқиб таъкидлаш жоизки, фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва мамлакатлар ҳаётидан чуқур ўрин эгаллаши учун сиёсий модернизация ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Зеро, айнан модернизация жараёнлари туфайли фуқаролик жамияти асослари, институтларини мутаносиб равишда вужудга келтириш учун реал имкониятлар яратилади.

2.Сиёсий модернизация мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг етакчи манбаи сифатида

Мамлакатимизнинг сиёсий тараққиёт стратегиясида демократик мезонлар асосида изчиллик билан модернизация жараёнларини амалга ошириб бориш муҳим ўрин эгаллайди. Демократик фуқаролик жамиятини босқичма-босқич шакллантиришдан иборат улуғвор мақсадлар юртимиз сиёсий-ижтимоий ҳаётининг барча жабҳаларини модернизация қилишнинг етакчи мақсади ҳисобланади.

⁵²Даль Р. О демократии. – М.: Аспект-Пресс, 2000. –С. 163.

⁵³Ильин М.В. Идеальная модель политической модернизации и пределы ее применимости. –М.: 2000. –С. 146.

Жамиятимизда янгиланишлар ва модернизация жараёнларининг концептуал асослари Давлатимиз раҳбари И.А.Каримовнинг асарларида ҳар томонлама чуқур асослаб берилди. Уларда мамлакатимизни изчил модернизация қилишнинг манбалари, ёндашувлари мақсадлари ва вазифалари чуқур илмий заминларда белгилаб берилгандир.

Президентимиз таъкидлаганидек: “Бизнинг асосий узоқ муддатли ва стратегик вазифамиз аввалгича қолади – бу демократик давлат, фуқаролик жамияти қуриш жараёнлари ва бозор ислохотларини янада чуқурлаштириш, одамлар онгида демократик кадриятларни мустаҳкамлаш йўлидан оғишмай, изчил ва қатъият билан боришдир.

Мамлакатимизни ривожлантириш стратегияси ҳақида гапирганда, шуни алоҳида таъкидлашни истардимки, “бошқариладиган иқтисод” ёки “бошқариладиган демократия” деб аталмиш моделлар бизга мутлақо тўғри келмайди.

Албатта, биз, аввалгидек, давлат ва жамиятни ислоҳ этиш ҳамда модернизация қилишда “Ўзбек модели”нинг муҳим таркибий қисми бўлган босқичма-босқичлик тамойилига бундан буён ҳам қатъий амал қиламиз”⁵⁴.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий модернизация жараёнлари ўз моҳиятига кўра тамомила юртимизда халқимиз учун озод ва обод эркин ва фаровон ҳаётни яратишнинг кафолатли йўналиши бўлган, замонавий фуқаролик жамиятини қарор топтиришга қаратилди. Барча турдаги ислохотлар мазмунан янгиланиш ва замонавийлаштириш сиёсатининг манфаатларига мослаштирилди.

Бу ўринда таъкидлаш жоизки, ватанимиз мустақиллигини янада мустаҳкамлаш, жамиятимиз ҳаётининг барча соҳаларини демократлаштириш ва янгилаш модернизация жараёнларининг асосий ўзагини ташкил этди.

Сиёсий модернизация жараёнларининг дастлабки биринчи босқичида мамлакатимизда давлат бошқаруви тизимини замонавий демократия талаблари асосида ислоҳ қилиш ва унинг самарали ишлашини янада кучайтириш борасидаги муҳим сиёсий ҳуқуқий чора-тадбирлар амалга оширилди. Ушбу жараёнлар доирасида жамиятимизда демократлаштириш жараёнларини чуқурлаштириш учун институционал асосларни такомиллаштириш, ташкил топган сиёсий тузилмалар фаолиятини шунга мос мазмун моҳият билан тўлдириш масалаларига етакчи аҳамият қаратилди. Эски маъмурий буйруқбозлик тизимига барҳам берилди. Ҳокимиятларнинг тақсимланиши асосида миллий давлатчилик негизи қурилди. Бунда давлат модернизация жараёнларининг бош ташаббускори ролини бажариб келди.

Бу ўринда таъкидлаш лозимки, Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов томонидан 2005 йилнинг январь ойида Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузада мамлакатимизда модернизация жараёнларини амалга оширишнинг энг муҳим стратегик йўналишлари ҳар томонлама мукамал даражада кўрсатиб берилди.

⁵⁴Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. –Т.: Ўзбекистон, 2005. –Б. 34.

Хусусан, мазкур маърузада жамиятимизда сиёсий модернизацияни ташкил қилиш, шу асосда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг сиёсий, институционал, ҳуқуқий асосларини янгилаш ва ҳаётга жорий қилишнинг назарий ҳамда амалий асослари батафсил равишда баён қилиб берилди. Ушбу ғоялар Президентимиз томонидан асосланган бешта стратегик йўналишда ўзининг ифодасини топди.

Жумладан, Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасидаги энг муҳим вазифа бу қонунчилик ҳокимияти бўлмиш мамлакат Парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятининг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувозанатга эришишдан иборат.

Шу борада:

Президент ваколатларининг бир қисмини Парламентнинг юқори палатаси – Сенатга ва ҳукуматга ўтказиш, профессионал, доимий асосда ишлайдиган қуйи – Қонунчилик палатасини шакллантириш, унинг ваколат ва ҳуқуқларини кенгайтириш;

иккинчидан, Бош вазир ва умуман, мамлакат ҳукуматининг ролини ва шу билан бирга, маъсулиятини кучайтириш;

учинчидан, суд ҳокимиятининг мустақиллиги ва эркинлигини мустаҳкамлашга қаратилган аниқ, қонуний чора-тадбирларни амалга ошириш.

Биз олдимизга қўйган мақсадни соддагина ифодаламоқчи бўлсак – ҳар қандай ҳокимият, у қонунчилик ёки ижро ва суд ҳокимияти бўладими – буларнинг барчаси қуйидаги талабларга жавоб бериши шарт. Яъни, ҳар қайсиси ўз вазифасини англаши, ўз маъсулиятини ҳис қилиши, ўз юкини кўтариши ва таъбир жоиз бўлса, ўз аравасини мустақил равишда тортиши даркор”⁵⁵.

Президентимиз томонидан илгари сурилган мазкур улуғвор ғоялар асосида мамлакатимизда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг етакчи сиёсий асоси бўлган қонунчилик ҳокимияти парламентининг ҳуқуқий-институционал асослари ва фаолият тартибини янада либераллаштириш жараёнлари собитқадамлик билан амалга оширила бошланди.

Маълумки, мамлакатимизда парламент ислохотларининг дастлабки bosқичлари уч даврни ўз ичига олади. Биринчи давр: 1991-1994 йиллар, иккинчи давр: 1995-2004 йиллар ва учинчи давр: 2005 йилдан ҳозирги пайтгача бўлган даврни ўз ичига олади. Ушбу даврлар давомида амалга оширилган парламент ислохотлари юртимизда рўй бераётган сиёсий модернизация жараёнларининг етакчи йўналишини ташкил қилди.

Биринчи давр бўлган 1991-1994 йиллар давомида Олий Кенгаш давлат бошқарувининг мутлақо янги органларини ташкил этишнинг, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган адолатли демократик жамият қуришнинг ҳуқуқий негизи бўлган Ўзбекистон Республикаси

⁵⁵Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. –Т.: Ўзбекистон, 2005. –Б 36-37.

Конституциясини қабул қилди. Парламент ёш давлатнинг суверенитетини мустақамлашга қаратилган “Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови тўғрисида”ги, Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикасининг Давлат мадҳияси тўғрисида”ги, Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ҳақида”ги, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги ва бошқа бир қатор қонунларни қабул қилди.

Иккинчи давр бўлган 1995-2004 йиллар давомида Олий кенгаш ўрнига Ўзбекистон Республикасининг бир палатали парламенти – Олий мажлис шакллантирилди, Биринчи чақириқ (1995-1999 йиллар) Олий Мажлис таркибида Ўзбекистон Халқ-демократик партиясидан кўрсатилган 69 нафар, “Адолат” социал-демократик партиясидан 47, “Ватан тараққиёти” партиясидан 14 ва “Миллий тикланиш” демократик партиясидан кўрсатилган 7 нафар депутат бўлиб, депутатларнинг қолган қисмини ҳокимият вакиллик органларидан кўрсатилган шахслар ташкил этди.

Учинчи даврда: Миллий парламентаризм ривож топишининг учинчи даври Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2005 йил 28 январдаги қўшма мажлисидан бошланиб, бунда янги икки палатали Олий Мажлис депутатлари ва сенаторлари амалда ўз ишларига киришдилар.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси мамлакатни ислоҳ этиш ва модернизация қилишнинг давлатимиз бошлиғи томонидан олға сурилган устувор йўналишлари ҳамда аниқ мақсадли вазифалари асосида ишлаб чиқилган – 2005-2009 йилларга мўлжалланган қонунчилик фаолияти дастурини қабул қилди.

Икки палатали парламент ташкил этилгач, Ўзбекистон Республикасида қонун чиқарувчи ҳокимият ўз тараққиётида янги поғонага кўтарилди. Энг асосийси, гарчи қонунчилик жараёни анча мураккаблашган бўлса-да, қабул қилинган қонунларнинг сифати сезиларли даражада ошди. Қонунларни қабул қилишда сиёсий партияларнинг роли кучайди. Қонун лойиҳаларини партияларнинг фракцияларида олдиндан кўриб чиқиш, Қонунчилик палатаси ялпи мажлисларида ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини муҳокама қилишда уларнинг фикрларини албатта эшитиш амалиёти шаклланди⁵⁶.

Бу давр мобайнида демократик парламентаризм маданиятини бундан буён ҳам ривожлантириш учун шароитлар яратилди, профессионал депутатлар, парламентда хизмат қилувчи юксак малакали ходимлар етишиб чиқди, қонун ижодкорлиги депутатлар ишининг бош йўналишига айланди⁵⁷.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий модернизация жараёнларида Президентимиз томонидан асослаб берилган давлат қурилиши ва бошқарувини эркинлаштириш ғояси ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлди. Ушбу ғоя заминида амалга оширилган сиёсий-ижтимоий ислохотлар

⁵⁶Назаров Қ, Жумаев Р, Жўраев С. ва бошқалар. Ўзбекистонда сиёсий ислохотлар жараёни. –Т.: Академия, 2011. –Б. 74-79.

⁵⁷Назирова М. Ўзбекистонда парламент институти шаклланиши ва ривожланишининг тарихий босқичлари – муҳим сиёсий жараён сифатида // Шарқ машъали. -2015. -№2. –Б. 10-11.

натижасида демократия ва фуқаролик жамияти институтлари ривожининг фундаментал асослари мустаҳкамланиб борди. Хусусан, фуқаролик жамиятини шаклланишининг муҳим кафолати ва манбаи бўлган, бошқарув тизимида демократик давлатлар тажрибаси саналган қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари ўртасида барқарор мувозанат, бир-бирининг фаолияти устидан назорат қилиш ва ўзаро чегаралаб туришни таъминловчи механизмлар шакллантирилди. Ушбу механизмлар мамлакатимиз Конституцияси ва қонунларида мустаҳкамлаб борилди. Мазкур жараёнлар доирасида парламент ислохотларини чуқурлаштиришга етакчи эътибор қаратилди. Таъкидлаш жоизки, айнан мана шу йўналишдаги ислохотлар мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий модернизациянинг етакчи моҳиятини ташкил қилди.

Шу боис ҳам, Ўзбекистонда икки палатали парламентни шакллантириш борасида амалга оширилаётган ислохотларни жамият ҳаётининг барча соҳаларини эркинлаштириш сиёсатининг мантиқий давоми ва демократик тараққиётнинг янги босқичи сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқдир.

Шу ўринда табиий савол туғилади. Нима учун парламент ислохотлари мамлакатимизда сиёсий ислохотларнинг асосий бўғинига айланди? Биринчидан, парламентнинг қонунчилик вазифаси шахс, жамият ва давлат фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш имконини беради. Иккинчидан, парламент давлат ҳокимияти институтлари тизимида сайлаб қўйиладиган асосий вакиллик органи саналади. Бу эса унинг фуқаролар учун очиқ ва демократик табиатини белгилаб беради. Учинчидан, парламент ўзининг таъсири, ваколатлари нуктаи назардан ҳокимият шохобчалари орасида муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда демократик фуқаролик жамиятини ривожлантиришга қаратилган модернизациялашув жараёнларининг назарий ва амалий асослари ривожига Давлатимиз раҳбари И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг 2007 йил 30 август куни бўлиб ўтган, Ўзбекистон мустақиллигининг ўн олти йиллигига бағишланган қўшма мажлисидаги маърузасида илгари сурилган ғоялар муҳим аҳамиятга эга бўлди. Маърузада, мамлакатимизни янгилаш ва модернизация қилишнинг муҳим босқичлари, унда эришилган натижалар чуқур таҳлил этилиб, келгусида амалга ошириладиган тараққиёт ва янгиланиш стратегиясининг заминлари кўрсатиб берилди.

Президентимиз таъкидлаганидек: “Бугун 16 йил мобайнида бошимиздан кечирган кунлар, ҳафталар, ойларни ана шу нуктаи назардан баҳолаш эканмиз, қатъий ишонч билан айтиш мумкинки, ўтиш даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш билан боғлиқ биринчи галдаги ислохот ва ўзгаришларни ўз ичига олган дастлабки босқич – 1991-2000 йиллар мамлакатимиз ва халқимиз ҳаётида улкан из қолдирган ўтиш даври, том маънода тарихий аҳамиятга эга бўлган давр бўлди.

2001 йилдан 2007 йилгача бўлган муддатни ўз ичига олган иккинчи босқич – фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври эса иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш, сиёсий

ҳаётимизни, қонунчилик, суд-ҳуқуқ тизими ва ижтимоий-гуманитар соҳаларни изчил ислоҳ қилишни таъминлашда ғоят муҳим роль ўйнаган давр бўлди.”⁵⁸

Мамлакатимизнинг ўн олти йиллик мустақил тараққиёт давомида сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва бошқа соҳаларда эришилган натижалар асосида демократик ва ҳуқуқий давлат ҳамда фуқаролик жамиятини энг замонавий талаблар асосида ривожлантиришнинг асослари бунёд этилди. Жамиятимизда сиёсий модернизация жараёнларини амалга оширишнинг янги босқичини бошланиши учун зарур бўлган заминлар тайёрланди.

Эришилган ушбу натижалар асосида сиёсий модернизация бўйича аввал бошланган ишларни изчил давом эттириш жумладан, давлат қурилиши ва бошқарувини либераллаштириш ва замонавийлаштиришнинг етакчи йўналиши бўлган парламент ислохотларини энг замонавий демократик мезонларга таянган ҳолда ривожлантириш имкониятлари очилди.

Бундай улкан самаралар туфайли Республикамизда амалга оширилаётган сиёсий модернизация жараёнлари доирасидаги парламент ислохотларининг 2010 йиллардан кейинги даврида мамлакатни модернизациялаш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этиш вазифалари устуворлик қилди.

Президентимиз И.А.Каримовнинг 2010 йилнинг 27 январида янги сайланган Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир” номли маърузасида қонун чиқарувчи ҳокимият фаолиятини демократик такомиллаштириш ва ривожлантириш вазифалари, давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасида фуқаролик жамияти институтларининг иштирокини кенгайтиришнинг долзарб масалалари бўйича янги ғоялар асослаб берилди. Жумладан, қонунчилик палатасининг қонун ижодкорлиги борасидаги фаолиятини янада юксалтириш, депутатлик сўрови ва парламент назорати институтларини янада ривожлантириш партия нашрларини жонлантириш, парламентнинг мамлакат хавфсизлиги ва барқарорлигини таъминлашдаги маъсулятини ошириш масалаларига шунингдек, юртимизда амалда бўлган сиёсий партияларнинг парламент ҳаётида ва энг муҳими жамиятимизда амалга оширилаётган янгиланишлар ва модернизация жараёнларидаги ролини янада ошириш билан боғлиқ масалаларга алоҳида эътибор қаратилди.

Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Барчамизга яхши маълумки, биз ўз вақтида шу борада муҳим қарорлар, хусусан, “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий қонунни қабул қилган эдик.

Шунингдек, сиёсий партияларнинг сайловларда қатнашиб, ўзининг нималарга қодир эканини исботлашга, амалда бу партияларни Ўзбекистонда

⁵⁸Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. 16-ж. -Т.: Ўзбекистон, 2008. –Б. 5.

бўлиб ўтаётган чуқур ўзгаришларнинг ҳал қилувчи кучига айлантиришга қаратилган чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, жорий этилганидан ҳам хабардорсиз.

Бўлиб ўтган сайловлардан биз чиқаришимиз керак бўлган яна бир ўта муҳим хулоса шундан иборатки, бу сайловлар ўз вақтида қабул қилинган ана шу қарорларнинг нақадар тўғри ва самарали эканини кўрсатди⁵⁹.

Мамлакатимизни модернизация қилиш жараёнларини изчил ривожлантириш ҳамда унинг фуқаролик жамиятини юксалтиришга хизмат қилувчи таъсирини кучайтирилишида сиёсий партияларнинг мамлакатимиз сиёсий тизимидаги ролини оширилиши муҳим аҳамиятга эга бўлди. Зеро, сиёсий партиялар ўз моҳиятига кўра фуқаролик жамиятининг етакчи институтларидан бири ҳисобланади. Сиёсий партиялар фуқаролик жамиятининг сиёсий тизим билан ўзаро алоқаларининг доимийлигини таъминлайди. Шу боис ҳам Республикамизда давлат қурилиши ва бошқарувини эркинлаштириш ва либераллаштириш вазифалари тизимида замонавий кўппартиявийлик тизимини вужудга келтириш ҳамда ривожлантиришга катта эътибор қаратилди.

Маълумки, Ўзбекистонда кўппартиявийлик тизимининг қарор топишида 1996 йил 25 декабрда Олий Мажлис томонидан қабул қилинган “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонун муҳим ўрин тутди. Қонун 17 та моддадан иборат бўлиб, унда сиёсий партияларнинг демократик қоидалар асосида фаолият юритишлари учун ривожланган мамлакатлар мезонлари талабларига хос бўлган ҳуқуқий асослар яратилди: Қонуннинг 5-моддасига биноан, “давлат сиёсий партиялар ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари муҳофаза этилишини кафолатлайди, уставда белгиланган ўз мақсадлари ва вазифаларини бажаришлари учун уларга тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради”⁶⁰.

Бугунги кунда мамлакатимизда фаолият юритаётган Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партияси, “Миллий тикланиш” демократик партияси, “Адолат” социал-демократик партияси ва Халқ демократик партияси каби сиёсий партиялар жамиятимиз сиёсий тизимида муҳим роль ўйнагани ҳолда янгиланишлар жараёнида катта ҳисса қўшиб, фуқаролик жамиятини шакллантирилишининг бош омиллари бўлиб хизмат қилмоқдалар. Жамиятимиз сиёсий соҳасини эркинлаштирилишида, сиёсий модернизация жараёнларини фаол амалга оширилишида Республикамизда мустаҳкам қарор топган кўппартиявийлик тизими катта муҳим ўринни эгалламоқда.

Мустақил Ўзбекистон Республикасида рўй бераётган сиёсий модернизация жараёнлари изчиллик билан тараққиётнинг “Ўзбек модели” асосига таянган ҳолда фуқаролик жамиятининг барқарор заминларини шакллантирилишига хизмат қилмоқда.

⁵⁹Қаримов И.А. Жаҳон инкирозининг оқибатларини енгиш, мамлакатимизни модернизация қилиш ва тараққий топган давлатлар даражасига кўтарилиш сари. 18-ж. –Т.: Ўзбекистон, 2010. –Б. 124-125.

⁶⁰Ўзбекистон Республикасининг “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 2 (1250). 1997. –Б. 12.

3. Демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш - фуқаролик жамиятини ривожлантириш ва мамлакатни модернизация қилиш омили

Мамлакатимиз конституцияси негизда ўзининг ифодасини топган қоидаларга ҳамда жамиятимизнинг ислоҳ этишнинг “ўзбек модели” асосларига таянилган ҳолда юртимизда замонавий демократия мезонлари ва тамойилларига ҳамоҳанг равишда фуқаролик жамияти босқичма-босқич равишда шакллантириб келинмоқда.

Юртимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг самарали натижалари туфайли ХХІ асрнинг дастлабки ўн йиллигига келиб, жамиятимиз ўз тараққиётининг том маънодаги янги сифат босқичига қадам қўйди. Сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларда эришилган улкан ижобий натижалар мамлакатимизни тараққий эттиришнинг, модернизация жараёнларини кучайтиришнинг янги стратегик асосларини яратилиши учун замин бўлиб хизмат қилди.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримовнинг 2010 йилнинг 12 ноябрида бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида жамиятимизни янгилаш ва модернизация қилишнинг янги стратегик йўналишларини белгилаб берган Концепция асослаб берилди.

Президентимизнинг мамлакатимиз тараққиётининг эндиликдаги кенг истиқболларини очиб бериш учун дастурул амал бўлиб хизмат қилувчи Концепцияси, жамиятимизда амалга оширилаётган сиёсий янгиланишлар ва модернизация жараёнларининг янги, янада юқорироқ бўлган босқичи бошланганлигининг амалдаги ифодаси бўлди.

Юртбошимиз таъкидлаганидек: “Биз ҳаммамиз шуни аниқ англаб олишимиз зарурки, сайловларда ютиб чиққан сиёсий партия тақдим этган Бош вазир номзодининг Парламент томонидан кўриб чиқилиши ва тасдиқланиши ҳақидаги конституциявий тартибнинг белгиланиши, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик вотуми институтининг жорий этилиши ва сиёсий тизимни модернизация қилиш жараёнида амалга оширили лозим бўладиган бошқа катор чора-тадбирлар ўз мазмун-моҳияти билан мамлакатимизни ислоҳ этиш ва демократлаштиришнинг янги босқичини бошлаб беради”⁶¹.

Президент концепциясида мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ҳамда фуқаролик жамиятини кучли даражада ривожлантириш асносида демократик янгилаш ва модернизация жараёнларини янада юксалтиришга хизмат қилувчи стратегик йўналишлар асослаб берилди. Булар, Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш, Суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш, Ахборот соҳасини ислоҳ қилиш, ахборот ва сўз эркинлигини таъминлаш, Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш,

⁶¹Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2010. -Б. 15.

Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш, Демократик бозор ислохотларини ва иқтисодиётини либераллаштиришни янада чуқурлаштириш каби муҳим ва ҳал этувчи устувор йўналишлардир.

Президентимиз томонидан илгари сурилган концепция асосида авваламбор давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш борасида эришилган улкан натижалар заминида мамлакатимизда демократлаштириш жарёнларини кучайтириш унинг институционал асосларини замонавийлаштириш, ҳамда фуқаролик жамияти заминларини мустаҳкамлашга хизмат қилувчи конституциявий-ҳуқуқий базани янада ривожлантириш ва замонавийлаштириш масалаларига етакчи эътибор қаратилди. Шунингдек, мамлакатимизда барпо қилинаётган демократия ва фуқаролик жамиятининг назарий ва ғоявий асослари ҳам ҳар томонлама бойитила бошланди. Бу ўринда авваламбор мамлакатимиз Асосий қонуни – Конституциямизга киритилган ўзгартиш ва қўшимчаларнинг жамиятимизни янгилаш ва модернизация қилиш борасида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлганлигини алоҳида эътироф қилиб ўтиш жоиздир.

Давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган Концепциянинг ғояларига биноан Конституциямизнинг мамлакатимиз давлат ҳокимиятини ташкил этиш ва уни бошқариш билан боғлиқ юридик хусусиятлари ҳамда тамойиллари энг замонавий демократик тараққиёт манфаатларидан келиб чиққан ҳолда янада такомиллаштирилди. Вакиллик демократиясининг етакчи устунни бўлган қонун чиқарувчи ҳокимиятининг фаолияти тимсолида, халқнинг давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаи эканлиги ҳақидаги конституциявий демократик қоида янада юқори даражада амал қилиши учун, Конституциямиз бағрида янги ҳуқуқий-сиёсий асослар белгилаб қўйилди. Хусусан, Конституциямизнинг XVIII, XIX, XX бобларига ва жумладан 32, 78, 93, 96, 98, 103 ва 117 моддаларига қўшимчаларнинг киритилиши мамлакатимиз Асосий Қонунининг ҳуқуқий нормаларини ворисийлик асосида янги демократик қоидалари билан тўлдирилишини таъминлади.

Концепция асосида шу пайтга қадар 27 та қонун ҳамда тегишли меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Жумладан, “Риэлторлик фаолияти тўғрисида”ги (2010 йил 22 декабрь), “Оилавий тадбиркорлик тўғрисида”ги (2012 йил 26 апрель), “Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулкдорлар ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги (2012 йил 24 сентябрь), “Кредит бюрolari фаолияти ва кредит ахбороти алмашуви тўғрисида”ги (2012 йил 4 октябрь), “Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги рухсат бериш тартиб-қоидалари тўғрисида”ги (2012 йил 20 декабрь), “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги (2012 йил 25 декабрь), “Гаров реестри тўғрисида”ги (2013 йил 23 октябрь), “Экологик назорат тўғрисида”ги (2013 йил 27 декабрь), “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида”ги (2014 йил 5 май), “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги (2014 йил 28 август), “Инвестиция ва пай фондлари тўғрисида”ги (2015 йил 25 август) янги қонунлар қабул қилинди.

Шу билан бир каторда, Концепция заминда бир катор қонун ҳужжатларига демократик моҳиятга эга бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Хусусан, 2012 йил 18 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг, 2012 йил 19 декабрда “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги, “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида”ги қонунларнинг катор боб ва моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Шунингдек, жамиятимиздаги ўзгаришларга ҳамоҳанг тарзда “Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги (2011 йил 26 апрель), “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги (2012 йил 2 май), “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги (2012 йил 24 декабрь), “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги (2013 йил 22 апрель), “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги (2013 йил 22 апрель), “Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги (2014 йил 6 май) қонунлар қабул қилинди.

Концепция заминда мамлакатимиз Конституцияси ва унинг ҳуқуқий нормаларида мамлакатимиз демократик тараққиёти учун ва фуқаролик жамияти асосларини ривожланиши учун зарур бўлган янги қоидалар ўз аксини топди. Жамиятимизни модернизация қилишнинг замонавий демократик-ҳуқуқий пойдевори изчил мустаҳкамланди. Жумладан, таъкидлаб ўтиш жоизки, Конституциямизнинг 98-моддаси юридик моддаларга жамиятимизда давлат бошқарувини ташкил қилиниши ва амалга оширилишининг ҳозирги замон учун энг самарали бўлган янги қоидалар киритилди. Булар, “Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг номзоди Олий Мажлис Қонунчилик палатаси сайловида энг кўп депутатлик ўринларини олган сиёсий партия ёки тенг миқдордадаги энг кўп депутатлик ўринларини кўлга киритган бир неча сиёсий партия томонидан таклиф этилиши, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Бош Вазирининг ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси ўртасида зиддиятлар доимий тус олган ҳолда Қонунчилик палатаси депутатлари умумий сонининг камида учдан бир қисми томонидан қўллаб-қувватланган тақдирда Бош Вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми билдириш ҳуқуқини жорий қилиниши билан боғлиқ муҳим қоидалардир”⁶².

Конституциямиз мазмунига бундай қоиданинг киритилиши натижасида жамиятимиз сиёсий тизими амал қилишининг демократик тамойиллари ва асослари янада мустаҳкамланди яъни, Қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг

⁶²Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б. 52-53.

демократик ваколатлари ва имкониятлари янада оширилди. Бу билан унинг ижро этувчи ҳокимият билан демократик балансини янада мутаносиброк даражага кўтарилиши учун заминлар яратилди.

Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов шу муносабат билан таъкидлаганидек: “Конституция ва унинг асосида яратилган қонунчилик базаси, шунингдек, 2010 йилда қабул қилинган Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси, 2011 ва 2014 йилларда Бош қомусимизга киритилган тузатишлар жамиятимизни ислоҳ этиш, демократлаштириш ва либераллаштириш, мамлакатимизни модернизация қилиш ва туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш бўйича пухта ўйланган, узок муддатга мўлжалланган, дунёда тараққиётнинг “ўзбек модели” деб тан олинган дастур асосини ташкил этди. Айти шу модель замонавий, жадал ва барқарор ривожланиб бораётган давлатнинг шаклланишида мустаҳкам пойдевор бўлиб хизмат қилди, десак, ҳеч қандай муболаға бўлмади”⁶³.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган янгиланишлар ва модернизация жараёнларининг ҳозирги босқичида фуқаролик жамиятининг мустаҳкам заминларини барпо қилишга қаратилган ислохотлар кенг кўламли равишда ривожлантириб борилар экан, бу ўринда жамият миқёсида демократиянинг институционал ва социал заминларини энг янги концептуал ёндашувлар асосида ривожлантириш вазифаларига ҳал қилувчи аҳамият қаратиб келинмоқда.

Ушбу вазифаларни амалга ошириб борилиши ўз навбатида инсон, унинг унинг ҳуқуқлари ва эркинликларини кенгайтириб боришга, яъни демократик янгиланиш, либераллашув жараёнларининг ижтимоий ўзагини мустаҳкамлашга йўғрилган туб ислохотларни реал равишда амалга ошишида асос бўлиб хизмат қилади.

Мана шундай ҳолатда яъни бир томондан демократия институтлари самарадорлиги ва имкониятларини кенгайтириб, замонавийлаштириб борилиши иккинчи томондан эса демократик жараёнларнинг социал заминларини мустаҳкамлаб борилишини АҚШлик олим Р.Даль “Демократиянинг реалистик варианты”⁶⁴ деб атаган эди.

Бу ўринда асосий гап демократиянинг жамият миқёсида тўлиқ қарор топганлигини билдирувчи асослар: демократия институционаллашуви ва демократиянинг социал даражада амал қила бошлашлиги масаласи устида бормоқда. Демократияга нисбатан қўйилаётган бундай мезонлар давр талабларининг маҳсулидир. Зероки, замонавий тенденциялар демократия ўлчамларини янги даражаларда кенгайтирилишини талаб этмоқда. Бундай ҳолат айниқса демократиянинг барча етакчи институтлари, устунларини замонавийлаштирилишини объектив равишда тақозо қилади.

⁶³Каримов И.А. Асосий вазифамиз – жамиятимизни ислоҳ этиш ва демократлаштириш, мамлакатимизни модернизация қилиш жараёнларини янги босқичга кўтаришдан иборат. // Халқ сўзи, 2015. 6-декабрь, № 236 (6419)

⁶⁴Қаранг: Полис, № 2 2004, -Б 79.

Шу жиҳатдан келиб чиқилганда, мамлакатимизда амалга оширилаётган демократик ислохотларнинг ҳозирги босқичида етакчи эътибор, демократия институтларини, замонавий демократия нормалари, қоидаларини жамиятимизнинг барча жабҳаларида чуқур қарор топтириш, унинг социал даражада консолидациялашувига эришиш манфаатлари нуқтаи назаридан келиб чиқиб модернизация қилишга қаратилаётганини изчил замонавий демократик сиёсатининг намунаси, деб ҳисоблаш мумкин.

Жамиятимизда ушбу жараёнларни бевосита амалга ошириши натижасида бунунги кунга келиб, демократик янгиланишлар борасида мислсиз катта натижаларга эришилди. Айти пайтда ана шу натижалар асосида демократик кадрларнинг институционал заминларини ривожлантириш учун сиёсий, ижтимоий, ҳуқуқий ва маънавий имкониятлар базаси шакллантирилди. Замонавий демократиянинг мазмун ва моҳияти талабларига жавоб бера оладиган сиёсий ҳамда социал муносабатлар тамойиллари ҳаётимизда тобора чуқурроқ ўрин олиб бормоқда.

Мамлакатимизни янгилаш ва замонавийлаштириш жараёнларининг ҳозирги босқичида демократия институтларини такомиллаштириш вазифаларига эътибор берилар экан, бунда демократиянинг асосий ва ҳал қилувчи устунни бўлган, демократиянинг моҳиятини белгилаб берадиган халқ ҳокимиятчилигини амалга ошириш принципларини янада кенгроқ рўёбга чиқариш масалаларига биринчи даражали аҳамият қаратилмоқда.

Ватанимизда сиёсий модернизация жараёнларининг ҳозирги босқичида Давлатимиз раҳбари томонидан асослаб берилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси”нинг назарий асосларига таянган ҳолда демократия ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш ва қарор топтиришнинг замонавий тамойилларини кенг кўламли равишда жорий қилишга қаратилган саъй-ҳаракатлар амалга оширилмоқда.

Шу муносабат билан демократлашув ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш ҳодисаси узлуксиз ва бир-бири билан чамбарчас боғлиқ эканлиги тўғрисидаги ғоявий асосга таянилган ҳолда ислохотларни ривожлантириб бориш, жамиятимизни янгилаш ва замонавийлаштириш стратегиясида устуворлик қилмоқда.

Президентимиз хулоса қилганидек: “Биз шуни яхши англашимиз керакки, демократия ҳеч қачон бир хил шакл ёки мазмунда бўлмайди. Демократия дегани – бу ҳамиша ўзгариб турадиган ҳаёт тарзи, жамият тизимининг ривожини билан узвий боғлиқ.

Демократия – инсон, жамият, давлат деган уч субъект ўзаро бир-бирини тўлдирадиган, бир-бирини бойитиб, керак бўлса, назорат қилиб турадиган тизим демакдир. Бу ҳар қайси инсоннинг жамият билан, жамиятнинг эса давлат билан муносабатини, улар ўртасидаги мувозанатни англатади”⁶⁵.

⁶⁵Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. – Т.: Ўзбекистон, 2015. –Б. 103.

Давлатимиз раҳбарининг мазкур ғоялари асосида демократия ва фуқаролик жамияти ўртасидаги ўзаро моҳиятан боғлиқлик ҳолати асосланиб, жамиятимизда демократлашув жараёнлари хусусиятларини замонавийлаштириш орқали фуқаролик жамияти тузилмаларининг кенгайиб, ривожланиб бориши учун зарур бўлган демократик механизмларни янада юқорироқ поғонада шакллантириш масалаларига устувор вазифалар сифатида қаралмоқда. Айни пайтнинг ўзида демократия ғоясининг муҳим жиҳатларидан бири бўлган ҳуқуқий давлатни жамиятимизда фуқаролик жамиятининг ижтимоий-ҳуқуқий заминларини таъминловчи муҳим омил сифатидаги ролини ва аҳамиятини янада ошириш чоралари кўрилмоқда.

Ушбу ҳолатдан келиб чиқиб, демократик ислоҳотларни кучли ривожлантириш асосида ҳуқуқий давлатчилик тамойилларини ва институционал асосларини изчил мустаҳкамлаш ва фуқаролик жамиятини қарор топтиришга йўналтирилган тараққиёт стратегиясининг концептуал, норматив асослари ҳам замонавийлаштирилмоқда.

Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек: “Ҳеч кимга сир эмас, фақатгина ҳуқуқий давлат шароитида демократик тартибга эришилади ва шундай тартиб сақланади, демократик институтлар ва кадриятлар ҳаётга татбиқ этилади, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, энг асосийси, уларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимояси амалда таъминланади”⁶⁶.

Мазкур концептуал ғоялар асосида бугунги кунда мамлакатимизда рўй бераётган сиёсий модернизация жараёнлари ўз таркибига қуйидаги муҳим жиҳатларни қамраб олмоқда:

Биринчидан, қонун ижодкорлиги фаолиятини янада ривожлантириш орқали, Конституциямиз нормаларига таянган ҳолда демократик ислоҳотларни ва фуқаролик жамиятини қарор топтириш эҳтиёжлари ва аниқ мақсадларидан келиб чиқиб, янги қонун ва қонунчилик ҳужжатларини қабул қилиб бориш ишларини янада ривожлантириш;

Иккинчидан, қонунларни ҳаётга жорий қилишнинг янада самаралироқ механизмларини вужудга келтириш;

Учинчидан, демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштиришнинг муҳим омили ва воситаси сифатида жамоатчилик назоратини амалга ошириш тизимини ривожлантириш ва шакллантириш.

Мазкур ғояларни босқичма-босқич ва изчиллик билан жамиятимиз ҳаётига тадбиқ этиб борилаётганлиги боис ҳозирги вақтга келиб, мамлакатимизда амалга оширилаётган сиёсий ислоҳотлар ўз таркибига моҳиятан давримизнинг энг замонавий мезонларига мос келувчи янги асосларини қамраб олмоқда. Бунинг заминида юртимиз мустақил демократик тараққиётининг устувор йўналиши ва мақсади бўлган фуқаролик жамиятини чуқур қарор топтириш учун ҳуқуқий-ижтимоий заминлар кучли даражада мустаҳкамланди, Конституциявий-ҳуқуқий асослари ривожлантирилди.

⁶⁶Каримов И.А. Асосий вазифамиз – жамиятимизни ислоҳ этиш ва демократлаштириш, мамлакатимизни модернизация қилиш жараёнларини янги босқичга кўтаришдан иборат. //Халқ сўзи, 2015 йил 6 декабрь, №236 (6419)

Шу муносабат билан Президентимиз И.А.Каримов таъкидлаганидек: “Ижтимоий шериклик тўғрисида”, “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида”ги, қонунлар ва бошқа кўплаб қонунчилик ҳужжатлари фуқаролик жамиятини юксалтиришда, мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим вазифаларини ҳал этишда фуқаролик институтлари, оммавий ахборот воситалари ролини кучайтириш, аҳолининг ҳаёт даражаси ва сифатини ошириш, фуқароларнинг ижтимоий ҳамда меҳнат ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида сифат жиҳатидан янги босқичини бошлаб берди”⁶⁷.

Мамлакатимизда амалга ошириб келинаётган янгиликлар ва модернизация жараёнларининг муҳим таркибий қисми бевосита ислохотларнинг иқтисодий асосларини мустаҳкамлаш ва замонавийлаштиришга қаратилгандир. Зеро, бозор муносабатларига асосланган демократик иқтисодиёт фуқаролик жамиятини ижтимоий пойдеворини шакллантиришнинг ҳал қилувчи бўғинидир. Айнан ривожланган иқтисодиёт фуқароларнинг ижтимоий манфаатларини юксак даражада таъминлашга хизмат қилиш орқали фуқаролик жамиятининг фундаментал элементи бўлган ижтимоий барқарорликни таъминлаш учун манбаа бўлиб хизмат қилади.

Юртимизда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг ҳозирги замон босқичининг устувор стратегик йўналишларининг туб моҳиятида замонавий модернизацияни ташкил этиш ва ривожлантиришнинг барча муҳим хусусиятлари қамраб олинган.

Мамлакатимиз иқтисодиётини техник ва технологик жиҳатдан янгилаш заминида юксак ривожланган мамлакатлар эришган юқори сифат даражаларидан мутлақо қолишмайдиган самарали таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва унинг заминида мамлакатимиз аҳолисининг ҳаёт даражасини муттасил ошириб бориш ҳамда фуқаролик жамиятини ривожлантириш учун зарур бўлган иқтисодий фаровонлик ва эркинликни таъминлаш – мамлакатимизни модернизация қилишнинг муҳим иқтисодий йўналиши сифатида белгиланди.

Республикамиз Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йилнинг 16 январь куни мамлакатимизни 2014 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2015 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурини энг муҳим устувор йўналишларига бағишлаб ўтказилган мажлисида Давлатимиз раҳбари И.А.Каримов томонидан қилинган маърузада мамлакатимиз иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш жараёнларини изчил равишда ривожлантиришнинг олти муҳим устувор йўналиши белгилаб берилди.

Президентимиз таъкидлаганидек: “Иқтисодиётимизнинг жадал ва мутаносиб ривожланиб бораётгани аҳоли ҳаёт даражаси ва сифатини изчил ошириш учун мустаҳкам замин яратмоқда. Бюжед ташкилотлари ходимларининг иш ҳаққи, пенсия ва стипендиялар ҳажми ўтган йили 23,2

⁶⁷Каримов И.А. Асосий вазифамиз – жамиятимизни ислоҳ этиш ва демократлаштириш, мамлакатимизни модернизация қилиш жараёнларини янги босқичга кўтаришдан иборат. // Халқ сўзи, 2015 йил 6 декабрь, №236 (6419)

фоизга ошди. Аҳолининг жон бошига тўғри келадиган реал даромадлар эса 10,2 фоизга кўпайди.

Аҳоли даромадлари таркибида тадбиркорлик фаолиятидан олинаётган даромадлар улуши тобора ортиб бормоқда. Мустақиллик йилларида бу борадаги кўрсаткич 10,6 фоиздан 52 фоизга ўсди. Бу Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларидаги энг юқори кўрсаткичлардан биридир⁶⁸.

Маълумки, Президентимиз томонидан белгилаб берилган 2015 йилда ва ундан кейинги йилларда мамлакатимизни иқтисодий-ижтимоий ривожлантиришнинг янги стратегик йўналишлари вазифаларидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг яқин муддатга ва узок истиқболга мўлжалланган Ҳаракат Дастури тақдим этилди. Унга кўра еттита муҳим стратегик-иқтисодий вазифалар белгиланди. Жумладан, Ҳаракат дастурида таъкидланганидек, “2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш, модернизация ва диверсификация қилишни таъминлаш чора-тадбирлари дастурини тайёрлаш доирасида жами қиймати 38 миллиард долларга тенг бўлган 870 та йирик инвестиция лойиҳаси рўйхати шакллантирилди. Ушбу лойиҳаларга биноан 415 та янги корхона барпо этиш ҳамда 455 та ишлаб турган корхонани модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш назарда тутилмоқда.

Дастурнинг принципиал тарзда ажралиб турадиган жиҳати шундаки, экспортга мўлжалланган ички ва ташқи бозорларда рақобатдош бўлган маҳсулот турларини аниқлаш ва юқори технологияга асосланган ишлаб чиқариш корхоналарини жадал ривожлантиришга асосий эътибор қаратилган⁶⁹.

Бу ўринда алоҳида эътироф этиб ўтиш жоизки, мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий-ижтимоий йўналишдаги ислохотлар ўз моҳиятига кўра мамлакатимиз аҳолисининг барча қатламлари манфаатларини кўзлайди. Бунинг самараси ўлароқ аҳолининг моддий аҳволи бўйича кескин табақаланишга йўл қўйилмайди. Маълумки, бундай ҳолат фуқаролик жамияти ижтимоий асосларининг барқарорлигини таъминловчи муҳим манбадир. Бугунги кунга келиб мамлакатимизда энг кўп даромад оладиган аҳоли билан, энг кам даромад оладиган аҳоли ўртасидаги фарқ ниҳоятда қисқариб 7,8 баробарга тушганлиги жамиятимиз аъзоларининг фаровонлик даражаси ортиб, социал ҳимоя воситалари ривожланиб бораётганидан далолат беради. Бу эса ўз навбатида фуқаролик жамияти асосларини ривожлантиришнинг муҳим кўрсаткичи ҳисобланади.

⁶⁸Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация жараёнларини изчил давом эттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир. –Т.: Ўзбекистон, 2015. –Б. 17.

⁶⁹Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг яқин муддатга ва узок истиқболга мўлжалланган Ҳаракат дастури // Халқ сўзи, 2015 йил 27 январь.

Тараққиётнинг “Ўзбек модели” асосида сиёсий модернизация жараёнларини амалга оширишнинг ҳозирги босқичдаги етакчи хусусиятлари

Жамиятимизни ислоҳ этиш, демократлаштириш ва либераллаштириш жараёнларини янада чуқурлаштириш

Ҳуқуқий давлатнинг институционал асосларини таркибий тузулмаларини ривожлантириш

Инсон манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларини олий қадрият эканлиги тамойилидан келиб чиққан ҳолда фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг мустаҳкам пойдеворини шакллантириш ва замонавийлаштириш

Ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуришни изчил амалга ошириш учун янги демократик қонунларни қабул қилиб бориш

Иқтисодиёт соҳасида сифат жиҳатдан туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, хусусий мулк ва тадбиркорликни ривожлантириш учун имкониятлар ва шарт-шайроитларни янада кенгайтириш

2-Илова

Тараққиётнинг “Ўзбек модели” тамойиллари асосида фуқаролик жамиятини шакллантириш учун яратилган имкониятлар

Давлат бош ислохотчи сифатида:

Фуқаролик жамиятини шакллантириш учун сиёсий-ҳуқуқий асосларни яратиб беради. Фуқаролик жамиятининг демократик заминлари вужудга келтирилади.

Фуқаролик жамиятини шакллантириш учун ижтимоий асос бўлиб хизмат қилувчи эркин бозор муносабатларини вужудга келтиради.

Ҳуқуқий давлатчилик ва қонун устуворилиги тамойилларини рўёбга чиқаради.

Фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши учун сиёсий-ҳуқуқий асосларини яратиб беради.

Назорат саволлари:

1. Модернизациятушунчасининг етакчи моҳиятини аниқланг.
2. Сиёсий модернизациянинг ўзига хос хусусиятларини ифодаланг.
3. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси қандай устувор вазибаларини ўз ичига олади.
4. Концепциянинг давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш йўналишида қандай ислохотлар кўзда тутилган.
5. “Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги қонунга изоҳ беринг.

4-МАВЗУ: ЮРТ ТИНЧЛИГИ, ВАТАН РАВНАҚИ ВА ХАЛҚ ФАРОВОНЛИГИ– ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ОМИЛИ

Режа:

1. **Фуқаролик жамиятини барпо этишда миллий мафқуранинг ўрни.**
2. **Фуқаролик жамияти билан юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ фаровонлиги тушунчаларининг ўзаро боғлиқлиги.**
3. **Юрт тинчлиги фуқаролик жамияти барпо этишнинг муҳим омили.**
4. **Ватан равнақи ва халқ фаровонлиги бўйича амалга оширилаётган ислохотларнинг эркин фуқаролик жамиятини шакллантиришдаги аҳамияти.**

Таянч сўзлар: миллий мафқура, ғоя, тинчлик, юрт тинчлиги, тараққиёт, ватан равнақи, халқ фаровонлиги, концепция, иқтисодий мустақиллик, профицит.

Президентимизнинг 2010 йил 12 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” деб номланган маърузасида одамларнинг ён-атрофда бўлаётган барча воқеа-ҳодисаларга дахлдорлик туйғуси – одамларнинг ўзгараётганлиги, уларнинг сиёсий ва фуқаролик фаоллигини, онгу тафаккурини ва эртанги кунга ишончини ошириб боришнинг шарти эканлиги уқтирилди⁷⁰.

Ўзбекистон халқи буюк ислохот кўламини, салмоғини кўрди. 1991-2010 йилларда аҳоли турмуши масаласида қандай натижаларга эришилаётгани, мамлакат қандай ўзгариб бораётгани, ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётига асосланган очиқ демократик давлат ва фуқаролик жамиятини

⁷⁰“Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. // Халқ сўзи, 2010 йил 13 ноябрь.

барпо этиш йўлида қандай суръатлар билан ривожланаётганини англаб етди. Жаҳонда Ўзбекистон деган давлатнинг тобора ошаётган нуфузи, обрўси ва хурматига ўзининг фуқаро сифатидаги дахлдорлигини ҳис қила бошлади. Фуқаролик жамияти кадриятларига ҳаваси, иштиёқи янада ортди.

Ҳар бир жамият сиёсий ҳаётида содир бўлган жиддий бурилиш унинг ахлоқида, маънавияти, диди, қарашларида ҳам параллел содир бўлиши керак. Бу параллелликка эришса бўлади. Бироқ бу кўп, қатъий, тезкор маърифий ишларни талаб қилади. Бир кишини энг замонавий мода бўйича ясантириш учун 5 дақиқа кифоя. Бироқ уни замонавий, демократик тафаккурга эга қилиш учун, қатъий маърифатчилик бўлмаса, 5 кун ҳам, 5 ой ҳам, 5 йил ҳам камлик қилади.

Ўзгарган тафаккур бу – ўзгартирилган тафаккур дегани. Демократик тафаккур – аниқ ва изчил шарт-шароит натижаси ўлароқ, шу даражага кўтарилган тафаккур. Энди ўзимизга саволларни бериб кўрайлик:

Тафаккурни ўзгартирмай туриб бозор иқтисодиёти, демократик жамиятни қуриб бўладими?

Тинчликсиз, фаровонликка эришмасдан туриб ҳам тараққий этиш мумкинми? Юрти нотинч, халқи қашшоқ, Ватани қолоқ жамиятни фуқаролик жамияти дейиш мумкинми? Йўқ, албатта.

Бу ҳақда Абу Наср Форобий ўзининг “Фозил одамлар шаҳри” асарида «Маданий жамият ва маданий шаҳар (ёки мамлакат) шундай бўладики, шу мамлакатнинг аҳолисидан бўлган ҳар бир одам касб-хунарда озод, ҳамма баб-баробар бўлади, кишилар ўртасида фарқ бўлмайди, ҳар ким ўзи истаган ёки танлаган касб-хунар билан шуғулланади. Одамлар чин маъноси билан озод бўладилар. Одамларнинг тинчлик ва эркинликларига ҳалақит берувчи султон бўлмайди. Улар орасида турли яхши одатлар, завқ-лаззатлар пайдо бўлади,»¹ деб ёзади. У шу фикр орқали фуқаролик жамиятининг моҳиятини очиб беради. Демак, бундан фуқаролик жамиятининг асосий белгилари қаторида юрт тинчлиги, Ватан равнақи ва халқ фаровонлиги каби тамойиллар ҳам мавжуд эканлиги маълум бўлади.

Форобий яна шу фикрни давом эттириб, фуқаролик жамиятини барпо этишда тинчлик ва фаровонликни таъминлаш масаласига урғу беради: “Уларнинг ўзларидан сайланган раҳбар ёки бошлиқлар ҳокими мутлоқ бўлмайди. Улар одамлар ичидан кўтарилган, синалган энг олийжаноб, раҳбарликка лойиқ кишилар бўладилар. Шунинг учун бундай раҳбарлар ўз сайловчиларини тўла озодликка чиқарадилар, уларни ташки душмандан муҳофаза қиладилар»².

Ҳақиқатан ҳам, ҳар қандай жамият барқарор тараққиёт ва фаровон ҳаётга эришиш учун ўз олдига қандай стратегик режа ва дастурларни қўямасин, ҳар қандай юксак орзу-интилишларни амалга оширишга киришмасин, агар тинчлик ва осойишталик бўлмаса, барча ҳаракатлари

¹ Абу Носир Форобий.. Фозил одамлар шаҳри. Т, 1993, 190 бет.

² Ўша асар, 190 бет.

бефойда ва самарасиз бўлаверади. Чунки барқарор тараққиёт ва мустаҳкам жамиятнинг ўзига хос шarti – бу тинчлик-осойишталикдир.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислом Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида таъкидланганидек, **“инсоннинг энг устувор ва муқаддас ҳуқуқларидан бири – бу тинч яшаш ҳуқуқидир. Давлат ва жамиятнинг бурчи ана шу ҳуқуқни барча қонуний воситалар билан қафолатлаб беришдан иборат. Бу ҳуқуқни амалга ошириш – давлат ва жамиятни демократлаштиришнинг энг муҳим шartiдир. Демократиянинг инсонпарварлиги ҳам биринчи галда ана шу мезон билан ўлчанади”⁷¹.**

Тинчлик – инсоннинг ҳаётий эҳтиёжи, эмин-эркин яшаши ва камол топишининг энг зарур омилидир. Ўзбек халқи тинчликни ўз орзу-интилишлари, мақсад-муддаолари рўёбга чиқишининг шarti деб билади.

Президент Ислом Каримов тинчликнинг ҳозирги ва келажак ҳаётимиз учун аҳамиятини куйидагича таърифлайди: **“Биз – Шарқ фарзандларимиз. Шарқ мамлакатларининг қаерига борманг, одамлар бир-бири билан учрашганда, авваламбор, “Ассалому алайкум” дейишади. Ушбу калом арабчадан олинган бўлиб, “Сизга тинчлик ёр бўлсин” деган маънони англатади. “Салом”, яъни “тинчлик” сўзи Қуръони Каримда 40 марта учрайди. Бу муқаддас китобнинг оятларидан бирида шундай дейилади: “Меҳрибон Парвардигор томонидан одамларга олқиш маъносида “тинчлик” сўзи айтилуру”.**

Инсоният тарихига назар ташласак, бир-бирига қарама-қарши бўлган тинчлик ва уруш ғоялари ўзаро курашиб келганини кўрамиз. Ер юзида яшовчи кишилардан “Сен она Ватанингни хонавайрон қиладиган, авлодларинг ҳаётига зомин бўладиган, чексиз ғам-андух келтирадиган урушни хоҳлайсанми”, деб сўралса, ҳар бир соғлом фикрли инсон, миллати, дини, ирки, иқтисодий аҳволи, сиёсий мавқеи, ёши жинсидан қатъи назар, “йўқ” деб жавоб бериши аниқ. Бироқ, инсоният тарихида, кейинги беш минг йилда тахминан 15 мингдан ортиқроқ катта-кичик урушлар бўлган экан. Ҳолбуки, башарият фақат тинчлик ва осойишталик барқарор бўлган тақдирдагина ўз олий мақсадларига эришади, моддий ва маънавий юксакликка кўтарилади.

Юрт тинчлиги энг азиз неъмат ва фуқаролик жамиятини шакллантиришдаги асосий мезон эканига бутун жаҳон амин бўлмоқда. 2001 йил 11 сентябрда АҚШдаги террорчилик ҳаракати, 2010-2015 йилларда Яқин Шарқ мамлакатларида, 2013-2015 йилларда Украинада рўй берган инқилоблар ва қон тўкилишлар бу борада жаҳонда кўплаб муаммолар борлигини яна бир бор кўрсатди.

Мамлакатимиз мустақилликка эришган дастлабки кунларданок юрт тинчлигини сақлаш давлат сиёсатининг устувор ўналишига айланди. Ўзбекистон дунёда биринчи бўлиб Марказий Осиёни ядро қуролидан холимайдонга айлантириш, халқаро террорчиликка қарши кураш марказини

⁷¹Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: “Маънавият”, 2008. – 73-бет.

тузиш ва бошқа тинчликсевар таклифлар билан чиқди. Чунки ислохотларнинг натижалари айнан шу ғояни амалга оширишга бевосита боғлиқ эди. Шунинг учун ҳаммиллий истиқлол мафкурасида юрт тинчлигини таъминлайдиган шарт-шароитларни яратиш масаласига алоҳидаэътибор берилган.

Юрт тинчлиги – Ватан озодлиги ва мустақиллиги билан чамбарчас боғлиқдир. Бировга қарам бўлган халқ ҳеч қачон эркин ва фаровон яшай олмайди. Шунинг учун ҳаммустақиллик ва тинчликни асрашимиз, мамлакатимизни тажовузкор кучлардан ҳимоя қилишгадоимо тайёр туришимиз лозим. Юксак маънавият, маданият, миллатнинг ғоявий ва мафкуравий етуклиги – юрт тинчлигини сақлашнинг муҳим шартидир. Халқимиз учун азал-азалдан муқаддас бўлган бу ғоя жамиятдаги турлича фикр ва қарашга эга бўлган барча куч ва ҳаракатларни бирлаштиришга, шу орқали миллий ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Президентимиз: **“Бизнинг кейинги йилларда эришган энг катта ютуғимиз – бу умумий хонадонимизда қарор топган тинчлик ва барқарорлик, миллатлараро ва фуқаролараро тотувликдир. Одамларимиз тафаккурида бу қадриятнинг беқиёс аҳамиятини англаб етиш туйғуси тобора юксалиб бормоқда”**, деб бежиз таъкидламаган.

Мамлакатимиздаги ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик юрт тинчлигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Бу эса мамлакатимиздаги ички барқарор вазият, хорижий мамлакатлар билан тенг ҳуқуқли ҳамкорлик, ҳаётнинг барча соҳаларини эркинлаштириш, давлат ва жамият бошқарувини демократиялаштириш, сиёсий партиялар манфаатидаги умумийликдан иборат бўлиб, давлатнинг бош ислохотчилик вазифасини изчил бажариши учун имконият яратмоқда.

Тинчлик - жозибали сўз. Унинг қадрини тинчлигини йўқотганлар яхшироқ билади. Тинчлик орзунинг эмас, балки мустаҳкам ҳимоянинг натижаси. Тинчлик бу – ҳар куни 24 соат давом этадиган аниқ, оғир иш. У ҳар бир ҳудуд, оила, қолаверса, ҳар бир инсоннинг қалбидаги ҳаловат ва хотиржамликка боғлиқ. Аслида тинчликни бузадиган катта сабаблар у ёки бу инсон қалбидаги нотинчликдан бошланади.

Президентимиз шу сабабли бу масала аҳамиятини янада юқори кўтариб **“Тинчлик учун курашмоқ керак!”** деган талабни қўйдилар. Бу **“Ўз уйингни ўзинг асра!”** тарзида ҳар бир инсоннинг виждон иши даражасига кўтарилди. Токи ҳар бир фуқаро ҳар куни ўзининг оиласи, маҳалласи, Ватанининг тинчлигига дахлдорлигини эслаб қўйсин. Огоҳ бўлсин. Шу тариқа ушбу шиор ҳар бир ўзбекистонликнинг миллий бурчига айланди.

Бугунги кунда халқаро терроризм, диний экстремизм ва радикализмга қарши кураш дунё мамлакатларини бирлаштирадиган асосий омил бўлиб қолмоқда. ХХI асрда ушбу иллатга қарши жаҳон ҳамжамиятининг муросасиз курашини Ўзбекистон тўлиқ қўллаб-қувватламоқда. Мамлакатимизда ана шу мақсад йўлида мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ минтақада тинчлик, хавфсизлик ва барқарорлик масалаларига катта эътибор қаратиб келинмоқда. Зеро, минтақа хавфсизлиги ўша ҳудуддаги давлатларнинг

хавфсизлиги демакдир. Давлатимиз раҳбари бу соҳани устувор вазифа сифатида эътироф этган ҳолда Ўзбекистон Республикаси миллий хавфсизлигининг асоси минтақада хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик, деб кўрсатиб ўтган. Маълумки, хавфсизликни таъминлаш ҳамкорлик орқали амалга оширилади. Ҳамкорлик эса, энг аввало, минтақа ва дунёнинг илғор давлатлари, халқаро ва нодавлат ташкилотлар ўртасида интеграция жараёнларини ривожлантириш, барқарорликни таъминлаш ҳисобига олиб борилади.

Бугунги кунда Ўзбекистон бир қатор халқаро ташкилотлар – Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ), Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти (ЕХХТ), Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти (ИҲТ) билан тенг ҳуқуқли аъзо сифатида, Европа Иттифоқи, НАТО билан эса махсус битимлар асосида самарали ҳамкорлик қилиб келмоқда. Зеро, мазкур ташкилотлар доирасидаги алоқалар минтақада тинчлик ва хавфсизликни таъминлашга қаратилгандир.

Бугунги дунёнинг турли минтақаларида нотинчликлар фониди Ўзбекистон тинчлик, осойишталик диёри бўлиб турибди. Хўш, нима учун?

Чунки истиқлолнинг илк йилларидан бошлаб Республикаимизнинг ташқи сиёсатиға тинчлик, барқарорлик ва ҳамкорлик йўли асос қилиб олинди.

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг асосий тамойиллари сифатида эса қуйидагилар белгиланди:	мафкуравий қарашларидан қатъий назар, барча давлатлар билан ҳамкорлик учун очиқлик, умуминсоний қадриятларга, тинчлик ва хавфсизликни сақлашга содиқлик;
	давлатларнинг суверен тенглиги ва чегаралар дахлсизлигини ҳурмат қилиш;
	давлатларнинг суверен тенглиги ва чегаралар дахлсизлигини ҳурмат қилиш;
	бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик;
	низоларни тинч йўл билан ҳал этиш;
	куч ишлатмаслик ва куч билан таҳдид қилмаслик;
	инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳурмат қилиш;
	ички миллий қонунлар ва ҳуқуқий нормалардан халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган қоидалари ва нормаларининг устуворлиги;
	тажовузкор ҳарбий блоklar ва уюшмаларга кирмаслик;
	давлатлараро алоқаларда тенг ҳуқуқлилик ва ўзаро манфаатдорлик, давлат миллий манфаатларининг устунлиги;
ташқи алоқаларни ҳам икки томонлама, ҳам кўп томонлама келишувлар асосида ривожлантириш, бир давлат билан яқинлашиш ҳисобига бошқасидан узоқлашмаслик.	

Ташқи сиёсий фаолиятнинг асосий тамойиллари Ўзбекистон Конституцияси ва қонунларида ҳамда 2012 йил 10 сентябрда кучга кирган мамлакатнинг ташқи сиёсий фаолияти Концепциясида ифода этилган. Улар муҳим ташқи сиёсий қарорларни қабул қилишда асос сифатида хизмат қилади. Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг бош тамойили – мамлакат суверенитетини ҳимоя қилиш ва таъминлашдан иборатдир. Мамлакатимиз ташқи сиёсатининг тамойиллари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 17-моддаси ҳамда “Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг асосий тамойиллари тўғрисида”ги Қонунда мустақамлаб қўйилган.

Ўзбекистон Конституцияси ва қонунларида ҳамда 2012 йил 10 сентябрда кучга кирган мамлакатнинг ташқи сиёсий фаолияти концепциясининг асосий мазмуни Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ва миллий қонунчилигига, “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”га, халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган норма ва принципларига, жумладан, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Устави ва бошқа тегишли халқаро ҳужжатларга асосланади. Мазкур ҳужжат “Умумий қоидалар” ва қуйидаги 4 та бобдан иборат: “Ҳозирги замон халқаро муносабатлар

тизимида юз бераётган ўзгаришларни Ўзбекистон манфаатлари нуктаи назаридан баҳолаш”; “Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг асосий мақсади, принциплари ва вазифалари”; “Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг устувор йўналишлари”; “Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатини шакллантириш ва амалга ошириш механизмлари”.

Концепцияда хавфсизликка раҳна солаётган анъанавий ва ноанъанавий таҳдидлар турининг кенгайиб бораётгани, Ўзбекистон чегаралари яқинида кескинлик ва танглик ўчоқларининг сақланиб қолаётгани, дунёнинг бизга яқин бўлган муҳим минтақаларида янги қуролли можаролар ва қирғинбарот низоларга олиб келувчи турли салбий вазиятларнинг кўпайиб бориш хавфи мавжудлиги баён этилган.

Хужжатда Яқин ва Ўрта Шарқ минтақаларида юз бераётган кескин ўзгаришлар ҳам эътибордан четда қолмаган. Ўзбекистон бу минтақалардаги давлатлар билан анъанавий тарихий-маданий алоқалар ҳамда дунёнинг бу қисмида рўй бераётган турли ўзгаришларнинг келгусидаги хусусиятларини инобатга олган ҳолда ўзаро манфаатли муносабатларни ҳар томонлама мустаҳкамлаш ва ривожлантиришни давом эттириши таъкидланган.

Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсати мамлакатнинг барқарор ижтимоий ва иқтисодий ривожланишини таъминлаш ҳамда жаҳон ҳамжамияти давлатлари билан олиб бораётган икки ва кўп томонлама муносабатларни янада ривожлантириш, “Ўзбек моделига” асосланган эркин демократик давлат қуриш жараёнларини изчил давом эттириш учун мустаҳкам замин яратади.

Турли минтақаларда таҳликали вазиятлар юз бераётган бир пайтда ижтимоий-иқтисодий ислохотларни муваффақиятли давом эттираётган Ўзбекистонда мустақилликни янада мустаҳкамлаш учун ташқи сиёсат ва хавфсизлик борасида амалга оширилган барча ишлар халқимиз манфаати ва ривожига қаратилган. Зеро, истиқлолимизни асраб-авайлаш нақадар муҳим эканлиги, минтақадаги барқарорлик ўта катта меҳнат эвазига сақлаб турилганлигини англаш ялпи миллий хавфсизлигимизни сақлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади⁷².

⁷²Яғонасан муқаддас Ватаним, севги ва садоқатим сенга бахшида, гўзал Ўзбекистоним! Т.: “Маънавият”, 2013.

АҚШда фаолият кўрсатаётган, катта обрўга эга бўлган, Гэллап институти деб ном олган ижтимоий фикрни ўрганиш маркази томонидан «Қонуний тартибларга итоат қилиш индекси» деган мавзуда 2015 йилда ўтказилган ва эълон қилинган тадқиқот материаллари билан танишиш айти мурдао бўлур эди.

Ушбу нуфузли ташкилот шу йўналиш бўйича ўз хулосасини чиқариш учун жаҳон миқёсида 141 та мамлакатда сўров ўтказиб, катта ёшдаги 142 минг шахсинг фикрини ўрганган. Сўровномада 3 та савол ўртага қўйилган.

Биринчи савол «Сиз ўзингиз яшаётган шаҳар ёки тумандаги маҳаллий полицияга ишонасизми?» деган мазмунда берилган.

Иккинчи савол: «Сиз ўзингиз яшаётган шаҳар ёки туманда кечаси хавф-хатардан қўрқмасдан ёлғиз юра оласизми?».

Ва учинчидан, «Охирги ўн икки ойда сиз ва оила аъзоларингизнинг пул ва мол-мулки ўғирланган ҳолат содир бўлганми?» деган савол берилган.

Айти мана шундай саволлар орқали, авваламбор, сўров ўтказилган мамлакатда яшаётган ҳар қайси одамнинг кайфиятига, унинг ўзини эркин ҳис этишига қонунда белгиланган тартибларга амал қилиш қандай таъсир кўрсатаётганини аниқлаш кўзда тутилган.

Бизнинг мамлакатимиз, Ўзбекистонимиз, бу сўровнома натижаларига кўра, дунёдаги 141 та давлат орасида 2-ўринни эгаллаганини алоҳида мамнуният билан таъкидлаш лозим. Бизнинг бундай ўта муҳим масала, яъни юртимизда тинч ва осуда ҳаётни асраш ва ҳимоя қилиш бўйича мана шундай юксак даражага кўтарилганимиз, бу соҳада олиб бораётган ишларимиз халқаро миқёсда кенг эътироф этилгани, ҳеч шубҳасиз, барчамизга ғурур ва ифтихор етказди.

Ислом Каримов

Демак, ҳар биримиз ўз уйимизда, кўча кўйда, ҳар куни “Фикрга қарши фикр, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат” билан курашишга шай турмоғимиз, тинчлик учун курашмоғимиз керак бўлади.

Ватан – инсон энг кўп ўйлайдиган, сўйлайдиган, куйлайдиган мавзу. Энгюксак жасоратлар сабаби ҳам – Ватан. Жаҳон урушлари ўртага Ватан масаласи қўйилганда бошланган. Ватан деб ҳатто жондан кечадилар.

Мустақиллик йилларида Президентимиз Ислом Каримов Ватан меҳри билан безалган жўшқин шиорларни ўртага ташладилар. Улар Ватанга чексиз муҳаббат садоқат бонги бўлиб янграмоқда:

Нега Ватан – Она дерлар?

Ўзбекистон – келажак буюк давлат!

Ватан саждагоҳ каби муқаддас.

Ўзбекистон – улкан имкониятлар мамлакати!

Ватан туйғуси ҳар нарсадан устун!

Ватаним менга нима берди, деб эмас, мен Ватанимга нима бера олдим, деб яшаш керак!

Элни Ватан манфаати бирлаштиради.

Ободлик кўнгилдан бошланади.

Бу муқаддас Ватанда азиздир инсон!

Шу азиз Ватан барчамизники!

Биздан озод ва обод Ватан қолсин!

Буюк ва муқаддасан, мустақил Ватан!

Аён бўлдики, Президент Ислом Каримов Янги Ўзбекистонни яратиш учун, ўзбек халқида янгича Ватан туйғусини уйғотиб, фуқароларни Буюк келажак – мустақкам демократик фуқаролик жамиятини куришга тайёрлаган экан. Президент даъватлари касби, миллати, дини, ёши, жинси, лавозимидан катъий назар Ватан равнақи масаласида бир жону бир тан қилди.

Бу даъватлар илк китоблари давлат маблағи ҳисобидан чоп этилаётган иқтидорли ёшларнинг, жами ёш авлоднинг дилида, тилида, ишида, ижодида акс садо бермоқда. Она Ўзбекистон ҳар биримиздан мана шундай садоқатли меҳрни кутишга ҳақли. Шундай эмасми?!

Худди шундай. Чунки ҳар қайси фуқаро ўз мамлакатининг халқаро ҳамжамият сафидан муносиб ўрин олиши, бугунги кунда тараққий топган тинч ва бадавлат яшаётган давлатлар қаторига кўтарилишидан манфаатдор бўлиши шубҳасиз. Ватан равнақи эса аввало унинг фарзандларига, уларнинг маънавий ва жисмоний камолотига бевосита боғлиқ. Бу ўз навбатида ҳар бир юртдошимизни зиммасидаги юксак фуқаролик масъулиятини ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади.

Ватан равнақи –миллий истиқлол мафқурасининг Ислом Каримов томонидан асослаб берилган ғояларидан бири. Президентимиз Ватан равнақи ғоясини илгари сураб экан, унинг мазмунини ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштирувчи, уни халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилишга ундовчи бунёдкор ғоядир деб таърифлайди. Зеро, у миллий истиқлолнинг олий мақсади - Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг эл-юрт камоли билан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалайди.

Ватан равнақи, аввало, унинг фарзандлари камолига боғлиқ. Бу эса ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади. Бу эса ватанпарварлик туйғусида намоён бўлади.

Ватан равнақи ғоясини амалга ошириш бевосита жамиятнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маънавий-маданий ривожланишига боғлиқ. Бунда, **биринчидан**, ҳозирги ижтимоий бар-қарорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик, жамиятни бошқаришда оммавий ташкилотларнинг (хусусан, маҳалланинг) мавқеини ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тамойиллари ниҳоятда муҳим. **Иккинчидан**, ҳаётда демократик тамойилларнинг устуворлиги, муқобил партиялар, жамиятнинг барча жабҳаларини эркинлаштириш, давлатнинг ислохотчилик функцияси, аҳоли сиёсий онги ва маданиятини ошириш катта аҳамиятга эга. **Учинчидан**, бозор муносабатларига хос муқобил мулкчиликнинг шаклланиши, иқтисодиётнинг таркибий тизимидаги ўзгаришлар, кичик ва ўрта бизнес, ишбилармонлик ва тадбиркорликни ривожлантириш, иқтисодиётни эркинлаштириш, ташки иқтисодий алоқаларни кучайтириш бунда муҳим омил бўлиб хизмат қилади. **Тўртинчидан**, тарихий меросимизнинг тикланиши, аҳоли интеллектуал салоҳиятини ошириш, фан ва илмий муассасалар, санъат ва адабиётни

ривожлантириш, комил инсонни тарбиялаш бўйича миллий таълим дастурининг қабул қилиниши ва изчил амалга оширилиши, халқаро маданий алоқаларни кучайтириш ҳам Ватан равнақига хизмат қилади. **Бешинчидан**, мамлакатимиз ҳаётининг барча соҳаларида қонун устуворлигига эришиш, ҳуқуқий-демократик жамият қуриш соҳасидаги тажрибалар, давлатимизнинг халқаро ҳуқуқ нормаларига амал қилиши – Ватан равнақини ва шу орқали Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини таъминлайдиган шарт-шароитлардир.

Ватан равнақи ғояси ҳар бир инсоннинг тақдирида ўз ифодасини топади, келажак авлодларга озод ва обод Ватан қолдириш учун, кучли фуқаролик жамияти барпо этиш учун ҳаммага бирдек масъулият ва мажбурият юклайди. Уни англаш эса инсон камолотининг муҳим мезонидир. Бу ғоя **“ҳар бир юртдошимизни ўзининг маънавий камолоти учун юксак масъулиятни ҳис этишга, ўз манфаатларини шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғунлаштириб яшашга даъват этади”**⁷³.

Ватан равнақи ғояси шу ватаннинг ҳар бир фуқароси ташаббускор, ишбилармон, тадбиркор бўлиб, шу юрт, шу халқ манфаатлари билан уйғун яшашига боғлиқ.

Бугун тараққиётнинг “ўзбек модели” ўзини тўла оқлади. Жамиятимизда тадбиркорлик, эркин иқтисодий фаолият кенг ривожланиб, давлатимизнинг иқтисодий қудрати тобора ортиб бормоқда. Халқимизнинг маънавияти бойиб, илм-зиё салоҳияти юксалаётгани Ватан равнақининг асоси бўлмоқда. Ҳар бир йилга берилаётган ном ва у асосида ишлаб чиқиладиган давлат дастурлари деб номлангани Ватан равнақи тантанасини тасдиқлаб турибди.

Мустақиллигимизнинг ўн биринчи ойида – 1992 йил 2 июль. XII чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг X сессиясида Президентимиз: “Мулкчиликнинг барча шакллари эрк берилади, шахсий ташаббус ва ишбилармонликка кенг йўл очилади...”⁷⁴ деган ғояни илгари сурган эдилар.

Ғоялар одатда келаси замон майлида кўтарилади. “Эрк берилади”, “йўл очилади” ва ҳоказо. Келаси замон феълларидан “а” ҳарфини ўчириб кўйсангиз, “Эрк берилди”, “йўл очилди” бўлиб, келаси замон ҳозирги замонга айланади. Мустақилликни биз билан бир вақтда қўлга киритган кўплаб республикаларда натижа бошқача бўлди. “А” ҳарфи ўчмади. Аксинча у “ма”га айланди: “эрк берилмади”, “йўл очилмади”.

Бунинг оқибатида совет турмушининг хароб манзаралари асл ҳолича, “оригинал”да сақланиб қолмоқда. «Аргументы и факты» ҳафталигининг ёзишича, айрим собиқ совет республикаларининг шаҳар, район, қишлоқларида “мустақилликнинг 20 йилида битта ҳам(!) ижтимоий объект қурилмади. Баъзи мактаб, касалхона, кинотеатрлар сирти косметик бўялган, холос. Кўчаларни тўлдириб “Москвич-412”лар юрибди. Майдонларда Ленин “Тўғри йўлдан бораяпсиз, ўртоқлар!” деб турибди”(АиФ. №11 2011).

⁷³

⁷⁴Каримов И.А. Истиқлол йўли: муаммо ва режалар. XII чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг X сессиясида 1992 йил 2 ва 3 июлда сўзланган нутқ. –Тошкент, “Ўзбекистон”, 1992. -32 б. 20-б.

Ватан равнақ топиши, обод бўлиши учун аввало у озод бўлиши шарт экан. Ватан тарихини яхши биласиз. Юртимиз юз йилдан ортиқ вақт “пахта экиладиган ҳудуд” мақомида келди. Шўро даврида ҳам Ўзбекистон бор эди. Бироқ, обод эмас эди. Бу масалани ўзга жойларда “кўриб чиқишарди”. Масалан, “Советобод районидаги бошланғич мактабнинг девори шўрлаб, шиферлари синган. 10 йилдан буён тоmidан чакка ўтиб ётибди. Бу - бешинчи аризамиз. Илтимос, ёрдам беринг”, деб ёзиларди. Москвага. Бир йилдан сўнг “Советобод район Карл Маркс номидаги мактабга 10та кичик шифер ажратиш келаси беш йиллик дастурига киритиш масаласи кўриб чиқилади”, деган жавоб келиши мумкин эди. Чунки қарорни биз эмас, ўзгалар қабул қилар эди.

Ўзбекистон қачон шунчалар машҳур, шунчалар обод бўлган? XX асрнинг 90-йилларигача олам аҳли Самарқандни, Бухорони, Хивани яхши биларди. Бироқ, Ўзбекистонни билмас эди. Самарқанду Бухоро, Хивани аждодлар, Ўзбекистонни – 1991 йил ўз тақдирини ўз қўлларига олган озод авлод машҳур қилди.

Тошкент, Нукус, Қўқон, Бухоро, Андижон, Самарқанд, Қаршини, ҳар туманларимизда ярқираган намунавий тураржойларни кўринг. Ўзбекистоннинг ҳар бир шаҳру қишлоғи шундай гўзал, обод бўлмоқда.

Агар ёвуз кучлар бизни яратувчилик меҳнатидан чалғитмаганида, эришган марраларимиз бундан-да юксак бўлар эди. Ана шундай қийин шароитда ҳам кўзларимиз гувоҳ – бунёдкор Ўзбекистон халқи давлат раҳбари билан бир жону бир тан бўлиб, ўзининг нималарга қодир эканлигини дунёга кўрсатди. Масалан:

Илгари Ўзбекистон жаҳон пахта бозорига киришга интилган ёш мамлакат эди. Бугун эса... пахта бозори Ўзбекистонга келди. “Пойтахтимизда 2010 йилнинг 13 октябрь куни VI Халқаро ўзбекистон пахта ярмаркаси бошланди”. (Тошкент оқшоми, 2010.14.10).

Жаҳон давлатлари жаҳон молиявий инқирозидан инграётган “2010 йилнинг тўққиз ойи мобайнида мамлакатимизда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши 8,3 фоизни ташкил этди” (“Халқ сўзи”. 2010. 20.10).

2010 йилнинг олти ойида мамлакатимизда экспорт ҳажмининг ўсиши 14,3 фоизни ташкил этди (“Халқ сўзи”. 2010.05.08).

Ватанимиз равнақи юксак ривожланган давлатларнинг Ўзбекистонга бўлган эътирофида, эҳтиромида яққол кўринмоқда. Ўзбекистон Президентининг расмий ташрифлари натижалари чет элларнинг сиёсий, эксперт-таҳлил ва ишбилармон доиралари томонидан катта қизиқиш ва диққат билан кузатиб борилмоқда.

Келинг, ана шундай ташрифлардан бири ҳақида **холис хорижий экспертлар сўзласин:**

“Ислом Каримовнинг Ҳиндистонга ташрифи Осиё тарихидаги муҳим воқеадир” (Марказий Осиё бўйича Кембриж форуми раиси, профессор С.Саксена (Буюк Британия)).

“Президент Ислом Каримовнинг Япония, Хитой ва ниҳоят, Ҳиндистонга қилган ташрифлари халқаро ҳамкорликни самарали ривожлантиришнинг

якқолмисолидир”(Capgemini consulting консалтинг компаниясининг янги бозорлар бўйича эксперти Б.Нисканена(Франция). (Uzbekistan Today, 2011.26.05.)

•Президентимиз Ислом Каримовнинг ташаббуси ва раҳнамолигида ташкил этилган мамлакатимиз автосаноати иқтисодиётимиз салоҳияти рамзларидан бирига айланди. “Ўзэкспомарказ”даянги **Chevrolet Spark** автомобили кенг жамоатчиликка намойиш қилинди”.(“Тошкент оқшоми”2010.26.08).

•Ўзбек автомобиллари жаҳон бозорларини эгалламоқда. Сотувлар “Nexia” энг сеvimли автомобиллардан бири эканлигини кўрсатаётир. Ўзбек автомобиллари бугун жаҳоннинг 10 дан ортиқ мамлакатларига экспорт қилинмоқда. Россиянинг “Автостат” аналитик марказидан расмий хабар: “Nexia” Россияда сотиладиган хорижий автомашиналар орасида биринчи ўринга чиқиб олди. Россияда 2010 йилнинг сентябрида биргина “Nexia”нинг сотилиши 2009 йилнинг шу даврига нисбатан 126 фоизга ошган. Ўзбек “Nexia”си “Renault Logan”, “Ford Focus” автомобилларидан ўзиб кетди... (“XIX аср”, 2010.16.09).

•2010 йил 24-август. “**Тошгузар-Бойсун-Қумқўрғон**” темир йўлининг ишга туширилганига уч йил тўлди. Бу қурилиш халқимиз бунёдкорлик салоҳиятининг ёрқин намунаси. Ҳисор тоғ тизмаси узра 1800 метр баландликдан ўтган, умумий узунлиги 223 километрни ташкил этувчи бу темир йўл Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятидаги шу пайтгача пўлат излар етиб бормаган худудларни пойтахтимиз, шунингдек, юртимизниг бошқа шаҳарлари ва қўшни мамлакатлар билан боғлаш имконини беради.(“Халқ сўзи”,2010.24.08).

•Кичик ютуқлар катта ютуқларни пайдо қилади. Ўзбекистон равнаки унинг туман, шаҳар, қишлоқ, маҳаллалари равнақининг йиғиндиси. Шаҳарларни қўйинг, тоғдаги қишлоқларимиз – экспортерларга айланмоқда: “**Янгиқўрғон тумани**.“Ян текстиль” МЧЖда янги маҳсулот – ватинли сочик матосини ишлаб чиқаради. Жамоа хорижга 89 минг долларлик маҳсулот экспорт қилган. Бу кўрсаткич 2010 йил охиригача 300 минг АҚШ долларига етказилган. 55 кишилик жамоа 2010 йилнинг 9 ойида ички бозорга 1 млрд сўмликка яқин маҳсулот чиқарган. Бу ўтган йилнинг шу давридагига нисбатан 30 фоиз кўп.(“Халқ сўзи”. 2010.21.09.).

•“2010 йилнинг биринчи ярмида республикаимиз **тўқимачилик саноати** корхоналарида маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми 148,2 фоизни ташкил этди. Маҳсулот рақобатдошлигини таъминлаш мақсадида иқтисодиётни таркибий туб ўзгартиришни чуқурлаштириш сиёсати туфайли соҳада шундай юқори кўрсаткичга эришилди”.(“Халқ сўзи”. 2010 йил 12 август).

•Ўзбек **санъати,либос дизайни** бутун жаҳонга ўз сўзини айтаётир. Пойтахтимизда бешинчи бор “Art Week Style.uz - 2010” санъат ва мода ҳафталиги бўлиб ўтди. “Ўзбекистон маданияти ва санъати форуми” жамғармаси ташаббуси билан ўтказилган мазкур нуфузли тадбирда юртимиз

маданияти ва миллий анъаналаримиз жаҳон миқёсида яна бир бор кенг намоиш этилди. (“Халқ сўзи”. 2010.15.10).

Пойтахтимизда “Theatre UZ-2010” биринчи халқаро театр фестивали бўлиб ўтди. (“Ватанпарвар”. 2010.15.10).

• Ўзбекистонликлар энди ТУ 154 самолётларида эмас, дунёнинг энг зўр самолётларида учмоқдалар. Мисол учун, Тошкентдан учган зиёратчиларни бағрига олган А320 самолети 40(!) дақиқада Бухорои шарифга қўнаётир.

• Собиқ иттифоқ ҳудудида мароқ билан кўрилаётган ҳозирги телевидение энди бизни қониқтирмайди. Ўзбекистон 2015 йилга келиб жаҳоннинг энг ривожланган давлатларидаги - **рақамли ва кенг форматли телевидениега** тўлиқ ўтади.

Бугунги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларнинг марказида ёшлар масаласи белгилаб олинган. Бинобарин, уларнинг мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ҳаётида фаол иштирокини, юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлайдиган, замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштирган ҳар томонлама соғлом ва бақамол авлодни вояга етказишга қаратилган ёшларга оид давлат сиёсатини изчил амалга ошириш мақсадида 2014 йилнинг 6 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-2124 Қарори чиқди. Бу Қарор мамлакатимизда ёшлар сиёсати бўйича олиб борилаётган кенг қўламли ишларнинг изчил давоми сифатида келгусида бажаришимиз лозим бўлган ишларимизни белгилаб берувчи дастур бўлди.

Ҳаммамизга маълумки, бугун Ўзбекистон ёшлари билим, заковатлари, интилишлари, меҳнат шижоатлари билан бутун дунёни ҳайратга сола бошладилар. Жумладан, Тошкент шаҳрида ўтказилган 47-халқаро Менделеев олимпиадасида юртимиз ўқувчилари биринчи ўринни эгаллади. Шахмат бўйича **8 яшар Нодирбек Абдусатторов** жаҳон чемпиони унвонига эришди. **5 яшар – жажжи ўғлонимиз Исломбек Синдоров** Осиё чемпиони деган шарафли номга сазовор бўлди! Польшада ўтказилган жаҳон чемпионатида яна бир моҳир спортчимиз – Руслан Нурудинов спортнинг энг мураккаб тури бўлган оғир атлетика бўйича кескин беллашувларда ғолибликни қўлга киритди. Бу паҳлавон йигит “Ўзбекистон ифтихори” деган юксак унвон билан тақдирланди.

Бундай мисолларни ўнлаб, юзлаб келтириш мумкин. Ҳаммасининг замирида давлат раҳбарининг ёшларга қартаётган эътиборидир. Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг 2014 йил 18 январдаги Мамлакатимизни 2013 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги “2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар етиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади” маърузасида таъкидланганидек, 2013 йилда таълим-тарбия соҳасида ислохотларни янада чуқурлаштириш, таълим стандартлари ва дастурларини такомиллаштириш,

мактаблар, лицей ва коллежлар, олий ўқув юртларининг моддий-техник базасини янада мустаҳкамлаш масалаларига катта эътибор берилди.

Сиз булардан ҳам кўп, яхшироқ мисолларни биласиз. Шундай эмасми?

Ватан равнақи – Президентимиз асарлари, нутқлари, суҳбатларидаги фикрлардан униб чиққан, қувват олган бунёдкор ғоя. У ёшларимизни юртимиз равнақига дахлдорликка чорламоқда.

Табиат жамоа бўлиб яшашга содиқ. У баъзида дахлдорликдан инсонларга ибрат беради: Асалари уясига яқин бориб турган одамнинг холи нима бўлишини яхши биламиз. 100 000 асалари ўз уясининг дахлсизлиги учун ҳимояга отилади. Ўйлаб ўтирмасдан, ўзини фидо қилиб, унга ёпишади. Талайди.

Фараз қилинг, бегоналар асалари уясини бузиб, асалдан ҳоҳлаганича олаверса-ю, асаларилар лоқайд, четдан қараб турса нима бўлади? Табиатда асалари зоти ном-нишонсиз йўқ бўлиб кетарди. Мафкуравий ғанимларимиз бизнинг лоқайд асалариларга ўхшашимизни истайди. Демак, Ватан мустақил бўлса ҳам, фарзандлари лоқайд бўлса, бундай миллатнинг келажаги бўлмас экан.

Шундай экан, мухтарам Президентимизнинг ҳаётга катта умидлар билан кириб келаётган ёшларга қарата айтган ушбу дахлдорликка даъватларини ҳарбиртаълим муассасаларида, энг гавжум жамоат жойларига зарҳал ҳарфлар билан битиб қўйиш лозим:

Эй болам, сенинг Ватанинг битта – барчамизга азиз, бетакрор мана шу Ўзбекистон. Ота-боболарингнинг хоки шу ерда ётибди. Шу муқаддас замин сени дунёга келтирган, сен уни обод этишинг, ҳимоя қилишинг шарт. Нафақат сенинг ўз ҳаётинг, балки сенга умид кўзини тикиб турган ота-онанг, опа-сингилларинг, ёш гўдаклар, нуруний қарияларимизнинг ҳаёти ҳам ана шу бурчингни нечоғлиқ адо этишингга боғлиқ”.

Бир сўз билан айтганда, бу икки тушунча – Ватан равнақи ва фаровонлик масаласи бир-бири билан чамбарчас боғлиқ эканини тушуниш қийин эмас.

Ана шундай мантиқий хулосадан келиб чиққан ҳолда, халқ фаровонлиги деган эзгу тушунчани ҳам миллий ғоямизнинг негизини ташкил этадиган тамойиллар қаторига қўйишимиз табиийдир.

Нега деганда, бу дунёда ҳар бир одам тўқ ва бадавлат ҳаёт кечириб, эл-юрт учун муносиб фарзанд тарбиялаш, уларга билим бериш, уйли-жойли қилиш, уларнинг бахту камолини кўриш орзуси билан яшайди.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг қўламли ислохотларнинг пировард мақсади – одамларимизнинг ана шундай орзу-умидларини рўёбга чиқариш, халқимизга ҳар томонлама муносиб турмуш шароити яратиб беришдан иборат экани ҳақида такроран гапиришнинг ҳожати йўқ, деб ўйлайман.

Бу мақсадга эришиш учун юртимизда барча асослар – табиий бойликлар, унумдор ер, катта иқтисодий ва илмий-техникавий, инсоний ва маънавий салоҳият мавжуд. Энг муҳими, бу диёрда ана шу фаровон ҳаётни ўз кучи, ўз

ақл-заковати билан барпо этишга қодир бўлган меҳнатсевар ва истеъдодди халқ яшайди.

Халқ фаровонлиги –миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири. Халқ фаровонлиги ҳарбир шахс ва оила фаровонлиги билан боғлиқдир. Бунда инсоннинг шахсий манфаатлари жамият манфаатлари билан уйғунлашиб кетади ва ҳар бир фуқаронинг фаровонлиги бутун жамият фаровонлигидир, деган тамойил амалга ошади.

Бу ҳақиқатни англаб етиш учун аҳоли барча қатламларининг олиб борилаётган ислоҳотлар моҳиятини ҳис қилиши ва бунда фаоллик кўрсатиши муҳим аҳамиятга эгадир. Бунинг учун эса кишиларнинг дунёқарашини, меҳнатга, ҳаётга, ўзига бўлган муносабатини тубдан ўзгартириш керак. Фаровон турмуш асоси эркинлик, тадбиркорлик ва ташаббускорликдир.

Ўзбекистоннинг ҳарбир фуқароси миллати, динидан қатъи назар, шахс сифатида ўз қобилиятини, истеъдодини намойиш этиш ва ўз ҳаётини фаровон қилиш имкониятига эга. Халқимизда мулкка, ерга эғалик ҳиссини тарбиялаш, ўз кучига, иродасига ишонч руҳини камол топтириш, хўжалик юритишнинг замонавий усулларига ўтиш давр талаби эканлигини англаб етиш бу борадаги устувор ва ҳал қилувчи вазифаларга киради.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг олий мақсади - халқимизга муносиб турмуш шароитини яратишдан иборат. Бу мақсадга эришиш учун жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, маънавий ва бошқа соҳаларидаги қатор муаммолар ҳал қилинмоқда.

Иқтисодий муносабатларни тубдан ўзгартириш, мулкчиликнинг муқобил шакллари таркиб топтириш ва мулкка эғалик ҳиссини тарбиялаш, эркин рақобат, тадбиркорлик, ташаббускорлик муҳитини вужудга келтириш халқ фаровонлигини таъминлашнинг асосий шартларидандир.

Мамлакатимизнинг бой табиий ресурслари, фуқароларимизнинг интеллектуал салоҳияти, энг асосийси, келажакка бўлган умид-ишончи, сиёсий барқарорликнинг мавжудлиги халқ фаровонлигини таъминлаш заминидир.

Фаровонлик ҳар бир одамнинг, халқнинг ўз олдига қўйган қатъий азму қароридан бошланади. Биров берган нарса бировни фаровон қилмаган. Шунинг учун Ўзбекистон халқини фаровон қилишни аввало энг муҳим нуқтада – одамларнинг ният, ғояларида уйғотиш, уларни бирлаштириш, сафарбар қилиш керак эди. Шундай бўлди. Халқ фаровонлиги миллий мафкурамизнинг асосий ғояларидан бирига айланди. Ўтган йиллардавомидамўҳтарам Президентимиз раҳнамолигида халқимиз фаровонлигини ошириш учун машаққатли кураш йиллари бўлди.

Фаровонлик, ўзини ўзи тўқ ва бадавлат қилиш нималигини, тарбияли, билимли фарзандлар бахти қандай бўлишини кўраяпмиз, эшитаяпмиз. Фарзандларимизнинг ютуқлари билан бир-бирларимизни қутлаяпмиз.

Йигирма йил олдин биз мулксизлар жамиятида яшар эдик. Мулкдорлар фақат чет элларда бўларди. Бугун ўзимиз ёки қўшниларимиз мулкдор. Фаровон оилалар, маҳаллар сони кундан кунга оша бораётир. Шукронаси бор одамлар тўй-томошаларда, маънавий-маърифий тадбирларда бунинг ўнлаб

тасдиқларини айтиб юрибдилар. Бу кунларга етишмоқ осон бўлмаганини ҳам.

Этнолог олимларнинг фикрича, деҳқончилик дастлаб Ер шарининг тахминан 20-45 параллеллари оралиғида пайдо бўлган ва узоқ давр давомида ўзлаштирилиб, такомиллашиб келган. Ўзбекистон – дунёгадеҳқончилик маданиятини берган ҳудудлардан бири бўлган. Маккажўхори жаҳонга Америкадан, буғдой – МарказийОсиёдан тарқалган. Бизнинг буғдойимиз ўзининг ҳосилдорлиги, таркибида протеиннинг кўплиги билан юқори турган. Шўролар халқларнинг ғаллачилик маданияти, тажрибасини ҳам қатағон қилди. Энг катта империя – СССР ношудлигидан ўзини ўзи ғалла билан таъминлай олмасди.

«... Собиқ СССР Канада ва Америкадан ҳар йили 40-50 миллион тонна ғалла сотиб оларди. Шунинг ҳисобидан Ўзбекистонга ҳам улуш берарди. Иттифоқ парчаланиб кетганидан кейин биз йиллик эҳтиёжимизга етарлиб миллион тонна ғаллани қаёқдан олиб келишни, қаёқдан валюта топишни ўйлаб роса сарсон-саргардон бўлдик.

Бугун очик айтаверсак ҳам бўлади: 1991 йилнинг охири ва 1992 йилнинг бошида кўп нарсаларда узилиш бўлиб, жуда оғир аҳволга тушиб, нақ очарчилик остонасида турар эдик»⁷⁵.

Тадбирли, азми шижоатли кишилари кўп миллатлар ҳар томонлама бой, қудратли бўлиб келган. Шўролар эса бунинг тескарисини қилишди. Тадбиркор, ташаббускор ва шу боис мулкдорларнинг мулкини талаб, ўзларини сургун, қатл қилди. Камбағалликда ҳаммани тенг қилди.

Совет кинолари, китоб, спектакларидаги салбий образлар – мулкдорлар эди. Мулкдор боболаримизнинг ўз ҳисобларидан мадрасалар, кўприклар қурдиргани, ариқлар қаздириб сув келтирганлари, камбағалларнинг тўйларини қилиб берганликларини гапириш, ёзиш, ҳатто эшитиш ҳам жазоланди. Турғунлик ва иқтисодий танглик янада ошди. Оммавий камбағалликнинг асосий сабабларини совет ҳокимияти олиб келди.

Ўзбекистон халқи иккинчи даражали одамлар тоифасига киритилган эди. Шу сабабли бошқа республикалардан ҳам камбағал, яъни қашшоқ эди. **“... Ўзбекистонда аҳолининг турмуш даражаси энг паст бўлиб қолди. Маълумотларга қараганда, 1990 йилда республика аҳолисининг 70 фоизга яқинининг жами даромади тирикчилик ўтказиш учун зарур бўлган энг қуйи даражадан ҳам паст эди. Айни маҳалда Россия ва Украинада аҳолининг 30 фоизга яқинигина шундай аҳволда кун кечирганди...”⁷⁶(Ислон Каримов. 1993 йил. Август.)**

Халқ фарвонлиги учун кураш энг муҳим, бирламчи масала – нондан бошланди, деса бўлар. Чунки совет давридаги нон учун сахарлаб, узундан узоқ навбатда туриш, нонни карточка билан олиш, чекловлардан халқимиз дил зада бўлиб қолган эди. Шу сабабли

⁷⁵Ислон Каримов. Истиклол йўли: муаммолар ва режалар./Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.: Ўзбекистон, 1996. – 364 б. 3-бет.

⁷⁶Ислон Каримов. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли. /Ўзбекистон: миллий истиклол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.: Ўзбекистон, 1996. – 364 б. 284-бет.

Дунёдаги санокли давлатлар қаторида Ўзбекистонда мустақил тараққиёт йилларида иқтисодиёт қарийб 6 баробар, аҳоли жон бошига тўғри келадиган реал даромадлар 9 баробардан зиёд ўсди.

Кейинги 11 йилда, жумладан, жорий 2015 йилда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари барқарор равишда 8 фоиздан юқори бўлиб келмоқда, макроиқтисодий кўрсаткичлар мутаносиблиги, давлат бюджети ва тўлов балансининг барқарор равишда профицит билан бажарилиши, экспорт ва олтин-валюта захираларининг ўсиши таъминланмоқда. Давлатнинг ташқи қарзи эса ялпи ички маҳсулотга нисбатан 18,5 фоиздан ошмаяпти.

Ислом Каримов

фарвонликнинг биринчи шартларидан бири сифатида ғалла мустақиллигига эришиш керак эди. Бу эса тез, самарали ва қатъий чоралар кўришни талаб қиларди.

Бу ҳақда Президентимиз 1995 йилда шундай дедилар: “... Авваламбор, "пахта, пахта" деявериб, ғалла етиштиришдан бутунлай чиқиб кетдик. Унинг технологиясини ҳам унутиб қўйдик. ... Қисқа қилиб айтганда, ғаллачилик бизда ўғай соҳа бўлиб қолган.

Яна такрорлаб айтаман, республика бўйича ўртача 40 центнердан Ғалла олиш, бу - кўлимиздан келадиган вазифа. Ахир, қачонгача олтинимиз, пахтамиз эвазига четдан ғалла олиб келамиз. Токи, ғалла мустақиллигига эришмас эканмиз, иқтисодий мустақиллик ҳақида гапириш ортиқча”.

Аниқ ҳисоб-китоблар, тинимсиз саъйи ҳаракатлар ўз самарасини берди. Мустақил, ёш Ўзбекистон давлати ўз халқини очарчиликдан асраб қолди. Бир неча кунлик ғалласи қолган давлат тезда ўзини ўнглаб олди. Ғалла мустақиллигига эришди. Бугун у ғаллани – экспортқилмоқда. Бу ҳам халқимиз фарвонлигидаги ўзгаришлар шиддатини кўрсатмайдими? Ким эдигу, ким бўлдик, деган саволга юзлаб муносиб, ғурурлижавобларимиз рўйхатига шу маррани ҳам киритса бўлар?

2010 йил 20 сентябрь. Нью Йорк. Жаҳон аҳли Президент Ислом Каримовнинг БМТ Бош ассамблеясининг мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган олий даражадаги ялпи мажлисидаги нутқини тинглади. Инсоният орзу қилаётган фарвонлик марраларига Ўзбекистон қанчалик яқинлигини билди.

БМТ тавсияларига кўра фарвонлик бу –“Инсоннинг тараққиёт индекси”. Унга меҳнат шароитлари, билим олиш имкониятлари, саводхонлик, саломатлик, жон бошига даромад, умр узоклиги ҳам киради. Ижтимоий ҳимоя, ичимлик сув, табиий газ таъминоти ҳам муҳим. Келинг, ўзимизга ана шу умуминсоний, қайсар индекслар орқалиқарайлик:

- Фарвонлик иш ҳақиға боғлиқ: ўзбекистонликларнинг иш ҳақи 19 йилда ўртача 18 барабар ошди.

- Фарвонлик халқнинг ижтимоий ҳимоясига боғлиқ: Ўзбекистон ҳар йили давлат бюджетининг 60 фоизини ижтимоий соҳага йўналтирмоқда.

- Фаровонлик ҳар биримиз ичаётган тоза ичимлик суви таъминотига боғлиқ. Дунёнинг кўп давлатлари бу борада биз эришган марраларни орзу қилаётир. Чунки **Ўзбекистонликларнинг 82,5 фоизида бу муаммо йўқ.**

- Дунёда аҳолисининг табиий газ билан таъминланган қисми 50 фоизга ҳам етмайдиган давлатлар кўп. **Ўзбекистон халқининг 83,5 фоизи бу неъматдан баҳраманд.**

- Фаровонлик оналар ва болалар саломатлиги, ҳаёти ҳимоя қилинган жойда бўлади. **Ўзбекистонда оналар ўлими 2 баравардан кўпроққа, болалар ўлими эса 3 бараварга камайди.**

- Бир киши умрингизни 6 йилга узайтурса, уни нима деб дуо қилардингиз? Ўтган **20 йилда ўзбекистонликларнинг ўртача умри 67 ёшдан 73 ёшга узайди. Аёллар – мунис оналаримизнинг умри 75 ёшдан ошди. Оналари ҳаёт юртдошларимизга ҳавасимиз келади.**

- Хотин-қизлар эркаклар билан тенг, эмин-эркин меҳнат қилса, оилалар фаровонлиги икки ҳисса ошади. **Ўзбекистонда иш билан банд аҳолининг 48 фоизини хотин-қизлар ташкил қилади.**

- Қаерда фаровонлик бўлса, одамлар илгари ўзлари қилган ишларни бировларга пул бериб қилдиради. Бу эса хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиради. Ўзбекистонда сўнгги ўн йилда аҳолига кўрсатилган **пуллик хизматлар ҳажми киши бошига қарийиб 20 баробар ошди**⁷⁷. Беихтиёр бир афоризмни сал ўзгартириб, “Фаровонлик бор бўлса, у - намоён бўлади. Фаровонлик намоён бўлса, у – бор”, дегингиз келади.

Мустақилликка эришилган дастлабки йиллардан бошлаб Ўзбекистонда ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиётини шакллантириш ва ривожлантириш, кучли демократик ҳукуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш энг муҳим устувор йўналишлардан бирига айланди. Биз ўз мустақиллигимизни “фақат ўз кучимиз, ўз салоҳиятимизга таяниб иш кўришимиз керак”, “ўзимиз ҳаракат қилмасак четдан келиб биров бизга ёрдам бермайди”⁷⁸ деган қатъийлик билан собитқадам тарзда қарор топтирдик ҳамда босқичма-босқич мустаҳкамлаб бордик.

Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига ўтишнинг иқтисодий ислохотлар, ижтимоий масалалар ва мақсадли йўналишларни ҳал қилиш вазифа қилиб белгиланди. Шу билан бирга Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов ўз нутқида “Мустақил Ўзбекистон давлатнинг сиёсати инсонийлик ва эзгулик тамойилларига асосланади”⁷⁹ деган дастурий ғояни бутун дунёга баён қилди ва мана, йигирма уч йилдирки давлатимиз мазкур принципга оғишмасдан, қатъий амал қилиб келмоқда.

Мамлакатимизнинг ҳозирги ютуқларига тўлақонли баҳо бериш ва унинг мазмун-моҳиятини келажак авлодга рўй-рост тушунтириб бериш учун

⁷⁷И.Каримов. Барча режа ва дастурларимиз ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маъруза. 2011 йил 21 январь. Т.: “Ўзбекистон”, 2011. – 46 б. 13-бет.

⁷⁸Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: “Ўзбекистон”, 2012. – Б.13.

⁷⁹Ўша ерда – Б.25.

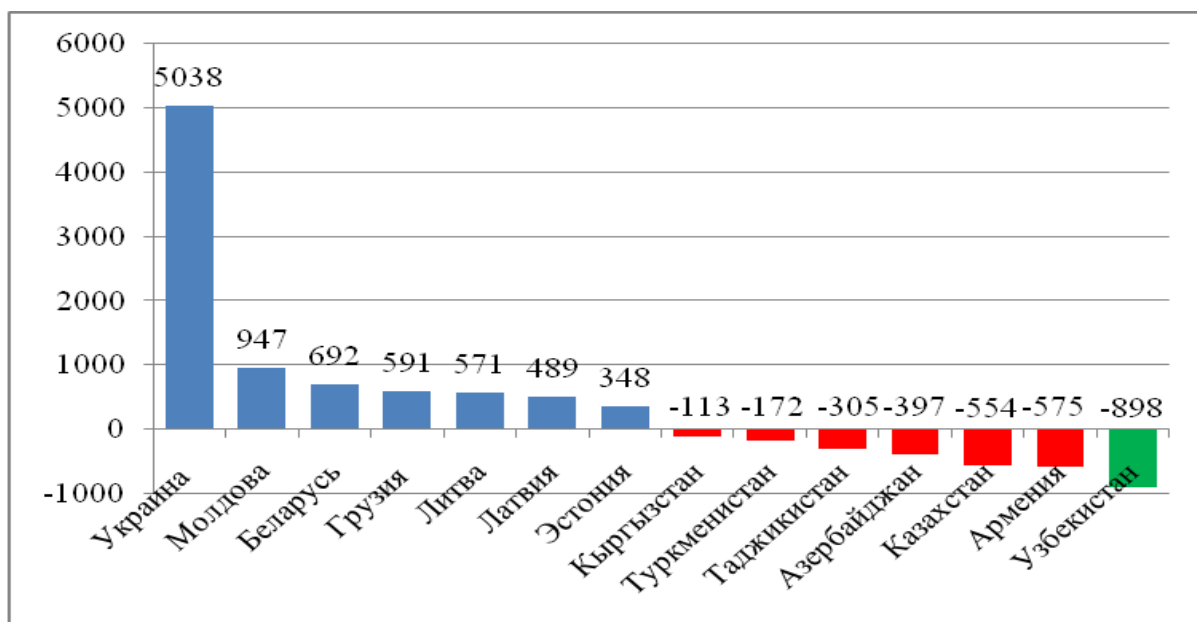
албатта, республикамизнинг мустақилликкача бўлган собиқ Иттифок давридаги ҳолатини таҳлил этиш жуда муҳимдир.

1-жадвал

Ўзбекистоннинг собиқ Иттифокдаги ўртача даражага нисбатан ҳолати (1990 йил, аҳоли жон бошига)⁸⁰

Ялпи ижтимоий маҳсулот ишлаб чиқариш	12 ўрин
Миллий даромад ишлаб чиқариш	2 ҳисса паст
Халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқариш	40 %
Саноатдаги меҳнат унумдорлиги	40 %
Қишлоқ хўжалигидаги меҳнат унумдорлиги	50 %
Гўшт, сут ва сут маҳсулотлари, тухум истеъмоли	50 %
Ойига 75 сўмдан камроқ ялпи даромад оладиганларнинг улуши (45 % аҳоли)	2 ҳисса кўп

Келтирилган 1-жадвалдан кўринадикки, собиқ Иттифок республикалари орасида Ўзбекистон энг сўнгги ўринларни эгаллагани халқимизнинг турмуш тарзи нақадар аянчли аҳволидан дарак беради.

1-расм. Собиқ Иттифок республикаларида истеъмол товарларини олиб кириш ва олиб чиқиш бўйича савдо баланси сальдоси (1990 й., млн. руб.)

⁸⁰Ўша ерда

Ўзбекистоннинг мустақилликдан олдинги иқтисодий ҳолати

Ўзбекистон собиқ Иттифоқда ижтимоий-иқтисодий ривожланиши бўйича охириги ўринларни эгаллаган;	иқтисодиётнинг бир томонлама қарамликка маҳкум этилган хом ашё йўналиши;	экспорт таркибида хом ашёнинг улуши 70 %дан ортиқ бўлган;	аҳоли 3 дан 2 қисмининг истеъмол товарларига бўлган эҳтиёжлари бошқа республикалардан етказиб берилган;	болалар ўлими бўйича дунёда юқори ўринларни эгаллаган.
---	--	---	---	--

Ўзбекистон Республикаси Президенти истиқлолнинг дастлабки кунларида “ўз истиқлол ва тараққиёт йўлимиз – бу гул билан қопланган йўл эмас, бу тоталитаризм меросидан халос бўлиш ва покланиш, мафкуравийлик илллати етказган зиён-заҳматларни бартараф этишнинг қийин, узоқ давом этадиган йўлидир”⁸¹ деб айтган сўзларида қанчалик чуқур ҳаётий маъно борлигини бугунги вазият исботлаб турибди.

Мамлакатимиз Президенти И. Каримов томонидан бозор иқтисодиётига ўтиш тамойиллари белгилаб берилар экан инқилобий йўл билан эмас, балки тадрижий йўл билан аҳолини заиф қатламини ижтимоий ҳимоя қилиш орқали амалга оширилгани диққатга сазовор. Мустақилликнинг дастлабки йилларида мамлакат иқтисодиётида олиб борилган кенг камровли ислохотларнинг асосий йўналиши бозор иқтисодиётини шакллантириш ҳамда ривожлантириш деб белгилаб олинди. Ушбу жараёнларнинг негизида бозор муносабатларига ўтишни босқичма-босқич амалга ошириш принципи асос қилиниб, давлатнинг бош ислохотчи сифатида фаол иштироки таъминланди. Бунда даставвал мулкчиликка бўлган муносабат ўзгарди, хусусий мулкчиликка кенг эътибор қаратилди. Хусусий мулк мулкнинг бошқа шакллари қаторида тўла эътироф этилиб, ҳуқуқий жиҳатдан ҳимояланди. Бозор муносабатларини шакллантириш, тадбиркорлик ва ташқи иқтисодий фаолиятни жадаллаштириш, корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнларини ривожлантиришнинг ҳуқуқий механизмлари яратилди. Бозор инфраструктурасининг дастлабки куртаклари – биржалар, тижорат банклари, суғурта ва лизинг компаниялари, савдо уйлари каби қатор ташкилотлар ташкил этилди.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган хусусийлаштириш жараёнларига нафақат савдо, маҳаллий саноат ва маиший хизмат тармоқлари, балки амалда

⁸¹Каримов И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. – Т.: “Ўзбекистон”, 2012. – Б.27

барча халқ хўжалик тармоқларининг корхоналари киритилиши белгилаб олинди. Натижада иқтисодиётнинг аксарият тармоқларида корхоналарнинг ташкилий-ҳуқуқий шакллари ўзгариб, яъни давлат корхоналари акциядорлик, ижара, жамоа корхоналарга айлантирилибгина қолмай, балки мулкдорларнинг янги, "учинчи" қатлами вужудга келтирилди.

Шунингдек, қишлоқ хўжалигида туб ислохотлар амалга оширилди. Дастлаб, 300 дан ортиқ совхоз давлат тасарруфидан чиқарилиб, аксарият қисми жамоа ва кооператив хўжаликларига айлантирилди. Қолганлари ижарачиларга берилди ёки мулкчиликнинг бошқа турларига айланди. Қишлоқ хўжалигида 12,5 мингдан ортиқ деҳқон-фермер хўжаликлари тузилиб, уларга 112 минг гектар ер бириктириб берилди. 1993 йил охирига бориб давлат тасарруфидан чиққан қишлоқ корхоналарининг сони 700 тадан ошиши режалаштирилган эди⁸².

Ислохотларнинг дастлабки даврида бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш бўйича ислохотлар изчил амалга оширилиб, аҳоли турмуш шароитининг кескин пасайиб кетишининг олдини олиш, иқтисодиётни барқарорлаштириш ҳамда мамлакатимиз иқтисодий мустақиллигини таъминлашга қаратилган қатъий чора-тадбирлар амалга оширилди. Иқтисодий ислохотларни амалга оширишда 1993 йил ўзгаришларга бой давр бўлди, десак асло муболаға бўлмайди. Республиканинг бозор иқтисодиётига ўтиш қоидалари ва шакллари тўғри белгилаш, бозор муносабатларини аста-секин шакллантириш туфайли Ўзбекистонда ўтган йиллардаги иқтисодий кўрсаткичлар пасайиши деярли тўхтади, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда эса муайян даражада ўсишга эришди.

Кўп укладли иқтисодиётни вужудга келтириш, мулкчилик шакллари хилма-хиллигини таъминлаш бўйича тизимли ислохотлар олиб борилди. Республикада 54 мингга яқин корхона давлат тасарруфидан чиқарилди ва хусусийлаштирилди. Мазкур жараёнда ислохот бошланган тармоқлардаги иншоотларнинг қарийб 80 %ини ташкил этди. Уй-жойларни хусусийлаштириш амалда ниҳоясига етди, савдо, маҳаллий саноат, аҳолига хизмат кўрсатиш соҳасида "кичик хусусийлаштириш" амалга оширилди. Саноат, қурилиш мажмуи, транспорт, деҳқончилик-саноат мажмуининг гўшт-сут, озиқ-овқат, пахта тозалаш тармоқларидаги йирик корхоналарни акциялаштириш жадал олиб борилди.

Танлаб олинган стратегик мақсаддан келиб чиқиб, бозор муносабатларини давлат томонидан тартибга солиш механизмини босқичма-босқич жорий этиш, иқтисодиётни эркинлаштириш ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича амалга оширилган комплекс чора-тадбирлар натижасида макроиқтисодий кўрсаткичларнинг пасайишига барҳам берилди. Иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида, иқтисодиётда бозор муносабатларига ўтишнинг ҳуқуқий негизи барпо этилди. Ишлаб чиқариш суръати ва аҳоли турмуш даражасининг кескин тушиб кетишига йўл

⁸²Каримов И.А. «Буюк мақсад йўлидан оғишмайлик» Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг XII сессиясида 1993 йил 6 майда сўзланган нутқ.

қўйилмади, тўлов ҳолати яхшиланиб, ишлаб чиқаришнинг устувор тармоқларида таркибий ўзгаришларни амалга оширишга алоҳида эътибор берилди. Шу даврда мулк тўғрисидаги, корхоналар, ишбилармонлик, ташқи иқтисодий фаолият, банклар ва банк фаолияти, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, хўжалик жамиятлари ва бирлашмалари тўғрисида бир қатор қонунлар қабул қилинди. Бунда иқтисодий ислохотларнинг ҳуқуқий асос ва механизмини шакллантиришни таъминловчи Президент Фармонлари ва Ҳукумат қарорлари чиқди.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини тезлаштириш, унинг миқёсини кенгайтириш ишлари босқичма-босқич жорий қилинди. Фонд биржалари, қимматбаҳо қоғозларни ҳисобга оладиган ва сақлайдиган миллий депозитарий барпо этилди. Ўрта ва йирик корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, ёпиқ турдаги акциядорлик жамиятларини очик турдаги жамиятларга айлантириш амалга оширилди.

Бундан ташқари миллий валютанинг жорий қилиниши банк-молия тизимининг ривожланишида муҳим қадам бўлди. Республика валюта биржаси ташкил этилиб, бу биржада ўтказилаётган савдо натижасига қараб пулнинг расмий алмашув қиймати белгилана бошланди. Бунинг натижаси ўлароқ, иқтисодиётда барқарорлик ва маълум даражадаги иқтисодий ўсиш аломатлари кўзга ташланди. Нефть ва газ конденсати қазиб олиш бир неча маротабага кўпайди, олтин, дон, енгил саноат, озуқа саноати ва бошқа маҳсулотлар ишлаб чиқариш анча ошди. Бунда етакчи асосий тармоқларнинг барқарор ривожланиб бориши ҳисобига республиканинг ёкилғи-энергетика мустақиллигини таъминловчи, пировард маҳсулот ишлаб чиқарувчи ва аҳоли эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган ишлаб чиқаришларнинг салмоғи эса сезиларли ортди.

Амалга оширилган ислохотларни Президентимиз И.Каримов иқтисодиётимизда эришилган дастлабки натижалар сифатида қуйидагича изоҳлади:

Биринчидан, макроиқтисодий барқарорлаштириш сиёсатини амалга оширилибпухта ишлаб чиқилган пул-кредит, бюджет ва акциэмиссия сиёсатини қўллаб, нарх ўсиш суръатларини пасайтиришга, валютаамизни мустаҳкамлаш муаммоларини ечишгакиришилди;

Иккинчидан, саноатни, умуман ишлаб чиқаришнинг устувор йўналишларини давлат томонидан доимий равишда қўллаб-қувватланиши оқибатида ишсизликни чегаралашга, меҳнат ресурсларининг банд бўлишига, уларнинг даромади ва бюджет даромадини барқарорлаштиришга олиб келди.

Учинчидан, давлатимиз иқтисодий жиҳатдан мустақил бўлишини назарда тутиб, халқимизнинг эҳтиёжини қондирадиган ғалла, дон, гўшт, сут маҳсулотларини четдан олиб келишни кескин камайтирилди. Нефть ва нефть маҳсулотларини қўшни давлатлардан олиб келишни камайтириш сари ҳал қилувчи қадам қўйилди.

Тўртинчидан, хорижий сармояларни мамлакатимизга жалб этиш учун кенг имкониятлар ва муҳим шарт-шароитларни яратилди⁸³.

1995 йил жамият ҳаётининг барча соҳаларида иқтисодий ислоҳ қилишда туб бурилиш йили бўлди. Бу йилдаги сарҳисоблар ишлаб чиқилган стратегия, иқтисодий ислоҳотларнинг устувор йўналишлари нақадар тўғри эканлигини тасдиқлади ва кейинги йилларда ҳам ўз самараларини бера бошлади. Бунинг натижасида Ўзбекистон иқтисодиётида ялпи ички маҳсулотнинг пасайиш суръатлари амалда тўхтатилди. Хусусан, 1995 йилда биринчи марта асосий тармоқлар, жумладан, саноат ишлаб чиқариш ҳажми 1994 йилга нисбатан ўсиш суръатига эришилиб, 100,2 %ни ташкил этди.

Асосий тармоқларидан ёқилғи-энергетика соҳасида натижалар 100,7 %, машинасозликда 124,6 %га чиқди. "Ўзавтосаноат" уюшмасининг йиллик кўрсаткичлари 250 %, "Ўзмашсаноат" уюшмасида 134,3 %, кимё саноатида 113,0 %, мебелсозлик саноатида 111,5 %га кўтарилди. Истеъмол моллари ишлаб чиқариш 1,5 % ўсди. 1995 йилда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари 1994 йилга нисбатан 2,3 % кўпроқ етиштирилди. Дехқончиликдаги ўсиш эса 5,6 % бўлди.

Мустақилликнинг беш йиллик тарихида биринчи марта барча манбалар ҳисобидан иқтисодга қўйилган сармоя - капитал маблағлар ўсиши 102 %ни ташкил қилди.

Олиб борилаётган самарали ислоҳотлар учун мустаҳкам ҳуқуқий замин яратилиб, ўз навбатида, бу иқтисодий барқарорликка, унинг узлуксиз олға силжишига эришилди. Иқтисодиёт ва молия тизими барқарорлаштирилиб инфляция даражаси ўтган йилга нисбатан 3,7 марта қисқарди. Республика валюта биржасида сотилган эркин муомаладаги валюта ҳажми 1,3 миллиард доллардан ошди, бу 1994 йилдагидан 11 марта кўп демакдир.

Барча соҳа ва тармоқларда кучли ва манзилли ижтимоий сиёсат юритилиши, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг бутунлай янги тартиблари жорий этилиши ўтган даврда нафақат одамлар турмуш даражаси, балки уларнинг даромадлари ўсишига ҳам олиб келди. Аҳолининг реал даромадлари, инфляцияни ҳисобга олган ҳолда ҳам, 1995 йили ундан олдинги йилга нисбатан тахминан 40 % ортди. Йил давомида ишчиларнинг ўртача иш ҳақи миқдори 3,7 марта, пенсиялар миқдори 3,6, стипендиялар миқдори эса 5,1 марта ортгани алоҳида аҳамият касб этади.

Эътиборли жиҳати, 1995 йилда иқтисодиётимизда давлатга қаршли бўлмаган секторнинг ривожига юксак суръатлар билан ўсди. Миллий даромаднинг 67 %и, қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 97 %и, пудрат ишларининг 62 %и, товар айланмасининг 91 %и хусусий секторда яратилди.

Кейинги йилларда мамлакатимизда кичик бизнес ҳамда хусусий тадбиркорликни янада эркинлаштириш ва рағбатлантириш бўйича катта ишлар амалга оширилди. Хусусий мулк ва хусусий тадбиркорлик ҳуқуқини ҳимоя қилиш борасидаги қонунчиликни мустаҳкамлаш, бозор

⁸³И.А. Каримов "Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари." Ўзбекистон Республикаси олий мажлисининг биринчи сессиясидаги маъруза, 1995 йил 23 февраль

инфратузилмасини шакллантиришга қаратилди, хусусан, 1997 йилдан бошлаб республикада тадбиркорлик фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш мақсадида кичик бизнес субъектлари учун барча солиқлар ўрнига ягона солиқ тўлашни назарда тутувчи соддалаштирилган тартиб жорий этилди.

2000-2008 йилларда макроиқтисодий барқарорлаштириш ва мунтазам иқтисодий ўсишга эришилганлик туфайли аҳоли турмуш даражаси тобора ўсиб, турмуш шароити янада яхшиланиб борди. Ишчи-ходимларнинг реал иш ҳақлари 2000-2003 йилларда ўртача 11-12 %га ўсган бўлса, 2007 йилда эса 27%га ўсди. Ҳар 3 йилда иш ҳақини 2-2,5 баробар ошириш бўйича қўйилган стратегик вазифага мувофиқ, 2007 йилда иш ҳақи миқдори 1,5 баробар, 2008 йилда эса 1,4 баробарга кўпайтирилди. 2008 йилда ўртача ойлик иш ҳақи, хўжалик субъектлари ва бюджет соҳаларини ҳисобга олганда, 300 АҚШ доллари миқдорига етди.

Мамлакатимизда жаҳон иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича 2009-2012 йилларга мўлжаллаб қабул қилинган Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга ошириш Ўзбекистоннинг 2010-2011 йилларда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг муҳим устувор йўналишига айланди.

Инқирозга қарши дастур қуйидаги йўналишларда амалга оширилди.

Биринчидан — корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни янада жадаллаштириш, замонавий, мослашувчан технологияларни кенг жорий этиш орқали.

Иккинчидан — жорий конъюнктура кескин ёмонлашиб бораётган ҳозирги шароитда экспортга маҳсулот чиқарадиган корхоналарнинг ташқи бозорларда рақобатдош бўлишини қўллаб-қувватлаш бўйича конкрет чора-тадбирларни амалга ошириш ва экспортни рағбатлантириш учун кўшимча омиллар яратилди.

Учинчидан — қатъий тежамкорлик тизимини жорий этиш, ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини камайтиришни рағбатлантириш ҳисобидан корхоналарнинг рақобатдошлилигини оширишга кенг эътибор қаратилди.

Тўртинчидан — электроэнергетика тизимини модернизация қилиш, энергия истеъмолини камайтириш ва энергия тежашнинг самарали тизимини мамлакатда кенг жорий этилди.

Бешинчидан — жаҳон бозорида талаб пасайиб бораётган бир шароитда, ички бозорда талабни рағбатлантириш орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлашда доир кенг кўламли маҳаллийлаштириш Дастури қабул қилинди.

Мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилишнинг “Ўзбек модели” жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида ўзини амалда оқлаб, нақадар тўғри ва пухта эканини исботлади. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов: “Бугунги кунда мамлакатимизни, аввало, иқтисодиётимизни ислоҳ этиш, эркинлаштириш ва модернизация қилиш, унинг таркибий тузилишини диверсификация қилиш борасида амалга

оширилаётган, ҳар томонлама асосли ва чуқур ўйланган сиёсат бизни инқирозлар ва бошқа таҳдидларнинг салбий таъсиридан ҳимоя қиладиган кучли тўсиқ, айтиш мумкинки, мустаҳкам ва ишончли ҳимоя воситасини яратди”, – деб таъкидлади.

Мамлакатимизда жаҳон иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича 2009-2012 йилларга мўлжаллаб қабул қилинган Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга ошириш, бошланган таркибий ўзгаришлар ва иқтисодиётни диверсификация қилиш жараёнларини давом эттириш, қишлоқларимиз қиёфасини, ишлаб чиқариш муносабатларининг мазмун-моҳиятини ўзгартириш, хизмат кўрсатиш ва кичик бизнес соҳасини, ижтимоий инфратузилмасини янада ривожлантириш, банк ишини янада такомиллаштириш, аҳоли бандлигини таъминлаш ва ҳаёт даражасини оширишга қаратилган ишларни изчил амалга ошириш вазифалари қўйилди ва булар тизимли равишда амалга оширилди.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича қабул қилинган Инқирозга қарши чоралар дастурида кўзда тутилган тадбирларни амалга ошириш Ўзбекистонни 2009 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг устувор йўналиши сифатида белгиланди. Мазкур дастурда иқтисодиётнинг реал сектори базавий тармоқлари корхоналарини қўллаб-қувватлаш, уларнинг барқарор ишлашини таъминлаш ва экспорт салоҳиятини янада оширишда хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини солиқлар воситасида рағбатлантиришга алоҳида эътибор қаратилди. Жумладан, озиқ-овқат ва бошқа истеъмол товарлари ишлаб чиқаришни кенгайтиришни рағбатлантириш бўйича қабул қилинган дастурларда мамлакатимиз ишлаб чиқариш корхоналари учун кенг қўлламли рағбатлантириш тизими назарда тутилиб, улар учун 2012 йилнинг 1 январигача қатор солиқ ва божхона имтиёзлари берилди. Шунингдек гўшт ва сутни қайта ишлашга ихтисослашган микрофирма ва кичик корхоналар бўшаган маблағларини ишлаб чиқаришни техник қайта жиҳозлаш ва модернизация қилишга мақсадли равишда йўналтириш шарти билан ягона солиқ тўлови ставкаси 50 %га қисқартирилди, тайёр ноозиқ-овқат товарларнинг муайян турларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналарфойда ва мулк солиқларидан, микрофирма ва кичик корхоналарягона солиқ тўловидан озод қилинди.

Жаҳон бозорида мамлакатимиз экспорт қиладиган айрим маҳсулотларга талаб нисбатан пасайган шароитда, ички бозорда талабни рағбатлантириш орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолишда муҳим аҳамият касб этди. Шу нуктаи назардан ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури доирасидаги лойиҳалар ҳажмини 3-4 баробар кўпайтириш белгилаб олинди. Хулоса қилиб айтганда, Юртбошимиз раҳнамолигида мамлакатимизда банк тизимини рағбатлантириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник янгилаш ва диверсификациялаш, инновацион технологияларни кенг жорий этиш каби мураккаб жараёнларнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши натижасида Инқирозга қарши чора-тадбирлар дастурининг ўз вақтида, пухта

Бугун биз Ўзбекистонимизда барпо этилаётган энг замонавий, улкан ва ноёб саноат объектлари билан ҳар томонлама фахрланишга ҳақлимиз. Айниқса, Сурғил кони негизида қиймати 4 миллиард доллардан зиёд бўлган Устюрт газ-кимё мажмуаси каби объектларнинг фойдаланишга топширилаётгани, «Женерал моторс» компанияси билан ҳамкорликда автомобиль двигателлари ишлаб чиқарилаётгани, «МАН» компанияси иштирокида Самарқанд вилоятида юк автомобиллари ва автобуслар ишлаб чиқарадиган янги комплекс ташкил этилгани, шунингдек, Япониянинг «Исузу» компанияси билан биргаликда автобуслар ишлаб чиқарилаётгани, «Хоразм автомобиль ишлаб чиқариш бирлашмаси» масъулияти чекланган жамияти базасида «Дамас» ва «Орландо» энгил автомобиллари ишлаб чиқариш ўзлаштирилганини алоҳида таъкидлаш ўринлидир.

Ислом Каримов

ишлаб қабул қилиниши жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирини бартараф этишда алоҳида эътибор қаратилди.

Бунинг натижасида Республикаимизда амалга оширилаётган чоратадбирлар натижасида иқтисодиётда юқори барқарор ўсиш суръатлари ва макроиқтисодий мутаносибликка эришилди. Бизнинг мустақилликка эришишдан олдинги ва ҳозирги турмушимизни қиёслаган диёнатли рус олимлари ҳам холис фикрларини айтишмоқда. Меҳнат ва ижтимоий муҳофаза академияси ректори Евгений Кожокин: “Мустақиллик йилларида Ўзбекистон иқтисодиёти биртомонлама ривожланган, хомашё етиштиришга йўналтирилган, ҳалокатли пахта яккаҳоқимлиги авжига чиққан, қолоқ ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилмаси, жон бошига истеъмол даражаси паст бўлган республикадан янги ва улкан марраларни қўлга киритаётган, ҳар томонлама обод бўлиб бораётган мамлакатга айланди, жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин эгаллади”⁸⁴.

Ҳа. Советлар 74 йилда биз сўнгги 4 йилда ижтимоий соҳада қилган ишларни қила олмаган. Масалан, шаҳар билан қишлоқ тафовутини ҳал қила олишмади. (Аслида буни ишташармиди?) Собиқ СССР республикаларида бу муаммо ҳали кун тартибига қўйилган эмас. Газеталарининг “Пойтахтда – XXIаср, 100 км юрсанг – XVIIIаср”, деб ёзаётгани одамнинг раҳмини келтиради.

Мустақиллик туфайли Ўзбекистон тобора шаҳарлашиб бораётир. Кўзларингизга ишонсангиз, қаранг: барча туманларимиздаги коллежлар, гузарлар, ҚВП, янги лойиҳадаги турар жойларни, оқилона инфраструктура, асфальт, темир йўлларни, яратилаётган қулайликларни кўрасиз.

Чекка қишлоқларда замонавий “маркет”лар, Интернет хоналари кўпаймоқда. Қишлоқларда тадбиркорлар савдо ва ҳордиқ масканлари курмоқдалар. Кечқурунлари катта экранларда миллий эстрада кўшиқларини, спорт мусобақаларини кўриб, болалари билан музқаймоқ еб, салқинлаб,

⁸⁴Мингйиллик режалари 88-бет.

яйраб дам олаётган ҳамқишлоқларни кўрасиз. Бу янгилик-яхшиликларни кўриб, ҳам ҳайрон қоласиз, ҳам қувонасиз.

Жаҳон молиявий инқирози ҳали тугамаган, йўғон – ингичка бўлиб, ингичка – узилаётган, энг ривожланган давлатлар ҳам инқироздан инграган пайтларда бу фаровонликнинг кадр-қимматини халқимиз юракдан ҳис қилмоқда. Чунки халқимиз: Буюк Британиянинг “Lloyds Banking Group” банки мавжуд иш ўринлари сонини 4500 тага қисқартиришини маълум қилганидан (“Халқ сўзи” газетаси, 2010.15.10); Францияда мамлакат касаба уюшмалари томонидан уюштирилган норозилик акцияларида 3 миллионгача киши иштирок этганидан; АҚШда сўнгги тўрт йилда 300дан кўпроқ молия ташкилотлари банкротга учраганидан (“Samarqand” газетаси, 2011.07.01); Мобил алоқа воситалари ишлаб чиқарувчи “Nokia” компанияси 1800 нафар ходимини ишдан озод қилишга жазм қилганидан (Халқ сўзи, 2010.23.10.) хабардор.

Назорат саволлари:

1. Фуқаролик жамиятини барпо этишда миллий ғоянинг ўрнини қандай баҳолаш мумкин?
2. Фуқаролик жамияти билан миллий ғоянинг асосий тушунчалари ўртасида қандай боғлиқлик мавжуд?
3. Юрт тинчлиги ғоясининг фуқаролик жамиятини барпо этишдаги ўрни ва ролини изоҳлаб ўтинг?
4. Ватан равнақи ва халқ фаровонлиги ғоясининг эркин фуқаролик жамиятини шакллантиришдаги аҳамиятини қандай изоҳлаш мумкин?
5. Мамлакатимизда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини тезлаштириш, унинг миқёсини кенгайтириш ишларини босқичма-босқич жорий қилиш қачон жорий қилина бошлади.

5-МАВЗУ: ЮКСАК МАЪНАВИЯТ ВА ДАХЛДОРЛИК ҲИССИ – ФУҚАРОЛИК ЖАМИЯТИ АЪЗОЛАРИНИНГ МУҲИМ ФАЗИЛАТИ

Режа:

- 1. Юксак маънавият ва дахлдорлик ҳисси, фуқаролик жамияти қуришнинг ўзаро боғлиқлиги, тушунчаси, мазмун-моҳияти**
- 2. Маънавият ва дахлдорлик ҳисси фуқаролик жамияти ривожининг муҳим омили**
- 3. Миллий ғоя ва дахлдорлик ҳисси фуқаролик жамияти ривожланишининг муҳим шарти**
- 4. Маънавий таҳдидларнинг олдини олишда дахлдорлик ҳисси – фуқаролик жамияти аъзоларининг муҳим фазилати**

Таянч сўзлар: “Маънавият”, “юксак маънавият”, фуқаролик жамияти, дахлдорлик ҳисси, маънавий тикланиш ва юксалиш, маънавиятни шакллантирувчи мезонлар, глобаллашув, маънавий таҳдидлар, фуқаролик жамиятини ривожланишида инсон омили, фуқаролик жамияти негизлари, миллий маънавий мерос ва кадриятлар, демократик умуминсоний принциплар.

1. Маънавият ва дахлдорлик ҳисси фуқаролик жамияти ривожининг муҳим омили

Фуқаролик жамиятини қуриш унинг маънавий негизлари билан узвий боғлиқ холда кечади. Ҳар қайси халқ ёки миллатнинг тафаккури, турмуш тарзи, маънавий қарашлари ўз-ўзидан, бўш жойда шаклланиб қолмайди. Уларнинг вужудга келиши ва ривожланишида аниқ тарихий, табиий ва ижтимоий омиллар асос бўлади. Мустақиллик туфайли жамиятимиз маънавий негизларига алоҳида эътибор қаратилди. Собиқ совет давлатининг маънавиятга нисбатан писандсизлик билан қараш сиёсатига барҳам берилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асари маънавият ва фуқаролик жамиятини ўзаро боғлиқлигини тушунишда муҳим аҳамиятга эга. “Ўтган давр мобайнида эски тузумдан оғир мерос бўлиб қолган ана шундай иллатларга, эл-юртимизга нисбатан камситиш ва миллий манфаатларимизни менсимаслик ҳолатларига барҳам бериш, кўхна кадриятларимиз, дину диёнатимизни тиклаш, ҳаётимизда тарихий адолатни қарор топтириш, янги жамият қуриш йўлида халқимизнинг маънавий юксалишини ўз олдимизга қўйган олижаноб мақсадларга етишда хал қилувчи мезон деб қараш ва шу асосда иш олиб бориш биз учун доимо устувор вазифа бўлиб келганини ва бугун ҳам эътиборимиз марказида турганини таъкидлаш лозим⁸⁵”.

“Маънавият” тушунчасининг илмий, фалсафий, адабий ёки оддий тилда ифодаланадиган кўплаб таърифлари мавжуд. Ўзида жуда чуқур ва кенг камровли маъно-мазмунни мужассам этганбу тушунчага ҳар қайси

⁸⁵И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, - 6-7 б.

маърифатли инсон ўзинингфалсафий ёндашуви, сиёсий қарашлари ва эътиқоди, онгу тафаккуридан келиб чиққан холдатурлича таъриф ва тавсифлар бериши табиий. Шунинг учун ҳам бу масала бўйичаилмий адабиётларда, кундалик матбуотларда бир-биридан фарқ қиладиган фикр-мулоҳазаларни учратганда бундан таажжубланмасдан, уларни ҳар қайси муаллифнинг ўзига хос дунёқараши, мушоҳада тарзи ифодаси сифатида қабул қилиш ўринлидир. Президентимиз И.Каримов ўзининг “Юксак маънавият – енгилмас куч” номли асаида маънавиятга қуйидагичатаъриф беради: “Маънавият – инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, имон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир⁸⁶”. Дахлдорлик ҳисси эса фуқароларнинг туғилган жойи, она Ватани, мустақилликни англаш, уни асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш, уни янада ривожлантиришга чорлайдиган, шарт-шароит, омиллар мажмуидир.

Мен, ўзбекистонлик, Ўзбекистон фуқароси деб билган ҳар бир киши шу туйғу билан яшаши,интилиши, фаолиятда бўлиши зарур.

Дахлдорлик ҳисси:

- 1) Инсонга атрофдаги одамларга нисбатан дахлдорлик;
- 2) Оилага дахлдорлик;
- 3) Махаллага дахлдорлик;
- 4) Миллатга дахлдорлик;
- 5) Мамлакатга, Ватанга дахлдорликни ҳис этиш билан боғлиқ

ҳолатлардир.

Инсоннинг маънавий оламининг юксалишива дахлдорлик ҳисси фуқаролик жамияти қуриш вазифаларини амалга ошириш билан узвий боғлиқ. Фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида иштироки уларнинг ички дунёси ва иродасини бақувват, имон-эътиқодини бутун қилишда ёрқин намоён бўлади. Инсоннинг жамият ҳаётига муносабати, қонунларни ҳурмат қилиши, адолат тамойилларига амал қилиши, инсонни қадрлаши, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини олий қадрият деб билиши,ҳалол ва пок яшаши уларнинг юксак маънавий дунёси ва дахлдорлик ҳиссининг амалий ифодаси эканлигини ҳисобга олиш лозим.Фуқаролик жамияти қурилиши шу маънода инсоннинг юксак маънавий ҳамда дахлдорлик ҳисси фазилатлари билан узвий боғлиқ эканлигини кўриш мумкин. Фуқаролик жамияти – ижтимоий макондир. У фуқароларнинг давлат ва жамият муносабатларида аниқ намоён бўлади. Фуқаролик жамияти – фуқароларнингтегишли фуқаролик жамияти институтлари орқали давлат ва жамият бошқарувида фаол иштирок этиши таъминланган жамиятдир. У тегишли қонунлар билан тартибга солинади ва амалга оширилади. Фуқаролик жамияти шу маънода демократик жамият қуришнинг муҳим шартидир. Жамиятнинг маънавияти ва дахлдорлик ҳиссиқанча юксалиб борса, фуқаролик жамиятини ривожлантириш вазифаларини амалга ошириш инмкониятлари шунча ошиб боради. “Юксак

⁸⁶И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, - 19 б.

маънавият” тушунчаси жамиятнинг маънавий тараққиёт даражасини белгилайдиган ўзига хос мезони ҳисобланади. У жамиятдаги ҳар бир инсоннинг руҳий олами, ички дунёси, имон-эътиқоди ва қарашларининг мезони сифатида жамият ҳаётининг ўзига хос фазилатларини намоён этади. Юксак маънавият жамиятнинг миллий маънавий мероси ва қадриятлари ҳамда илм-фан ривожини, демократик жамият қуриши тажрибасини, ютуқларини билан узвий боғлиқ бўлади.

Фуқаролик жамияти қурилиши маънавиятни англаш ва дахлдорлик ҳисси, уни шакллантирувчи мезонлар билан боғлиқ. Фуқаролик жамияти қурилиши ҳар бир халқнинг миллий-маънавий мероси ва қадриятлари билан боғлиқ ўзига хос миллий хусусиятларга таянади ҳамда дунё халқларининг эришган ютуқларини ҳисобга олади. Маънавият инсоннинг қон-қони, суяк-суягига йиллар давомида она сути, оила тарбияси, аجدодлар ўғити, Ватан туйғуси, бу ҳаётнинг баъзида аччиқ, баъзида қувончли сабоқлари билан қатра-қатра бўлиб сингиб боради. Айниқса, табиатга, одамларга яқинлик, доимо яхшиликни ўйлаб яшаш, ҳалол меҳнатқилиш, дунёнинг тенгсизнеъмат ва гўзалликларидан баҳраманд бўлиш маънавиятга озик беради, уни янада кучайтиради.

Жаҳон халқлари тажрибасини, уларнинг босиб ўтган мураккаб ривожланиш йўллари, бу борадаги сабоқ ва хулосалар шундан далолат берадики, қаерда давлат ва жамият тараққий топса, халқнинг тинч-осойишта ҳаёт кечириши, ўз олдига эзгу ва буюк мақсадлар қўйиб яшашни учунетарли шарт-шароитлар яратилган бўлса, ўша ерда эркин фикрлаш муҳити ва шу асосда маънавий юксалиш ва дахлдорлик ҳиссини англаш учун янги имкониятлар туғилади.

Умуман олганда, инсоният тарихи маънавият – инсоннинг, халқнинг, жамият ва давлатнинг буюк бойлиги ва куч-қудрат манбаи эканини, бу ҳаётда маънавиятсиз ҳеч қачон одамийлик ва меҳр оқибат, бахт ва саодат бўлмаслигини яққол тасдиқлайди. Ер зиди қанча инсон, қанча тақдир бўлса, ҳар бирининг ўз маънавий олами бор. Маънавиятни тушуниш, англаш учун аввало инсонни тушуниш, англаш керак. Шунинг учун ҳам ўзлигини, инсоний қадр-қимматини англаб етган ҳар қандай одам бу ҳақда ўйламасдан яшашини тасаввур қилиш қийин. Миллий маънавиятни юксалтириш асосий вазифа ҳисобланади. Бугунги кунда маънавиятимизни шакллантирадиган ва унга таъсир ўтказадиган барча омил ва мезонларни чуқур таҳлил қилиб, уларнинг фуқаролик жамиятида қандай ўрин тутишини яхши англаб олиш мақсадга мувофиқ. Президентимиз И.Каримов ҳар қайси халқ ёки миллатнинг маънавиятини унинг тарихи, ўзига хос урф-одат ва анъаналари, ҳаётининг қадриятларидан айри ҳолда тасаввур этиб бўлмаслигини таъкидлаб, бу борада **маънавий мерос, маданий бойликлар, кўхна тарихий ёдгорликлар**⁸⁷ энг муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилишини таъкидлайди.

2. Маънавият ва дахлдорлик ҳисси фуқаролик жамияти ривожининг муҳим омили

⁸⁷И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, - 29-30 б.

Маънавият ва дахлдорлик ҳиссинсон ва жамият ҳаётида, унинг янгилашиш ҳамда демократик фуқаролик жамияти мақсад ва вазифаларини амалга оширишда муҳим омил ҳисобланади. Мустақиллик Ўзбекистон жамияти янгилашишида янги даврни бошлаб берди. Жамият ривожланишини бир томонлама тушунишяъни моддий омилни мутлоқлаштиришга барҳам берилди. Жамият ҳаётида “маънавий ва моддий ҳаёт” уйғунлиги (И.Каримов) нуқтаи назардан ёндошиш ўзига хос қонуниятдир. Бу моддий эҳтиёжларининсоннинг руҳий оламига қарама-қарши қўйишларга барҳам берди.

Жамият ривожда маънавий ва моддий омилларнинг ўзаро боғлиқлигига асосланади. Бу фуқаролик жамиятининг ижтимоий, иқтисодий асосларини, бозор иқтисоди қонунларини тўғри тушунишга имконият беради. Чунки ҳамма нарса давлат мулки бўлган эски тузумда хусусий мулкка эга бўлиш, тадбиркорлик ва кичик бизнес билан шуғулланиш бизга бегона бўлган тушунчалар сифатида баҳоланган эди. Бугунги кунда эса хусусий мулк тушунчасига нисбатан муносабат қандай ўзгариб, ҳаётимиздан қанчалар чуқур жой олиб бормоқда.

Маънавият инсонни улғайиш ва куч қувват манбаидир. Бу инсоннинг руҳий покланиш ва қалбан улғайиши билан боғлиқ. Ҳаётда ҳар хил одамлар учрайди. Уларнинг маънан ҳалол, пок яшайдиган одамларга ҳамда аксинча маънан заиф, ҳалол ва пок яшамайдиган одамлар ҳам мавжуд. Аммо маънавиятни барқарорлиги ҳам ана шундай ҳалол-пок ниятли инсонларнинг борлиги туфайлидир. Фуқаролик жамиятини қуриш ва ривожлантириш эзгу мақсад. Уфуқароларнинг давлат ва жамият ҳаётида фаол иштироки билан узвий боғлиқ. Фуқаролик жамияти ана шундай одамларнинг юксак маънавияти, дахлдорлик ҳиссига, олий мақсадларига таянади.

Бундай одамлар ўзларининг эзгу ғоя ва амаллари билан фуқаролик жамияти институтларида фаол иштирок этади. Бу институтлар: 1) ННТ, 2) жамоат бирлашмалари; 3) турли хил жамғармалар; 4) маҳалла; 5) оила; 6) ОАВ; 7) турли хил ижтимоий ҳаракатлар ва б. Фуқаролик жамияти институтлари манфаатлар мувозанатини таъминлашга кўмаклашади, унга хизмат қилади. Бу билан боғлиқ турли хил қонунларнинг ижросини таъминлайди.

Бунга юксак маънавият, таълим-тарбия ва чуқур дахлдорлик ҳисси орқали эришиш мумкин. Илм-фан, адабиёт, санъат, халқимизнинг бой маънавий мероси, кадриятларини ўрганиш ва ҳурматқилишорқали фуқаролик жамияти миллий-маънавий ва умуминсоний негизларининг ўзаро муштарак ҳолда ривожланишини таъминлаш мумкин. Бу юксак маънавият ва дахлдорлик ҳиссини шакллантиришда оиланинг ўрни бекиёсдир. Оила эса фуқаролик жамиятининг муҳим бўғинидир.

Шу билан бирга, дахлдорлик ҳиссини оширишга таъсир кўрсатадиган омиллар:

- 1) Юксак маънавият;
- 2) Маънавий салоҳият;

- 3) Илм-фанга муҳаббат;
- 4) Касб-ҳунарни севиш;
- 5) Ҳозирги замон ахборот технологиялар ютуқларини билиш;
- 6) Миллий ўзликни англаш;
- 7) Миллий-маънавий меросни ҳурмат қилиш, унга ишонч ва эътиқод;
- 8) Умуминсоний демократик қадриятларни эътироф этиш, унга муносабат;
- 9) Қонунни ҳурмат қилиш ва унга амал қилиш⁸⁸ туйғуси;
- 10) Миллий ғояга бўлган ишонч ва эътиқодни мустаҳкам бўлиши дахлдорлик ҳислатини оширувчи омиллардир.

Мустақиллик йилларида “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари” концепцияси амалга оширилди. Кучли фуқаролик жамияти: 1) инсон манфаатларининг устуворлигига; 2) инсонларнинг юксак маънавиятига; 3) қонун устуворлигига; 4) давлатнинг бош ислохотчилик ролига; 5) сиёсий плюрализмга; 6) мафкуравий плюрализмга; 7) фикрлар хилма-хиллигига; 8) демократик сайлов принципларига ва бошқаларга асосланади. Бу фуқаролардан юксак масъулият, дахлдорлик ҳисси, демократик онг ва тафаккур талаб этади.

Маънавият доимий ва узлуксиз равишда иш олиб боришни тақозо этади. Бунда инсон қалбига йўл топа олиш унинг муҳим талаби ва мезонидир. Бунда таълим-тарбия, матбуот, телевидение, интернет ва бошқа оммавий ахборот воситалари, театр, кино, адабиёт, мусиқа, рассомлик ва ҳайкалтарошлик санъатининг инсон онги ва қалбига таъсири мавжуд. Улар фуқароларда юксак маънавий туйғуларни ҳамда дахлдорлик ҳиссини шакллантиради ва ривожлантиришга хизмат қилади. Уларни фуқаролик жамиятини қуриш мақсадларига чорлайди, бирлаштиради ва сафарбар этади. Президент И.А.Каримовнинг “Агар биз Ўзбекистонимизни дунёга тараннум этмоқчи, унинг қадимий тарихи ва ёруғ келажагини улуғламоқчи, уни авлодлар хотирасидабоқий сақламоқчи бўлсак, авваламбор буюк ёзувчиларни, буюк шоирларни, буюк ижодкорларни тарбиялашимиз керак⁸⁹” каби фикрлари фикримизнинг яна бир бор тасдиқлайди.

Шунинг учун ҳам юксак маънавиятли одам жасоратли бўлади. Энг буюк жасорат – маънавий жасоратдир (И.Каримов). Юксак маънавиятли инсонни энгиб бўлмайди, у энгилмас кучга эга. Инсоннинг буюк жасорати она юртимиз бахту иқболи, буюк келажаги йўлида хизмат қилиши энг олий саодат⁹⁰ деб билади.

Жамиятда қонунийлик, қонун устуворлигини тўлиқ таъминлашнинг энг муҳим шартларидан бири – бу одамларни қонунга ҳурмат руҳида тарбиялаш,

⁸⁸Қаранг: И.Каримов. Ўзбекистон Республикаси Қонституцияси қабул қилинганлигининг 23 йиллиги муносабати билан сўзлаган нутқи. Халқ сўзи. 8 декабрь 2015 йил.

⁸⁹И.Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, - 139-140 б.

⁹⁰Қаранг: И.Каримов. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш олий саодатдир. – Т.: Ўзбекистон, 2015, 4-б.

уларни шу руҳда камол топтириш, фуқароларнинг қонунни пухта билиши, юксак ҳуқуқий онг ва маданиятга эга бўлишидан иборат.

Демократик ривожланган, тараққий топган давлатлар қаторига кўтарилиш муҳим мақсадлардан биридир. Яъни, демократия йўлига кириш аввало аҳолининг онгу савиясини ўзгартиришни, тоталитар, зўравонлик тизимидан мерос бўлиб қолган қолдиқлар ва қолиплардан воз кечишни сўзда эмас, кундалик ҳаётда таъминлашни талаб қилади. Бу эса албатта бир кунлик осон иш эмас – бунга вақт керак, янги ҳаётни ўз юртида қурмоқчи бўлган ҳар қайси инсон шунга астойдил интилиши зарур. Аввалобумақсадунинг онгутафаққуридамуқтамаўринтопиши зарур.

3. Миллий ғоя ва дахлдорлик ҳисси фуқаролик жамияти ривожланишининг муҳим шарт

Миллий ғоя ва дахлдорлик ҳисси фуқаролик жамияти ривожини билан узвий боғлиқ. Миллий ғоянинг асосий ғоялари, бош мақсади фуқаролик жамияти ривожланишида ўзининг аниқ ифодасини топади. Миллий ғоя жамият мафқураси сифатида Ўзбекистон жамияти ҳаёти билан боғлиқ. У ўзининг миллий ва умуминсоний негизлари билан умумбашарий маъно ва мазмун касб этади.

“Миллий ғоя – аجدодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъзозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиши ва умид-мақсадлари йиғиндисидир⁹¹”. Шундай экан, миллий ғоя ва дахлдорлик ҳисси билан фуқаролик жамияти ривожини мақсадлари ўзаро муштарак. Миллий ғоя Ўзбекистонда фуқаролик жамияти ривожига хизмат қилади. Фуқароларни ана шу мақсад атрофида ўзаро ҳамжиҳат бўлиб, жамият ҳаётида фаол иштирок этишга сафарбар этади.

Миллий ғоя жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, маънавий-сиёсий ҳаётида ўзининг ифодасини топади ҳамда муайян ўзгаришларни, мақсадларни амалга оширишга муҳим омил сифатида таъсир кўрсатади. Бу, биринчидан, миллий ғоя Ўзбекистоннинг асосий мақсадларини ифода этади. У фуқароларни фуқаролик жамияти ривожини вазифаларини амалга оширишга ундовчи, дахлдорлик ҳиссини ривожлантирувчи маънавий омил бўлиб хизмат қилади.

Иккинчидан, “миллий ғоя” тушунчаси маъно-мазмунини билан фуқаролик жамияти ривожланиши мақсадларини ўзида иода этади. У билан муштаракдир.

Учинчидан, “фуқаролик жамияти” тушунчаси кенгмаъно ва мазмунга эга бўлиб, турли мамлакатларда турдича талқин эти келинган. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти ривожланиши мақсадлари умуминсоний тамойилларга ҳамда миллий-маданий меросимизга таянган ҳолда амалга оширилиши миллий ғояда ўзининг ифодасини топган.

⁹¹И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, - 29-30 б.

Тўртинчидан, мустақиллик туфайли Ўзбекистон ўзига хос ва мос тараққиёт йўлини танлади. Айти пайтда дунёда эътироф этилган демократик тамойилларга таянган ҳолда фуқаролик жамияти ривожини вазибаларини амалга оширади.

Фуқаролик жамияти ривожланишидаги умуминсоний кадрларни эътироф этиш ҳам, миллий-маънавий кадрларга таяниш ҳам ҳарбир халқнинг, мамлакатнинг миллий ғояси орқали амалга ошади. Шу маънода, инсонлар, халқлар ва жамиятларнинг мақсадлари миллий ғоя сифатида муҳим аҳамият касбэтади. Чунки жамият ғоясиз яшай олмайди. Ғоя халқнинг орзулари, унинг ривожланиш мақсадини кўрсатиб туради.

Фуқаролик жамияти миллий ғоянинг миллий ва умуминсоний негизларга таянишида чуқур фалсафий маъно бор. Бу бир томондан, халқимизнинг миллий руҳияти, хоҳиш-иродаси, тарихий-маънавий кадрларни, анъаналарига таяниб, уни янада бойитиб боришини англатади; иккинчидан, умумбашарий кадрларни эътироф этади ва ундан озиқланишини билдиради. Бу фуқаролик жамияти ривожланишининг, эркин демократик жамиятнинг устувор мақсадларини ҳар бир ватандошимиз томонидан аниқ идрок этилишида, фуқаролик жамиятининг миллий ғоявий негизларини ҳамда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий асосларини нималардан иборат эканлигини кўрсатиб беради.

Миллий ғоянинг мақсади мамлакатимизда яшайдиганбарча инсонлар учун миллати, тили ва динидан қатъий назар, муносиб ҳаёт шароитига эга бўлиш, кафолатланган турмуш даражаси ва эркинликларини таъминлашга қаратилган. Шунинг учун ҳам миллий ғоянинг бош ғояси “Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш” мақсади фуқаролик жамияти ривожини билан ўзаро муштарақ. Унда Ўзбекистон ҳар бир фуқаросининг мақсад ва манфаатлари мужассамлашган. Бунинг фуқаролар томонидан аниқ идрок этиб олинишиларни мамлакатолдида турган фуқаролик жамияти ривожимақсадларига йўналтиришдаса фарбарэтувчилик қувватига эга.

Бунда ўзига хос қуйидаги қонуният мужассамлашади: миллий ғоя кенг жамоатчиликнинг ишонч ва эътиқодига айланиб, улар ўзларининг амалий фаолиятларида унга таяниб, яшаш кўникмаларига қанча мустаҳкам боғланган бўлсалар, мамлакат шунчалик кучли, фуқаролик жамиятининг маънавий асоси эса мустаҳкам бўлади. Чунки шунда миллий ғоянинг: фуқаролик жамияти, эркин, демократик жамият қуриш мақсадларига ишонтира олганлик даражаси ва дахлдорлик ҳиссиюқори эканлигини билдиради; бу ишонч асосида жамоатчиликда мамлакат олдида турган умумий мақсад йўлида шунча мустаҳкам бирлашган бўлади; Фуқароларнинг уюшганлик ҳолати қанча юқори бўлса, уларнинг фуқаролик жамияти ривожини билан боғлиқ мақсадларни англаши уни амалга оширишда ўзларининг ички салоҳиятларини сафарбар этиш, уни озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуришга йўналтиришга хоҳиш-истаги шунча юқори бўлади.

Фуқаролик жамияти давлат ва жамият қурилишида фуқароларнинг фаол иштироки, фуқаролик институтлари, нодавлат-нотижорат ташкилотлари, жамоатчилик бирлашмаларининг жамият олдида турган мақсадларни амалга оширишида фаоллиги ва масъулиятли иштироки билан узвий боғлиқ ва устуворлик касб этади. Демак фуқаролик институтларининг ривожланиши фуқаролар фаоллиги, сиёсий онг ва маданият юқори бўлган ҳолда, яъни уларнинг жамиятнинг бугунги ва эртанги кунини учун қайғуриши, мамлакат миқёсида англаш бор жойда у кўпроқ илдиз отиб боради, айрим салбий қусурларимизнинг ҳам барҳам топиб боришига ундайди. Фуқароларнинг ўзаро жипслиги, уларнинг инсоний ўзлигини англашига ҳам боғлиқ. Ана шу фаолият орқали ҳар бир кишининг Ватан равнақини ўйлаш, унга ўз хиссасини қўшиш, мустақилликни асраб-авайлаш ва мустаҳкамлаш маънавияти намоён бўлади.

4. Маънавий таҳдидларнинг олдини олишда дахлдорлик ҳисси – фуқаролик жамияти аъзоларининг муҳим фазилати

Мамлакатимизда демократик жамият, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш маънавий ҳаётдаги муҳим ўзгаришлар ва янгиланишлар билан боғлиқ ҳолда кечади. Бунга глобаллашув даври ҳам ўзининг бевосита ва билвосита таъсирини кўрсатмоқда. Маълумки глобаллашув сўзи “global” сўздан олинган бўлиб, ер шари маъносини билдиради. Глобал ўзгаришлар, объектив жараёни, у ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларига ўзининг таъсирини ўтказмоқда.

У ижобий ва салбий жиҳатларига эга. Маълумки, уинсонлар маънавий ҳаёт шароити, имкониятларини янада ошириш билан бирга, айна пайтда маънавиятга таҳдид солувчи айрим салбий оқибатларга ҳам олиб келмоқда. Бу глобал ютуқлардан қандай мақсадда ва ким томонидан қандай мақсадда фойдаланиши билан бевосита боғлиқ. Дахлдорлик ҳисси фуқароликни англаш, фуқаролик масъулияти, инсонларни инсон сифатида қадрлаш, унинг ҳаётига, шаъни, кадр-қимматини, дахлсизлигини ҳурмат қилиш туйғулари билан мужассам ҳолда амалда намоён бўлишини ҳисобга олсак, дахлдорлик ҳиссига салбий таъсир этувчи омиллар қаторига қуйидагиларни қўшиш мумкин:

Ўзбўларчилик; оммавий маданият; бепарволик; лоқайдлик; сотқинлик; худбинлик; маҳаллийчилик; уруғ-аймоғчилик; коррупция; қонунни ҳурмат қилмаслик; ватансизлик.

Ана шундай глобаллашув феномени ҳақида гапирганда, бу атама бугунги кунда илмий-фалсафий, ҳаётий тушунча сифатида жуда кенг маънони англантишини таъкидлаш лозим. Умумий нуқтаи назардан қараганда, бу жараён мутлақо янгича маъно-мазмундаги хўжалик, ижтимоий-сиёсий, табиий-биологик глобал муҳитнинг шаклланиши ва шу билан бирга, мавжуд миллий ва минтақавий муаммоларнинг жаҳон миқёсидаги муаммоларга айланиб боришини ифода этади.

Глобаллашув жараёни ҳаётимизга тобора тез ва чуқур кириб келаётганининг асосий омили ва сабаби хусусида гапирганда шуни объектив тан олиш керак — бугунги кунда ҳар қайси давлатнинг тараққиёти ва равнақи нафақат яқин ва узоқ қўшнилар, балки жаҳон миқёсида бошқа минтақа ва ҳудудлар билан шундай чамбарчас боғланиб боряптики, бирон мамлакатнинг бу жараёндан четда туриши ижобий натижаларга олиб келмаслигини тушуниш, англаш қийин эмас.

Шу маънода, глобаллашув — бу аввало ҳаёт суръатларининг беқиёс даражада тезлашуви демакдир⁹².

Глобал ўзгаришлардан маънавий ҳаётда носоғлом мақсадларда фойдаланишга уриниш, маънавий таҳдидларга, ахборот хуружларини ортишига, “оммавий маданият” ва мафкуравий курашларнинг кучайишига сабаб бўлмоқда. Дунёда айрим халқларнинг маданиятидан, миллий ўзлигидан бегоналаштириш орқали уларнинг келажагидан маҳрум этишга уринилмоқда. Инсониятнинг кўп минг йиллик тажрибаси шундан далолат берадики, дунёдаги зўравон ва тажовузкор кучлар қайси бир халқ ёки мамлакатни ўзига тобе қилиб, бўйсундирмоқчи, унинг бойликларини эгалламоқчи бўлса, авваламбор, уни қуролсизлантиришга, яъни энг буюк бойлиги бўлмиш миллий кадриятлари, тарихи ва маънавиятидан жудо қилишга уринади⁹³.

Бинобарин, маънавиятга қарши қаратилган ҳар қандай таҳдид ўз-ўзидан мамлакат хавфсизлигини, унинг миллий манфаатларини, соғлом авлод келажагини таъминлаш йўлидаги жиддий хатарлардан бирига айланиши ва охир-оқибатда жамиятни инқирозга олиб келиши мумкин.

Бу дунёда табиатда ҳам, жамиятда ҳам бўшлиқ бўлмайди. Қаердадир бўшлиқ пайдо бўлдими, ҳеч шубҳасиз, уни албатта кимдир тўлдиришга ҳаракат қилади⁹⁴.

Маънавий таҳдид деганда, аввало, тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва информацион хуружларни назарда тутиш лозим⁹⁵.

Ахборот хуружлари миллий маънавиятимиз негизларига қарши қаратилганлиги билан характерлидир. Ёлғон ва сохта ахборотларни тарқатиш орқали фуқаролар онгиниманипуляция қилиш йўли билан уларни миллий маънавий мероси ва кадриятларига нисбатан қарашларини ўзгартиришга ҳаракат қилиб, мамлакатни ичидан заифлаштиришга ва беқарорлик келтириб чиқаришга уринишлар бўлаётганлигини таъкидлаш лозим. Бундан ташқари мафкура сохосида ҳам курашлар давом этмоқда. Турли хил ғоя ва қарашлар ўртасида кураш ҳамон сақланиб қолмоқда. Бунда “ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр билан, жаҳолатга қарши маърифат билан” жавоб бериш орқали ёвуз ва тажавузкор ғояларнинг олдини олиш мумкин. Ёшларда бунинг учун

⁹²И.Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, - 110 б.

⁹³И.Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, - 11 б.

⁹⁴И.Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, - 12 б.

⁹⁵И.Каримов. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, - 13-14 б.

мустақил фикр ва қарашларни шакллантиришга алоҳида эътибор бериш муҳим аҳамиятга эга. Чунки фикри бор бўлса, у фикр билан фикрни, ғоя билан ғояни фарқига бора олади. Мафкуравий курашларнинг кучайиши ёт ва зарарли ғояларнинг кириб келиши фуқаролик жамияти мақсадларига ва негизларига тўғри келмайди. Ёт ва зарарли ғоялар миллий-маънавий қадриятларга ҳам уумэтироф этилган демократик қадриятларга ҳам зид. У фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, инсонни олий қадрият сифатида эътироф этиш мақсадларига мутлақо зид. Бу фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида фаол иштирок этиши каби мақсадларни амалга ошириш бундай ёвуз ғояларни олдини олишни тақозо этади. Ҳозирги дунёда “оммавий маданият” кўринишидаги турли хил зарарли ғоялар ва ахлоқсизлик кўринишларини ахлоқ деб ҳисоблашга бўлган уринишлар умумэтироф этилган ахлоқий нормаларга, хулқ-атвор принципларига зидлиги билан ҳамфуқаролик жамияти мақсадларига, озод ва эркин шахс маънавиятига тўғри келмайди. Глобаллашув давридаги бундай сохта ва бир томонлама мафкуравий хуружлар ва ахборот кўринишларини тарқатишга уриниш маънавиятимизга таҳдид эканлигини ҳисобга олиш лозим. Бундай зарарли ғояларга нисбатан бефарқ қараб бўлмайди. Президентимиз И.Каримов таъкидлаганидек, “барчамизга аён бўлиши керакки, қаердаки бепарволик ва лоқайдлик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзибўларчиликка ташлаб қўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва заиф нуқтага айланади. Ва аксинча — қаерда хушёрлик ва жонкуярлик, юксак ақл-идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади”⁹⁶.

Глобаллашув даврида маънавий таҳдидларнинг олдини олиш мамлакатимизда белгиланган фуқаролик жамиятини ривожлантириш мақсадаларига тўғри келади. Бунда фуқароларнинг юксак маънавиятини шакллантириш орқали уларнинг миллий-маънавий қадриятларига, тарихий меросимизга, демократик қадриятларга бўлган ишонч ва эътиқодини мустаҳкамлаш орқали зарарли ғояларнинг олдини олиш мумкин.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, юксак маънавият ва дахлдорлик ҳисси маънавиятни инсон ва жамият ҳаётида, фуқаролик жамияти қурилиши мақсад ва вазифаларини тушунишда муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эга. Юксак маънавият ва фуқаролик жамиятининг ўзаро боғлиқлигини қуйидаги йўналишлар орқали кўриш мумкин:

1) Маънавият инсонга хос хусусият, маънавиятни тушуниш учун инсонни билиш зарур;

2) Инсоннинг маънавият даражаси унинг дахлдорлик ҳиссини белгилайди. Инсоннинг маънавияти ҳамда дахлдорлик ҳисси қанча юқори бўлса, унинг фуқаролик жамияти масъулиятини, мақсад ва вазифаларини тушуниши ҳамда иштироки шунча юқори бўлади;

3) Инсон маънавиятли ва дахлдорлик ҳисси юқори бўлса, миллий-маънавий мерос ва қадриятларни ҳурмат қилади, унга содиқ бўлади. Бу фуқаролик жамияти учун муҳим негиздир;

⁹⁶И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2008, - 116 б

4) Инсоннинг қонунларни ҳурмат қилиши, амал қилиб, унинг ижросини таъминлаши ҳам юксак маънавиятиҳамда дахлдорлик ҳиссимезонидир;

5) Миллий ғоя мақсадлари билан фуқаролик жамияти мақсадлари муштарак;

6) Юксак маънавиятли шахс озод ва эркин шахс маънавиятидир. Озод ва эркин шахс эса фуқаролик жамиятинингфаол иштирокчидир, бунёдкордир;

7) Маънавий таҳдидлар – инсоннинг ўзлигига, маънавиятига таҳдиддир. Шунинг учун ҳам инсонни унинг ҳар қандай кўринишидан ҳимоя қилиш фуқаролик жамияти ривожланишининг устувор мақсадларига тўғри келади. Дахлдорлик ҳиссининг юқори бўлиши инсонларга хос муҳим фазилатдир.

Назорат саволлари:

1. Юксак маънавият тушунчаси,маъно –мазмуни.
2. Юксак маънавиятни фуқаролик жамияти билан боғликлиги.
3. Юксак маънавият ва фуқароларнинг дахлдорлик ҳисси.
4. Дахлдорлик ҳиссига таъсир кўрсатувчи маънавий омиллар .
5. Дахлдорлик ҳиссини англаш –фазилат эканлиги.

6 МАВЗУ: ДЕМОКРАТИК ИНСТИТУТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАРНИНГ РОЛИ ВА ЎРНИ

Режа:

- 1. Ўзбекистонда кўппартиявийликнинг ривожланиши**
- 2. Сиёсий партиялар ҳуқуқий мақоми ва вазифалари**
- 3. Демократик институтлар таснифи**

Таянч сўзлар: кўппартиявийлик, сиёсий партия, демократик институтлар, парламентдаги кўпчилик, демократик кучлар блоки, парламентдаги муҳолифат.

1. Ўзбекистонда кўппартиявийликнинг ривожланиши

Кўппартиявийлик замонавий демократик жамиятлар сиёсий ҳаётини ташкил қилишнинг асосий конституциявий тамойилларидан бири ҳисобланади. Айнан кўппартиявийлик туфайли демократиянинг сиёсий плюрализм, қонун устуворлиги, имкониятлар тенглиги каби асоскор тамойилларини ўзида мужассам этган сиёсий партиялар ва уларнинг вакиллари ўртасида доимий мулоқот таъминланади.

Мамлакат сиёсий ҳаётининг барча соҳаларини, давлат ва жамият қурилишини эркинлаштиришда, фуқароларнинг сиёсий, иқтисодий фаоллигини кучайтириш ва инсоннинг ўз қобилиятини тўла рўёбга чиқариши учун тегишли шарт-шароит яратишда, одамларнинг ўз хоҳиш-иродасини эркин ифода этиш, ўз манфаатларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқини ривожлантириш ва амалда намоён қилишда, жамиятимизда мавжуд бўлган турли манфаатларини рўёбга чиқариш ва ҳимоя қилиш ҳуқуқини ривожлантириш ва амалда намоён қилишда, жамиятимизда мавжуд бўлган турли манфаатлар, қарама-қарши кучлар ва ҳаракатлар ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган самарали механизмни шакллантиришда кўппартиявийлик тизими муҳим роль ўйнайди.

Кўппартиявийлик тизимини янада мустаҳкамлаш ва партиялараро рақобатни ривожлантириш учун партия ўз электоратига эга бўлмоғи, **“давлат ва жамият қурилишининг асосий масалалари, мамлакатда юритилаётган ички ва ташқи сиёсат бўйича аниқ-равшан позицияси билан, сайловда мазкур партия учун овоз берадиган одамлар манфаатларини қатъий ҳимоя қилишга қодирлиги билан сайловчилар ўртасида обрў”**⁹⁷ қозонмоғи энг муҳим шартлардан ҳисобланади.

Шунингдек, мамлакатимиз Президенти Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 21 йиллигига

⁹⁷И.А.Каримов. Амалга ошираётган ислохотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти қуриши – ёруғ келажакимизнинг асосий омилидир. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Т., “Ўзбекистан”, 2013

бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида таъкидланганидек, “**ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий тараққиётнинг аниқ устувор йўналишларини белгилаб олишда сиёсий партияларнинг ролини кескин кучайтириш, мамлакатимизни ислоҳ этиш ва модернизация қилиш бўйича стратегик вазифаларни ҳал этишда уларнинг иштирокини кенгайтириш**”⁹⁸ изчил амалга оширилаётган демократик янгиланишларнинг муҳим омили ҳисобланади.

“Партия” сўзи латинча “part” сўзидан келиб чиққан бўлиб, “иш”, “қисм” деган маъноларни англатади. Сиёсий партия — аҳолининг, синфнинг, ижтимоий қатлам ёки қатламларнинг бир қисми. Илмий нуқтаи назардан

Сиёсий партия жамоат бирлашмаси шаклида ташкил этилувчи ва фаолият юритувчи фуқаролик жамиятининг ўзига хос институти бўлиб, у муҳим ижтимоий-сиёсий ва вакиллик вазифаларини амалга оширади.

сиёсий партиялар учун берилган қуйидаги таърифни асос сифатида қабул қилиш мумкин: **сиёсий партия**– фуқароларнинг энг фаол, муштарак мафкура асосида боғланган, давлат ҳокимиятини қўлга киритиш, уни сақлаб қолиш ва амалга оширишга интилувчи қисми, ихтиёрий иттифоқи. Сиёсий партиялар жамоат

бирлашмаси шаклида ташкил этилувчи ва фаолият юритувчи фуқаролик жамиятининг ўзига хос институти бўлиб, у муҳим ижтимоий-сиёсий ва вакиллик вазифаларини амалга оширади.

Замонавий сиёсатшуносликда сиёсий партиянинг ўзига хослигини ифодаловчи қуйидаги бир қатор жиҳатлари ажратиб кўрсатилади:

- ҳар қандай партия аҳоли гуруҳлари ва аниқ ижтимоий қатламнинг манфаат ва интилишларини ифода этувчи *мафкура эгаси ва унинг тарғиботчиси* ҳисобланади;

- сиёсий партия – кишиларнинг *тартибли ва давомли бирлашувини таъминловчи* республика, вилоят, туман ва шаҳар даражасида фаолият юритувчи ташкилотдир;

- *сиёсий партиянинг мақсади* – ўзининг электорати манфаатларини ифодаловчи дастурий мақсадларини илгари суриш имкониятига эга бўлиш учун давлат ҳокимияти вакиллик органларида кўпчилик ўринни эгаллаш ҳисобланади;

- ҳар бир сиёсий партия ўзининг хайрихоҳлари сафини кенгайтиришга ҳаракат қилади, яъни сайловлар даврида имкон қадар кўпроқ сайловчиларни ўз томонига оғдириш бўйича иш олиб борса, сайловлар оралиғида эса партияга тарафдорларни жалб қилиш ҳамда уларнинг таркибидан партия аъзолари ва фаолларини танлаш ҳамда тайёрлаш чора-тадбирларини амалга оширади⁹⁹.

⁹⁸И.А.Каримов. Амалга ошираётган ислохотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти қуриш – ёруғ келажакимизнинг асосий омилидир. Президент Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Т., “Ўзбекистан”, 2013

⁹⁹Қаранг: Lapalombara J., Weiner M. Origin and Development Political Parties / J.Lapolombara, M.Weiner (eds.) PoliticalPartiesandPoliticalDevelopment.Princeton; N.Y., 1966.P. 33-40.

2. Сиёсий партиялар ҳуқуқий мақоми ва вазифалари

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида **сиёсий партияларнинг мақоми**, уларнинг фуқаролик жамияти ҳаётидаги роли ва ўрнини белгилаб берувчи қуйидаги энг муҳим меъёрларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- фуқароларнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқи¹⁰⁰;

- фуқароларнинг касаба уюшмаларига, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқи¹⁰¹;

- демократик принциплар асосида сиёсий партияларни ташкил этиш ва фаолият юритиш кафолати¹⁰²;

- сиёсий партияларнинг турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифодалаши ва ўзларининг демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этиши¹⁰³;

- партия фаолиятидаги чекловлар: конституциявий тузумни зўрлик билан ўзгартиришни мақсад қилиб қўювчи, республиканинг суверенитети, яхлитлиги ва хавфсизлигига, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларига қарши чиқувчи, урушни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қилувчи, халқнинг соғлиғи ва маънавиятига тажовуз қилувчи, шунингдек ҳарбийлаштирилган бирлашмаларнинг, миллий ва диний руҳдаги сиёсий партияларнинг ҳамда жамоат бирлашмаларининг тузилиши ва фаолияти таъқиқланади¹⁰⁴;

- сиёсий партиялар сайловларда иштирок этиши ва сайловчиларнинг хоҳиш-иродасини шакллантиришда кўмаклашади.

Кўпгина бошқа демократик мамлакатлар сингари Ўзбекистонда ҳам сиёсий партиялар депутатликка номзодларни илгари сурувчи, сайлов якунлари бўйича парламентда ва маҳаллий ҳокимият вакиллик органларида ўз вакилларига эга бўлувчи ҳамда уларга партиянинг доимий электорати манфаатларини ифода этиш ва дастурий устуворликларини амалга ошириш учун амалий имкониятлар яратувчи асосий институт ҳисобланади.

Шундай экан, фуқаролик жамияти институти ҳисобланувчи сиёсий партия, биринчи навбатда, *вакиллик демократиясининг муҳим бўғини* бўлиб, қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- сайловларда фуқароларнинг онгли ва фаол иштирокини таъминлаш;

- турли ижтимоий гуруҳлар манфаатларини ифода этишда давлат ҳокимияти ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасида воситачилик қилиш;

- ўз электоратининг тегишли манфаатларини ҳимоя қилувчи концепция, лойиҳа ва дастурларни ишлаб чиқиш ва илгури суриш.

¹⁰⁰Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 32-модда, 1-қисм.

¹⁰¹Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 34-модда, 1-қисм.

¹⁰²Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 56- ва 58-моддалар.

¹⁰³Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 60-модда.

¹⁰⁴Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 57-модда.

Мазкур вазифаларни амалга оширишлари учун партияларга конунчиликда қуйидаги ҳуқуқлар белгиланган:

- ўз фаолияти тўғрисидаги ахборотни эркин тарқатиш, ўз ғоялари, мақсадлари ва қарорларини тарғиб қилиш;

- сайлаб қўйиладиган давлат органларидаги ўз вакиллари орқали тегишли қарорларни тайёрлашда иштирок этиш;

- конунда белгилаб қўйилган тартибда Ўзбекистон Республикаси Президенти, давлат ҳокимияти органлари сайловларида иштирок этиш;

- партия фаолияти билан боғлиқ йиғилишлар, конференциялар ва бошқа тадбирларни ўтказиш;

- конун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда оммавий ахборот воситалари таъсис этиш ва бошқа оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш;

- Ўзбекистон Республикасининг сиёсий партиялари билан иттифок (блок) тузиш, улар билан ва бошқа жамоат бирлашмалари билан шартнома муносабатлари ўрнатиш¹⁰⁵.

Партия ўз низоми асосидаги фаолиятида ушбу ҳуқуқлардан фойдаланиш жараёнида қуйидаги ижтимоий-сиёсий вазифаларни ҳам бажаради:

- фуқароларнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш, уларда масъулиятли фуқаролик ахлоқини шакллантиришга кўмаклашади;

- партия ўзининг тадбирлари, ижтимоий лойиҳалари орқали (хусусан, фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан ҳамкорликда), шунингдек, юқори билим ва савияга эга бўлган фуқароларни партия ишига жалб қилиш орқали фуқароларнинг ижтимоий ва сиёсий ҳаётда фаол иштирок этишига кўмаклашади;

- партия доимий электоратини ўйлантираётган долзарб иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни аниқлаш, уларни самарали ҳал қилишга йўналтирилган лойиҳа ва дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда сайлаб қўйиладиган ҳокимият органларида ўзининг вакиллиги орқали уларни илгари суради.

Сиёсий партиянинг моҳияти партиянинг ижтимоий таркиби ва ижтимоий негизи; партия раҳбариятининг таркиби, манфаатлари ва мақсадлари; ташкилотнинг дастурий қоидалари; унинг сиёсий хатти-ҳаракатларининг объектив йўналтирилганлиги каби хусусиятларга чамбарчас боғлиқдир. Сиёсий партия моҳиятининг энг муҳим кўрсаткичи унинг охири-оқибатда кимнинг ва қандай кучларнинг манфаатлари ҳамда қарашларини ифода этиши, ҳимоя қилиши ва ўз кундалик фаолиятида амалга оширишидир.

Сиёсий партиянинг жамиятдаги функциялари ҳаётдаги масалани ўрганиш унинг сиёсий тараққиётдаги ўрни ва ролини тушуниб етиш, мақсадларини яхшироқ тасаввур этишга ёрдам беради. Жамият сиёсий тизимида сиёсий партиялар қуйидаги асосий функцияларни бажарадилар:

¹⁰⁵“Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни, 12-модда.

- сиёсий мақсадни белгилаш. Мафқурани ва дастурларни ишлаб чиқарар экан, партиялар стратегияни белгилашга, фуқароларни муқобил ва бошқа хатти-ҳаракатларнинг ҳам мумкинлигига ишонтиришга интиладилар;

- ижтимоий манфаатларни ифода этиш ва саралаш. Манфаатларни гуруҳлар ҳам ифода этишлари мумкин, лекин фақат партияларгина уларни марказий давлат органларининг қарорларига таъсир кўрсатадиган шаклда бир бутун қилиб бирлаштира оладилар;

- фуқароларни сафарбар қилиш ва ижтимоийлаштириш. Партиялар ўз фаолиятининг узоқ муддатли ижтимоий ва ғоявий-психологик асосини яратадилар, оммавий ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда тегишли ижтимоий фикрни шакллантирадилар;

- ҳукмрон элитани шакллантириш. Ҳокимиятнинг маҳаллий органларини, ҳукуматнинг аввал яширин, сўнгра эса реал таркибини шакллантирадилар; ҳокимиятнинг ваколатли органлари билан жамият ўртасида алоқаларни таъминлайдилар; бошқа сиёсий институтлар билан бирга давлат бошқаруви ва ижтимоий бошқарув механизмини шакллантирадилар, ҳукумат тузилмалари ва механизмларининг барқарорлигини таъминлайдилар;

- сиёсий ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш. Сиёсий партиялар фаолиятининг асосий йўналишлари орасида дастурий қоидаларни, ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий стратегияни ишлаб чиқишни алоҳида ажратиб кўрсатиш лозим бўлади. Ҳозирги замон стратегиясини ишлаб чиқишга малакали кадрлар жалб этилади.

Партияларнинг фуқароларни ижтимоийлаштириш борасидаги фаолияти уларнинг пировард мақсадлари ва уларга ваколат берган ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари билан боғлиқ. Ҳукмрон партиялар улар ҳимоя қилаётган кадрларнинг ижобий қабул қилинишини, улар тутаётган йўлнинг кенг ижтимоий кўллаб-қувватланишини таъминлайдиган ижтимоийлашувни амалга оширишга интиладилар.

Ҳар бир партия учун тегишли ижтимоий бирлашмаларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш ваколати жуда муҳимдир. Ушбу функциянинг мазмунини мазкур манфаатларни ифодалашнинг сиёсий воситаларини таъминлаш, уларни мақсадлар ва идеаллар шаклида баён қилиш ҳамда сиёсатнинг бошқа субъектлари билан ўзаро таъсир жараёнида ҳимоя қилиш ташкил этади. Манфаатларни ифода этиш ваколати функцияси турли катламлар ва гуруҳларнинг ўзига хос манфаатларини мувофиқлаштириш асосида ижтимоий бирликларнинг умумий манфаатларини жамлаш йўли билан ҳамда давлат органларини эгаллаш ва улар устидан назорат ўрнатиш ёки сиёсий қарорлар қабул қилиш ва амалда ҳукмронлик қилиш жараёнида ушбу органларга тазйиқ ўтказишнинг турли шакллари воситасида амалга оширилади.

Партия сиёсий тизимнинг ва умуман, жамият ривожланишининг мақсадлари ва сиёсий мезонларини белгилашда муҳим роль ўйнайди. Бу функциянинг бажарилиш ҳажми ва самарадорлиги партиянинг сиёсий тизимдаги мавқеига боғлиқ бўлади. Бу борада энг катта имкониятларга

хукмрон партиялар эгадирлар. Улар бутун ижтимоий тизимнинг ҳаракат йўналишини белгиловчи сиёсатни ишлаб чиқадилар ва шакллантирадилар. Партиянинг сиёсий йўлни ишлаб чиқишда иштирок этиш даражаси, бу функциянинг амалга оширилиш ҳажми ва самарадорлиги партиянинг мавжуд сиёсий тизимдаги мавқеини белгиловчи кўрсаткичлар ҳисобланади. Партиянинг ташкилотчилик функцияси муайян кадрлар сиёсатида, яъни партиянинг ўзида, бошқа давлат ва жамоат ташкилотларида кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйишдан иборат фаолиятда ўз ифодасини топади. Ўзининг сиёсий кадрлари орқали партия давлат аппаратида ва бошқа ташкилотларда ўз сиёсатини ўтказди, сиёсий тизимнинг бошқа институтларига ўз таъсирини ёяди.

Партия сафларининг бирлиги ва ҳамжиҳатлигини таъминлаш, партия аъзолари ва тарафдорларини ўзаро яқинлаштирувчи қадриятлар ва меъёрларни ишлаб чиқиш, раҳбарликни амалга ошириш ва партия фаолиятини бошқаришга қаратилган партия ички фаолияти жуда муҳимдир.

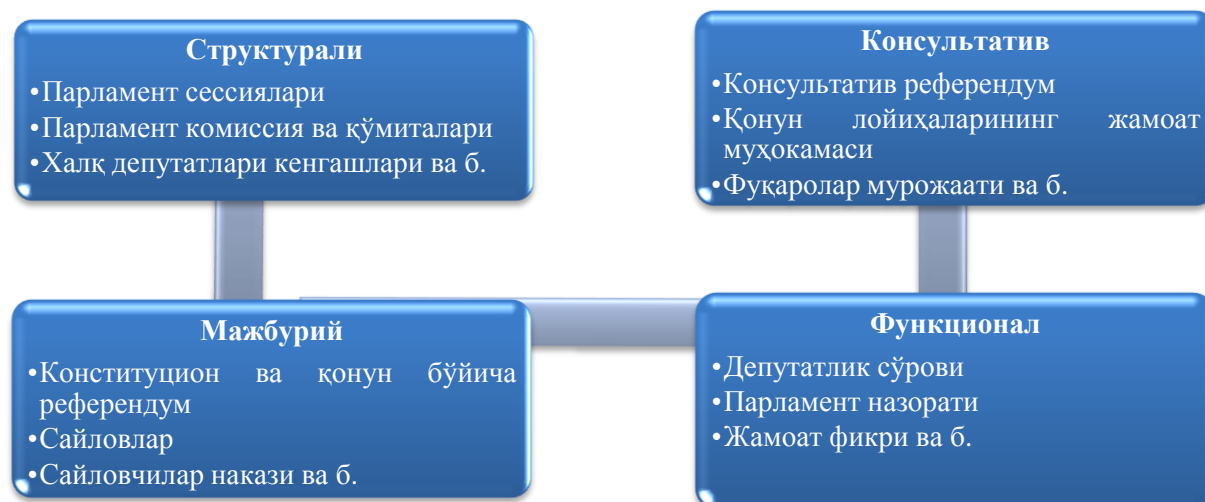
Сиёсий партиялар фаолиятининг муҳим йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- тегишли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини аниқлаш, баён қилиш ва асослаш, уларни фаоллаштириш ва интеграциялаш;
- сиёсий доктриналар ва дастурлар яратиш;
- давлатда ҳокимият учун курашга ва давлатнинг фаолият дастурларини яратишда, давлат ҳокимиятини амалга оширишда иштирок этиш;
- умуман, жамиятни ёхуд унинг бир қисмини сиёсий жиҳатдан тарбиялаш, ижтимоий фикрни шакллантириш;
- давлат аппарати, касаба уюшмалари, жамоат ташкилотлари учун кадрлар тайёрлаш ва уларни юқори мансабларга кўтариш;
- партия ичидага ташкилий фаолият.

3. Демократик институтлар таснифи

Демократик институтлар – бу, давлат ва жамиятда демократик тузумни шакллантирувчи демократик тамойилларни амалга оширишнинг ташкилий шакллари ҳисобланади. Умумий демократик институтларга юқори давлат органларининг сайланиши, сайловчилар ёки депутатлар олдида сайлаб қўйиладиган органларнинг масъулияти ва ҳисобдорлиги, ваколат муддати тугаганида сайлаб қўйиладиган давлат вакиллик органлари таркибининг алмашилиб туриши кабиларни киритиш мумкин.

Демократик институтларнинг шакллари

Ҳар бир мамлакат демократик институтларни, хусусан парламентаризм ва кўппартиявийликни шакллантиришда ўз йўлига эга. Ўзбекистон ҳам бундан мустасно эмас. Ўзбекистон танлаб олган йўлнинг ўзига хослиги собиқ совет тоталитар, яккапартиявийлик тизимининг узоқ вақт ҳукмронлик қилганлиги билан изоҳланади. Мустақилликнинг илк йилларидаёқ яккапартиявий диктатга барҳам берилди ва кўппартиявий сиёсий тизимни шакллантириш мақсад қилиб олинди. Якка партия ҳукмронлиги бартараф этилгандан сўнг жамиятимизда сиёсий плюрализмнинг вужудга келиши, сиёсий партияларнинг шаклланиши билан боғлиқ жараёнлар шиддат билан бошланиб кетди. Бироқ бу йўл бирданига ёки дабдурустдан, бирор-бир хорижий мамлакат андозасини қабул қилиш эвазига эмас, балки аста-секинлик билан, босқичма-босқич амалга оширилиши белгилаб олинди.

1992 йил 8 декабрда Республика Конституцияси қабул қилингандан сўнг, сиёсий партияларнинг шаклланиши учун муҳим ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилди. Қисқа фурсат ичида мамлакатимизда ҳуқуқий асосда, парламентда фаолият кўрсатувчи партияларнинг шаклланиш жараёни содир бўлди.

Мустақиллик йилларида республикада сиёсий институтларнинг мафкураларнинг, фикрларнинг хилма-хиллигига асосланган ва фуқароларнинг давлат ва жамият ишларини бошқаришда кенг иштирок этишини таъминлайдиган янги демократик сиёсий тизимнинг негизлари вужудга келди. Демократик жамиятнинг муҳим омилларидан бири бўлган кўппартиявийлик туфайли мустақиллик йилларида Ўзбекистонда сиёсий партиялар ва жамоат бирлашмалари вужудга келиб, улар ижтимоий-сиёсий тараққиётнинг объектив жараёнига айландилар.

Республикада кўппартиявийликнинг шаклланиш жараёнини ҳар бири муайян воқеа билан ажралиб турадиган қуйидаги бешта босқичга бўлиш мумкин:

1) 1991-1994 йй.: якка партиявийликнинг тугатилиши ва кўппартиявийликнинг шаклланиши учун зарур бўлган шарт-шароитларининг яратилиши;

2) 1995-1999 йй.: кўппартиявийликнинг қонунчилик асослари яратилиши ва янги партияларнинг ташкил топиши. “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги (26.11.1996 й.), “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги (14.04.1999 й.) Ўзбекистон Республикаси Қонунларининг қабул қилиниши;

3) 2000-2004 йй.: сиёсий тажриба тўплаш ва молиявий мустақилликни таъминлаш, доимий электоратни белгилаб олиш. “Қонун лойиҳаларининг умумхалқ муҳокамаси тўғрисида”ги (14.12.2000й.), “Ўзбекистон Республикасининг референдуми тўғрисида”ги (30.08.2001 й.), “Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий тамойиллари тўғрисида”ги (04.04.2002), янги таҳрирдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги (29.08.2003 й.) Ўзбекистон Республикаси Қонунларининг қабул қилиниши,

4) 2005-2006 йй.: сиёсий партиялар парламент назоратининг кучайиши, конструктив муҳолифатнинг шаклланиши;

5) 2007 йилда то ҳозирги кунга қадар: сиёсий партиялар фаолияти “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида” Ўзбекистон Республикасининг янги Конституциявий қонуни асосида (11.04.2007 й.) янада жадаллашуви, сиёсий партияларнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига бўлиб ўтган сайловлардаги иштироки, партиялараро рақобатнинг кучайиши.

Сиёсий партиялар сайловларда иштирок этиб, тегишли органларга ўз вакилларини ўтказиш орқали давлат ҳокимияти органлари фаолиятида иштирок этади. Шу билан бирга сиёсий партиялар замонавий жамият тизимининг муҳим қисми бўлиб, улар давлатнинг сиёсий йўналишини белгилашда иштирок этади, ҳукуматнинг вакиллик ва ижро этувчи муассасаларини шакллантиради. Ҳуқуқий-демократик давлат қуриш, кучли фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида кўппартиявийликнинг ривожланишига, мустақил, фаол аҳолининг кенг қатлами томонидан қўллаб-қувватланадиган сиёсий партиялар ва бошқа жамоатчилик ташкилотларининг шаклланиши учун шарт-шароитлар яратилишига катта аҳамият берилди.

Алоҳида таъкидлаш керакки, “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий Қонуннинг қабул қилиниши мамлакатда фуқаролик жамияти институтларини янада ривожлантириш учун ҳуқуқий асосларни мустаҳкамлаб, сиёсий партиялар демократик тамойиллар асосида фаолият юритишлари учун имкониятлар яратди. Дарҳақиқат, 2-моддасида сиёсий партиялар фракцияси сиёсий партиядан кўрсатилган депутатлар томонидан партия манфаатларини Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида ифодалаш мақсадида тузиладиган ва белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган депутатлар бирлашмаси эканлиги, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида кўпчилик ўринни эгаллаган

сиёсий партия фракцияси парламентдаги кўпчиликни ташкил этиши, ўз дастурий мақсадли вазифаларининг яқинлигидан ёки мослигидан келиб чиққан ҳолда блок тузадиган бир нечта сиёсий партиялар фракциялари ва Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар ҳам парламентдаги кўпчиликни ташкил этиши мумкинлиги каби қоидалар ўз аксини топди.

Мамлакатимизда сиёсий партиялар фаолиятини эркинлаштиришга доир ислохотлар натижасида уларнинг жамиятдаги ўрни анча юксалиб бормоқда. Сиёсий партияларнинг демократик тамойиллар асосида фаолият кўрсатишларини таъминлаш мақсадида уларнинг қонунчилик асослари янада ривожлантирилди. Икки палатали парламентни шакллантириш ислохотларини амалга ошириш билан боғлиқ ҳолда сиёсий партиялар Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси депутатлари ва маҳаллий вакиллик органлари депутатлари номзодларини танлаш ва кўрсатиш, сайлов кампанияларини ўтказишда асосий сиёсий институт функциясини бажаришга ўтдилар.

Ҳар қандай давлатда вакиллик демократияси шаклланишини сиёсий партияларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Шунинг учун мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-ҳуқуқий ислохотлар жараёнида сиёсий партияларнинг ролини оширишга катта аҳамият бериб келинмоқда. Улар фаолиятининг қонуний асослари мустаҳкамланиб, ваколатлари кенгайтирилмоқда. Натижада сиёсий партияларнинг ислохотлар ижтимоий самарасини янада оширишда масъулияти кучайиб, ҳозирда хорижий мамлакатлар олимлари, халқаро экспертлар Ўзбекистонда парламент фаолиятини такомиллаштириш ўзига хос янги босқичга кўтарилганини эътироф этмоқда.

2002 йил 4 апрелдаги “Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий тамойиллари тўғрисида”ги Конституциявий қонун асосида профессионал тарзда фаолият юритувчи Қонунчилик палатаси ва ҳудудлар манфаатларини ифодаловчи Сенатдан таркиб топган икки палатали парламент ташкил этилди. Шу орқали демократик ислохотларни изчиллик билан амалга оширишда сифатли қонунлар қабул қилиш имконияти кенгайди, қонун ижодкорлиги ва уларнинг ижросини назорат қилиш бўйича барқарор механизм шаклланди.

Парламент ҳокимиятининг амалий ролини кучайтиришда кўппартиявийлик тизимининг ривожланишига, сиёсий партиялар фаоллигининг кескин ошишига, улар ўртасида рақобат асосидаги кураш кучайишига шароит яратиб бериш муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда қонунларимизда мамлакатимизда ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрлар хилма-хиллиги асосида ривожланиши белгилаб қўйилган, сиёсий партияларнинг кенг кўламда ижтимоий-сиёсий фаолият юритиши кафолатланган. Энг муҳими, ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи ва ижро этувчи тармоқлари ўртасидаги ўзаро мутаносиблик ҳамда манфаатлар мувозанатини таъминлашда сиёсий партиялар иштирокининг қонуний асослари мустаҳкамланди.

Юртимизда сиёсий партияларнинг давлат ва жамият ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти босқичма-босқич кучайтирилиб, унинг ҳуқуқий асослари мустаҳкамланиб борилди. 2004 йилдан амал қила бошлаган “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги Қонун бу борада ниҳоятда муҳим қадамлардан бири бўлди. 2007 йилда қабул қилинган “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги Конституциявий қонун эса сиёсий партиялар фаолиятини сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқди.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва кўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонун партиялараро, хусусан, фракциялараро рақобатнинг ҳуқуқий механизмларини янада ривожлантирди. Унга кўра, қонун лойиҳаларини Қонунчилик палатасида кўриб чиқишнинг барча босқичларида сиёсий партиялар фракциялари иштирокининг процессуал механизми мустаҳкамланди. Эндиликда қонун лойиҳаси бўйича масъул қўмита фракцияларнинг қонун лойиҳасига доир фикрлари ва таклифларисиз қонун лойиҳаси юзасидан ўз хулосасини чиқариш ҳуқуқига эга эмас. Сиёсий партиялар фракцияларининг қонун лойиҳасига доир фикрлари ва таклифлари инобатга олинади, шунингдек, Қонунчилик палатаси мажлисларида лойиҳаларни кўриб чиқиш жараёнида маърузачи барча ўқишларда фракцияларнинг фикрлари ва таклифларини депутатларга етказди. Мазкур меъёрларнинг белгиланиши қонун ижодкорлиги жараёнида фракциялар ўртасида рақобат муҳитининг амалда кучайишига хизмат қилади.

Партиялар ўртасидаги сайловолди кураши парламентнинг кундалик фаолиятида ҳам давом этиши, ғоя ва дастурлар беллашувининг доимий тус олиши партиялар ўз олдига кўйган мақсад-муддаоларига эришишини тامينлашга хизмат қилади. Шунинг билан бирга сиёсий партиялар мамлакатда амалга оширилаётган, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ислохотлар жараёнининг талаблари билан узвий боғлиқ бўлган, узоқ истиқболга мўлжалланган ўз дастурига эга бўлиши, айни пайтда, уни замон билан ҳамнафас такомиллаштириб бориши талаб этилади.

Шунингдек, дастурий мақсад ва вазифалари доирасида қонунлар ижроси самарадорлигини кузатиш, ўз электорати муаммоларини, ҳуқуқий тартибга солиниши лозим бўлган ижтимоий муносабатларнинг доирасини ўрганиб бориш асосида сиёсий партиянинг тизимлашган ғоялар базасини тўлдириб бориши ҳаётий аҳамиятга эгадир. Бунда, албатта, электорат билан иш олиб боришнинг замонавий усуллари, умумэътироф этилган сиёсий технологиялардан кенг фойдаланиш, партиялараро баҳс-мунозараларни оммавий ахборот воситалари орқали ҳам фаол олиб бориш муҳим ўрин тутди.

Ҳозирга пайтда республикада тўртта сиёсий партия фаолият кўрсатмоқда. Булар Ўзбекистон халқ демократик партияси (ХДП), “Адолат” социал-демократик партияси (АСДП), “Миллий тикланиш” демократик

партияси (МТДП), Ўзбекистон тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати — Либерал-демократик партияси (ЎзЛиДеП)дир.

Ўзбекистон халқ демократик партияси. 1991 йил 1 ноябрда ташкил қилинган. ХДПнинг II съезди 1994 йил 1 ноябрда бўлиб ўтди. У Ўзбекистон Олий Мажлиси ва халқ депутатларининг маҳаллий Советларига сайловлар ўтказилиши билан боғлиқ равишда Низомда белгиланган муддатдан илгари чақирилди. Унда Партия сайловолди дастурининг масалалари, парламент депутатларига номзодлар кўрсатилиши, унинг Низомига ўзгартиришлар киритилиши кўриб чиқилди.

Ўзбекистон Халқ демократик партияси Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий кўллаб-қувватлашга ва ҳимояга муҳтож фуқаролари манфаатларини ифодалайди ва ҳимоя қилади. Энг аввало, булар иқтисодиётда банд бўлмаган меҳнатга лаёқатли аҳоли, ижтимоий кўллаб-қувватлашга эҳтиёж сезадиган ва ишга жойлашишда қийинчиликларга дуч келаётган одамлардир. Булар – педагоглар, врачлар, бошқа ижтимоий соҳаларнинг ходимлари ва мутахассислари, кам таъминланган ва кўп болали оилалар, пенсионерлар ҳамда имкониятлари чекланган кишилар.

Шуни айтиш жоизки, бугунги кунга келиб ХДП сафларида 400 мингдан ортиқ (2015 й.) аъзолар бор. Партия аъзоларининг ярмидан кўпини хизматчилар, 40 фоиздан ортиғини аёллар, аъзоларнинг 50 фоизини ёшлар ташкил қилади. Зиёлилар, хизматчилар ва талабалар аъзоларнинг 50 фоиздан кўпини, 40 фоизини моддий ишлаб чиқаришда бандлар, 10 фоизини нафақадагилар ва уй бекалари ташкил қилади. Партиядаги ишни 60 дан ортиқ миллат вакиллари — ўзбеклар, қорақалпоқлар, қozoқлар, тожиклар, руслар, украинлар, татарлар, уйғурлар, туркманлар, қирғизлар, корейслар ва хоказолар юритадилар.

Партиянинг матбуот органлари ўзбек ва рус тилида чоп этиладиган газеталар “Ўзбекистон овози” ва “Голдос Узбекистана” газеталаридир.

1995 йил февралда ташкил қилинган **“Адолат” социал-демократик партияси** таркибида фан-техника зиёлилари, муҳандис ва олимлар, давлат муассасалари ишчилари етарли даражада кенг ифодаланган.

Ўзбекистон “Адолат” социал-демократик партиясининг асосий мақсадлари куйидагилардан иборат:

- кучли ижтимоий-ҳуқуқий давлат барпо этиш;
- адолатли фуқаролик жамиятини яратиш;
- ижтимоий йўналтирилган бозор иқтисодиёти ривожланишига таъсир қилиш;
- жамиятда ижтимоий адолат тамойилларини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини мустаҳкамлаш.

Ўзбекистон “Адолат” СДП ҳозирда ўз тараққиётининг янги сифат босқичида турибди. Бу партия сафларининг минтақалардаги сонининг ортиши ва ташкилий мустаҳкамлашувида намоён бўлмоқда. Ҳозирда Ўзбекистон “Адолат” СДП сафларида салкам 120 мингга яқин аъзони (2015 й.) бирлаштириб, Ўзбекистоннинг 188 аҳоли ҳудудида 3000 дан ортиқ

бошланғич ташкилотга эга. Ўз навбатида, бу партия ижтимоий базасининг кенгаётганлигидан далолат беради.

“Адолат”СДП, аввалдан ўзининг тутган ўрнини, социал-демократизмнинг умумжаҳон мафкуравий оқими билан солиштиради. “Адолат” ижтимоий-сиёсий ва ҳуқуқий газетаси партиянинг бош матбуот органидир.

1995 йил май ойида “**Миллий тикланиш**” демократик партияси ташкил қилинди, унинг асосий мақсади — миллий ўз-ўзини англашни ривожлантириш жараёнларини фаоллаштириш, аҳолини ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ва ҳоказо. “Миллий тикланиш”ДП ўз дастурида консерватив жиҳатларга таяниб, ўзини фуқароларнинг миллий рух, дунёқараш, миллий англаш ва ватанпарварликка асосланган нуктаи назарлари ва манфатларини бирлаштирувчи, сиёсий ташкилот, деб таърифлайди.

Партиянинг ўз олдига қўйган мақсади:

– Ўзбекистон Республикаси фуқароларида миллий ўзликни англашнинг ўсиши, миллий ғурур, Ватанга муҳаббат ва садоқат туйғусини шакллантириш ҳамда мустаҳкамлаш учун қулай шароитлар яратиш;

– ўз сафида юрт ватанпарларини бирлаштириш, уларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини Ўзбекистон манфаатлари ҳамда унинг халқаро обрў-эътиборини ошириш йўлида сафарбар этиш;

– ёшларни ўз Ватанини ҳурмат қилиш, севиш ва у билан фахрланиш, ҳар қандай шароитда миллий мустақиллини, халқнинг қадриятлари, анъана ва урф-одатларини асраш ва ҳимоя қилиш руҳида тарбиялаш, шунингдек, унинг маънавий эҳтиёжлари ва қизиқишларини чеклашга бўлган уринишларга қарши курашишга таъсирчан ҳисса қўшиш.

Ўзбекистон “Миллий тикланиш” демократик партияси халқимизни комил миллат мақомига олиб чиқишни ўзининг муқаддас мақсади деб ҳисоблайди. Миллий уйғониш, тикланиш ва юксалиш орқали Ўзбекистон халқи ер юзидаги ҳеч бир халқдан кам бўлмагани ва кам бўлмаслигини кўрсатишга интилади. Бугунги кунда “Миллий тикланиш” ДП унинг ўз атрофига жипслаштирган сафдошларининг сони 190 000 га яқин (2015 й.).

1995 йил июн ойидан партия “Миллий тикланиш” газетасига эга. Ушбу газетанинг турли бўлимлари миллий ва умумбашарий бойликларни тиклашга, ёшларни тарбиялашга, миллий тикланиш ғояларини тарғибот қилишга қаратилган.

Мамлакатимиздаги энг ёш сиёсий партия – **Ўзбекистон ишбилармонлар ва тадбиркорлар ҳаракати - Либерал-демократик партияси** (ЎзЛиДеП) ҳисобланади. У 2003 йил 15 ноябрда ташкил топган. Кичик бизнес вакиллари ва хусусий тадбиркорлар, фермерлар, моддий ва интеллектуал мулк эгалари ҳамда ўрта синфни ташкил этувчи бошқа табақалар ушбу партиянинг электоратини ташкил этади. ЎзЛиДеП мамлакатимизда либерал-демократик йўналишдаги илк сиёсий партия ҳисобланади.

ЎзЛиДеПнинг ўз олдига қўйган мақсадлари:

– биринчидан. Сиёсий куч сифатида бирлашган ҳолда тадбиркорлар ва ишбилармонларнинг янада кенгроқ фаолият юритишлари учун янги имкониятлар очиш, уларнинг истиқболини ҳам назарий, ҳам амалий жиҳадан асослаб бериш, жамиятнинг ушбу табақаси манфаатларини ҳимоялаш баробарида унинг эртанги кунини таъминлаш;

– иккинчидан. Партиянинг куч ва имкониятларини бошқа сиёсий партия ва ҳаракатлар билан ҳамкорликда мамлакатнинг миллий манфаатлари ва тараққиётининг стратегик истиқболларига жавоб берадиган бозор иқтисодиётига асосланган демократик, ҳуқуқий давлат қуриш, фуқаролик институтларининг ривожига кенг йўл очиб бериш ва демократик кадриятларни халқимиз, аввало, ёшлар онги ва ҳаётига сингдиришга қаратилган ҳаракат дастурини ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этиш;

– учинчидан. Партиянинг давлат бошқаруви, жамиятда шаклланаётган қарашларга таъсир ўтказиш, сиёсий ва иқтисодий ислохоталарни амалга оширишдаги иштирокини таъминлаш. Давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий тараққиёти билан боғлиқ муаммоларни ҳал қилиш, Ўзбекистоннинг халқаро обрўини ошириш, юртимизда тинчлик ва осойишталикни сақлаш, миллатлараро ва фуқаролараро аҳиллик ва тотувликни мустаҳкамлаш ишида фаол қатнашиш, Ёшларимизни Ватанга муҳаббат ва садоқат, ўз элим, ўз юртим, жон Ўзбекистоним, дея ғурурланиб яшаш руҳида тарбиялашга муносиб ҳисса кўшиш, ҳар қандай шароитда мустақиллик йўлимиз, кадриятларимиз, миллий ва диний анъаналаримиз, урф-одатларимизни кадрлаш, шу билан бирга, бошқа миллат ва элатлар кадриятларини камситишга йўл қўймаслик, бундай хуружларга қарши изчил кураш олиб бориш;

– тўртинчидан. Ўзи учун сиёсий платформа деб танлаб олган либерал-демократик ғоя ва мақсадларни ўз фаолияти орқали кенг омма онгига сингдириш, бу борада сафини кенгайтиришга йқналтирилган ҳар томонлама чуқур ўйланган партия сиёсатини тарғиб қилиш ишларини амалга ошириш.

Бугунги кунда ЎзЛиДеПнинг 270 000 дан ортиқ аъзоси (2015 й.) бор. Ушбу партиянинг Олий Мажлис Қонунчилик палатасидаги фракцияси энг кўп сонли бўлиб, 2014 йилги парламент сайловларидан сўнг 52 нафар депутатдан иборат.

Партиянинг матбуот органи “XXI аср” газетаси ҳисобланади.

Кўриб турибмизки, Ўзбекистонда партиявий тизим тадрижийлик асосида, бир маромда ўз такомилга етиб бормоқда. Масалан, 1994 йилга Парламент сайловларида ҳокимият органлари ва аҳолининг ташаббускор гуруҳларидан 167 нафар депутат сайланган бўлса, 1999 йилги Парламент сайловларида уларнинг сони 125 тагача қисқарди. 2004 йилги Парламент сайловларида сайланган депутатларнинг 90 фоизидан кўпроғи сиёсий партиялар томонидан кўрсатилган номзодлардир. 2009 йилги сайловлардан бошлаб эса Ўзбекистон Экологик ҳаракатидан 15 нафарлик квота асосида сайланадиган депутатлардан ташқари қолган барча депутатлар партиявий мансублик асосида сайлана бошладилар. Бу эса сиёсий ҳаётда сиёсий

партияларнинг вазни ва нуфузи тобора ошиб бораётганлигидан далолат беради.

Президент Ислом Каримов 2010 йилнинг 12 ноябрь куни бўлиб ўтган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги дастурий аҳамиятга эга маърузасида ўтган даврдаги босиб ўтган йўлимизни чуқур ва атрофлича таҳлил этиб, мамлакатимиз тараққиётини янги босқичга олиб чиқувчи ривожланиш концепциясини белгилаб берди. Айниқса, Юртбошимизнинг давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш йўналишида илгари сурган қонунчилик ташаббуслари ва шу асосда амалга оширилган ишлар ижтимоий-сиёсий ҳаётимизда мутлақо янги давр бошланаётганидан далолатдир. Булар доирасида сиёсий партияларнинг мамлакатимиз ҳаётидаги ўрни ва қарорлар қабул қилишдаги ролини оширишга қаратилган ташаббуслар кенг жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотди.

Албатта, ҳозирги тезкор ҳаёт динамикаси, юртимизда олиб борилаётган туб ва изчил ислохотлар, тараққиётнинг яна бир янги даврига қадам ташлаш Конституциямизга баъзи ўзгартиш ва қўшимчалар киритишни тақозо этаётганди.

Бу жараён Асосий Қонунимизнинг айрим жиҳатларини реал турмуш тарзига мослаштириш ва юзага келиши кутилаётган янгича муносабатларни тартибга солишга тайёрлаш ҳамда аниқлаштиришдан иборат эди.

Шу боисдан Концепцияда белгилаб берилган қонунчилик ташаббуслари асосида тайёрланган “Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (78, 80, 93, 96 ва 98-моддаларига)”ги Қонун 2011 йилда қабул қилинди.

Мазкур ўзгартиш ва қўшимчалар натижасида Конституция янада мукамаллаштирилиб, унинг барқарорлиги ва ҳаётийлиги таъминланди.

Шу маънода, Ўзбекистон Республикаси Конституциясига киритилган Бош вазирнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб масалалари юзасидан ҳисоботларини эшитиш ва муҳокама қилиб бориш тўғрисидаги меъёр энг демократик тамойиллардан келиб чиққанини эътироф этиш жоиз.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига киритилган ўзгартишларга асосан, Бош вазир лавозимида номзод кўрсатиш ва уни тасдиқлашнинг демократик тамойилларини ифодаладиган янги ҳуқуқий тартиб ўрнатилди. Яъни Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзоди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайловда энг кўп депутатлик ўринларини олган сиёсий партия ёки тенг миқдордаги энг кўп депутатлик ўринларини қўлга киритган бир неча сиёсий партиялар томонидан таклиф этилиши белгилаб қўйилди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотумини билдириш ҳуқуқи берилди.

Албатта, Ўзбекистон Республикаси Конституциясига киритилган юқоридаги ўзгартиш ва қўшимчалар, энг аввало, парламент томонидан ўз ваколатларини амалга ошириш жараёнида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизимини шакллантириш, сиёсий партияларнинг жамият

хаётидаги ролини янада мустаҳкамлаш, мамлакатимизни демократлаштириш ва либераллаштириш жараёнларининг жадал ривожланишида алоҳида аҳамият касб этади.

Ўз навбатида, бугун юртимизда фаолият кўрсатаётган сиёсий партиялардан ҳам ана шу тамойилларни ҳаётга жорий этиш ишларига тайёр бўлишлари, сиёсий етукликка интилишлари талаб этилади.

Хулоса қилиб айтганда, Юртбошимиз таъкидлаганларидек, мазкур ислохотларнинг муваффақияти, авваламбор, мамлакатимизни янада демократлаштириш ва либераллаштириш йўлидаги саъй-ҳаракатларимиз суръатларига, фуқароларимизнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигига, уларнинг сиёсий-ҳуқуқий маданиятининг юксаклигига ва ўз-ўзидан аёнки, биринчи навбатда, сиёсий партияларнинг етуклик даражасига, уларнинг Ўзбекистонимиз тақдири ва келажагига дахлдор бундай улкан масъулиятли ваколатларни ўз зиммасига олишга қай даражада тайёр эканига бевосита боғлиқдир.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда сиёсий тизимни либераллаштириш, сиёсий фикр, тафаккур, ёндашув хилма-хиллигини таъминлаш, партиялараро соғлом рақобатни ривожлантиришга қаратилган ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирлар мажмуи амалга оширилди. Бу борада мамлакатимиз раҳбари томонидан 2010 йил 12 ноябрда тақдим этилган Концепцияга мувофиқ фақат 2011 йилда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар киритилганлиги, сайлов қонунчилиги янада такомиллаштирилганлиги ҳамда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси Регламентига ва бошқа қонун ҳужжатларига сиёсий партияларнинг ҳуқуқ ва ваколатларини кенгайтиришни кўзда тутувчи бир қатор ўзгартиш ва қўшимчалар киритилганлигини қайд этишнинг ўзи kifоя.

Буларнинг барчаси давлат сиёсий тузилмасида вакиллик ҳокимиятининг роли ва аҳамиятини янада кучайтириш ҳамда ижро этувчи ҳокимият органларини шакллантириш, улар фаолияти устидан парламент ва депутатлик назоратини амалга ошириш борасида сиёсий партиялар ролини тубдан ошириш учун мустаҳкам қонунчилик асосларини яратди. Энг муҳими, ҳам Қонунчилик палатаси, ҳам Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари доирасида демократик жамиятнинг энг муҳим таркибий қисми бўлган сиёсий, партиялараро рақобатни янада кучайтириш учун қўшимча шароит ва имкониятлар яратилди.

Шу билан бирга, мамлакатимизда демократлаштириш жараёнларини янада чуқурлаштириш йўлида ҳокимият бўлининининг конституциявий тамойилини амалга оширишда кўппартиявийлик тизимини янада ривожлантириш, сиёсий партиялар фаоллигини ошириш, улар ўртасида рақобатли курашни кучайтириш масалалари ғоят муҳим ўрин эгаллайди. Давлатимиз раҳбари бир неча бора таъкидлаганидек, вакиллик ҳокимият органларига айнан шу кураш орқали ҳар бир партия ўз олдига қўяётган мақсадларга эришади. Бу рақобат қанчалик кучли ва муросасиз бўлса, муайян ижтимоий кучлар ва қатламлар манфаатларини илгари сурувчи ҳар бир

партия ғоялари, дастурий вазифалари шунчалик муваффақиятли амалга оширилишини кафолатлайди. Шубҳасиз, буларнинг барчаси қабул қилинаётган қонунлар сифатини ошириш, ҳуқуқни қўллаш амалиётини яхшилаш, қонун устуворлигини таъминлаш, вакиллик ҳокимият органларининг мамлакатимизда юз бераётган жараёнларга таъсирини кучайтиришга кўмаклашади.

Назорат саволлари:

1. Сиёсий партия тушунчаси. Сиёсий партиялар ва ҳаракатлар. Ўзбекистон Республикасида кўппартиявийликнинг вужудга келиши.
2. Тадбиркорларлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон либерал-демократик партиясининг электорати, дастурий мақсад ва вазифалари.
3. Ўзбекистон халқ демократик партиясининг электорати, дастурий мақсад ва вазифалари.
4. “Адолат” социал-демократик партиясининг электорати, дастурий мақсад ва вазифалари.
5. “Миллий тикланиш” демократик партиясининг электорати, дастурий мақсад ва вазифалари.

7-МАВЗУ:ЎЗБЕКИСТОНДА НОДАВЛАТ НОТИЖОРАТ ТАШКИЛОТЛАРНИ ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ ЖАРАЁНИ

Режа

1.Нодавлат нотижорат ташкилотлар ва уларнинг фуқаролик жамиятидаги ўрни.

2.Ўзбекистонда ННТнинг ҳуқуқий асосларини демократлаштириш жараёни.

3.Ўзбекистонда ННТнинг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожланиши.

Таянч сўзлар: фуқаро, фуқаролик жамияти, фуқаролик жамияти институтлари, номарказлаштириш, ўзини ўзи бошқариш, нодавлат нотижорат ташкилотлар, ҳаракатлар, учинчи сектор, яшиллар, манфаатлар гуруҳлари, жамғармалар, ҳуқуқий давлат, давлат ҳокимияти, институтлар, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинлиги, инсон манфаатлари, артикуляция, интеграция, инсон ҳуқуқлари, ижтимоий табақа (қатлам), эркинлаштириш.

1. Нодавлат нотижорат ташкилотлар ва уларнинг фуқаролик жамиятидаги ўрни

Фуқаролик жамиятининг асосий институти бўлган нодавлат нотижорат ташкилотлар (ННТ) дастлаб жамиятни ўзини ўзи бошқариши асосида, яъни фуқаролик жамиятининг мустақил ижтимоий бирлик сифатида яшашини таъминлаш эҳтиёжлари ва манфаатлари асосида пайдо бўлди. XX асрга келиб нодавлат нотижорат ташкилотлар фуқаролик жамиятининг муҳим ва асосий институтларидан бирига айланди.

Нодавлат нотижорат ташкилотлар тўғрисида тўлиқ тасаввурга эга бўлиш учун, аввало, манфаатлар, шунингдек, ижтимоий ва сиёсий манфаатлар тушунчаларига аниқлик киритишга эҳтиёж сезилади. Маълумки, манфаатлар - индивидлар ва гуруҳларнинг ижтимоий хатти-ҳаракатларини белгиловчи сабаблардир. Ўз вақтида Томас Гоббс «ҳокимиятга интилиш, инсон хулқини ҳаракатга келтирувчи кучларнинг ўзаро душманлиги - шахсий манфаатларнинг мантикий натижасидир»¹⁰⁶, деб кўрсатган эди.

Гегель эса: «инсон ўз эркинлигини ҳаётга татбиқ қилиши лозим, бу унинг бош манфаатини ташкил қилади, унинг фаолияти шундан ташкил топади... Манфаат, “interest mea”¹⁰⁷, мен фақат ҳаракатдаман, менинг ҳаракат қилиш ва

¹⁰⁶Қаранг:Фромм Э. Бегство от свободы: Пер. с англ. -М.: Прогресс, 1989. -Б.16-17.

¹⁰⁷“Interest mea” - «мен учун муҳим», (лот.). Қаранг:Гегель Г.В.В.Философия права. - М.: Мысль, 1990.-Б.499.

манфаатли бўлишимнинг субъектив иродаси шунга тенги, мен ҳаракат қилаётганимда мен иштирок этишим лозим»¹⁰⁸, - деб кўрсатган эди.

Маълумки, ривожланган мамлакатларда ҳукумат алоҳида олинган фуқароларга нисбатан улар аъзо бўлган ижтимоий гуруҳлар воситасида таъсир кўрсатади. Ижтимоий гуруҳларни бирлашишга, ҳаракат қилишга ундовчи куч, бу уларнинг манфаатларидир. Манфаатлар алоҳида ижтимоий гуруҳларнинг манфаатлари сифатида шаклланган бўлса-да, бу гуруҳларнинг аъзолари фақат мазкур бир гуруҳнинг эмас, балки бир вақтнинг ўзида бошқа ижтимоий гуруҳларнинг ҳам аъзоси бўлиши мумкин.

Фуқароларнинг маълум бир ижтимоий гуруҳга мансублигидан келиб чиқиб нодавлат нотижорат ташкилотларга уюшиши натижасида манфаатлар уйғунлашуви рўй беради. Қайси индивиднинг қандай ижтимоий аҳамиятли гуруҳга аъзолиги, унинг манфаатларининг қай бири устувор ва барқарор аҳамиятга эга эканлигидан келиб чиқиб, у ўзининг муҳимроқ бўлган ижтимоий гуруҳ аъзолигига кўпроқ эътибор беради. Ана шундай аҳамиятли гуруҳлар таъсири ижтимоий тузулмалар иродасини ифодалайди.

Институтлашган ижтимоий гуруҳлар шаклини олган манфаатлар гуруҳлари турли мамлакатларда уларнинг тарихий тажриба ва анъаналаридан келиб чиқиб турлича номларда аталади. Масалан, АҚШда манфаатлар гуруҳлари фуқаролик институтлари, волонтерлар ташкилотлари, умумий манфаатлар гуруҳлари, босим ўтказиш гуруҳлари, деб аталса, Ғарбда нодавлат нотижорат ташкилотлари, хайрия ташкилотлари, жамғармалар каби номлар билан аталади. Шунингдек, АҚШ ва Ғарб социологиясида эса бу ташкилотлар «манфаатлар гуруҳлари» номи билан кенг тарқалди. Ўзбекистонда эса мустақилликнинг илк давридан бошлаб бу ташкилотлар жамоат ташкилотлари, нодавлат нотижорат ташкилотлар, ижтимоий ташкилотлар, жамғармалар, уюшмалар каби номлар билан кенг оммалашди.

Ривожланган мамлакатларда ишчилар, деҳқонлар, фермерлар, ишбилармонлар, турли касбларга доир уюшмалар, хотин-қизлар, ёшлар, фахрийлар, диний бирлашмалар каби юз минглаб жамоат ташкилотлари бўлиб, улар ўзларига аъзо бўлган индивидларнинг манфаатлари ва эҳтиёжларини қондиришнинг ўзига хос зарурий фаолият кўрсатиш майдонига айланган. Ижтимоий фанларнинг сўнгги натижаларига мувофиқ, манфаатлар гуруҳлари, бу - унга аъзо бўлган кишиларнинг манфаатларини бошқа гуруҳлар ва сиёсий институтларнинг ўзаро муносабатларида, шунингдек, ўз гуруҳи ичида ифода қилиш учун тузилган ихтиёрий ташкилотлардир.

Нодавлат нотижорат ташкилотлар жамиятда мавжуд бўлган барча манфаатларни қамраб олиб, уларни ифодалагандагина, улар ўз мақсадларини самарали бажарадилар. Жамиятда турлича, жумладан, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, маънавий, миллий, мафкуравий, маданий, экологик, ҳудудий, минтақавий, диний ҳамда яна ўнлаб айрим соҳаларга доир манфаатлар мавжуддир. Манфаатлар гуруҳлари ана шу манфаатларнинг ифодачиси сифатида пайдо бўлади ва фаолият юритади. Манфаатларнинг гуруҳлар воситасида ифода

¹⁰⁸Гегель Г.В.В. Философия права. -М.: Мысль, 1990. -Б.418.

этилиши сиёсий қарорлар қабул қилиш учун ёрдам беришдан ташқари, улар давлат ва ҳукумат органлари учун зарур бўлган ахборотлар ва бошқа маълумотларни етказиб бериб туриши мумкин.

Нодавлат нотижорат ташкилотлар индивидларнинг ихтиёрий бирлашмаларидир. Улар сиёсий партиялардан фарқ қилиб, ҳокимиятни эгаллаш, лавозимларга номзодлар кўрсатиш билан шуғулланмайдилар. Лекин, улар ҳукумат ва бошқа сиёсий ташкилотларга таъсир қилиш учун ҳаракат қиладилар. Бу соҳадаги фаолият сиёсий ташкилотлар воситасисиз бўлиши лозим. Манфаатлар гуруҳларининг ҳаракат усуллари давлат органларини ишонтириш, маслаҳат бериш, жамоатчилик фикрини шакллантириш, сиёсий арбобларга ижтимоий гуруҳларнинг эҳтиёжларини етказиш, ўз манфаатларини қондириш учун ташкилий тадбирлар ўтказиш билан чегараланади¹⁰⁹.

Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг функциялари турли-тумандир. Бироқ, уларнинг асосий функцияларидан бири - турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар манфаатларини артикуляция¹¹⁰ қилишдир. Манфаатлар гуруҳлари индивидлардаги турли йўналишдаги қарашлар ва фикрларни бир тизимга келтиради, бирон бир ташкилотнинг бир қолипга солинган манфаатлар тизими асосида ташкилотнинг ҳаракат дастурининг шаклланишига ёрдам беради. Шунингдек, нодавлат нотижорат ташкилотлар кўплаб айрим манфаатларни агрегация қилиш (мунозаралар ва муҳокамалар ёрдамида турли манфаатларни уйғунлаштириш ва улар ўртасида маълум бир муносабатлар тизимини ўрнатиш) фаолиятини ҳам олиб боради. Бу жараёнда энг асосий ва муҳим аҳамият касб этадиган, гуруҳ аъзоларининг кенг қатламлари қарашларини ифода эта оладиган манфаатлар танлаб олинади ва уларни амалда қондиришнинг зарурий чора-тадбирлари кўрилади.

Нодавлат нотижорат ташкилотлар томонидан маълум бир ижтимоий гуруҳнинг турли манфаатлари бир тизимга солиниб, уларнинг кенг жамоатчиликнинг хоҳиш-иродаси сифатида давлат ва ҳукумат органларига етказилиши - сиёсий қарорлар қабул қилиш учун муҳим аҳамиятга эгадир. Қолаверса, бунда кўплаб манфаатлар гуруҳлари ва ижтимоий қатламлар ўртасида ўзаро келишув ва мувофиқлашув рўй беради.

Манфаатлар гуруҳларининг яна бир функцияси – манфаатларни интеграция қилишдир (бир бутунликка бирлаштиришдир). Бу - айрим ижтимоий гуруҳлар ташқарисида ўз аъзолари манфаатлари асосида фаолият кўрсатаётган турли ижтимоий гуруҳлар билан бошқа бир гуруҳ манфаатларини яқинлаштириш демакдир. Ана шу жараёнда турли гуруҳлар ўртасида битимлар тузилиб, ижтимоий келишувлар ва муросасозликлар мустаҳкамланиб боради¹¹¹.

Фуқаролик жамиятининг илк шаклланиш даври нодавлат ташкилотларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқдир. Сиёсий тизимда демократик кадриятлар кенг ўринга эга бўлиб боргани сари муҳим ижтимоий муаммоларни ҳал этишда

¹⁰⁹Қаранг: Орнстейн Н. Демократик жамиятда қонун чиқарувчи ҳокимият ўрни. - Озодлик рисоласи. -Вена:АҚШ информация агентлиги,1994.-Б.8-9.

¹¹⁰Артикуляция (лот.) - кишиларнинг бир-бирига ўхшаш манфаатларини гуруҳ ёки ижтимоий қатлам миқёсида бирлаштириш.

¹¹¹Қаранг: Хейвуд Э. Политология. Учебник. Пер. с англ. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. –С.344-355

«учинчи сектор» деб аталувчи нодавлат нотижорат ташкилотлар муҳим ўрин тута бошлади. Ҳозирги даврда «учинчи сектор» тушунчаси дунёдаги барча мамлакатларда хайрия мақсадларида ташаббус кўрсатаётган ва кенг фаолият юритаётган нодавлат ташкилотларга (ННТ) нисбатан қўлланиши кенг тус олди (биринчи сектор - давлат, иккинчи сектор - тижорат сектори ёки шахсий сектор дейилади).

2. Ўзбекистонда ННТнинг ҳуқуқий асосларини демократлаштириш жараёни

Ҳозирги даврда фуқаролик жамиятини шакллантириш, ҳуқуқий давлат қуриш вазибалари нодавлат нотижорат ташкилотларни янада ривожлантиришни тақозо этмоқда. Фуқаролик жамияти шароитларида фуқароларнинг турли туман ўзаро муносабатлари ва ҳамкорлиги, уларнинг ихтиёрий равишда жамият бошқарувида иштирок этиши жараёнлари асосан нодавлат нотижорат ташкилотлар томонидан амалга оширилади. Давлат билан жамиятнинг бир-бирларидан бегоналашмаслиги ҳам нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг ривожланиши билан боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 34-моддасидаги «Ўзбекистон Республикаси фуқаролари қасаба уюшмалари, сиёсий партияларга ва бошқа жамоат бирлашмаларига уюшиш, оммавий ҳаракатларда иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар»¹¹² каби фуқароларнинг жамият институтларида иштирок этишини таъминлаб берадиган ҳуқуқий асосларнинг эътироф этилиши республикада жамият тараққиёти инсоният ҳаётининг бир неча асрлар мобайнидаги тажрибалари ва синовларидан муваффақиятли ўтган эркинлик жамияти - фуқаролик жамияти сари интилаётганлигини англатади.

Ҳозирги даврда Ўзбекистондаги нодавлат нотижорат ташкилотлар ва сиёсий партиялар фаолияти 1991 й. 14 февралда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги Қонуни (1997 й. апрелда қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган), Ўзбекистон Республикасининг «Қасаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни (1992 й. июль), Ўзбекистон Республикасининг «Сиёсий партиялар тўғрисида»ги Қонуни (1996 й. декабрь), Ўзбекистон Республикасининг «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида» янги таҳрирдаги Қонуни (1998 й. май), Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари тўғрисида» янги таҳрирдаги Қонуни (1999 й. апрель), Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни (1999 йил апрель) каби қонунлар воситасида мувофиқлашади.

Ўзбекистонда нодавлат ташкилотларга доир қонунчилик ривожланган мамлакатлар тажрибаси, халқаро ҳуқуқий меъёрлар ва миллий анъаналар асосида шакллантирилган бўлиб, у ўзида демократик принциплар ва қадриятларни мужассамлаштиради. Мамлакатда давлат бош ислоҳотчи сифатида нодавлат ташкилотларнинг қонунчилик асосларини ҳар томонлама ривожлантиришга

¹¹² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2012.-Б.9..

муҳим аҳамият бермоқда. Парламентда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштиришга доир юзлаб қонунлар ва бошқа ҳуқуқий меъёрлар қабул қилинган бўлиб, уларнинг ичида Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни (1999 йил 14 апрель) нодавлат нотижорат ташкилотларнинг серқирра фаолиятини ҳар томонлама мувофиқлаштириш ва ҳуқуқий жиҳатлардан таъминлашга қаратилди.

Қонуннинг 1-моддасида нодавлат нотижорат ташкилоти тузишнинг умумий мақсади ижтимоий фойдали манфаатларнинг қондирилиши эканлиги эътироф этилиб, бу билан нодавлат ташкилоти ўз фаолиятида халқчиллик принципига амал қилиши шарт эканлиги белгилаб қўйилди¹¹³.

Мазкур Қонуннинг 2-моддасида «Нодавлат нотижорат ташкилоти тушунчаси»нинг таърифи демократик кадриятлар асосида талқин қилинади: «Нодавлат нотижорат ташкилоти - жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир.

Нодавлат нотижорат ташкилоти жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини, бошқа демократик кадриятларни ҳимоя қилиш, ижтимоий, маданий ва маърифий мақсадларга эришиш, маънавий ва бошқа номоддий эҳтиёжларни қондириш, хайрия фаолиятини амалга ошириш учун ҳамда бошқа ижтимоий фойдали мақсадларда тузилади»¹¹⁴.

Ушбу қонунда нодавлат нотижорат ташкилотлар билан давлатнинг ҳамкорлиги шундай ўз ифодасини топганки, давлат органи, яъни парламент қонун қабул қилади, бу қонунга биноан «учинчи сектор» аъзолари ва жамият манфаатлари учун хизмат қилади. Қонунда қайд этилган ижтимоий фойдали мақсад тушунчаси нодавлат ташкилотлар фаолиятини аҳолининг ночор қатламларини ижтимоий ҳимоя қилишга йўналтиради. Давлат органларининг муҳим функцияларидан бири аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш эканлигини эътиборга олсак, бу соҳада давлат органлари билан нодавлат ташкилотларнинг ўзаро ҳамкорлиги учун ҳуқуқий асосларнинг яратилганлиги намоён бўлади.

«Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги қонунга биноан нодавлат нотижорат ташкилотларининг мақсадлари қуйидаги йўналишлардаги фаолиятлар бўйича амалга оширилади:

-биринчидан, кенг маънодаги маданий мақсадларга эришиш кўзлаб тузилган. Бунда маориф, илм-фан, маданият соҳаларида фаолият олиб борилади;

-иккинчидан, мамлакат аҳолисининг сиҳат-саломатлигини таъминлашни кўзлаб фаолият юритиш (спорт ва жисмоний тарбия билан шуғулланувчи, турли хил хасталикларнинг олдини олиш ва уларни даволашнинг илғор тажриба ҳам усуллари тарғиб этувчи ташкилотлар);

-учинчидан, турлича фаолият йўналишидаги ҳуқуқни муҳофазаловчи ташкилотлар (масалан, истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоялаш жамияти);

¹¹³ Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни.// «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига шарҳлар.-Т.: Адолат, 2001.-Б.15.

¹¹⁴ Ўша жойда.-Б.14.

-тўртинчидан, фуқароларнинг маънавий ва бошқа хилдаги номоддий эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ташкилотлар (носиёсий уюшмалар, ижтимоий жамғармалар ва бошқалар);

-бешинчидан, хайр-эҳсон ишлари билан шуғулланувчи ташкилотлар¹¹⁵.

Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ўзаро муносабатлари ва ҳамкорлиги ушбу Қонуннинг 4-моддасида қуйидагича таърифланади: «Давлат нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради. Нодавлат нотижорат ташкилотларининг алоҳида ижтимоий фойдали дастурларига давлат кўмак кўрсатиши мумкин.

Қонуннинг мазкур 4-моддаси нодавлат нотижорат ташкилотларнинг давлат органлари билан ўзаро муносабати асосларини белгилаб беради. Давлат, бир томондан, қонуний асосда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини мустаҳкамлайди, иккинчи томондан, нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини ҳуқуқий жиҳатдан ҳимоя қилиш масъулиятини ўз зиммасига олади.

Давлат нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқи ва қонуний манфаатлари амалга ошишини кафолатловчи шарт-шароитлар яратади, барча давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг зиммасига қонун талабларини сўзсиз ижро этиш вазифасини юклайди, зарур ҳолатларда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини ҳар хил тажовузлардан ҳимоялайди. Нодавлат нотижорат ташкилотлари ўз ҳуқуқи ва қонуний манфаатларини ҳимоя этилишини мавжуд барча ҳуқуқий усуллар билан муҳофазалашга ҳақлидир.

Шунингдек, қонуннинг 4-моддасига мувофиқ нодавлат нотижорат ташкилотлари ўзларининг молиявий манбаини шакллантириш, ички тизилма ва асосий фаолият йўналишларини ўз ихтиёри билан ўзи белгилаш масалаларида тўла мустақилдир¹¹⁶.

Шу билан бирга, ривожланган мамлакатлар ва халқаро ҳуқуқ меъёрлари ва миллий қонунчиликдан келиб чиқиб давлат қуйидаги йўналишларда нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолиятини назорат этиш ҳуқуқига эгадир:

-нодавлат нотижорат ташкилотларининг фаолиятлари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари доирасида амалга ошиш лозимлиги давлат томонидан назорат этилади (Қонуннинг 34-моддасига мувофиқ)¹¹⁷;

-нодавлат нотижорат ташкилотларини рўйхатга олган давлат органи мазкур ташкилотлар фаолиятлари йўналишлари улар низоми доирасида бўлишини назорат этади (Қонуннинг 21-моддасига мувофиқ)¹¹⁸;

-нодавлат нотижорат ташкилотлари анжуманлари ва тадбирларида давлат органлари вакили иштирок этиши мумкин; -нодавлат нотижорат ташкилотлари

¹¹⁵ Ўша жойда.-Б.16.

¹¹⁶ Ўша жойда.-Б.22-23.

¹¹⁷ Ўша жойда.-Б.129-130.

¹¹⁸ Ўша жойда.-Б.90.

статистика ва солиқ органларига ўз вақтида ҳамда тегишли тарзда ҳисобот беришларини назорат қилади (Қонуннинг 33-моддасига мувофиқ)¹¹⁹.

-нодавлат нотижорат ташкилотлари, ўз навбатида, давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг ишига аралашмайди¹²⁰, яъни, улар давлат органларининг иши устидан назорат ўрнатиш, ҳисобот талаб этиш, молиявий назорат ўрнатишга ҳақли эмас.

Лекин, бизнингча, ҳозирги ижтимоий-сиёсий ҳаёт шуни кўрсатмоқдаки, бу қоидага ўзгартишлар киритишга эҳтиёж сезилмоқда. Чунки, бу қоида нодавлат нотижорат ташкилотларининг давлат органлари устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишни қийинлаштирмоқда. Шунинг учун ҳам бу қоида «нодавлат нотижорат ташкилотлари, ўз навбатида, жамоатчилик назоратини амалга оширишдан бошқа мақсадларда давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг ишига аралашмайди», деган тахрирда берилса, бу соҳадаги муаммоларга барҳам берилиши мумкин.

«Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуннинг 7-моддаси давлат органлари билан нодавлат ташкилотлар ўзаро муносабатлари ва ҳамкорлиги фаолиятини ҳуқуқий жиҳатлардан мувофиқлаштиради. Бу модда шундай талқин этилади:

«Нодавлат нотижорат ташкилоти қуйидаги ҳуқуқларга эга:

-ўз аъзолари ва қатнашчиларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ифодалаш ҳамда ҳимоя қилиш;

-ижтимоий ҳаётнинг турли масалаларига доир ташаббуслар билан чиқиш, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларига таклифлар киритиш;

-давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг қарорларини ишлаб чиқишда қонун ҳужжатларида назарда тутилган тартибда иштирок этиш»¹²¹.

Шунингдек, нодавлат ташкилотлар тизимини янада мустаҳкамлаш, мазкур ташкилотларнинг жамиятдаги барча ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар манфаатларини ифода этиш мақсадларида 2003 йил 29 августда Олий Мажлис томонидан Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат жамғармалари тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди. Унинг 3-моддасига биноан жамоат жамғармаси деб, юридик ва (ёки) жисмоний шахслар томонидан ихтиёрий мулкий бадаллар асосида тузилган, ўзининг аъзоларига эга бўлмаган, хайрия, ижтимоий, маданий, таълим ёки бошқа ижтимоий фойдали мақсадларни кўзда тутган нодавлат нотижорат ташкилотига айтилади. Шунингдек, вилоятлар, шаҳарлар ва туманларда ҳам маҳаллий жамоат жамғармалар тузиш мумкин¹²².

Мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг фуқаролик жамияти институти даражасида бўлишининг ҳуқуқий асосларини ривожлантириш мақсадларида 2007 йилда Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди. Мазкур қонунда нодавлат ташкилотларни қўллаб-

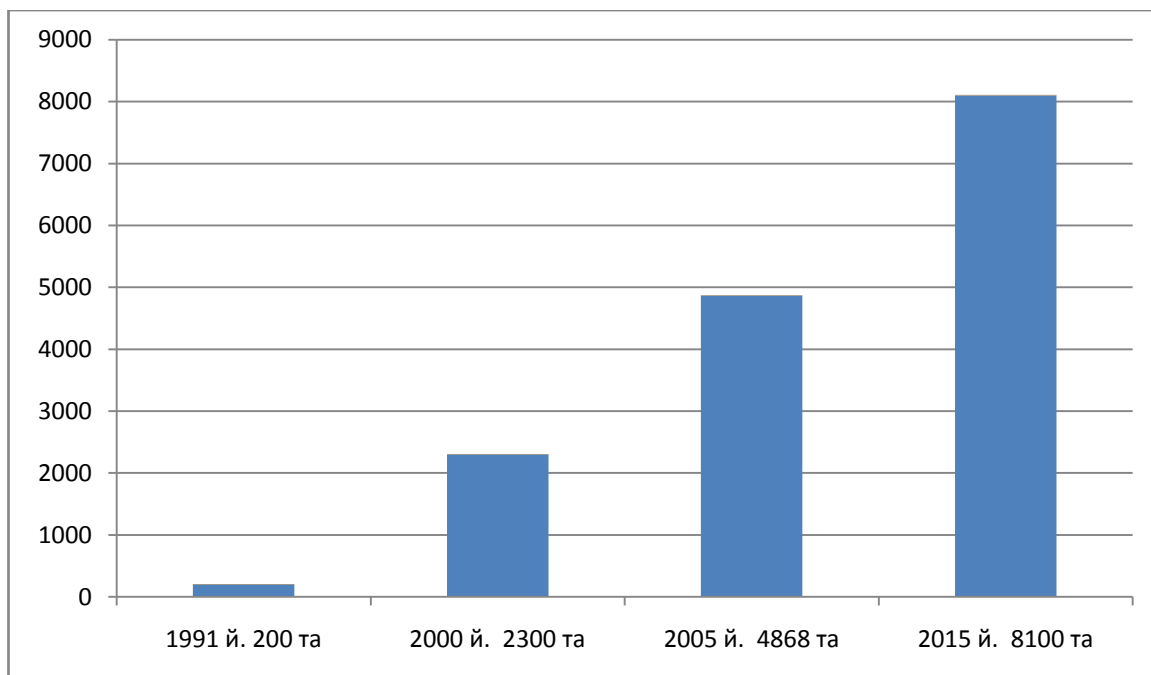
¹¹⁹Ўша жойда.-Б.126.

¹²⁰Қаранг: Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.: Ўзбекистон, 2012.-Б12.

¹²¹Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни// «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунига шарҳлар.-Т.: Адолат, 2001.-Б.28-29.

¹²²Ўзбекистон Республикасининг «Жамоат жамғармалари тўғрисида»ги Қонуни//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, № 9-10 (1329-1330).2003.-Б.89-90.

қувватлаш ва уларнинг эркин ҳамда мустақил фаолиятларининг мавжуд қонунчилик ва давлат органлари томонидан қафолатланиши асосий мақсад қилиб олинди.

16.1-расм. Ўзбекистонда ННТларнинг ўсиш суратлари

Мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ҳуқуқий асослари мустақиллик йилларида узлуксиз равишда ривожланиб борди. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятига хос бўлган демократик сиёсий тизимнинг ўзига хос хусусиятлари ва ривожлантириш масалалари, унинг демократик тамойиллари Президент И.А.Каримовнинг биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг VI (1996 йил август) ва XIV сессиялари (1999 йил апрель), иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг I (2000 йил январь), VIII (2002 йил апрель) ва IX (2002 йил август) сессияларидаги маърузаларида назарий ва концептуал жиҳатлардан ҳар томонлама асослаб берилди.

3.Ўзбекистонда ННТнинг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожланиши

Мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотлар мустақиллигини таъминлаш, шунингдек, уларнинг фуқаролик жамиятининг муҳим институтига айланишини таъминлаш мақсадида давлатнинг «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» концептуал сиёсий дастури қабул қилинди ва у мамлакатда жамиятни ривожлантиришнинг асосий тамойилига айланди. Жамият сиёсий тизимини янада эркинлаштириш масалалари мазкур сиёсий дастур қабул қилинганидан кейин янада долзарб аҳамият касб эта бошлади.

Мамлакатда фуқаролик жамиятининг асоси бўлган демократик институтларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларига доир ислохотлар

хам тобора чуқурлашиб бормоқда. 2005 йилга келиб республикада 402 та республика аҳамиятига молик нодавлат жамоат бирлашмалари фаолият кўрсата бошлади. Улардан 81 таси халқаро ташкилотлардан иборат эди. Нодавлат ташкилотларнинг 48 таси жамғарма, 78 таси жамият, 4 таси сиёсий партия, 42 таси федерация, 16 таси қасаба уюшмалари, 2 таси ҳаракат, 20 таси марказ, 48 таси ассоциация, 20 таси уюшма, 5 таси кўмита, яна 37 таси турли номларда расмий рўйхатдан ўтганлар. Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятларда давлат рўйхатига олинган 1957 та, шунингдек, ҳисоб рўйхатига олинган 2911 та, ҳаммаси бўлиб 4868 та маҳаллий аҳамиятга эга бўлган жамоат бирлашмалари фаолият кўрсатди¹²³.

Ўзбекистонда ННТ ўз фаолиятларини ҳудудий мансублигига боғлиқ ҳолда қуйидаги даражаларга бўлинади:

-**умуммамлакат** аҳамиятига эга бўлган ННТ. Улар ўзларининг тузилмавий қуйи ташкилотларига (маҳаллий ташкилотлари, филиаллари, бўлимлари, ваколатхоналари ва бошқ.) эга бўлиб, бутун мамлакат миқёсида фаолият юритади;

-**минтақавий ННТ**. Уларга Қорақалпоғистон республикси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳудудларида фаолият юритадиган ННТ киради;

-**маҳаллий ННТ**. Уларга туманлар, шаҳарлар, шаҳарча ва бошқа кичик ҳудудларда фаолият юритувчи ННТ киради.

Ўзбекистондаги ННТни халқаро ташкилотлар экспертлари қуйидагича таснифлайди:

1. Аҳолининг йирик қатламлари ижтимоий манфаатлари учун хизмат қиладиган умуммиллий тузилмалар («Маҳалла» хайрия жамғармаси, «Қамолот» ЁИХ, Хотин-қизлар кўмитаси, Ногиронлар жамияти, «Нуроний» жамғармаси ва бошқ.).

2. Экология, маданият ва соғлиқни сақлаш соҳалига ихтисослашган миллий-халқаро жамғармалар («Экосан», «Ибн Сино», «Соғлом авлод», Оролни қутқариш, Амир Темур ва бошқ. халқаро жамғармалар).

3. Касбий ва маънавий манфаатлар бўйича тузилган ижтимоий ташкилотлар (Республика «Маънавият тарғибот» маркази, «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази ва бошқ.).

4. Умум миллий хайрия жамиятлари ва жамғармалари (Болалар жамғармаси, «Меҳр нури» жамғармаси ва бошқ.).

5. Ҳуқуқни ҳимоя қилиш ноҳуқумат ташкилотлари (Ўзбекистон судлар уюшмаси, Адвокатлар палатаси, Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази ва бошқ.).

6. Ижодий зиёлиларнинг миллий жамоат ташкилотлари (Ёзувчилар уюшмаси, Журналистлар уюшмаси, Композиторлар уюшмаси, Архитекторлар уюшмаси, Кинематографистлар уюшмаси ва бошқ.)

¹²³Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги жорий архиви. Давлат рўйхатидан ва ҳисоб рўйхатидан ўтган ҳамда фаолият кўрсатаётган нодавлат ношижорат ташкилотлар умумий жадвали (2005 й. 12 майдаги ҳолати). –Б.2-3.

7. Миллий-маданий марказлар (улар Ўзбекистонда яшаётган миллий жамоалар (озчилик) вакилларини миллий ва этник белгиларига қараб бирлаштиради, хорижий мамлакатлар билан дўстлик жамиятлари ва бошқ.).

8. Ижтимоий аҳамиятли қатламлар ва ижодий манфаатлар бўйича бирлашмалар (Ветеран жангчилар бирлашмаси, Автомото хаваскорларининг кўнгилли жамияти, Ихтирочилар ва рационализаторлар жамияти, Туристлар клуби, Хаваскор қўшиқчилар клуби ва бошқ.).

Бундан ташқари, ННТлар қаторига турли шаклларга мансуб бўлган ташкилотларни киритиш мумкин:

- Сиёсий партиялар ва ижтимоий ҳаракатлар;
- Касаба уюшмалари;
- Диний ташкилотлар;
- Турли спорт федерациялари ва уюшмалари¹²⁴.

Мамлакатимизда 1991 йили жамоат бирлашмаларининг сони 200 тани ташкил этган бўлса, 2000 йилда уларнинг сони 2300 тага, 2010 йилда – 5100 тага етди. Бугунги кунда жамият ҳаётининг турли соҳаларида 8 минг 100 дан зиёд нодавлат нотижорат ташкилоти фаолият кўрсатмоқда. Бу дегани 2010 йилга нисбатан 1,6 марта кўп демакдир¹²⁵.

Мамлакатдаги нодавлат нотижорат ташкилотларининг 39 фоизи ҳукумат ва унинг қуйи органлари ташаббуси билан тузилди. Мавжуд нодавлат нотижорат ташкилотларининг 16,1 фоизини спорт, 10,4 фоизини ёшлар, 10 фоизини ҳуқуқий ва демократик институтларни мустақамлаш, 9 фоизини сиёсий партия ташкилотлари, 8,4 фоизини ногирон ва имконияти чекланганлар ҳуқуқ ва манфаатини ҳимоя қилиш, 6,4 фоизини маданият-маърифат ва тарих йўналиши, 6,3 фоизини касаба уюшмалари, 5 фоизини хотин-қизлар, 4,4 фоизини фавқулодда вазиятлар, 4,2 фоизини фахрийлар, 3,8 фоизини соғлиқни сақлаш, 3,4 фоизини тадбиркорлар ва фермерлар ҳамда қолган 12,6 фоизини бошқа соҳалар ташкил этади¹²⁶.

Мамлакатда миллий мустақилликнинг дастлабки даврларида Ўзбекистон «Маҳалла» хайрия жамғармаси ташкил топди. Ўтган давр ичида «Соғлом авлод учун» халқаро ноҳукумат хайрия жамғармаси, «Экосан» халқаро экология ва саломатлик жамғармаси, Марказий Осиё халқлари маданияти Ассамблеяси, Халқаро Амир Темур жамғармаси, Халқаро Имом Бухорий жамғармаси, «Олтин мерос» жамғармаси, республика «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази, «Халқбирлиги» ҳаракати, Ўзбекистон фахрийларини қўллаб-қувватлаш «Нуроний» жамғармаси, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази, Товар ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар Палатаси, Миллий матбуот маркази, Байналмилал маданий марказ, республика «Истеъдод» жамғармаси каби нодавлат ташкилотлар тузилди. Ўзбекистон хотин-қизлар кўмитаси эса демократик принциплар асосида

¹²⁴ Формирование нового видения роли и места ННО в процессах политической и экономической модернизации в Узбекистане.-Т.:ЦЭИ;БМТ Ривожланиш дастури, 2010.-Б.54-55.

¹²⁵ Ўзбекистон Республикаси нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий форуми материаллари, (21-22 декабрь 2014 й). –Т., 2015.-Б.3-4.

¹²⁶ Мелиев Х.Фуқаролик жамияти: уни қўллаб-қувватлашнинг миллий модели. <http://huquqburch.uz/uz/view/2007>.

бутунлай қайтадан ташкил этилди. Шу билан бирга, Ўзбекистон «Тадбиркор аёл», Ўзбекистон Болалар жамғармаси, «Аёл ва саломатлик», «Меҳр», «Аёллар ресурс маркази», «Аёл ва жамият» институти каби хотин-қизлар муаммоларини ҳал этишга қаратилган ва улар манфаатларини ифодалайдиган нодавлат ташкилотлар фаолият юритмоқда.

Кейинги ўн йилликларга келиб Ўзбекистон ижтимоий ҳаёти учун бутунлай янги бўлган нодавлат ташкилотлар тузила бошланди. XXI асрда технологик жараёнларнинг кўпайиши, автомобиль ҳаракатларини кескин ошиши, пластик маҳсулотларнинг маиший турмушга кириб келиши натижасида экологик хавф кучайди. Ана шу хавф оқибатларига қарши кураш мақсадида мамлакатдаги экологияга оид ташкилотлар ташаббуси билан 2008 йил 2 августда Ўзбекистон Экологик ҳаракати ташкил этилди. Бу ҳаракат фуқаролик жамияти институти сифатида фаолият юрита бошлади. Унинг асосий шиори - “Атроф муҳит озодлиги – саломатлик гарови” аҳоли ўртасида тезлик билан ёйилиб кетди. Бу ҳаракатнинг фаол ҳаракати билан аҳоли ўртасида экологик маданиятни шакллантиришга оид турли тадбирларни амалга ошириш анъанага айлан бошлади.

Ўзбекистон экологик ҳаракати фаолларининг она табиатни асраш, инсон саломатлигини ҳимоя қилиш, шаҳарларда дарахтлар ва турли ўсимликларни кўпайтиришга доир фаолияти ўз самарасини бера бошлади. Шунингдек, экоҳаракатнинг «Соғлом муҳит - инсон саломатлиги» ғояси ҳам ўз атрофига аҳолининг турли ижтимоий қатламларини бирлаштира бошлади. Экоҳаракат кўйидаги дастурий вазифаларни илгари сурди:

Экоҳаракатнинг асосий эътибори атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш мамлакатимиз ҳар бир фуқаросининг умумий вазифаси бўлиб қолишига йўналтирилади.

Ушбу мақсадларда Экоҳаракат ўз саъй-ҳаракатларини:

-ўз иштирокчилари ва ташкилотларида, ҳамкорларида минтақавий, миллий ва маҳаллий экологик ҳамда аҳоли саломатлиги муҳофазаси яхлит дастурларини ишлаб чиқиш ва бажаришдаги амалий иштирокларини фаоллаштиришга қаратилган саъй ҳаракатларни шакллантириш;

-Экоҳаракат иштирокчилари ва ҳамкорларининг давлат органлари ва жамоат тузилмалари томонидан мавжуд экологик муаммоларини ҳал этиш ва уларнинг салбий оқибатларини бартараф қилиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари ижроси борасидаги масъулиятини кучайтиришга қаратилган фаолиятини мувофиқлаштириш;

-жамоат бирлашмалари, жамоат фондлари ва бошқа нодавлат нотижорат ташкилотларининг муайян экологик муаммоларни ҳал этишдаги ҳамкорликлари самарадорлигини ошириш ва ривожлантиришга йўналтиради.

Хусусан Экоҳаракат:

-фуқароларнинг қулай атроф табиий муҳитга бўлган ҳуқуқини ҳимоялашга ҳамда табиатдан фойдаланиш соҳасида иқтисодий механизмларни жорий этишга қаратилган экологик хавфсизликни комплекс тарзда таъминлаш бўйича қонун ҳужжатларини қабул қилиш ва уларни амалга оширишга;

-мамлакатда экологик ҳуқуқбузарликлар ва табиатга бошқача тарзда зарар етказганлик учун корхона ва ташкилотларнинг, мансабдор шахслар ва алоҳида фуқароларнинг жавобгарлигини кучайтиришга қаратилган чора тadbирларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга;

-экологик ҳуқуқбузарликлар ва табиатга зарарли бўлган бошқа таъсирлар оқибатларини бартараф этиш, шу жумладан трансчегаравий аҳамиятга эга бўлган ҳолатларда ҳам, улар томонидан атроф-муҳитга ва инсон саломатлигига етказилган зарарни қоплашни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш ҳамда ҳуқуқни қўллаш амалиёти самарадорлигини оширишга интилади¹²⁷.

Ўзбекистон экологик ҳаракатнинг парламентда ўзининг вакиллари бўлиши тарихий зарурат сифатида пайдо бўлди. Парламентда табиатни асраш ва экологияни яхшилашга қонунчиликни ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатасида 150 та депутатдан 15 таси Ўзбекистон экологик ҳаракати томонидан сайланишига доир ҳуқуқий асос яратилди. Бунинг натижасида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасида 15 депутатдан иборат фракцияси фаолият юритиши қонуний тарзда расмийлашди. 2009 йил ва 2014 йил декабрда Экоҳаракат конференциясида сайланган мазкур депутатлар гуруҳи атроф муҳит муҳофазасига оид кўплаб қонунлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда ва уларни қабул қилишда бевосита иштирок этиб келмоқда.

Маълумки, Ўзбекистон кўп миллатли мамлакат. Ўзбекистонда Юртимизда фуқаролик жамияти институти сифатида шаклланган ва тобора ривожланиб бораётган турли миллатларнинг миллий-маданий марказлари турли миллатлар вакиллари маданияти, тили ва маънавий дунёсини ривожлантиришга хизмат қила бошлади. Миллий-маданий марказлар мамлакатда ўзаро тенглик асосида яшаётган 130 та турли миллат ва элатларнинг манфаатларини ифодалаш, ўзлари мансуб бўлган маданият, ўз миллий кадриятлари ва урф-одатларини йўқолиб кетмасдан яшаши учун кўмак бериб келмоқда. Президент И.А.Каримов мазкур миллий-маданий марказлар фаолиятини баҳолар экан, қуйидаги фикрни билдиради: “Ҳеч бир муболағасиз айтиш мумкинки, Республика байналмилал маданият маркази ўз фаолияти давомида мамлакатимизда миллатлараро ва фуқаролараро тотувликни янада мустаҳкамлашга қаратилган янги ғоя ва ташаббуслар пайдо бўлаётган ҳақиқий дўстлик уйига айланди”¹²⁸.

Ҳозирги даврда мамлакатда 27 та миллат вакиллари томонидан тузилган 150 га яқин миллий-маданий марказ (МММ) фаолият олиб бормоқда. Улардан 14 таси республика аҳамиятига молик ташкилот мақомига эгадир. Уларнинг 31 таси корейс, 23 таси рус, 10 таси тожик, 9 таси қозок, 9 таси татар миллатига мансуб фаоллар томонидан ташкил этилган. Шунингдек, мамлакатда 8 та озарбайжон, 7 та туркман, 6 та украин ва қирғиз, 5 та турк ва Европа яҳудийлар миллатига мансуб бўлган миллий-маданий марказлари фаолият кўрсатмоқда. Шунингдек,

¹²⁷ Қаранг: Ўзбекистон экологик ҳаракати дастури.-Т.:Chinog ENK, 2009.-Б.3-4.

¹²⁸ Каримов И.А. Республика байналмилал маданият маркази ташкил этилганининг 15 йиллигига бағишланган тантанали йиғилиш қатнашчиларига // Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. 15-жилд. –Т.: Ўзбекистон, 2007.-Б126.

немис, поляк ва арман, уйғур, араб, болгар, бошқирд, грек, грузин ва бошқа миллат вакиллари ҳам ўзларининг миллий-маданий ташкилотлари таркибида турли маданий тадбирлар ва анжуманлар воситасида фаол иштирок этмоқда.

Ўзбекистонда нодавлат нотижорат ташкилотларини фуқаролик жамияти институти сифатида ривожлантиришда 2005 йилнинг 10 июнида «Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий Ассоциацияси»нинг ташкил топиши муҳим аҳамият касб этди. Унинг асосий мақсадлари сифатида қўйидаги фаолият йўналишлари белгиланди:

-ихтиёрий равишда аъзо бўлган нодавлат нотижорат ташкилотларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг жамият ҳаётини янада эркинлаштириш ва демократлаштириш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш, демократик кадриятларни мустаҳкамлашдаги иштирокини, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий-маданий ҳаётдаги фаоллигини, ҳуқуқий давлат асосларини мустаҳкамлаш ва инсон ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишдаги ўрнини янада кенгайтириш;

-давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари билан мувозанатда ўзаро ва икки томонлама манфаатли музокаралар орқали жамиятнинг турли ижтимоий қатламлари манфаатларини ифода

этишда нодавлат нотижорат ташкилотларнинг иштирокини таъминлаш¹²⁹.

Ҳозирги даврга келиб «Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий Ассоциацияси»га 400 дан ортиқ турли республика миқёсидаги ва вилоятларда фаолият юритаётган нодавлат нотижорат ташкилотлар аъзо бўлиб кирдилар.

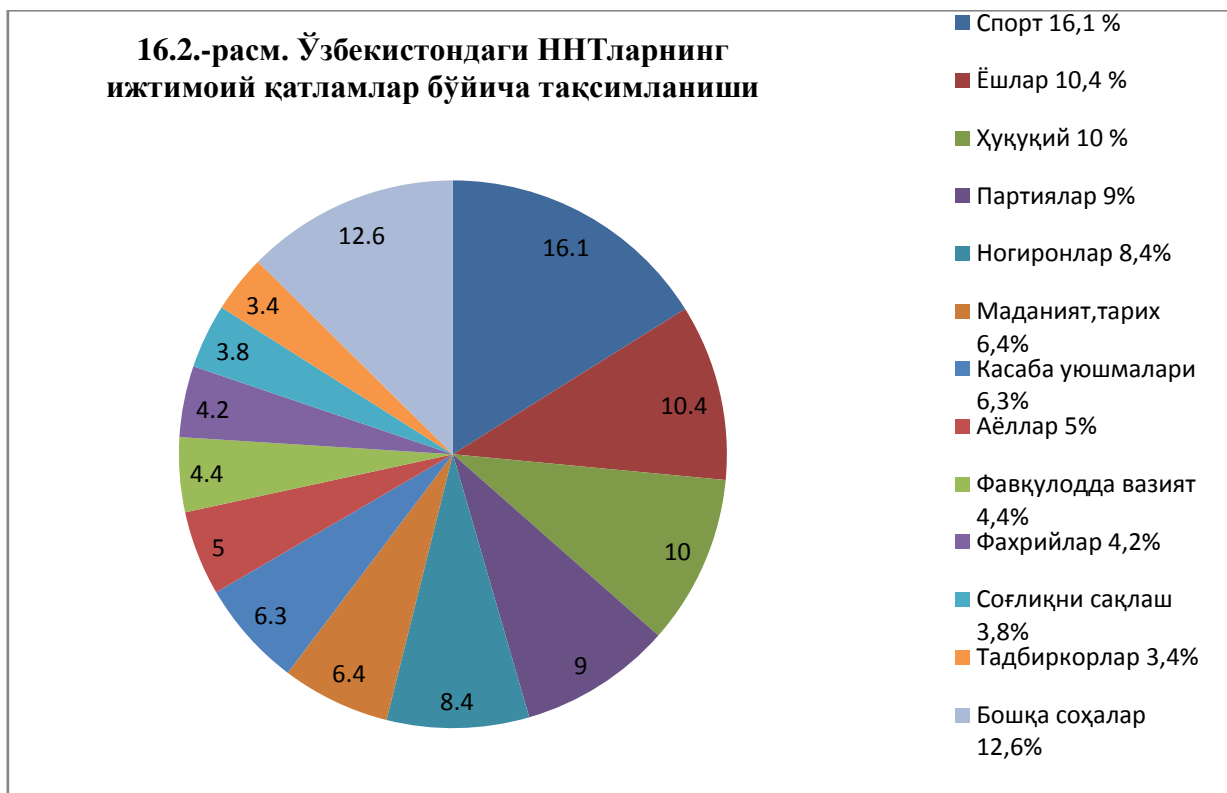
Мамлакатда мустақил, барқарор, аҳолининг турли қатламлари қўллаб-қувватлайдиган фуқаролик жамияти институтларини шакллантиришга, ижтимоий аҳамиятли муаммоларни ҳал этишдаги, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий ва иш фаоллигини оширишдаги ролини кучайтириш мақсадларида 2005 йил 26 июлда «Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотларини қўллаб-қувватлаш фонди» ташкил топди. Унинг асосий вазифалари сифатида қўйидагилар белгиланди:

-зарур моддий воситалар ва молиявий маблағларни йиғиш, жумладан фуқаролик жамияти институтларининг, энг аввало, аҳоли қўллаб-қувватлайдиган, мустақил республика фуқароларининг у ёки бу манфаатларини қондириш ва ҳимоя қилиш бўйича уларнинг олдида турган вазифаларни мустақил ҳал этувчи нодавлат нотижорат ташкилотларининг ривожланишини рағбатлантириш учун мўлжалланган маҳаллий, чет эл, халқаро ташкилотлар ва молиявий институтларнинг грантларини жалб этиш;

-энг муҳим гуманитар, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа ижтимоий аҳамиятли муаммоларни ҳал этишдаги фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигини оширишга, фуқаролик жамиятининг институтларини ривожлантиришга қаратилган нодавлат нотижорат ташкилотлар лойиҳалари ва дастурларини молиялаш¹³⁰.

¹²⁹ Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотлари миллий Ассоциациясининг устави.-Т., 2005.-Б.3-4.

¹³⁰ Ўзбекистон нодавлат нотижорат ташкилотларини қўллаб-қувватлаш фонди устави.-Т.,2005.-Б.3-4.

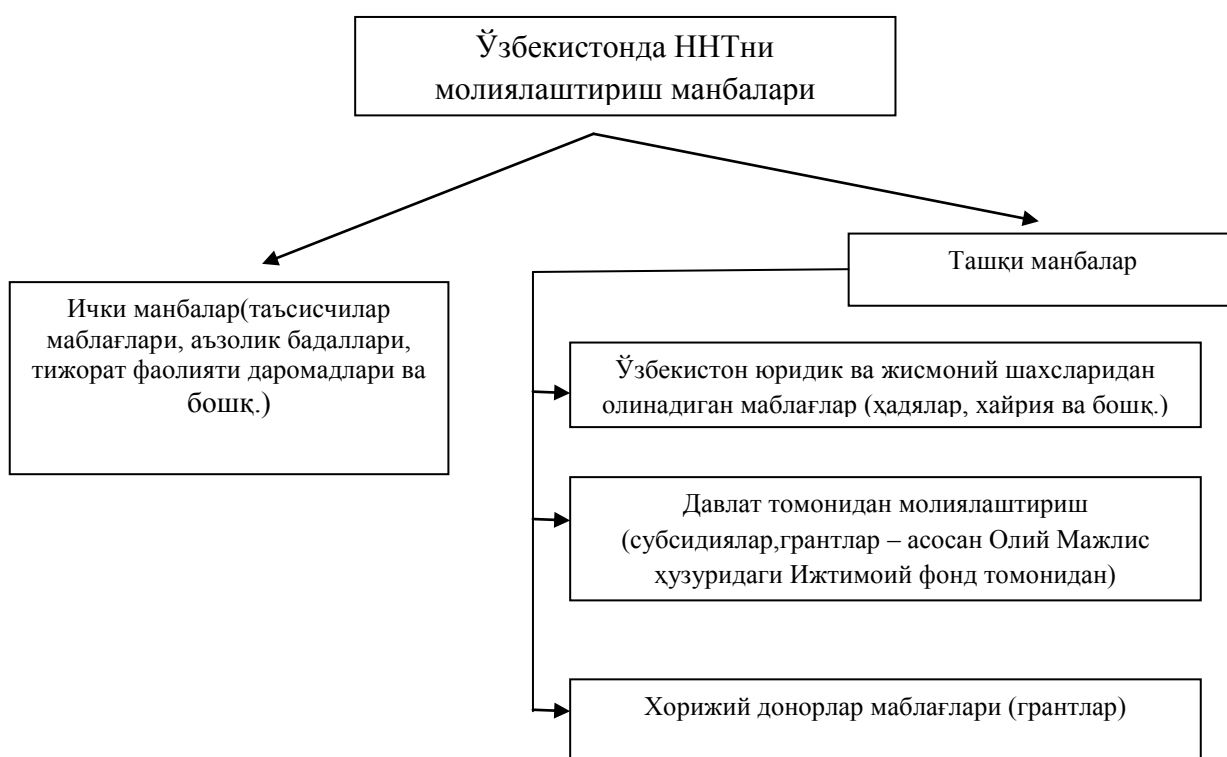

Ўзбекистон Республикасининг “Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунига кўра ННТ ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари фаолияти давлат томонидан субсидия, грант, ижтимоий буюртмалар бериш шаклида қўллаб-қувватланмоқда. 2008 йилдан ҳозирга қадар Олий Мажлис ҳузуридаги жамоат фонди маблағларини бошқариш бўйича парламент комиссияси кўмагида ННТ ва фуқаролик жамияти бошқа институтлари ассоциациялари ва бирлашмаларининг 600 га яқин ижтимоий аҳамиятга эга лойиха, дастур, устав вазифалари амалга оширилди¹³¹. Фаолияти давомида ишлаб топилган барча маблағларни ННТ ўзларининг дастурларини кенгайтириш ва молиялаштиришга йўналтиради. Албатта, ўз ўрнида, ННТ ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш, соғлиқни сақлаш, таълим, фан, маданият ва санъатни қўллаб-қувватлаш, фуқаролар ҳуқуқий маданиятини ошириш, фуқароларни жамиятни бошқаришдаги иштирокини кенгайтириш каби фаолияти билан фуқаролик жамиятини ривожланишига катта ҳисса қўшади.

Шунингдек, Ўзбекистонда БМТнинг Ривожланиш Дастурлари асосида ўнлаб хорижий нодавлат ташкилотлар ўз ваколатхоналари ва бошқа вакиллик идораларини ташкил этди. Жумладан, Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти ваколатхонаси, БМТнинг Болалар жамғармаси (ЮНИСЕФ) ваколатхонаси, Халқаро ривожланиш бўйича АҚШ агентлиги ваколатхонаси, «Британия Кенгаши» («British Council»), Конрад Аденуэр жамғармасининг Марказий Осиё ва Қозоғистон мамлакатлари бўйича ваколатхонаси, Фридрих Эберт жамғармаси ваколатхонаси, Халқаро таълим бўйича Америка Кенгаши («ACCELS»), Марказий Осиёга беғараз ёрдам ташкилоти («SAFE»), Германия Агроакция

¹³¹ Сиддиқов Д. Фуқаролик жамияти институтларини ривожлантиришда парламентнинг роли. // <http://www.Dustlikbayrogi.uz/uz/news/info/economy/3398/>.

ташкilotи, ЮНЕСКО ваколатхонаси, «Глобал Инволмент» номли таълимга доир ташкilot, Осиё маданияти ва ривожланиш институти, АҚШнинг «Меҳр-мурувват корпуси» ва экологияга оид «КОФУТИС» ташкilotи, фуқаролик жамияти қуришга кўмаклашувчи «Кросслинк Девелопмент Интернэшнл» халқаро ташкilotи, Халқаро ривожланиш ассоциацияси, Буюк Британиянинг «Ривожланиш учун ҳамкорлик» ташкilotи, АҚШнинг Халқаро тадқиқотлар ва ўзаро алмашишлар кенгаши (IREX), Евроосиё жамғармаси, Германиянинг «Гёте институти», Франциянинг «Альянс Франсе» ташкilotи, Халқаро ҳамкорлик бўйича Корейс агентлиги, Ривожланиш ва ҳамкорлик бўйича Туркия агентлиги, Халқаро ҳамкорлик бўйича Япония агентлиги, каби юздан ортиқ хорижий мамлакатлар нодавлат ташкilotлари ваколатхоналари ва филиаллари турли соҳаларида кенг фаолият юритмоқда¹³². Ҳозирги даврда мамлакатда 50 га яқин хорижий мамлакатлар ННТ ва уларнинг ваколатхоналари фаолият олиб бормоқда.

Мамлакатда ХХІ аср бошларида «Кучли давлатдан - кучли жамият сари» концептуал сиёсий дастурни амалга ошириш мақсадларидан келиб чиқиб, марказий давлат органларининг айрим ваколатларини маҳаллий давлат ҳокимияти, ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкilotларга босқичма-босқич бериб бориш асосида жамият қурилишини эркинлаштириш жараёнлари бошланди. Бу соҳада қуйидаги йўналишларда ислоҳотлар босқичма-босқич равишда амалга оширилмоқда:

-биринчидан, жамият аъзоларининг онги, иродаси, маданияти, маънавияти ва билими юксак даражада бўлишига эришиш, уларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятига алоҳида эътибор бериш;

¹³² Қаранг: Профили организаций оказывающих содействие Республике Узбекистан. Сборник.-Т.,2004.-Б.10-46.

-иккинчидан, жамият аъзоларининг манфаатлари уйғунлашуви жараёнларини шакллантириш, жамият манфаатларининг шахсий манфаатлар билан муштараклигига эришиш;

-учинчидан, жамиятнинг такомиллашуви ва янгиланиши учун кучли ва реал сиёсий, иқтисодий, маданий имкониятларни шакллантириш;

-тўртинчидан, жамият аъзолари ва тузилмалари ўртасидаги ҳамкорлик асосида жамиятнинг умумий манфаатларини уйғунлаштириш;

-бешинчидан, жамиятдаги муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий қоидалар таъсирини кучайтириш, уларга онгли равишда бўйсунуш амалиётини вужудга келтириш;

-олтинчидан, сиёсий ҳокимиятнинг ўз вазифаларини тўлиқ бажаришига кенгроқ ва қулайроқ имкониятлар яратиш, сиёсий ҳокимиятга нисбатан жамият аъзолари ишончини кучайтириш, унинг аҳоли томонидан кенг ва фаол қўллаб-қувватланишига эришиш каби йўналишларни ўз ичига олади.

Ҳозирги ислохотларни янада чуқурлаштириш даврида «Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари» тамойилини ҳаётга татбиқ этиш жараёнларидаги муаммолардан бири, бу - турли ижтимоий қатламлар шаклланишининг секин кечиши натижасида уларнинг турли манфаатлари нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятида ифодаланиши қийин кечмоқда. Чунки, «учинчи сектор» ташкилотлари у ёки бу ижтимоий қатламлар ва гуруҳлар манфаатларини ифодалай олиш қобилиятига эга бўлгандагина фуқаролар улар фаолиятида иштирок этишга мойил бўладилар. Акс ҳолда эса фуқаролар нодавлат нотижорат ташкилотларига бефарқлик билан қарайдилар.

Мамлакатдаги нодавлат нотижорат ташкилотларининг аксарият қисми ҳали ўзлари таянадиган ижтимоий қатламларни аниқлаштириб олмаганликлари ёки ўзларини бирон-бир ижтимоий қатлам манфаатларини ифодаловчи ташкилот даражасига етказа олмаганликлари учун ҳам улар фаолиятига фуқароларни жалб этиш муаммолари ўз ечимини топганича йўқ. Айниқса, ҳали ҳам аксарият жамоат бирлашмалари ва нодавлат ташкилотларнинг раҳбарлари ва фаолларининг эски бюрократик номенклатура тизимида орттирган руҳияти ва иш услубларидаги тажрибалари, худди давлат органларига хос раҳбарлик каби фаолияти ҳамон сақланиб қолаётганлиги ачинарли ҳолдир. Уларнинг баъзилари эса ҳали ҳам давлат ҳокимияти органларини ўзларининг бевосита раҳбарлариназоратчилари деб билмоқдалар.

Мамлакатдаги касаба уюшмаларини фуқаролик жамияти институти сифатида демократлаштиришдаги муҳим вазифалардан бири – бу халқаро тажрибалардан келиб чиқиб, меҳнат жамоаларидаги бошланғич касаба уюшмаларининг ташкилий ва ижтимоий ҳимояга тааллуқли фаолиятини юксалтириш, ижтимоий шерикчиликда ҳам уларнинг ҳал қилувчилик ролини кўтариш, уларни мустақил ташкилот сифатидаги мақомини таъминлаш, шунингдек, тармоқлар касаба уюшмалари атрофига жипслаштириш фуқаролик жамиятини ривожлантиришга муҳим эътибор беришдир.

Мамлакатда фуқаролик жамияти қуришдаги яна бир муҳим муаммолардан бири, бу - фуқаролар сиёсий маданияти ва ҳуқуқий маданиятлари демократик асосларда шаклланишига эришишдир. Шунингдек, фуқароларнинг

ижтимоийлашув жараёнларини амалга оширишда нодавлат ташкилотларнинг ўрнини ошириш ҳам ҳозирги даврнинг долзарб вазифаларидан биридир.

«Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамият сари» тамойилини ижтимоий-сиёсий ҳаётга қўллаш воситасида сиёсий ҳокимият органларининг маҳаллий тизимини мустаҳкамлаш, уларга марказий ҳокимият ваколатларини бир қисмини бериб бориш асносида номарказлаштириш ислоҳотларини ўтказиш, ижроия ҳокимият тизимларини вакиллик органлари ва нодавлат ташкилотлар томонидан кучли назорат этиш механизми ва ҳуқуқий асосларини яратишга доир ислоҳотларни амалга ошириш фуқаролик жамияти қуришнинг шарт-шароитларини яратиш йўлидаги илк қадамлардир.

Хулоса қилиб айтганда, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда давлатнинг бош ислоҳотчилик фаолияти натижасида нодавлат нотижорат ташкилотларнинг демократик тамойиллар асосидаги ҳуқуқий асослари шаклланди. Қисқа давр ичида мамлакатда фуқаролик жамияти қуришнинг пойдевори - конституциявий ва ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилди. Ислоҳотлар натижасида мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотлар тизими шаклланди. Муҳими, «учинчи сектор» билан давлат ҳамкорлиги натижасида мамлакатда нодавлат нотижорат ташкилотларнинг мустақил фаолият юритиши, давлат ва жамият ишларини бошқариши учун кенг имкониятлар яратилди.

XXI аср бошларига келиб Ўзбекистон давлати ва халқи илғор ривожланган мамлакатларда фуқароларга эркинлик бағишлаган, шахснинг эркин камол топиши учун барча шарт-шароитларни яратган, жамиятнинг ҳамма жабҳаларини демократиялаштиришга қобил бўлган, ўзида халқчил миллий мерос ва анъаналарни ифодалаган фуқаролик жамияти барпо этиш йўлидаги ислоҳотларнинг янги босқичини чуқурлаштиришга киришди.

Назорат саволлари

1. Нодавлат нотижорат ташкилотлар инсонларнинг қандай манфаатларини ифодалайди ва ҳимоя қилади?
2. Нодавлат нотижорат ташкилотлари деганда нимани тушунасиз?
3. Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг қандай турлари мавжуд?
4. ННТ жамиятда қандай функцияларни бажаради?
5. Ўзбекистонда ННТнинг ривожланиш суратлари қандай кечмоқда?

8-МАВЗУ: АХБОРОТ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ, АХБОРОТ ВА СЎЗЭРКИНЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ.

Режа:

- 1. Инсоният тарихида ахборот эҳтиёжи.**
- 2. Фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида ахборот соҳасини ислох қилиш, сўз ва ахборот эркинлиги.**
- 3. Фуқаролик жамияти бошқарув механизмлари такомиллашувида замонавий ахборот технологияларининг роли**

Таянч сўзлар: Ахборот, оммавий ахборот воситалари, ахборот соҳасини либераллаштириш, сўз эркинлигини таъминлаш, фуқаролик жамияти, нодавлат оммавий ахборот воситалари, Интернет, “Электрон ҳукумат”.

1. Инсоният тарихида ахборот эҳтиёжи.

Ҳар қандай жамиятда ахборот ҳамиша мамлакат тараққиётининг кўзгуси, кишиларнинг онги, дунёқараши, сиёсий савияси шаклланишининг асосий воситаларидан биридир. Шунинг учун ҳам, ахборотга бўлган ҳаётий эҳтиёж, уни қондиришга хизмат қилувчи омилларни шакллантириш кишилик тараққиётининг ҳар бир босқичида етакчи ўринлардан бирини эгаллаб келган.

Инсоният тарихида ахборот тўплаш ва тарқатишнинг дастлабки оғзаки (воизлар, жарчилар, чопарлар ва бошқалар) ва ёзма (попируслардаги, эълон тахталари ва ҳақозолардаги) намуналари номунтазам бўлсада, қадим замонлардан яхши маълум. Ўша даврлардаёқ тўлақонли ахборот ва хабарга талаб ҳамда эҳтиёж турли манбаларда ўз аксини топган. Зардуштийлик тарихининг манбаларида айтилишича, Зардушт худонинг пайғоми (хабари)ни одамларга етказиш орқали босқинчилик ва вайронликлар олдини олиш, ҳалол меҳнат қилиб, тинч-тотув яшаш, адолат ва ҳақиқатга сажда қилиш кераклигини ўргатган. 30 асрлар олдин битилиб, бизларга етиб келган “Авесто”дан ҳар қандай хабар, янгилик ўзининг такомиллиги, ҳақиқийлиги, тўлиқлиги билан баҳоланиши, унинг ёрдамида инсоният яхшилик ва эзгуликка қараб интилиши тўғрисида хулоса қилиш мумкин.

Оммавий ахборотнинг асосий маъносини англатувчи маълумот йиғиш, қайта ишлаш ва тарқатиш ҳамда тезкор хабарлар ёзиб жамиятни огоҳ этиш билан машғул кишилар Амир Темур даврида ҳам бўлганлиги маълум. Бу ҳақда Соҳибқироннинг «Қиссаи Темур»да: «Амр этдимким, ҳар сарҳад ва вилоят, лашкар ва мамлакатга бир ахборнавис (хабарлар ёзувчи, яъни мухбир) тайин этгайларким, сипоҳ ва ҳоким ва раъият ва бегона лашкар ва мол ва манолнинг мудохил ва махориж ва бегона одамлар ва карвоннинг кирмак ва чиқмоғи ва ҳамсоя подшоҳлар мамлакатининг ахбори ва аларнинг аъмоли ва афъоли ва узоқ баладалардин даргоҳимга юз қўйғон уламо ва фозил одамларнинг ишлар ва сўзларин ростлиғ ва дурустлиғ била ёзиб

даргоҳға йиборгайлар»¹³³, деган фикри бунинг далилидир. Демак, бўлаётган ходиса-воқеалар ҳақида хабар тўплаш ва давлатни бошқаришда улардан фойдаланиш Соҳибқирон учун ҳам муҳим омил бўлган.

Аллома Алишер Навоий ҳам ўз ижоди ва фаолияти давомида холис ва рост ахборот масаласига алоҳида эътибор қаратган. Унинг “Ҳайратул аброр” достонидаги ёлғон хабар берувчининг аҳволи:

Ҳар киши ёлғонни деса, лек кам
Бўлғай эди кош бу давронда ҳам.¹³⁴

Ёки “Фарҳод ва Ширин” достонида хабарнинг ижтимоий аҳамиятига алоҳида эътибор қаратган мутафаккир аждодимизнинг:

Эурсен шоҳ - агар огоҳсен-сен,
Агар огоҳсен - сен, шоҳсен сен,¹³⁵

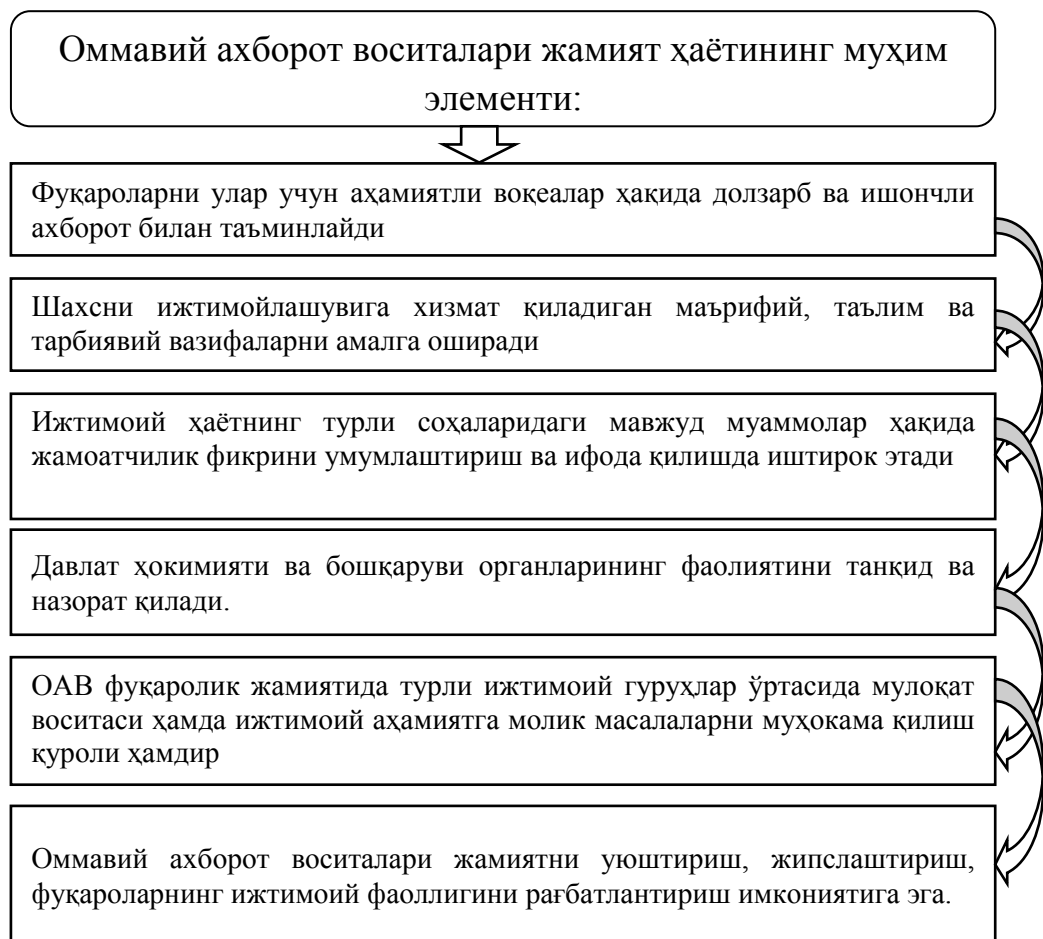
деган мисрлари ҳар қандай янгилик, хабар ҳақиқийлиги, холислиги, тўлиқлиги ва тезкорлиги билан баҳоланганлиги, унинг ёрдамида халқ иродаси йўналтирилиб турилганидан далолат беради. У мазкур мисрасида агар киши ахборотни биринчи бўлиб эгалласа, жамият тизгинини эгаллаши, айнан хабар сабаб барча ҳалокат ва фалокатларнинг олдини олиши ҳақидаги пандлари бугунги хабар, ахборот бошқараётган дунёмиз ҳақидаги башоратдек кўринади.

Асрлар ошсада ахборотга бўлган талаблар деярли ўзгарган эмас. Аксинча, жамият ҳаётида унинг аҳамияти борган сари ошиб борган ва бугунги кунга келиб мамлакатимиз ривожланиши стратегиясини шакллантириш ва уни бевосита амалга оширишда тобора катта роль ўйнамоқда. Бу эса уларнинг фуқаролик жамиятига хос асосий омиллардан бирига айланиб бораётганидан далолат беради.

¹³³Амир Темур Кўрагон. Қиссаи Темур («Малфузоти Темурий»). – Т.: ДИТАФ, 2001. – Б. 285.

¹³⁴Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Ўн жилдлик. 6-жилд. – Т.: Ғ. Ғулом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 179.

¹³⁵Ўша ерда. - Б. 178.

Мустақиллик йилларида эркин оммавий ахборот воситалари фаолияти учун зарур бўлган ҳуқуқий, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий шарт-шароитлар шаклланди. ОАВнинг фуқаролик жамияти институти сифатида ривожлантириш йўлидаги ислоҳотлар изчил давом этмоқда. Дикқатга сазовор муҳим томони шундаки, эркин ОАВни ривожлантирмай туриб, фуқаролик жамияти қуриш ва инсон эркинлиги, ҳуқуқларини таъминлаш мумкин эмаслигини жамоатчилик англаб етди.

Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда сўз ва матбуот эркинлигини таъминлаш масаласи алоҳида ўрин эгаллашини назарда тутиб Президент И.Каримов шундай дейди: «Жамиятимизни янада ривожлантириш ва сифат жиҳатидан янгилаш борасидаги энг муҳим устувор йўналиш – бу инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, сўз ва матбуот эркинлигини, шунингдек, ошкораликни, жамиятда ўтказилаётган ислоҳотларнинг очиклигини таъминлайдиган демократик тамойилларни сўзда ёки қоғозда эмас, амалий ҳаётда жорий қилишдир, десак, ҳар томонлама тўғри бўлади».¹³⁶

Мамлакатимизнинг мустақилликка эришиши ахборот соҳасини либераллаштириш, сўз эркинлигини таъминлашда ҳам янги босқични бошлаб берди. Ўтган йиллар давомида ушбу соҳада кенг қамровли ислоҳотлар, кўплаб чора-тадбирлар амалга оширилди. Бу борада ахборот воситалари

¹³⁶Каримов И. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б. 19.

фаолиятига оид мукамал ҳуқуқий база яратилганлигини ва у инсонлар учун ахборот олиш соҳасида эркинлик ва ҳуқуқларини таъминлашда муҳим роль ўйнаётганлигини алоҳида қайд этиш зарур.

Аввало, мамлакатимизда ахборот соҳасида олиб борилаётган сиёсат Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида белгиланган оммавий ахборот воситалари эркинлиги ва қонунларга мувофиқ фаолият юритиши¹³⁷ ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлигига, ҳамда ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга¹³⁸ эканлиги ҳақидаги меъёрларни изчиллик билан ва тўлалигича таъминланиши асосида амалга оширилишини қайд этиш зарур.

Шу маънода Президентимиз И.А.Каримов оммавий ахборот воситаларининг фуқаролик жамиятидаги ролига алоҳида тўхталиб: “Очиқ ва кучли фуқаролик жамиятини бугунги кунда эркин оммавий ахборот воситалари ва бошқа фуқаролик жамияти институтларининг ривожланган тизимсиз тасаввур этиб бўлмайди... уларнинг фаолияти самарадорлигини оширишни таъминлайдиган зарур меъерий-ҳуқуқий база, иқтисодий ва ҳуқуқий кафолатлар яратилгани ҳам бу соҳадаги катта ишларимиздан бўлди”,¹³⁹ деб таъкидлагани бежиз эмас. Дарҳақиқат, мустақиллик йилларида оммавий ахборот воситалари фаолиятини тартибга солувчи қонунларнинг таҳлили бу соҳага оид ҳуқуқий базани такомиллаштириш изчил ва тизимли тарзда амалга ошириб борилганлигини кўрсатмоқда. Ўтган йилларда мамлакатимизда яратилган ҳуқуқий макон ва ижтимоий-иқтисодий ислохотлар натижасида босма нашрлар сони кўпайди, хусусий газета ва телестудиялар тизими юзага келди.

2. Фуқаролик жамиятини барпо этиш жараёнида ахборот соҳасини ислох қилиш, сўз ва ахборот эркинлиги.

Ахборот эркинлигини таъминлайдиган конституциявий меъёрлар оммавий ахборот воситалари фаолиятини ва умуман ахборот соҳасидаги муносабатларни тартибга солувчи бошқа қонунларда ҳам такомиллаштирилган.

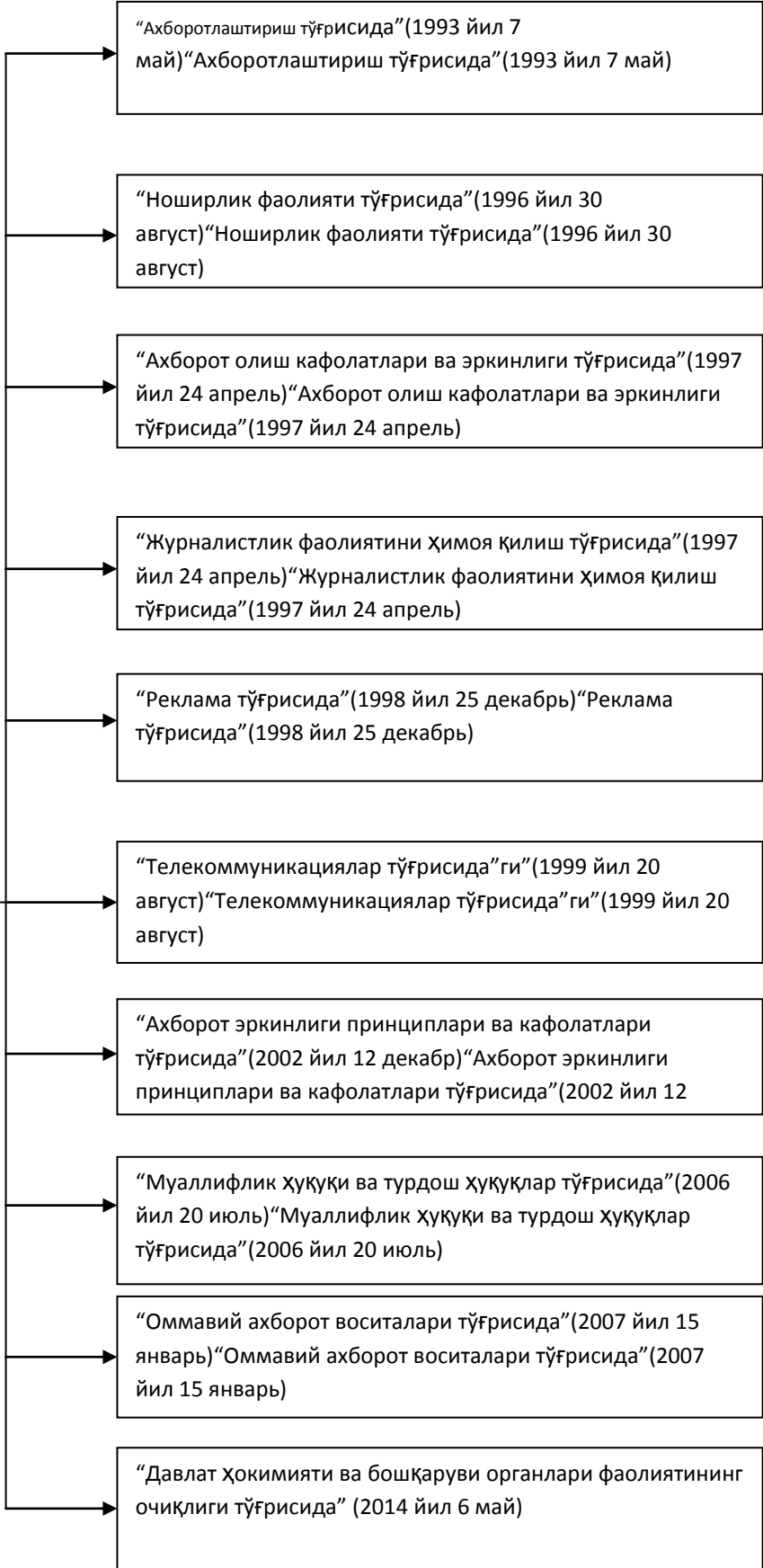
Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, демократик жараёнлар анча чуқурлашган, бунга мос матбуотга эга бўлган ривожланган мамлакатларда сўз ва фикр эркинлиги аста-секин ўз оқими билан кириб келган. Жамиятни тубдан ислох қилиш, асрлар мобайнида шаклланиб қолган тушунчаларни синдириш, ҳур фикрлиликни турмуш тарзига айлантириш мақсадида ана шундай қонунларнинг қабул қилиниши Ўзбекистон учун катта сиёсий, маданий, қолаверса, ҳуқуқий воқеа бўлди. Айни пайтда у ахборот соҳасини жаҳон андозаларига мослаштириш, фуқароларни эркин фикрлашга ўргатиш ва шу асосда жамиятни соғлом фикрлар асосида қайтадан куриш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлигини кўрсатади.

¹³⁷Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2012. – Б. 13.

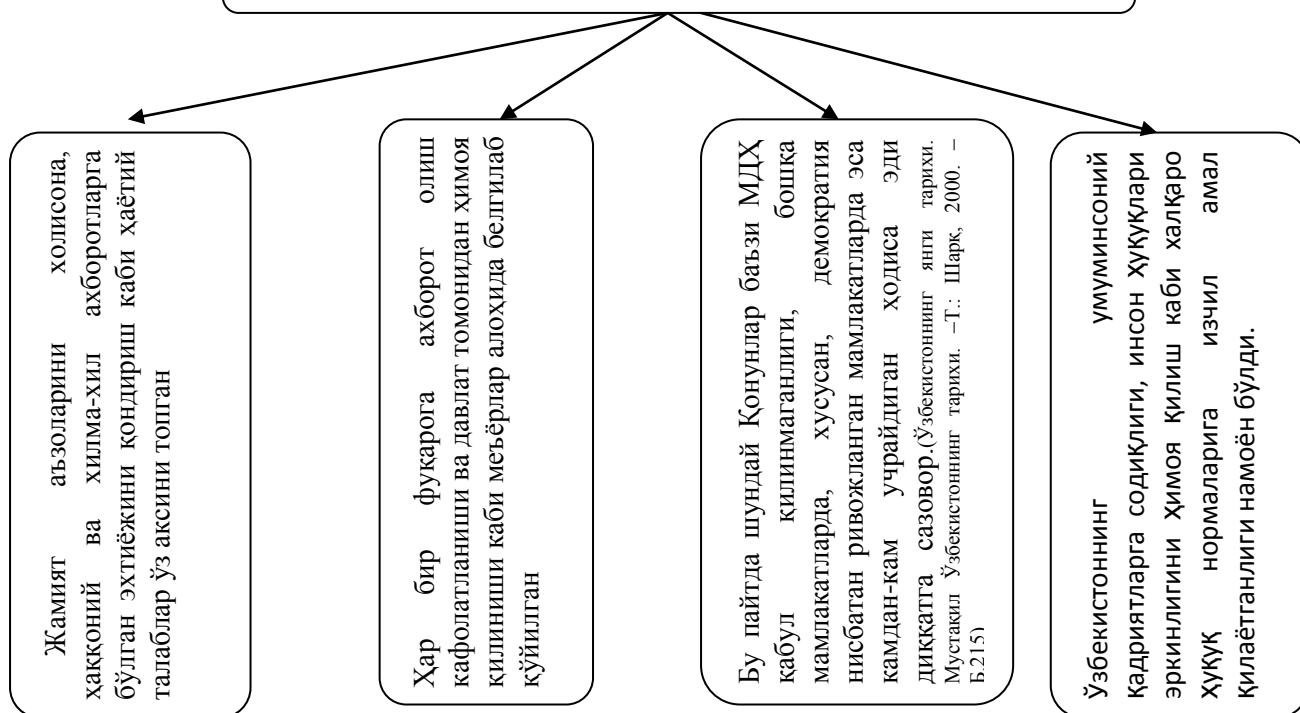
¹³⁸Ўша ерда. – Б. 8.

¹³⁹Каримов И.А. Ўзбекистоннинг 16 йиллик мустақил тараққиёт йўли. – Т.: “Ўзбекистон”, 2007. – Б. 36.

Ўзбекистонда
оммавий
ахборот
воситалари
фаолиятини
тартибга
солувчи
қонунлар

Мустақиллик йилларида ОАВ га оид қабул қилинган
Қонунларда:

Мустақиллик даврида мамлакатимиздаги ОАВ ларининг қиёфаси, тизимдаги таркибий ўзгариш ва янгиланишлар қуйидагиларда намоён бўлмоқда:

1. ОАВнинг сони ва сифати кескин ортиб бормоқда. 1991 йилда ОАВ умумий сони 395 та бўлган бўлса¹⁴⁰, 1994 йилда Республикада 475 та ОАВ, улардан 384 та газета, 66та журнал, 19 та телестудия, 3 та кабель телевиденияси, 2 та радиостудия ва битта агентлик фаолият кўрсатган¹⁴¹. бугунга келиб, 1,4 мингтага яқин оммавий ахборот воситалари Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинганлигини айтиш зарур. Улардан 709 газета, 289 журнал, 95 ТВ и радио. Босма нашрлар, теле- и радиоканаллар билан бир вақтда публицистик фаолиятни веб-сайтлар ҳам олиб бормоқдалар.¹⁴²

2. Мустақиллик йилларида мамлакатимизда даврий босма нашрларнинг интернет версиялари, интернет журналистика вужудга келди ва у жадаллик билан ривожланиб бормоқда. Сўнгги беш йил ичида уларнинг сони 2 баробардан ортди. 1 январь 2015 йил ҳолатига кўра, интернет оммавий ахборот воситалари 304 тани ташкил этади.¹⁴³

3. Сўнгги ўн йил ичида мустақил босма ОАВ ларининг сони 2,5 марта, мустақил электрон ОАВларнинг сони эса 7 баробар ошди.¹⁴⁴ Мавжуд барча телеканалларнинг қарийб 53 фоизи, радиоканалларнинг эса 85 фоизи

¹⁴⁰Қаранг: Важный этап реформирования информационной сферы // Народное слово. – 2013. – 20 ноября.

¹⁴¹ОАВ: ҳуқуқий база такомиллаштирилмоқда // Халқ сўзи. – 2010. – 20 август.

¹⁴²Қаранг: Цифры и комментарии // Народное слово. – 2014. – 5 февраля.

¹⁴³“Фуқаролик жамияти институтларининг фаоллиги ошмоқда”. 24.04. 2015 // Инт.: <http://uza.uz>

¹⁴⁴Қаранг: Важный этап реформирования информационной сферы // Народное слово. – 2013. – 20 ноября.

нодавлат оммавий ахборот воситалари ҳисобланади.¹⁴⁵ Бу эса эркин ахборот бозори, бозор иқтисодиёти талабларига жавоб бера оладиган мустақил нашрлар сони кўпайиб, рақобат муҳити шаклланганлидан далолат беради.

4. Республикамизда истиқомат қилаётган кўп миллатли муштарийларнинг талаб ва истаклари инобатга олинган ҳолда босма оммавий ахборот воситалари 12 та тилда¹⁴⁶ нашр этилмоқда, телевидение ва радиода ҳам бу амалиёт қўлланилмоқда, эшиттириш ва кўрсатувлар қардош халқлар тилларидан ташқари рус, инглиз тилларида ҳам эфирга узатилиб, веб-сайтлар ўзбек, рус ва инглиз тилларида фаолият юритади;

5. Бугун республикамиздаги оммавий ахборот воситалари сиёсий-ижтимоий, ҳуқуқий, тиббий, таълим-тарбия, хотин-қизлар, ижтимоий-маърифий, иқтисодий-ижтимоий, спорт, маънавий-маърифий ва шу каби бошқа кўплаб соҳалар бўйича чиқарилмоқда.

6. Давлат ва жамоат ташкилотлари оммавий ахборот воситалари билан бир қаторда нодавлат оммавий ахборот воситалари ва уларнинг фаолиятини қўллаб-қувватлашга қаратилган бир қанча ташкилотлар тизими яратилди. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ҳузуридаги Нодавлат ноtijорат ташкилотларини ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлаш Жамоат фонди, Журналистлар ижодий уюшмаси, Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди, Нодавлат электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси, Журналистларни тайёрлаш халқаро маркази шулар жумласидандир.

7. Халқаро ҳамжамиятни мамлакатимиз ҳаёти, ислохотларни амалга ошириш борасида қўлга киритилган ютуқлар тўғрисида хабардор қилиш, аҳолининг ахборотга бўлган эҳтиёжини қондириш ҳамда фуқаролар ва давлат органлари ўртасидаги ўзаро алоқадорликни кучайтириш мақсадида ҳозирги кунда интернет тармоғида деярли барча давлат органларининг веб-сайтлари жойлаштирилган. Давлат органлари веб-сайтларидан ташқари бошқа веб-сайтларнинг сони ҳам ошиб бораётганлигини алоҳида қайд этиш зарур. Хусусан, “Uz” домен зонасидаги веб-сайтларнинг сони 2002 йилдаги 587дан¹⁴⁷ 2010 йил февраль ойида миллий интернет маконида 10 мингта веб-сайт рўйхатга олинган, 2015 йил июнь ойи ҳолатига кўра эса, уларнинг сони 21,86 мингтага етди.¹⁴⁸

8. Соҳага замонавий технологиялар изчил жорий этилиши натижасида тизимга рақамли, мобиль ва интернет телевидение каби мутлақо янги

¹⁴⁵Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь / И. Каримов. – Т: “Ўзбекистон”, 2010. – Б. 30.

¹⁴⁶Фуқаролик жамияти асослари: ўқув қўлланма /А.Жалилов ва бошқ. – Тошкент, 2015. - Б.187.

¹⁴⁷Миллий домен интернет фестивали бошланди // Халқ сўзи. – 2013. – 15 август.

¹⁴⁸Ўзбекистон Республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг 2015 йил биринчи ярим йиллик ҳисоботи.

медиатузилмалар кириб келмоқда. Глобал тармоқда 200 га яқин нашрларнинг электрон версиялари мавжуд.¹⁴⁹

Шунингдек, ҳозирги кунда Қорақалпоғистон Республикаси, Навоий, Наманган, Фарғона ва Самарқанд вилоятлари компьютерлаштириш марказларига "uz" доменини рўйхатга олиш мақоми берилди. Бу эса "uz" доменини ҳудудларнинг ўзида рўйхатга олиш ва уларнинг сонини янада оширишга хизмат қилади.¹⁵⁰

Веб-сайтларнинг сони ошиб бораётганлиги нафақат фуқароларимизнинг, балки бошқа мамлакатларда ҳам Республикамизда ўзказилаётган ислоҳотлар ҳақида тўла маълумотга эга бўлиш учун имкониятлар яратмоқда.

Бу мисоллар мамлакатимизда оммавий ахборот воситаларини либераллаштиришга оид сиёсат тизимли асосда, босқичма-босқич ва аниқ мақсадга йўналтирилган ҳолда амалга оширилаётганлигидан далолат беради. Айни чоғда, мамлакатимизда ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида амалга оширилаётган ислоҳотлар охир оқибатда оммавий ахборот воситалари ишида янги йўналишларнинг пайдо бўлиши ва соҳага оид қонунчилик базасини такомиллаштиришга олиб келди.

Мамлакатимизда яратилган қонунчилик базаси ва амалга оширилаётган ишлар халқаро-ҳуқуқий меъёрларга тўла мос келишини алоҳида қайд этиш керак. Хусусан, ОАВ фаолиятига оид қонунларнинг таҳлили уларнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”нинг 19-моддасидаги “ҳар ким давлат чегараларидан қатъий назар ҳар қандай ахборотни олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга эканлиги” ҳамда бошқа халқаро ҳужжатда “ўзаро тенглик ва турли маданиятларни ҳурмат қилиш асосида барча давлатлар ўртасида икки ва кўп томонли ахборот алмашиш муҳим”лиги тўғрисидаги меъёрларга ҳамоҳанг эканлигини намоён қилмоқда.¹⁵¹

Мамлакат раҳбари жамиятимиз ривожидда оммавий ахборот воситаларининг роли ҳақида тўхталиб: “Бугун ҳаётнинг ўзи олдимизга фуқаролик жамияти институтлари тизимида оммавий ахборот воситаларининг ўрни ва ролини янада мустақамлаш вазифасини қатъий қилиб қўймоқда. Оммавий ахборот воситаларининг янада эркинлаштириш,... олиб борилаётган ислоҳотлар сиёсатининг очиқлиги ва ошкорлигини таъминлашга, кучли фуқаролик жамиятнинг изчил шаклланишига мадад бериши даркор”¹⁵² деб таъкидлаган.

Шу маънода Президент Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган “Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да ахборот соҳасини ислоҳ қилиш борасидаги қонунчилик ташаббуслари ушбу соҳада босқичма-босқич амалга оширилаётган тадрижий ислоҳотларнинг узвий давоми бўлди.

¹⁴⁹Замонавий медиатехнологиялар ва тараққиёт // Халқ сўзи. – 2013. – 9 апрель.

¹⁵⁰Ўзбекистон матбуоти миллий форуми // Халқ сўзи. – 2013. – 20 ноябрь.

¹⁵¹Борсиева З.Х. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ва уни Ўзбекистон Республикасида амалга ошириш жараёни. – Т: ТДЮИ нашриёти, 2009. – Б.34.

¹⁵²Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. – Т.: Ўзбекистон, 2010. – Б. 31.

Унда Юртбошимиз ахборот соҳасини тараққий топтириш, сўз ва ахборот эркинлигини таъминлашни мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг энг муҳим йўналишларидан бири сифатида белгилаб берган.

Маълумки, фуқаролик жамиятининг муҳим белгиларидан бири давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари устидан жамоатчилик ва парламент назоратини таъминлаш саналади. Шу нуқтаи назардан Концепцияда “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш таклиф этилди. 2014 йилнинг 6 майида қабул қилинган бу қонуннинг ҳаётга жорий этилиши давлат ҳокимияти органлари фаолияти ҳақида жамоатчиликни хабардор қилиб боришнинг ҳуқуқий механизмларинияратиб, юртимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг очиклиги ва ошқоралигини таъминлашга хизмат қилади.

Фуқаролик жамиятини шакллантириш шароитида жамоатчилик фикрининг роли тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Фуқароларнинг ахборот воситалари орқали сиёсий қарорларни қабул қилинишга таъсири ва кенг иштироки натижасида дастурларни амалга ошириш жараёнида ОАВга мурожаатлар ошиб боради. Бу эса оммавий ахборот воситалари ёрдамида фуқаролар ва давлат бошқаруви органлари ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг янада яқинлашуви, ривожини учун имконият яратади.

Ушбу қонуннинг қабул қилиниши фуқароларни давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисида холис, тезкор ва тўла-тўқис хабардор қилишга, фуқароларнинг давлат ва жамият қурилиши жараёнларида фаол иштирокини таъминлашга хизмат қилиб, бу органлар фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширишда барча зарур шароитларни яратиб беради.

Президент И.Каримов томонидан “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиклиги тўғрисида”ги қонунни қабул қилиш ҳақидаги таклифи ҳам бу муаммонинг ечими жамият тараққиёти учун нечоғлик долзарб эканини тасдиқлайди¹⁵³.

Бир сўз билан айтганда, қонуннинг қабул қилиниши натижасида, ахборот воситалари билан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ўртасида алоқаларни мустаҳкамлаш орқали медиамаконни тезкор ва мукамал ахборот билан тўлдириш ҳамда ушбу маълумотлардан фуқароларнинг эркин фойдалана олишлари учун кенг имкониятлар яратилади.

XXI асрда тараққиётнинг ахборот босқичига қадам қўйган жаҳон ҳамжамияти ҳар соҳани модернизациялаш ва ахборотлаштириш йўлидан бормоқда. Ахборот-коммуникация технологияларнинг инқилобий таъсири давлат тузилмалари ва фуқаролик жамияти институтлари, иқтисодий ва ижтимоий соҳа, илм-фан ва таълим, маданият ва одамларнинг турмуш тарзида кузатилмоқда. Компьютер технологиялари инсонларга ўз

¹⁵³ Каримов И.А. Матбуот ва оммавий ахборот воситалари ходимларига байрам табриги // Инт.www.press-service.uz. – 2011. – 27 июнь.

салоҳиятидан янада тўлиқ фойдаланиш имкониятини беради, фаровонлик даражасини ошириш, демократия, тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш мақсадларига эришишига ёрдам беради.

Республикамиз ҳам мазкур жараёнлардан четда қолаётгани йўқ ва глобал ахборот жамиятини шакллантиришда фаол иштирок этмоқда. “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да¹⁵⁴ ахборот соҳасига оид белгиланган вазифалар ҳам Ўзбекистонга жаҳон ахборот маконида ўзининг муносиб ўрнини топишига ёрдам бермоқда.

Айни чоғда, ахборот технологиялари, оммавий ахборот воситалари ва электрон коммуникациянинг ривожланиши ҳозирги замон жамияти бошдан кечираётган глобал ўзгаришларни келтириб чиқармоқда. Жамиятнинг асосий институтлари ҳисобланган ҳокимиятлар, соғлиқни сақлаш, оила ва никоҳ, маданият, таълим ва фан кабилар жиддий трансформацияга юз тутмоқда.

Ахборот технологиялари асосида давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг шакли ва мазмуни тубдан ўзгармоқда, давлат бошқарувининг инновацион тизими – электрон ҳукуматлар, электрон давлатлар ташкил топмоқда, демократик бошқарувнинг тартиб-таомиллари (электрон демократия, тўғридан-тўғри фойдаланиш ёки танишиш демократияси) такомиллашиб бормоқда.

Ахборот жамиятида ижтимоий институтлар жиддий ўзгариб борар экан, юз бераётган ўзгаришларни ўрганиш ва мушоҳада қилишга бўлган эҳтиёж ҳам шунга яраша ортиб боради.

Ҳозирги замон жамияти ахборот маконининг ўзгариши кадриятларнинг янги тизими, билиш ва амалиётнинг энг янги устуворликлари шаклланишига олиб келади. Бундай кадриятлар ва устуворликлар ўз навбатида инсоннинг жамиятдаги хулқ-атвориغا, сиёсий ва иқтисодий тизимни ривожлантиришга, деярли барча ижтимоий институтлар фаолият кўрсатишига жиддий таъсир ўтказади.

Айни бир вақтда сиёсат, иқтисодиёт ва маданият ахборотдан муайян гуруҳлар манфаатларида фойдаланилиши ёки ахборотни онгли равишда бузиш билан боғлиқ турли хавф ва таҳдидларга дучор бўлади. Бундай муаммолар электрон коммуникациялар ҳукмронлиги шароитларида ривожланиш истиқболларини қайта мушоҳада қилишнинг долзарблигини кучайтиради, шунингдек янги турдаги ахборот макони имкониятларига тегишли баҳо бериш ва унинг ижобий салоҳиятини амалга ошириш учун зарур шарт-шароитлар яратишга тақозо қилади.

Шундай қилиб, ахборот билан таъминланган жамият маданияти ҳокимиятнинг янги турини – илмий билимга асосланган ҳокимиятни шакллантиради. Бундай ҳокимият ахборот билан таъминланган жамиятнинг муҳим, ажралмас хусусияти бўлиб, уни сиёсий, иқтисодий, маданий ва

¹⁵⁴Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь / И. Каримов. – Т: “Ўзбекистон”, 2010. – Б.34.

ижтимоий-техник жиҳатдан ривожлантириш йўналишлари ва параметрларини кўрсатиб беради.

Мазкур вазифаларни, шунингдек ўзгаришлар боришининг бутун жараёнига жиддий таъсир қилувчи муаммоларни ҳал этиш учун давлат томонидан ахборот сиёсати амалга оширилади.

Ҳозирги вақтда ривожланаётган мамлакатларда ахборот миллий ресурс бўлиб, уни сақлаш, ривожлантириш ва ундан оқилона фойдаланиш давлат аҳамиятига молик вазифа эканлиги тўла-тўқис англаб етилган. Шундай қилиб, ҳозирги босқичда жамият ахборот соҳасини ривожлантиришга қаратилган ва нафақат телекоммуникация воситаларини, балки ахборотнинг (ишчанликка қаратилган, томошабоп, илмий-таълим янгиликларидан хабардор қилиш ва шу каби) турларини яратиш, сақлаш, улар устида ишлаш ва уларни тарқатиш билан боғлиқ ишлаб чиқаришлар ҳамда муносабатларнинг бутун жамламасини қамраб оладиган солувчи давлат сиёсати шаклланиб бормоқда.

Шундай қилиб, жаҳон ҳамжамиятида илғор мавқеларни эгаллашга интилаётган давлат самарали миллий ахборот сиёсатини ишлаб чиқиши ва амалга ошириши ҳамда бундай сиёсатга нисбатан ахборотлашган демократик ва фуқаролик жамиятга ўтишни таъминлашга давлат бошқарувининг устувор вазифаси сифатида қараши керак.

Ўзгарган ахборот муҳитида давлат ва жамиятнинг ўзаро боғлиқлиги янги конфигурация – рақамли ҳамиштирокчилик конфигурацияси тусини касб этмоқда. Бу ҳол ҳокимият тузилмалари билан фуқаролар мулоқотининг ҳозирда амалда бўлган, анъанавий тус олган шаклларини модернизация қилиш имкониятини, шунингдек ҳокимиятлар ўзаро муносабатларининг сифат жиҳатидан янги тури – электрон ҳукумат ва электрон демократияпайдо бўлиши имкониятини ҳам беради. Бундай ўзаро муносабатларнинг қарор топиши давлат бошқаруви кадриятларини тубдан қайта кўриб чиқишни, ҳокимият органлари фаолиятини фуқаровий ва илмий экспертизаси самарали бошқарув қарорлари қабул қилинишига кўмаклашадиган очиқ демократик жамият мўлжалида фаолият олиб боришни англатади. Ҳозирги замон сиёсий ҳокимияти жамият тараққиётининг аввалги тарихий даврларида мавжуд бўлмаган янги ресурсга – шахс ва жамиятга мафкуравий таъсир кўрсатадиган ахборот-коммуникация ресурсига эга бўлмоқда.

АХБОРОТ СОҶАСИДА ДАВЛАТ СИЁСАТИ:

Жамият демократик механизмлардан фойдаланишга тайёр бўлиши, фуқаролар эса, ўз билимлари, ўз вақтлари ва саъй-харакатларини бошқарув жараёнида иштирок этишга сарфлашга тайёр бўлиши,

Сиёсий тизим механизмлари катта ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ўз вақтида пайқashi ва ақс эттириши ҳамда мазкур манфаатлар бўйича омма ўртасида ўзаро келишувни таъминлаши,

Ҳокимият жамиятнинг тобора мураккаблашиб бораётган, “ахборот асри” шароитларида сифат жиҳатидан янги жиҳатлар касб этаётган талаб-эҳтиёжларига муносабат билдиришга қодир бўлиши,

Сиёсат тўғрисидаги ахборотларнинг ортиб бораётган миқдори сифат жиҳатидан сиёсий ҳаётда иштирок этишга, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришига ўтиши вақтида демократия доимий ва тўғридан-тўғри таъсир кўрсатиш механизмларига, мулоқотнинг самарали каналларига, жамоатчилик назоратига ва “икки томонлама алоқа”га эга бўлиши,

Қонун лойиҳалари, давлат ҳокимиятининг барча бўғинларида қабул қилинадиган қарорлар, дастурлар фуқароларнинг умумий муҳокамасига қўйилиши, амал қилиб турган қонунлар ва уларни татбиқ этиш самарадорлигига баҳо бериши,

Электрон технологиялар орқали давлат механизмини жамият учун тушунарли ва ундан фойдаланиш осон бўлиши каби мақсадларини кўзлайди.

“Электрон ҳукумат” тизими жорий этилиши натижасида ҳозирги кунда биз давлат бошқарувининг мутлақо янги механизмлари шаклланишига гувоҳ бўлиб турибмиз.

2015 йил 18 ноябрда Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳукумат тўғрисида” ги қонунуни қабул қилинди.¹⁵⁵ Бу эса ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида аҳоли манфаатларига хизмат қилувчи, давлат органлари билан қулай ва самарали муносабатларни ўрнатувчи “электрон ҳукумат” тизими изчил татбиқ этиш учун имконият яратди.

Электрон демократия ҳозирги кунда ўз ривожининг бошланғич палласида турибди, унинг салоҳияти жуда катта ва бутун дунёда кенг муҳокама қилинмоқда, электрон демократияни маданиятнинг янги феномени сифатида назарий жиҳатдан мушоҳада қилиш эса, борган сари долзарб аҳамиятқасб этмоқда. Рақамли ҳукумат, киберсиёсат, электрон овоз бериш, рақамли демократия, компьютер воситасидаги сиёсий коммуникация қарор топиши имкониятининг ўзиёқ ахборот жамияти шароитларида сиёсий, иқтисодий ва маданий механизмлар шакллариининг тубдан ўзгаришидан далолат беради. Инсоният маданият жиҳатдан туб бурилишга яқинлашмоқда. Бунда фуқароларнинг демократик тартиб-таомиллардан фойдаланиш борасида кенг имкониятларга эга бўлиши, қарорлар қабул қилинишида

¹⁵⁵ Ахборот соҳасини ислоҳ қилишнинг муҳим босқичи // Халқ сўзи. - 2015 йил. - 17 декабрь.

фуқаролар иштирок этишининг кенгайиши туфайли ҳокимият янада сифатли, шаффоф ва пировард натижада янада самарали бўлади.

Давлат ўз хизматларини электрон воситалар орқали тақдим этиш йўли билан ўз саъй-ҳаракатларини оддий фуқаролар ҳаёти сифатини яхшилашга қаратаётганидан далолат берадиган мисоллар кўп.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистонда бу соҳада кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда.

2003 йилнинг сентябрь ойида республикада электрон ҳукуматнинг энг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлган Ҳукумат портали ишлаб чиқилди ва www.gov.uz манзили билан интернет тармоғида жойлаштирилди.

Бугун давлат органлари томонидан ўз фаолиятига ахборот тизими ҳамда ресурсларини жорий қилиш бўйича жадал олиб борилган ишлар натижасида 320 дан ортиқ давлат ахборот ресурслари ва 465 дан зиёд давлат ахборот тизими фаолияти йўлга қўйилди. Жумладан, 2013 йилда жорий этилган Ягона интерактив давлат хизматлари портали mu.gov.uz орқали аҳолининг узоғини яқин, оғирини енгил қилувчи 250 турдан ортиқ давлат хизматлари электрон шаклда кўрсатилаётир. Ўтган давр мобайнида улардан 380 мингдан зиёд аҳоли масофадан туриб фойдаланган.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини муҳокама этишда фуқароларнинг кенг иштирокини таъминлаш мақсадида махсус портал фаолияти йўлга қўйилди. Унда айни пайтга келиб, фойдаланувчилар томонидан 73 та давлат органининг 237 та норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳаси бўйича 350 дан ортиқ таклиф ва мулоҳазалар билдирилган. Бу эса қабул қилинаётган ҳужжатларнинг сифатини оширишда муҳим аҳамият касб этмоқда.¹⁵⁶

Бугунги кунда давлат интерактив хизматлари сони 1088 тага етди. Бу ўтган йилнинг шу давридагига нисбатан 438 тага кўпдир. Мамлакатда интерактив давлат хизматларини ривожлантириш бўйича кўрилган чоралар натижасида солиқ (soliq.uz) ва статистик ҳисоботлар (stat.uz)ни электрон шаклда топшираётган тадбиркорлик субъектлари улуши 100 фоизга етди.

2015 йилнинг 6 январидан mu.gov.uz да «Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар таъсирини баҳолаш тизими» йўлга қўйилди. У орқали қонун ҳужжатларини интернет орқали муҳокама қилиш мумкин. Ҳозиргача Ягона порталда 131 та қонун ҳужжати муҳокамага қўйилган бўлиб, шулардан 19 таси муҳокама жараёнида, 104 тасининг муҳокамаси якунига етган, 8 та ҳужжат лойиҳаси тасдиқланган. Қонун ҳужжатлари лойиҳасини баҳолаш жараёнида 282 фикр қолдирилган бўлиб, уларнинг 81 тасига жавоб берилган¹⁵⁷.

Ахборот билан бу каби эркин танишиш ҳамда ундан фойдаланиш табиий равишда фуқароларда сиёсат ва бошқарувда мунтазам иштирок этиш учун кенг имконият яратади. Бу ўринда электрон ҳукуматга нисбатан муаммоларнинг нафақат навбатдаги амалий ечими, амал қилиб турган

¹⁵⁶ «Электрон ҳукумат» тизимининг ҳуқуқий асоси // Халқ сўзи. - 2015. - 2 декабрь.

¹⁵⁷ Ягона портал: фуқаролар учун катта қулайликлар яратилмоқда // Ўзбекистон овози. – 2015. - 7-июль.

тузилмалар ва ижтимоий муносабатларни модернизация қилиш, балки давлатни бошқаришнинг янги усули сифатида ҳам қаралади.

Шу муносабат билан бир қатор мамлакатларда ҳозирги замон ахборот коммуникациялари шароитларига мос келадиган қонунчилик базаси ва маъмурий тартибга солиш қоидалари (интеллектуал мулк, шахсга доир маълумотлар, шахсий ҳаётнинг дахлсизлигига бўлган ҳуқуқни ҳимоя қилиш воситалари) ни янада такомиллаштиришнинг ҳуқуқий, сиёсий, ташкилий ва институционал чора-тадбирлари амалга оширилмоқда. Бу борада ҳокимиятнинг жамоатчилик билан тўғридан-тўғри мулоқотини рағбатлантиришга қаратилган шарт-шароитлар яратилади, ҳокимиятнинг ўзи бундай мулоқотнинг ташаббускори бўлади. Бугунги кунда давлат ҳокимияти органларининг тузилмасида жамоатчилик билан алоқалар бўйича ихтисослаштирилган бўлинмалар мавжудлиги шу билан изоҳланади.

Сиёсий мулоқотда электрон технологиялардан фойдаланиш бундай мулоқот иштирокчиларидан юксак даражадаги ахборот маданиятига ҳамда биргаликда интерфаол ҳаракат қилиш маданиятига эга бўлишни талаб қилади. Айни чоғда, таълим кадрлари ошади, ахборот меҳнатига, “жамият-ҳокимият” интерфаол мулоқотининг янги шарт-шароитларига энг кўп даражада тайёр бўлган профессионал таҳлилчиларга бўлган қизиқиш кучаяди. Электрон демократиянинг қарор топиши шахс медиамаданияти ошишини тақозо этади, фуқароларнинг ахборот маконида таклиф этилаётган медианомаларни танқидий таҳлил этиш ва уларга ҳолис баҳо бериш, ахборот плюрализмининг, тўғридан-тўғри фойдаланиш демократияси амал қилишининг ижтимоий-маданий ва сиёсий қонуниятларининг ҳос хусусиятларини тушуниш борасидаги қобилиятини ривожлантиришни назарда тутаяди.

Бу борада Давлатимиз раҳбарининг “Электрон ҳукумат” тизимини, шу жумладан, бошқарув жараёнлари, шунингдек, бизнес соҳасига ва фуқароларга давлат хизматлари кўрсатиш тизимини шакллантириш концепцияси ва комплекс дастурини ишлаб чиқишни жадаллаштириш, Ахборот тизимларининг идоралараро ва идоравий комплексларини интеграция қиладиган миллий тизимни яратишга алоҳида эътибор қаратиш лозим”¹⁵⁸ деган фикрини алоҳида қайд этиш зарур.

3. Фуқаролик жамияти бошқарув механизмлари такомиллашувида замонавий ахборот технологияларининг роли

Шиддат билан кечаётган ҳодиса–воқеалар оқидамида катта ҳажмдаги ахборотнинг мазмунини англаш, уни тўғри талқин этиб хулосалар чиқариш ниҳоятда муҳимдир. Бу эса ахборотни танлаш, саралаш, уни тўғри идрок

¹⁵⁸Каримов И.А. Бош мақсадимиз –кенг қўламли ислохотлар ва модернизация йўлини қатъият билан давом эттириш. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2012 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ҳамда 2013 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2013. – 19 январь.

этиш маданиятини шакллантиришкаби инсоннинг бевосита дунёқараши, салоҳияти, тажрибаси билан боғлиқ хусусиятларни камол топтириш масалаларининг долзарблигини оширади.

Шу муносабат билан глобал тармоқдан фойдаланувчилар аудиториясининг кўпчилиги ёшлар эканлигини, уларнинг онгини ва дунёқарашини ёт мазмундаги ғоялар билан захарлашга қаратилган маълумотлар Интернет контентнинг катта қисмини ташкил этишини қайд этиш зарур. Турли ижтимоий тармоқлар, форумлар, танишув сайтларининг фаолият юритиши ёшларни ўзига тезда жалб қилмоқда. Ҳозирги кунда турли тилларда сўзлашаётган ёшлар учун Интернет тармоғи кенг имкониятлар яратмоқда. Айниқса, мобил Интернетдан фойдаланувчилар аудиториясининг ортиб бориши турли мазмундаги ахборотларни очиқ олиш имкониятини янада оширмоқда.

Бунинг натижасида, ҳозирда дунёдаги ахборот инқилоби шароитида вужудга келаётган глобал тармоқ жамиятлари мутасадди ва мутахассисларни жиддий ташвишга солапти. Бу турдаги жамиятлар ўзларини «киберинтернационал NET», «Интернет болалари», «Интернет фуқаролари (netizens)» деб номлашмоқда. Чет элларда улар Интернет орқали ёшларни бирлаштириб, давлатнинг расмий хабарларига қарши чикувчи халқаро киберуюшма сифатида сиёсий майдонга чикмоқда. Албатта, бундай жамиятларнинг фаоллиги ошиб борар экан, жаҳонда кечаётган жараёнларга ўзининг салбий таъсирини кўрсатиши аниқ.

Жаҳон телекоммуникация тармоқлари ва оммавий ахборот воситалари орқали амалга оширилаётган хилма хил таҳдидлар турли мамлакатларда ташвиш уйғотмоқда. Улар ўз маданияти, анъаналари ва маънавий қадриятларини ёт ахборот таъсиридан ҳимоя қилиш учун махсус чоралар кўришга мажбур бўлмоқдалар. Бу борада жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида аҳолини ва аввало, ёшларни Интернетнинг салбий таъсиридан ҳимоялаш учун норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинаётганини қайд этиш зарур. Мисол тариқасида халқаро амалиётда “Кибер жиноятлар тўғрисида” Конвенция¹⁵⁹, “Вояга етмаганлар учун хавфсиз Интернет ва онлайн ресурсларни жорий қилиш тўғрисида” Европа Иттифоқи Парламенти Ассамблеясининг тавсиялари¹⁶⁰, “Бола ҳуқуқлари тўғрисида” БМТ Конвенцияси¹⁶¹ мавжуд.

Мамлакатимизда ҳам бу соҳада тизимли равишда ташкилий-ҳуқуқий тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 сентябрдаги "Ўзбекистон Республикасининг

¹⁵⁹ Европейская Конвенция по киберпреступлениям от 23 ноября 2001 г. // Инт.: http://www.eos.ru/eos_delopr/eos_law/detail.php?ID=32003&SECTION_ID=671

¹⁶⁰ Продвижение Интернет и онлайн-ресурсов, безопасных для несовершеннолетних. Рекомендация Парламентской Ассамблеи Совета Европы 1882 (2009) // Инт.: http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5bRussian_documents%5d/%5b2009%5d/%5bSepOct2009%5d/Rec1882_rus.asp

¹⁶¹ Конвенция о правах ребенка (Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года) // Инт.: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml

жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида”ги қарорига¹⁶² мувофиқ таълим ва ёшлар бўйича яратилаётган ахборот ресурслари ягона “ZiyoNET” миллий таълим тармоғига бирлаштирилди. Бу тармоқнинг ташкил этилиши ахборот хуружларига қарши туришда муҳим омил бўлмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимиздаги олий ўқув юртлари ва уларнинг худудлардаги филиаллари, барча зиё масканлари «ZiyoNET» миллий таълим тармоғи ҳамда юқори тезлик билан ишлайдиган интернетга уланганлиги бу борада амалга оширилган ишларнинг кўлаמידан далолат беради.¹⁶³ Портал Узнет сегментида илғор позициялардан бирини эгаллайди ва ундан фойдаланувчиларнинг сони тобора ортиб бораётгани фикримизнинг далилидир¹⁶⁴.

Айни чоғда Интернетнинг миллий сегментида фаолиятини юритаётган Kun.uz (сайтга кунлик ташриф кўрсаткичлари 100 мингдан ортган)¹⁶⁵ ва Daryo.uz (ҳар куни 90. 000 киши ташриф буюради)¹⁶⁶ каби интернет нашрларда Hi-Tech, маданият, илм-фан, ҳордиқ, спорт, бизнес, давлат бошқаруви органлари каби йўналишларда веб-сайтлар жойлаштирилгани, янги хизмат турлари жорий этилаётгани ҳам ундан фойдаланувчилар, айнан ёшлар сафи кенгайишига сабаб бўлмоқда.

Шу билан бирга миллий қонунчилигимизда ёшларни носоғлом ахборотлардан ҳимоялаш механизмлари мавжуд. Мисол учун, “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги,¹⁶⁷ “Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги,¹⁶⁸ “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги¹⁶⁹ қонунларда ёшлар орасида одоб-ахлоқни бузишга, шу жумладан, порнография, шафқатсизлик ва зўравонликни намойиш этувчи, ҳуқуқбузарликлар содир этилишига ташвиқот қилишга қаратилган ҳар қандай хатти-ҳаракатлар ман этилиши белгилаб қўйилган.

Шу асосда, ёшларимизнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини янада кенгроқ руёбга чиқариш, уларни ахборот хуружларидан ҳимоялашнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш борасида зарур чоралар кўрилмоқда. Жумладан, бугунги кунда “Болаларни уларнинг соғлиғи ва маънавий-ахлоқий ривожланишига салбий таъсир кўрсатадиган ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун лойиҳаси тайёрланмоқда. У

¹⁶²“Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28 сентябрдаги ПҚ-191-сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2005 й., 40-сон, 305-модда; 2013 й., 45-сон, 584-модда.

¹⁶³ Ахборот-кутубхона фаолияти ва қонунчилик // Халқ сўзи. – 2013. – 2 ноябрь.

¹⁶⁴ Қаранг: На защите интересов молодежи // Правда Востока. - 2015 года. - 7 июля.

¹⁶⁵ <https://kun.uz/info/view/alias/about>

¹⁶⁶ <http://daryo.uz/biz-haqimizda/>

¹⁶⁷“Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни (янги тахрирда) // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборотномаси, 2007 й., №1, 4-модда.

¹⁶⁸“Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1992 й., 2-сон, 80-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 й., 5-6-сон, 102-модда; Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 25-сон, 287-модда; 51-сон, 514-модда; 2008 й., 52-сон, 513-модда.

¹⁶⁹“Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 1-2-сон, 1-модда, 2009 й., 52-сон, 554-модда.

болаларнинг руҳиятига зарар етказадиган, жисмоний ва маънавий ривожланишига салбий таъсир кўрсатадиган ахборотлардан ҳимоя қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш, оммавий ахборот манбаларида зўравонлик, ахлоқсизлик ҳамда шафқатсизликни тарғиб қилишга йўл қўймасликка қаратилган амалий-ташкилий ва ҳуқуқий механизмларни назарда тутати.¹⁷⁰

Хуллас, юқорида зикр этилган чора-тадбирларнинг амалга оширилиши оммавий ахборот воситаларининг фуқароликжамияти институтлари тизимидаги ўрни ва ролини янада мустаҳкамлашга, фуқароларнинг сўз эркинлигини таъминлашга қаратилган конституциявий ҳуқуқларини янада тўлиқ рўёбга чиқаришга ёрдам беради. Бу эса, ўз навбатида, мамлакатимизда ОАВ ларнинг барпо этилаётган фуқаролик жамияти тамойилларини қарор топтиришнинг муҳим омилларидан бирига айлантиради.

Назорат саволлари

1. Ахборот тушунчасининг мазмуни. Ахборотнинг предмети ва асосий шакллари.
2. Оммавий ахборот воситалари ва оммавий коммуникация каналлари.
3. Ахборот соҳасида давлат бошқаруви жараёнини жорий этишнинг элементи ва субъекти.
4. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда оммавий коммуникациядан фойдаланишнинг аҳамияти
5. Давлат ахборот сиёсатининг вазифалари ва функциялари.

¹⁷⁰Кўмиталарда конун лойиҳалари муҳокамаси бўлиб ўтмоқда // Халқ сўзи. – 2015. - 4 Март.

9-МАВЗУ: ФУҚАРОЛАРНИНГ ЎЗИНИ ЎЗИ БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ

Режа:

- 1. Фуқаролик жамияти тизимида маҳалла ва ўзини ўзи бошқариш органларининг ўрни.**
- 2. Маҳаллий ҳокимият ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари.**
- 3. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ташкил этиш.**
- 4. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришини ривожланишининг концептуал асослари.**

Таянч сўзлар: ўзини ўзи бошқариш, фуқаролар йиғини, маҳалла, маҳаллий ҳокимият, ҳоким, депутат, халқ депутатлари маҳаллий Кенгашлари, номарказлаштириш.

1. Фуқаролик жамияти тизимида ўзини ўзи бошқариш органларининг ўрни

Фуқаролик жамияти институтлари тизимида ўзини ўзи бошқариш органлари (маҳалла)нинг ўрни беқиёсдир. Давлатимиз раҳбари таъкидлаганидек, "...ўзини ўзи бошқариш органлари - бизнинг келажагимиз. Фуқаролик жамиятини қурмоқчи эканмиз, унинг асосларини ташкил этувчи пойдевор мана шу органлар бўлади. Биз бугун ана шу асосларни қуришни бошладик"¹⁷¹. Кўпчилик мамлакатлардан фарқли ўлароқ, маҳалла институти юртимизда минг йиллар давомида синалган ва чуқур илдиз отган, аҳолини бирлаштириб турадиган ижтимоий ҳодиса сифатида ривожланиб келмоқда. Айниқса, унинг ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида халқимизнинг урф-одатлари, анъаналари ва қадриятларини сақлаб қолиш, уларни жипслаштириш кафолати сифатида майдонга чиқаётганлигини яққол кўриб турибмиз.

Ўзбекистонда фуқаролар ўзини ўзи бошқарувини амалга оширишда маҳалла ўрناق бўлади. Маҳалла ўзбекларнинг тарихан шаклланган жамият тараққиётини юксалтириш учун ягона мақсад билан яшаб, фаолият кўрсатиш маконига айланган. У ўзбек халқининг турмуш тарзи, руҳияти, ижтимоий ҳаётининг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи, миллий анъаналарини, урф-одатларини, ахлоқий-маънавий қадриятларини авлоддан-авлодга етказувчи муқаддас маскан бўлиб келган. Маҳалла инсонларнинг миллати, ёши, жинси, дини, ирқи, тили, эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар уларни эзгулик йўлида жипслаштирувчи ва бирлаштирувчи катта ва муқаддас оила ҳисобланади.

Маҳалла шарқона анъаналар, урф-одатлар ва маросимларни жамоада амалга ошириб, авлоддан-авлодга етказиб келмоқда. Маҳалла фаоллари

¹⁷¹Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулдирмиз. Т. 9. Т.: "Ўзбекистон". Б. 317-318.

анъанавий, оилавий тўйлар, байрамлар, мотам маросимларини ўтказиш билан боғлиқ ташкилий ишларни амалга оширишда бош-қош бўлишади. Уларни дабдабасиз, исрофгарчиликсиз, ортиқча харажатларсиз, ихчам қилиб ўтказиш, маҳалла оқсоқоли ва махсус мутасадди комиссияларга боғлиқ. Маҳаллада ўтаётган ҳар бир тантана ёки маросим учун маҳалла аҳлининг каттаю кичиги бирдай масъулдир. Бундай тадбирларда каттаю кичикка, бою камбағалга, мансабдору оддий фуқарога бир хил ҳурмат ва эҳтиром кўрсатилади. Чунки маҳалланинг барча аъзоси ягона, тенг ҳуқуқли ва мустаҳкам битта оила ҳисобланади.

Маҳаллада келажак авлодимиз тарбия топади. Бу ерда ўсаётган ҳар бир йигит-қизнинг ахлоқ-одоби учун бутун маҳалла аҳли масъулдир. Шунинг учун ҳам “Бир болага етти кўшни ота-она”, “Бир бола тарбияси учун етти маҳалла ота-она” каби нақллар бежиз пайдо бўлмаган. Ёшларнинг ҳар бир хатти-ҳаракати барчанинг диққат-марказида бўлади. Маҳалладошларнинг ҳар бир ёш тақдирига жавобгарлиги, уларни назорат қилиши – баркамол инсонни тарбиялаб етиштиришнинг негизидир. Хулқ-одоби яхши ҳар томонлама намунали фарзанд маҳалланинг обрўсидир, ноқобил, ахлоқан номақбул фарзанд эса маҳалла учун қора доғидир. Маҳалладан юртга таниқли инсонлар етишиб чиқса, бутун маҳалла аҳли, уларнинг авлод-аждодлари гурурланадилар.

Маҳалла тузилмаси ва функцияси вазиятга қараб ўзгариб турган, аммо у ўзини ўзи бошқариш тамойилини сақлаб қолган, ўз ҳудудида истиқомат қилувчи кишилар ўртасида ижтимоий-иқтисодий муносабатларни мувофиқлаштириб турган. Мустақиллик йилларида маҳаллалар жамиятнинг моддий-маънавий асосларини яратиш таянчига айланиб, ижтимоий-иқтисодий ва маданий-сиёсий масалаларни ҳал этиб, фуқаролар йиғинида демократия тамойилларини шакллантириш, инсон омилини қадрлаш макони сифатида тикланмоқда.

Маҳалла, умуман, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг фуқаролик жамиятидаги роли уларнинг муайян ҳудуддаги аҳолинини бирлаштириши, уни ягона жамоага айланиши ва фаолият кўрсатишига хизмат қилишидадир. Бугунги кундаги замонавий тадқиқотларда муниципал тузилманинг аҳолиси – “ҳудудий оммавий жамоа”, “ҳудудий жамоа”, “маҳаллий ҳамжамият” тушунчалари билан белгиланади. В.Е. Чиркиннинг таърифича, ҳудудий оммавий жамоа – аҳолини ҳудудий мансублик белгиси бўйича ташкил этишнинг махсус шакли ва одамларнинг фуқаролиги ва ёшидан қатъи назар махсус уюшмасидир. Ҳудудий оммавий жамоа сифатида у давлатни ташкил этган жамиятлар, уларнинг ичида тузилиши мумкин бўлган ва ташкил этилаётган бошқа ҳудудий оммавий жамоалар: федерация субъектлари, сиёсий автономиялар, муниципал тузилмаларнинг аҳолиси (халқи)ни ажратади¹⁷².

Ҳудудий жамоа аъзоларининг ўзаро алоқалари мураккаб коммуникациялар тизимидан иборат. Николас Луманнинг фикрича,

¹⁷²Чиркин В.Е. Публичная власть. – М.: Юристъ, 2005. С. 28.

коммуникация бутунлай онгга боғлиқ бўлиб, яъни коммуникациянинг ўзи эмас, балки онгнинг ахборотни қабул қилиш функциясини бажаради¹⁷³. Ушбу ҳолат ўзини ўзи бошқаришда алоҳида инсоннинг иштироки, унинг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратишни тақозо қилади. Ўзбекистон Республикасида “Жамиятда аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш Миллий дастури”нинг қабул қилингани мазкур масалани ҳал қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларини белгилаб берди. Фаол шахсларгина ўз манфаатларини англаб, уларни бевосита ўзлари ёки турли гуруҳларга, хусусан ҳудудий жамоаларга уюшган ҳолда амалга оширадilar.

Фуқароларнинг уюшганлик даражаси, ўзаро алоқаларининг яқинлиги, ҳудудий жамоаларнинг турли кўламда ташкил этилишига қараб фарқланиши табиий ҳолдир. Айнан ушбу ҳолат турли кўламдаги ҳудудий жамоаларнинг фаоллигига салбий таъсир кўрсатади. Энг қуйи қишлоқ, шаҳарча, маҳалла жамоалари аъзолари алоқаларининг яқинлиги, уларнинг бошқарувдаги бевосита иштироки туфайли, ҳудудий ҳамжамиятларни шакллантиради. Айнан шундай ҳамжамиятлар манфаат гуруҳларини ташкил этиб, ҳудудий ўзини ўзи бошқарувчи субъект ҳисобланади. Бундан ҳар бир ҳудудий жамоа, унинг кўлаמידан қатъи назар, ривожланган коммуникациялар тизимига эга бўлиши лозим деган хулоса келиб чиқади.

Ҳудудий жамоаларнинг фаоллиги улар томонидан шакллантирилган ижтимоий-сиёсий институтлар фаолиятига бевосита боғлиқдир. Бундай институтлар, хоҳ ижтимоий, хоҳ сиёсий бўлсин, ижтимоий гуруҳларга сиёсат соҳасида ўз манфаатларини тартибли қондириш имконини беради. Улар муносабатларни барқарорлаштириб, индивидлар ва гуруҳлар юриш-туришини тартибга солиб, уларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштиради ва интеграциялашувини таъминлайди. Ижтимоий институтлар, аввало, муассасалар тизими бўлиб, уларда ижтимоий гуруҳ аъзолари томонидан тайинланган ёки сайланган муайян шахслар жамият ва индивидуал манфаатларни қондириш, шунингдек гуруҳнинг бошқа аъзолари юриш-туришини тартибга солиш мақсадида умумий бошқарув функцияларини бажариш ваколатини оладилар. Фуқаролар йиғинлари бундай институт вазифасини ўтайди.

2015 йилнинг 1 январь ҳолатига кўра республика ҳудудида 9 787 та фуқаролар йиғини фаолият кўрсатмоқда, жумладан, 189 та шаҳар фуқаролар йиғини, 1295 та қишлоқ, 157 та овул ва 8 146 та маҳалла фуқаролар йиғинларидир. Ўрта ҳисобда ҳар бир фуқаролар йиғини 3 мингга яқин кишини қамраб олади. Бугунги кунда фуқаролар йиғини раиси лавозимида 1255 нафар аёл фаолият юритиб, умумий раислар сонининг 12,8% ни ташкил этади. Аксарият фуқаролар йиғини раислари (54,6 %) олий маълумотга эга бўлиб, ҳудудлар миқёсида энг юқори кўрсаткич Қашқадарё вилоятида -

¹⁷³Луман Н. Общество как социальная система. Пер. с нем./ А.Антоновский. М.: Издательство «Логос», 2004. С. 110.

72,3%, Қорақалпоғистон Республикасида - 77,1%, Тошкент шаҳрида –77% ни ташкил этади.

Ҳозирги кунда ҳар бир фуқаролар йиғинидаги штат лавозимида фуқаролар йиғини раиси, диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчи, маъсул котиб ва “Маҳалла посбони” жамоат тузилмаси раҳбари – жами 40 мингга яқин киши фаолият кўрсатмоқда. Ундан ташқари, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятида жамоатчилик асосида фуқаролар йиғинининг обрўли ва ҳурматга сазовор аъзолари ўртасидан сайланган маслаҳатчилар фаолият юритади, улар фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича сайланган комиссияларга раҳбарлик қилади. Уларнинг сони 100 минг кишига яқин.

Ўзбекистонда ўзини ўзи бошқариш органларини қўлаб қувватлашда Республика “Маҳалла” хайрия жамоат фондининг роли катта. Республика “Маҳалла” хайрия жамоат фонди 1992 йилда ташкил этилган бўлиб, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларини мустақамлашда, уларнинг қонунчиликда белгиланган ҳуқуқ ва ваколатларини самарали татбиқ этишда, жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги ўрнини юксалтиришга кўмаклашадиган етакчи жамоат ташкилоти ҳисобланади. Ушбу жамоат фонди фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича Республика кенгаши ишчи органи мақомига эга. Ўз навбатида “Маҳалла” хайрия жамоат фондининг ҳудудий бўлинмалари мақомига кўра фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича ҳудудий кенгашлар ишчи органи ҳисобланади.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимлари фаолияти мамлакат аҳолиси томонидан кенг миқёсда қўллаб- қувватланишга ва Ҳукуматнинг юксак эътирофига сазовор бўлмоқда. 2010-2013 йиллар давомида фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг 150 нафарга яқин ходими турли давлат мукофотларига сазовор бўлган. 2014 йилда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари 27 нафар ходими давлат мукофотлари билан тақдирланди. 2014 йил 21 декабрда бўлиб ўтган сайловларда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг 692 нафар ходимлари халқ депутатлари туман ва шаҳар Кенгашлари депутатлигига, 29 нафари вилоят Кенгаши депутатлигига ва 3 нафари Олий Мажлис Сенати аъзолигига сайланганлар. Бу фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида бугунги кунда ҳурмат ва эҳтиромга лойиқ инсонлар фаолият юритишаётганини кўрсатади.

2. Маҳаллий ҳокимият ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг мустақиллиги уларнинг маҳаллий ҳокимият органлари билан муносабатларида акс этади. Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари

тўғрисида”ги Қонунининг¹⁷⁴3-моддасига мувофиқ фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши фуқароларнинг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий кадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда ҳал қилиш борасидаги Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган мустақил фаолиятдир. Мазкур Қонун 8-моддасининг иккинчи қисмида эса фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари давлат ҳокимияти органлари тизимига кирмайди ва қонун билан берилган ўз ваколатларини тегишли ҳудуд доирасида амалга ошириши мустаҳкамланган.

“Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуннинг¹⁷⁵ 4-моддасида маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари белгиланган. Мазкур моддага мувофиқ халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгаши ва вилоят, туман, шаҳар ҳокими тегишли ҳудудда ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришга кўмаклашишлари, ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолиятини йўналтириб туришлари белгиланган. Ушбу Қонуннинг 1-моддасида эса Халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни, аҳолини вилоят, туман ва шаҳарни бошқаришга жалб этишни таъминлаши белгиланган.

Маҳаллий давлат ҳокимияти ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари турли масалалар юзасидан ўзаро муносабатларга киришадилар. Ушбу муносабатлар фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларини қўллаб-қувватлаш, маҳаллий бошқарувдаги иштирокини таъминлаш, шунингдек маҳаллий ҳокимият органларини ўзини ўзи бошқаришни йўналтиришдан иборатлиги аён бўлди.

“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 7-моддасига мувофиқ давлат органлари фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини амалга ошириши учун зарур шароит яратади, қонун ҳужжатлари билан берилган ваколатларни амалга оширишда уларга кўмаклашади. Ушбу моддага биноан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари, хусусан ҳукумат ва парламент бошқа давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятига аралашмаслигини таъминлайдилар. Бундай фаолият қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларида, дастурларда тегишли меъёрларни ҳамда чораларни белгилаш, уларнинг ижросини таъминлашдан иборат.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ўзини ўзи бошқаришни ривожлантиришга кўмаклашишини ташкил этиш барча давлатларда долзарб масалардан бири ҳисобланади. Масалан, Италия Республикаси

¹⁷⁴Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 17-сон, 219-модда.

¹⁷⁵Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги 913-ХП-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, № 9, 320-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, № 9, 241-модда.

Конституциянинг 5-моддасида маҳаллий автономияни тан олиши ва унинг ривожланишига кўмаклашиши конституциявий тузум тамойили сифатида белгиланган². Ўзбекистонда ўзини ўзи бошқаришни ўрганиш кўплаб муаммоларнинг мавжудлиги, уларни ҳал қилиш борасида методик кўрсатмалар, маҳалла раислари (оқсақоллари), уларнинг маслаҳатчилари ва фаоллари малакаларини ошириш ва бошқа масалаларда кўмаклашишга муҳтожлиги аён бўлади. Ушбу ва бошқа масалаларни ҳал қилишда маҳаллий ҳокимият органлари томонидан кўмаклашишнинг шакл ва услубларини такомиллаштириш эҳтиёжи намоён бўлмоқда.

Ўзбекистонда маҳалла фаолиятини ташкил этиш, уни ривожлантиришга кўмаклашишга алоҳида эътибор берилмоқда. Давлатимиз раҳбари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг ўн йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқида 2003 йилни “Обод маҳалла йили”, - деб эълон қилиб, “... маҳалланинг ҳаётимиздаги мавқеи юксак, унинг қонуний, ҳуқуқий асослари ҳар томонлама мустаҳкам бўлиб ривож топса, бу идорани жамиятимиз сиёсий-иқтисодий ва маънавий ҳаётининг ажралмас бир қисми, қўйи бошқариш тизими сифатида нечоғли кучайтирсак, бунинг учун барча моддий-молиявий шароитларни ташкил қилиб берсак, ўйлайманки, бу ўз олдимизга қўйган олий мақсадларга эришиш йўлида катта кадам бўлади”¹⁷⁶, деб таъкидлади.

2013 йилнинг октябрида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимларининг малакасини ошириш бўйича ўқув курсини ташкил этиш тўғрисида»ги қарори амалий чоралардан бири бўлди. Ушбу қарорга мувофиқ ҳар бир ҳудудда ташкил қилинган фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ходимларининг малакасини ошириш бўйича ўқув курслари ўзини ўзи бошқаришни ривожлантириш, бу борада мавжуд муаммоларни ҳал этишга катта кўмак бўлди. 2014 йил мобайнида ушбу ўқув курсларида, жами ўзини ўзи бошқариш органлари ходимларининг 35% ни ташкил этувчи 13 минг 983 нафар ходимлар малака ошириб, ўқув курсларининг сертификатларини қўлга киритишди.

Ўзбекистонда ҳам демократик давлатлар каби фуқаролар йиғинларининг ижтимоий-сиёсий функциялари эътиборга олиниб, уларнинг давлат ва маҳаллий бошқарувдаги иштироқи, бу борада маҳаллий ҳокимият органларининг вазифалари алоҳида эътироф этилади¹⁷⁷. Масалан, “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуннинг 1-моддасида халқ депутатлари Кенгаши ва ҳоким Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасидаги алоқаларни, аҳолини вилоят, туман ва шаҳарни бошқаришга жалб этишни таъминлаши белгиланган.

²Конституция Итальянской Республики // <http://www.italia-ru.it/node/4657>

¹⁷⁶Каримов И.А. Ҳаётимизнинг, тараққиётимизнинг ҳуқуқий асоси // Халқ сўзи 2002 йил 6 декабрь сони.

¹⁷⁷Қаранг: Маликова Г.Р., Исмоилова Г.С. “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига шарҳ. – Т.: Ўзбекистон, 2009. Б. 27.

“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонуннинг 11-моддасида эса йилнинг ҳар чорагида Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар ижро этувчи ҳокимият органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитиши мустаҳкамланган. Бу борада туман (шаҳар) ҳокимлари томонидан 2013 йилнинг биринчи чорагида фуқаролар йиғинларига 4757 маротаба, иккинчи чорагида 6459 маротаба, учинчи чорагида 5407 маротаба ҳисоботлар тақдим этилганини қайд этиш лозим. Шунингдек, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, бандликка кўмаклашиш, коммунал хизматлар кўрсатиш соҳасидаги ваколатли давлат органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар бўйича ҳисоботлари ҳам тизимли равишда эшитилиб борилмоқда¹⁷⁸.

Шу билан бирга Ўзбекистон Республикаси Шаҳарсозлик кодексининг 10-моддасида фуқаролар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамоат бирлашмаларининг шаҳарсозлик фаолияти соҳасидаги қарорларнинг муҳокамаси ва қабул қилинишидаги иштироки тартибга солинган¹⁷⁹. Мазкур моддага кўра фуқаролар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамоат бирлашмалари яшаш ва фаолият кўрсатиш муҳитининг ҳолати, тахмин қилинаётган ўзгаришлари, аҳоли пунктларининг бош режалари, уй-жой-фуқаролик объектларининг қурилиши, реконструкцияси, ҳудудларнинг ободонлаштирилиши, муҳандислик ва транспорт коммуникацияларининг ўтказилиши тўғрисида ўз вақтида ва ишончли, тўлиқ ахборот олиш ҳамда шаҳарсозлик фаолияти ҳақидаги ўзга ахборотни олиш ҳуқуқига эга. Давлат органлари фуқаролар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат бирлашмаларининг манфаатларига дахлдор, шаҳарсозлик фаолияти масалаларига тааллуқли мурожаатларини ўз ваколатлари доирасида кўриб чиқадилар ва уларга белгиланган муддатларда асосли жавоблар тақдим қиладилар.

Барча фуқаролар йиғинлари тегишли ҳудудда қонунлар ва бошқа қонун ҳужжатларининг ижро этилиши, шу жумладан тадбиркорлик фаолияти субъектларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилиши, коммунал хизмат кўрсатиш ташкилотлари томонидан коммунал хизматлар кўрсатиш сифати, иморатлар қуриш ҳамда ҳовлилар ва уйлар атрофидаги ҳудудларни сақлаш қоидаларига риоя этилиши, ерлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза этиш устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади. Ушбу ваколатлари доирасида фуқаролар йиғинлари давлат ва маҳаллий ҳокимият органлари фаолиятини яхшилаш ва аниқланган камчиликларни бартараф қилиш бўйича таклифлар берадиларн, яъни маҳаллий бошқарувни амалга оширишда иштирок этадилар.

¹⁷⁸ <http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

¹⁷⁹ Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 4 апрелда қабул қилинган қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Шаҳарсозлик кодекси // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002 йил, N 4-5, 63-модда.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан тегишли прокурорлар ахборотини тинглаш ҳам уларнинг маҳаллий бошқарувда амалий иштирокини таъминлайди. Ўзбекистон Республикаси 2001 йил 29 августда янгита ҳирда қабул қилинган „Прокуратура тўғрисида“ ги Қонуни¹⁸⁰ 5-моддасининг бешинчи қисмига асосан вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар халқ депутатлари тегишли Кенгашларига, зарурат бўлган ҳолларда эса фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига қонунийликнинг ҳамда жиноятчиликка қарши курашнинг ҳолати тўғрисида ҳар йили ахборот берадилар. Бу норма прокуратура органларининг вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилишга кенг жамоатчиликни жалб қилиши учун ҳуқуқий замин яратди.

Прокуратура органларининг ахборотини эшитиш давлат органлари фаолиятининг ошқоралигини таъминлаш баробарида, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари эътиборини долзарб масалаларга қаратиш, фуқаролар фаоллигини ошириш ва жамоатчилик назоратини кучайтиришга хизмат қилади. Ҳолбуки қонунлар ижроси устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш улар ижросини таъминлаш ва такомиллаштиришнинг муҳим шартларидан биридир. Айрим тадқиқотчилар фикрига кўра “Ижтимоий бошқарув тизимида назоратнинг ўзи қайтма алоқанинг муҳим тури бўлиб, у орқали ҳокимият субъектларининг амлдаги аҳвол, қарорлар ижроси тўғрисида ахборот оладилар”¹⁸¹.

Маҳаллий ҳокимият органларининг ўзини ўзи бошқаришни йўналтириши ўз ваколатлари доирасидаги масалалар юзасидан умуммажбурий қарорлар қабул қилиши, улар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросини назорат қилишдан иборатдир.

Барча давлатларда, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан уларга ўтказилган давлат органлари ваколатлари ижроси устидан назорат амалга оширилади ҳамда уларнинг қонунга зид қарорларининг суд органлари томонидан бекор қилинади. Бундай назоратга эҳтиёж Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти томонидан ўтказилган “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида” ги Қонуни мониторинги натижаларидан¹⁸² ҳам кўриш мумкин. Мониторинг давомида Ўзбекистон Республикаси Олий судининг фуқаролик ишлари бўйича судларда кўрилган фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг қарорларини ҳақиқий эмас, деб топиш ҳақидаги фуқаролик ишлари юзасидан

¹⁸⁰Ўзбекистон Республикасининг 1992 йил 9 декабрда қабул қилинган "Прокуратура тўғрисида" ги Қонунининг 2001 йил 29 августда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси қонуни билан тасдиқланган таҳрири // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 йил, N 9-10, 168-модда.

¹⁸¹Маликова Г.Р., Исмоилова Г.С. “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига шарҳ. – Т.: Ўзбекистон, 2009. Б. 50.

¹⁸²Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида” ги Қонуни мониторинги / Масьул муҳаррир Ф.Ҳ. Отахонов. – Т., 2006. – Б. 32.

умумлашмаси таҳлилига кўра, судлар иш юритувига келиб тушган жами 14 та фуқаролик ишларидан 12 таси ёки қарийб 86 фоизи қаноатлантирилган.

3.Фуқаролар ўзини ўзи бошқариши ҳуқуқий асосларининг ривожланиши

Мустақилликка эришилиши билан Ўзбекистонда маҳалла институтига мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор яратишнинг фаол жараёни бошланди. Биринчи ҳуқуқий ҳужжат Ўзбекистон Республикаси Конституцияси бўлди, унинг 105-моддасида қуйидагича белгилаб қўйилган: "Шаҳарча, қишлоқ ва овулларда, шунингдек улар таркибидаги маҳаллаларда ҳамда шаҳарлардаги маҳаллаларда фуқароларнинг йиғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари бўлиб, улар икки ярим йил муддатга раисни (оқсоқолни) ва унинг маслаҳатчиларини сайлайди".

Конституциянинг ушбу қондаси маҳалланинг ҳуқуқий асосларини янада ривожлантириш учун дастуруламал бўлиб хизмат қилди. Шундай қилиб, 1993 йил 2 сентябрь куни "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги қонун қабул қилинди. Ушбу қонун илк марта қонунчилик даражасида маҳалла фаолиятини тартибга солиди, яъни унинг ҳуқуқий мақомини белгилаб берди.

Фуқароларнинг моддий мустақиллиги ва сиёсий-ҳуқуқий онги ошишига сабаб бўлаётган демократик ислохотлар чуқурлашиб, бозор муносабатлари ривожланиб боргани сари маҳалла институтининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш зарурати туғилди. Натижада 1999 йил 14 апрель куни "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги қонун янги таҳрирда қабул қилинди. Унда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи бевосита мустаҳкамлаб қўйилди, маҳалла фаолиятининг асосий тамойиллари, унинг фаолиятини қўллаб-қувватлашга давлат қарорлари белгилаб берилди, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ваколатлари кенгайтирилди.

2004 йил 29 апрель куни «Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида»ги қонун маҳалла фаолиятини демократлаштириш йўлидаги улкан қадам бўлди. Ушбу қонунда, биринчидан, фуқаролар йиғини органларига сайловнинг демократик тамойиллари белгилаб берилди ва маҳалла органларига сайлов тизими барпо этилди, иккинчидан, сайлов жараёнининг барча босқичлари батафсил тартибга солинди, учинчидан, қонун даражасида мустаҳкам ҳуқуқий қарорлар яратилди.

Маҳалла ўз фаолиятини молиялаштириш бўйича ҳам давлат кўмагини ола бошлади. Шундай қилиб, раис, масъул котиб, "Маҳалла посбони" жамоатчилиги тузилмаси раҳбари ва фуқаролар йиғинларининг диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчисидан иборат тўрт нафар масъул шахс иши, шунингдек, маҳалланинг қўшимча харажатлари давлат ҳокимиятининг маҳаллий органлари бюджетидан молиялаштирилмоқда.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислоҳ Каримов томонидан илгари сурилган “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари концепцияси”ни ҳаётга татбиқ этишда энг муҳим ташкилий-институционал бўғинга айланди. Олиб борилган тадқиқотлар шундан далолат берадики, 2003 йилнинг ўзидаёқ фуқароларнинг умумий ҳисобда 65,1%и ўз оиласи ёки ўзларининг муаммоларини ҳал этиш борасида фуқаролар йиғинларига мурожаат қилиб турган¹⁸³. Бу кўрсаткич бугун янада мустаҳкамланмоқда. Бир сўз билан айтганда маҳалла аҳолининг ишончини тўла оқламоқда.

Дарҳақиқат, маҳалла - Ўзбекистонда фуқаролик жамиятини барпо этишнинг муҳим институти. Айнан маҳаллий ҳокимият ваколатларини бир қисми ушбу институтга олиб берилгани, унинг аҳамияти ошиб бораётганидан далолат беради. Маҳалланинг бошқаруви миллий ва давлатчилигимиз тажрибасидан келиб чиқиб, раис, яъни оқсоқол томонидан амалга оширилмоқда. Оқсоқоллар ва унинг маслаҳатчилари ҳар 2,5 йилда бир неча нафар номзод орасидан аҳоли вакиллари томонидан демократик тарзда сайлов асосида ўз вазифасини бажаришга киришади. Чунончи, 2013 йил ноябрь-декабрь ойларида ўтказилган сайловлардаги вакиллар йиғилишларида 32292 нафар номзод кўриб чиқилгани, улардан 9756 нафар (бир ўринга ўртача 3,3 нафар номзод) энг муносиблари сайлангани ҳам фикримизни тасдиқлайди. 18 фоиз ҳолатда эса фуқаролар ёпик овоз бериш ҳуқуқидан фойдаланишди. Шунингдек, 99618 нафар фуқаролар йиғинлари раислари маслаҳатчилари сайланди¹⁸⁴.

Ўтган давр мобайнида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари таркибида бир қатор тузилмавий ўзгаришлар киритилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2004 йил 25 майдаги “Ўзбекистон Хотин-қизлар кўмитаси фаолиятини кўллаб-қувватлаш борасидаги кўшимча чоратadbирлар тўғрисида”ги Фармони асосида 2004 йилнинг 1 июлидан бошлаб фуқаролар йиғинининг диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчиси лавозими жорий этилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 19 апрелдаги қарори асосида фуқаролар йиғинларида “Маҳалла посбони” жамоатчилиқ тузилмалари фаолиятининг йўлга қўйилиши ҳудудларда осойишталикни мустаҳкамлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда, фуқаролар хавфсизлигини таъминлашда катта аҳамият касб этмоқда. Хусусан, ҳозирда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларида ташкил этилган ушбу жамоатчилиқ тузилмалари сафига 50 мингдан ортиқ посбонлар жалб этилган. Уларнинг самарали фаолияти натижасида 2011 йилда 2254 та, 2012 йилда 2331 та маҳаллада жинойат содир этиш ҳолатларига йўл қўйилмади¹⁸⁵.

Бугунги кунда аҳолининг кундалиқ ҳаёти, атроф-муҳит билан боғлиқ бўлган кўпгина йўналишлар фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари орқали ҳал этилмоқда. Улар аҳолининг ижтимоий ночор қатламларини

¹⁸³ Отамирзаев О. Маҳалла жамоатчилиқ фикри кўзгусида // Маҳалла, 2003, 15 октябрь.

¹⁸⁴ <http://www.mahallafond.uz/uz/elections/>

¹⁸⁵ <http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

қўллаб-қувватлаш, тегишли ҳудудда қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш, тўйлар ва бошқа маросимлар ўтказиш бўйича тавсиялар беради, атроф-муҳитни муҳофаза этади, ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш тадбирларини ўтказди, тадбиркорлик фаолияти субъектларини ташкил этади, қайта ташкил этади ва тугатади, ижтимоий инфратузилмани ривожлантиради, гузарлар барпо этади, коммунал тўловларни тўланишига кўмаклашади, кам таъминланган ёшларнинг никоҳ тузишида ва тўй тадбирларини ўтказишида моддий ёрдам кўрсатади, оилавий тадбиркорлик субъектларини банкдан кредит олишига кафил бўлади ва ҳ.к.¹⁸⁶.

Дарҳақиқат, олиб борилган ислохотлар натижасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолият қамрови кенгайди. Буни фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларида фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича комиссиялар мисолидан ҳам кўриш мумкин. 2013 йилда янги таҳрирда қабул қилинган “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги қонунга кўра фуқаролар йиғинларидаги асосий йўналишлар бўйича комиссиялар рўйхати куйидагилардир:

- яраштириш комиссияси;
- маърифат ва маънавий масалалари бўйича комиссия;
- ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича комиссия;
- хотин-қизлар билан ишлаш бўйича комиссия;
- вояга етмаганлар, ёшлар ва спорт масалалари бўйича комиссия;
- тадбиркорлик фаолияти ва оилавий бизнесни ривожлантириш масалари бўйича комиссия;
- экология ва табиатни муҳофаза қилиш, ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш бўйича комиссия;
- жамоатчилик назорати ва истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича комиссия.

Тегишли ҳудуддаги муаммоларнинг долзарблигига қараб, фуқаролар йиғини томонидан фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича бошқа комиссиялари ҳам тузилиши мумкин¹⁸⁷.

Комиссиялар турли соҳалардан иборат таркибда фуқаролар йиғини фаолиятига кўмаклашади. Бундай комиссиялар 2011 йилнинг ўзидаёқ 50 мингдан ортиқ эди¹⁸⁸. Улар бошқа функциялар билан бирга, турли ташкилотлар устидан жамоатчилик назоратини ҳам олиб боради. Хусусан, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари раҳбарларининг фуқаролар йиғинлари фаолияти соҳасига кирувчи масалалар юзасидан ҳисоботларини эшитиш амалиётининг тобора такомиллашиб бориши, ўз навбатида, ҳудудларда қонун ҳужжатларининг устуворлигини таъминлаш, аҳоли, айниқса, ёшлар

¹⁸⁶“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами. 2013, 17 (569)-сон. –Б. 9-10.

¹⁸⁷“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни // Ўзбекистон қонун ҳужжатлари тўплами. 2013, 17 (569)-сон. –Б. 17.

¹⁸⁸Насруллаев И. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари тизимини ислоҳ этишнинг истикболлари // Демократлаштириш ва инсон ҳуқуқлари. 2012, 3-сон. –Б. 22.

хуқуқий маданиятини юксалтириш, энг муҳими, фуқароларнинг турмуш фаровонлигини ошириш тизимини янада такомиллаштиришда алоҳида ўрин тутмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 9 июлдаги "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимлари меҳнатини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги Фармони фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини қўллаб-қувватлашда алоҳида аҳамият касб этмоқда. Намунали, фуқаролик жамиятига хос лойиҳаларни амалга ошираётган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва бошқа нодавлат нотижорат ташкилотларини қўллаб-қувватлаш уларга зарур ёрдам кўрсатиш масалалари мамлакатимизда муваффақиятли амалга оширилаётган бир қатор ижтимоий дастурларда ўз аксини топганлигини алоҳида қайд этиш лозим.

Президент Ислон Каримов 2012 йил 12 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида илгари сурган "Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси"да "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида"ги қонунга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш зарурлигини таъкидлаган эди. Бунда маҳаллани аниқ йўналтирилган асосда аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, хусусий тадбиркорлик ва оилавий бизнесни ривожлантириш марказига айлантириш, шунингдек, унинг давлат бошқарув органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати олиб бориш тизимидаги вазифаларини янада кенгайтиришга жиддий эътибор қаратиш лозимлигини алоҳида таъкидлаб ўтди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2013 йил 30 сентябрда "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича республика кенгашини ташкил этиш тўғрисида", 2013 йил 7 октябрда "Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарорлари қабул қилинди. Ушбу қарорлар билан соҳага оид 15 га яқин низомлар тасдиқланган бўлиб, улар маҳаллаларда маънавий муҳит барқарорлигини, миллатлараро дўстлик ва ҳамжихатликни мустаҳкамлаш, ёшларни она-ватанга ва миллий истиқлол ғоясига садоқат руҳида тарбиялаш, аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларнинг самарадорлигини янада оширишга кўмаклашиш, фуқаролар йиғинларидаги жамоатчилик тузилмалари фаолиятини самарали ташкил этишга қаратилганлиги билан эътиборлидир. Шу жумладан, фуқаролар йиғини фаолиятининг асосий йўналишлари бўйича 8 та комиссияси фаолиятига оид тасдиқланган намунавий Низомларнинг амалиётга татбиқ этилиши маҳаллалар ишига кенг жамоатчиликни жалб этишга катта туртки беради.

Айни пайтда, давлатимиз раҳбарининг ташаббуси билан 1992 йилда Республика "Маҳалла" хайрия жамоат фондининг ташкил этилганлиги ва ўтган йиллар мобайнида унинг фаолиятини такомиллаштиришга бўлган эътибор маҳаллаларда миллий кадриятларни эъзозлаш ва тарғиб этиш,

маданий-маърифий ишларни кенг йўлга қўйиш, шунингдек, аҳолини ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамлаш, ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларни қўллаб-қувватлаш соҳасида кенг қўламли чора-тадбирларнинг амалга оширилишини таъминламоқда. Хусусан, ушбу жамоат ташкилоти томонидан фуқаролар йиғинларига услубий кўмаклашиш мақсадида 2006 — 2013 йиллар давомида 30 дан ортиқ қўлланма ва адабиётлар тайёрланиб, барча фуқаролар йиғинларига етказиб берилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 25 августдаги “Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги қарори ижросини таъминлаш мақсадида, биргина 2013 йилнинг ўтган даври мобайнида маҳаллаларда 245 мингга яқин маърифий-маданий тадбирларнинг ташкил этилиши ва ўтказилишида Фонднинг ҳудудий тузилмалари томонидан маҳаллаларга услубий-амалий ёрдамлар кўрсатилди. Шунингдек, бу борада фуқаролар йиғинларида жамоатчилик асосида 7 мингга яқин тарғибот гуруҳлари фаолияти самарали йўлга қўйилди, 6 мингдан ортиқ маҳаллаларда “Маънавият хоналари”, 3400 дан зиёд ахборот-ресурс марказлари ташкил этилди.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг соҳага оид қонун ҳужжатлари ижросини таъминлашдаги фаолиятини ўрганиш, уларнинг илғор тажрибасини кенг оммалаштириш мақсадида “Энг намунали фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари”, “Фуқаролар йиғинларининг энг намунали диний маърифат ва маънавий-ахлоқий тарбия масалалари бўйича маслаҳатчиси” каби кўрик-танловларнинг анъанавий тарзда ҳар йили ўтказилиши ва унда қарийб барча фуқаролар йиғинларининг иштироки таъминланмоқда.

Шунингдек, маҳалла ёшлари ўртасида спортни, айниқса, болалар спортини ривожлантириш мақсадида ҳамкор ташкилотлар билан биргаликда “Футболимиз келажаги”, “Маҳалламиз паҳлавонлари”, “Отам, онам ва мен — спортчилар оиласи” каби спорт мусобақалари мунтазам ташкил этилиб келинмоқда. Биргина жорий йилда 9 мингга яқин фуқаролар йиғинларида ўтказилган мазкур спорт мусобақаларига қарийб 2 миллионга яқин болалар ва ўсмирлар жалб этилди. Айни пайтда, маҳаллаларда болалар майдончалари фаолиятини йўлга қўйиш ва ривожлантириш мақсадида 2013 йилда “Маҳалла” фонди ҳисобидан жами 106 та болалар майдончаси қайта таъмирланди, 41 таси янги қурилди, 2985 та болалар майдончаси ободонлаштирилди. Бундан ташқари, ҳудудларда 172 та мини-футбол, волейбол, баскетбол майдончалари қуриб битказилиб, фойдаланишга топширилди.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш борасида Фонд ҳисобидан 2006 - 2013 йиллар мобайнида 4936 та фуқаролар йиғини замонавий компютер жамланмаси, 5075 таси мебел жиҳозлари билан таъмирланди. Шунингдек, 724 та маҳалла бинолари жорий, 120 таси капитал таъмирланди ва 92 таси реконструкция қилинди, намунавий лойиҳалар асосида 74 та маҳалла гузари қуриб, ишга туширилди.

Фуқаролар йиғинлари ҳудудида истиқомат қилаётган ота-оналарнинг ёш авлодни тарбиялаш бўйича уларнинг ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий ва физиологик билимларини оширишга кўмаклашиш мақсадида 8700 дан ортиқ фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қошида “Ота-оналар университетлари”ни ташкил этишга кўмаклашилди. Ўтган давр мобайнида ушбу жамоатчилик тузилмалари томонидан 45 мингдан ортиқ тадбирлар ўтказилди.

Фонд фаолиятида аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларини қўллаб-қувватлаш масалалари устувор вазифа сифатида белгиланиб, бу борада биргина 2011 - 2013 йиллар давомида Фонд ҳисобидан 16 мингдан ортиқ оилага моддий ёрдам кўрсатилди. 31300 га яқин фуқароларга озиқ-овқат ва кийим-кечаклар, 2600 дан ортиқ эҳтиёжманд оилаларга бир бошдан қорамол олиб берилди. 5 мингдан зиёд эҳтиёжманд оилалардан бўлган ёшларга, шу жумладан, уларга никоҳ ва тўй тадбирларини ўтказишда кўшимча моддий ёрдам кўрсатилди.

Ҳар йили маҳаллалар ҳудудларини ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш, муқаддас қадамжоларни тартибга келтириш мақсадида умумхалқ хайрия ҳашарлари анъанавий тарзда ташкил этилади. Истиқлол йилларида бунёдкорлик ва ташаббускорлик, эзгулик ва шижоат тимсолига, маънавий ҳаётимизнинг узвий қисми сифатида умуммиллий анъанага айланган ушбу тадбирда 18 миллионга яқин фуқаролар, шу жумладан, 10 миллиондан ортиқ ёшлар иштирок этмоқда. Биргина мамлакатимиз мустақиллигининг 22 йиллиги муносабати билан жорий йилнинг 24 — 25 август кунлари ўтказилган умумхалқ хайрия ҳашари кунларида 960 та зиёратгоҳ ва 9 мингдан ортиқ қабристонлар, 33,3 минг гектар майдон ободонлаштирилди, 40 мингга яқин оилаларнинг уй-жойлари таъмирланди, 566 та янги боғ ташкил этилди.

Маҳаллаларда аҳоли бандлигини таъминлашга кўмаклашиш борасида кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Хусусан, оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчиликни қўллаб-қувватлаш мақсадида Фонднинг ҳудудий тузилмалари ҳамда фуқаролар йиғинлари томонидан жорий йилнинг ўтган даврида 9 мингдан ортиқ тарғибот-ташвиқот тадбирлари ўтказилди, маҳаллаларда 41 мингдан ортиқ маиший хизмат кўрсатиш шохобчаларини ташкил этиш, ҳудудларда 112 мингдан зиёд янги иш ўринларини яратишга кўмаклашилди. Айни пайтда, фуқаролар йиғинлари ҳудудида тадбиркорлик фаолиятини, жумладан, оилавий тадбиркорлик ва ҳунармандчилик фаолиятини ривожлантиришга кўмаклашиш мақсадида маслаҳат марказлари ташкил этилмоқда. Бу борада манфаатдор вазирлик ва идоралар томонидан 2013 йилнинг 24 июнида ушбу марказларнинг намунавий Низоми қабул қилиниб, амалиётга татбиқ этилди¹⁸⁹.

Концепцияда белгиланган вазифалар ижроси сифатида “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг янги таҳрири қабул қилинди ва 2013 йилнинг 23 апрель куни

¹⁸⁹<http://www.mahallafond.uz/uz/articles/814/>

матбуотда эълон қилинди. Ушбу қонун билан фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг аҳолини манзилли ижтимоий қўллаб-қувватлашни амалга оширишда, жамоатчилик назорати соҳасида, хусусий тадбиркорлик, шу жумладан оилавий тадбиркорлик ва хунармандчиликни ривожлантириш борасидаги ваколатлари кенгайтирилди.

Аҳолини манзилли ижтимоий қўллаб-қувватлаш борасида қонунга фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг бандликка кўмаклашиш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш марказлари билан биргаликда ижтимоий қўллаб-қувватлашга муҳтож кам таъминланган оилалар, ёлғиз кексалар, пенсионерлар ва ногиронларни аниқлаш, фуқароларнинг бандлигига кўмаклашиш, фуқаролар йиғини ҳудудида яшовчи фуқароларни иш билан таъминлаш ҳақидаги меъёрлар киритилди.

Қонунда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига жамоатчилик назоратини амалга ошириш бўйича қўшимча ваколатлар бериш билан бир қаторда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан жамоатчилик назоратини амалга ошириш шакллари ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг жамоатчилик назоратини амалга ошириш кафолатларини белгиловчи алоҳида модда киритилди.

Маҳаллани хусусий тадбиркорлик, шу жумладан оилавий тадбиркорлик ва хунармандчиликни ривожлантириш марказига айлантириш борасида фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларига фуқаролар йиғини ҳудудида хусусий тадбиркорлик, шу жумладан оилавий тадбиркорлик ва хунармандчиликни ривожлантиришга кўмаклашиш, тегишли маслаҳат марказларини ташкил этиш тўғрисида қарор қабул қилиш бўйича қўшимча ваколатлар берилди. Хусусан, фуқаролар йиғинлари ҳузуридаги маслаҳат марказлари тадбиркорлик фаолиятини ташкил қилмоқчи бўлган фуқаролар йиғини ҳудудида яшовчилар учун қисқа муддатли курслар ташкил этиб, тадбиркорлик фаолияти субъектлари учун мавжуд имтиёзлар ва преференциялар ҳақида маълумотлар беради, фуқаролар йиғини ҳудудида яшовчиларга тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишда ҳар томонлама кўмаклашмоқда.

Концепцияда “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари раислари сайлови тизимини янада такомиллаштириш бўйича оқсоқоллар ва уларнинг маслаҳатчилари энг муносиб фуқаролар ичидан сайланишини, фуқаролар ижтимоий фаоллигини кучайтиришда маҳалланинг аҳамияти ва роли оширилишини таъминлайдиган ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш таклиф этилган эди. Концепциядаги ана шу вазифаларнинг ижроси доирасида 2013 йил 22 апрелда “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ҳам янги таҳрирда қабул қилинди¹⁹⁰.

Мазкур Қонуннинг асосий мақсади фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчиларини сайлаш борасидаги фуқароларнинг ҳуқуқларини

¹⁹⁰Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 йил 29 апрель, 17-сон, 220-модда

тўлароқ таъминлашга қаратилган тегишли ҳуқуқий кафолатларни янада кенгайтиришдан ва бу билан Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг 32-моддасида мустаҳкамланган “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини-ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш йўли билан амалга оширилади”¹⁹¹ – каби меъёрларни ҳаётга тўлиқ жорий этишдан иборат.

Янги таҳрирда қабул қилинган “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги қонунга киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар сайлов тизимини янада демократлаштириш орқали фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини таъминлашга шарт-шароитлар яратиб сайловларни самарали ўтишига ва буларнинг натижаси сифатида фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчиларини энг муносибларини сайлаб олишга хизмат қилмоқда.

4. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришини ривожланишининг концептуал асослари

Маҳаллий ҳокимият органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари бажарадиган вазифалар доирасини кенгайтириш, уларга давлат ваколатларининг бир қисмини босқичма-босқич топшириш лозим. Бунда энг муҳими, аҳолининг касб ва ижтимоий таркиби манфаатларини ян ада тўлароқ ифодалаш ва ҳимоя қилишда нодавлат, жамоат тузилмаларининг ҳуқуқ ва мавқеларини ошириш даркор. "Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари" деган сиёсий қурилиш дастурининг мохияти ана шунда яққол намоён бўлади. Айнан шундай ёндашув фуқароларнинг ўзларига ўз ҳаёти ва бутун жамият ҳаётини бошқаришда ва ташкил этишда кенг иштирок этиш учун имконият яратади. Бу эса фуқаролик жамияти тамойилларига тўла мос келади¹⁹².

Давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган Ўзбекистонда давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш концепцияси нафақат мамлакатимиздаги ислохотлар учун илмий-амалий асос¹⁹³, балки умуман, давлатчилик тараққиётидаги ўзига хос таълимотга айланди дейилса, муболаға бўлмайди. Ушбу концепциянинг ўзбек халқи маданияти ва умум эътироф этилган демократик кадриятлар уйғунлигида шаклланганлиги мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг муваффақиятига хизмат қилмоқда. Зеро, ҳар қандай янгиланиш, ҳаттоки либераллаштириш ҳам халқнинг манфаатларига хизмат қилиши лозимлиги исбот талаб қилмайдиган ҳақиқатдир.

¹⁹¹Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, N 1, 4-модда.

¹⁹²Ислом Каримов. Бизкелагагимизни ўзқўлимиз билан қураимиз. Т. 7. Т.: Ўзбекистон, 1999. Б. 389.

¹⁹³Шарифходжаев М., Рахимов Ф. Человек определивший эпоху. – М.: Книжный дом газеты «Труд», 2004. С. 14-18; Рахманова Ч. Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлатни шакллантиришга оид баъзи масалалар. // Ўзбекистонда миллий давлатчилик назариясининг тарихий-фалсафий ва ҳуқуқий асослари (илмий-назарий мақолалар тўплами). – Т, 2005. 153-154-б.

Дарҳақиқат, Ўзбекистондаги ҳаётий ислоҳотларнинг назарий жиҳатлари Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Биринчи чақириқ Олий Мажлисининг XIV (1999), Иккинчи чақириқ Олий Мажлисининг I сессияларидаги (2000) ва Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги (2005) маърузаларида яхлит концепция шаклида баён қилинган бўлса, уларни рўёбга чиқариш масалалари аниқ дастурлар асосида амалга оширилмоқда. Мазкур концепциялар ғоялари ўзбек халқи маданияти билан умум эътироф этилган қадриятлар уйғунлигини таъминлашга зарур назарий асос бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис XIV сессиясидаги маърузаси асосий қоидаларини амалга ошириш XXI асрнинг дастлабки йилларида ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва жамиятни янгилашнинг асосий устувор йўналишларини рўёбга чиқаришни, сиёсий ва иқтисодий соҳаларда кенг эркинлаштиришни, давлат ва жамият қурилиши соҳасида эркинлаштиришни таъминлаш учун зарур қонуний ва ташкилий шарт-шароитларни яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 10 июнь 1999 йили 296-сонли “Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис XIV сессиясидаги маърузаси асосий қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ^аарор қабул қилинди.

Мазкур қарорда XXI аср дастлабки йилларида ислоҳотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилашнинг устувор йўналишларини амалга ошириш дастурлари ҳамда жамият ҳаётининг сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларида ислоҳотларни амалга ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тасдиқланди. Уларнинг ижросини таъминлаш мақсадида мазкур ^аарорнинг биринчи бандида мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш ҳукумат, давлат органлари ва жамоат ташкилотларининг энг муҳим вазифаларидан бири деб мустаҳкамланди.

Давлат ва жамият қурилиши соҳасида эркинлаштириш, фуқаролик жамиятини шакллантириш юзасидан дастурлар туркуми алоҳида бандда маъқулланди¹⁹⁴. Булар: “Жамият ҳаётининг барча томонларини ислоҳ қилишнинг ишлаб турган қонунчилик-меъёрий базасини такомиллаштириш ва янгиларини шакллантириш дастури”, “Давлат органларининг функцияларини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ва ҳукуматга қарашли бўлмаган жамоат ташкилотларига босқичма-босқич бериш концепцияси”, “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари” концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари, “Суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ қилишни чуқурлаштириш”, “Эркин ва мустақил оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш” дастурларидир.

Белгиланган дастурларнинг барчаси Ўзбекистонда давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш учун қулай замин яратади. Лекин либерализмнинг ғарбча талқини тарафдорлари ушбу дастурларда хусусий мулкдорлар манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисида ҳеч қандай тадбирлар белгиланмаганлигини айтишлари мумкин. Хусусий мулкчилик Ўзбекистонда

¹⁹⁴Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 10 июндаги 296-сон қарорига 1-илова.

хам демократик ҳукукий давлатнинг асосий омили сифатида эътироф этилиб, уни янада ривожлантириш чора-тадбирлари алоҳида иқтисодий соҳадаги ислоҳотлар дастурларида белгиланган. Шунинг учун ҳам кўпчилик ўзбек олимларининг эркинлаштиришга оид фикрларида хусусий мулкчиликни ривожлантириш ғояларига алоҳида эътибор берилмайди.

Дарҳақиқат, Ўзбекистондаги ҳаётий ислоҳотларнинг назарий жиҳатлари Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Биринчи чақириқ Олий Мажлисининг XIV (1999), Иккинчи чақириқ Олий Мажлисининг I сессияларидаги (2000) ва Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги (2005), Биринчи чақириқ Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги (2010) маърузаларида яхлит концепция шаклида баён қилинган бўлса, уларни рўёбга чиқариш масалалари аниқ дастурлар асосида амалга оширилмоқда. Мазкур концепциялар ғоялари ўзбек халқи маданияти билан умум эътироф этилган қадриятлар уйғунлигини таъминлашга зарур назарий асос бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис XIV сессиясидаги маърузаси асосий қоидаларини амалга ошириш XXI асрнинг дастлабки йилларида ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва жамиятни янгилашнинг асосий устувор йўналишларини рўёбга чиқаришни, сиёсий ва иқтисодий соҳаларда кенг эркинлаштиришни, давлат ва жамият қурилиши соҳасида эркинлаштиришни таъминлаш учун зарур қонуний ва ташкилий шарт-шароитларни яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 10 июнь 1999 йили 296-сонли “Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис XIV сессиясидаги маърузаси асосий қоидаларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ^аарор қабул қилинди.

Мазкур қарорда XXI аср дастлабки йилларида ислоҳотларни чуқурлаштириш ва жамиятни янгилашнинг устувор йўналишларини амалга ошириш дастурлари ҳамда жамият ҳаётининг сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳаларида ислоҳотларни амалга ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тасдиқланди. Уларнинг ижросини таъминлаш мақсадида мазкур ^аарорнинг биринчи бандида мамлакат сиёсий, иқтисодий ҳаётини, давлат ва жамият қурилишини янада эркинлаштириш ҳукумат, давлат органлари ва жамоат ташкилотларининг энг муҳим вазифаларидан бири деб мустаҳкамланди.

Давлат ва жамият қурилиши соҳасида эркинлаштириш, фуқаролик жамиятини шакллантириш юзасидан дастурлар туркуми алоҳида бандда маъқулланди¹⁹⁵. Булар: “Жамият ҳаётининг барча томонларини ислоҳ қилишнинг ишлаб турган қонунчилик-меъёрий базасини такомиллаштириш ва янгиларини шакллантириш дастури”, “Давлат органларининг функцияларини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ва ҳукуматга қарашли бўлмаган жамоат ташкилотларига босқичма-босқич бериш концепцияси”, “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари” концепциясини амалга ошириш чора-тадбирлари, “Суд-ҳуқуқ соҳасини ислоҳ

¹⁹⁵Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 10 июндаги 296-сон қарорига 1-илова.

қилишни чуқурлаштириш”, “Эркин ва мустақил оммавий ахборот воситаларини ривожлантириш” дастурларидир.

Белгиланган дастурларнинг барчаси Ўзбекистонда давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш учун қулай замин яратади. Лекин либерализмнинг ғарбча талқини тарафдорлари ушбу дастурларда хусусий мулкдорлар манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисида ҳеч қандай тадбирлар белгиланмаганлигини айтишлари мумкин. Хусусий мулкчилик Ўзбекистонда ҳам демократик ҳуқуқий давлатнинг асосий омили сифатида эътироф этилиб, уни янада ривожлантириш чора-тадбирлари алоҳида иқтисодий соҳадаги ислохотлар дастурларида белгиланган. Шунинг учун ҳам кўпчилик ўзбек олимларининг эркинлаштиришга оид фикрларида хусусий мулкчиликни ривожлантириш ғояларига алоҳида эътибор берилмайди.

Назорат саволлари:

1. Фуқаролик жамиятининг институти сифатида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қандай функцияларни бажаради?
2. Маҳаллий ҳокимият ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари қандай йўналишларда амалга оширилади?
3. Мамлакатимизда демократик силовотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ривожлантиришга оид қандай вазифалар белгиланган?
4. “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” концепциясида фуқаролар ўзини ўзи бошқаришига оид қандай вазифалар белгиланган?
5. “Махалла” хайрия фонди ҳақида маълумот беринг

9-МАВЗУ. МИЛЛАТЛАРАРО ТОТУВЛИК ВА ДИНИЙ БАҒРИКЕНГЛИК

- 1. Миллат ва миллатлараро муносабатларга доир тушунчалар.**
- 2. Мустақиллик даврида миллатлараро тотувликнинг таъминланиши.**
- 3. Диний бағрикенглик, виждон эркинлиги ва диний қадриятларнинг фуқаролик жамиятини шакллантиришдаги ўрни.**

Таянч сўзлар: миллат, миллий муносабатлар, этнос, этник бирлик, элат, элатлар ва халқлар, диаспора, миллатлараро муносабатлар, ватанпарварлик туйғуси, космополитизм моҳияти, миллатчилик иллати, мустақиллик даври, миллий–маданий марказлар, миллатлараро тотувлик, миллий ғоя, умумбашарий қадриятлар, диний бағрикенглик, конфессия тушунчаси, виждон эркинлиги, диний қадриятлар, тенг ҳуқуқлилик.

- 1. Миллат ва миллатлараро муносабатларга доир тушунчалар мазмун-моҳияти.**

Миллат тушунчаси ва унга турли хил ёндошувлар. Миллат (арабча – халқ) тушунчаси – муайян ҳудудда истиқомат қиладиган, умумий тил, маданият, урф-одат, қадриятлар ва руҳий яқинлик билан фарқланувчи этноижтимоий бирликни англатади. Миллат — тил, маънавият, миллий ўзликни ангаш руҳияти, урф-одатлар, анъаналар ва қадриятлар ягоналиги асосида муайян ҳудудда яшовчи иқтисодий алоқалар билан боғланган мустақил субъект сифатида ўзига хос моддий ва маънавий бойликларни яратувчи кишиларнинг этник бирлигидир. Миллат маълум ҳудудда барқарор яшаб, тарихий тараққиёт давомида ривожланиб, кишиларнинг маънавий-руҳий салоҳият ягоналиги асосида шаклланади. У фақатгина “капиталистик жамиятнинг муқаррар маҳсули” эмас, балки инсониятнинг дунёга келиши ва тараққиётининг маҳсулидир. Миллатнинг шаклланиши ва ривожланишида моддий омиллар муҳим аҳамиятга эга бўлади, аммо улар миллат абадийлигини таъминлашнинг бирдан-бир имконияти эмас. Улар миллат тараққиёти учун фақат зарурий шартлардан биригина ҳисобланади. Миллатнинг абадийлиги, унинг барқарорлигини таъминлашнинг асосий омили унинг ички маънавий-руҳий салоҳиятидир. Миллатларнинг ички-руҳий салоҳияти, яратувчилик қобилияти, матонати, тинимсиз меҳнати, тadbиркорлиги ва ўзига хослигини ривожлантириш асосида ҳозирги замон цивилизацияси юзага келган. Мутахассисларнинг фикрича, ер юзида уч минга яқин миллат бўлиб, инсониятнинг ўрта ҳисоб билан 96 ғоизини бирлаштиради. Қолган 4 ғоиз элат ва қабилалардир. Ҳар бир миллат аҳолиси бир неча ўн мингдан бир неча юз миллионгача боради. Миллатлар беш йирик гуруҳга бўлинади: 1. Буюк миллатлар - аҳоли сони миллиард ва 100 миллиондан ортиқ, хитойлар, ҳиндлар, америкаликлар, руслар, японлар. 2. Катта миллатлар — аҳоли сони 50-100 миллион оралиғида — инглизлар, французлар, испанлар, олмонлар, турклар, араблар ва б.3. Йирик миллатлар — аҳоли сони 10-50 миллионгача — ўзбеклар, португаллар, поляклар, эфиоплар ва б. 4. Ўрта миллатлар — 1-10 миллион оралиғида, қирғизлар тожиклар, туркманлар.5. Кичик миллатлар - бир

неча 10 мингдан 1 миллионгача, чеченлар, ингушлар, черкаслар . Жаҳондаги 27 миллат ер юзи аҳолисининг қарийб 75 фоизини ташкил қилади.

Миллатларнинг сони уларнинг буюклиги ёки гегемонлиги учун асос бўла олмайди. Зеро, барча миллатлар тенг, озод ва эркиндир. Аммо тамаддун тараққиётига ҳисса қўшишга қодир баркамол фарзандлари кўп миллатларгина табиий танланиш асосида етакчига айланишлари мумкин. Ана шу тамойил жаҳон халқлари интилишининг асосини ташкил этади. Мустақилликка эришган юртимизда бутунги кунда кўп сонли миллат вакиллари яшамоқда. Мамлакатимизда бу тамойилга амал қилиниши эса барча миллатларнинг равақи, гуллаб-яшнаши учун хизмат қилмоқда.

«Миллат» мураккаб характерга эга бўлган этник бирлик ҳисобланади. Шунинг учун унга таъриф беришда бугунги кунгача мавжуд бўлган илмий-фалсафий адабиётларда яқдиллик йўқ. Лекин уларни умумлаштирувчи томонлар алоҳида қайд этилади. «Миллат», «миллий», «миллийлик» каби тушунчалар бизнинг тилимизга араб тилидан VIII асрда, яъни араб халифалиги томонидан Мовароуннаҳрнинг забт этилиш давридан бошлаб кириб келган. Ушбу тушунчаларнинг негизида «мил» ибораси ётади. «Мил» тушунчаси араб тилида «ўзақ», «туб моҳият», «негиз» маъноларини ифодалайди. «Миллат» тушунчаси эса кенг миқёсда қўлланилиб, бир неча маънони беради: 1)дин, диний жамоа; 2)уммат, маълум динга эътиқод қилувчилар жамоаси; 3)халқ, миллат каби маъноларни англатади¹.

Фалсафа қомусий луғатида миллат тушунчасига замонавий таъриф берилади. Жумладан, унда «миллат - бу тил, маънавият, миллий ўзлиқни англаш, руҳият, урф-одатлар, анъаналар ва қадриятлар ягоналиги асосида муайян ҳудудда яшовчи ижтимоий алоқалар билан боғланган мустақил субъект сифатида ўзига хос моддий ва маънавий бойликларни яратувчи кишиларнинг этник бирлигидир»¹⁹⁶, - дейилган. Шунингдек, бошқа хорижий адабиётларда миллат деганда сиёсий ва этник муносабатларга киришувчи тили, ўз-ўзини англаш фаолиятига эга бўлган халқ тушунилиши таъкидлаб ўтилган¹⁹⁷. Мазкур манбада миллат ҳақидаги концептуал қарашлар К.Дойч (Национализм ва ижтимоий коммуникация), Э.Гелнер (Нация ва национализм), Б.Андерсон, Э.Смит томонидан илгари сурилганлиги ҳам алоҳида қайд этиб ўтилади. Улардаги асосий эътибор миллатнинг турли ўзига хос ижтимоий-сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ижтимоий-ҳуқуқий жиҳатларига қаратилади¹⁹⁸. Бироқ, уларда миллатнинг шаклланишидаги ижтимоий-маънавий жараёнлар эътибордан четда қолганлигини ҳам кузатишимиз мумкин. Яна бир адабиётда миллат тушунчаси давлат тушунчасига узвий боғлиқлиги, ўз ҳудуди, чегарасига эгаллиги, бошқа миллат вакиллари манфаатларини хурмат қилиши кабилар билан ифодаланиши кўрсатиб ўтилган¹⁹⁹.

С.Отамуротов фикрича, “Миллат деб ягона тил, маданият (кенг маънода) миллий ўзлиқни англаш руҳияти (психологияси ва ҳиссиёти), урф-одатлари ва анъаналариягоналиги асосида маълум ҳудудда яшовчи, иқтисодий алоқалар билан боғланган, ўз давлатига эга бўлган мустақил субъект сифатида ўзига хос моддий ва

¹Қаранг: Ислом энциклопедияси. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2004. -Б.160.

¹⁹⁶Фалсафа қомусий луғат. Қ.Назаров таҳрири остида. – Тошкент: Шарқ, 2004.

¹⁹⁷ Новейший философский словарь / Сост.А.А.Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. - 460 с.

¹⁹⁸ Қаранг: Эрнест Геллнер. Нации и национализм. — М.: Прогресс, 1991. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. — М.: Канон-Пресс-Ц, 2001.

¹⁹⁹ Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА – М, 1999. – 291 с.

маънавий бойликларни ифодаловчи ҳамда яратувчи кишиларнинг этник бирлигига айтилади»³. Келтирилган бу таърифдаги янгилик миллатнинг этномаданий ва миллий муносабатлардаги ўзига хос субъект сифатида намоён бўлишини ифодалашда қўл келади. Яна бир файласуф олим А.Очилдиев «...ҳар қандай миллат муайян ижтимоий-иқтисодий алоқалар тизими билан боғланган этноижтимоий birlikдир»¹ –деган хулосага келади. Дарҳақиқат, миллат тушунчасига этник ва ижтимоий birlikнинг уйғунлиги нуқтаи-назардан қаралиши унинг умумилмий асосларини ҳар томонлама ўрганишга имкон беради. Ҳозирги даврда биз, миллат деганда умумий тилда сўзлашиб, бир бутун умумийхудудда истиқомат қилиб турган, бирга иқтисодий ҳаёт кечирадиган, умумий майдони, маънавийва рухиймухитга эга кишиларнинг тарихий шаклланган барқарор birlikини тушунамиз.

Миллатлараро муносабатларни ўзига хос, мураккаб ва серқирра тизим сифатида қараш мумкин. Бу ўзига хослик биринчидан, жамият миллий тузилишининг таркибий қисми ҳисобланган этносларнинг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, маданий эҳтиёж манфаатларини руёбга чиқариш на иккинчидан, миллатлараро муносабатларда кечаётган жараёнларни тўғри баҳолаш ҳамда мавжуд муаммоларни ҳал қилишга қаратилган, комплекс характерга эга чора-тадбирларни ишлаб чиқишдек бир-бири билан узвий боғлиқ вазифаларни ҳал этишни зарур қилиб қўяди. Уларнинг муваффақиятли ҳал қилиниши эса миллий ҳаётда кечаётган ўзгаришларнинг характери ва йўналишини олдиндан кўриш на назоратини ташкил этиш қамда давлат ҳокимияти, сиёсий партиялар, ҳаракатлар ва жамоат ташкилотларининг маънавий-маърифий, иқтисодий ва ташкилий-техник салоҳиятини мавжуд муаммоларни ҳал қилишга йўналтириш имконини беради. Қайд этилган вазифаларнинг қандаймақсадларни кўзлаб ҳал этилиши моҳият эътибори билан стихиялиликка деярли урин қилмайдиган, ижобий ёки салбий мазмунга эга миллатлараро муносабатларнинг муайян типини шакллантиришга асос бўлиб хизмат қилади. Хусусан, миллий тенгсизлик, ўзга миллатларга нисбатан беписандлик билан қараш, муайян ҳолларда эса антагонизмнинг устуворлиги миллатлараро муносабатларнинг салбий мазмунга эгалигидан далolat беради. Мамлакатимизга татбиқан олинганда эса, этник муносабатлар миллатлараро тотувлик деб таърифланиши мумкин бўлган ижобий мазмунга эгаллиги билан ажралиб туришини қайд қилиш лозим. Шу ўринда этнос, халқ ваэлат тушунчалари мазмунига ҳам тўхталиб ўтиш жоиз.

“**Этнос**” тушунчаси юнон тилидан олинган бўлиб, унинг этимологик маъноси халқ, қабила, тўда, кишилар гуруҳи деган маъноларни англатади. Сиёсатшунослик фанлари доктори Н.Маманазаров ёзганидек, бу термин (яъни “демос”-О.М.) кишилар гуруҳининг муайян ижтимоий-сиёсий жараёнлардаактив қатнашувикисмини англатса, “этнос”термини муайян жой, яъни худудда яшовчи халқнинг локал гуруҳини англатади. Ҳозирги пайтда “этнос” термини фақатгина илмий доира ва илмий адабиётлардагина қўлланса, “халқ” термини эса, кундаликҳаётнинг барча ижтимоий-сиёсий, маданий, иқтисодий ва маънавий жабҳаларида актив қўлланилади.

¹ Очилдиев А. Миллий ғоя ва миллатлараро муносабатлар. –Т.: Ўзбекистон, 2004. –Б. 37-38.

Шужихатдан ҳам “этнос” ва “халқ” тушунчалари маълум маънодабир-бирига яқин бўлса-да, аммо мазмун ва моҳият жихатидан бир-биридан фарқ қилади.²⁰⁰

Тор маънода халқ атамасиэл, элат, миллат, аҳоли, халойиқ, оломон, муайян гуруҳ вакиллариани англатади. Халқ сўзи муайян локал ҳудудда истиқомат қилувчи аҳолига нисбатан ҳам қўлланилади. Масалан, қишлоқ халқи, шаҳар халқи ва ҳ.к. Касб, муайян машғулот ёки маълум табақага мансуб бўлган кишиларга нисбатан ўқитувчи халқи, савдогар халқи, деҳқон халқи каби сўзлар ишлатилиши учрайди. Замонавийхалқаро ҳуқуқда ҳам халқ атамаси кенг қўлланади. Халқ биринчи марта халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида 1945 йили БМТ Уставида “Халқларнинг тенглиги ва ўз тақдирини ўзи белгилаш” тамойилининг мустаҳкамланиши натижасида тан олинган. Ҳозирги вақтда халқаро ҳуқуқда халқлар ҳуқуқи турли конвенция ва декларацияларда ўз аксини топган. Шу билан бирга, халқаро ҳамжамият томонидан умумий тан олинган ягона “халқ” тушунчаси ҳозирга қадар ишлаб чиқилмаган, фақат халқаро ҳуқуқда эмас, балки этнографик адабиётда ҳам “халқ” тушунчасига оид баҳс-мунозаралар XIX асрдан буён давом этиб келмоқда. Халқ сўзига берилган кўпгина тавсифлардан келиб чиқиб (халқаро ҳуқуқ доктринасида 100 дан ортиқ тавсифлар мавжуд) шундай таърифлаш мумкин: халқ маълум бир давлат фуқароларининг умумий бирлигини англатади. муайян ҳудудда тарихан таркиб топган, бошқа гуруҳлардан ўз тили, руҳий-психологик ҳолати ва маданияти, шунингдек, умумий онги ва номланиши билан фарқ қилувчи сиёсий ёки этноижтимоий бирлик йиғиндиси эса - этносдир. Халқ атамаси гоҳида миллат тушунчасига синоним сифатида ҳам ишлатилади. Ўзбекистон халқининг тарихий шаклланиш жараёни этнотарихий макон билан чамбарчас боғланган бўлиб, ушбу заминда халқ сифатида ривожланиб келаётган этник бирликдир. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримовнинг «**Биз жаҳон майдонида қуни-кеча пайдо бўлган халқ эмасмиз. Бизнинг миллатимиз, халқимиз қўхна Хоразм заминида «Авесто» пайдо бўлган замонлардан буён ўз ҳаёти, ўз маданияти, ўз тарихи билан яшаб келади**», деган фикрлари ўзбек миллати вакиллариининг ушбу ҳудуд халқи сифатида этнотарихий илдизининг теранлигидан далолатдир. Дарҳақиқат, тарихий илдизлари мустаҳкам бўлмаган халқ этносиёсий майдонда йирик, қудратли бир давлатчиликни шакллантириб, келажак авлодларга миллий давлатчилик негизларини, осмонўпар маданий ёдгорликларни мерос сифатида қолдира олмас эди. Шу жихатдан ҳам ўзбек халқининг шаклланиш жараёни ва ривожланиш босқичлари ушбу замин билан мустаҳкам боғлиқликда бўлиб, қадимийдир.

Умуман илмий адабиётларда “этнос” тушунчаси ва ҳодисасига ўттизга яқин таърифлар учраса-да, уларда маълум бир яқинлик, муштараклик мавжуд. Яъни, “этнос-бу бир тилда сўзлашувчи, ўзларининг бир хил келиб чиқиши ва муштарак шаклланиш жараёнини тан олувчи, бошқа халқлардан фарқ этувчи қатор урф-одат ва анъаналарга эга бўлган кишилар гуруҳидир.”²⁰¹ Бизнинг назаримизда этнос деганда инсонларнинг маълум ҳудудда узоқ муддат биргаликда истиқомат қилиши, умумий тил, маданият ва ўзини ўзи англаш орқали бирлашган кишилар гуруҳи тушунилади. Шунингдек, этнос деганда қабилавий қариндошлиқ, ягона маиший маданият (мулоқот тили, эътиқод

²⁰⁰ Мамназаров Н. Мустақиллик ва миллий-этниқ жараёнлар.-Т.: ТМИ, 2004.-76.

²⁰¹ Қаранг: Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса.-М.: “Наука”, 1983.- С.57-58; Жаббаров Исо. Ўзбек халқи этнографияси.-Т.: “Ўқитувчи”, 1994. -17-18 б.; Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни.-Т.: “Шарқ”, 2001. -101-103б.

объекти, кундалик юриш-туриш меъёрлари ҳам шунга киради), умумий истиқомат маконининг (ландшафтни қамраб олувчи) мавжудлиги ёхуд мавжуд бўлганлиги ҳамда бошқа этносларга нисбатан ўзининг ягоналигини англаш ва қайд қилинган номга эгалик (этноним) асосида шаклланган ижтимоий бирлик ҳам назарда тутилади. Айрим этносларни бир-биридан фарқловчи муҳим белгиси уларнинг ўзига хос маданий хусусиятлари орқали намоён бўлади. Бу хусусиятлар ҳар бир халқнинг тарихий-маданий ривожланиши жараёнида шаклланади ва авлоддан авлодга мерос бўлиб ўтади. Фанда бу жараён «этник анъаналар» ёхуд «этник ворислик» деб аталади. Бундай анъаналар ҳар бир халқнинг ижтимоий-иқтисодий турмуши ҳамда у яшаётган табиий географик муҳит билан боғлиқ ҳолда шаклланади. Фақат алоҳида халқлар эмас, балки уларнинг шаклланиш жараёнида иштирок этган қариндош гуруҳлар ҳам этнос деб ҳам аталади.

Этнос, халқ ижтимоий-сиёсий лидерларсиз яшамайди, уларга стратегик мақсад, хатти-ҳаракатларига дастурий моҳият ва йўналиш берувчи етакчилар керак. Бундай фаолиятни «пассионарлик» концепцияси орқали атрофлича ўрганиш мумкин. Унга кўра дунёнинг ягона ахборот-энергетик манзарасида тарихда чуқур из қолдирган «буюк одамлар ва халқлар»нинг фаолияти механизмларини тўғри тушуниш этносни тўлиқ илмий манзарасини ёритишда кўл келади. Чунки кўпинча ижтимоий-тарихийбосқичлар, сиёсий ютуқлар ана шундай лидерларнинг ҳаёти ва ижоди орқали, уларнинг этнос, халқ ҳаётига оптемистик ғояларни олиб киргани ва уларни бирлаштириб, янги ижтимоий бирликка айлантиргани билан ўлчанади.²⁰² Бу назарияга кўра, этнос, миллат тарихан шаклланган ижтимоий бир бутунлик бўлиб, иқтисодий, ҳудудий, лисоний, маданий, ижтимоий-психологик аспектларнинг яхлитлиги билан характерланади. Унда йирик, буюк шахслар, гуруҳлар муҳим роль ўйнайди. Этнос, миллат ўзининг хусусиятларини, ўзининг ичидан етишиб чиққан ва бошқалар тан оладиган буюк вакиллари орқали намоён қилади. Масалан, ўзбек халқи, миллати бошқа халқлар назарида Имом ал-Бухорий, Амир Темур, Улуғбек, Бобур, Навоий каби буюк инсонлар авлодлари сифатида гавдаланади. Бундан ташқари, халқ, миллат ҳақида гап кетганда, уларни бирлаштириб турадиган менталитет, яшайдиган ҳудуд, улардаги ўзига хос хусусиятлар, инсоният ижтимоий тараққиётида тутган ўрни, тарихий мероси, ахлоқий қадриятлари ва ижтимоий-сиёсий тажрибаси ҳам назарда тутилади. Бизга маълумки, дунёда иккита бир хил одам бўлмаганидек, иккита бир хил миллат ҳам бўлмайди. Шунинг учун уларнинг характерлари, манфаатлари, дунёқарашлари, ички-руҳий олами турлича, бу - аксиома. Бу эса миллатлар мавжуд экан миллатлараро муносабатлардаги муаммолар ҳам сақланиб қолганидан дарак беради. Миллатнинг ўзига хослиги унинг ички маънавий-руҳий оламини ташкил этувчимиллий эркинлик, ор-номус, қадр-қиммат, иззат-нафс, ғурур каби туйғуларда намоён бўлади. Агар уларга ташқаридан ёки бошқа миллатлар томонидан салбий таъсирлар кўрсатилса, миллатлараро, хатто, давлатлараро муносабатларда зиддиятли ҳолатлар пайдо бўлади ва улар оғир мусибатларга олиб келиши мумкин.

Этнос, халқ ижтимоий борлиққа муносабатларини ҳуқуқлариорқали ифода этади. Демократик давлатларда айнан Конституция(Асосий Қонун) ва унга таяниб ишлаб

²⁰² Қаранг: Зыкин Дм. Власть, элита, народ: подсознание и управляемая демократия.-М.: «Самотека», 2007.- С. 124-126.

чиқиладиган ва қабул қилинадиган қонунлар этноснинг ижтимоий борлиқдаги ўрнини, ҳуқуқ ва бурчларини белгилаб беради. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ “Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир”. (7-модда); “Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади”; “Давлат органлари вамансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида маъсулдирлар”. (2-модда). “Жамият ва давлат сиёсатининг энг муҳим масалалари халқ муҳокамасига тақдим этилади, умумий овозга (референдумга) қўйилади.” (9-модда). “Ўзбекистон Республикасида ижтимоий ҳаёт сиёсий институтлар, мафкуралар ва фикрларнинг хилма-хиллиги асосида ривожланади.” (12-модда).²⁰³ Мазкур моддаларда Ўзбекистон халқи ва фуқароларнинг ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, маданий ҳуқуқлари, ушбу муносабатларнинг асосий принциплари белгилаб берилган. Мазкур ҳуқуқлар этноснинг, миллатнинг узоқ ижтимоий-маданий ривожланиш жараёнида эришган ютуқлари квинтэссенциясидир.

Элат деган тушунча арабчадан тилимизга кириб келган. Элат деганда бир тилда сўзлашувчи, ўзига хос маданияти мавжуд бўлган ва маълум ҳудудда яшайдиган ҳамда муайян мақсад асосида бирлашган ва ўз тузилмасига эга бўлган ижтимоий-тарихий бирлик тушунилади. Элат— кишиларнинг тил, ҳудуд, иқтисодий ва маданий жиҳатдан тарихан таркиб топган бирлиги. Элатга кўп жиҳатдан бир-бирига яқин қабилалар бирлашади. Қадимда кишиларнинг элат бўлиб, бир ҳудудда яшашлари улар орасида умумий манфаатдорлик, қон-қариндошлик ҳис-туйғуларини кучайтирган. Элатлар, кучли қабилаларнинг кучсиз қабилаларни ўзига бўйсундириши ва улар б-н аралашиб кетиши натижасида ҳам шаклланган. Элат ўз қиёфасини сақлаб қолиши, ривожланиб, миллат даражасига кўтарилиши учун ўз давлатига эга бўлиши керак. Умумий манфаатдорлик ҳисси ва уни ҳимоя қилиш масъулияти даклатни вужудга келтирган. Нисбатан марказлашган дастлабки давлатлар қадимги Миср, Бобил, Туронда ва бошқа жойларда пайдо бўлган. Сайёрамизнинг бошқа жойларида, жумладан, Ғарбий ва Шарқий Европада элатлар ўрта асрларда шаклланган. Дунёда бундай жараёнлар давом этаётган мамлакатлар ҳозир ҳам бор. Шунинг учун бўлса керак, жонли сўзлашув тилида миллат ва элатлар деган иборалар ишлатиб турилади. Кўпинча, элат деганда, камсонли, маданий-маърифий, иқтисодий-сиёсий жиҳатдан нисбатан кам ривожланган халқлар ҳам тушунилади.

Собиқ Иттифоқда 1926 йилда ўтказилган аҳоли рўйхатида 230 дан ортиқ миллат ва элат яшайди, дейилган бўлса, 1959 йилги аҳоли рўйхатида бу рақам 129 тага тушиб қолган. Демак, 100 дан ортиқ элат, асосан, кам сонли халқлар ўз миллий қиёфаларини йўқотиб, кўп сонли халқнинг миқдорини оширган. Шўровий мафкура “ўз ривожланишига кўра орқада қолган кўпгина элатлар, асосан, кичик элатлар, миллатга айланмаслиги ҳам мумкин. Улар вақт ўтиши билан иқтисодий ва маданий жиҳатдан юксалган бошқа элат ва миллатлар билан яқиндан алоқа қилишга ўтиши натижасида илғор халқнинг маданияти, тилини ўзлаштиради ва аста-секин ўша миллатнинг таркибига сингиб кетади”, деб уқтирарди. (Бу кўчирма Ўзбек Совет Энциклопедиясининг 13-жилдидан келтирилди). Бундан кўринадики, Чор Россиясида XVI асрнинг ўрталаридан бошланган бундай сиёсат шўро даврида ҳам пинҳона давом эттирилди. Шуниси қизикки, қаердаки миллий уйғониш юз бериб, миллий

²⁰³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: “Ўзбекистон”, 2012.- 4 -5 б.

мустақиллик талаб этилса, шу халқни, шу халқ раҳбарларини сепаратизмда айблаш мустамлакачиларга хос усулдир. “Сепаратизм” лотинчадан олинган атама ҳисобланиб, ажралиб чиқишга, алоҳида бўлишга интилиш маъносини билдиради. Масалан, бир бутун мамлакатнинг бир вилояти ажралиб чиқишни истаса — бу сепаратизм бўлади, бу ҳаракатнинг тепасида турганларни сепаратчи - айрмачи дейиш мумкин. Бундай интилишларни соғлом фикрли ҳеч бир киши оқламайди ва ёқламайди. Бу мамлакатнинг яхлитлигига раҳна солади, бутун бир халқни пароканда қилади. Лекин тили, дини, турмуш тарзи мутлақо бошқача бўлган, ўз ватанига эга бир халқнинг мустақилликни истаб, ҳукмрон тузум исканжасидан ажралиб чиқиши сепаратизм эмас, балки миллий давлатчиликни тиклаш йўлидир. Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши ана шу тамойил мазмунига мос келади.

Элат билан яқин маънода **диаспора** тушунчаси ҳам қўлланилади. Диаспора юнонча *diaspora* -тарқалиш маъносида бўлиб, маълум бир давлат ҳудудида яшовчи, аммо бошқа бир давлатда ўз давлат тузилмасига эга, маълум бир халқ миллат вакилларининг йиғиндиси (масалан Ўзбекистонда яшовчи рус, украин миллатининг диаспораси). Конституциявий ҳуқуқда «диаспора» тушунчасидан ўз ватандошларига нисбатан давлат сиёсатини юритишда фойдаланилади.

Миллатлараро муносабатлар. Ватанпарварлик, космополитизм, миллатчилик. Миллатлараро муносабатлар — бирга ёки айри тарзда яшайдиган ҳар хил миллатлар ўртасида амалга ошадиган турли-туман шакллардаги алоқаларни англатувчи тушунчадир. Маълумки, бугун жаҳонда мавжуд 200дан зиёд мамлакатда икки мингга яқин миллат, элат ва қабила яшайди. Улар 5 ярим мингдан ортиқ тилда сўзлашади. Бу тилларнинг 100 дан кўпроғигина ўз ёзувига эга. Миллатлараро жараёнларнинг энг характерли томони шундаки, инсоният ақл-заковати юксалгани сайин миллатлар ўзаро ассимиляциялашиш томон эмас, балки ўзларининг “мен”ини намойиш қилиш, тасдиқлаш сари жадал суръатлар билан ҳаракат қилмоқда. Ҳали жаҳонда мавжуд бирорта миллат, ёки элат ихтиёрий равишда бошқа миллатлар билан қўшилиб кетган эмас, аксинча айрим миллатлар қашшоқликнинг оғир кулфатларини бошидан кечиришга мажбур бўлсалар-да озодлик, эркинлик каби кадриятлардан воз кечмаганлар. Улар озод, мустақил яшаб, ўз урф-одатлари, анъана ва кадриятларини муқаддас билиб, фидойилик кўрсатиб келганлар. Миллатлараро муносабатлар деганда турли миллат ва элатларнинг иқтисодий-сиёсий ва маданий-маърифий соҳаларда содир бўладиган ўзаро алоқалар мажмуини тушунмоқ керак. Бундай алоқалар, кўп миллатлар яшайдиган айрим бир мамлакат ички ҳаётида ёхуд турли мамлакатларда яшайдиган миллатлар ўртасида амалга ошади. Бугунги кунда жаҳонда аҳолисининг таркиби фақат биргина миллатдан таркиб топган мамлакатни ёки давлатни топиш қийин. Худди шу маънода ҳам мамлакатлар, давлатлар ўртасида амалга ошириладиган турли соҳалардаги алоқаларда уларда яшаётган миллатларнинг дўстона муносабатлари ҳар қандай давлат тараққиётининг муҳим омили ҳисобланади. Ана шу омил қанчалик мустаҳкам бўлса, давлатлар ўртасида олиб бориладиган турли соҳалардаги алоқалар ҳам шу даражада мустаҳкам бўлади ва ҳар икки томон кутаётган натижаларни беради. Кўп миллатли давлатларда миллатлараро муносабатларни уйғунлаштириш шу мамлакатда барқарорлик ва тараққиётнинг кафолати, унинг истикболини таъминловчи асосий омилдир. Чунки ҳар қандай давлатда миллий низолар ва зиддиятлар ўша давлатда барқарорликнинг барбод бўлишига ва охир-

окибатда унинг емирилишига олиб келади. Шунинг учун ҳам, ҳар қандай мамлакатда миллатлараро муносабатларни уйғунлаштириб бориш давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири сифатида қаралади. Собик шўролар тузумининг фожиаси шунда эдики, у ўз манфаатларини миллий манфаатлар ҳисобига амалга ошириб келди. Яъни, миллий омилнинг кучи-кудратини назар-писанд қилмади ва синфий манфаатларни қондириш орқали ўз ҳукмронлигини абадийлаштирмоқчи бўлди. Улар зўравонлик билан турли миллатларни “яқинлаштириш” орқали “ягона совет халқи”ни вужудга келтириш ва кейинги босқичда бутун ер юзида “юксак” миллатларни шакллантириш ҳамда уларнинг ҳукмронлигини таъминлашни мақсад қилган эди. Уларнинг сохта ғоя ва пуч мафкурага асосланган бундай хатти-ҳаракатлари собик шўро давлатини емирди ва бутун бир тузумнинг барбод бўлишини тезлаштирди. Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритгач, миллий муносабатларни, юртимизда истиқомат қилаётган барча миллат ва элат вакилларининг ўзаро тотувлиги ва ҳамжиҳатлигини таъминлаш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб келмоқда.

Миллатлараро ва конфессиялараро муносабатлар масалаларининг энг мақбул ечими этник жиҳатдан турли туман бўлган исталган жамиятда ҳар доим ҳукумат кун тартибининг марказида бўлиши шубҳа уйғотмайди. Шунинг учун баъзи адабиётларда қайси бошқарув тизимини самарали деб ҳисоблаш мумкинлиги ҳақида кўплаб тортишувлар ҳам ўз ўрнини топмоқда. Бунда иккита энг муҳим мақсадларнинг мувофиқликлари – сиёсий барқарорлик ҳамда этник гуруҳлараро ва конфессиялараро масалалар ечимини топишга ҳаракат қилмоқда. Чунки, ҳар доим ҳам ушбу мақсадларда энг мақбул келишувларга эришиб бўлмайди. Айниқса бу ҳолат сиёсий янгиликлар, модернизация ва либераллашув даврини бошидан кечириётган мамлакатлар ҳақида гап борганда ўринлидир.

Жамият ривожлангани сари катта аҳамият касб этадиган маънавий кадрлардан бири-ватанпарварлик туйғусидир. **Ватанпарварлик** – Ватанининг озодлиги ва ободлиги, унинг сарҳадлари дахлсизлиги, мустақиллигининг ҳимояси йўлида фидойилик кўрсатиб яшаш, она халқининг ор-номуси, шон-шарафи, бахту саодати учун куч-ғайрати, билим ва тажрибаси, бутун ҳаётини бахш этишдек дунёдаги энг муқаддас ва олижаноб фаолиятни англададиган инсоний ҳис-туйғудир. Ватанпарварлик - она-юртнинг, халқнинг тарихи ва тақдирига чуқур ҳурмат билан қарайдиган, Ватан манфаатлари йўлида фидойилик намуналарини кўрсатишга қодир бўлган шахсларга хос фазилат. Ватанга, халқга бўлган ҳурмат, муҳаббат, ишонч туйғуси муайян умумий манфаатлар, мақсадлар асосида шаклланиб, кишиларнинг қалбидан чуқур ўрин олади, фаолиятига таъсир этади.

Ватанпарварлик бу-юртимизда мавжуд бўлган салоҳият ва бойликларни ишга солиш, улардан оқилона фойдаланиш, ўз куч имкониятимизга, ота-оналаримиздан қолган бебаҳо мерос, миллий урф-одат ва анъаналарига суяниш, кадрларни тиклаш, бир-биримизга елкадош бўлиш эҳтиёжини ҳар томонлама тушуниб етиш демакдир.

Ватанпарварлик, бу-Ўзбекистонда ҳукм сураётган тинчлик ва осойишталикни, жамиятимиздаги бунёдкорлик муҳитини, биз барпо этаётган фаровон ва осуда ҳаётни тузиш, табора кучга қираётган давлатимизни ағдариш, танлаган йўлимиздан қайтариш, одамларнинг юрагига ваҳима ва қўрқув солиш ҳисобидан уларнинг эртанги кунига бўлган ишончини йўқотиш, бир-бирига қарши қўйиш, юртимизда, минтақамизда ўз

манфаати, ўз сиёсатини ўтказишга ҳаракат қилаётган ғанимларга қарши кураш демакдир.

Ватанпарварлик ниҳоятда серқирра тушунча бўлиб, тарихий, ижтимоий, сиёсий, иқтисодий тараққиёт жараёнида доимо такомиллашиб, янгича маъно-мазмун билан бойиб, ривожланиб боради. Ватан манфаати, кадр-қиммати, тақдири, истиқболи, она юртга муҳаббат туйғуси қанча чуқур анланса, ватанпарварлик туйғуси шунча юксак бўлади. Тарихий, ижтимоий-сиёсий, маънавий тараққиётнинг турли босқичларида ватанпарварликнинг янги-янги қирралари намоён бўлиб боради. Ҳақиқий ватанпарварлик Ватанга, она заминга, ўз халқига муҳаббат билан яшаш, унинг истиқболи, манфаати йўлида тинимсиз меҳнат қилиш ҳамда курашиш зарурати туғилганда жонини фидо қилишни назарда тутди. Ҳар жабҳада Ватанимиз эришяётган муваффақиятлардан қувониш, оғир кунларида унинг учун қайғуриш, ўз юрти билан ғурурланиш, унинг ҳар бир қарич ери, ҳар бир ғишти ва гиёҳига, қадимий ва замонавий обидалари, илм-фан ва санъатдаги ютуқларини, моддий ва маънавий бойликларини кўз қорачиғидек асраб-авайлаш – буларнинг барчаси ватанпарварликдир. Ҳозирги пайтда ёшларимизда ватанпарварлик туйғусини камол топтириш, уларни Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялаш муҳим аҳамиятга эга. Инсон ўз юртини қандай бўлса шундайлигича севиши, унинг ривожини учун бор имкониятларини ишга солиши лозим. Ватанпарварлик кишиларда асосан уч босқичда намоён бўлади:

1) билиш – Ватан тушунчасига хос қадриятларни эгаллаш;

2) эътиқод – мазкур қадриятлар тўғрисида олган билимларини эътиқодга айлантириш;

3) ҳаракат – бу эътиқодни амалий ишлар орқали намоён этиш.

Юртбошимиз таъкидлаганидек, “Барчамизга маълумки, инсон ўзлигини англагани, насл-насабинини чуқурроқ билгани сари юрагида Ватанга муҳаббат туйғуси илдиз отиб, улғая боради. Бу илдиз қанча теран бўлса, туғилиб ўсган юртга муҳаббат ҳам шу қадар юксак бўлади. Албатта, жаҳон – кенг, дунёда мамлакат кўп, лекин бу оламда бетакрор она юртимиз, Ўзбекистонимиз яқкаю ягона. Бу гўзал юрт, бу муқаддас замин фақат бизга аталган...Тарих ҳақиқати шуни кўрсатадики, томирида миллий ғурур, Ватан ишқи жўш урган одамгина буюк ишларга қодир бўлади. Биз шундай маънавий муҳит яратишимиз керакки, юртимизнинг ҳар бир бурчагида, барча шаҳар ва қишлоқларимиз қиёфасида Ватандан фахрланиш ҳисси кўзимизни, қалбимизни яшнатиб турсин. Бу ҳақда гапирар эканмиз, аини вақтда муҳим бир масалага алоҳида эътибор қаратишимиз лозим. Юртимизда яшяётган ҳар қайси инсон ўзини энг аввало Ўзбекистон фуқароси деб, шундан кейингина муайян бир худуд вакили, айтайлик, хоразмлик, самарқандлик ёки Фарғона водийси фарзанди деб ҳис қилиши лозим. Табиийки, бу ҳолат ҳар биримиз мансуб бўлган «мўъжаз Ватан»нинг, туғилиб ўсган шаҳар ёки қишлоқнинг қадри ва аҳамиятини асло камайтирмайди. Биз Ватан туйғусини мана шундай яхлит ҳолда, яъни дунёда ягона ўзбек миллати бор, хоразмлик, фарғоналик, сурхондарёлик ўртасида ҳеч қандай миллий фарқ йўқ, уларнинг барчаси ўзбек халқининг фарзанди деб англашимиз, ёш авлодимизни айнан шу руҳда тарбиялашимиз зарур²⁰⁴.

²⁰⁴Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2011. 90-91 б.

Шуни эса тутиш керакки, тарихда бу тушунчанинг хаддан ташқари бўрттириб юборилишига доир қарашлар ҳам кенг тарқалган. Бундай қараш **космополитизм** (юнон. *kosmopolites* — дунё фуқароси) ғоясида ўз ифодасини топиб, амалда дунё фуқаролигини даъво қилиш, шунингдек, миллий ва давлат суверенитетини рад этиш, турли миллий анъана, маданият ҳамда ватанпарварлик туйғусидан воз кечишни тарғиб қилган. Космополитизм- яъни, қаерда яхши ҳаёт бўлса ўша ерни ватан деб билиш. Бу тамойил инсонда ватан хиссини йўқотади, ғурурни ўлдиради. Бу эса ҳар бир жамият учун ҳалокатлидир.

Космополитизмнинг негизлари тарихан антик давр фалсафасидаёқ вужудга келган. Қадимги юнон файласуфи Лаэртийнинг таъкидлашича, «космополит» сўзи илк бор киниклар таълимоти вакили синоплик Диоген томонидан қўлланган. Бошқа бир юнон мутаффакири Плутархнинг фикрига кўра, ушбу тушунчани китионалик Зенон киритган. Эпиктет назарида эса «космополитизм» атамасининг муаллифи Сукрот бўлган. Унинг айтишича, «Агарда файласуфларнинг одам ва Худонинг ўртасида яқинлик бор деганлари тўғри бўлса, унда инсоннинг ватани қаер деган саволга Сукротнинг мен афиналик ҳам, карфагенлик ҳам эмасман, мен космополитман, деган сўзлари билан жавоб бериш лозим» бўлган. Бундай маълумотлар Цицероннинг асарларида ҳам учрайди. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрига кўра, К. ғоялари софистлар таълимотининг тарафдорлари асарларида ҳам ифодаланган. Антик полисни инқирозга олиб келган Пелопонесс урушлари македониялик Искандар империясининг вужудга келиши, кейинчалик эса Рим ҳукмронлигининг кучайиши турли мазмунга эга бўлган космополитик қарашларнинг пайдо бўлишига олиб келган. Македониялик Искандар, Марк Аврелий бу ғояларни янги худудларни кўлга киритиш ҳаракатларида кўрган бўлса, стоиклар — Зенон ва Китиона космополитизм идеалини кишиларнинг ҳаётини ягона, умумжаҳон қонунлари орқали амалга ошириш имконини берувчи ижтимоий шаклни излашда деб билган. Хусусан, киринаикларнинг космополитик ғояси «қаерда яхши бўлса, ўша жой Ватан» деган иборасида ўз аксини топган. Ўрта асрларда католик черкови кескин космополитик тенденциялар тарафдори бўлган. Уйғониш даврида дунё фуқаролиги ғоялари феодал тарқоқликка қарши йўналтирилган эди. Бу ғоялар Данте Алигъери, Томазо Кампанелла, Петрарка, Пико дела Миранделло, Роттердамлик Эразм, Вивес, Рабле, Монтен каби мутафаккирларнинг асарларида рўёбга чиқарилган. Германияда ушбу ғояларни Лессинг, Гёте, Шиллер, немис мумтоз фалсафаси вакиллари Кант ва Фихте илгари сурган. Уларнинг К.и ватанпарварлик туйғулари билан муштарак, миллий бирлашишга эришиш истагида намоён бўлган. Кейинчалик К. кескин характерга эга бўлиб, капиталнинг даромад орқасидан қувиш манфаатларини акс эттира бошлайди. Жон Кеннеди «Тинчлик корпуси»ни ташкил этиб, дунёнинг турли жойларига ушбу ташкилотнинг ёш ходимларини юбора бошлади, буларнинг мақсади — ҳаммага инглиз тилини ўргатиш эди. Аслида, ҳар қандай миллат, катта-кичиклигидан қатъи назар, инсониятнинг бойлигидир ва шу боис унинг тили, маданий ва бошқа хусусиятларининг йўқ бўлиб кетиши Ер юзидаги миллий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади. Бу омилни асло инкор этиб бўлмайди. Лекин шунга қарамай, АҚШ Сербияни айнан Ғарб ва православлар муқаддас ҳайити куни бомбардимон қилгани, унинг миллий-маънавий анъаналарни назар-писанд қилмаслигидан далолат беради. Жаҳон миқёсида юз бераётган ҳозирги жараёнлар миллий давлатларнинг бир-бирига яқинлашуви,

иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, мафкуравий ҳамда маданий жиҳатдан интеграциялашувини тақозо этмоқда. Ушбу тенденциялар, маълум даражада, космополитизм кўринишида бўлиб, глобаллашув жараёнида ўз ифодасини топмоқда. Кишилиқ жамиятининг глобал яқинлашуви, аввало, техник тараққиёт, транспорт воситалари, алоқа ва коммуникация тармоқлари, микроэлектрониканинг ривожланиши билан боғлиқ. Посткоммунистик маконда мустақил давлатларнинг вужудга келиши, уларнинг бозор иқтисодиётига ўтиши ва жаҳон хўжалиқ алоқалари тизимига фаол киришиши глобаллашувнинг яна бир кучли омилига айланди. Ҳозирги даврда глобаллашув жараёнининг кенгайишига аҳолининг ижтимоий-иқтисодий фаоллиги, айниқса, ишчи кучининг миграцияси сезиларли таъсир қилмоқда. Бугунги кунда дунёнинг бирорта ҳам давлати миграция жараёнларидан четда турган эмас. Бунинг ҳам ўзига хос сабаблари бор. Аввало, донор-давлатлар, яъни мигрантларни етказиб берувчи мамлакатларда аҳолининг тез ўсиши, меҳнатга лаёқатли бўлган аҳоли орасида ишсизлик даражасининг юқорилиги, маошнинг пастлиги, етарли даражада ҳаёт кечириш учун зарур бўлган юқори иш ҳақи тўланадиган иш топиш ва ўз касбий маҳоратини ошириш имкониятининг чеклангани шулар жумласидандир. Реципиент, яъни қабул қилувчи давлатлар учун эса, кўшимча арзон иш кучига, юқори малакали мутахассисларга эҳтиёж, ҳаёт шароитлари ва маошнинг юқори даражаси хос бўлиб, меҳнат миграцияси учун қулай шароит яратмоқда. Аҳолининг сиёжиши, ўз навбатида, объектив ҳодиса бўлиб, маълум маънода халқаро алоқалар ва иқтисодий ҳамкорликка кўмаклашувчи жараёнларнинг ривожланишига, халқаро транспорт ва коммуникация воситаларининг такомиллашувига, шунингдек, аҳолининг халқаро молиявий тузилмалардан кенг фойдаланишига, ахборот тарқатиш суръатига ижобий таъсир этади. Шу билан бирга, аҳоли миграцияси билан боғлиқ салбий жиҳатлар ҳам намоён бўлмоқда. Бу ноқонуний миграция тўлқинларининг давлат томонидан доимий равишда назорат қилинишини талаб этмоқда. Муҳожирлар орасида уюшган жиноятчилик, низолар ва бошқа қонунбузарликларнинг вужудга келиши ва ўсиши кўпгина давлатлар барқарорлигига салбий таъсир этаётганини мутахассислар таъкидламоқда. 2005 йил ноябрь ойида Франция, Бельгия ва Германия шаҳарларида бўлиб ўтган тартибсизликлар бунга мисол бўла олади. И.А.Каримов “Независимая газета” га берган интервьюсида глобаллашув жараёни ғоявий-мафкуравий таъсирни, бу жараёнда нодавлат ноҳукумат ташкилотларнинг ўрни ҳақида тўхталиб, космополитизмнинг қуйидаги муҳим жиҳатига эътибор қаратган эди: “Сир эмас, бизда фаолият кўрсатаётган халқаро ташкилотлар ҳар доим олижаноб мақсадларни кўзлайвермайди. Айтайлик, “XXI аср лидерлари” каби мавзуларда ўтказиладиган семинарларда улар иқтидорли ёшларни “танлашда ҳокимиятга ёрдам” беради, бироқ бунда улар энг аввало, ўз манфаатларини кўзлашади. Сўнгра чет элга мунтазам сафарлар уюштирилади, уларда турли симпозиум ва семинарлар давомида бу одамларнинг онгига ғоят усталик билан таъсир ўтказилади. Шу тариқа ўзларини “дунё фуқаролари” деб атайдиган кишилар тоифаси тайёрланади...”²⁰⁵

Бу аслида буюкмиллатчилик шовинизми ва миллатчиликнинг асосий омилidir. **Миллатчилик** бу - миллат айириш, бир миллатни ҳар томонлама улуғлаб,

²⁰⁵ Каримов И.А. Биз танлаган йўл — демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. 11-жилд.- Т.: “Ўзбекистон”, 2003, 34-б.

бошқаларининг ҳуқуқ, эҳтиёж ва манфаатларини назар-писанд қилмаслик, уларни ерга уришдан иборат бўлган нодемократик мафкурадир. Сўнгги ўн йилликларда дунёда ижтимоий хавфли сиёсий, диний, миллатчилик ва бошқа гуруҳбозликка асосланган бузғунчи ғояларнинг фаоллашуви кузатилмоқда. Уларнинг мақсади жамият билан мутлақо мафкуравий қарама-қаршиликка асослангани ҳолда ўзи вужудга келган минтақалар учунгина эмас, балки бутун дунё учун жиддий таҳдидларни туғдиришга қаратилган. Турли дунёқарашга тизимлар ўртасидаги назарий курашдан бошқа мафкура ташувчиларини жисмонан қириб ташлаш орқали курашга ва рақибларини репрессия қилишга ўтиш феномени айнан бузғунчи мафкуралар билан узвий боғлиқ. Президент И.Каримов таъкидлаганидек, ўтган мустақил ривожланиш йиллари давлатимизнинг суверенитети ва барқарорлигига таҳдид сақланиб қолмоқда, деб айтиш учун асос бўла олади. Бу таҳдид буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик руҳидаги шиорларда, билдирилаётган фикрларда, шарҳларда ва муайян хатти-ҳаракатларда аниқ намоён бўлмоқда.

Маълумки, “Совуқ уруш” даврида пайдо бўлган икки қутбли ҳукмрон томонлар Африка, Осиё ва Лотин Америкасида сиёсий, мафкуравий, тарихий, ижтимоий-маданий таъсир доирасини кенгайтиришга интилиб келди. Бу давр тугаганидан сўнг, маҳаллий интеграция ва маҳсулотлар, сармоя, ишчи кучининг ўсиши, коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши, кўплаб ноҳукумат ташкилотларининг пайдо бўлиши билан боғлиқ глобаллашув жараёнларининг тезлашуви кўпгина ижтимоий назариётчилар томонидан миллат, миллатчилик ва трансмиллатчиликнинг мафкуралашувдан кейинги янги даври кириб келганлигининг далолати сифатида кўриб чиқиладиган бўшланди. Айни вақтда собиқ Совет Иттифоқи ва Югославия ҳамда дунёнинг кўплаб мамлакатлари ҳудудида миллатчиликнинг такроран вужудга келиши ва ўта турли-туман, айни дамда қарама-қарши (бирлаштирувчи ва айирмачи, шу жумладан бегоналардан кўркиш) шаклларга киришини ўтиш жараёнидаги муқаррар мушкilotлар билан изоҳлашнинг имкони бўлмай қолди. Миллатчилик ҳанузгача бугунги дунёдаги энг таъсирчан мафкуралардан бирилигича қолмоқда. Бироқ Янги замон даврида вужудга келган миллатчилик узоқ вақтга қадар “замонийлашув тўғрисидаги фалсафий дискурда” сезилмай қолиб кетди. Унинг вужудга келиши ва келгусидаги ривож борада ўтмишдаги энг йирик мутафаккирлардан биронтаси башорат қилмаган эди. Бундан ташқари бошқа мафкуралардан фарқли ўлароқ миллатчиликнинг асосий тамойилларини изчил ва зиддиятларсиз баён қилишга лаёқатли етук мафкурачилари бўлмаган, кўпгина назариётчилар миллатчиликнинг ўзига хос “қашшоқлигини” бу мафкуранинг ижтимоий ва сиёсий ҳаётга ўта катта таъсири билан ҳамоҳанглигида кўрадилар. Тадқиқотчилар томонидан миллатчиликнинг бошқа мафкуралар - либерализм, консерватизм, социализм билан бирлашиб кетиш салоҳияти тан олинисига қарамадан у ҳанузгача замонавий ижтимоий назарияда изоҳланмаганлигича қолмоқда. М. мафкурасининг уч модели ажратиб кўрсатилади: Воқеаларнинг ночизиқли ва тизимсизлиги (марказ ва чекка вилоятларда) миллатчиликни келтириб чиқарди. Негаки турли газетларда бир хил воқеалар турлича ёритилар, улар коллонияларга катта ададда тарқатилар эди. “Ҳар бир газетанинг концепцияси ўзининг камсонли мухлислари дунёқараши призмасидан келиб чиқиб “дунё воқеаларини” ёритар эди. Шу сабабли бу универсаллик ва маҳаллийликка асосланган испан-америка

миллатчилигини келтириб чиқарди ва бунда мансабдорлар ва журналистлар асосий роль ўйнади. Миллатчиликнинг иккинчи модели Европада пайдо бўлди ва бунда аввалги моделдан фарқли равида ОАВ эмас, балки маххалийгиллар асосий сиёсий ва мафкуравий рол ўйнади. Натижада миллий давлатлар пайдо бўлди. Бир аср (1820-1920 й.й.) мобайнида қитъанинг сиёсий харитаси мутлақо ўзгариб кетди ва аксарият давлатларнинг пайдо бўлишида эркинлик, тенглик, биродарлик каби шиорларга таянган француз инқилоб модели асосий мезонга айланиб қолди. Европа мамлакатларида онгли миллатчилик расмий тили она тили бўлмаган халқларда шаклланди. Миллий зиёлийлар халқ оммасининг тарихдаги ўрнини кўрсатди ва бу миллатчиликнинг шаклланишига бир омил бўлди. Учинчи модел бу буюрократик моделдир. Бу турли тилларга мансуб халқларнинг ягона бошқарувига мансуб жиҳатларга боғлиқ. Бу Россия империясида пайдо бўлди ва унинг айрим элементлари Австро-Венгрия империясида ҳам учрайди. Бу саройдаги мавжуд тилнинг давлат тилига айланиши, миллий кийим ва маданиятнинг йўқолиб бориши билан боғлиқ. Бюрократ миллатчилик кўпсонли халқлар ва ҳукмрон сулолалар билан алоқадор. У Россияда шаклланиши Европада вужудга келган инқилобий ва миллатчилик ҳаракатларига жавобан эди.

Оммавий ахборот воситалари ҳамда сиёсатчилар тилида миллатчиликнинг кўпинча зўравонлик ишлатиш билан бирга кечадиган “субмиллатчилик”, “микромиллатчилик”, “этномиллатчилик” ва “этнохудудий” сингари радикал ҳаракатларга ўхшатишга ҳолат соҳасини асосиз торайишига ва энг аввало кундалик ҳаётдаги миллатчиликни тасвирловчи ижтимоий амалиётнинг кенг қирраларини концептуаллаштиришнинг имконсизлигига олиб келмоқда. Бундай ҳолатларда қандайдир бирон мантикий сабабга ёки изоҳловчи қийматга боғлаб бўлмайдиган мураккаб ва бир маъноли бўлмаган ижтимоий-мафкуравий ҳодиса сифатидаги миллатчиликни назарий қайта мулоҳазадан ўтказиш вазифаси алоҳида долзарблик касб этмоқда. Миллатчилик муаммосини назарий жиҳатдан кўриб чиқиш сиёсий фикрлар ва меъёрий мулоҳазалар билан чамбарчас боғлиқ ва “миллатчилик” борасидаги тадқиқотларни ривожлантириш йўналишини қайта тиклашга уриниш муқаррар равишда тегишли тузилмавий, тарихий ва академик нуқтаи назарларнинг ўзаро алоқаларини генеалогик кўриб чиқиш шаклини олиши лозим. Бу саволга жавоб беришда миллатчилик зиддияларининг қуйидаги уч фарқли жиҳатига эътибор қаратиш лозим:

1.Объектив узоқ тарихга эга бўлмаган(тарих исботлаб турганидек) миллатлар, аммо ўзларини узоқ тарихий тараққиётга эга деб ҳисобловчилар (миллатчилар) ўртасидаги фарқ;

2.Миллатнинг аниқ ва кўп қиррали социомаданий жиҳатлари ва сунъий яратилган маданий жиҳатлар ўртасидаги фарқ;

3.Сиёсий куч ва назарий жиҳатдан пуч миллатчилик ўртасидаги фарқ.

Миллатчилик ҳодисаси XX асрнинг дастлабки ўн йилликлари мумтоз ижтимоий назариясида кўриб чиқилмай қолиб кетган, чунки бу М.Вебернинг дунёни “сехр-жодудан” халос қилиш ва Э.Дюркгеймнинг “уйғун ҳамкорлик” борасидаги умумий мантиғига сиғмаган эди. Миллатчилик муаммоларини ўрганишга бағишланган дастлабки тадқиқотларнинг пайдо бўлиши минтақавий-европача академик муҳит билан эмас балки инглиз-америка муҳити билан боғлиқдир. Мазкур тадқиқотларда

миллатчилик ижтимоий назариянинг эмас балки интеллектуал тарих ёки ғоялар тарихи предмети сифатида кўриб чиқилган, шунинг учун миллатчиликнинг вужудга келиши ва тарқалиши билан боғлиқ ижтимоий вазиятлар эътибордан четда қолган. 1920-1960 йилларда тадқиқотчиларни асосан инсониятни миллатларга тақсимланиши ва бу миллатлардан ҳар бири учун сиёсий вакиллик зарурати тўғрисидаги тасаввурлардан иборат бўлган. Ариософия (Ariosophy) маданийлашган пессимизм бўлиб, у XIX аср охирида Австро-Венгрия империясининг Габсбургдаги немис миллатчиларининг хомхаёл фантазиясига асосланди. Кўпмиллатли империяда шаклланаётган урбанизация ва саноатлашув, славян ва немис манфаатларининг тўқнашуви, Австрия фон Шонерернинг пайдо бўлиши, католик таълимоти ва дарвин таълимоти ўртасидаги зиддиялар, ирқчилик ғояларибу бузунчи оқимнинг тафаккурини кўрсатиб берди.

Оккультизм – бу таълимотда муҳим рол ўйнади ва дунёвий мақсадлар йўлида сиёсий позициясини белгилаб берди. Ariosophy фантазияси келгусида вужудга келадиган элитарлик ва тозалик, минг йилликнинг олтин миллати мафқурасини шакллантирига йўналтирилди. Янги замон даври миллий доктринасининг ривожланиши қизиқтирган. Америкалик тарихчилар К. Хайес ва Г. Кон, британиялик ғоялар тарихчилари Э. Кедурива К. Миног ҳамда файласуфлар И. Берлин ва Дж. Пламенац, шунингдек, Австралиялик ғоялар тарихчиси Ю. Каменка мана шу йўналиш вакилларига мансубдир. Ушбу йўналиш вакиллари ишларининг ўзига хос жиҳати буларда Иккинчи жаҳон уруши даврида европача ва осийча тажовузкор миллатчиликни кузатишдан келиб чиқувчи, таҳлилий эмас балки асосан меъёрий аҳамиятга (ғарбий/шимолий, фуқаролик/этник, сиёсий/маданий, либерал/авторитар, мақсадга муносиблик/ ҳиссийлик ва ҳ.к.) эга бўлган идеал-типик таққослашларнинг кўплигидир.

XX аср ўрталарида мустамлакадан чиқиш жараёнининг авж олиши миллий қурилиш модернизацияси ва концепциясининг турли назарияларини (“учинчи жаҳон” мамлакатларининг “қувиб етувчи ривожланиш” жараёнида сиёсий ва фуқаролик маданиятини яратиш) ишлаб чиқиш билан шуғулланувчи ижтимоий тадқиқотчиларни миллатчиликни ўрганишга ундади. Америкалик социолог К. Дойч миллатчиликни анъанавий жамиятдан замонавий жамиятга ўтишда аҳолининг тегишли сафарбарлиги ва алоқасини таъминловчи ижтимоий бирлашув воситаси деб ҳисоблаган. Британиялик ижтимоий файласуф Э. Геллнернинг тузилмавий-функционал ёндашувида миллатчилик сиёсий қонунчилик тамойили сифатида тушунилади, бу тамойилга биноан “сиёсий ва миллий бирлик мос келиши лозим”.

Миллатчилик саноатлашган жамиятнинг функционал эҳтиёжларига жавоб бера оладиган стандартлашган ва бир турдаги миллий маданиятни вужудга келтирди. Янги давлатлардаги миллий лойиҳаларни амалга ошириш билан боғлиқ қийинчиликлар тадқиқотчиларни ушбу муваффақиятсизликларни кўриб чиқишга ундади. Анъанавий жиҳатдан “примордиалистларга” мансуб бўлган К. Гирц ва У. Коннорумумий келиб чиқиш ва қариндошлик ҳисларига (бундай ҳислар “примордиал” ёки “азалий” номини олган) асосланган шахсларнинг миллатга мансублиги ва унга содиқлиги тушуниладиган (этно) миллатчиликнинг “учинчи дунё” мамлакатларида кенг ёйилишини кўрсатиб бердилар. “Қариндошлик” миллатчиликда аниқ эмас балки тасаввурдаги хусусиятга эга бўлганлиги боис примордиализм субъектив ижтимоий-

психологик ҳодисадир. Айни вақтда ижтимоий-биологик парадигма билан боғлиқ ва примордиалистча қарашларга таянувчи айрим тадқиқотчилар (П. ван ден Берге и Ф. Раштон) миллатчиликнинг объектив биологик ва ирсий келиб чиққанлигини исботлашга уриндилар. 1970-1980-йилларда қиёсий-тарихий тадқиқотлар ривожланиб бориши билан тарихий социологлар ва ижтимоий тарихчилар миллатчиликни ўрганишга яқинлаша бошладилар, бутадақиқотчилар миллатчиликнинг фақат Ўттиз йиллик урушдан кейин шаклланган миллий давлатларнинг европача тизимига ҳамда бу тизим доирасидаги сиёсий бюрократиянинг фаолиятига эмас балки умуман дунёвий тизимга боғлиқ эканини кўрсатишга интилдди. Бундай ёндашувнинг ёрқин номоёндалари М. Манн, С. Роккан ва Ч. Тиллидир. Буларга социолог Э. Гидденс ва тарихчи Дж. Бройиларнинг ёндашувлари яқин туради. Тадқиқотчилар Т. Нейрн ва М. Хектер нотекис ривожланган ва “ички мустамлакачиликка” эга бўлган миллий давлатларда шаклланган миллатчиликнинг вужудга келишини изоҳлаб бердилар. Британиялик тарихчилардан Э. Хобсбаумнинг нуқтаи назарига кўра, миллатчилик миллий давлат сиёсатининг оқибати эмас балки уни яратишга йўналтирилган ва миллий анъаналарни “ихтиро қилиш” ҳамда оммавий ишлаб чиқаришга таянувчи сиёсий-мафкуравий дастур эди. А.Смит эса миллатчиликнинг этно рамзий концепциясини ривожланириб келмоқда, у миллатчиликни этник жамоалардан мерос бўлиб қолган рамзлар ва афсоналарнинг кенг имкониятларига таянувчи мафкуравий ҳаракат сифатида кўриб чиқади. Совет иттифоқи таназзулидан сўнг ва Югославияда юз берган миллатчилик тўлқинларига жавоб сифатида 1990 йилларда табиийки бу ҳодисага тадқиқотчиларнинг қизиқиши орта бошлади. Лондон иқтисодиёт мактаби қошида Элатчилик ва миллатчилик тадқиқотларининг профессионал уюшмаси ва “Миллатлар ва миллатчилик” ихтисослашган журнали ташкил этилди. Постколониал (П. Чаттерджи, Х. Баба), феминистик (Н. Юваль-Дэвис, С. Уолби) ва адабиётшунослик (Т. Бреннан) назариялари билан боғлиқ янгича усуллар қўллана бошлади ва тадқиқотнинг янги йўналишлари ишлаб чиқилад бошлади. Германиянинг бирлашуви ва Канада ҳамда Ғарбий Европа мамлакатларида субмиллатчилик ҳаракатларининг вужудга келиши “либерал миллатчилик” (М. Канован, У. Кимлика, Н. Маккормик, А. Маргалит, Д. Миллер, М. Мур, Ю. Тамир) ва “конституциявий ватанпарварлик” (Ю. Хабермас) муаммолари билан боғлиқ ижтимоий ва сиёсий файласуфлар ўртасида кескин баҳсларни келтириб чиқарди. 1990-2000 йилларда миллатчиликни мафкуравий изоҳлашга мақсадга муносиб танлаш назарияси вакиллари (А. Аззи, Дж. Коулмен, Х. Мидвел, У. Пагано, Р. Хардин, М. Хектер) кескин қарши чиқа бошладилар, улар миллатчиликда мафкуранинг белгиловчи ролини рад этган ҳолда миллий жамоавий ҳаракатлардаги айрим иштирокчиларнинг ҳал қилувчи аҳамиятини ёқлаб чиқдилар. Бугунги кунда мазкур ёндашувнинг етарли даражада танқидий баҳоланмаётганлиги миллатчилик энг аввало мафкуравий ҳодиса деб ҳисобловчи тадқиқотчилар олдида бу ёндашувнинг изоҳлаш салоҳиятларини таҳлилдан ўтказиш вазифасини кўймоқда. Шундай қилиб, миллатчилик борасидаги аксарият тадқиқотларнинг асосий мушкилоти мафкурани оммага сездирмай бошқариш воситаси сифатида чекланган тушуннишдан ва миллатнинг икки концепцияси замонавий назарияси ишланмаларига эътиборсизликдан келиб чиқмоқда. 1) Миллатчиликнинг яқка ҳукмронлик формацияси вужудга келишида “миллат”ни англаувчи тушунча бош ролни ўйнайди. “Миллат”ни англаувчи “бекорчи” сўз “эскича” ва мустамлака тартиботларининг

карама-қаршилиги асосидаги ижтимоий ҳаётнинг гетероген соҳасида тенгликнинг ҳар хил силсиласи вужудга келишига имкон яратади. Миллатчилик яқка ҳукмронлиги қарор топгандан сўнг “миллат” тушунчаси мавҳум тушунчага айланади ва бу тушунчага муайян маънони қисман бирлаштириш учун турли мафкуралар (консерватив, либерал, социалистик) ўртасидаги кураш соҳасига айланади. 2) Миллатчилик асосида миллий мустақиллик доктринасини “миллийлаштириш” натижасида XVIII аср охирида шаклланган миллий мустақиллик ғояси қарор топди. Ҳозирги замонда шахслар ўртасидаги макондаги алоқаларга (макондаги умумийлик) асосланувчи ҳокимият манбаи халқ эканлиги ҳақидаги ғоя авлодлар ўртасидаги вақтинча алоқаларни (тарихий умумийлик) асослаш учун қўлланиладиган миллат ғояси билан тўлдирилади. Миллатчиликда миллатни ўз “тақдирини” мустақил сиёсий белгилашга даъвогар бўлган тарихий халқ сифатидаги тасаввур вужудга келади. 3) Миллатчи субъектни ишлаб чиқиш ва яратишни белгиловчи миллатчилик субъектлаштирувида мафкуравий интерпелляция ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Дискурс ва субъект ўртасида алоқа ўрнатувчи бу жараён синфий хусусиятга эга эмас ва миллатга нисбатан тўла мафкуравий эътиқоди бўлган миллатчи субъектни яратмайди. Бўш объектни тўла рамзлаштиришга лаёқатсиз бўлган миллатчи интерпелляция миллатчилик фетишлари ва фетишли маросимлар вужудга келишини кўзда тутди. Миллатчи субъект фетишлар ва маросимларга нисбатан ҳиссий эътиқодга эга, у буларга нисбатан тўла мафкуравий ишончга эга. Хуллас, XXI аср бошларидаги ижтимоий-сиёсий вазият мураккаб ва кўп маъноли мафкуравий ҳодиса сифатидаги миллатчиликнинг ўзига хослигини мулоҳазадан ўтказиш муаммосини долзарблаштириб қўяди, шу аснода редукцион изоҳларга эътибор бермайди. Икки асрдан кўпроқ вақт давомидаги миллатчилик тарихи уни мутлақо бир иқтисодий, ижтимоий, маданий ёки бошқача изоҳловчи тамойилга тақашнинг имкони йўқлигидан далолат бермоқда, чунки бундай ҳолатда таклиф этилаётган изоҳларнинг эпистемологик қийматини шубҳа остига қўювчи қўплаб истиснолар вужудга келади. Бундай ҳолатларда миллатчиликни унинг имкониятлари шароитларини тасвирловчи ҳамда унинг ривожланишини белгиловчи мантиқ нуқтаи назаридан кўриб чиқиш вазифасини қўйган ва ҳодисанинг ўзгармас “моҳиятини” озми кўпми тўлиқ даражада ифодаловчи идеал-типик схемалар яратишдан бош тортувчи назариялар энг мақбул бўлиб чиқади. Бу назарияларнинг фарқли жиҳати миллатчиликнинг мазмунига эмас балки шаклига алоҳида урғу беришдан иборатдир.

Умуман олганда, миллатчилик бир томондан, бошқа миллатлар билан турли соҳалардаги ўзаро фойдали муносабатлардан маҳрум қилиб, миллатнинг маънавий қашшоқлашувига сабаб бўлса, иккинчи томондан, жиддий келишмовчиликларга замин яратади. Миллатчилик туйғулари бутун миллатни қамраб олган ва давлат тузилмалари томонидан қўллаб-қувватланган ҳолларда эса у миллатлараро муносабатларнинг таранг ҳолатда сақланишига, ўзаро ишончсизлик туйғуларининг илдиз отишига, мавжуд муаммоларни ҳал этишнинг чўзилиб кетишига ва доимий беқарорлик ҳолатининг сақланиб қолишига сабаб бўлади. Миллатчилик — шахс ёки этнос онгининг ўзига хос ҳолати ва ижтимоий-руҳий жиҳатдан йўналтирилган оқим. Ана шу омиллар заминида миллатчилик назарияси, мафкураси ва амалиёти вужудга келади. Шунинг учун ҳар бир муайян ҳолатда миллатчилик тўғрисида сўз юритилар экан, гап маиший турмушдаги миллатчилик ёки миллатчилик мафкураси тўғрисида

бораётганини фарқлаш лозим. Маиший турмушдаги миллатчилик миллат пайдо бўлганидан буён Шарқда ҳам, Ғарбда ҳам мавжуд. Миллатчилик мафкурасининг моҳиятини ўз миллатининг бошқа миллатлардан устунлигини эътироф этиш ва тарғиб қилиш ташкил этади. Шунинг учун босқинчилар миллатчилиги билан мазлумлар миллатчилигини фарқлаш лозим. Мустамлакачилар ва босқинчилар миллатчилиги бошқа халқларни асоратга солиш учун хизмат қилса, мазлум халқлар миллатчилиги уларни озодликка олиб чиқиш учун йўналтирилади. Миллатчилик экспансионизм, изоляционизм, шовинизм, нацизм кўринишларида намоён бўлиши мумкин. Миллатчилик бир мамлакат доирасида турли қарама-қаршиликни келтириб чиқаради, халқаро миқёсда эса, турли мамлакатлар халқлари ўртасига нифоқ солади. Халқаро қонунчиликка кўра, миллатчилик инсон ҳуқуқларини чеклаш ва сиёсий жиноят сифатида баҳоланади.

2. Мустақиллик даврида миллатлараро тотувликнинг таъминланиши, миллий–маданий марказларнинг шаклланиши ва ривожланиши.

Ўзбекистон ўзининг кўп асрлик тарихида қадим-қадимдан кўпмиллатли ва кўпконфессияли мамлакат бўлиб келган ва шундай бўлиб қолмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов таъкидлаганидек, “Турли миллат ва динга мансуб миллионлаб кишилар ўз тақдирларини ва келажакларини Ўзбекистон билан боғлаб, бу қадимий сахий заминда тинч-тотув яшамоқдалар”²⁰⁶. Бизга маълумки, кўпмиллатли демократик жамиятда кўпинча миллатлараро муносабатлар давлат сиёсатининг асосий компоненти сифатида намоён бўлади.

Ўзининг таркиби ва мазмуни жиҳатидан хилма-хил халқлар бирлигидан ташкил топган бизнинг жамиятимизда миллатлараро тотувликни сақлашга алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Ўзбекистоннинг бойликлари кўп, лекин бизнинг энг катта бойлигимиз, энг катта қадриятимиз, бу – жамиятимизда ҳукм сураётган тинчлик, миллатлараро дўстлик ва ҳамжиҳатликдир²⁰⁷. Шу нуқтаи назардан қараганда, бугунги кундаги яна бир муҳим вазифа мамлакатимизда миллатлараро ва конфессиялараро тотувлик ғоясининг доимий устувор бўлишини таъминлаш билан боғлиқ. Бунда инсонпарвар, адолатли, ҳуқуқий жамият қуришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган мамлакатимиз аҳолиси онгида ҳар бир миллатнинг ўз миллий маданияти борлигини, ҳар бир этнос, этник гуруҳ дунёда ягона эканини, уларга нисбатан ҳурмат билан муносабатда бўлиш, зинҳор бирини бошқасидан устун қўйиш мумкин эмаслигини назардан қочирмаслик ниҳоятда муҳим ҳисобланади.

Ҳозирги глобал ўзгаришлар шароитида дунёнинг қайси бир нуқтасига назар ташламайлик, иқтисодий тараққиёт ва ижтимоий-сиёсий барқарорликнинг миллий ва миллатлараро муносабатларга боғлиқлиги ва алоқадорлигини кўрамиз. Шу боисдан бугунги кунда республикаимиздаги мавжуд миллатлараро тотувликни сақлаб қолиш ва янада ривожлантириш, мазкур жараёнга салбий таъсир этувчи омилларни бартараф

²⁰⁶Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. –Тошкент: Ўзбекистон, 1995. – Б.175.

²⁰⁷Каримов И.А. Республика байнамилал маданият маркази ташкил этилганининг 10 йиллигига бағишланган тантанали мажлис қатнашчиларига табрик. // Каримов И.А. Ҳавфсизлик ва тинчлик учун қурашамиз. 10-жилд. - Тошкент: Ўзбекистон, 2002.-Б.181.

этишга доир амалий чора-тадбирларни тизимли равишда амалга ошириш ҳамда такомиллаштириб бориш зарурияти ортиб бормоқда. Бунда республикамиздаги этник гуруҳларнинг самарали фаолиятига кенг имкониятлар яратиш билан бир қаторда, мазкур жараёнга глобаллашувнинг таъсирини ҳам эътибордан соқит қилмаслик лозим. Зеро, бугунги кунда нафақат глобал тармоқларда балки хорижий ОАВда ҳам Марказий Осиё минтақасидаги миллатлараро муносабатларни ўзгача талқин қилиш ҳолатлари ҳам учраб турибди. Бу ахборот хуружининг асосан ташқи сиёсий кучларнинг буюртмаси билан амалга оширилаётгани ҳамда минтақадаги миллатлараро муносабатларни кескинлаштиришга йўналтирилаётгани мазкур масалага алоҳида эътибор қаратишни тақозо этади. Чунки Марказий Осиё минтақасида яшаб келаётган халқлар ўртасида ҳеч қачон ўзларига тегишли ҳудуднинг жўғрофий ўрни борасида норозилик кайфияти туғилмаган. Маҳаллий халқларнинг асосий қисмини тарихан ўзларига тегишли ҳудудларда яшаб келган бўлса, уларнинг маълум қисми чегаралаш натижасида тарихий ватанларининг маъмурий чегарасидан ташқарида қолиб кетган. Ўзбекистон агрофидаги деярли барча чегара ҳудудларида турли миллатга мансуб маҳаллий халқлар биргаликда истиқомат қилиб келмоқда.

Бугун миллатлараро муносабатларни йўлга қўйиш бир давлат ҳудудида кечадиган ҳодисалар эмас, улар халқаро, айниқса минтақавий аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан қараганда, этносиёсат миллий давлатлар томонидан ишлаб чиқилса ва амалга оширилса-да, у мудом халқаро ёки минтақавий резонанс берадиган ҳодисага айланиб бормоқда.

Миллатлараро муносабатлар фуқаролик жамиятини ҳаракатга келтирадиган, унда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари амал қилишини таъминлайдиган институтлар фаолияти билан чамбарчас боғлиқ. Ҳар бир институт фаолияти ёки ҳукумат қабул қиладиган қарорлар ўзидан-ўзи реалликка айланмайди. Агар жамият полиэтник хусусиятларга эга бўлса, ундаги институтлар фаолияти қабул қилинадиган қарорлар миллатлар ва элатлар вакилларининг диққатини тортмай қолмайди.

Демократик жамият - бу, энг аввало, фуқаролик жамиятидир. Чинакам демократиянинг олий мазмуни-шахслараро, миллатлараро, давлат ва ижтимоий-сиёсий муносабатларни уйғунлаштиришдан иборат. Бунда инсон ва жамият, жамият ва давлат ҳокимияти тинч-тотув яшайди.

Фуқаролик жамияти шаклланиб бораётган Ўзбекистонда миллатлараро тотувлик ва бағрикенгликни таъминлаш ва ривожлантиришда куйидаги омилларга эътибор қаратиш лозим.

Биринчидан, миллатлараро муносабатларни ижтимоий тараққиёт нуқтаи назаридан ҳал этиш жаҳон халқларининг, айниқса полиэтник давлатларнинг глобал муаммолардан биридир. Англияда Ольстер, Францияда Корсика, Испанияда Каталония, Италияда Жанубий Тиролия, Бельгияда Фламандия, Хитойда Уйғур автоном тумани ва Тибет, Болгарияда турклар, Туркияда курдлар, Украинада Донецк ҳамда Луганск миллий низоларга, ижтимоий этник тўқнашувларга сабаб бўлиб келади. Собиқ СССР ва социалистик лагернинг тарқалиши билан унинг ўрнида пайдо бўлган мустақил давлатларда, айниқса Югославия, Руминия, Венгрия, Чехословакия, Украина, Қирғизистон, Грузияда миллатлараро тўқнашувлар авж олди. Ҳаттоки, энг ривожланган АҚШдек давлатда ҳам миллий-этноик муаммолар мутлақ ҳал этилмаган. Ўз навбатида бугунги кунда глобал ўзгаришлар шаротида юзага келаётган

имкониятлардан фойдаланишда турли давлатлар ўртасида кескин тафовутлар ҳам учраб турибди. Мазкур жараён, аввало, қудратли давлатларга ўз геосиёсий манфаатларини қондиришда улкан афзалликларни юзага келтирмоқда. Бундай геосиёсий манфаатлар эса иқтисодий тафовутларнинг кучайишига, нисбатан кам ривожланган давлатларнинг иқтисодий жиҳатдан қудратли мамлакатлар тамонидан иқтисодий асоратга солишига омил бўлмоқда. Оқибатда мазкур тенденциядан норозилик қайфияти миллатлараро муносабатлар совуқлашишига ҳам олиб келмоқда. Ўз навбатида иқтисодий жиҳатдан қудратли миллатларнинг иқтисодий дастаклар ҳамда ОАВ ёрдамида ўз кадриятлар тизимини ўзга миллатлар турмуш тарзига сингдиришга уринаётганлиги, табиий равишда, норозилик қайфиятларининг, мазкур миллат вакилларига нисбатан салбий муносабатнинг шаклланишига замин яратиб бермоқда.

Иккинчидан, бугунги глобал таракқиёт миграцион жараёнларни кучайишига ҳам олиб келмоқда. Натижада, дунё давлатлари тобора кўпмиллатли характер касб этиб бормоқда. Мазкур тенденция, ўз навбатида, жамиятдаги ижтимоий муносабатлар тизими мураккаблашувига, миллий муносабатларда янгидан янги муаммоларнинг юзага чиқишига олиб келмоқда. Шунингдек, муайян мамлакатларда чет элликларнинг ҳаддан ташқари кўпайиб кетишига қарши титул миллатларда ўз устунлигини сақлаб қолиш учун фавқулудда чоралар қўллаш даъватлари, миллатчилик қайфиятларини кучайиши кузатилмоқда. Яъни, глобал этник муносабатлар тизимидаги уйғунлашув «бир хил одатлар, умумий принциплар бўйича яшаш, умумий кадриятларга асосланиш, бир хил анъаналарга ва ахлоқ нормаларига бўйсунуш, қоидаларни бирхиллаштиришга интилиш»²⁰⁸ муайян миллатларнинг миллий турмуш тарзи, миллий маънавиятларининг емирилишига олиб келмоқда. Ушбу вазиятда миллий ўзликни сақлаш инстинкти, кўп ҳолларда, миллий маҳдудликка, ўзга кадриятлар тизимини ёппасига, кўр-кўрона инкор этилишига ёки миллий нигилизм кучайишига ҳам сабаб бўлмоқда.

Учинчидан, миллатлараро муносабатларда ўзаро тотувлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш мамлакатимизнинг ижтимоий, иқтисодий ва маданий тарақиётига хизмат қиладиган ғоят муҳим омилдир. Зеро, жамият томонидан унинг парчаланиши ва беқарорлашуви учун кучли омил сифатида юзага келадиган миллатлараро манфаатларнинг тўқнашувига олиб келади. Миллатлараро муносабатлардаги ўзаро тенглик, самимийликка асосланган тотувлик ва диний конфессиялар ўртасидаги бағрикенглик таракқиётимизнинг муҳим омилларидан бири эканлиги халқимиз онги ва қарашларида шаклланган ҳамда ҳаётимизнинг реал амалиётига айланаётган бир шароитда давлат ва фуқаролик жамияти институтларининг имкониятларидан самарали фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга.

Тўртинчидан, XX аср охирида собиқ Совет тузумининг миллий масала бўйича олиб борган сиёсатидаги хатолар, миллий манфаатлар борасидаги ноҳақликлар оқибатида юзага келган парокандалик, турли Республикалар сингари мамлакатимизда ҳам содир бўлаётган эди. Лекин, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов бошчилигидаги ҳукуматраҳбарияти олиб борган оқилона сиёсат оқибатида тоғли

²⁰⁸Қобилов Ш. Глобаллашув ва хавфсизлик. –Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2006. – Б.12.

Қорабоғ, Грузия сингарихудудларда содир бўлган воқеалар Ўзбекистонда бўлиб ўтмади. Бугунги кунда Ўзбекистонда 130 дан зиёд миллат ва элат яшайди. Булар эса биргаликда Ўзбекистон халқини ташкил этади. Озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриш йўлида бораётган эканмиз, миллатлар орасида тотувликни мақсадли йўлга қўйишимиз даркор.

Бешинчидан, мустақиллик йилларида Ўзбекистонда яшовчи халқлар, миллатлар ва элатларда ўзлигини англаш, ўзининг этномаданиятини ривожлантириш, жаҳон халқлари билан интеграцияга киришиб яшаш имконияти пайдо бўлди.²⁰⁹

Ўзбекистонда миллий давлатчиликни ривожлантириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш борасида чуқур ижтимоий ислохотлар амалга оширилмоқда. Қисқа вақт ичида мамлакатда миллатлараро муносабатларни мустаҳкамлаш, миллий ўзликни англашни ривожлантириш учун соғлом сиёсий муҳит шаклланди.

Юқорида таъкидлаганимиздек, кўпмиллатли демократик жамиятда кўпинча миллатлараро муносабатлар давлат сиёсатининг асосий компоненти сифатида намоён бўлади. Миллий этник жараёнларнинг қулай ривожини жамият тараққиётининг асосини ташкил этар экан, ҳар қандай мавжуд тизимдаги расмий сиёсат этник барқарорликнинг таъминланиши учун йўналтирилган бўлиши лозим. Чунки этник барқарорлик сиёсий мувозанатнинг сақланишида муҳим ўрин тутса, сиёсий барқарорлик эса иқтисодий-ижтимоий, маданий ва маънавий тараққиётнинг кафолатидир. Президент И.А.Каримов таъбири билан айтганда, «Кўп миллатли ва кўп тилли мамлакатларда ўз давлатларига ном берган асосий миллат билан бу мамлакатларда истиқомат қилувчи этник озчилик ўртасидаги ўзаро муносабатлар ички сиёсий барқарорлик ва миллий хавфсизликнинг ҳал қилувчи шартларидан бири бўлиб қолмоқда».²¹⁰ Инсон ҳуқуқлари ва унинг кадр-қиммати етакчи ўринда турган демократик давлатда миллатлараро муносабатлар барқарор ривожланади. Миллатлараро муносабатлар негизида эса ҳар бир миллатнинг ўзаро алоқалари жамиятнинг этник ривожини таъминлайди.

Демократик жамиятда миллатлараро муносабатлар ривожини таъминлашда қўйидагиларга эътибор қаратиш лозим: Биринчидан, миллатлараро муносабатлар жамиятнинг сиёсий-ҳуқуқий барқарорлигига кўп жиҳатдан боғлиқ бўлиб, у ўз навбатида этник мувозанатни ва ижтимоий тараққиётни таъминлайди. Иккинчидан, жамиятда ҳар бир миллатнинг урф-одат, анъана, қадриятлари сингари ўзига хос хусусиятлари мавжудки, бу нарсалар бошқалардан ҳурмат ва эътиборни талаб этади. Учинчидан, жамиятда маънавий дунёқарашнинг пастлиги яъни бошқа миллатга нисбатан ўз миллатини устун қўйиш, ўзга урф-одат, маданият ва анъаналарни менсимастлик ҳам миллатлараро муносабатларга салбий таъсир кўрсатади. Тўртинчидан, фуқаролик жамиятининг истиқболини таъминлаш учун миллий маданий марказлар ва миллий типдаги ташкилотлар фаолиятини умумдавлат ва умумхалқ манфаатларига мувофиқлаштириш ҳамда уларни миллий биқикликдан умумтараққиёт томон йўналтириш лозим. Бешинчидан, демократик жамиятда миллатлараро муносабатларда мувозанатни таъминлашда ҳар бир миллатга хос этнопсихологияни инобатга олиш талаб этилади.

²⁰⁹ Мусаев О. Мустақил ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар. – Т.: «Ижод дунёси», 2004. 11-18 б.

²¹⁰ Каримов И.А. Юсак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 69-70 б.

Миллатлараро тотувлик – миллий бош ғоямизнинг асосий тамойили.

Миллатлараро тотувлик ғояси-миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғояларидан бири бўлиб, мамлакатимизда истиқомат қилиб келаётган барча этник вакиллари билан, авваламбор, ўзбек миллати ва шу билан бирга ўзларининг ўртасида кўп йилларга мўлжалланган эзгулик, ишонччилик, дўстоналик, яқдиллик, қариндошлик, маънавий-ахлоқий ва мафқуравий яқинлик ва бирдамлик, муросалилик ва бошқа инсонийлик муносабатлари мавжудлигини ва келажақда ҳам у янада камол топишини ифодалайди. Бир жамиятда яшаб, ягона мақсад йўлида меҳнат қилаётган турли миллат ва элатларга мансуб бўлган кишилар ўртасида ўзаро ҳурмат, дўстлик ва ҳамжиҳатлик каби муносабатларнинг мавжудлигини ва шундай муносабатларни қарор топтириш, мустаҳкамлашга қаратилган фикр – миллатлараро тотувлик ғоясининг мазмун-моҳиятининг муҳим жиҳатини ташкил қилади. Бу ғоя бўйича, миллий ғоявий ва амалий ҳамжиҳатлик ижтимоий тараққиётнинг энг муҳим омилларидан биридир. Диёримизда асрлар давомида истиқомат қилиб келган миллат ва элат вакиллари ўртасида миллий адоват кузатилмаганлиги, бу ғоянинг бир муҳим тарихий илдизидир.

Бу ғоя жамиятимизда тўла-тўқис амал қилиши учун, у зарур бўлган ҳуқуқий қонунлар билан таъминланган. Марказий Осиё ҳудудида қадимдан бери яшаб келаётган барча миллат ва элатларнинг тарихи муфассал кўриб чиқилсагина, миллатлараро тотувлик ғоясининг нақадар чуқур ва бақувват томирлари мавжудлигига амин бўлишимиз мумкин бўлади. Вақти келиб, бу томирлар тўғрисида кўплаб илмий тадқиқотлар олиб борилади ва қанчадан-қанча бадиий асарлар ёзилади.

Миллатлараро тотувлик ғоясининг мазмун-моҳияти, унинг жамиятимиз ҳаётида тутган ўрни ва аҳамиятини тўғри англаш учун, Марказий Осиё халқларининг камида уч минг йиллик маданий ва маънавий тарихини яхши билишимиз талаб қилинади. Шунини яхши англашимиз керакки, ҳозир бу ғоя жамиятимизнинг барча жабҳа ва соҳаларида узул-кесил амал қилиб келиши тасодифий бир ҳол эмас, балки у зарурий ҳодиса сифатида халқимизнинг онги ва қалбида етишиб, шаклланиб, унинг ҳаётида минг бор марта синовлардан ўтиб, дури-гавҳардек баҳоланиб ва маъқулланиб келган.

Қуйидаги фикрларда биз бу ўзликнинг айрим муҳим жиҳатларини ёки бошқача айтганда, миллатлараро тотувлик ғоясининг тарихий илдизларини қисқа кўрсатиб ўтамиз, яъни:

а) Марказий Осиё ҳудудида азалдан истиқомат қилиб келаётган барча миллат ва элатлар бир неча минг йиллар давомида асосан битта давлат миқёсида ёнма-ён туриб ва биргалиқда ҳаёт учун курашиб келган;

б) уларни фақат узоқ йўллар ва йўл азоблари ажратиб турган бўлсада, бироқ уларнинг иқтисодий, сиёсий, маданий-маънавий алоқалари ва бир-бирига бўлган турли хилдаги ўзаро ижобий таъсирлари тинимсиз давом этган;

в) бу халқлар минг-миг йиллар давомида умумий босқинчилар томонидан уларга ўтказилган ситам ва азоб-уқубатларни биргалиқда баҳам кўрган, биргалиқда курашиб озодликка эришишга муваффақ бўлганлар;

г) Марказий Осиёда жойлашган республикаларнинг ҳар биридаги кўпдан-кўп ёки деярли барча қишлоқ ва шаҳарларида турли миллат ва элат вакиллари бир-бирлари билан ён қўшни ва жон қўшни, бир жон ва бир тан бўлиб қудо-анда, тоғали-жиян, ёру биродар ва бошқа турдаги яқинликлар ўрнатилгани ҳолда яшаб келганлар.

Қадимдан бери Марказий Осиё худудида яшаб келаётган барча миллат ва элатларнинг маданий-маънавий бирлиги ниҳоятда мустаҳкам ва унинг тарихий томирлари ўта чуқурдир. Бу бирлик шу қадар бой мазмунга эгаки, уни тўлалигича кўрсатиш учун, бир нечта китоблар ёзишга тўғри келади. Биз бу бирликнинг энг умумий ва муҳим томонларига эътибор берамиз.

Юқорида кўрсатилган миллат ва элатларнинг бирлиги қуйидагиларда ўз ифодасини топган, яъни:

-бир қисми қон-қариндош бўлиб кетганлигида;

-тиллари бир-бири ҳисобига бойиб бориб жуда ҳам яқинлашиб борганлигида;

-урф-одатлари, удумлари, маросимлари, таомиллари, юриш-туришлари, ҳаёт тарзи ва бошқалари ҳам жуда ўхшаш бўлиб кетганлигида. Шу туфайли айтиш мумкинки, улар учун Ўзбекистон нафақат худудий, иқтисодий ва сиёсий маънодаги Ватан, балки уларнинг умумий урф-одатлари, анъаналари, маросим ва удумлари ватани ҳамдир (бу-этно-маънавий ва мафкуравий бирликлардир);

-доимо асосан бир хил диний эътиқодга эга бўлганлигида;

-турли хилдаги яқинликлари -қўни-қўшничилиги, қуда-андалиги, бир жойда фаолият кечириши, бир-бирларининг тилларини ўзлаштириб олганлиги ва ташқи кўринишга эга бўлиши ҳамда бошқалар, сўз билан ифодалаб бўлмайдиган кўп миллатли ижтимоий гўзаллик ва юксак инсонийлик муҳити шаклланганлигида.

Собиқ Советлар давлати даврида миллатлараро тотувлик ғояси интернационализм тушунчаси билан алмаштирилиб, миллатлараро муносабатлар совет ва марксистик идеологияси нуқтаи назаридан, ҳукмрон миллат манфаатларидан келиб чиққан ҳолда, тушунтирилар эди. Бу давлатдаги барча миллат ва элатларнинг бирлиги ва тотувлиги «совет халқи» деган ном билан номланиб, унинг мазмунида ҳеч қандай миллий маъно, ўзлик мавжуд бўлмаган.

Фахр билан таъкидлашимиз керакки, ҳозир диёримизда миллатлараро тотувлик ғояси миллий истиқлол ғоясининг асосий ғояларидан бири сифатида давлатимиз томонидан қўллаб-қувватланмоқда, ижтимоий ҳаётимизнинг барча жабҳаларида тўлақонли амал қилиши учун керакли бўлган қонун-қоидалар қабул қилинмоқда ва хоказо.

Шуни ҳам эсдан чиқармаслигимиз лозимки, жаҳон миқёсида мафкуравий зиддиятлар кескинлашиб, таҳдидлар кучайиб бораётган бир даврда Ватанимизда бу ғоянинг узул-кесил амал қилиб бориши барчага ҳам маъқул бўлмоқда, деб бўлмайди. Баъзи бир ғанимларимиз, миллатлараро тотувлик ғояси Ватанимиз равақ топишининг энг муҳим омилларидан бири эканлигини жуда яхши билади ва шунинг учун ҳам улар қандай бўлмасин, жамиятимиздаги миллатлараро муносабатларни бузишга ва уларнинг ўртасига раҳна солишга минг бор уринмоқдалар. Президентимиз Ислам Каримовнинг фикрига кўра «... ғанимларимизнинг асосий нияти – Ўзбекистонда ҳукм сураётган тинчлик ва осойишталикни, жамиятимиздаги бунёдкорлик муҳитини, бугун биз барпо этаётган фаровон ва осуда ҳаётни бузиш, тобора кучга кираётган давлатимизни ағдариш, танлаган йўлимиздан қайтаришдир»²¹¹. Юртбошимиз Ислам Каримов ўзининг асарларида «Ўзбекистон – ягона Ватан» ғоясини «Ўзбекистон –

²¹¹И.А.Каримов. Ватанимизнинг тинчлиги ва хавфсизлиги ўз куч-қудратимизга, халқимизнинг ҳамжиҳатлиги ва букилмас иродасига боғлиқ. Т.: «Ўзбекистон», 2004. 9-бет.

муқаддас Ватан», «Туркистон – умумий уйимиз», «Ватан – ягонадир, Ватан - биттадир», «Ўзбекистон менинг ягона ва бетакрор Ватаним» каби фикрлари билан ҳам бойитди.

Ҳозирги кунда юртимизда яшаётган барча миллат ва элатларнинг ўртасидаги мустаҳкам ва собит дўстлик, ҳамжиҳатлик ва бирдамлик, аҳиллик ва хайрихоҳлик каби бошқа эзгу муносабатларнинг амал қилиши – жамиятимиз тараққиётининг энг муҳим омилларидан бирига айланиб бораётганини ифтихор билан таъкидлашимиз жоиздир.

Хулоса сифатида шуни айтишимиз ўринлики, миллатлараро тотувлик ғояси шўролар тузуми даврида айtilган курук баландпарвоз гапдек бўлмасдан, балки бугунги кунда халқимизни, юртимизда истиқомат қилаётган барча миллат ва элатларни ягона мақсад сари янада бирлаштирувчи ва жипслаштирувчи, жамиятнинг тинчлиги ва осойишталигини мустаҳкамловчи, барчанинг фаолиятига онглилик ва мақсадга мувофиқлик киритувчи моддий ва маънавий кучга айланиб бормоқда.

Мустақиллик даврида миллий миллий – маданий марказларининг шаклланиши ва ривожланиши. Ўзбекистон полиэтник давлатлар қаторига киради. Асрлар давомида бу ерда ўзбеклар билан ёнма-ён тожиклар, қорақалпоқлар, козоқлар, қирғизлар, туркманлар, уйғурлар ва бошқа кўпгина халқларнинг вакиллари аҳил ва иноқ яшаб келишган. Шуни айтиш мумкинки, мамлакатимизнинг кўпмиллатлилигига халқимизнинг очиққўнчилиги ва меҳмондўстлиги ҳам сабаб бўлган. Бу минтақадан ўтган Буюк Ипак йўли эса иқтисодий, маданий ва маънавий алоқаларнинг кенгайишига хизмат қилган. Шу ўринда айрим далилларга мурожаат қиламиз:

• 1897 йилда республикамизнинг ҳозирги ҳудудида 70 миллат вакили яшаган. 1927 йилга келиб 90 миллат ва элат вакили истиқомат қилган. 1959 йилда 113 миллат вакили рўйхатга олинган. Бугун эса 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари бор.

Мамлакат аҳолиси (2015 йил биринчи ярмида): 31 миллион 022 минг 500 киши.

- Шундан 25 миллиондан ортиқ (81.8%) киши ўзбеклар.
- 6 миллионга яқин (18.9%) киши бошқа миллатлар вакиллари. Улардан:
 - Тожиклар – 1,5 миллионга яқин (4.7%)
 - Руслар – 1 миллионга яқин (3.3%)
 - Қозоқлар – 900 минг атрофида (3.1%)
 - Қорақалпоқлар – 800 мингдан кўпроқ (2.1%)
 - Татарлар – 250 мингга яқин (0.9%)
 - Қирғизлар – 250 минг (0.9%)
 - Корейлар – 150 минг атрофида (0.5%)
 - Туркманлар – 165 мингдан кўпроқ (0.6%)
 - Украинлар – 87 минг, озарбайжонлар – 43 минг, арманлар – 40 минг, белоруслар – 21,5 минг, яхудийлар 11 минг, молдованлар – 5,5 минг, немислар - 5 мингдан ортиқроқдирлар.

Мамлакатимизда ана шунга асосан Ўзбекистонда яшовчи муайян бир миллат вакиллариининг миллий маданий эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилувчи жамоат ташкилотлар - Миллий-маданий марказлар фаолияти йўлга қўйилган. Ҳозирги кунда юртимизда 140 дан зиёд миллий маданий марказлар фаолият юритмоқда. Президентимиз ташаббуси билан мазкур марказлар фаолиятини мувофиқлаштириш,

уларга амалий ва услубий ёрдам кўрсатиш мақсадида 1992 йил январда Республика “Байналмилал маданиятлар маркази” ташкил этилган. У жамиятимиздаги тинчлик ва осойишталик, миллатлараро тотувликни янада мустақамлаш, миллий ва умумбашарий анъаналарни раванқ топтириш, уларнинг мазмун-моҳиятини кенг тарғиб қилишга баҳоли қудрат ўз ҳиссасини қўшиб келмоқда. Ташкил этилаётган кўплаб тадбирлар, концерт дастурлари, кечалар, фестиваллар, кўрик-танловлар, конференциялар шулар жумласидандир. Масалан, “Ўзбекистон — умумий уйимиз”, “Ватан ягонадир, Ватан биттадир”, “Қудратимиз — бирлик ва ҳамжиҳатликда” каби шиорлар остидаги фестиваллар кўп миллатли аҳолимизнинг чинакам дўстлик байрамига айланиб улгурган, десак, муболаға қилмаган бўламиз. Ҳар йили миллий айёмларимиз ҳам марказимиз бошчилигида миллий маданий марказлар билан биргаликда муносиб нишонланмоқда. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қабул қилинган санага бағишлаб ҳамда Халқаро бағрикенглик куни муносабати билан илмий-амалий конференциялар, учрашувлар ўтказиш йўлга қўйилган. Булар сирасига миллий маданият кунлари, декадалари, миллий байрамларни ҳам киритиш мумкин.

Миллий-маданий марказлар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Ўзбекистон Республикасининг жамоат ташкилотлари тўғрисидаги амалдаги қонунларига ҳамда ўз низомига асосланган ҳолда фаолият кўрсатади. Миллий-маданий марказларм. муайян миллатга хос бўлган миллий маданият, тил, урф-одат, анъана ва таомилларни ўрганиш, сақлаб қолиш ва ривожлантиришдан манфаатдор бўлган Ўзбекистон фуқароларини ихтиёрий равишда бирлаштиради. Ўзбекистон Республикасининг "Нодавлат ва ноижорат ташкилотлар тўғрисида"ги қонуни (1999й. 14 апрел)га асосланган ҳолда тузилади. Низоми тегишли адлия ташкилотлари (Адлия вазирлиги ёки вилоят ва шаҳар адлия идоралари) томонидан рўйхатга олинади. Ўз фаолиятини бевосита ёки жамоалардаги бўлимлари орқали Ўзбекистон Республикаси ҳудудида амалга оширади.

Ўзбекистон раҳбарияти аҳолининг кўпмиллатчилигини ҳисобга олиб, мустақилликнинг илк йилларидан бошлаб миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатликни мустақамлашга алоҳида эътибор қаратмоқда. Давлатимиз миллий сиёсатининг асосий йўналишлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясида баён этилган. Миллий сиёсат қўйидаги тамойилларга асосланади:

- Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади;

- Миллатидан қатъий назар фуқароларнинг қонун олдида тенглиги;

- Давлат ва жамият бошқарувининг барча бўғинларида этник ўзига хосликларни ҳисобга олиш;

- Миллатчиликнинг ҳар қандай кўринишларига нисбатан муросасизлик;

- Ижтимоий ва сиёсий ҳаётда барча миллат ва элат вакилларининг ҳар томонлама иштирокини таъминлаш;

- Республикада ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоватни тарғиб қиладиган партиялар ва жамоат бирлашмалари тузилиши ҳамда уларнинг фаолияти тақиқланган.

Дастлабки Миллий-маданий марказлар корейслар, козоқлар, яхудийлар, арманлар томонидан республика вилоятларида 1989 йилда тузилган. Бу марказларнинг чинакам ривожланиши ва равнақ топиши Ўзбекистон мустақилликка эришганидан кейин бошланди. Ўзбекистон мустақиллиги муносабати билан уларнинг самарали фаолият курсатиши учун кенг имкониятлар яратилди. Натижада Миллий-маданий марказлар сони йил сайин ортиб борди. Агар 1992 йил 10 та Миллий-маданий марказлар иш олиб борган бўлса, 1995 йилда уларнинг сони 72 тага, 2003 йилга келиб эса 135 тага етди. Улар республика маданий марказлари, вилоят, шаҳар, туман маданий марказларидан иборат.

Республикада ҳозирги пайтда қатор миллатлар вакилларитомонидан тузилган 150 га яқин миллий маданий марказ (МММ) фаолият олиб бормоқда. 14 МММ республика мақомига эга. 31 корейслар, 23 руслар, 10 тожиклар, 9 козоқлар, 9 татарлар (3 та татар-бошқирд МММлари) тузилган. Озарбайжонлар 8, туркманлар 7 та, краинлар ва қирғизларда 6, туркларда ва Европа яхудийларида 5 тадан МММ бор. Немислар, поляклар ва арманлар 4 тадан, уйғурлар ва Бухоро яхудийлари 3тадан, белоруслар ва қрим татарлар 2 тадан, араблар, болгарлар, бошқирдлар, греклар, грузинлар, литваликлар, қорақалпоқлар, хитойлар ва дунганлар 1 тадан МММ фаолият олиб боради.

Республика байналмилал маданият маркази ва МММ фаоллари орасида В. Б. Пак (Хоразм вилояти корейс маркази фаоли), Ўзбекистон Халқ ўқитувчиси, рус маркази фаоли С.Герасимова каби Ўзбекистон Қаҳрамонлари, 80 га яқин киши “Дўстлик”, “Меҳнат шуҳрати” орденлари, “Шуҳрат” медаллари, фахрий унвонлар, Ўзбекистон Республикасининг Фахрий ёрликлари каби юксак давлат мукофотлари билан тақдирланган. Мукофотланганлар қаторида 24 миллат вакиллари бор.

Таъкидлаб ўтиш ўринлики, бугун Ўзбекистон телевидение ва радиосида 10 тилда (ўзбек, қорақалпоқ, рус, козоқ, қирғиз, тожик, туркман, татар, уйғур, озарбайжон) кўрсатув ва эшиттиришлар олиб борилади. Газеталар 10 тилда (ўзбек, қорақалпоқ, рус, козоқ, қирғиз, корейс, тожик, туркман, украин, инглиз), журналлар эса 8 тилда (ўзбек, қорақалпоқ, рус, инглиз, козоқ, қирғиз, тожик, туркман) босилади. Ўрта ва олий таълим 7 тилда: ўзбек, қорақалпоқ, рус, козоқ, қирғиз, тожик, туркман тилларида амалга оширилади.

Ўзбекистон каби полиэтник мамлакатда турли миллатлар вакиллари манфаатларини уйғунлаштириш, улар орасида тотувликни таъминлаш тараққиётнинг ҳал қилувчи омилларидан бири ҳисобланади. Зеро, миллатнинг истиқболи бошқа халқлар ва мамлакатларнинг тараққиёти, халқаро майдондаги вазият ва имкониятлар билан ҳам боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикасида яшовчи турли миллат вакиллари республика ижтимоий, маънавий маърифий ҳаётида фаол иштирок этишини таъминлаш миллий-маданий марказлар фаолиятининг муҳим йўналишларидан биридир. Шунингдек, хорижий мамлакатлардаги турдош ташкилотлар ҳамда тарихий ватанлари билан дўстлик, ҳамкорлик, маданий-маърифий алоқалар ўрнатиш ва ҳамдўстлик алоқаларини ривожлантириш, Республика байналмилал маданият маркази, манфаатдор вазирликлар, идоралар, давлат ва жамоат ташкилотлари ҳамда ижодий уюшмалар билан ҳамкорликда мамлакатимизда фуқаролар ҳамжихатлиги ва миллатлараро тотувликни мустаҳкамлашга кўмаклашиш марказнинг асосий

вазифалари бўлиб ҳисобланади. Низомда белгиланган мақсад ва вазифаларга эришишда марказлар куйидаги фаолият турларини амалга оширади: мусика ва театр студияларини, она тили, тарих, ёзув, адабиёт, халқ оғзаки ижоди, театр ва рассомчилик санъати, миллий урф-одатлар ва ҳунармандчилик, миллий спорт ва ўйинлар турларини ўрганиш бўйича ўқув гуруҳлари ва якшанба мактабларини амалдаги қонунчиликка мувофиқ тузади; миллий маданият, миллий тил; миллий санъат турлари ва миллий урф-одатларни ўрганиш ва тарғиб қилиш мақсадларида семинарлар, конференциялар, давра суҳбатлари, фестиваллар ва учрашувларни; хор ва бадийий жамоаларни ташкил этади. Миллий-маданий марказлар фаолиятини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 13 январ қарори билан ташкил этилган Республика байналмилал маданият маркази мувофиқлаштиради²¹².

Миллатлараро тотувлик - умумбашарий қадрият. Ер юзидаги 1600 дан ортиқ миллатдан бор-йўғи 200 га яқини ўз давлатчилигига эга, холос. Бундай шароитда бутун дунёда миллатлараро тотувликни таъминлаш учун уларнинг манфаатлари, руҳияти, интилишларини мунтазам ўрганиб бориш, сиёсий-ижтимоий ҳаётда буни доимо эътиборга олиш зарур.

Жаҳон тажрибаси миллатлараро тотувликни таъминлашга бир ёклама, юзаки ёндашув жиддий муаммолар келтириб чиқаришини кўрсатди. Хусусан, давлатга ўз номини берган (титул) миллат билан ўша жойда яшайдиган бошқа миллат ва элат вакиллари орасидаги муносабатлар жиддий эътиборни талаб қилади. Акс ҳолда, жамият ҳаётидаги тинчлик ва барқарорлик издан чиқиши мумкин. Бу масала бизнинг мамлакатимиз учун ҳам жуда муҳим. Ўзбекистон ҳудудида қадимдан кўплаб миллат ва элат вакиллари баҳамжиҳат истиқомат қилиб келган. Улар ўртасида асрлар давомида миллий низолар бўлмагани халқимизнинг азалий бағрикенглигини кўрсатади. Миллатлараро муносабатларда уйғунлик вужудга келган мамлакатларда кўп миллатлилик жамиятнинг сиёсий-иқтисодий ривожланишига самарали таъсир этади. Мамлакатимиз Конституциясида, «Ўзбекистон халқини миллатидан қатъи назар, Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари ташкил этади»,– деб таъкидланиши, «Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонунда эса барча фуқароларга ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий ва мулкий мавқеи, ирқийва миллий мансублиги, жинси, маълумоти, тили, динга муносабати, машғулотининг тури ва хусусиятидан қатъи назар, тенг сайлов ҳуқуқининг берилиши белгилаб қўйилганлиги ана шу бағрикенгликнинг замонавий сиёсий-ҳуқуқий ифодасидир.

«Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналарини ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади». Конституциямизда белгилаб қўйилган ушбу қоида ҳам ҳаётда ўзининг амалий ифодасини топмоқда. Республикамизда миллий-маданий эҳтиёжларни қондиришнинг муҳим механизмига айланган 120 га яқин миллий-маданий марказ фаолият кўрсатаётгани фикримизнинг далилидир. Бундан буён ҳам қўлга киритилган ютуқларни янада мустаҳкамлаш, мамлакатимизда яшаб келаётган миллатларни ўзаро ҳамжиҳатлик руҳида тарбиялаш миллий истиқлол мафқурасининг асосий мақсадларидан биридир.

²¹²Қаранг: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 1-том. - Т.: 2000.

Жамиятда миллатлараро тотувлик барқарор бўлишини таъминлаш йўлидаги амалий ишлар маънавий-руҳий жараёнларда ҳам ўз ифодасини топмоқда. Ушбу жараёнга хос хусусиятларга тўхталишдан олдин методологик аҳамиятга эга бир масалага диққатни қаратиш лозим. Маълумки, оммавий ахборот воситаларида ҳам, илмий адабиётларда ҳам бошқа мамлакатларда яшовчи турли миллат ва элат вакилларининг ўз миллий давлатларига бўлган муносабатларини ифодалаш учун аксарият ҳолларда «этник ватан» ёки «тарихий ватан» тушунчалари ишлатиб келинмоқда. Бу тушунчаларнинг тўғрилигини инкор этмаган ҳолда, уларни ўринсиз қўллаш ҳоллари ҳам мавжудлигини таъкидлаш зарур. Масалан, юртимизда истиқомат қилувчи тожиклар учун Тожикистон, қирғизлар учун Қирғизистон, қозоқлар учун Қозоғистон, туркманлар учун Туркменистон ҳеч қачон этник ёки тарихий Ватан бўла олмайди. Бизнингча, «этник ватан» ва «тарихий Ватан» тушунчалари деярли бир хил мазмунга эга бўлиб, халқнинг тарихан этник бирлик сифатида шаклланган худудини англатади. Номлари зикр қилинган миллатларнинг бир қисми эса тарихан ҳозирги Ўзбекистон худудида яшаб келган ва бугунги кунда қўшни давлатларга ном бериб сиёсий жиҳатдан уюшган қисми билан боғлиқ ҳолда ягона этнос сифатида ривож топган. Демак, улар тарихан шу худудда яшаб, этноснинг бир қисми сифатида шаклланганлар. Шундай экан, юқоридагига ўхшаш каби ҳолатларни ифодалаш учун «этносиёсий ватан» тушунчасини ишлатиш ўринлидир. Зеро, диаспора вакилларининг у ёки бу мамлакатга бўлган кизиқиш ва интилишлари ушбу худудда этноснинг катта ёки асосий қисми яшаётгани билан эмас, балки уларнинг муайян давлат бирлигига уюшгани билан белгиланади. Кишиларнинг этник (тарихий) Ватанига интилишлари ҳам аксарият ҳолларда айнан миллий давлатчиликнинг мавжудлиги ва шундан келиб чиқадиган имкониятларнинг кенглиги билан боғлиқ бўлади.

Мамлакатимизга татбиқан олинганда эса, этник(тарихий) Ватани қаерда бўлишидан қатъи назар, фуқароларимизда «Ўзбекистон – ягона Ватан» деган туйғу қарор топганини бугунги кунда кечаётган маънавий-руҳий жараёнларнинг асосий хусусияти сифатида қайд этиш лозим.

3. Диний бағрикенглик, виждон эркинлиги ва диний кадрларнинг фуқаролик жамиятини шакллантиришдаги ўрни

Диний бағрикенглик бизнинг дунёмиздаги турли бой маданиятларни, ўзини ифодалашнинг ва инсоннинг алоҳидалигини намоён қилишнинг хилма-хил усулларини ҳурмат қилиш ва тўғри тушунишни англатади. Уни билим, самимият, очик мулоқот ҳамда ҳурфикр, виждон ва эътиқод вужудга келтиради. Ўзбекистоннинг жўғрофий жиҳатдан муҳим савдо йўллари чорраҳасида жойлашгани, кўплаб давлатлар билан иқтисодий, маданий ҳамкорлик қилиб келгани ерли халқнинг диний ва маданий ҳаётига катта таъсир кўрсатган ва ўзига хос турмуш тарзини шакллантиришда муҳим омиллардан бири бўлиб хизмат қилган. Миллати ва диний қарашларидан қатъий назар, инсонни ардоқлаш ва ўзгаларни кадрлаш, катталарга ҳурмат ва бошқаларни иззат қилиш каби туйғулар халқимизнинг нафақат маънавий-маърифий, балки диний бағрикенглигининг маънавий асосини ташкил қилади.

Бугун ҳам Ўзбекистон диний бағрикенглик ва динлараро мулоқот борасида бутун дунёга намуна бўлмоқда. Бу ҳақда Москва ва Бутун рус Патриархи Алексей II, АҚШ

сенатори Хиллари Клинтон, АҚШнинг собиқ давлат котиби Мадлен Олбрайт ва Иордания Қироллиги Шаҳзодаси Ҳасан бен Талол юртимизга зиёратлари вақтида таъкидлаб ўтишган. Турли динларнинг ёнма-ён яшаши, фуқароларда диний бағрикенглик ҳис-туйғуларининг шаклланиши муҳимлигини аجدодларимиз яхши англаганлар. Ўзбекистон ҳудудида исломгача зардуштийлик билан бирга буддавийлик, христианлик, яхудолик, монийлик, оташпарастилик, сеҳргарлик, ҳаворийлик каби динларга эътиқод қилувчилар муросаю мадора билан яшаб келганлар. Марказий Осиё минтақасида диний эътиқод эгаларининг тўқнашуви, уруши бўлмагани тасодифий эмас. Ислом динига эътиқод мустақамланган шароитларда ҳам тараққийпарвар уламолар, сиёсатчилар, давлат арбоблари диний заминда жанжаллар чиқишига йўл қўймаганлар. Қуръони Карим “Бақара” сурасининг 276-оятдаги “динда зўрлик йўқ” деган қоида улар учун дастуруламал бўлган. Чор Россияси ҳукумати XVI аср охиридан қадимий удумчиларни қувғин қилганда, уларнинг кўпи Ўзбекистонга қочиб келиб яшаган. XIX асрнинг 40 йилларида меннонитлар – немислар чоризм таъқибидан қочиб, Хивага жойлашганлар. Марказий Осиёда диний бағрикенглик руҳида тарбияланган бобоколонимиз Амир Темур барча мамлакатларда диний бағрикенгликни тарғиб қилиб қолмасдан, балки уни амалда намоён бўлиш ишига бош-қош бўлган.

Бобур ва Бобурийлар ҳам Ҳиндистонда виждон эркинлигини амалда намоён қилдилар ва шу сиёсатни юргиздилар. Диний эътиқод туфайли фуқаролар ўртасида жанжаллар чиқиши мумкин эмаслиги, бу барча динларнинг муқаддас китоблари мазмун-моҳиятидан келиб чиқишини мафқуранинг асосий йўналишларидан бири этиб белгиладилар.

XVIII асрда француз маърифатпарварлари виждон эркинлиги тушунчасига фалсафий маъно бериб, уни фуқаролар эркинлигининг таркибий қисми эканини исботладилар. Шундан сўнг, бу ғоя Фарбий Оврўпа мамлакатларига ёйилиб, аста-секин давлатлар Конституцияларида ўз ўрнига эга бўлди, демократик давлатлар динга муносабатининг ҳуқуқий соҳасига айланди. Демак, виждон эркинлиги аслида инсон ҳуқуқларини ва эркинлигининг таркибий қисми сифатида алоҳида аҳамиятга моликдир. У ҳар бир жамиятда яшайдиган турли миллат, элат ва эътиқод эгаларининг ҳамнафас бўлиб яшаши учун ҳуқуқий кафолатдир. Виждон эркинлиги дунёқараш билан узвий боғлиқ ҳолда намоён бўладиган турли йўналишдаги имон-эътиқод эгалари ўртасидаги муносабатларнинг ҳуқуқий асоси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида виждон эркинлигига доир моддалар ҳамда “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуннинг мазмун-моҳиятини ҳар бир фуқаро, айниқса, бошқарув тизимида ишлаётган барча кишилар ҳамда руҳонийлар билиб олишлари, унга қатъий амал қилишлари ижтимоий заруратдир.

Ўзбекистон Конституциясининг 31-моддасида “Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди” дейилган. Демак, фуқаролар ўз виждони амр қилган хоҳлаган динга эътиқод қилиши ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмасликлари мумкин. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонунга биноан, ҳозир Ўзбекистонда 16 та диний конфессия, жумладан ислом, христиан, яҳудийлик ва бошқа динлар вакиллари ахил-иноқ, тинч-тотув яшаб, ўзларининг диний эътиқод амалларини эркин

адо этиб келмоқдалар. Республикада 2250 дан ортиқ диний ташкилот, шу жумладан, Ўзбекистон мусулмонлари идораси, рус православ черкови, Тошкент ва Ўрта Осиё, Евангель христиан баптистлар черковлари иттифоқи, Рим католик черкови, тўлиқ инжил христианлар маркази, Ўзбекистон библия жамияти, 2000 га яқин масжид, 163 та христиан черкови, 7 та яхудийлар жамоаси, 7 та бахойлар жамоаси, 2 та кришнани англаш жамияти ва 13 диний ўқув юрти, (1 та ислом маъхад, 10 мадраса ва 1 проваслав ва 1 та тўлиқ инжил христиан семинарияси) давлат рўйхатидан ўтган.

Ўзбекистон ўзининг мустақил тараққиёти давомида барча соҳаларда эришган ютуқларини бутун дунёга намоён қила олмоқда. Буни дунё ҳамжамяти вакилларининг эътирофидан ҳам билса бўлади.

Ўзбекистонни халқаро ҳамжамят томонидан эътироф этилиши 2007 йилда Ислом Конференцияси ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича муассаси (ISESCO) томонидан 2007 йилда Тошкент шаҳрини ислом маданияти пойтахти деб эълон қилинишида айниқса яққолроқ намоён бўлди.

Шу муносабат билан 2007 йил 14-15 августда Ўзбекистонда ўтказилган халқаро анжуманда иштирок этган хорижлик меҳмонлар Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотлар борасида муҳим фикрларни билдирганлар. Жумладан, Тунисдаги Зайтуна университети ректори Салим Бувахий фикрига кўра “Ўзбек заминиде етишиб чиққан уламолар ислом маданиятининг ривожига улкан ҳисса қўшганини бутун ислом олами эътироф этади. Имом ал-Бухорий, Абу Лайс Самарқандий, Имом ат-Термизий каби кўплаб буюк мутафаккирларнинг бой меросидан бутун дунё аҳли асрлар оша баҳраманд бўлиб келмоқда”.

Покистоннинг Исломобод араб тилидаги кўлёмалар маркази директори Аҳмад Хон Ўзбекистонга нисбатан шундай илиқ сўзларни изхор этади: “Истиклол йилларида мамлакатингиз раҳбари томонидан аждоқларингиз қолдирган илимий-маънавий, ноёб ва бой меросни асраб-авайлаш, ўрганиш ва тарғиб қилиш ҳамда келгуси авлодларга етказиш борасида амалга оширилаётган ишларга ҳавас қилса арзийди. Тошкент конференциясида Имом ал-Бухорий ижоди ва фаолияти, у қолдирган бой меросни Покистонда ўрганиш ва тарғиб қилишга оид мавзудаги маъруза билан иштирок этиш ниятидаман”.

Бирлашган Араб Амирликлари апелляция суди судьяси Ҳасан Абдулғаффор ал-Ҳомидий илқ таассуротларини шундай баён қилди: “ISESCO томонидан Тошкентнинг 2007 йилда ислом маданияти пойтахти деб эълон қилиниши халқаро миқёсдаги жуда катта адолатли иш бўлди. Зеро, пойтахтингизнинг, бутун Ўзбекистоннинг ислом цивилизацияси ривожига қўшган ҳиссаси беқиёсдир. Бу муқаддас заминда ислом маданияти тараққиётига улкан ҳисса қўшган кўплаб буюк сиймолар етишиб чиққан. Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Бурҳонуддин Марғиноний, Абу Райҳон Беруний каби улуғ мутафаккирлар қолдирган бебаҳо мерос асрлар оша инсоният тафаккурининг ривожига хизмат қилиб келмоқда. Ўзбекистон қадимий ёдгорликлар, муқаддас зиёратгоҳлар ва тарихий обидаларга жуда бойлиги билан ҳам дунёга машҳур”.

Қувайт халқаро хайрия жамғармаси ва Осиё мусулмонлари кўмитаси ижрочи директори Абдурахмон Авозий қуйидаги фикрларни билдиради: “Ўзбекистонга илқ бор келган бўлсам-да, мамлакатингиз тарихи ва маданиятига оид кўплаб китобларни ўқиганман. Юртингизда дин, маданият, илм-фан ва таълим каби кўплаб соҳалар

истиқлол йилларида изчил равақ топаётганидан бохабарман. ISESCO томонидан Тошкентнинг 2007 йилда ислом маданияти пойтахти деб эълон қилиниши биз, кувайтликларни ҳам ниҳоятда қувонтирди. Бош кентингиз бундай шарафли унвонга муносибдир.

Тошкент конференциясига ташриф буюрганганимиздан асосий мақсад дунёнинг кўплаб мамлакатларидан бу анжуманга келадиган исломшунос олимлар билан яқиндан танишиш, улар билан дўстона алоқаларни йўлга қўйишдан иборат. Ислом дини тинчлик, езулик, саломатлик, ўзаро меҳр-оқибат динидир. Шу боис мамлакатингизда Президент Ислом Каримов раҳнамолигида диний бағрикенгликни таъминлашга алоҳида эътибор қаратилаётганини алоҳида таъкидламоқчиман. Ўзбекистон билан Кувайт ўртасидаги алоқалар изчил ривожланмоқда. Кувайтда Ўзбекистон маданиятига ва тарихига қизиқиш жуда катта. Кувайтликлар ўзбек заминида туғилиб ўсган Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Бурхонуддин Марғиновий каби буюк алломаларнинг ҳаёти ва ижодини, асарларини катта қизиқиш билан ўрганадилар.

“Ал-Аламия” газетаси бош муҳаррири Салоҳ Ғадр Сажид Султон фикрига кўра “Ўзбекистонга жорий йилнинг июн ойидаги ташрифим чоғида Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива каби гўзал шаҳарлардаги кўплаб меъморий обидаларни зиёрат қилиш бахтига муяссар бўлган эдим. Юртингизда Президент Ислом Каримов раҳнамолигида аждоқларингизнинг бой меросини ўрганиш, тарғиб қилиш, маданий ёдгорликларни таъмирлаш ва асраб-авайлаш, таълим, фан ва маданият каби соҳаларни ривожлантириш борасида амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар ўз самараларини бераётгани таҳсинга лойиқ.

Ўзбекистондан, айниқса, таълим соҳасида ўрناк олса арзиғулик жиҳатлар жуда кўп. Юртингизга аввалги ташрифим чоғида Ҳазрати Усмон (р.а.)дан ёдгор – Куръони Каримнинг ноёб қўлёзма нусхаси – “Усмон Мусхафи”ни зиёрат қилиш шарафига муяссар бўлган эдим. Шунини таъкидламоқчиманки, “Ал-Аламия” газетасида Ўзбекистон ҳақида кўплаб мақолалар чоп этганман ва бундан кейин ҳам ушбу гўзал диёрдан олган таассуротларимни араб аҳлига матбуот орқали етказишини ўз бурчим, деб биламан. Гўзал Тошкент азалдан ислом маданияти пойтахти бўлиб келган ва доим шундай бўлиб қолишига аминман”.

Япониянинг Марказий Осиё ва Кавказ тадқиқотлари институти ижрочи директори Тетсужи Танака: “Шундай йирик халқаро анжуманда иштирок этиш менга катта мамнуният бағишлайди. Ўзбекистонда Президент Ислом Каримов раҳнамолигида қадимий обида ва меъморий ёдгорликларни асраб-авайлаш, тиклаш ва таъмирлаш борасида амалга оширилаётган кенг кўламли хайрли ишлар таҳсинга лойиқдир. Икки ой аввал юртингизга келганимда “Ҳазрати Имом” мажмуини зиёрат қилган эдим. Қисқа фурсат ичида янгидан бунёд этилган ушбу мажмуа менда ниҳоятда катта таассурот қолдирди. ISESCO томонидан Тошкентнинг 2007 йилда ислом маданияти пойтахти деб эълон қилиниши мамлакатингизда истиқлол йилларида миллий-маданий кадриятларни тиклаш борасида қилинган бетимсол ишларнинг, ислом маданияти ривожига аждоқларингиз қўшган улкан ҳиссанинг халқаро эътирофидир.

Токио жамғармасининг катта тадқиқотчиси, Яқин Шарқ ва ислом масалалари бўйича мутахассис Ёшиаки Сасаки: “Ўзбекистон жаҳон илм-фани ва ислом маданияти

тараққиётига бебаҳо ҳисса қўшган Имом ал-Бухорий, Имом ат-Термизий, Бурҳонуддин Марғиноний, Маҳмуд аз-Замахшарий каби буюк сиймолари, қадимий меъморий ёдгорликлари, тарихий обидалари билан дунёга машҳур. Японияда ислом динига эътиқод қилувчилар Имом ал-Бухорий тўплаган ҳадисларни катта қизиқиш билан ўқиб-ўрганадилар.

Япония Марказий Осиё давлатлари, айниқса, Ўзбекистон билан ҳамкорлик алоқаларини янада кенгайтириш ва мустаҳкамлашга алоҳида эътибор қаратмоқда. Келгусида ўзаро алоқаларимиз барча соҳада янада раванқ топишига ишонаман”.

Ўзбекистон мустақиллик даврида жамият ҳаётининг барча соҳаларида эришган ютуқларнинг хорижлик мутахассислар томонидан эътирофига доир мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Лекин бунинг учун битта китоб саҳифаси етарли эмас.

Мустақилликнинг илк даврларидан бошлаб юртимизда динлараро тинчлик ва тотувликни мустаҳкамлаш бўйича катта ишлар амалга оширилмоқда. Мамлакатимизда “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун қабул қилиниб, диний бағрикенглик фуқаролар тотувлигининг муҳим омилларидан бирига айланди. Мустақиллик йилларида дин мавзuida қатор симпозиумлар, чунончи, муҳим саналар, бутун дунёга машҳур мутафаккир алломаларимизнинг юбилейларига бағишланган тадбирлар ўтказилди.

Ислом динининг бой меросини чуқур ўрганиш мақсадида 1995 йил Тошкентда Ислом тадқиқотлари халқаро маркази ташкил этилди. 1999 йил апрелида Президент Ислом Каримовнинг “Тошкент ислом университетини ташкил этиш тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. 2007 йилда таълим, фан ва маданият соҳасидаги халқаро Айсеско ташкилоти томонидан Тошкент шаҳри Ислом маданияти пойтахти, деган юксак номга сазовор бўлди. Тошкент шаҳридаги Хазрати имом мажмуаси, Тошкент ислом университетида қисқа вақт давомида амалга оширилганишлар яна бир карра ўзбек халқининг бунёдкорлик салоҳиятини бутун дунёга намоён этди.

Маълумки, дин азалдан инсон маънавиятининг таркибий қисми сифатида одамзотнинг юксак идеаллар, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган, уларни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб келаётган ғоя ва қарашларнинг яхлит бир тизимидир. Айниқса, кўп асрлар мобайнида халқимиз қалбидан чуқур жой олиб, ҳаёт маъносини англаш, миллий маънавиятимиз ва турмуш тарзимиз, қадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримиз, инсонийлик, меҳр-оқибат, ҳалоллик, охиратни ўйлаб яшаш, яхшилик, меҳр-шафқат сингари халқимизга мансуб бўлган фазилатларни безавол сақлашда муқаддас динимиз қудратли омил бўлиб келмоқда.

Мустақиллик йилларида республикамызда Қуръон (уч марта), Қадимги Аҳднинг 16 китоби ва Янги Аҳд тўлалигича ўзбек тилига ўгирилиб, нашр этилди.

2004 йил 21 декабрь куни Ўзбекистон мусулмонлари идорасида Республика Кўрлар жамияти билан ҳамкорликда тайёрланган Брайл ёзувидаги Қуръони карим китоби тақдирот маросими ўтказилди. Ўзбекистон мазкур хайрли амалиётни амалга оширган жаҳоннинг учинчи мамлакати бўлди. Бугунги кунда мамлакатимизда 24 мингга яқин кўзи ожизлар истиқомат қилмоқда. Эндиликда махсус мактаб-интернатлар, кутубхоналар ҳамда барча истак билдирганлар мазкур Қуръондан фойдаланишлари мумкин.

Виждон эркинлиги –фуқароларнинг истаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқидир. Виждон эркинлиги ҳуқуқи БМТнинг Бош Ассамблеяси томонидан 1981 йил 25 ноябрда қабул қилинган 36-55-сон Резолюциясида белгиланган инсоннинг асосий ҳуқуқларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Конституциясининг 31-моддасида: “Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди”, деб қайд этилган.

Виждон эркинлиги демократиянинг ажралмас таркибий қисмидир; у фуқароларнинг динга муносабатларидан қатъи назар, тенг ҳуқуқлиги, барча диний конфессияларнинг қонун олдида тенглиги, динга эътиқод қилиш ёки қилмасликка нисбатан ҳеч қандай мажбурият йўқлиги, диний идора ишларига давлатнинг аралашмаслиги, диндан сиёсий мақсадларда фойдаланиш мумкин эмаслигини ифода этади. Виждон эркинлигидиндорларнинг диний ҳис-туйғуларини ҳақоратламаган ҳолда диний мутаассиблик, жаҳолатпарастлик, даъват ва низога, экстремизмга, қонуний давлатга қарши диний партия, жамоа, уюшма, ҳаракат ва жамғармалар тузилишига қарши ташвиқот ва тарғибот ишларини олиб бориш эркинлигини ҳам кафолатлайди. Мазкур қонуннинг 1- ва 4-моддалари фуқаролар ўзларининг динга бўлган муносабатини эркин белгилаш, маросим ва удумларни бажариш ҳамда қонун олдида барчанинг динга бўлган муносабатларидан қатъи назар тенглигига кафолат беради. Ўзбекистонда дин ва диний ташкилотлар давлатдан ажратилган, шунингдек, куч ишлатишни тарғибот қилиш, миллатлар ва диний ташкилотлар орасига низо солиш учун диндан фойдаланиш ва конституциявий тузум асосларига қаратилган ҳаракатлар ман этилади. Расмий (қонуний) мақомга эга диний ташкилотларнинг динни тарғиб этишда ОАВ ва матбуотдан фойдаланиш эркинлиги ҳам қонун доирасида кафолатланади. Масалан, Ўзбекистон мусулмонлари диний идораси ўз газета ва журналларига, нашриёт ва кутубхонасига эга бўлиб, уларни тарқатишда алоқа муассасаларидан бемалол фойдаланмоқда. Ҳозирги даврда мамлакатимизда 16 та диний конфессия – уюшма мавжуд бўлиб, буларнинг энг йириклари ислом, православ ва яҳудийликдир. Улар ихтиёрида масжидлар, мадрасалар, синагогалар, черковлар, журнал ва газеталар бор.

Бугун Ўзбекистон мусулмонларидан минглаб фуқаролар ҳаж зиёратига, умра сафарига бемалол бориб келмоқдалар. Барча фуқаролар учун Виждон эркинлигиталаблари ва тамойилларини амалга ошириш имкони тўла таъминланиб, у жамиятимиз маънавий ҳаётининг таркибий қисмига айланган. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар масаласи ижтимоий ҳаётда муҳим ва мураккаб масала бўлиб, унинг замирида шахснинг ҳуқуқи, демократия, адолатпарварлик ва инсонпарварлик каби ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий ва ахлоқий тушунчалар туради. И.А.Каримов таъкидлаганидек, “Сўзда эмас, амалда ҳар бир кишининг виждон эркинлигини, эътиқод эркинлигини таъминлашимиз керак. Биз одамларнинг маънавий тарбиясини ўйлаб, тинчлик ва хайрли ишларни кўзлаб ҳаракат қилаётган ҳар бир кишини қўллаб-қувватлаймиз, улар билан ҳамкорлик қиламиз”²¹³. БМТ Низомидан тортиб, барча халқаро ҳужжат ва шартномаларда, ҳамма мамлакатларнинг Конституцияси ва

²¹³Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008. 79-б.

қонунларида виждон эркинлигимасаласи ўз ифодасини топган. Ўзбекистондавлатининг дин соҳасидаги сиёсати ана шу декларациянинг асосий тамойилларига мос тушади. Дунёвий давлатимизнинг дин соҳасидаги сиёсати турли дунёқараш, эътиқодда бўлган кишилар ўртасидаги, давлат билан дин, диний ташкилотлар билан давлат ўртасидаги муносабатларнинг амалда ҳуқуқий таъминланишини назарда тутди. Давлат қонунларида диний эътиқод ҳар кимнинг хусусий иши деб белгиланган. Айни вақтда “Диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди” (61-модда). Асосий қонунимиз Ўзбекистон фуқаросини миллати, ирқи, жинси ва динидан қатъи назар, тенг ҳуқуқли деб билади, шунингдек, ўз эътиқодини эркин намоён этиш, ибодат қилиш, урф-одатлар ва миллий анъаналарини давом эттириш ва уларни ҳурмат қилишни кафолатлайди. Конституцияда белгиланган ушбу қоидалар 1998 йилда ЎЗР Олий Мажлисининг 11-сессиясида қабул қилинган «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги (янги таҳрир) Қонунда янада кенгрок ифодасини топди. Ушбу қонуний ҳужжатларда белгиланган қоидалар дунёвий демократик давлатнинг динга муносабатини акс эттиради. Зеро, Ўзбекистонда мустақиллик қўлга киритилгандан кейин барпо этилган миллий давлатбу – дунёвий характердаги давлатдир.

Диний қадриятларни ҳурматлаш. Ер қуррасида энг кўп тарқалган, жаҳон халқларининг асосий қисми эътиқод қилувчи ва жаҳон динлари деб тан олинган динлар: буддавийлик христианлик ва ислом динидир. Дин инсон ҳаётида муҳим аҳамиятга эга бўлган баъзи мураккаб ижтимоий, маънавий, руҳий вазифаларни ҳам бажаради. Хусусан, у аҳолини энг олий руҳий, ахлоқий ва маънавий қадриятлардан, тарихий ва маданий меросдан баҳраманд қилишга хизмат қилади. Айни пайтда, ҳар бир дин турли урф-одат, маросим ва байрамлар ёрдамида ўз қавми турмушини тартибга солиш, назорат қилишга ҳам хизмат қилади. Шу билан бирга, динда қабул қилинган урф-одатларнинг унга эътиқод қилувчилар томонидан ўз вақтида амал қилиб борилиши ҳам шарт қилиб қўйилишини таъкидлаш зарур. Диний бағрикенглик(толерантлик) – хилма-хил диний эътиқодида бўлган кишиларнинг олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшаши, кишилиқ жамияти раванқи йўлида хизмат қилишини аңлатади. Ҳозирда бу ғоя эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки жамиятнинг барча аъзолари ҳамкорлигини назарда тутди. Диний бағрикенглик тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан қуришнинг муҳим шартидир.

Қадимдан диёримизда буддавийлик зардуштийлик насронийлик, яҳудийлик, ислом динлари ёнма-ён яшаб келган, маданият марказлари ҳисобланган шаҳарларимизда масжид, черков, синагогалар фаолият кўрсатган. Уларда турли миллат, элат ва динга мансуб халқлар, қавмлар ўз диний амалларини эмин-эркин адо этган. Ватанимиз тарихининг энг мураккаб, зиддиятли, оғир даврларида ҳам юртимиздаги мавжуд дин вакиллари орасида диний асосда можаролар бўлган эмас. Бу юртимиз халқларининг диний бағрикенглик борасида катта тажрибага эга бўлганидан далолат беради.

Ҳозирда мамлакатимизда ўн олти конфессияга мансуб диний ташкилотлар фаолият кўрсатмоқда. Уларга ўз диний маросимларини ўтказиш ва мамлакат ҳаётида фаол иштирок этиш учун зарур барча шарт-шароитлар яратилган. Бу борадаги ҳуқуқий

асослар Ўзбекистон Конституциясида, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги қонунда мустақамлаб кўйилган.

Маълумки, дунёдаги динлар асл моҳиятига кўра, эзгулик ғоясига асосланади ва тинчлик яхшилик, дўстлик каби хусусиятларга таянади. Одамларни халоллик, поклик, меҳр-шафқат, биродарлик ва бағрикенгликка даъват этади. Инсон ҳаётининг асл мақсади инсон ва табиатга нисбатан одилона, оқилона муносабатда бўлиш, доимо яхши, савобли ишларни амалга оширишдан иборатлигини таъкидлайди. Шундай экан, ҳақиқий диний қарашлар ортида диний бағрикенглик ётади.

Бугунги глобаллашув тенденциялари турли соҳаларда тобора авж олаётган, натижада у ёки бу ҳудудда етакчи мавқега эга бўлиш учун гоҳ яширин ва гоҳ очикчасига мафкуравий, айрим ҳудудларда геосиёсий, геостратегик манфаатлар ўзаро тўқнашаётган, бир-бирлари билан зиддиятга киришаётган даврда диний ғоялардан фойдаланиш ҳам баъзи сиёсий «ўйинчи»лар учун асосий омиллардан бири деб қаралмоқда. Айниқса, айрим минтақаларда ислом динидан фойдаланишга уриниш кенг авж олмоқда.

Бугун мустақилликка эришган Марказий Осиё давлатлари демократок жамият қуриш йўлидан жадал одимлаб боришмоқда. Бироқ буни истамаётган хорижий сиёсий кучлар халқлар ўртасига нифок солиш, турли экстремистик, бузғунчи ғояларни байроқ қилиб олиб минтақавий бирлик ва ҳамжихатликка путур етказишга, ислом динига азалий хос бўлган бағрикенглик, ҳамжихатлик, эзгулик каби қадриятларга зид хатти-ҳаракатларни амалга оширишга интилоқдалар. Бу ижтимоий тараққиёт ва демократлаштириш жараёнларига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Диний бағрикенглик, яъни нафақат бошқа диний конфессия вакилларига нисбатан сабр-бардошли бўлиш, балки диний эътиқод эркинлигига ҳуқуқий жиҳатдан эга ўз ватандошларига нисбатан ҳам бағрикенг, сабр-каноатли бўлиш демократок жамиятнинг асосий тамойилларидан биридир. Демократок давлат айнан шундай тамойилга таянади, диний эътиқод эркинлигини кафолатлайди. Диний ва миллий бағрикенглик демократок давлат ва жамиятнинг муҳим талаби эканининг яна бир муҳим жиҳати шундаки, бағрикенглик фуқароларо тотувликни таъминлайди, жамиятда табиий равишда учрайдиган ижтимоий фарқларнинг кескинлашувиغا, ижтимоий низоларнинг юзага келишига йўл қўймайди. Ўзбекистон Президенти Ислоҳ Каримов шу муносабат билан миллий ғоямиз салоҳиятидан тўлароқ фойдаланиш зарурлигини таъкидлар экан: «Миллий ғоямизнинг узвий таркибий қисмларини ташкил қиладиган комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатларо тотувлик, динларо бағрикенглик каби тамойилларнинг маъно-моҳиятини бугунги кунда мамлакатимизда олиб борилаётган маънавий-маърифий, таълим-тарбия ишларининг марказига қўйиш, уларни янги босқичга кўтариш, ёш авлодимизни ҳартомонлама мустақил фикрлайдиган етук дунёқараш эгалари қилиб тарбиялашдан иборат»²¹⁴, — деб ёзади.

Диний бағрикенглик демократик давлат қуриш учун, демократик ижтимоий муҳитни шакллантириш учун ҳам ниҳоятда зарур. Диний бағрикенглик мазмун-моҳиятининг ўзи фуқаролар ўртасида ўзаро тенглик, ҳамкорлик ва ҳамжихатлик муносабатлари бўлишини тақозо этади. Буни «диний бағрикенглик» атамасига

²¹⁴Каримов И.А. Юсак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. Б.75.

берилган таърифдан ҳам билса бўлади. «Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати»да «диний бағрикенглик»ка қўйидагича таъриф берилган: «хилма-хил диний эътиқодда бўлган кишиларнинг олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжихат бўлиб яшаши, кишилик жамияти равнақи йўлида хизмат қилишини англатади»²¹⁵. Ҳозирда бу ғоя эзгулик йўлида нафақат диндорлар, балки жамиятнинг барча аъзолари ҳамкорлигини назарда тутди. Диний бағрикенглик тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлаш, озод ва обод Ватан қуришнинг муҳим шартидир, деб баҳо берилади.

Бағрикенглик дин учун, диний эътиқод эркинлиги учун табиатан хос хусусият. Мамлакатимизда демократизм тамойили айнан шу парадигмага асосланади. Бунга биноан, ислом диний эътиқоди табиатан ва тарихан эркин эътиқод. Ушбу ҳолат ислом динининг муқаддас манбаи – Қуръони каримда ғоявий жиҳатдан мустаҳкамланган. Хусусан, «Юнус» сурасининг 99-оятда шундай дейилган: «Агар Раббингиз хоҳласа эди, Ер (юзи)даги барча кишилар ёппасига имон келтирган бўлур эдилар. Бас, Сиз одамларни мўмин бўлишларига мажбур қиласизми?!»²¹⁶ Ушбу оят ислом динининг асл моҳияти толерантлик яъни диний бағрикенгликка асосланиши, эътиқод эркинлиги исломда устувор эканини исботлайди. Исломга мажбуран, жазо йўли билан киритиш катъиян ман қилинади. Бунга «Наҳл» сурасининг 125-оятти ҳам асос бўлади: («Эй, Мухаммад!) Раббингизнинг йўли(дини)га ҳикмат ва чиройли насиҳат билан даъват этинг! Улар билан энг гўзал услубда мунозара қилинг!»⁴

Ушбу оятлар мазмуни кишини диний экстремизмнинг ислом динига батамом зид бўлган зўравонлик моҳиятини англашга, диний бағрикенглик одамохунлик, яъни инсонпарварлик томон юз тутишига олиб келади. Дин ҳақида юзаки тасаввур ва билимга эга бўлган киши эса, аксинча, жаҳолат ботқоғига ботади, манфур сиёсий мақсадларни кўзлаб содда кишиларни йўлдан урувчи «даъватчи» унсурларга алданади. «Ғояга қарши – ғоя, жаҳолатга қарши – маърифат» шиорининг асл мазмуни кишиларга, жамиятга тўғри йўл кўрсатиш, уни экстремизм йўлидаги фожиалардан қутқаришдир. Ислом дини шундай бағрикенгликни тарғиб қиладики, унга кўра инсон бирон бир жонзотга зарар етказмаслиги даркор. Бу ғояни Қуръони каримнинг «Моида» сурасида учратамиз. Ушбу суранинг 32-ояттида: «Бирор жонни ўлдирмаган ва ёки Ерда (бузғунчилик ва қарокчилик каби) фасод ишларини қилмаган инсонни ўлдирган одам худди ҳамма одамларни ўлдирган кабидир. Унга ҳаёт бахш этган (ўлимдан қутқариб қолган) одам эса барча одамларни тирилтирган кабидир»²¹⁷, дейилган.

Бир сўз билан ифодалаганда, диний маърифат ва бағрикенгликни ривожлантириш демократик, очик жамиятни шакллантириш учун ғоявий асос бўлади, ҳеч қандай экстремизм ва терроризмга ўрин қолдирмайди. Чунки бундай шароитда диний экстремизм ва терроризм учун маънавий асос, база йўқолади, жамиятда соғлом маънавий-ғоявий муҳит қарор топади. Бу борада мамлакатимизда қабул қилинган

²¹⁵Қаранг: Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. –Т.: Академия, 2007. Б. 136.

²¹⁶Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. Таржимава тафсир муаллифи: Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: «Тошкент ислом университети, 2006. Б. 220.

²¹⁷Қаранг: Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. Таржимава тафсир муаллифи: Шайх Абдулазиз Мансур. –Т.: «Тошкент ислом университети, 2006.

“Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонуннинг катта аҳамияти бор.

Турли конфессияларнинг тенг ҳуқуқлиги. Ўзбекистон кўпконфессияли мамлакат ҳисобланади. 130 дан ортиқ миллатга мансуб 31 миллиондан зиёд аҳоли 16 та диний конфессияга эътиқод қилади. Истиқлолнинг илк кунларидан бошлаб, республикада эътиқод эркинлиги қонун ан қафолатланди, диний анъана ва кадриятлар ривожланиши учун кенг имконият ва шарт-шароитлар яратила бошланди. Бугунги кунга келиб, юртимизда 2200 дан зиёд диний ташкилот расман фаолият юритади. Йилдан-йилга аҳоли, жумладан, ёшлар ўртасида миллий ўзликни англаш, миллий-диний кадриятларга ҳурмат, маънавий камолотга интилиш ҳисси мунтазам ўсиб бормоқда. Одатда, жамиятда тинчлик-осойишталик барқарор ва изчил тараққиётни таъминлашда турли динларга мансуб аҳоли ўртасидаги тотувлик, ҳамжиҳатлик муҳим аҳамият касб этади. Ҳозирги кунда республикада ижтимоий-сиёсий барқарорлик динлараро ва миллатлараро тотувлик буйича дунёдаги 230 га яқин мамлакат ичида етакчи ўринда туради, десак ҳеч муболаға бўлмайди. Шундай экан, «юртимизда турли миллат ва диний конфессиялар вакиллари ўртасида тотувликни, фуқаролараро аҳилликни кўз қорачиқидай асраш, яқин ва узоқ қўшниларимиз билан ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликда яшаш, жамиятимизда меҳр-оқибат, саҳоват ва бағрикенглик муҳитини янада кучайтириш ҳар биримизнинг муҳим вазифамиз бўлиб қолиши зарур»²¹⁸.

Мамлакатимизда диний бағрикенглик конфессиялараро дўстликни, фуқароларнинг динга муносабатидан қатъи назар қонунолдида тенглигини таъминлаш, улар ўртасида низо ёки келишмовчилик келиб чиқишининг олдини олиш давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Юртбошимиз таъкидлаганидек, ҳаётнинг ўзи бизга турли миллат, эътиқод ва дин вакиллари ўртасида ўзаро ҳурмат ҳукм сурган шароитдагина умумий хонадонимиз, умумий келажагимиз ва фарзандларимиз келажагини қуриш мумкинлигини кўрсатиб турибди»²¹⁹. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси **31-моддасига** биноан, ҳамма учун виждон, имон-эътиқод эркинлиги қафолатланади, шу билан бирга, диний қарашларни мажбурлаб сингдиришга йўл қўйилмайди. Конституциямизнинг **20-моддасида** шундай дейилади: «Фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмаслиги шарт»²²⁰. Яъни, ҳар бир фуқаро унга берилган ҳуқуқ ва эркинликлар, жумладан, эътиқод эркинлигидан фойдаланишда мамлакат тинчлиги, динлараро тотувликка, миллатлараро аҳилликка зарар келтирмаслиги лозим. Ўзбекистон Республикаси «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги Конституцион Қонунининг **4-моддасида** айтилишича, барча фуқаролар динга муносабатидан қатъи назар қонунолдида тенг бўлиб, бирор шахс диний эътиқодини рўқач қилган ҳолда қонундан четга чиқиши мумкин эмас. Ушбу Қонуннинг 5-моддасига кўра: «Ҳеч бир динга ёки диний эътиқодга бошқаларига нисбатан бирон-бир имтиёз ёки чеклашлар белгиланишига йўл қўйилмайди. Давлат турли динларга эътиқод қилувчи ва уларга

²¹⁸Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т. 16. – Т.: Ўзбекистон, 2008. Б. 60-61.

²¹⁹Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. – Т.: Ўзбекистон, 1996. Б. 206.

²²⁰Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.–Т.: Ўзбекистон, 2009. Б. 6.

этикод қилмайдиган фуқаролар, ҳар хил этикодларга мансуб диний ташкилотлар ўртасида ўзаро мурося ва ҳурмат ўрнатилишига кўмаклашади, диний ва ўзга мутаассибликка ҳамда экстремизмга, муносабатларни қарама-қарши қўйиш ва кескинлаштиришга, турли конфессиялар ўртасида адоватни авж олдиришга қаратилган хатти-ҳаракатларга йўл қўйилмайди. Давлат диний конфессиялар ўртасидаги тинчлик ва тотувликни қўллаб-қувватлайди». Кўриниб турибдики, агар ҳар бир Ўзбекистонлик мазкур ҳуқуқий асосларга тўлиқ амал қилса, бошқаларни ҳам шунга чақирса, диёримиздаги тинчлик-осойишталик мустаҳкамланаверади, барқарор ривожланиш бир маромда давом этаверади.

Бугун юртимизда 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари бир оила фарзандларидек, тенг ҳуқуқлилик ҳамда ўзаро ҳамжихатлик шароитида яшаб, Ватанимизни янада раванқ топтириш йўлида меҳнат қилиб келишмоқда. Уларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатларини таъминлаш, таълим олишлари, қизиқиш ва лаёқатлари бўйича касб-хунар эгаллашлари, маданиятлари, анъана ҳамда кадриятларини сақлаш, ривожлантиришлари учун барча зарурий шарт-шароитлар яратиб берилган. Бундай эътибор натижасида кўп миллатли халқимизнинг бой тарихий-маданий мероси қайта тикланди, кадр топди. Шунингдек, асосий Қонунимизда ҳам бошқа миллат вакиллариининг ҳақ-ҳуқуқлари қафолатланган, жумладан: “Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади” (4-модда). Мустақил ва мустаҳкам, аҳолининг турли қатламлари томонидан қўллаб-қувватланадиган фуқаролик институтларини шакллантириш, ижтимоий аҳамиятга молик муаммоларга ечим топишда уларнинг ролини ошириш, фуқароларнинг ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий фаоллигини кучайтиришда давлатимиз раҳбарининг Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари ривожланишини қўллаб-қувватлашга кўмаклашишга оид чора-тадбирларга доир қарори муҳим пойдевор бўлди. Унда жамиятни демократлаштириш, мамлакатни ислоҳ этиш ва модернизация қилиш, фуқаролик жамияти институтлари, шу жумладан, ННТ ривожланишини қўллаб-қувватлаш ҳамда уларнинг фаолият доирасини кенгайтириш жараёнларини чуқурлаштириш асосий вазифалардан бири сифатида белгилаб берилди. Мамлакатимизнинг барқарор ривожланиши ва раванқ топиши, дунёнинг ривожланган демократик давлатлари қаторидан ўрин эгаллаши, кўп миллатли халқимиз фаровонлигини оширишнинг энг муҳим устувор йўналишларидан бири бўлмиш фуқаролик институтларини шакллантириш ва ривожлантириш билан чамбарчас боғлиқдир. Зеро, фуқаролик жамияти институтлари ролини кучайтириш, ҳеч муболагасиз, мамлакатимизни демократлаштириш, унинг жаҳонҳамжамиятига интеграциялашуви, жамиятимизда миллатлар ва динларароҳамжихатлик, барқарорликни таъминлаш бўйича олдимизга қўйилган мақсадларни рўёбга чиқаришнинг ҳал қилувчи омили ҳисобланади.

Назорат саволлари:

1. Миллатнинг хусусиятлари нималарда намоён бўлади?
2. Ватанпарварлик хислати, уни шакллантириш омиллари.
3. Миллатчиликнинг намоён бўлиш шакллари.

4. Миллатлараро тотувлик кадриятлари.
5. Диний бағрикенгликнинг моҳияти.

11-МАВЗУ. ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ

Режа:

1. Жамоатчилик назоратининг моҳияти
2. Жамоатчилик назорати тизими
3. Жамоатчилик назоратининг субъектлари
4. Жамоатчилик назоратининг шакллари

Таянч сўзлар: жамоатчилик, жамоатчилик назорати, фуқаролик назорати, санкциялар.

1. Жамоатчилик назоратининг моҳияти

Жамоатчилик назорати фуқаролик жамиятини ривожлантиришнинг муҳим шарти ҳисобланади. Жамоатчилик назорати бўлмаган ёки жамоатчилик назорати етарли даражада кучга эга бўлмаган мамлакатда фуқаролик жамияти шаклланишини ҳам тасаввур қилиш қийин. Шунинг учун мамлакатимиз Конституциясида жамоатчилик назоратининг мамлакатимиз фуқаролари давлат бошқарувида иштирок этишларининг муҳим воситаси экани эътироф этилмоқда. Мамлакатимиз Президенти Ислам Каримовнинг 2010 йил 12 ноябрда эълон қилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да жамоатчилик назорати тўғрисидаги қонунни қабул қилиш зарурлиги алоҳида таъкидланди: “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан қонун ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамият, фуқаролик институтлари назоратини амалга оширишнинг тизимли ва самарали ҳуқуқий механизмини яратишга қаратилган **«Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиш фурсати етди.**”¹

Жамоатчилик назоратини ташкил қилиш масалаларини таҳлил қилишдан аввал “жамоатчилик назорати” тушунчасининг турдош тушунчалар билан умумий жиҳатлари ва тафовутларини аниқлаб олиш лозим. Ҳозирги кунда матбуотда ва илмий адабиётларда “жамоатчилик назорати”, “ижтимоий назорат”, “фуқаролик назорати” каби атамалар ишлатилмоқда. Таҳлил шуни кўрсатмоқдаки, мазкур атамалар кўпинча синоним сифатида ва баъзан ноўрин қўлланилмоқда.

“Жамоатчилик назорати” ва “фуқаролик назорати” тушунчалари бири-бирига жуда яқиндай туюлади. Аслида улар ўртасида умумийликлар билан бир қаторда жиддий тафовутлар ҳам мавжуд. Улар ўртасидаги тафовутлар аввало шундан иборатки, ҳарбий юристларнинг фикрига кўра, фуқаролик назорати армия фаолияти устидан жамоат ташкилотлари олиб бораётган назоратни англатади. Масалан, бизнинг мамлакатимизда Мудофаа вазирлиги қошида тузилган Жамоатчилик кенгаши ана шундай назоратни амалга

оширади. Шу маънода фуқаролик назорати ноҳарбий ташкилотлар томонидан Қуролли кучлар фаолиятининг мамлакатимиз қонунларига мослиги ва мақсадга мувофиқлигини назорат қилишни билдиради. Иккинчидан, фуқаролик назорати алоҳида шахслар томонидан Қуролли кучлар фаолиятининг Конституцияга, халқаро шартномаларга мослиги, шунингдек, Қуролли кучлар тизимидаги ижтимоий масалаларнинг ҳуқуқий меъёрларга мослиги устидан ўтказиладиган назоратни ҳам билдиради. “Жамоатчилик назорати” ва “фуқаролик назорати” тушунчалари ўртасидаги тафовут худди мана шу ўринда кўринади. Фуқаролик назоратини ҳеч бир жамоат бирлашмасига аъзо бўлмаган фуқаро ҳам амалга ошириши мумкин. Жамоатчилик назоратини эса алоҳида фуқаролар эмас, жамоат бирлашмалари ва уларнинг вакиллари амалга оширади.

“Жамоатчилик назорати” ва “ижтимоий назорат” тушунчалари ўртасидаги тафовут аввало, шундаки, “ижтимоий назорат” тушунчаси мазмун доирасига кўра “жамоатчилик назорати” тушунчасидан кенгроқ. Бу тушунча таркибига “жамоатчилик назорати” тушунчасидан ташқари давлат назорати ва фуқаролик назорати ҳам киради. Чунки улар ҳам моҳиятан ижтимоий назоратнинг кўринишларидир.

Жамоатчилик назоратига турли-туман таърифлар берилган. Жамоатчилик назоратининг асосий хусусиятларини қамраб оладиган қуйидагича таърифдан фойдаланиш ўринлироқ бўлади: “Жамоатчилик назорати — жамоат бирлашмалари томонидан давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг амалдаги қонунларга мослигини аниқлаш ва баҳолаш бўйича юритадиган фаолият”.

Ҳозирча мамлакатимизда “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонун қабул қилинмаган бўлса ҳам, шундай қонун лойиҳаси кенг жамоатчилик муҳокамасига тақдим қилинди. Муҳокама қилинаётган Қонун лойиҳасида жамоатчилик назоратининг мақсадлари қуйидагича таърифланади: “Жамоатчилик назоратининг мақсадлари қуйидагилардан иборат:

- фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлаш;
- давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари фаолиятида қонунийликни таъминлаш;
- жамият манфаатларини ҳимоя қилиш”.

Қонун лойиҳасида жамоатчилик назоратининг вазибалари қуйидагича тавсифланади: “Жамоатчилик назоратининг вазибалари қуйидагилардан иборат:

- давлат органлари ва жамиятнинг ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанати тизимини таъминлаш;
- давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан қонунларга, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этилиши ва уларнинг таъминланиши аҳволи тўғрисида фуқароларни хабардор қилиш;
- давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан қонунга риоя қилмаслик ҳолатларини аниқлаш ва кенг жамоатчиликни

хабардор қилиш, уларни жамоатчилик ёрдамида бартараф этиш, жамиятда ижтимоий адолат принципини қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш;

– фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш соҳасида фуқаролик жамияти институтлари ва давлат органларининг ҳамкорлиги”.

Фуқаролик жамияти институтлари ўз ташаббуслари билан шаклланадиган ва ўзини ўзи бошқарадиган институтлар ҳисобланади. Лекин ана шу ўзини ўзи бошқарадиган институтлар ўзига ўхшаш бошқарилмаган институтлар билан мутаносиб равишда фаолият юритишлари учун улар муайян даражада ривожланган бўлишлари керак. Шунинг учун ҳам, фуқаролик жамияти институтлари ўша муайян даражага етгунларича уларга давлатнинг мадади зарур бўлади.

2014 йилда Конституциямизга киритилган ўзгаришлар жамоатчилик назоратига конституциявий мақом берди. Конституциямизнинг 32-моддаси энди қуйидаги тахрирда баён қилинди: “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари жамият ва давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали иштирок этиш ҳуқуқига эгадирлар. Бундай иштирок этиш ўзини ўзи бошқариш, референдумлар ўтказиш ва давлат органларини демократик тарзда ташкил этиш, шунингдек давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ривожлантириш ва такомиллаштириш йўли билан амалга оширилади.”² Фуқароларимизнинг жамият ва давлат ишларини бошқаришда иштирок этишлари давлат органларининг фаолияти устидан жамоатчилик назоратини ривожлантириш ва такомиллаштириш йўли билан амалга оширилишининг Конституцияда мустақамлаб қўйилиши жамоатчилик назоратига мамлакатимизда қанчалик катта аҳамият берилаётганининг белгисидир.

Жамоатчилик назорати фуқаролик жамияти институтларининг шаклланиши ва ривожланиши билан боғлиқ тарзда ривожланиб боради. Фуқаролик жамияти ривожланиб боргани сари жамоатчилик назорати учун кенгроқ имкониятлар ва истиқболлар пайдо бўлади. Иккинчи томондан, жамоатчилик назоратининг ривожланиши фуқаролик жамияти институтларининг ривожланишига олиб келади. Ривожланган ва кенг қулоч ёйган жамоатчилик назоратини фуқаролик жамиятисиз тасаввур қилиб бўлмаганидек, фуқаролик жамиятининг ривожланишини ҳам жамоатчилик назоратисиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Фуқаролик жамияти жамоатчилик назорати ривожланиши учун имкониятлар яратишининг сабаби шундаки, том маънодаги самарали, мустақил ва холис жамоатчилик назоратини иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан эркин фуқаролар ва уларнинг бирлашмаларигина амалга ошириши мумкин.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ижтимоий-иқтисодий ислохотлар ва модернизациялаш шароитида жамоатчилик назорати мазмунида ана шундай ўзгаришлар ўз ифодасини топади. Бу эса фаолият субъекти бўлган ҳар бир шахс ўз зиммасига муайян мажбуриятларни олиш билан бирга, бошқалардан, давлат ҳокимияти органларидан уларнинг

зиммасидаги мажбуриятларни, вазифаларни бажаришларини талаб қилиши мумкинлигини англатади.

Мамлакатнинг барқарор ривожланишида жамият ва шахснинг муносабатларини тартибга солувчи асосий механизмлардан бири бўлган давлат назорати муҳим рол ўйнайди. Айти пайтда, жамият, ундаги фуқаролик институтлари ва барча фуқаролар жамоатчилик назорати орқали давлат ва бошқарув субъектларининг фаолиятини мавжуд ижтимоий меъёрлар, қадриятлар, ҳуқуқий андозалар ёрдамида назорат қилади.

Жамоат ташкилотлари давлат ҳокимияти органлари билан бирга назорат ишларини олиб боришлари ва зарур ҳолларда давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини олиб боришлари ҳам мумкин. Бу икки вазиятбир-бирини инкор қилмайди.

Давлат бошқаруви органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратининг зарурлигини буюк алломалар ва файласуфлар асослаб беришган. Масалан, Аристотель ўзининг асарларида халқнинг мансабдор шахслар ва ҳукмдорлар устидан назоратини давлатнинг сиёсий бақарорлиги ҳамда гуллаб-яшнашининг энг муҳим шартларидан бири деб ҳисоблаган³.

Абу Наср Форобийнинг «Фозил одамлар шахри» асарида ҳам ҳукмдорларнинг аҳоли олдида ҳисоб бериб туришлари ва уларнинг қонунларга сўзсиз бўйсунушлари зарурлиги алоҳида таъкидланади.⁴

Ш.Монтескье жамият ҳукуматсиз мавжуд бўла олмаслиги, лекин мавжуд қонунлар фуқароларга ҳукумат фаолияти устидан назорат олиб бориш имконияти беришини таъкидлайди.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича олиб борилаётган саъй-ҳаракатлар давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини кучайтиришнинг долзарблигини янада ошириб юборади. Президент И.А.Каримов давлат бошқаруви органлари фаолиятининг мавжуд қонунларга қай даражада мос келиши ёки келмаслигини назорат қилиш зарурлигига кўп марта эътибор қаратади.

Президентнинг демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролар жамиятини ривожлантириш концепциясида таъкидланганидек, «Қонунда жамоатчилик назоратининг турлари, шакллари ва субъектларини, назорат предметини, уни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмларини, шунингдек, мазкур соҳада амалдаги қонун ҳужжатларини ижро этмагани учун мансабдор шахсларнинг жавобгарлиги шартлигини белгилаб қўйиш зарур.»⁵

Давлат бошқаруви органлари фаолиятининг очиқ-ошкоралиги жамоатчилик назоратини амалга ошириш учун қулай шароит яратади. Худди шунини ҳисобга олиб, жамоатчилик назоратини кучайтириш мақсадида Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш тўғрисидаги қарор қабул қилинди. Мазкур қарорни бажариш юзасидан Самарқанд ва Бухоро вилоятларида давлат бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш бўйича эксперимент ўтказилди.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини ривожлантириш икки йўналишда олиб борилмоқда. Биринчидан, давлат ўзининг бош бошқарув

субъекти мақомини сақлаган ҳолда жамоат ташкилотлари билан алоқаларни янги асосга ўтказмоқда. Энди, давлат ўзининг муайян функцияларини жамоат ташкилотларига ўтказмоқда, бир қатор ваколатларини, ҳуқуқ ва ресурсларни уларга бермоқда. Шу йўл билан давлат жамоат ташкилотларининг ўзини ўзи бошқариш имкониятларини кенгайтирмоқда. Иккинчи томондан, жамият жамоат ташкилотларини ривожлантириш орқали уларнинг улкан салоҳиятларини мамлакатни бошқариш йўналишида фаоллаштирмоқда.

Президент Концепциясида белгиланган тадбирларни амалга ошириш фуқаролик жамияти институтлари жамоатчилик назорати ёрдамида давлат органларига ҳалақит бермаган ҳолда давлат бошқаруви механизмларини такомиллаштиришга, коррупцияга қарши салоҳиятини оширишга, фуқароларга кўрсатилаётган давлат хизматлари сифатини яхшилашга катта ёрдам кўрсатади.

Жамоатчилик назоратини амалга оширишда ҳуқуқий меъёрлар пойдевор вазифасини бажаради. Ҳуқуқий меъёрларнинг асос вазифасини бажариши жамоатчилик назоратининг ҳар бир қадами мавжуд қонунлар асосида кўйилишини тақозо этади.

Жамоатчилик назоратининг моҳият жиҳатидан ҳуқуқий назорат экани фуқаролик жамиятининг таркибий қисми бўлган ҳуқуқий давлатнинг моҳиятига тўла мос келади. Айни пайтда фуқаролик жамиятини ривожлантириш, ҳуқуқий давлатни яратиш йўлида амалга оширилаётган жамоатчилик назоратининг ўзи ҳам мавжуд қонуний меъёрларга асосланиши лозим.

Давлат органи ўзининг назорат функцияларини амалга оширишда жамоатчилик назорати субъектларидан келиб тушадиган ахборотдан фойдаланади, жамоатчилик назорати эса, ўзининг функцияларини кўпинча тегишли давлат органларига мурожаат қилиш орқали амалга оширади. Ана шундай ўзаро боғлиқлик мамлакатимизда “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш тўғрисида”ги қонун лойиҳасини муҳокама қилиш жараёнида ҳамда мазкур қонун лойиҳасини ҳаётга тадбиқ қилиш бўйича Бухоро ва Самарқанд вилоятларида ўтказилган эксперимент давомида ўзининг ёрқин ифодасини топди.

ННТларнинг вужудга келиши объектив воқеликнинг инъикоси бўлиб, ҳатто энг ривожланган демократик мамлакатларда ҳам давлат ўзининг фуқароларига ўз органлари ва мансабдор шахсларининг суиистеъмолликлардан холи эканига тўла қафолат беролмайди.

Демократия феноменининг йирик тадқиқотчиларидан бўлган Алексис де Токвиль демократик тузумнинг моҳияти ҳукуматнинг ҳокимиятини чеклашда, деб талқин қилган эди. Инсоннинг ҳуқуқини ҳукумат эмас, биринчи навбатда, қонун, шахснинг ўзи ва жамият ҳимоя қилиши керак. Демократик жамиятда жамоат бирлашмаларининг вужудга келиши жамиятни бошқариш қонунларидан бири бўлибгина қолмай, мутлақ зарурий қонун ҳамдир. Де Токвилнинг фикрига кўра, “Дунёдаги мамлакатлар орасида энг демократик мамлакат фуқаролари мақсадга етишишда ўзаро маслаҳатлашиш

асосида иш кўрадиган ва мазкур жамоавий ҳаракат усулини бошқалардан кўра кўпроқ қўллайдиган мамлакатдир”⁶. Ҳуқуқни ҳимоя қилиш бўйича тузилган жамоат ташкилотлари барча мамлакатларни тезкор, самарали ва кам сарф билан инсон ҳуқуқлари муаммосини ҳал қилишга кўмаклашадиган ва ҳокимият органлари суиистеъмолликларидан ҳимоя қиладиган ташкилотларга бўлган эҳтиёжни ифодалайди.

Демократик мамлакатларда тузилаётган ННТлар бир қатор умумий функцияларга эга. Фуқароларнинг талабларини ифодалаш; сўз эркинлигини таъминлаш; жамоатчиликни давлатни бошқариш ва демократик жараёнларда иштирок этишга сафарбар қилиш кабилар ана шундай функциялар жумласига киради..

XX аср охирига келиб бир қатор муаммоларни ҳал қилишда, хусусан, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ННТларнинг иштирокини таъминлаш халқаро-ҳуқуқий жараённинг узвий таркибий қисмига айланди. БМТ доирасида инсон ҳуқуқларига оид асосий ҳужжатларни тайёрлашни ННТларнинг иштирокисиз тасаввур қилиш қийин.

Жамоатчилик назорати қуйидаги ўзига хос хусусиятларга эга:

- у жамият ва унинг алоҳида институтларини бошқариш, жамиятнинг барча аъзолари эҳтиёжлари ва манфаатларини уйғунлаштириш шакли сифатида намоён бўлади;

- мамлакатдаги турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини уйғунлаштиришда ва бу манфаатлар ўртасида низолар келиб чиқишининг олдини олишда муҳим восита ҳисобланади.

- жамиятдаги тезкор ҳал қилиниши лозим бўлган вазифаларни бажаришда жамиятнинг куч-ғайратини бирлаштириш ва мувофиқлаштириш вазифасини бажаради.

- жамиятда мавжуд бўлган ижтимоий меъёрларнинг бажарилишини кафолатлайдиган восита ҳисобланади.

Давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини олиб боровчи институтлар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- мамлакатдаги турли ижтимоий-маданий ҳамда касбий гуруҳларнинг манфаатларини ҳимоя қилувчи сиёсий партиялар. Сайловчилар сайлов жараёнида у ёки бу партияга овоз берар экан, ижроия ҳокимияти органлари фаолиятини бавосита назорат қиладди. Айни пайтда, улар овоз бермаган партияларнинг фаолиятига ишончсизлик билдирган ҳисобланади;

- меҳнаткашларнинг манфаатларини тақдим ва ҳимоя қилиш мақсадида тузилган касаба уюшмалари;

- ноtijорат характерга эга бўлган жамоат ташкилотлари ва уюшмаларининг турли-туманлиги. Мазкур уюшма ва ташкилотлар давлат ҳокимияти органлари олдида фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини тақдим қилиш ва ҳимоя қилиш мақсадида тузилади;

- мамлакатда жамоат-давлат тузилмаларининг мавжудлиги. Бундай тузилмалар қаторига турли вазирликлар ва идоралар қошида ташкил этилган жамоатчилик кенгашлари ва уюшмаларини киритиш мумкин;

- мамлакат ҳудудида жамоатчилик ҳокимиятининг қуйи бўғини ҳисобланадиган ўзини ўзи бошқариш органларининг мавжудлиги. Ўзбекистонда ана шундай органлардан ҳисобланадиган маҳалла институтининг фаолияти аҳолини ўзининг эҳтиёж ва манфаатларини кондиритиш ва ҳимоя қилиш мақсадида уюштиришга йўналтирилган бўлади;

Ижтимоий тараққиётнинг умумий қонуниятларидан бири шундаки, жамият ўсиб ва ривожланиб бориши жараёнида оддий халқ ва ҳокимият ўртасидаги бевосита алоқалар мураккаблашиб боради. Масалан, қишлоқ жойларда ҳар бир фуқаро қишлоқ оқсоқоли билан бевосита мулоқот қилиш имкониятига эга. Шаҳарларда, айниқса, катта шаҳарларда истиқомат қилувчи фуқаролар бундай имкониятга эга эмас. Бундай шаҳарларда ҳар доим воситачилар пайдо бўладики, улар бир томондан, халқнинг эҳтиёж ва кайфиятини юқори идораларга етказиб турса, иккинчи томондан, ҳокимият фаолияти тўғрисида аҳолига ахборот етказиб туради. Ана шундай воситачилар жумласига оммавий ахборот воситалари, реклама ва пиар агентликларини киритиш мумкин. Шундан хулоса қилиб айтиш мумкинки, халқ ва ҳокимият ўртасидаги ўзаро муносабатлар икки турли бўлиши мумкин:

1. Унчалик катта бўлмаган ижтимоий тизимлар учун хос бўлган бевосита ўзаро таъсир.

2. Шаҳарлар ва умуман, катта ижтимоий тизимларда ҳокимият ва аҳоли ўртасида бевосита ўзаро таъсир вужудга келади. Бунда воситачилик вазифасини оммавий ахборот воситалари, ПИАР ва реклама агентликлари кабилар бажаришади.

2. Жамоатчилик назорати тизими

Жамоатчилик назорати жуда қадим замонлардан буён мавжуд. Масалан, ибтидоий жамоада шахс хулқини жамоа назорат қилган. Агар шахс хулқ-атворида жамоа томонидан қабул қилинган меъёрлардан оғиш бўлса, жамоа аъзолари турли санкциялар ёрдамида унинг хулқини тегишли томонга ўзгартирган.

Ўзбекистонда қадимдан ўзини ўзи бошқариш органи бўлган маҳалла назоратчилиқ функцияларини ҳам бажарган. Бундай функцияни маҳалла жамоаси юқоридан туширилган фармонлар, буйруқлар ва бошқа ҳуқуқий меъёрларга муносабат билдириш шаклида ифодалаган.

Жамоатчилик назорати узоқ тарихга эга бўлса ҳам, уни илмий тушунча сифатида фанга ижтимоий психологиянинг асосчиларидан бўлган Т.Тард олиб кирди. Унинг талқинида мазкур тушунча жиноятчининг хулқ-атворини меъёрий қоидалар доирасига қайтариш учун қўлланиладиган усуллар мажмуини ифодалаган. Кейинроқ, бу тушунчанинг мазмуни анча кенгайди. Бундай кенгайиш америкалик социологлар Э.Росс ва Р.Парк тадқиқотлари туфайли юз берди. Уларнинг талқинида жамоатчилик назорати индивидга унинг хулқ-атворини ижтимоий меъёрларга мос келтириш мақсадида ўтказиладиган таъсирни англатади.

Америкалик социолог Т.Парсонс тавсифида жамоатчилик назорати санкциялар ёрдамида девиант хулқ-атворга таъсир ўтказиш орқали уни меъёрий ҳолатга келтиради ва ижтимоий барқарорликни таъминлашга хизмат қилади.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, жамоатчилик назорати ижтимоий тизимнинг ўзини ўзи тартибга солиш усулидир. Мазкур усул ҳуқуқий меъёрлар ёрдамида ҳамда мазкур тизимнинг таркибий қисмлари орқали тартиб ва барқарорликни таъминлаш мақсадида ўтказилади. Жамоатчилик назоратининг характери, мазмуни, йўналтирилганлиги мазкур ижтимоий тизимнинг характери, моҳияти ва типи билан белгиланади. Жамоатчилик назорати ибтидоий, архаик жамиятларда ҳозирги ривожланган индустриал жамиятлардагига нисбатан мутлақо ўзгача хусусиятга эга бўлади. Архаик жамиятларда у содда тузилмага эга бўлса, индустриал жамиятларда мураккаб тизим сифатида намоён бўлади.

Санкциялар — жамоатчилик назоратининг элементи. Алоҳида шахслар ва ижтимоий гуруҳларнинг хатти-ҳаракатига тезкор муносабат билдириш мақсадида жамият ижтимоий санкциялар тизimini яратган. Санкциялар ўз моҳиятига кўра, алоҳида шахс ва ижтимоий гуруҳлар, муассаса ва ташкилотларнинг хатти-ҳаракатига муносабатдир. Ижтимоий санкциялар тизимининг вужудга келиши тасодифий ҳол эмас. Меъёрлар жамият кадриятларини ҳимоя қилиш мақсадида яратилган бўлса, санкциялар ижтимоий меъёрлар тизimini ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш учун хизмат қилади. Меъёр санкция ёрдамида ҳимоя қилинмаса, унга одамлар амал қилмай кўяди.

Санкциялар моддий ва маънавий бўлиши мумкин. Моддий санкциялар вазифасини жарима, мол-мулкни мусодара қилиш кабилар бажаради. Маънавий санкциялар эса танқидий фикр, хайфсан, кесатиқ, пичинг, изза қилиш каби шаклларда бўлиши мумкин. Фуқаролик жамияти институтлари маъмурий ва ҳуқуқий санкцияларни қўллаш ваколатига эга эмас. Улар фақат маънавий санкцияларни қўллаши мумкин. Лекин ўринли ва тўғри қўлланган маънавий санкцияларнинг кучи ҳуқуқий санкциялар кучидан кам бўлмаслиги мумкин.

Юқорида баён қилинганлардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, меъёрлар ва санкциялар бир бутунликни ташкил қилади. Бирорта меъёр тегишли санкцияларга эга бўлмаса, у одамлар ва ижтимоий гуруҳларнинг хулқ-атворига таъсир ўтказа олмайди. Бундай меъёр шиор, чақириқ бўлиши мумкин. Лекин, у жамоатчилик назоратининг таркибий қисми бўла олмайди.

Алоҳида шахс ёки ижтимоий гуруҳ ижтимоий меъёрларга бўйинсунишни истамаса ёки уларни четлаб ўтишга ҳаракат қилса, жамият мажбурлаш чораларини қўллайди. Ҳозирги жамиятларда мажбурлаш орқали назорат қилишнинг қатъий ишлаб чиқилган қоида ва тизимлари мавжуд. Мазкур тизимлар меъёрлардан оғишнинг типлари ва даражасига кўра, мутаносиб равишда қўлланадиган санкциялар йиғиндисидан иборат.

3. Жамоатчилик назоратининг субъектлари

Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг давлат ҳокимияти органлари фаолияти қонунларга мослигини назорат қилиш ҳуқуқи уларнинг давлат бошқарувидаги фақат якуний-назорат босқичида иштирок этиши билангина чекланмайди. Улар ўзларининг мазкур ҳуқуқини давлат бошқарувининг аввалги босқичлари, яъни режалаштириш ва ташкиллаштириш босқичларида ҳам намоён қилишлари мумкин. Шунинг учун нодавлат нотижорат ташкилотлари давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг қонунларга мослигини назорат қилиш ҳуқуқини фақат назорат босқичига боғлаб қўйиш унчалик тўғри бўлмайди.

Мазкур ташкилотлар давлат бошқарувининг режалаштириш босқичларидаёқ иштирок этиш ҳуқуқи улар давлат ҳокимияти органлари, жумладан, маҳаллий давлат бошқаруви органларининг ижтимоий аҳамиятга молик тадбирлар ва дастурларини режалаштириш босқичидаёқ назорат қилишида намоён бўлади. Бундан ташқари, ҳар қандай назорат, жумладан, жамоатчилик назоратининг самарадорлиги давлат ҳокимияти органлари, жумладан, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари муайян тадбир ва дастурларни амалга ошириб бўлгандан кейин уларнинг қонунларга мос ёки мос эмаслигини назорат қилиши мумкин ва баъзи ҳолларда зарур бўлади. Лекин бундай йўл тутиш самарали эмас. Чунки тадбир ёки дастур амалга оширилиб, унга давлатнинг, яъни солиқ тўловчиларнинг маблағлари сарфланиб бўлгандан кейин бу тадбир ёки дастур ўринсиз экани аниқланса, бу тадбир ёки дастур учун маблағлар ноўрин сарфланган, деб топиш эҳтимол тўғридир. Лекин энди ноўрин сарфланган маблағларни қайтариб бўлмайди. Шунинг учун ҳам ННТлар ўзларининг назорат қилиш ҳуқуқини ўша тадбир ёки дастур режалаштириш босқичида эканидаёқ амалга оширишлари керак. Бунинг учун муайян шарт-шароит зарур.

Маълумки, ННТлар ҳокимият функциялари ва ваколатларига эга эмас. Лекин улар давлат ҳокимият органлари фаолиятини назорат қилиш ҳуқуқига эга. Ана шу ҳуқуқ самарали ишлаши учун давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг шаффофлигини таъминлаш зарур. Шунинг учун мамлакатимизда давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг очиқлигини таъминлаш бўйича махсус қонун қабул қилинган.

Бу Қонуннинг 5-моддасида, жумладан, шундай дейилади: “Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисидаги ахборот жумласига қуйидагилар киради: давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари томонидан ишлаб чиқиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг, норматив ва бошқа ҳужжатларнинг лойиҳалари тўғрисидаги маълумотлар;⁷ Мамлакатимизда жамоатчилик назоратига алоқадор қонунларнинг пухта ўйлаб тузиладигани ва қабул қилинадигани Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти тўғрисидаги ахборот жумласига норматив ва бошқа ҳужжатларнинг *лойиҳалари* тўғрисидаги маълумотлар киритилганида ҳам намоён бўлади. Мазкур ҳолат жамоатчилик назоратининг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолиятини тадбирлар режалаштирилиши босқичидаёқ назорат қилиш учун имконият яратади.

Ўзбекистон Республикасининг “Жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонунида ҳам фуқароларнинг бирлашмалар тузиш ҳуқуқи кафолатланган: “Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Умумий декларацияга, Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига асосланиб, ушбу Қонунда фуқароларнинг жамоат бирлашмаларини тузиш эркинлиги уларнинг ажралмас ҳуқуқи сифатида мустаҳкамлаб кўйилади”⁸ Мазкур Қонунда “жамоат бирлашмаси” тушунчасига таъриф ҳам берилган: “Ўз ҳуқуқлари, эркинликларини ҳамда сиёсат, иқтисодиёт, ижтимоий ривожланиш, фан, маданият, экология ва ҳаётнинг бошқа соҳаларидаги қонуний манфаатларини биргаликда рўёбга чиқариш учун бирлашган фуқароларнинг хоҳиш-иродаларини эркин билдиришлари натижасида вужудга келган ихтиёрий тузилма жамоат бирлашмасидир.” Кўриниб туриптики, жамоат бирлашмаларига берилган таъриф кўпчилик томонидан эътироф этилган “Википедия” луғатида келтирилган таърифга тўла мос келади ва таъкидлаш жоизки, бизнинг қонунимизда жамоат бирлашмаларига берилган таърифнинг бир қатор жиҳатлари “Википедия” дагидан кенгроқ ва мустаҳкамроқдир.

Конституциямизда давлатимиз ижтимоий давлат экани мустаҳкамлаб кўйилган. Жамоатчилик назорати давлатнинг ижтимоийлигини таъминлайдиган муҳим омилдир. Жамоатчилик назорати бўлмаган давлатни ижтимоий давлат деб бўлмайди. Жамоатчилик назорати қанчалик кучли бўлса, давлатнинг ижтимоийлик даражаси шунчалик юқори бўлади. Давлат ижтимоий ҳаётида халқ қўллаб-қувватлаган нарсаларгина яшаши керак.

Жамоатчилик экспертизаси яқунларига кўра аҳоли қўллаб-қувватламайдиган нарса ва ходисаларга барҳам бериш зарур. Жамоатчилик назоратининг шаклларида бири бўлган жамоатчилик экспертизаси мамлакатда юз бераётган сиёсий, иқтисодий ва маънавий жараёнларга аҳолининг муносабатини аниқлайди ва мазкур жараёнларнинг қай бири яшаши ва қай биридан воз кечилиши кераклиги тўғрисида халқнинг ҳукмини ифодалайди.

Фуқаролик жамияти институтлари жумласига жамоат бирлашмалари, сиёсий партиялар, ёшлар, хотин-қизлар ҳаракатлари, экологик ҳаракат, турли жамғармалар, уюшмалар киради. Бу институтлар том маънода жамоат бирлашмаларидир. Конституциямизнинг XIII бобида жамоат бирлашмаларига қуйидагича таъриф берилади: “Ўзбекистон Республикасида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошқа уюшмалари жамоат бирлашмалари сифатида эътироф этилади.”¹⁰

Таърифдан кўриниб турибдики, барча фуқаролик жамияти институтларини жамоат бирлашмалари ташкил қилади. Демак, фуқаролик жамияти институтлари жамоат бирлашмалари сифатида жамоатчилик назоратининг субъектлари ҳисобланади. Мана шу жумланинг ўзида фуқаролик жамияти институтларининг жамоатчилик назоратини ташкил қилишдаги ўрни ва роли ўз ифодасини топган.

Жамоат бирлашмалари орасида сиёсий партиялар жамоатчилик назоратини ташкил қилишда анча фаол иштирок этмоқда. Мамлакатимиздаги энг кўп сонли жамоат ташкилоти касаба уюшмаларидир. Улар меҳнатни муҳофаза қилиш, меҳнаткашларнинг дам олишини ташкил қилиш ва назорат қилиш каби масалаларда бирқанча ижобий ишларни амалга оширди.

Ташкилот ва корхоналардаги Жамоа шартномаларининг маъмурият томонидан бажарилишини назорат қилиш касаба уюшмаларининг энг асосий вазифаларидан ҳисобланади. Бу вазифани касаба уюшмаларининг кўпчилик бошланғич ташкилотлари қониқарли бажармоқда.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятининг ривожланишида муҳим омиллардан ҳисобланган оммавий ахборот воситалари тараққий топмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимизда ўнлаб нодавлат телеканаллари, юзлаб босма ахборот воситалари фаолият юритмоқда. Уларнинг бари жамоатчилик назоратининг субъектлари ҳисобланади. Жамоатчилик назоратида улар иштирокининг ўзига хос хусусиятлари шундан иборатки, улар мазкур жараёнда бевосита иштирок этишларидан ташқари назоратнинг бошқа субъектлари томонидан аниқланган қонунга хилоф ҳолатларни кенг жамоатчиликка етказишда муҳим роль ўйнайди. Улар етказган маълумотлар жамоатчиликнинг қонунларни бузиш ҳолларига нисбатан муросасиз муносабатларини шакллантиради.

Ўзбекистонда ҳуқуқий давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш давлат органлари барча соҳаларидаги фаолиятини жамоатчилик томонидан назорат қилинишини энг долзарб масалалардан бирига айлантиради. Фуқаролик жамиятини ривожлантириш давлат ҳокимияти органлари ва ўзини ўзи бошқариш органларининг фаолияти шаффофлигини таъминлаш, ижроия ҳокимияти органлари томонидан тайёрланаётган ижтимоий аҳамиятга молик қарорларни жамоатчилик экспертизасидан ўтказиш, ижроия ҳокимияти органлари қошида жамоатчилик кенгашларини тузиш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш механизмларини яратиш билан боғлиқ.

Жамоатчилик назоратининг ҳокимият ваколатларига эга эмаслиги, унинг етарли таъсир кучига эга эмаслиги тўғрисида нотўғри тасавурлар келтириб чиқариши мумкин. Аслида, ундай эмас. Жамоатчилик назорати жараёнида аниқланган қонундан четга чиқиш ҳолатлари ваколатли давлат органларига ёки жамоатчилик фикрига мурожаат этиш орқали бартараф этилади. Мазкур ҳолат жамоатчилик назорати субъектлари назоратнинг ҳам ҳуқуқий, ҳам ижтимоий механизмлардан фойдаланиши мумкинлигини англайди. Давлат назорати эса, асосан, ҳуқуқий механизмлардан фойдаланади.

Жамоатчилик назоратининг моҳияти давлат ҳокимияти органлари фаолиятига танқидий муносабатда бўлишдагина эмас, ана шу танқидий муносабат орқали давлатни қўллаб-қувватлашда ҳам намоён бўлади.

Жамоатчилик назоратининг самарадорлигини таъминлашда муҳим омиллардан бири давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг шаффофлигидир. Шунини ҳисобга олиб мамлакатимизда муҳим ижтимоий

эксперимент ўтказилди. Ана шу эксперимент бошланишида маълум қилинганидек, Бухоро ва Самарқанд вилоятлари давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари 2013 йилнинг май-ноябрь ойларида қонун лойиҳаси талабларига мос келадиган янги режимда фаолият юритди. Масалан, янги талабларга кўра, жисмоний ва юридик шахсларнинг сўровлари қайд этилган кундан бошлаб, 15 кун давомида кўриб чиқилиши белгиланди. ОАВнинг эксперимент субъектлари фаолияти, мансабдор шахслар билан интервью ташкил қилиш ҳақидаги сўровларини эса, етти кундан ошмаган муддатда кўриб чиқиш белгиланди.

Қонуннинг апробацияси бўйича ўтказилаётган эксперимент тўғрисида кенг жамоатчилик ва жамоат ташкилотларини хабардор қилиш мақсадида, 2013 йилнинг май-июль ойларида Бухоро ва Самарқанд вилоятларида фуқаролар билан 120дан ортиқ учрашувлар ўтказилди. Шунингдек, мазкур экспериментнинг ўтказилиш тартиби ва қоидалари бўйича бошқа вилоятлар ҳокимиятлари ҳамда бошқа давлат ҳокимият органлари ходимлари учун йўриқнома ташкил қилинди.

Эксперимент ўтказиш бўйича ишчи комиссияси аъзоларининг сўзларига кўра, эксперимент бошлангандан кейинги дастлабки ойлардаёқ мазкур вилоятларда фуқароларнинг сиёсий ва ахборот олишга нисбатан фаоллиги кескин ўсди. Статистика маълумотларига кўра, 2013 йилнинг 2-чорагида 1-чоракка нисбатан фуқароларнинг давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларига ёзма ва оғзаки мурожаатлари икки баравар ошди ва Самарқанд вилоятида 1514, Бухоро вилоятида 1230 тани ташкил қилди. .

4. Жамоатчилик назоратининг шакллари

Фуқаролик жамияти шаклланишида фуқаролик жамияти барча институтларининг ўзаро алоқадорликда ишлаши муҳим аҳамият касб этади. Жамоатчилик назоратининг мақсади давлат ҳокимияти органларининг аҳоли олдидаги барча мажбуриятларини қандай бажараётганликларини назорат қилишдан иборат. Мамлакатни модернизациялаш, коррупцияга қарши кураш кучайтирилади ҳозирги шароитда жамоатчилик назоратининг роли беқиёс даражада ортади. Жамоатчилик назоратини кучайтириш мамлакатда қонунчиликни таъминлашнинг кафолати вазифасини бажаради. Давлат ҳокимияти органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати турли кўриниш, шакл ва усуллар ёрдамида ўтказилади. Жамоатчилик назорати турлари ва шакллари тўла ва чуқур англаш учун қуйидаги ҳолат ва ходисалар ҳақида аниқ тасаввурлар ҳосил қилиш лозим:

- давлат ҳокимият органлари фаолияти устидан жамоатчилик назорати тушунчасининг мазмун ва моҳиятини таҳлил қилиш:

- жамоатчилик назоратини тартибга солиб турувчи ҳужжатларни таҳлил қилиш:

- фуқаролик жамияти институтларининг жамоатчилик назорати олиб боришдаги амалий фаолиятларини таҳлил қилиш.

Жамоатчилик назорати муайян шаклларда олиб борилади. Жамоатчилик назорати шакллари хилма хил бўлиб уларнинг асосийлари қуйидагилар:

- жамоатчилик экспертизаси;
- жамоатчилик мониторинги;
- жамоатчилик тинглови;
- жамоатчилик суриштируви;
- жамоатчилик муҳокамаси;
- жамоатчилик кузатуви.

Жамоатчилик назоратининг hozirgi шарoитда бизнинг мамлакатимизда энг кўп қўлланаётган шаклларида бири жамоатчилик тингловидир. Мазкур шакл ижтимоий аҳамиятга молик бўлган у ёки бу муаммони ҳал қилишда турли ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ўзаро келиштиришга хизмат қилади. Жамоатчилик тинглови қуйидаги мақсадларни кўзлаб ўтказилади:

- ижтимоий аҳамиятга молик бўлган муаммоларни аниқлаш ва муҳокама қилиш;

- мазкур муаммони ҳал қилишдан манфаатдор бўлган томонларни аниқлаш;

- манфаатдор томонларнинг мазкур муаммо бўйича мавқеини қайд қилиш ва барча томонлар учун мақбул бўладиган қарор вариантини ишлаб чиқиш.

Жамоатчилик тинглови иштирок этаётган барча томонларнинг ўз фикр ва далилларини баён қилишини кўзда тутади. Бунда улар муҳокама қилинаётган масалага алоқадор бўлган ҳужжатлар билан танишиб чиқади.

Жамоатчилик тингловининг иштирокчилари қуйидагилар бўлиши мумкин:

- мазкур муаммони кун тартибига қўйишда ташаббус кўрсатган томон (инвестор, тайёрланган лойиҳа муаллифлари);

- маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг, маъмурият, давлат назорат идораларининг вакиллари;

- муҳокама қилинаётган масаладан манфаатдор бўлган жамоатчилик, шу жумладан, жамоат ташкилотларининг вакиллари.

Жамоатчилик тингловини ташкил этиш ва ўтказишга маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, жамоат ташкилотлари ва бирлашмаларининг вакиллари жалб этилиши лозим.

Жамоатчилик тингловининг объекти жамиятда вужудга келган муаммони ҳал қилиш бўйича тайёрланган лойиҳа бўлиши мумкин. Мабодо, лойиҳа таркибида ёпиқ маълумотлар мавжуд бўлса, лойиҳа муаллифлари жамоат тинглови учун алоҳида маъруза тайёрлашади. Шу билан бирга, муаммони ҳал қилиш бўйича тайёрланган ҳужжатнинг қисқача мазмуни кўпчилик учун тушунарли бўлган содда тилда тайёрланган бўлиши зарур.

Мамлакатимизда жамоатчилик назоратининг энг кўп тарқалган кўринишларидан бири туман ва шаҳарларда маҳаллий ҳокимият органлари раҳбарлари, хусусан ҳокимларнинг ҳудуд аҳолиси олдида муайян давр (чорак, ярим йил ёки йил) давомида режаларнинг қандай бажарилаётгани тўғрисида ахборот беришидир. Бунда ҳокимдан ташқари ҳудуддаги аҳолига хизмат кўрсатадиган барча ташкилот ва муассасаларнинг раҳбарлари ҳозир бўлишади. Тинглов давомида эришилган натижалар билан бир қаторда йўл

қўйилган камчиликлар, режадан орқада қолиш, кўрсатилаётган хизматларнинг тўлалиги ва сифати сингари масалалар ҳам муҳокама қилинади. Бундай тингловлар мамлакатимиздаги барча ҳудудларда анъана тусини олди.

Жамоатчилик тинглови якунлари бўйича ташкилотчиқуйидаги вазифаларни бажариши зарур:

- қарор лойиҳаси бўйича тайёрланган ҳужжатга тинглов жараёнида билдирилган таклиф ва мулоҳазалар асосида тегишли ўзгаришлар киритиш;
- жамоатчилик тинглови натижаларини ҳужжатлаштириш.

Жамоат тингловининг асосий ҳужжатлари қуйидагилар: муҳокама қилинаётган лойиҳа, берилган саволлар ҳамда таклифлар, уларга берилган жавоблар; жамоатчилик тингловининг баённомаси; томонларнинг келишмовчилиги қайд этилган якуний ҳужжат; лойиҳага тинглов натижасида киритилган ўзгаришлар рўйхати.

Жамоат тингловининг якунловчи ҳужжатини оммавий ахборот воситаларида эълон қилиш тавсия этилади

Жамоатчилик тинглови муаммога экспертларни жалб қилиш, тинглов ҳақида оммавий ахборот воситаларида эълон бериш, жамоатчилик тингловини ўтказадиган жойни ижарага олиш каби молиявий маблағларни талаб этадиган масалалар билан боғлиқ. Одатда, тегишли молиявий маблағ бу муаммони ҳал қилишдан манфаатдор томон ва ҳал қилиш учун буюртма берган буюртмачи ёки инвестор томонидан қопланади. Шунингдек, қўшимча маблағлар (хайрия маблағлари, жамоат ташкилотлари аъзоларидан тушган бадаллар) ҳам жалб қилиниши мумкин.

Жамоатчилик экспертизаси. “Экспертиза” тушунчаси муайян масалани мутахассислар томонидан ўрганиш ва у ҳақда хулосалар беришни англатади. Ижтимоий соҳада шундай масала ва муаммолар мавжудки, уларни ўрганиш ва тадқиқ қилиш муайян қийинчиликлар билан боғлиқ. Бу қийинчиликлар ўрганилаётган масала ва муаммонинг мураккаблиги туфайли вужудга келади. Шунинг учун ҳам, жамиятда экспертиза қилишга катта эҳтиёж мавжуд.

Экспертиза қилиш, кўпинча, бирор бир ҳужжат, лойиҳа, бажарилган иш натижалари ҳақида хулоса беришни англатади. Ижтимоий экспертиза мутахассис (эксперт)лар томонидан объектнинг ҳолатини ташхислаш, унинг ҳақидаги ахборот тўғрилиги ва ишончилигини аниқлаш, унинг кейинги тадрижини, шунингдек, бошқа объектларга таъсирини прогнозлаш ҳамда қарор қабул қилиш учун тавсиялар ишлаб чиқишни қамраб оладиган тадқиқотдир. Экспертиза, жумладан, жамоатчилик экспертизаси тўрт функцияни бажаради:

1. Диагностик функция. Мазкур функция ўрганилаётган объектнинг ҳолатини аниқлашни ифодалайди.

2. Ахборот-назорат функцияси. Мазкур функция объект ва унинг атрофидаги муҳит ҳақидаги ахборотни ўрганиш, унинг тўғрилиги ва ишончилигини аниқлаш. Агар ахборотда ноаниқлик ва нотўғри маълумотлар бўлса, уларга тегишли тузатишлар киритишни билдиради.

3. Прогностик функция. Мазкур функция ўрганилаётган объектнинг яқин, ўрта ва узоқ истиқболда қандай ҳолатга ўтиш эҳтимолини аниқлашни билдиради.

4. Лойиҳалаш функцияси. Мазкур функция ўрганилаётган объектни экспертиза қилиш натижаларини ижтимоий лойиҳалаш ва қарорлар қабул қилишда қўллашни назарда тутади.

Жамоатчилик экспертизасининг объектлари давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг фаолияти, ижтимоий институт ва жараёнлар, концепциялар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар бўлиши мумкин. Жамоатчилик экспертизасидан ўтказиш лозим бўлган объектларнинг барчасини санаб ўтиш жуда кўп вақт талаб қилади. Умумлаштириб айтганда, жамоатчилик экспертизасининг объекти давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг қонунларга мослиги ёки мос эмаслигидан ташқари, ижтимоий, сиёсий аҳамиятга молик барча фаолият ва жараёнлар бўлиши мумкин. Лекин жаҳондаги мамлакатлар ўз тараққиётининг турли босқичларидаги эҳтиёжларидан келиб чиқиб жамоатчилик назоратининг турли қирралари ёки объектларига оид қонунлар қабул қилиши мумкин. Жамият, ижтимоий гуруҳ ёки алоҳида шахслар ҳаёти ва фаолиятига ижобий ёки салбий таъсир ўтказиши мумкин бўлган ҳар қандай ҳужжат ва қарорлар экспертизадан ўтказилиши мумкин.

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари қабул қилган ёки қабул қилмоқчи бўлган қарорлар қуйидаги ҳолларда экспертизадан ўтказилиши тавсия этилади:

- қабул қилинган ёки қилинаётган қарорларнинг аҳоли ҳаёт фаолиятига ва турмуш даражасига ўтказадиган таъсири миқёсини аниқлаш зарур бўлганда;

- қабул қилинган қарорни амалга оширишнинг оқибатлари турли ижтимоий гуруҳлар, турли ҳудудлар ҳаётида вужудга келтирадиган оқибатлари қай даражада турли-туман бўлиши мумкинлигини аниқлаш зарур бўлганда;

- қабул қилинган қарор ва ҳужжатлар тўғрисида турли-туман, бир-бирига зид фикрлар мавжуд бўлганда;

- қабул қилинган ёки тайёрланган қарор етарли асосланмаганда. Унинг ижобий ва салбий оқибатлари қандай бўлиши аниқ бўлмаганда;

- қарор қабул қилаётган орган мазкур қарорнинг оқибатларини башорат қилишга эҳтиёж сезганда;

- бир-бирига зид бўлган қарор вариантлари мавжуд бўлганда.

Бизнинг мамлакатимизда жамоатчилик назорати бўйича тайёрланган қонун лойиҳаси бўйича ўтказиладиган жамоатчилик экспертизасининг мақсади давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолиятининг амалдаги қонунларга мослигини, шунингдек, мазкур қарорлар фуқаролар манфаатларига ҳамда жамоатчилик фикрига қай даражада мослигини аниқлашдан иборат.

Жамоатчилик экспертизаси мураккаб жараён бўлганлиги туфайли, унинг объективлиги ва холислигига эришишнинг асосий йўли экспертларнинг ҳамкорликда иш олиб боришидир.

Жамоатчилик назоратининг мониторинг шакли. Жамоатчилик назоратининг мониторинг шакли дастлаб атроф-муҳитдаги ўзгаришларни ўрганишда қўлланган. Масалан, Ўзбекистонда назоратнинг мониторинг шакли Оролбўйи минтақасида бир қатор ҳолат ва кўрсаткичларни кузатиш мақсадида ўтказилган. Жамоатчилик назоратига экология соҳасидан кириб келган мазкур усул, кейинчалик, жамият ҳаётининг бошқа соҳаларида ҳам қўллана бошлади.

Мамлакатни модернизациялаш жараёнида мавжуд муаммоларни ҳал қилиш янги муаммоларни келтириб чиқаради. Лекин, вужудга келаётган янги муаммолар тараққиётнинг янги, юқорироқ босқичида, шу босқичнинг талабларига мос равишда ҳал қилинади. Ана шундай муаммоларни самарали ҳал қилиш учун жамиятдаги ижтимоий муносабатлар тадрижини мунтазам таҳлил қилиш зарурати вужудга келади. Ана шундай таҳлил талабларига жамоатчилик мониторинги тўла жавоб беради. Ижтимоий муносабатлар тадрижини ташхис қилиш ва башорат қилиш вазифасини бажарувчи жамоатчилик мониторинги, айти пайтда, мазкур жараёнларни бошқариш бўйича тезкор ахборот олиш имконини ҳам беради.

Жамоатчилик мониторингининг бошқа тадқиқот усулларида афзаллиги шундаки, унинг ёрдамида ижтимоий кўрсаткичларнинг кенг доираси бўйича олинган маълумотларни мунтазам тўлдириб ва уйғунлаштириб бориш имкони пайдо бўлади. Ахборотларни ана шундай тўлдириш ва уйғунлаштириш асосида мунтазам янгиланиб турувчи ахборот банки яратилади. Айти мана шу афзаллиги жамоатчилик мониторингининг кенг тарқалиши учун асос яратмоқда.

Жамоатчилик мониторинги жамоатчилик фаоллигининг янги шакли бўлиб, муайян тизимлар тўғрисида мунтазам ва илгарилаб борувчи ахборот олиш имконини беради. Олинган ахборотларда тизимнинг ҳолати мониторинг кўрсаткичлари ёрдамида ифодаланади. Мониторинг кўрсаткичлари комплекслик ва интегративлик мезонлари асосида шаклланади. Комплекслик тушунчаси тизимнинг турли таркибий қисмлари тўғрисида ахборот олишни аниқлаш, интегративлик мезони олинаётган ахборотнинг ўша таркибий қисмлари ўзаро таъсирини ифодалашни таъминлайди. Мазкур ахборотлар тизимдаги миқдорий ва сифат ўзгаришларни ўзаро алоқадорликда ифодалайди.

“Мониторинг” тушунчаси муайян объектларнинг ҳолати тўғрисида махсус ташкил этилган тизимли кузатишни аниқлатади. Масалан, атроф-муҳитни мониторинг қилиш табиатдаги объектларнинг ҳолати ва улардаги ўзгаришларни кузатишни аниқлатади.

Жамоатчилик мониторинги нодавлат ноижорат ташкилотлар ва умуман, фуқаролик жамияти институтлари томонидан давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг амалдаги қонунчиликка мос ёки мос эмаслигини назорат қилиш мақсадида амалга оширилади. Жамоатчилик мониторинги давлат

хокимияти органлари фаолиятига баҳо бериш билан бирга, зарур бўлган ҳолларда уларни коррекция қилиш имконини ҳам яратади.

Жамоатчилик мониторинги қуйидаги тамойилларга асосланиб ўтказилади:

- тизимлилик ва холислик;
- қонунийлик ва очиқлик;
- олинаётган маълумотларнинг ишончлилиги.

Ижтимоий аҳамиятга молик дастурларни жамоатчилик мониторингидан ўтказишнинг мақсади мазкур дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни такомиллаштириш бўйича тавсиялар ишлаб чиқишдир. Бундай тавсиялар мониторинг натижаларини жамоатчилик муҳокамасидан ўтказиш асосида қабул қилинади.

Ижтимоий аҳамиятга молик дастурларни жамоатчилик мониторингидан ўтказиш технологияси ўзаро боғлиқ ва муайян кетма-кетликда ташкил этилган ҳаракатлар йиғиндиси бўлиб, уларни амалга ошириш манфаатдор шахс ва ташкилотларга, биринчи навбатда, нодавлат нотижорат ташкилотларга ижтимоий аҳамиятга молик мазкур дастурларни ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этиш имкониятини беради. Бундай иштирок аҳолига кўрсатилаётган ижтимоий хизматларнинг сифати ва самарадорлигини оширишни назарда тутаяди.

Жамоатчилик мониторинги бир неча усуллардан фойдаланиб ўтказилади. Бундай усуллар жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин: статистик таҳлил; бюджет таҳлили; ҳуқуқий таҳлил; сўровномалар; интервью.

Мониторинг ўтказиш дастури муаммоли вазиятни тавсифлашни ҳам қамраб олади. Мониторинг ана шу вазиятни статистик маълумотлар, оммавий ахборот воситаларида чоп этилган маълумотлар, шунингдек, бошқа манбалардан олинган маълумотлар асосида таҳлил қилишни назарда тутаяди. Ана шундай таҳлил асосида ижтимоий аҳамиятга молик дастурларнинг мазмуни, мақсадга йўналтирилганлиги муаммони ҳал қилиш учун белгиланган тадбирларнинг етарли ёки етарли эмаслиги, асосланганлиги, амалга ошириш механизмлари мавжудлиги, жамоатчилик фикри ҳисобга олингани ёки олинмаганлиги, уни тузишда жамоатчиликнинг иштирок этиш даражаси баҳоланади.

Жамоатчилик мониторингидан ўтказишнинг ташкилий шакли ташаббускор ташкилот томонидан ишлаб чиқилган лойиҳа ҳисобланади. Лойиҳада жамоатчилик мониторингини ташкил қилишнинг асосий босқичлари ифодаланган бўлади: тайёргарлик кўриш босқичи, жамоатчилик мониторинги бўйича тадбирларни ташкил қилиш босқичи, яқунловчи босқич.

Жамоатчилик муҳокамаси. Жамоатчилик муҳокамаси ижтимоий аҳамиятга молик бўлган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳалари, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг қарор, буйруқ ва фармойишлари, шунингдек, ижтимоий аҳамиятга молик бўлган бошқа ҳужжат ва материалларни таҳлил қилишга бағишланади. Амалдаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар бўйича жамоатчилик муҳокамаси

уларга ўзгаришлар киритиш, ёки уларни янги таҳрирда қабул қилиш зарур бўлган ҳолларда жамоатчилик фикри ҳисобга олинишини таъминлаш мақсадида ўтказилади.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда қабул қилинадиган қонун лойиҳаларини жамоатчилик муҳокамасидан ўтказиш одат тусига кирди. Миллий онг ва миллий маънавиятнинг тикланиши ва ривожланиши натижасида қонунлардан ташқари, ижтимоий аҳамиятга молик бўлган бошқа ҳодисаларни муҳокама қилиш ҳам ижтимоий амалиётда мустаҳкам ўрин эгаллай бошлади.

Олий Мажлис фуқароларнинг вакиллик органи сифатида мамлакат ҳаётида муҳим рол ўйнайди. Шундай бўлса ҳам, Қонунчилик Палатаси ҳамда Сенат аъзолари қонунларнинг сифатли бўлиши ҳамда ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини эгаллашини таъминлаш учун, уларнинг лойиҳаларини жамоатчилик муҳокамасидан ўтказишга эҳтиёж сезадилар. Бундан ташқари, қонунлар легитимликка эга бўлиши учун, кенг халқ оммасини уларнинг муҳокамасига жалб қилиш зарур бўлади.

Қонунларнинг лойиҳалари бўйича лойиҳа мавзуси бўйича мутахассис бўлган экспертлар жалб қилинади. Айни пайтда, қонунларни қабул қилишда экспертлардан ташқари, турли мақсадли гуруҳларга мурожаат қилиш ҳам зарур бўлади. Бундай мақсадли гуруҳларга мазкур қонуннинг қабул қилинишидан манфаатдор бўлган томонларни киритиш мумкин. Масалан, чорвачиликни ривожлантиришга оид қонун қабул қилинмоқчи бўлса, унинг лойиҳаси муҳокамасига, биринчи навбатда, чорвадорларнинг вакиллари жалб қилиниши керак. Бундан ташқари, чорва ҳайвонларига ем-хашак етказиб берувчи деҳқонлар, омухта ем етказиб берувчи саноат вакилларини ҳам жалб қилиш мақсадга мувофиқ. Бундан ташқари, чорвачилик маҳсулотларини истеъмол қилувчи кенг халқ оммаси вакиллари ҳам иштирок этиши шарт бўлади. Мана шу бир қонун лойиҳасини муҳокама қилишга жалб қилинганлар орасида бир неча мақсадли гуруҳ вакилларини кўриш мумкин. Санаб ўтилган гуруҳлардан ташқари, қонун лойиҳасини муҳокама қилишга мамлакатимиздаги ижроия ва қонун чиқариш органларининг, шунингдек, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг вакилларини ҳам жалб этиш мақсадга мувофиқ. Булардан ташқари, қонун лойиҳасини муҳокама қилишда фуқаролик жамиятлари институтлари (касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи ташкилотлар, ҳуқуқни ҳимоя қилувчи ташкилотлар, ёшлар ташкилотларининг вакиллари ҳам) иштирок этиши зарур бўлади. Санаб ўтилганлардан ташқари, мамлакатдаги ҳар бир фуқаро қонун муҳокамасида иштирок этиши мумкин.

Жамоатчилик муҳокамаси ўз моҳиятига кўра, ижтимоий-сиёсий жараён бўлиб, давлат бошқарувида сиёсий қадриятларни, яъни фуқароларнинг сиёсатни ишлаб чиқишдаги иштирокини таъминлашга қаратилган бўлади. Давлат бошқаруви учун сиёсий қадриятлардан ташқари, ҳуқуқий қадриятлар ҳам хос бўлиб, улар сиёсий қарорлар қабул қилиш чегараларини белгилаб беради, алоҳида фуқароларнинг ва хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилади. Қарорлар қабул қилишда сиёсий ва ҳуқуқий

кадриятлардан ташқари, бошқарув кадриятлари ҳам мавжуд бўлиб, улар қонунларни амалга тадбиқ қилиш жараёнида намоён бўлади. Ҳуқуқий кадриятлар жумласига ҳуқуқнинг устуворлиги, тенглик кабилар кирса, бошқарув кадриятларига бошқарув органлари фаолиятининг самарадорлиги, оптималлиги кабиларни киритиш мумкин.

Жамоатчилик муҳокамасини ўтказишда иштирокчилар олдиндан рўйхатдан ўтишлари, хулқ-атвор қоидаларига ҳамда жамоатчилик муҳокамасини ўтказиш регламентига амал қилишлари шарт.

Муҳокама қилинаётган лойиҳани кўриб чиқаётган давлат ҳокимияти органи ёки маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органи жамоатчилик муҳокамаси ташкилотчисини мазкур тавсияларни кўриб чиқиш муддати ва тартиби тўғрисида олдиндан хабардор қилиши шарт.

Жамоатчилик суриштируви. Жамоатчилик суриштируви кенг жамоатчиликка маълум бўлмаган ва кам ўрганилган, айти пайтда, жамоатчилик қизиқишини уйғотган муаммони атрофлича ва батафсил тадқиқ этиш мақсадида ўтказилади. Жамоатчиликнинг қизиқишини уйғотадиган масалалар жумласига жиноятчиликни фож этиш ёки олдини олиш, жамоат тартибини бузиш, коррупция ва адолатсизликни фож этиш, одамларнинг саломатлиги ва ҳаётсизлигини ҳимоя қилиш, ижтимоий муҳим масалалар бўйича етарли маълумот асосида қарорлар қабул қилиниши учун зарур бўлган ахборотни оммалаштириш кабиларни киритиш мумкин.

Жамоатчилик суриштирувининг объекти кўпчиликни қизиқтирган ҳар қандай ҳодиса, воқеа ёки таъйин бўлиши мумкин.

Бошланган суриштирувларда мазкур муаммога қизиққан жамоат ташкилотининг ҳар қандай аъзоси иштирок этиши мумкин. Жамоатчилик суриштирувини бошлаган жамоат ташкилоти жамоатчилик суриштирувининг етакчиси мавқеига эга бўлади. Етакчи суриштирувга фойда келтириши мумкин бўлган мутахассис ва шахсларни жалб этиши мумкин. Шу билан бирга, етакчи суриштирувнинг ҳар қандай босқичида ҳар қандай иштирокчини суриштирувдан четлаштириши мумкин. Бунда у четлаштиришнинг сабабларини баён қилиши лозим.

Етакчи ташкилотнинг қарорисиз масалани муҳокама босқичига олиб чиқиши мумкин эмас. Шунинг учун масалани кейинги босқичга олиб чиқишдан аввал етакчи аввалги босқичда барча вазифалар бажарилганига ишонч ҳосил қилиши лозим.

Суриштирувнинг барча босқичларини ёпиқ режимда ўтказиш тавсия этилади. Бу эса, суриштирув доирасидаги барча масалалар, таҳлиллар, тортишувлар ва бошқа материаллар фақатгина суриштирув иштирокчиларига маълум қилинишини аниқлатади. Бундайчеклаш охиригача текширилмаган ахборот ва материаллартаъриб кетишининг олдини олиш мақсадида амалга оширилади. Бироқ, суриштирув жараёнида шундай вазият ҳам вужудга келиши мумкинки, унда суриштирув олиб борилаётганига жамоатчиликнинг эътиборини тортиш зарур бўлиб қолади. Бундай ҳолларда суриштирувга янги одамлар, янги экспертлар ва журналистларни жалб қилишга тўғри келади.

Суриштирувнинг яқунлари бўйича тайёрланган ҳужжат жамоатчилик муҳокамасига олиб чиқилади. Муҳокама жараёнида билдирилган таклиф, мулоҳаза ва эътирозлар яқунловчи ҳужжатда акс эттирилади. Яқунловчи ҳужжат кўпчилик овоз билан маъқуллангандан кейин, у жамоатчиликка етказилиши, оммавий ахборот воситаларида эълон қилиниши мумкин.

Назорат саволлари:

1. Жамоатчилик назоратининг мақсадлари нималардан иборат?
2. Жамоатчилик назоратининг субъекти кимлар бўлиши мумкин?
3. Жамоатчилик назоратининг қандай шакллари биласиз?
4. Ички ишлар органлари ёки прокуратуранинг қонунлар бажарилишини назорат қилиши жамоатчилик назорати бўлиши мумкинми?
5. Жамоатчилик назоратининг замонавий шакллари кўрсатинг

12-МАВЗУ: ИЖТИМОЙ ШЕРИКЛИК

Режа:

- 1. Ижтимоий шериклик-етуклик мезони**
- 2. Ижтимоий шерикликнинг тарихи ва тадрижи**
- 3. Ижтимоий шерикликнинг назарий асослари**
- 4. Ўзбекистонда ижтимоий шериклик назариясининг бойитилиши ва амалиётининг ривожлантирилиши**

1. Ижтимоий шериклик-етуклик мезони

Республикаимиз Президенти Ислам Каримов ўзининг 2010 йил 12 ноябрида Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик Палатасининг кўшма мажлисида баён қилган “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш Концепцияси”да давлат ҳокимият органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ўртасида ижтимоий шериклик муносабатларини ўрнатиш зарурлигини кўрсатиб ўтди. Бу кўрсатма мазмун эътибори билан жуда долзарб ва сермазмундир.

Ижтимоий шериклик ғояси ижтимоий ва сиёсий соҳада инсоният кашф қилган энг буюк ихтиролардан биридир. Инсоният ижтимоий шерикликнинг зурурлигини англаб етиши учун кўп асрлар керак бўлди. Бу жараёнда узок давом этган конфронтацияни, мурасасиз курашларни, кескин ижтимоий низоларни бошдан кечиришга тўғри келди.

“Ижтимоий шериклик” тушунчаси ижтимоий фанларга кириб келганига кўп вақт бўлгани йўқ. Бу тушунча даставвал меҳнат муносабатлари доирасида ва уларни тартибга солиш мақсадида яратилди. Капитал билан меҳнат, иш берувчилар билан ёлланма ишчилар ўртасидаги муносабатлар асрлар давомида ривожланиб келаётган бўлса ҳам, уларни тартибга соладиган ижтимоий шерикликнинг зарурлиги ва мумкинлигини XIX асрнинг охирлари- XX аср бошларига келибгина англай бошланди. Бу давргача ижтимоий меҳнат жараёнларидаги зиддиятлар гоҳ пасайиб, гоҳ кучайиб давом этаверди. Бу зиддиятлар ижтимоий муносабатларнинг негизини ташкил этувчи муносабатлар, яъни иш берувчилар билан ёлланма ишчилар манфаатларининг мос келмаслиги натижасида вужудга келган эди. Ижтимоий шериклик ижтимоий ва сиёсий соҳада инсоният кашф қилган энг буюк ихтиро сифатида XX асрда майдонга келди. Унгача ҳам одамлар орасида шериклик муносабатлари мавжуд бўлган. Бундай муносабатлар минглаб йиллардан буён давом этиб келади. Шерикликнинг куртаклари ҳатто юқори даражада ривожланган ҳайвонлар, масалан бўрилар, арслонлар, сиртлонлар ва Африкадаги сиртлонсимон итлар галаларида ҳам кўзга ташланади. Муваффақиятга эришиш учун бу ҳайвонларнинг ҳар бири ов жараёнида ўзларининг хатти –ҳаракатини шерикларининг хатти-ҳаракатлари

билан мослаштириб амалга оширади. Бу шерикликнинг куртаклари ва ибтидоий кўринишлари эди.

Ижтимоий шерикликнинг XX асргача жамиятда мавжуд бўлган шерикликдан асосий фарқи шундаки, авваллари шериклик алоҳида шахслар, нари борса, кичик гуруҳлар ўртасидаги шерикликдан иборат эди. Масалан, бир жамоада меҳнат қилаётганлар, бир касб эгалари, қўни-қўшнилар, қариндош-уруғлар, таниш-билишлар бирор юмушни бажаришда бир-бирлари билан шериклик қилар эди. Шерикликнинг бу кўриниши ҳозир ҳам давом этиб келмоқда.

Ижтимоий шериклик шерикликнинг ривожланишидаги янги юксак босқични ифодалайди. Ижтимоий шериклик алоҳида шахслар ёки кичик гуруҳлар эмас, катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги шерикликни билдиради.

2. Ижтимоий шерикликнинг тарихи ва тадрижи

Ибтидоий жамоа тузуми даврида ҳали катта ижтимоий гуруҳлар вужудга келмаган эди. Жамият кичик гуруҳлар (оила ва ибтидоий гала)дан ташкил топган бўлиб уларнинг орасида тез-тез зиддиятлар пайдо бўлар эди. Бу зиддиятлар асосан ҳудуд ва тирикчилик манбаларини талашиш оқибатида юз берар эди.

Жамиятнинг манфаатлари бир-бирига зид бўлган катта ижтимоий гуруҳлар: куллар ва кулдорлар синфига бўлиниши манфаатлар зидлигини кескинлаштириб юборди. Манфаатлар ўртасидаги зиддиятнинг кескинлашуви манфаатлари поймол этилаётган синф-кулларнинг стихияли чиқишлари исён ва қўзолонларга олиб келди. Бундай исёнларни бостириш учун кулдорлар мишраблар ва армия сингари тузилмаларни ташкил қилди. Кулдорлар мафкураси кулдорларнинг олий табақа эканини асослашга, одамлар ўртасидаги мулкӣ ва ҳуқуқӣ тенгсизликни илоҳӣй кучлар иродаси билан ифодалашга ҳаракат қилар эди.

Феодализмга ўтиш билан боғлиқ янги ижтимоий гуруҳлар: феодаллар ва деҳқонлар синфининг вужудга келиши улар ўртасидаги зиддиятни шаклан бироз юмшатди. Заминдорлар деҳқонларга анчагина ён босишди: уларга оила куриш, ҳосилнинг муайян улушини олиш ҳуқуқи берилди. Бироқ заминдорлар мафкураси феодаллар, улар ичидаги табақалар: дворянлар, граф, маркиз, герцог ва ҳоказоларнинг асилзодалиги, улар олий ирк вакиллари экани маъбудлар иродаси билан белгиланганини асослашга хизмат қилар эди. Деҳқонларнинг тўла тизим шаклига келмаган мафкурасида эса адолатли подшо, меҳрибон заминдор тўғрисидаги орзу-умидлар ифодаланар эди. Айни пайтда бу мафкура бешафкат хўжайинларни қоралар эди. Кўриниб турганидек, кулдорлар мафкураси фақат кулдорлар манфаатини, заминдорлар мафкураси феодаллар манфаатини ифода ва ҳимоя қилар эди. Бу мафкуралар эзилаётган муқобил синфлар: куллар ва деҳқонлар манфаатини мутлақо ўйламас эди.

Капитализм даврида ишчилар капиталистлар билан шаклан тенг ҳуқуқларга эга бўлишди. Уларнинг ҳуқуқӣ ҳолати ва маишӣй турмуши

деҳқонларникига қараганда шаклан анча юқори эди. Лекин улар ҳам тирикчилик қилиш учун ўзларининг куч ва қобилиятларини сармоядорларга сотишга мажбур эдилар. Капиталистик тузумнинг дастлабки босқичларида ишчилар жуда чекланган миқдордаги шахсий мулкка эга эдилар, уларнинг асосий кўпчилиги қашшоқ турмуш кечирар эди. Бундай ҳолат жамиятдаги ижтимоий ларзаларга барҳам бера олмасди.

Ишчилар ва деҳқонларнинг исёнлари янги даврда ҳам давом этаверди. Капиталистлар мафкураси сармоядорларнинг манфаатини кулдорлар ва феодаллар мафкураси сингари ниқобсиз ифодаламас эди. Бу мафкура энди ҳукмрон синф манфаатини пардали тарзда ҳимоя қила бошлади. Яъни энди капиталистларнинг бойлиги уларнинг ақли заковати, ҳаракатчанлиги, ишчанлиги, топқирлиги каби сифатлари билан изоҳлана бошланди. Ишчилар ҳам ақл-заковатини ишга солса, ишчан ва топқир бўлса бемалол бойиб кетиши мумкинлиги тарғиб қилинди.

Капитализмнинг дастлабки босқичларида шаклланиб улгурмаган ишчилар мафкураси кейинчалик тизим ҳолига кела бошлади. Ана шундай тизимлардан бири социалистик революция назарияси эди. Бу мафкура гўё ишчилар манфаатини акс эттирса ҳам, муқобил синф –капиталистларни фақатгина қоралаб қолмай, уларни бутунлай, таг-томири билан йўқ қилишга чақирар эди.

Кўриниб туриптики, ижтимоий синфларнинг мафкуралари фақат шу синф манфаатларини кўзлаб яратилган. Мафкураларнинг синфий хусусиятга эга бўлиши синфлар ўртасидаги зиддиятларни юмшатмаган, балки бу зиддиятларнинг кескинлашувига хизмат қилган. Синфий манфаатлар ўртасидаги зиддиятларнинг кескинлашуви ижтимоий ларзаларга олиб келган. Бирорта ҳам синфий мафкура муқобил синф манфаатлари тўғрисида биров бўлса ҳам бош қотирмаган. Социалистик революция назарияси ишчилар манфаатини ифодаловчи ягона ҳақиқий назарияликка даъво қилса ҳам, аслида ишчиларнинг ҳақиқий манфаатлари капиталистларни йўқ қилишда эмас, улар билан келишувга эришишда эди. Лекин у пайтда тараққиётнинг мана шундай йўли ҳам мавжудлиги ҳали англамаган эди.

Фан-техника ютуқларини ишлаб чиқаришга жорий этиш натижасида меҳнат унумдорлигининг ўсиши ва исёнлар капиталистларни биров ён босишга ундади. Улар ишчи аристократияси, деб аталган қатламга биров имтиёзлар бердилар. Лекин бу ҳолат ҳам исёнларга барҳам бера олмади. Исён ва кўзғолонлар давом этаверди. Ана шундай исёнларнинг юқори чўққиларидан бири Октябрь тўнтариши бўлди. Бу тўнтариш доҳийлари эксплуатация йўқ қилинган янги социалистик тузум қурилгани тўғрисида бонг уришса ҳам аслида эксплуатация тугатилмади. Капитализм даврида ишчиларни эксплуатация қилиш натижасида вужудга келган кўшимча қийматни капиталистлар ўзлаштирган бўлса, энди ишчилар меҳнати туфайли яратилган кўшимча қийматни марказ, давлат ва унинг амалдорлари ўзлаштира бошлади.

Социалистик тузум, деб аталган тузум аслида капиталистик муносабатларнинг янги шакли-давлат капитализми бўлиб чиқди. Бу тузум

даврида ишчиларни эксплуатация қилишдан ташқари, чекка ўлкаларни хомашё базасига айлантирилди ва шу шаклда миллий эксплуатация ҳам давом этаверди. Эксплуатацияга қарши норозиликларни бостириш учун кучли репрессия аппарати ташкил этилди. Бунинг оқибатида нафақат алоҳида шахслар, балки бутун халқлар қатағонга учради. Бир қатор халқларнинг ўз ватанларидан депортация қилиниши бунга мисол бўлади. Лекин бу депортация қилинмаган халқлар эмин-эркин яшаганини англамайди. Уларнинг депортация қилинмагани давлатнинг уларга нисбатан бағрикенглиги ва ён босиши эмас, уларнинг ўз юртларида давлатга кўпроқ манфаат келтириши мумкинлиги туфайли эди. Эксплуатацияга нисбатан норозиликлар ўтган асрнинг 80-йилларига келиб саноат ривожланган худудларда забастовка ва стачкалар шаклида намоён бўлди. Саноати унчалик ривожланмаган чекка худудларда эса аҳолининг норозилиги стихияли тарзда миллатлараро тўқнашувлар тарзида юз берди. Бизнинг юртимизда ана шундай зиддиятларнинг тадрижи Президент Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида” китобида жуда ишончли ва таъсирчан тарзда очиб берилган.

Иш берувчи сармоядорлар билан ёлланма ишчилар ўртасида XX аср бошларигача том маънодаги шериклик мавжуд бўлмаган. Уларнинг манфаатлари ўртасидаги зиддиятлар кўпинча забастовкалар, стачкаларга ва исёнларга айланиб кетган.

XX асргача мавжуд бўлган шериклик алоҳида шахслар ва кичик гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиб келган бўлса, ижтимоий шериклик катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни тартибга сола бошлади. Масалан, иш берувчи сармоядорлар билан ёлланма ишчиларнинг манфаатлари ўртасидаги асосий зиддият шундан иборат эдики, сармоядорлар ёлланма ишчиларни кўпроқ ишлатиб камроқ ҳақ тўлашдан, ёлланма ишчилар эса камроқ ишлаб кўпроқ ҳақ олишдан манфаатдор эдилар. Бу зиддиятни таҳлил қилган Маркс уни ҳал қилишнинг йўли фақат битта-социалистик революцияни амалга ошириш, деган хулосага келган эди. Шу хулоса асосида у социалистик революция тўғрисидаги назарияни яратди. Бу назарияга кўра ёлланма ишчилар комфирқа атрофига бирлашиб революция қилишлари, сармоядорларнинг барчасини кириб битиришлари ва мамлакатда пролетар диктатурасини ўрнатишлари керак эди. Маркснинг яна бир хулосаси социалистик революция барча мамлакатларда ғалаба қозониши ва коммунистик жамият қурилиши тўғрисидаги назария эди.

Ана шу назария асосида Россияда 1917 йил октябр ойида давлат тўнтариши амалга оширилди ва пролетар диктатураси ўрнатилди. Бу ходиса гўё Маркснинг социалистик революция назарияси тўғрилигини тасдиқлаётгандай туюлар эди. Аслида бу ҳол Маркс назариясининг тўғрилиги туфайли эмас, инсоният ҳали тараққиётнинг бошқа йўли-ижтимоий шериклик йўли ҳам мавжудлигини кашф этиб улгурмагани туфайли вужудга келган эди.

Ўтган асрнинг 20- ва 30-йилларидаги қатағонлар, миллионлаб одамларнинг ёстиғи қуритилиши ана шу социалистик революция

назариясининг меваси эди. Иккинчи жаҳон урушидан кейин собиқ иттифоқда амалга оширилган империалистик сиёсат, якка партия ва якка миллатнинг ҳукмронлиги, миллий республикаларнинг кўпчилиги марказга хомашё етказиб берадиган ўлкаларга айлантириб қўйилиши ҳам октябрдаги давлат тўнтаришининг мудҳиш акс-садоси эди.

Ижтимоий шериклик ғояси марксизмнинг муқобили сифатида майдонга чиқди. Унинг вужудга келишига кучли туртки берган ҳодисалардан бири Октябрь тўнтариши бўлди. Ўтган асрнинг 20-йиллари охири ва 30-йилларида собиқ иттифоқда юз берган қатағонлар пролетариат диктатураси қандай даҳшатли оқибатларга олиб келишини кўрсатди. Кейинчалик пролетариат диктатурасининг қандай оқибатларга олиб келиши мумкинлиги бошқа бир қатор мамлакатларда ҳам намоён бўлди. Энди Ғарб мамлакатларидаги сиёсатчилар ва жамиятшунос олимлар социалистик реолюция ва пролетариат диктатурасига муқобил бўлган ғояларни зудлик билан излашга тушди. Ана шундай ғояни топиш учун уларга мулкдорлар ва давлат ҳокимияти органлари буюртма беришди. Бу йўналишда Ғарб социал-демократлари бир қатор муваффақиятларга эришди.

XX асрнинг ўрталарида Т.Парсонс ва Ю.Хабермаслар томонидан яратилган консенсус назарияси ижтимоий шерикликнинг кенг миқёсда ёйилишига катта туртки берди. Бу назария ижтимоий шартнома назарияси ўрнига келиб, ижтимоий шерикликнинг назарий методологик асоси вазифасини бажара бошлади.

Ижтимоий шериклик бозор муносабатларига ўтиш ва демократик институтларни ривожлантиришнинг муҳим шarti эканини жаҳон амалиёти тасдиқлади. Бизнинг мамлакатимизда ҳам бозор ислохотларини чуқурлаштириш учун ижтимоий шериклик тамойилларини кенгроқ ва тўлароқ тадбиқ қилиш зарур бўлди. Ана шу зарурат Президент Ислон Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси”да аниқ ва яққол кўрсатиб берилди. Президент Концепциясида белгиланган вазифаларни амалга ошира бориб 2014 йилда мамлакатимизда “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди ва у 2015 йил 1 январидан кучга кирди. Бу Қонуннинг қабул қилиниши мамлакатимизда ижтимоий шерикликни ҳаётга тадбиқ қилишда муҳим босқич бўлди. Шунинг ҳам таъкидлаш жоизки, “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонуннинг қабул қилиниши ижтимоий шериклик соҳасидаги ишларнинг яқунланганини эмас, янги масъулиятли босқич бошланганини англатади.

XX асрнинг ўрталаридан бошлаб жаҳондаги кўпчилик мамлакатларда ижтимоий шерикликнинг турли жиҳатларини тадқиқ қилишга киришилганда собиқ шўролар иттифоқида бу масалага умуман эътибор берилмади. Бунинг сабаби шундаки, собиқ шўролар тузумида ҳукмрон бўлган синфий кураш назарияси ижтимоий шерикликни инкор қилар эди. Ижтимоий шерикликнинг меҳнат муносабатларинини тартибга солиш имкониятлари ҳам инкор қилиниб, бундай муаммолар фақат капиталистик ижтимоий муносабатларга хос, деб эълон қилинган эди.

Ижтимоий шерикликка қизиқишнинг ўсишини таъминлаган ижтимоий муаммолар XX аср охирларидан бошлаб социалистик лагер, деб аталган тизимнинг парчаланиши, кўпчилик мамлакатларда трансформация жараёнларининг бошланиши ҳамда кучайиши эди. Собиқ социалистик тузумнинг емирилиши ишлаб чиқариш воситаларига хусусий мулкчиликнинг тикланиши, мулкдор ва сармоядорлар синфи ҳамда учинчи сектор- нодавлат нотижорат ташкилотларнинг пайдо бўлиши ва ривожланишига олиб келди.

Собиқ иттифокда нодавлат ташкилот деб аталадиган касаба уюшмалари, овчилар жамияти, ихтирочилар уюшмаси сингари ташкилотлар мавжуд бўлса ҳам амалда улар ҳукмрон партия кўрсатмаси билан тузилар ва шу партиянинг кўрсатмалари доирасидан четга чиқа олмас эди. Мустақиллик даврида вужудга келган нодавлат нотижорат ташкилотлар ўзларининг фаолиятини ижтимоий шериклик тамойилларига асосланиб олиб бора бошлади. Бундан ташқари, аҳолининг қўллаб-қувватлашига эришиш учун ҳокимият органлари вакиллари ҳам ижтимоий шериклик технологияларига муурожаат қила бошлади. Дастлаб меҳнат соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида шаклланган ижтимоий шериклик ҳозирги кунда турли ижтимоий гуруҳлар, субъектлар ва жамоаларнинг ўзаро муносабатларини ҳам тартибга солишга хизмат қилмоқда. Бундан ташқари, ижтимоий шериклик кўпроқ стратегик режалаштириш, ҳудудларни комплекс ривожлантириш ҳамда бошқарув қарорлари қабул қилишда борган сари кўпроқ ва муҳимроқ рол ўйнамоқда.

Ижтимоий шериклик ҳозирги кунда жаҳондаги кўпчилик мамлакатларнинг Меҳнат кодексларида, мамлакатларни стратегик ривожлантиришга алоқадор ҳужжатларда, турли соҳаларга оид услубий тавсиялар ва меъёрий ҳужжатларда мустаҳкам ўрин эгалламоқда.

Ижтимоий шериклик XX аср охири ва XXI аср бошларида сиёсий барқарорликни таъминлашда, жамиятда янгича инсоний муносабатларни шакллантиришда борган сари кўпроқ ва муҳимроқ рол ўйнамоқда. Шуларнинг бари ижтимоий шерикликни фанлараро ёндашув асосида чуқур, атрофлича ва жиддий таҳлил қилиш заруратини вужудга келтирди. Бу муаммони тадқиқ қилишда социология, фалсафа, иқтисодиёт, ижтимоий психология, ва сиёсатшунослик сингари қатор фанларнинг тадқиқот методологиялари ва категорияларидан фойдаланилмоқда.

Ижтимоий шериклик даставвал меҳнат муносабатларини тартибга солиш мақсадида вужудга келган бўлса ҳам, ҳозиги кунда унинг фаолият юритиш соҳалари меҳнат муносабатлари доирасидан анча четга чиқади.

XX аср охири ва XXI аср бошларида “секторлараро ижтимоий шериклик” концепцияси кўп мамлакатларда, шу жумладан МДҲга аъзо мамлакатларда кенг тарқала бошлади. Мазкур концепцияга кўра, ижтимоий шериклик субъектлари ҳокимият, бизнес ва нодавлат нотижорат ташкилотлар вакилларидан иборат. “Секторлараро ижтимоий шериклик” икки ёки уч сектор: давлат, бизнес, нотижорат сектор ижтимоий муаммоларини ҳал қилишда ўзаро келишилган конструктив ҳаракатларни амалга оширишни ифодалайди. Республикамизнинг “Ижтимоий шериклик тўғрисида”

Қонунида ижтимоий шериклик субъектлари ҳақидаги 3-бобида шундай дейилади: “Ижтимоий шериклик давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир”²²¹.

Шуни унутмаслик керакки, Республикаимизнинг “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунида ижтимоий шериклик субъектлари давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари деб кўрсатилиши мамлакатимизда меҳнат муносабатларида ҳам ижтимоий шериклик мавжудлигини инкор қилмайди. Меҳнат муносабатлари соҳасидаги ижтимоий шериклик масалаларини Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнат Кодекси” ва ўттиздан ортиқ қонунлари ва бошқа меъёрий- ҳуқуқий ҳужжатлари тартибга солади. Бу ҳақда “Меҳнат Кодекси”нинг 1-моддасида шундай ўдейлади: “Ўзбекистон Республикасида меҳнатга оид муносабатлар меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари, жамоа келишувлари, шунингдек жамоа шартномалари ва бошқа локал норматив ҳужжатлар билан тартибга солинади”²²².

Меҳнат соҳасидаги ижтимоий шериклик муносабатлари мамлакатимизда дунёниг кўп мамлакатларида бўлгани сингари бипартизм (икки томонлама) шаклида, масалан, жамоа шартномалари ҳамда трипартизм (уч томонлама) масалан, иш берувчилар, ёлланма ишчи ва хизматчилар ҳамда давлат ҳокимияти органлари ёки уларнинг вакиллари иштирокида олиб борилмоқда. Мамлакатимизда 2011 ва 2014 йилларда ижроия ҳокимияти (Вазирлар Маҳкамаси), бизнес вакиллари (Савдо-саноат палатаси) ҳамда ёлланма ишчи ва хизматчилар (Касаба уюшмалари Федерацияси) тонидан имзолаган “Бош келишув”лар ҳам меҳнат муносабатлари соҳасидаги ижтимоий шериклик ҳам мустаҳкам меъёрий-ҳуқуқий асосда олиб борилаётганидан далолат беради.

3. Ижтимоий шерикликнинг назарий асослари

Ижтимоий низоларни тизимли таҳлил қилиш бўйича дастлабки уринишларни италиялик давлат арбоби ва назариётчи Никколо Макиавелли амалга оширган эди. У биринчилардан бўлиб низоларнинг фақат вайронкор эмас, балки яратувчилик функциялари ҳам мавжудлигига эътибор қаратди. Бунда у низоларга тўғри таъсир ўтказиш зарурлигини таъкидлади. Унинг фикрига кўра бундай вазифани давлат бажариши лозим эди.

Ижтимоий меҳнат муносабатлари тизимини биринчилардан бўлиб англиялик Фрэнсис Бэкон назарий таҳлил қилди. У ижтимоий табақаларнинг

²²¹ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 39-сон, 488-модда

²²² Ўзбекистон Республикасининг “Меҳнат Кодекси”, Тошкент, “Адолат” нашриёти, 2008 йил, 4-бет.

фикрларини менсимаслик, бошқарув жараёнидаги хатоликлар, миш-мишлар ва ғийбатларнинг тарқалиши жамиятдаги низоларнинг пайдо бўлишига олиб келишини далиллар билан кўрсатиб берди.

Одамлар ўртасида ижтимоий шартнома тузиш зарурлиги ғояси Томас Гоббснинг асарларида баён қилинди. Мазкур шартнома жамиятнинг ўзини ўзи ҳимоя қилиши ҳамда хусусий мулкнинг абадий бўлишига хизмат қилади. Унинг “Левиафан”, “Фуқаролар ҳақидаги таълимотнинг фалсафий элементлари” асарларида ижтимоий шартномага эришиш зарурлиги асослаб берилган. Бундай шартнома умумий келишув ҳамда хусусий мулкнинг хавфсизлигини таъминлашга хизмат қилади.

Янги даврга келиб маърифатпарвар файласуф Жан-Жак Руссонинг ижтимоий шартнома тўғрисидаги ғоялари кенг тарқалди. Унинг асарларида ижтимоий шартнома одамлар ўртасида йўқотилган ижтимоий муносабатларнинг уйғунлигини, ўзаро келишув ва тинчликка интилишни қайта тиклайди.

Ёлланма ишчи ва иш берувчи капиталист ўртасидаги ўзаро муносабатлар Адам Смит асарларида илк бор таҳлил қилинди. Хўжалик юритишнинг асосий мақсади фойда олиш эканини эътироф этар экан, у эркин рақобат, хусусий мулк ҳумронлиги, савдо-сотик эркинлиги, давлатнинг иқтисодиётга аралашмаслиги иқтисодий ҳаётнинг “табиий тартиби” деган хулосага келди. Унинг фикрига кўра, ёлланма ишчилар ва кпиталистлар ўртасидаги ўзаро кураш жамиятнинг ривожланиб бориши манбаи, рақобат эса инсоният учун фаровонлик келтирувчи ҳодисадир.

Немис файласуфлари Лейбниц ва Иммануил Кант фикрига кўра одамлар ўртасидаги мурося ва тинчлик ижтимоий-иқтисодий ҳаётда шартнома ва компромиссга эришиш асосида таъминланиши лозим. Товар ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги ўзаро маҳсулот алмашиш ғояси ҳамда турли ижтимоий кучлар ўртасидаги кураш муаммоларини Пьер Жозеф Прудон томонидан тадқиқ қилинди.

Франциялик олим Луи Огюст Бланки капиталистик жамиятни танқид қилар экан тарихий тараққиётни маърифатнинг тарқалиши ва шу асосда маданий-ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши сифатида талқин қилди. Ижтимоий шерикликнинг назарий концептуал асослари ижтимоий ҳаракат назарияси, ижтимоий бирдамлик, ижтимоий келишув, ижтимоий жипслик тўғрисидаги ғоялар асосида шаклланди.

М.Вебер фикрига кўра анъанавий ҳаракат таҳлил қилиш ҳамда оқилона танқид қилиш мумкин бўлмаган маданий анъаналарда мустаҳкамланган хулқ-атвор намунасиدير. Ҳаракатнинг мазкур типи аҳамияти одамларнинг кундалик хулқ-атвори кўпинча ана шу тарзда юз бериши билан белгиланади. Бундай ҳаракатларда ҳал қилувчи ролни урф-одатлар, турли даражада анланган одатларга садоқат ўйнайди.

Ижтимоий ҳаракат назарияси америкалик социолог Парсонс томонидан тадқиқ этилди. У субъектларнинг ўзаро таъсири механизмларини тадқиқ қилди. Бунда у кўпчилик томонидан эътироф этилган меъёрлар, хулқ-атвор андозалари фаолиятнинг ички мотивларига айланиши жараёнига алоҳида

аҳамият берди. Мувозанат, консенсус, ижтимоий тизимнинг меъёрий ҳолатидаги энг муҳим белгилар эканига эътибор қаратар экан Т.Парсонс ана шу ҳолатни назорат қилиш ва тартибга солиш жараёнларига катта эътибор берди. Унинг фикрича, айнан ана шу жарёнлар жамиятни кўнгилсиз низолардан ҳимоя қилади. Унинг тадқиқотларида консенсус муаммоси ўзаро келишилган ҳаракат йўллариани излаш билан бевосита боғлиқ тарзда тадқиқ этилади. Бундай ўзаро таъсир шерикларнинг ўзаро экспектацияларига, яъни бир-бирларидан кутаётган ҳаракатлар ва натижаларга асосланади.

Ижтимоий шерикликнинг назарий ва ташкилий асосларидан бири бўлган консенсусни немис социологи Ю.Хабермас демократиянинг муқобили сифатида талқин қилади. Унинг талқинида демократик усул жамоа ва жамиятни иккига: кўпчилик ва озчиликка бўлиб қўяди. Консенсус эса бўлинган жамоа ва жамиятни бирлаштиради. Бунга у ҳал қилинаётган муаммога нисбатан кўпчиликнинг фикрини аниқлаш йўли билан эмас, барча томонлар қарши бўлмаган ечимни топиш йўли билан эришади. Консенсусга эришиш учун манфаатлари ва ёндашувлари бир-бирига унчалик мос келмаётган томонлар ҳеч бир томон қарши бўлмаган ечимни топишга ҳаракат қилишлари ва топишлари керак.

Консенсус моҳиятан келишувни билдиради. Лекин унинг XX асргача мавжуд бўлган келишувлардан фарқи шундаки, у келишувга эришишнинг янги самарали амалиётини яратди. Унга кўра манфаатлари бир-бирига мос келмайдиган томонлар ўзаро муносабат ва музокарага киришар экан, улар аввало бир-бирларига ён босишлари керак. Қолаверса, улар барчани қониқтирадиган, ҳеч бўлмаганда ҳеч қайси томонда қаршилиқ уйғотмайдиган ечимни топишга ҳаракат қилишлари ва топишлари лозим. Бундай ечимнинг топилиши консенсусга эришганликни билдиради.

Ижтимоий шериклик тарихи ва тадрижини қисқача кўриб ўтиш шундан гувоҳлик берадики, унгача мавжуд бўлган барча назария ва мафкуралар фақат у ёки бу синф, ижтимоий гуруҳ манфаатларини ифодалаган. Ижтимоий шериклик назарияси муносабатга киришувчи барча ижтимоий гуруҳлар манфаатини уйғунлаштирилгандагина жамиятда тотувлик ва ижтимоий барқарорлик вужудга келиши мумкинлигини асослайди. Шунинг учун бу назария у ёки бу синф назарияси эмас, ўзаро муносабатларга киришаётган барча ижтимоий гуруҳлар манфаатларини уйғунлаштириш орқали ифодаладиган назария ҳисобланади. Ижтимоий гуруҳлар манфаатларини уйғунлаштириш фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантиришнинг муҳим шarti ва асоси ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик жараёнида ўзаро таъсирнинг энг муҳим белгиларидан бири консенсусга йўналтирилганликдир. Бу белги ижтимоий субъектларнинг мақсадлари ва манфаатларини мавқеларни ўзаро яқинлаштириш орқали рўёбга чиқаришни назарда тутди. Бу жараён томонларнинг босим ўтказишга мойиллигини инкор қилади. Томонлардан бирининг босим ўтказишга интилиши бир зумда ижтимоий шерикликни йўқ қилиб уни ўзаро курашга айлантиради.

Ижтимоий шерикликнинг жуда муҳим белгиларидан бири эркин фикр алмашишнинг кафолатланганлиги, томонлар ўзининг меъёрий кадриятли тизимларини эркин тақдим қила олиши ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик назарияси низолар муаммоси билан чамбарчас боғлиқ ҳолда вужудга келади. Чунки ижтимоий шериклик низоларни ҳал қилиш жараёнида вужудга келади ва низоларни ҳал қилиш учун хизмат қилади. Ижтимоий шериклик низолар туфайли юзага келади, низолардан ўсиб чиқади. Бу жараён низоларни бошқариш ҳамда манфаатларни келиштириш асосида ҳал қилишга интилиш босқичида, шунингдек, компромиссга, консенсусга интилиш босқичида юз беради.

Ижтимоий шерикликнинг жамият ҳаётига кенг тадбиқ этилиши ўзидан автоматик тарзда юз берадиган ҳодиса бўлмай, атрофли ва пухта ўйлаб амалга ошириладиган сиёсат натижасидир. Мамлакатимизда бундай сиёсатни Президент Ислом Каримов ишлаб чиқди. Мамлакатимизда амалга оширилаётган туб ижтимоий-иқтисодий, сиёсий-маънавий ислохотларнинг негизида ётган беш тамойил ижтимоий шерикликнинг жамият ҳаётида илдиз отиши учун шароит яратди.

Ижтимоий шериклик турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламларнинг манфаатларини максимал даражада ҳисобга олиш, мувофиқлаштириш ва имкон борида тўлароқ рўёбга чиқаришни назарда тутди.

Ижтимоий шериклик моҳият эътибори билан жамиятда консенсус ва осойишталик ўрнатилишига, шунингдек, турли ижтимоий гуруҳлар ва қатламлар ўртасидаги тарангликларни юмшатишга, турли даражадаги ҳокимият органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида сиёсий бирдамликни шакллантиришга йўналтирилган бўлади.

Ҳар қандай мамлакат ҳудудида аҳолининг кўпчилиги манфаатларини кўзлайдиган адолатли ижтимоий тартиботларни жорий этиш фақатгина давлат органларининг иши эмас. Жаҳон тарихи гувоҳлик беришича, ижтимоий низоларни алоҳида ҳолда давлат ҳам, оила ҳам, бозор муносабатлари ҳам ҳал этолмайди. Фақатгина ижтимоий шериклик, яъни ижтимоий-сиёсий майдондаги турли кучларнинг конструктив мулоқотигина инсонларга хос турмуш кечириш имкониятларини бериши мумкин. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда ижтимоий шериклик муносабатларини ҳаётга тадбиқ этишнинг асосий мақсади давлат ва фуқаролик жамиятлари ўртасида катта ижтимоий аҳамиятга молик дастурларни амалга оширишда ўзаро ҳамкорликни таъминлашдир.

Ўзаро ҳамкорлик жамиятда мавжуд бўлган қашшоқлик, жиноятчилик, атроф-муҳитнинг ифлосланиши, етимлик сингари ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш учун зарур. Бу жараёнда иштирок этаётган барча томонлар ана шу муаммоларни ҳал этишда ўзларининг масъулиятларини ҳис этишлари лозим. Айни пайтда улар бу муаммоларни ҳал этиш учун турлича имкониятлар ва турлича тасаввурларга эга. Ана шу турличалик, ўзаро тафовутлар, баъзи зиддиятларга қарамай ўзаро шериклик муносабатларини ўрнатиш мумкин ва зарур.

Ижтимоий шерикликнинг муҳим қирраларидан бири ижтимоий муаммоларни ҳал қилиш йўллари ва усулларини биргаликда топиш, бу муаммоларни ечишга кенг жамоатчиликни жалб этиш ҳамдир.

Ижтимоий шерикликнинг тадбиқ этилиши давлатнинг кучли, барқарор ва самарадор бўлишига олиб келади, чунки у ҳокимиятнинг мақсадлари ва ҳаракатларини кенг жамоатчилик томонидан маъқулланиши, қўллаб-қувватланишини таъминлайди. Ижтимоий шериклик ғоялари кенг халқ оммаси мақсадлари ва манфаатларига яқин бўлиб, тегишли тушунтириш ишлари олиб борилганда, у кўпчилик аҳоли томонидан қўллаб-қувватланади. Бу тамойил халқни ҳокимият билан яқинлаштиради, адолатли, самарали жамият шаклланишига кўмаклашади.

Демократик тамойилларга амал қиладиган давлатнинг мақсади ҳуқуқий давлатни шакллантиришдир. Ҳуқуқий давлат фуқаролик жамияти қуришнинг муҳим шарти ҳисобланади. Кўнгилли жамоат бирлашмаларида, касаба уюшмаларида, хайрия жамғармалари ва бошқаларда иштирок этиш ҳар бир фуқаронинг шахсий иши бўлса ҳам, аслида у жамият ва шахснинг муносабатлари даражасини кўрсатадиган индикатор ҳисобланади. Бундай бирлашмаларда иштирок этиш бир томондан шахсий иш бўлса, иккинчи томондан, улкан сиёсий аҳамиятга эга бўлган ижтимоий ҳодисадир. Фуқаролар ўз эркинликлари ва ҳуқуқларидан фойдаланиб, жамоат бирлашмаларига аъзо бўлар экан, ўз зиммаларига муайян масъулият ва мажбуриятни оладилар. Жамоат бирлашмаларига аъзо бўлишдан аввал фуқаролар ўша бирлашмаларнинг мақсадлари, тамойиллари, стратегия ва тактикаларидан хабардор бўлишлари зарур.

Жамиятда мавжуд муаммоларни аниқлаш, ифодалаш ва тегишли ташкилотларга етказишда жамоат бирлашмалари муҳим роль ўйнайди. Уларнинг масъулияти ҳам худди мана шунда, яъни муаммони аниқлаш ва давлат ёки бизнес вакилларига етказишда кўринади. Ана шу бирлашмалар фаолиятида иштирок этар экан, фуқаролар муайян муаммолар тўғрисида атрофлича маълумотга эга бўлади ва бу маълумот уларнинг зиммасига муаммони ечиш йўллариини излаш, ундан давлат ҳокимияти органлари ва бизнес вакилларини тегишли тарзда хабардор қилиш масъулиятини юклайди. Фуқароларнинг мана шу жараёнда фаол иштирок этиши ижтимоий шерикликнинг ҳаракатга келтирувчи кучи ҳисобланади.

Ижтимоий шериклик субъектларидан бири бўлган давлатнинг функциялари ана шу шерикликни ривожлантириш учун ҳуқуқий ва иқтисодий стимуллари яратишдан иборат. Ўзбекистонда давлатнинг энг муҳим функцияларидан бири жамиятдаги турли ижтимоий гуруҳлар ва катламлар ўртасидаги мувозанатни ва диалогни сақлаб туришдир. Давлат томонидан ўтказилаётган кучли ижтимоий сиёсат аҳолининг муайян гуруҳлари ҳаддан ташқари бойиб кетиши, бошқа гуруҳлар эса қашшоқлашиб кетишининг олдини олиб туради. Бундай сиёсатнинг мақбуллиги шундаки, жуда бой ва жуда қашшоқ гуруҳлар ўртасида нафақат иқтисодий, балки ижтимоий ва маданий тафовутлар келиб чиқади. Бундай тафовутларнинг кучайиши эса, зиддиятларга, ижтимоий ларзаларга олиб келиши мумкин.

Ижтимоий шериклик турли мамлакатларда умумий хусусиятлар билан бир қаторда миллий ўзига хосликларга ҳам эга бўлади. Кўпинча ижтимоий шериклик тушунчаси ижтимоий онгда адекват тарзда акс этмайди. Чунки, ижтимоий шерикликни тўла ва чуқур тушуниш учун ижтимоий фанлар, хусусан, социология, ижтимоий фалсафа, ҳуқуқшунослик фанлари бўйича муайян билимларга эга бўлиш тақозо этилади. Баъзан ташкилотлар ичидаги ёки ташкилотлар ўртасидаги ҳар қандай ҳамкорликни ижтимоий шерикликнинг кўриниши сифатида қабул қилинади. Аслида бу ҳақиқатга унчалик тўғри келмайди. Бундай ҳамкорлик оддий шерикликнинг кўринишидир. Ижтимоий шериклик, юқорида таъкидланганидай, катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги шерикликни англатади.

Ҳозирги кунда ижтимоий шерикликнинг моҳияти ижтимоий-сиёсий майдондаги кучлар: давлат тузилмалари, тижорат корхоналари ва нотижорат ташкилотлари ўртасидаги конструктив алоқадорлик сифатида англашилади. Ижтимоий фанларда бу кучлар 1-, 2- ва 3-сектор номлари билан юритилади. Ижтимоий шериклик ҳар уч сектор вакиллари ўртасида ҳамкорлик пайдо бўлганда ва бу ҳамкорлик ҳар уч гуруҳ ва жамият учун манфаатли экани англашилганда вужудга келади.

Ижтимоий шерикликнинг қўйидаги муҳим элементларини кўрсатиш мумкин: ижтимоий муаммо; шерикларнинг манфаатлари ва шерикликнинг ҳуқуқий асосланиши; ўзаро таъсир ва ўзаро назоратнинг қоидалари ишлаб чиқилгани; ижтимоий шериклик жараёнларини ёритадиган ахборот майдони мавжудлиги; томонларнинг ўзаро жипслашиши учун лойиҳаларнинг мавжудлиги; ижтимоий шериклик жараёнининг барқарорлиги ва доимийлиги; ижтимоий муаммоларни ечишнинг инновацион усулларини излаш ва топиш; ижтимоий муаммонинг барча томонлар учун муҳимлиги; шерикларнинг манфаатларини аниқлаш ва ҳисобга олиш; фаолият мақсади ва вазифаларини биргаликда белгилаш; ҳамкорлик жараёнида амал қилиши зарур бўлган аниқ қоидаларни ишлаб чиқиш; ҳамкорлик алоҳида-алоҳида ҳаракат қилишга нисбатан бир неча баробар самарали бўлиши мумкинлигини барча томонлар тўла англаб етиши.

Ҳар қандай кооперация ҳам ижтимоий шерикликка мисол бўла олмайди. Чунки, кооперацияга томонлар ўзларининг мақсадларига эришиш учун бирлашадилар. Масалан икки ёки ундан ортиқ хусусий корxonанинг муайян фаолият турларини биргаликда амалга ошириш тўғрисида тузган битими ижтимоий шериклик эмас. Бу иқтисодий шерикликдир. Ижтимоий шериклик кўпқиррали ҳодиса бўлиб сиёсий жиҳатлардан ташқари маънавий, ахлоқий, фалсафий жиҳатларга ҳам эга. Уни ижтимоий амалиётга тадбиқ қилиш учун жамиятда бағрикенглик кенг тарқалган бўлиши тақозо этилади.

Бағрикенгликнинг амалий аҳамияти қай даража катта эканини шундан ҳам билиш мумкинки, бир қатор шахслараро муносабатларгина эмас, гуруҳлараро муносабатларни ҳам унинг ёрдамсиз йўлга қўйиб бўлмайди. Масалан, ижтимоий шериклик муносабатларига киришаётган гуруҳлар ва шахсларда бағрикенглик сингари маънавий-ахлоқий сифат бўлмаса, унинг қарор топиши бениҳоя қийинлашади.

Ижтимоий тараққиёт интенсивлашаётган ва давлатлараро муносабатлар мураккаблашиб кетаётган ҳозирги даврда бағрикенглик гуруҳлар ва давлатлараро муносабатларни тартибга солишда, жамиятда миллатлараро, ижтимоий гуруҳлараро, динлараро тинч-тотувликни таъминлашда борган сари улканроқ аҳамият касб этмоқда.

Бағрикенглик аҳамиятининг ортиб бориши унинг умуминсоний кадриятлар билан узвий боғлиқлиги туфайли ҳам юз бермоқда. Мазкур кадриятлар асносида бағрикенглик шахслараро ва гуруҳлараро муносабатларнинг кўпчилик томонидан энг мақбул, деб ҳисобланадиган йўли сифатида намоён бўлмоқда. Шунинг учун ҳам катта ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиш механизми бўлган ижтимоий шерикликнинг ижтимоий ҳаётда қарор топиши кўп жиҳатдан бағрикенгликнинг ижтимоий гуруҳлар фаолияти тамойили сифатида қандай ўрин эгалланганига боғлиқ бўлмоқда.

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси инқилобий йўл эмас, ижтимоий шериклик мамлакатларни фаровон ҳаётга олиб келиши мумкинлигини кўрсатди. Биз ана шу шериклик йўлини танладик. Лекин бу Ғарб мамлакатлари тажрибасини механик тарзда Ўзбекистонга кўчиришни англамайди. Мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб ислохотлар ўтказиш Президент Ислом Каримов томонидан ишлаб чиқилган ва ҳозир дунёда ўзбек модели номи билан машҳур бўлган моделда ўз ифодасини топган.

4. Ўзбекистонда ижтимоий шериклик назариясининг бойитилиши ва амалиётининг ривожлантирилиши

Инсоният тарихида буюк роль ўйнаган ижтимоий шериклик назарияси Мустақил Ўзбекистонда ҳаётга кенг тадбиқ этила бошлади. У ҳаётга нафақат тадбиқ этилди, балки унинг назарий асослари бойитилди ва амалий жиҳатлари ривожлантирилди.

Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб Президент Ислом Каримов томонидан “Кучли давлатдан кучли жамият сари” шиори ўртага ташланди. Кучли жамият эса фуқаролик жамиятидир. Баъзан, “Нима учун бира тўла “Кучли давлатдан фуқаролик жамияти сари” шиори олға сурилмади?” деган савол ўртага ташланади. Даставвал “Кучли давлатдан кучли жамият сари” шиори ўртага ташланишининг сабаби шундаки, собиқ шўролар тузуми даврида “фуқаролик жамияти” тушунчаси умуман ишлатилмасди. Шунинг учун мустақилликнинг дастлабки йилларида бу тушунча мамлакатдаги кўпчиликка таниш эмасди. Агар ўша даврда “Кучли давлатдан фуқаролик жамияти сари” шиори ўртага ташланса, у кўпчилик учун тушунарли бўлмай қоларди.

Президент Ислом Каримовнинг “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш” Концепциясида ижтимоий шериклик тўғрисидаги қонунни қабул қилиш зарурати тўғрисида сўз юритилар экан, жумладан шундай

дейлади: “Фуқаролик жамияти институтларининг янада ривожланишига эришиш, амалга оширилаётган ислохотларимизнинг очиқ-ошкоралиги ва самарадорлигини таъминлашда, уларнинг ролини кучайтиришда «Ижтимоий шериклик тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади. Ушбу қонунда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурларини амалга ошириш, гуманитар муаммоларни ҳал этиш, мамлакатимиз аҳолиси турли қатламларининг ҳуқуқ ва эркинликлари, манфаатларини ҳимоя қилишда нодавлат нотижорат ташкилотларининг давлат тузилмалари билан ўзаро муносабатларидаги аниқ чегараларни белгилаш ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш каби масалалар бўйича ҳуқуқий нормалар кўзда тутилиши даркор.”²²³

Ижтимоий шерикликнинг назарий масалалари Президент Ислон Каримовнинг қатор асарлари, нутқ ва мақолалари, хусусан, унинг зикр этилган Концепциясида чуқурлаштирилган бўлса, амалиётнинг ривожлантирилиши уни мамлакатимизда Президент раҳбарлигида амалга ошириш жараёнида юз берди. Президент Концепциясидан юқорида келтирилган иқтибосда ижтимоий шерикликнинг моҳияти, мақсадлари, вазифалари очиб берилган.

Тарихга қилинган қисқа экскурс асрлар давомида катта ижтимоий гуруҳлар ўртасида доимо зиддиятлар мавжуд бўлгани, бу зиддиятлар кўплаб марта қон тўкилишларни келтириб чиқаргани, исёнлар ҳукмрон синфлар томонидан аёвсиз бостирилганидан гувоҳлик беради. Тарихда ҳукмрон синфларнинг эзилувчи синфларга ён босишлари ҳам кузатилган. Лекин бу ён босишлар эпизодик характерга эга бўлиб тактик мақсадларда вақтдан ютиш ёки иложсизлик туфайли юз берган.

Тарихда синфларнинг манфаатларини уйғунлаштиришга чақириқлар ҳам бўлган, лекин ана шундай уйғунликни таъминлашга қаратилган мафкуралар бўлмаган. Ижтимоий шериклик синфий зиддиятларни юмшатиш, манфаатларнинг уйғунлигини таъминлашга қаратилган мафкура эди. Бу мафкуранинг келиб чиқишига асосий сабаб меҳнат соҳасидаги муносабатлар эди ва бу мафкура биринчи навбатда меҳнат муносабатларини тартибга солиш мақсадида яратилди. Кейинчалик бу мафкура ривожланди ва бойитилди. Мустақил Ўзбекистон мисолида ижтимоий шериклик нафақат меҳнат муносабатларини, балки жамиятдаги мавжуд муносабатларнинг катта қисмини тартибга солиш вазифасини бажара бошлади.

Президент Ислон Каримов Концепциясида меҳнат муносабатларига урғу берилмаганининг сабаби ҳозирги кунда меҳнат муносабатларидаги антагонистик зиддият кўпчилик мамлакатларда, жумладан, Ўзбекистонда ҳам бартараф этилганида. Бундан ташқари, меҳнат муносабатларини тартибга солишга йўналтирилган қонунлар ва бошқа ҳуқуқий меъёрлар дунёнинг кўпчилик мамлакатларида мавжуд. Бундай ҳужжатлар орасида марказий

²²³Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Т.2010, 41-бет

ўринни “Меҳнат кодекси” эгаллайди. Ўзбекистонда бундай Кодекс 1995 йилда қабул қилинган эди. “Меҳнат Кодекси”дан ташқари яна кўплаб ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда меҳнат муносабатларини тартибга солиш масалалари кўриб чиқилган. Бундан чиқадиган хулоса шундаки, асосан тартибга солинган меҳнат муносабатларини яна бир марта тартибга соладиган ҳужжат ёки институт яратишга зарурат йўқ. Ижтимоий шериклик энди жамият олдида турган бошқа муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилиши лозим. Ислом Каримов Концепциясида ана шу муаммолар кўрсатиб берилган.

Президент Концепциясида “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунни қабул қилиш зарурати ҳақида гапирилган экан, асосий эътибор фуқаролик жамиятини ривожлантиришга қаратилади. Фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ривожлантириш масалаларига бағишланган фалсафа, социология, сиёсатшунослик ва бошқа фанларга оид адабиётларда асосий эътибор фуқаролик жамияти институтларининг моҳияти, миқдори, функциялари каби масалаларга қаратилган. Бундай институтлар фуқаролик жамиятининг негизини ташкил қилади. Бироқ негизнинг ўзи фуқаролик жамияти, дегани эмас. Бундай институтларнинг сони ўн минглаб ва юз минглаб бўлса ҳам фуқаролик жамияти қурилиб қолмайди. Фуқаролик жамияти вужудга келиши учун ана шу институтлар, давлат ҳокимияти органлари ва бизнес вакиллари ўртасида шериклик муносабатлари бўлиши шарт. Шу маънода айтиш мумкинки, ижтимоий шериклик фуқаролик жамиятига олиб борадиган асосий йўлдир.

Президент Концепциясида ижтимоий шерикликнинг ҳозирги кундаги асосий функцияси кўрсатиб берилди. Президентнинг кўрсатмалари Ўзбекистон Республикасининг “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунда ўзининг тўла ифодасини топди.

Ижтимоий шериклик назариясига Президент Ислом Каримов Концепциясида аниқлик ва янгиликлар киритилиши билан бир қаторда амалий соҳада ҳам мазкур назария ривожлантирилди. Бундай ривожлантириш ижтимоий шериклик субъектлари доирасини кенгайтириш ва уларнинг ўзаро муносабатларини ривожлантириш шаклида амалга оширилди. Холислик тақозосига кўра қайд этиш лозимки, XX аср охири ва XXI аср бошларида ижтимоий шерикликка нисбатан “секторларо ўзаро таъсир” назарияси ҳам вужудга келди. Бу назария тарафдорлари ижтимоий шерикликни меҳнат муносабатлари доирасидан ташқарига олиб чиқишди. Унга кўра ижтимоий шериклик субъектлари бўлган давлат, фуқаролик жамияти институтлари ва бизнес вакиллари ижтимоий масалаларни ҳал қилишда ҳамкорлик қилишлари лозим. Мазкур назария тарафдорлари ҳар уч сектор вакилларининг ижтимоий масалаларни ҳал қилишда ўзаро тортишув ва мунозаралар жараёнида консенсусга келиб фаолият юритишларини назарда тутди. Ўзбекистонда ижтимоий шериклик субъектлари ўзаро муносабатларининг янгича шакли вужудга келди. Бу шакл томонларнинг ўзаро рақобатига эмас, ўзаро ёрдам ва ҳамкорлигига асосланади.

Томонларнинг мана шундай муносабати ижтимоий шерикликнинг синергия эффектини вужудга келтиришига олиб келди.

Президент И.А.Каримов томонидан ишлаб чиқилган ва ҳаётга тадбиқ қилинган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар ўзбек моделининг асосий тамойилларидан бири-давлатнинг бош ислоҳотчи экани ижтимоий шериклик соҳасида ҳам ўзининг ижобий натижаларини кўрсатди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида шўролар тузуми даврида ижтимоий ташаббуслари бўғилган ва шундай вазиятга кўникиб қолган аҳолининг тафаккур тарзини ўзгартириш зарур эди. Мустабид тузум даврида одамлар ижтимоий шериклик тўғрисида билим олиш ва кўникмалар ҳосил қилиш имконига эга эмас эдилар. Чунки у даврларда ижтимоий фанлар бўйича чоп этилган адабиётларда бу мавзу умуман тилга олинмас, олинган пайтларда эса фақат танқидий нуқтаи назардан ёритилар эди.

Шўролар даври ижтимоий-гуманитар фанларида ижтимоий шериклик ғайри илмий назария сифатида баҳоланар эди. Ана шундай кайфиятда тарбияланган одамлар ижтимоий шериклик муносабатларига мустақиллик кўлга киритилгандан кейин ҳам киришиб кетишлари қийин кечди. Шунинг хисобга олиб давлат томонидан нодавлат нотижорат ташкилотлари кўллаб-қувватлана бошлади. Давлат даставвал фуқаролик жамияти институтлари эркин ҳаракат қилишлари учун меъёрий-ҳуқуқий базани тайёрлади. Бу ҳақда Президент Концепциясида шундай дейилади: “Айтиш керакки, фуқаролик жамияти институтлари тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларни тобора ривожлантириш, уларнинг мустақил иш юритиши ва чинакам мустақиллигини таъминлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, фаолиятини ташкилий-ҳуқуқий, моддий-техникавий жиҳатдан кўллаб-қувватлашни кучайтиришга қаратилган «Нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этди.

Сўнгги йилларда «Жамоат фондлари тўғрисида»ги, «Ҳомийлик тўғрисида»ги қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтлари ривожланишига кўмаклашиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ва бошқа қатор ҳужжатлар қабул қилинди ва улар фуқаролик жамияти институтлари ижтимоий фаоллигини кучайтиришда муҳим омил вазифасини бажармоқда²²⁴.

Давлат фуқаролик жамияти институтлари эркин ҳаракат қилишлари учун меъёрий-ҳуқуқий базани тайёрлаш билан бир қаторда уларга иқтисодий жиҳатдан кўмак беришни ҳам кучайтириб борди. ННТларга кўрсатилаётган кўмак давлатнинг иқтисодий салоҳияти ошиши билан бирга кучайиб борди. Бу кўмак кейинги бирнеча йил давомида айниқса салобатли бўлди. 2010 йилда Президент “бундай кўмакнинг миқдори кейинги уч йилда ўн бир

²²⁴Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Т.2010, 40-бет.

миллиард сўмдан ортиқ ташкил қилди”, деб айтган бўлса, 2015 йилнинг ўзида бу кўмак ҳажми сўмни ташкил қилди.

Давлатнинг ННТларга ҳар томонлама кўмак кўрсатаётганининг сабабларидан бири шундаки, ННТларнинг асосий мақсади-аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатиш. Аҳолига ижтимоий хизматни давлат идоралари ҳам кўрсатади. Лекин ННТлар таркиби ихчамлиги ва бевосита аҳоли ташаббуси билан тузилгани сабабли уларнинг хизмати тезкор ва аниқ манзилга қаратилган бўлади. Бундан ташқари, ННТлар ижтимоий хизматлар кўрсатишга давлат бюджети маблағларидан ташқари хусусий сектор маблағларини ҳам грантлар, хайрия ишлари, бадаллар, волонтерлар фаолияти шаклида жалб этиш имкониятига эга. Ўзбекистонда давлат ННТларнинг мана шу хусусият ва имкониятларини ҳисобга олиб ҳар томонлама ёрдам кўрсатмоқда. Давлатнинг кўмаги грантлар, ижтимоий буюртмалар, субсидиялар тарзида амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонда ижтимоий шерикликнинг ўзига хос хусусиятлари, мақсадлари ва субъектлари “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонунда мустаҳкамлаб қўйилган. Мазкур Қонуннинг 3-бандида бу ҳақда шундай дейилади: “Ижтимоий шериклик давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир”²²⁵⁷

Давлатнинг ННТларга кўрсатадиган кўмаги барқарор ва салмоқли бўлишини таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати Кенгашларининг «Нодавлат нотижорат ташкилотларини, фуқаролик жамиятининг бошқа институтларини қўллаб-қувватлашни кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қўшма қарори ҳам алоҳида аҳамиятга эга бўлди. Шу қарор асосида ННТларга мўлжалланган грантлар миқдори ва ажратиладиган маблағ ҳажмининг ортиб бориши фуқаролик жамияти институтларининг тезроқ оёққа туриб олишлари ва фаоллигининг ортишида сезиларли роль ўйнамоқда.

Мамлакатимизда ижтимоий шерикликни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш соҳасида олиб бориладиган ишларга қисқача кўз югуртириб чиқишнинг ўзи ҳам бу масалада жаҳон фани яратган назария янги ёндашув билан бойитилгани, унинг бир қатор жиҳатлари аниқлаштирилгани, мазкур соҳа амалиёти эса жиддий бойитилганидан гувоҳлик бермоқда.

Назорат саволари:

1. Ижтимоий шериклик назарияси қачон шаклланди?

²²⁵Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2014 й., 39-сон, 488-модда

2. Ижтимоий шериклик тўғрисидаги тред-юнионистик назариянинг моҳияти нимада?
3. Ижтимоий шериклик тўғрисидаги секторлараро назария тред-юнионистик назариядан нимаси билан фарқ қилади.
4. Ижтимоий шерикликнинг субъектлари кимлар бўлиши мумкин?
5. Ижтимоий шерикликнинг замонавий шакллари кўрсатинг

13-МАВЗУ. ФАОЛ ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИГА ЭГА БЎЛГАН ЁШ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Режа

- 1. Ёшларда фуқаролик позициясини шакллантиришнинг ижтимоий-маънавий ва ахлоқий жиҳатлари**
- 2. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда фуқаролик маданияти ва масъулиятининг ўрни**
- 3. Ўзбекистонда ёшларга оид давлат сиёсатининг стратегик йўналишлари**
- 4. Баркамол авлодни тарбиялаш ғояси ва уни амалга ошириш механизмлари**

Таянч сўзлар: Фуқаролик позицияси, фуқаролик маданияти, фуқаролик бурчи, фуқаролик масъулияти, ёшлар, ёшларга оид давлат сиёсати, комил инсон, баркамол авлод.

1. Ёшларда фуқаролик позициясини шакллантиришнинг ижтимоий-маънавий ва ахлоқий жиҳатлари

Ўзбекистон Республикасида мамлакатни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этишга қаратилган ислохотларнинг туб моҳияти аҳоли турмуш тарзининг фаровонлигини ошириш, фуқароларнинг сиёсий ва ҳуқуқий маданияти ва савиясини юқори даражага кўтариш, уларда аниқ фуқаролик позициясини шакллантиришда ўз ифодасини топади. Давлатнинг тараққий этишида ва ундаги иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий муносабатларнинг янги босқичга ўтишида мамлакат олдида турган вазифаларни турли йўналишларга тақсимлаган ҳолда, фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муҳим шарти, Президент И.Каримов таъкидлаганидек, “... – бу жамият ҳаётида нодавлат ва жамоат ташкилотларининг ўрни ва аҳамиятини кескин кучайтиришдан иборат. Ёки бошқача қилиб айтганда, бу – “Кучли давлатдан – кучли жамият сари” деган тамойилни амалда ҳаётга жорий этиш демакдир. Ҳаммамизга аёнки, бу йўналиш ижтимоий-иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ кўп масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини камайтириш ва бу вазифаларни босқичма-босқич жамоат ташкилотларига ўткази боришни тақозо этади”²²⁶. Демак, фуқаролик жамиятини қарор топтириш учун давлат ўзининг айрим вазифаларини бўйнидан соқит қилиб, аста-секин жамиятнинг бошқа институтларига топширмоғи лозим. Бунинг учун эса давлат томонидан муайян шарт-шароитлар, имкониятлар яратилиб, жамиятнинг ўз-ўзини ташкил этувчи ва

²²⁶Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари // Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 27-б.

бошқарувчи идораларининг фаолияти тўғри йўлга қўйилишини талаб этувчи механизмларни вужудга келтириш зарур.

Ўзбекистон фуқаролари миллати, irqи, жинси, касб-кори, ижтимоий келиб чиқишидан қатъий назар фуқаро сифатида қонун олдида ҳуқуқан тенг ва бирдек масъулиятлидирлар. Шунинг учун ҳам мавжуд муаммоларни бартараф этишда фуқароларнинг ўз фуқаролик ҳуқуқларини билиб олишлари ва улар ҳимоя қилишлари ҳамда бурчларини чуқур англаб этишлари учун уларни ҳуқуқий жиҳатдан тарбиялаб бориш долзарб вазифалардан бири сифатида қаралмоқда. Бу жараён фуқаролар учун маънавий камолот манбаи бўлиши билан бирга, уларнинг бу борадаги масъулиятини янада оширишда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Ана шунинг учун ҳам, Ўзбекистонда демократик жамият қуриш кучли давлатдан, кучли фуқаролик жамиятга ўтиш концепцияси замирида инсон эркинликларини фуқаро, халқ манфаатларига мос ҳолда босқичма-босқич юзага чиқариш асосий вазифа сифатида белгиланган. Маълумки, қонунларнинг ҳар бир моддасида инсоннинг муайян йўналишдаги эркинликлари берилади. Лекин ёдда тутмоқ керак-ки, бундай тартиб, йўл-йўриқ ёки имконият фақат битта фуқаронинг эркинлигини юзага чиқариш учунгина жорий этилган эмас. Балки бу ҳуқуқий меъёр барча учун тенг асосга эга. Ҳамонки шундай экан, барча яъни бутун жамият аъзолари ана шу меъёр асосида ўз эркинликларини бир хил даражада амалга ошириши шарт²²⁷.

Шунингдек, бугун биз қураётган ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг маънавий биноси мустаҳкам бўлиши лозим. Бу эса, энг аввало, фуқароларни, айниқса, ёшларни чуқур билимли, теран фикрли, ўз ўтмиши дурдоналаридан ва маънавий қадриятларидан хабардор, ватанпарвар, ҳақиқатпарвар, фидойи қилиб тарбиялашни тақазо этади. Комил инсон шахсини тарбиялаш эса энг мураккаб ва қийин жараёндир. Бу жараённи амалга ошириш улар онгига миллий қадриятларни сингдириш мақсадга мувофиқдир. Демак, бугунги ёш авлод ўз тарихини, маданиятини, миллий қадриятларини, тилини, динини ва урф-одатларини мукамал билсагина, мустақилликнинг асл моҳиятини чуқурроқ англаб етадилар. Фуқаролик жамияти ҳам ана шу миллий қадриятларимизга асосланиб ривожлантирилиши бежиз эмас. Зеро, “Мадомики биз ҳуқуқий демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти қураётган эканмиз, маънавият соҳасидаги XXI асрга мўлжалланган ҳаракат дастуримиз шундан келиб чиқмоғи даркор, яъни эркин фуқаро – онгли яшайдиган, мустақил фикрга эга бўлган шахс маънавиятини камол топтишириш бизнинг бош миллий ғоямиз бўлиши зарур”²²⁸.

Инсонга ёшлигидан сингдирилган маданий-маънавий қарашлар, ахлоқий қадриятлар, анъаналар, диний-руҳий туйғулардан иборат. Бу бўғинда у оиласи, қариндош-уруғлари, маҳалласи, миллати, юрти билан бирлигини, унинг таркибий қисми эканлигини ҳис этади. Натижада, унинг

²²⁷Қаранг: Мусаев Ф. Эркинликнинг ҳуқуқий асоси // Тафаккур журнали. –Тошкент: 2002. - № 2. – 84 б.

²²⁸Каримов И.А. Ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. Биз ўз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том.-Т.: «Ўзбекистон», 1999. 303-б.

онги ва қалбида миллий ғурур, ватанпарварлик туйғуси шаклланади. Бу жараёнда шахсда ҳақиқий фуқаролик позицияси шаклланади. Зотан, Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек, ҳар қандай ислохотнинг энг муҳим самараси, аввало, халқнинг маънавий-руҳий қарашларидаги янгиланиш жараёнлари, унинг онгу тафаккурининг юксалиши, мамлакатда юз бераётган ўзгаришлар унинг ҳаётига, тақдирига дахлдор бўлганлигини чуқур ҳис қилиши ва шундан хулоса чиқариши билан белгиланади. Ушбу сўзлардан кўриниб турибдики, ёшларнинг ижтимоий сиёсий фаолигини ошириш бугунги кундаги энг долзарб вазифалардан биридир. Шу мақсадда ҳар биримиз ушбу вазифаларни амалга оширилишида фаол фуқаролик позициямизни кўрсатишимиз ҳамда юртбошимизни биз ёшларга қарата айтган “Фарзандларимиз, ёшларимиз бизнинг нафакат ишончимиз ва келажагимиз, ёшларимиз бугунги ва эртанги кунимизнинг хал килувчи кучидир”²²⁹ сўзларини доимо ёдимизда сақлашимиз зарурдир.

Фуқаролик туйғуси эса шахснинг “Авлоддан-авлодга ўтиб келаётган маданий жараёнлар ахлоқий кадриятларнинг ўтмиш билан келажакни узвий алоқадорлигини таъминлаб, тарихий мероснинг нодир неъматларини ўзгартириш асосида шаклланади”²³⁰. Фуқаролик жамиятининг асосий мезонларидан бири бу фуқароларнинг юксак даражада онг ва маданиятга эга бўлишликлари ҳисобланади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, фуқаролик жамиятида фаол, ташаббускор, ғайратли, фақат яратувчанлик, ижодкорлик руҳи ва кайфияти билан яшовчи шахсларга эътибор ва эҳтиёж катта бўлади. Бундай юксак интеллектуал салоҳият тафаккур эркинлигининг қай даражада шаклланиши билан узвий боғлиқ. Жамиятнинг инсон учун яратган реал иқтисодий кулайликлари ва имкониятлари, юридик ҳақ-ҳуқуқлари, қарор топган ахлоқий ва маънавий муҳит унинг тафаккури эркин, илғор ва юксак идеалларни кўзлаши билан уйғунлашмоғи лозим. Олимларимизнинг кузатишича, фуқароларнинг ижтимоий воқеликка янгича, мустақил ва эркин тафаккур асосида ёндашиши юқори кўрсаткичга эга. Айни пайтда, психолог ва социологларнинг нуқтаи назарича, янги шаклланаётган фуқаролик жамияти ривожини кўп жиҳатдан шахс онги, характери ва дунёқарашини коррекциялаб боришни талаб этмоқда.

Ҳозирга келиб, мамлакатимизда фуқаролик жамияти, унга монанд давлат бошқаруви тизимини – демократияни қарор топтириш зарурати ва масъулияти ҳар бир фуқаронинг юксак маънавий салоҳиятининг, фалсафий тафаккур тарзини янада шакллантириш вазифасини кўндаланг қилиб қўйди. Дарҳақиқат, одамзот ўз олдида турган вазифаларни ҳал этишдан олдин ҳамма нарсани ақл тарозисига қўймоғи, ўзи ташлайдиган амалий қадамларнинг эҳтимолий натижаларини аввалдан тахмин қилмоғи, назарда тутмоғи лозим. Фуқаролик маданиятини юксалтиришда таълим беқиёс ўрин тутди. Бугунги кунда ҳам олдимизга қўйган асосий мақсад - фуқаролик жамиятини барпо этиш ва уни такомиллаштириш учун Миллий дастурда кўзда тутилган

²²⁹Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза.

²³⁰ Губман Б.Л. Смысл истории. Очерки современных западных концепции. - М.: Наука, 1991. – 15 с.

билимли, онгли, тафаккури озод, замонавий дунёқарашли, миллий ва умуминсоний кадриятларга содиқ инсонларни тарбиялашга янада муҳим эътибор қаратиш ва бу масалалар таълим ислохотларининг бош вазифаси деб қабул қилиб, уни амалга оширишдан иборат. “Таълим тўғрисида”ги Қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида яратилган ва амалга оширилаётган янги таълим модели айнан ана шу мақсадга эришиш йўлида ўзининг янгича таълим ва тарбиявий жараёнини шакллантириб бормоқда. Фарзандларимиз тўққиз йиллик ўрта таълимни тамомлаб, ўз хоҳиш иродаси ва интилишига қараб икки турдаги уч йиллик ўқув юртларида-академик лицейлар ва касб-ҳунар коллежларида таълимни мажбурий – ихтиёрий давом эттириш имкониятларига, буларни тугатганлар эса олий ўқув муассасаларига киришда бир хил ҳуқуқларга эга бўлдилар. Унутмаслигимиз керакки, маърифат халқимиз, миллатимиз қонидадир. Бизда қадимдан “Маърифатли инсон” тушунчаси анча кенг маънони англатади. Анъанавий шарқона қарашга кўра, маърифатлилик–фақат билим ва малака эмас, айти пайтда чуқур маънавият ва гўзал ахлоқ дегани ҳамдир. Халқимиз билимли, камолотли инсон деганида айнан шундай одамларни кўз олдида келтиради. Шунинг учун ҳам Кадрлар тайёрлаш миллий моделимизнинг бутун моҳияти миллий тарихимиз ва ҳаётимиз билан боғланиб кетган. Шу тариқа Ўзбекистонда бевосита ўзимизга хос, ўзимизга мос бўлган такрорланмас, буюк тарихимиз, анъаналаримизга асосланган ва, шу билан бирга, ҳозирги давр талабларига жавоб бера оладиган Кадрлар тайёрлаш миллий модели яратилди. Дастуримизнинг, моделимизнинг миллийлиги ҳам айнан шулардан иборатдир.

Фуқаролик жамият асослари шаклланаётган республикамизда, ёшларимизнинг фаолликни юксалтириш, уларда миллат, халқ ва жамият олдидаги бурч ҳамда масъулиятини юракдан ҳис қилиш туйғуларини камол топтириш ҳамда уларнинг онгу шуурида мустахкам ҳаётий позицияни, эътиқод ҳамда маслакни шакллантириш бугунги куннинг муҳим вазифаларидан биридир. Шунинг учун ҳам бугунги кунда таълим тизимининг барча босқичларида ёшларнинг интеллектуал салоҳиятини юксалтиришга қаратилган дарс соатлари, ўқув курслари йўлга қўйилган. Мазкур саъй-ҳаракатларни амалга ошириш, эгаллаган билимларини амалиётда қўллаш кўникмаларини мустаҳкамлаш, қолаверса, бу борада фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёшларни қўллаб-қувватлаш келажакда натижалар келтиради. Зеро, замонавий таълимнинг мақсади ҳар бир кишига ўз фаолияти учун зарур бўлган янги билимларни олиш ва уларни жамият ҳаётига тадбиқ этиш имкониятини яратишдан иборатдир. Шу боис тарбиявий ва ўқув ишлари шахсининг интеллектуал онг ва маданият даражасини инсон, жамият, давлат манфаатларига жавоб берадиган энг муҳим принципларни англаб етишга қадар оширишга йўналтирилиши лозим. Айниқса фуқаролик жамиятини барпо қилишда фуқаро онги, маданияти, дахлдорлик ҳисси ва масъулиятини юксалтириш ҳамда такомиллаштиришни ҳозирги талаб даражасида йўлга қўйиш муҳим аҳамиятга эгадир. Албатта, ёшлар фаолиятида ушбу зарурий масала ўзининг долзарб жиҳатлари билан ажралиб

туради ва самарали тарзда амалга оширишни йўлга қўйишимиз лозимлигини яна бир бор қайд қиламиз.

2. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда фуқаролик маданияти ва масъулиятининг ўрни

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш мақсад этиб белгиланган даврда демократик тамойилларни шакллантириш, фуқаролар ижтимоий –сиёсий фаоллигини ошириш, шахс эркинлигини амалда жорий этиш, сиёсий жараёнларни эркинлаштириш, демократик меъёрлар асосида кўппартиявийлик тизимини такомиллаштириш, жамият ҳаётида жамоат ва нодавлат ташкилотлар фаоллигини ошириш каби вазифалар умуминсоний кадриятларни ўзида ифода этган ҳолда фуқаролик маданияти билан туташади. Агар фуқаролик жамиятини юксак фуқаролик маданиятини ошқор этиш имконияти сифатида эътироф этадиган бўлсак, фуқароларнинг маънавий етуклиги бундай жамиятдаги демократик тамойилларни тўлиқ англаш омили эканлигини тушунамиз. Чунки фуқаролик жамиятида инсонни олий кадрият даражада тушуниш бевосита ҳар бир фуқаронинг ўз маданият даражасини қанчалик англаши ва унга содиқлиги билан характерланади.

Фуқаролик жамиятини ривожлантириш ўзининг бир қатор мезонларига эга бўлиб, уларнинг асосийларидан бири – ҳар бир инсонда масъулият туйғуси билан яшаш хусусиятини шакллантиришдир. Масъулият одамнинг ҳар бир амали, фаолияти маҳсулини тўлиқ тасаввур қилган ҳолда унинг ўзи ва ўзгалар учун нима наф келтиришини англай олиш қобилиятидир. Масъулиятни ҳис қилган инсон ўз ишини доимо пухта режалаштириб, унинг оқибатларини олдиндан тасаввур қила олади ва зарур натижага эришиш учун бутун кучи ва салоҳиятини сафарбар этишга қодир бўлади. Шахсий масъулиятни фуқаролик масъулиятидан фарқлаш лозим. Биринчиси шахснинг кундалик фаолиятидан келадиган шахсий манфаатни, иккинчиси эса жамият манфаатларини назарда тутаяди. Фуқаролик масъулиятини ҳис этган инсон, энг аввало, ўзи меҳнат қилаётган жамоа ёки таълим олаётган ўқув даргоҳи, ўз маҳалласи ва юрти равнақини ўйлайди. Мустақил Ўзбекистон фуқаролари учун ягона мақсад Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги учун хизмат қилиш бўлса, демак ҳар бир инсон фуқаролик масъулиятининг маъно-мазмунини ана шу ғояларни амалга оширишда, деб билиши даркор.

Фуқаролик масъулияти, Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир онгли фуқаронинг қайси миллат вакили бўлишидан қатъий назар Республика Конституциясида кафолатланган ҳуқуқларидан фойдаланиш баробарида, унга жавобан фуқаролик масъулиятини ҳам ҳис этиб яшашидир. Бу шундай деганики, ҳар бир фуқаро мамлакат Конституциясига, Олий Мажлис қабул қилган барча қонунларга, Вазирлар Маҳкамаси чиқарган қарорларга риоя этиши ва ҳурмат қилиши, уларни амалга ошириши учун масъулият сезиши лозим. Бинобарин, давлат ўз фуқаросига ҳуқуқ ва кафолат берар экан, шунга

яраша унинг зиммасига масъулият ҳам юклайди²³¹. Шуни унутмаслик керакки, ижтимоий тараққиётнинг демократик ривожланиш жараёни шахснинг ўзини ўзи англаши, кадр-қимматини қай даражада эъзозлай олиши, жамият учун хизмат қилиш имконияти ва ҳаракат меъёрига кўп жихатдан боғлиқдир. Буларнинг ҳаммаси кишиларнинг ўзи яшаб турган кўча, маҳалласидан тортиб, то яхлит мамлакатнинг барқарорлигини сақлаб қолиш, хавфсизликни таъминлашда юксак масъулиятни ўз фаолиятида онгли равишда амалга ошириш демакдир²³². Бир хил мақомга эга бўлган шахсларда талаб ҳам тенг бўлади. Ана шу жихатнинг ўзи ҳам фуқаролик масъулиятини англатувчи далиллардан биридир. Фуқаролик масъулияти билан миллий масъулият орасида ўзига хос муштараклик мавжуд. Сир эмас ҳар бир миллатнинг балоғатга етган онгли аъзоси ўша ўзи мансуб миллатнинг олдида масъулиятни бўлади. Миллатнинг миқдорий, иқтисодий, маданий, ахлоқий, маърифий, манавий тараққий эта бориши, ер юзидаги бошқа халқлардан орқада қолиб кетмаслиги учун биринчи шу халққа мансуб кишилар жавобгарлик туйғусини туйиш лозим. Оила ва жамиятдаги ҳар бир ҳаракатида, босган ҳар қадамида шу миллатнинг умумий манфаатини унутмаслик миллий масъулият ҳиссининг муҳим томони ҳисобланади. Кишиларнинг муайян миллат равнақи йўлидаги сиёсий онглилиги ва маънавий етуклиги даражаси миллий масъулиятни англатувчи иккинчи муҳим томонидир. Шуни алоҳида қайд этиш зарурки, миллий масъулият бу юртимизда яшовчи барча миллат ва элатнинг масъулиятидир.

Шу ўринда ривожланган давлатлар тажрибасига алоҳида эътибор қаратишни мақсадга мувофиқ деб биламиз. Масалан, жаҳоннинг етакчи давлати саналмиш АҚШда фуқаролик маданиятини юксалтириш қандай йўлга қўйилган? Америкаликларга қандай ғоя ва кадриятлар сингдирилмоқда? Бу саволларга жавоб топиш учун фуқаролик маданияти қандай ғоявий устунларга таянишини аниқлаш кифоя. АҚШ фуқаролари Конституцияни, америка давлатчилигининг асосчилари ва демократик тамойилларни муқаддас деб биладилар ва бу туйғуни ёшларга сингдириш ҳақида тинимсиз қайғурадилар. Ёшларда эркин яшашга иштиёқ, мустақилликни кадрлаш туйғуси шакллантирилади.

АҚШ ниманинг эвазига фан ва технологиялар соҳасида бошқалардан ўзиб кетди? Бу саволнинг ҳам жавоби бор: Америкада эркин фикр ва ижодий тафаккур кадрланади ҳамда ўзгача фикрлайдиганларга нисбатан бағрикенглик қарор топтирилган. Лекин америкалик фуқарони тарбиялашнинг энг асосий жиҳати бошқа бир ғояда яширин. У ҳам бўлса, ҳар бир инсонни ноёб истеъдод эгаси деб билиш, ҳар бир шахсга ҳазрати инсон сифатида мурожаат қилишдир. Инсонга бундай муносабат, сўзсиз, унинг салоҳиятини юзага чиқаришга имкон беради. Айнан шу ғоя таъсирида

²³¹Қаранг: Иброхимов А. Бизким Ўзбеклар. -Тошкент: Шарқ нашриёт -матбаа концерни бош тахририяти, 1999. - 177 б.

²³²Қаранг: Саидқосимов А. Сиёсий фаоллик ва фуқаролик маънавияти // Жамият ва бошқарув. –Тошкент: 2007. - №2, -Б. 50 -51.

америкаликлар орасида ўзини «ўртамиёна одам» деб биладиган ёхуд «мен бир оддий одам» деб гапирадиган кишилар ниҳоятда кам учрайди.

Америка фуқаролари адолатни ҳам ўзига хос тарзда тушунадилар: шахс нимагаки эришса, қандай мақомни эгалласа, бунга фақат ўз ақли ва истеъдоди билангина етишади. Шундай қилиб, ҳар бир америкалик болалигиданоқ кимгадир ва нимагадир орқа қилишга эмас, балки ўз кучига таянишга ўргатилади. Лекин, энг асосийси, ҳар бир америкаликда келажакка ишонч уйғотилади. Худди ана шу «америка орзуси» кишиларни янги мақсадлар сари рағбатлантиради, янги ғояларни амалга оширишга шавқ уйғотади. Хулоса ясайдиган бўлсак, демократия қоидалари ва эркинлик Америка мафкурасининг пойдеворини ташкил этади. Бундай тарбия натижасида фақат ўз кучига ишониш, руҳий озодлик ва мустақил фикрлаш каби хислатлар америкаликларнинг қон-қонига сингиб кетган. Албатта, юқорида келтирилган фикрлар «АҚШда бу борада муаммо йўқ экан» деган хулоса учун асос бўлмайди. Охириги пайтларда эркинликка ҳадеб урғу беравериш оқибатида америкаликлар эркинликни жамият олдидаги мажбуриятлардан ҳам озодлик сифатида идрок эта бошладилар. Шу боис ҳозирги кунда АҚШнинг зиёлилари томонидан янги мафкура - «либерал-национализм» мафкурасини яратиш зарурлиги ҳақидаги фикр ўртага ташланмоқда. Бу мафкура миллий ва ирқий жиҳатдан бўлиниб кетган кўп сонли ижтимоий гуруҳларни «АҚШ - миллатлар ҳамжамиятидир» ғояси атрофида бирлаштиришни назарда тутаяди. Эътибор берадиган бўлсак, янги мафкурада миллий омилнинг устуворлиги ўрнатилмоқда. Демак, гап АҚШ да аста-секинлик билан ягона миллий вужудни шакллантириш, халқнинг бирдамлигини кучайтиришга хизмат қилувчи мафкурани яратиш ҳақида бораётир.

Энди мисол тариқасида Шарққа мурожаат қилайлик. Шарқнинг энг илғор мамлакатларидан бири - Японияда фуқарони тарбиялашнинг энг самарали ва таъсирчан усулидан фойдаланилади. Бундай тарбиянинг асосий маскани сифатида мактаб танланган. Чунки мактабда бола билим олишдан ташқари шахс сифатида ҳам шаклланади. Кунчиқар мамлакатда фуқаро тарбияси «ахлоқий тарбия» тизими доирасида амалга оширилади. Расмий ҳужжатларда «ахлоқий тарбия» тизими қуйидагича номланади: «характерни шакллантиришга йўналтирилган таълим», «давлат учун мақбул ахлоқий сифатларни тарбиялашга қаратилган фаолият», «фуқаролик ахлоқи асосларини тарбиялаш». Аслида бу тизим миллатни тарбиялаш тизими вазифасини ўтайди. Ундан қудратли мафкуравий таъсир воситаси сифатида ҳам фойдаланилади. Кўпчилик олимларнинг фикрича, айнан «ахлоқий тарбия» тизими мамлакат иқтисодий раванқининг ғоявий асосини ташкил қилади. Чунки бу тизим ишлаб чиқаришда маънавий салоҳиятдан унумли фойдаланишга йўналтирилган. Иккинчи жаҳон урушидан хароба бўлиб чиққан мамлакатнинг 30-40 йилда ишлаб чиқариш ҳажми бўйича дунёда иккинчи ўринга чиқиб олгани кўпчиликнинг хайратини уйғотади. "Кичик бир оролнинг бундай қисқа вақтда ҳунармандчилик устахоналаридан автоматлашган саноатгача бўлган йўлни босиб ўтганлигини қандай

тушунтириш мумкин?". Мазкур саволга жавобан японлар куйидагича жавоб берадилар: "Салоҳият инсонларда яширин". Япония менежментининг олтин қоида­сига кўра, инсондан қимматроқ бойлик йўқ.

Хўш, давлат япон киши­сида қандай қадрият ва сифатларни қарор топтиришга ҳаракат қилади? Аслида меҳнатсеварлик, интизомлилик ва жамоавийлик япон миллий характери­га хос хусусиятлар саналади. Бироқ давлат бу билан каноатланмай, ўз фуқаро­ларида ушбу сифатларни мустаҳкамлаш ва кучайтириш вазифасини маорифга юклайди. Натижада, мактабларда гуруҳий бирдамликни тарбиялашга алоҳида эътибор қаратилади. Бунда коллективнинг ютуғи ҳам, мағлубияти ҳам гуруҳнинг ҳар битта аъзосига боғлиқ эканлиги ҳақидаги ғоя сингдирилади. Муҳими, боладан умумий ишда ўз ролини аниқ билиш ва шунга яраша масъулиятни ҳис қилиш талаб этилади. Бундай тарбия кўрган фуқаро жамоа муаммоларини ўзининг шахсий муаммолари сифатида қабул қилади. Олимларнинг фикрича, айнан шундай гуруҳий бирдамлик (япончада «айдагарасюги») туфайли мамлакат мисли кўрилмаган иқтисодий ютуқларга эришди. Меҳнат япон киши­си учун ахлоқий қадрият саналади. Унинг қадрият даражасига кўтарилишида "ахлоқий тарбия" тизимининг роли бекиёс. Гап шундаки, япон киши­сига мактабдаёқ куйидаги ғоялар сингдирилади: "Фақат тиришқоқлик ва меҳнат билан муваффақиятга эришиш мумкин", "Ўз устингда тинимсиз ишла - шунда бировдан кам бўлмайсан". Бу каби ғоялар таъсирида улғайган япон киши­си ўзининг барча ҳаракатларини куйидаги мантиққа бўйсундиради: "Бор имкониятларингни ишга сол!".

Шундай қилиб, давлат ўз фуқаро­ларида тиришқоқлик ва ҳафсала, кунт ва ғайратни мақсадли равишда қарор топтиради. Интизомдан жамият манфаатларида фойдаланиш борасида эса японларнинг айниқса бошқаларга ўр­нак бўла олади. "Ахлоқий тарбия" натижасида Японияда фуқаролар меҳнат интизомининг бузилишини шунчаки салбий иллат деб ҳисобламай, балки уни Ватанга хиёнат деб қабул қиладилар. Японияда фуқаро тарбияси замон эҳтиёжлари ва жамият манфаатларига мослаштириб борилади. Айнан шу туфайли япон фуқаролари жамият тараққиётини ҳаракатлантирувчи қудратли куч саналадилар. Кўриниб турибдики, миллат келажагини ўйлайдиган ҳеч бир давлат фуқаро тарбияси масаласини эътиборсиз қолдира олмайди. Ана шу маънода жамиятимиз ёшларни моддий-маънавий ва бошқа эҳтиёжларини қондириш, айниқса, глобаллашув туфайли ахлоқимизга, турмуш тарзимизга катта куч билан кириб келаётган бузғунчи ғоялардан, уларни сақлаб қолиш учун мафкуравий бўшлиққа йўл кўймаслик, замонавий ёшларни барча ҳаёт­ий эҳтиёжларини рўёбга чиқариш бугунги куннинг энг муҳим вазифаси бўлиши керак. Чунки эҳтиёж том маънода эркин фаолият ҳамда фуқаролик масъулиятини белгиловчи мезон ҳисобланади. Биз ўз фаолиятимизга қай даражада ва қай мазмунда баҳо бермайлик, фаолиятимиз мотивлари муайян эҳтиёжлар туфайли шаклланади. Эҳтиёжлар ва манфаатлар уйғунли ҳисобга олинмаган жойда масъулиятсизлик, бефарқлик ва хатто жиноятлар содир бўлади.

3. Ўзбекистонда ёшларга ойда давлат сиёсатининг стратегик йўналашилари

Ҳозирги фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат қуришга доир ислоҳотларни чуқурлаштириш жараёнида ёшларни шу юртга, шу Ватанга муносиб фарзанд сифатида тарбиялаш долзарб вазифалардан бирига айланди. Шунинг учун давлатимиз ва халқимиз таълим-тарбия ташкилотлари ҳамда жамоат бирлашмаларидан ёшларни етук инсон бўлишларига муносиб ҳисса қўшишига катта умид билан қарайди. Халқимиз мазкур демократик институтларга, уларнинг ташкилотчилик, ташаббускорлик ҳаракатларига катта ишонч боғламоқда. Ўйлаймизки, “КАМОЛОТ” ёшлар ижтимоий ҳаракати ва сиёсий партиялар фаолиятини давлат ҳамда ҳукумат томонидан молиялаштиришнинг жорий қилиниши уларнинг ёшлар ўртасида кенг қамровли ижтимоий-сиёсий, маънавий-маърифий фаолият олиб боришини таъминлайди. Ёшлар жамиятни эркинлаштириш ва бошқариш билан боғлиқ ислоҳотларга кўпроқ жалб этилади.

Фуқаролик жамияти асослари шаклланаётган бир шароитда шахс эркинлигини янада кенгайтириш уларда давлат ва жамият ҳаёти, унинг равнақини таъминлашдаги бурч ва масъулиятларини чуқур англаб етиш, кўникмаларини ҳосил қилиш ҳуқуқий савияси ва маданиятини юксалтиришда, давлат органлари, таълим муассасаларигина масъул бўлиб қолмай шу билан бирга жамоат ташкилотлари ва бошқа нодавлат тузилмаларини фаоллик даражасини ортишини ҳам тақозо этади. «Одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти, сиёсий фаоллиги юксалиб борган сари деб, таъкидлаган эди И.А.Каримов, давлат вазифаларини нодавлат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтказиб бориш зарур. Бу борада ўзини-ўзи бошқарадиган идораларнинг, маҳалларнинг нуфузини ва мавқуини ошириш, уларга кўпроқ ҳуқуқлар бериш катта аҳамият касб этади»²³³.

Фуқаролик маданияти шаклланган муҳитда одамларда сиёсий ҳаётда иштирок этиш эҳтиёжи пайдо бўлади. Бунда кишилар фуқаролик жамияти институтларига бирлаша бошлайдилар. Фуқаролик маданияти кучайиб борган сари одамлар сиёсий жиҳатдан фаоллашиб, партияларга аъзо бўлиш тенденцияси кучаяди. Демак, сиёсий партиялар аъзолари сони ва сифатининг ошиб бориши даражаси ҳам фуқаролик маданиятини кўрсатувчи мезонлардан биридир. Фуқаролик маданияти шахснинг жамиятдаги фаол аъзоси сифатида маълум ҳақ-ҳуқуқларга эга бўлиш билан бирга ўз зиммасидаги бурч ва мажбуриятларни виждонан адо этишдир. Ёшларда фуқаролик маданиятини шакллантириш - уларга мустақил давлат тузилмасининг хусусиятлари, мамлакатнинг халқаро майдонда тутган ўрни, ватанпарварлик ва миллатлараро дўстлик туйғулари, республикамиз иқтисодиётини ривожлантириш йўлида амалга оширилаётган ижтимоий

²³³Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. 8 -жилд. -Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 333 б.

ҳаракатлар, меҳнат анъаналари, миллий истиқлол ғояси ва мафкура асослари ҳақидаги билимларни бериш асосида уларда фуқаролик ҳиссини зиммаларидаги бурч ва мажбуриятларни бажаришга нисбатан масъулият, ёт мафкуравий қарашларни англаш ва унга қарши бўлиш, ижтимоий фаоллик ва фидойилик каби сифатларни мужассамлаштирган яхлит бир тарбия жараёни ҳисобланади.

Фуқаролик жамиятининг институтлари - ўз-ўзини бошқариш органлари, нодавлат ва жамоат ташкилотларини мустаҳкамлаш ҳамда ривожлантириш ёшларнинг сиёсий маданиятини, фаоллигини оширишнинг муҳим шартларидан биридир. Ўзбекистонда давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини эркинлаштириш, кучли давлатдан кучли жамиятга ўтиш вазифаларини амалга оширишда ҳар бир ёшнинг жамиятда ўз ўрни бўлишини билиш, энг муҳими, ўзини жамиятнинг ажралмас қисми деб, тушуниши улкан аҳамият касб этади. Бу ўз масъуллигини англашга эришишда мавжуд демократик институтлар, ўз-ўзини бошқариш органлари, партиялар, нодавлат ва жамоат ташкилотлари муҳим ўрин тутди. Чунки, жамиятда яшаётган ҳар бир ёшнинг ижтимоий-сиёсий фаолияти мавжуд сиёсий институтлар, партиялар ёки нодавлат ва жамоат ташкилотлари орқали амалга ошириладиган демократик сиёсий жараёнларда акс этади. Бу, бир томондан, ёшларнинг сиёсий фаоллик даражасига, уларнинг сиёсий қарашларини идрок этиб, унинг иштирокига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, жамиятдаги мавжуд ўз-ўзини бошқариш органлари, нодавлат ва жамоат ташкилотларининг иш фаолиятига, ёшларни ўз атрофларига бирлаштиради.

Ўзбекистонда амалга ошириладиган демократлашув жараёни инсонлар, турли хил ижтимоий қатламлар, сиёсий институтлар, давлат ва нодавлат ташкилотларнинг фаолияти ва ўзаро муносабати билан боғлиқ. Жамият ҳаётининг демократлашуви ҳамда мамлакатни модернизациялаш жараёнлари аҳолининг энг катта ижтимоий қатламини ташкил этадиган ёшларнинг ижтимоийлашишига ҳамда уларнинг тарбиясига катта таъсир кўрсатади. Ёшлар — жамиятнинг туб негизи, аҳолининг илғор қатлами, келажакнинг ишончли эгалари ҳисобланади. Шу нуқтаи-назардан қараганда, ҳар бир давр ёшларининг билим даражаси, дунёқараши, ўй-фикри, маънавий қиёфасига қараб ўша жамиятнинг эртанги кунини аниқ тасаввур этиш мумкин. Шу боисдан ҳам мустақилликка эришилгач, аниқроғи, 1991 йилнинг 20 ноябрида "Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида"ги Қонуннинг қабул қилиниши билан мамлакатимизда ёшларга эътибор масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилган эди. Ушбу Қонуннинг 1-моддасида: "Ёшларга оид сиёсат Ўзбекистон Республикаси давлат фаолиятининг устувор йўналиши бўлиб, унинг мақсади ёшларнинг ижтимоий шаклланиши ва камол топиши, ижодий иқтидори жамият манфаатлари йўлида имкони борича тўла-тўқис рўёбга чиқиши учун ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий, ташкилий жиҳатдан шарт-шароит яратиш ҳамда уларни кафолатлашдан иборатдир", – дея мустаҳкамлаб қўйилган. Ўз-ўзидан, давлатнинг бу жараёндаги асосий вазифаси — ёшларнинг жамиятга

турли хил салбий оқибатларсиз кириб келишини таъминлаш, уларнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини тўла амалга оширишларини кафолатлашдан иборат. Бу эса, давлатнинг ёшларга оид сиёсатини амалга оширишида ўз ифодасини топади.

Шунингдек, Оила кодекси, Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури, “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги, “Таълим тўғрисида”ги, “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги, “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги, “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”ги, “Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида”ги қонунлар ёшлар тарбиясида, уларни соғлом турмуш тарзига ўргатишда, иш билан банд қилишда, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда муҳим ҳуқуқий база вазифасини ўтамоқда. Шунингдек, давлатимиз раҳбарининг 2014 йил 6 февралдаги “**Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида**”ги Қарори мустақиллик йилларида олиб борилган босқичма-босқич, тадрижий ислохотларнинг мантиқий ва қонуний давоми бўлиб, бу борадаги ишларнинг янги босқичини бошлаб берди. Республикамизда мазкур қарор ижросини таъминлаш, шунингдек, мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларда ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш, юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлайдиган, замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштирган ҳар томонлама соғлом ва баркамол авлодни вояга етказишга қаратилган ёшларга оид давлат сиёсатини изчил амалга ошириб келинмоқда.

Қарорнинг айнан бугунги кунда қабул қилиниши фикримизча, қуйидагилар билан изоҳланади: **Биринчидан**, мустақиллик йилларида ёшлар сиёсати бўйича амалга оширган ишларимизни сарҳисоб қилар эканмиз, уларни ҳаққоний баҳолаш ва ислохотлар дастурига маълум ўзгартишлар киритиш билан бирга, биринчи навбатда, эртанги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш йўлидаги изчил ҳаракатларимизда ёшларнинг фаол иштирокини кучайтиришимизга эҳтиёж туғилгани, **иккинчидан**, ҳозирги пайтда мамлакатимиз ёшларининг сиёсий-ҳуқуқий маданияти ва ижтимоий онг даражасининг ўсиб бориши, жамиятни демократлаштириш ва либераллаштириш жараёнларининг жадал ривожланиши, ёш авлоднинг илм-фан, спорт соҳасида эришаётган ютуқлари бу соҳадаги ислохотларни янги, янада юқори босқичга кўтаришимиз учун зарур шарт-шароитларни юзага келтираётгани, **учинчидан**, жаҳон миқёсида глобаллашув ва ахборот технологиялари тобора кучайиб бораётган бугунги замонда биз дунёда юз бераётган туб ўзгаришларни холисона ва танқидий баҳолаган ҳолда фарзандларимиз келажагини кўзлаб, ёшлар сиёсатини амалга оширишда қўшимча чора-тадбирларни белгилаб олиш зарурияти, **тўртинчидан**, ҳар томонлама чуқур ўйланган, аниқ мақсад ва устувор йўналишларни ўз ичига олган ёшларга оид дастур ва уни амалга ошириш стратегиясига эга бўлган мамлакат ва халқ пировард натижада муваффақиятга эришиши шулар жумласидандир. Қарорга биноан

мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотларда ёшларнинг фаол иштирокини таъминлаш, юксак маънавиятли, мустақил ва эркин фикрлайдиган, замонавий илм-фан ютуқларини пухта ўзлаштирган ҳар томонлама соғлом ва баркамол авлодни вояга етказишга қаратилган ёшларга оид давлат сиёсатини изчил амалга ошириш мақсадида, давлат ва жамоат ташкилотларининг таклифларини инобатга олиб, “Ўзбекистон Республикасида 2014 йилда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар Дастури” маъқулланди.

Дастур 7 бўлим, 67 банддан иборат. Унда кўзда тутилган чора-тадбирлар кўлами ҳам кенг бўлиб, ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий, маданий-маърифий, суд-ҳуқуқ соҳаларини ўзида мужассамлаштирган. Унда ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, демократик давлат куриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнларида уларнинг фаоллигини ошириш, юксак маънавиятли, мустақил фикрловчи, қатъий ҳаётий позиция, кенг дунёқараш ва чуқур билимга эга бўлган ватанпарвар ёшларни тарбиялаш, уларда турли мафкуравий таҳдидларга қарши иммунитетни шакллантириш, ёшларни ижтимоий ҳимоя қилиш, замонавий касб-ҳунарларни пухта эгаллашлари учун муносиб шароитлар яратиш, уларни иш билан таъминлаш ва тадбиркорликка жалб қилиш, иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш, ижодий ва интеллектуал салоҳиятини рўёбга чиқаришга қаратилган ишларни тизимли йўлга қўйиш, ёшларни жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шуғулланишга кенг жалб этиш, ёшлар орасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар содир этилишининг олдини олиш, баркамол авлодни тарбиялашда оммавий ахборот воситалари ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш каби энг муҳим ва долзарб йўналишларда чора-тадбирлар кўзда тутилган. Дастурда белгиланган йўналишлар ўзаро узвий, чамбарчас боғлиқ бўлиб, бир-бирини тақозо этади.

Ёшларни ижтимоий ҳимоя қилиш, замонавий касб-ҳунарларни пухта эгаллашлари учун муносиб шароитлар яратиш, уларни иш билан таъминлаш ва тадбиркорликка жалб қилиш ушбу дастурнинг ўзига хос бўлган жиҳати бўлиб ҳисобланади. Ёш тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш, иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш, ижодий ва интеллектуал салоҳиятини руёбга чиқаришга қаратилган ишларни тизимли йўлга қўйиш кўзга тутилган. Йигит-қизларни жисмоний тарбия ва спорт билан мунтазам шуғулланишга кенг жалб этиш, ёшлар орасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятлар содир этилишини олдини олиш, баркамол авлодни тарбиялашда оммавий ахборот воситалари ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланишни кенг ривожлантириш, ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, интилишларини қўллаб-қувватлаш, уларни маънавий ва жисмоний камол топтириш, Ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат руҳида тарбиялаш, турли ёт ғояларни тарғиб қилиб келаётган ва паст савияли

«оммавий маданият» таъсирдан асраш каби масалалар дастурнинг асосий вазифаси ҳисобланади.

4. Баркамол авлодни тарбиялаш ғояси ва уни амалга ошириш механизлари

Мамлакатимизда вояга етиб келаётган ёш авлодни ҳар томонлама соғлом ва мустақкам руҳда тарбиялаш, уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, қонуний манфаатларини муҳофаза этиш давлат сиёсати даражасига кўтарилганлиги барчамизга маълум. Давлатимиз раҳбарининг ташаббуси ва раҳнамолигида ёшлар тарбиясининг устувор йўналишлари белгилаб олинди ва бу борада туб ислохотлар амалга оширилди. Чунки Юртбошимиз «Юксак маънавият - енгилмас куч» асарида таъкидланганидек: «Айни пайтда юртимизда миллий тикланиш жараёни қарийб бир ярим аср давом этган ижтимоий-сиёсий қарамликдан кейин дастлабки пайтларда мутлақ табиий равишда ўзига хос «инкорни инкор» қонунияти асосида кечганини айтиш лозим. Лекин биз собиқ тузумнинг мафкуравий қарашларини умуман инкор этишнинг ўзи ҳеч қандай бунёдкорлик дастурига эга бўлмаган сиёсий ва маданий экстремизм хавфини туғдириши эҳтимолини яхши аңлар эдик. Шу билан бирга, тарихий қадриятлар, урф-одат ва анъаналар, турмуш тарзига орқа-олдини уйламасдан, ёппасига бетартиб қайтиш бошқа бир кескинлик, дейлик бугунги давр ҳаётини қабул қилмаслик, жамиятни янгилаш заруратини инкор этиш каби номақбул ҳолатларга олиб келиши мумкинлигини унутмаслик зарур эди. Барчамизга маълумки, миллат ва халқнинг руҳи, дунёқараши ва турмуш тарзини ифода этадиган миллий маънавиятга муносабат, уни замон талаблари асосида ривожлантириш, одамларнинг дунёқараши ва тафаккурини ўзгартириш масаласи ҳар томонлама чуқур ва пухта уйлаб иш юритишни талаб қилади».²³⁴

Ёшларга оид давлат сиёсатининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини ёшлар билан ишловчи ташкилотлар фаолиятида кўриш мумкин. Ёшлар ҳар бир давлатнинг келажагини белгиловчи куч эканини эътиборга олсак, дунёнинг деярли барча давлатларида бежиз ёшлар сиёсатини амалга ошириш бўйича миллий концепциялар ишлаб чиқилиб, самарали фаолият олиб бормаётганининг гувоҳи бўламиз. Масалан, Европа давлатларидан Германия, Франция, Буюк Британия ва Швецияда бу борада эришилган натажалар диққатга сазовор. Бугунги кунда дунёнинг тараққий этган давлатларида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишнинг икки хил стратегияси амал қилмоқда. Булар: ёшлар сиёсати соҳасида давлатнинг етакчи ролига асосланган стратегия ҳамда ёшлар сиёсати соҳасида давлат ва фуқаролик жамияти тузилмалари тенглигига асосланган стратегия. Ҳозирги даврда Германия ва Францияни биринчи йўналишдаги сиёсатни олиб борадиган давлатлар сирасига киритиш мумкин. Ушбу давлатлар ўз фаолиятини ёшлар сиёсатини умуммиллий, минтақавий ва ҳудудий даражаларга қараб

²³⁴Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 81 бет.

ихтисослаштириш асосида олиб боради. Бунда ёшлар сиёсати оила, қариялар, аёллар ва ёшлар ишлари бўйича вазирлик томонидан Конституция ва федерал қонунлар асосида амалга оширилади. Хусусан, Францияда ёшлар сиёсати Ёшлар ишлари, спорт ва жамоат бирлашмалари бўйича вазирлик томонидан ишлаб чиқилади.

Ёшлар сиёсати соҳасида давлат ҳамда фуқаролик жамияти тузилмалари тенглигига асосланган стратегия Буюк Британия ва Швецияга хос бўлиб, бунда ёшлар сиёсатининг умумий кўриниши, мақсад ва етакчи вазифалари давлат томонидан белгилаб берилса, бу вазифаларнинг ижроси маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат бирлашмалари томонидан амалга оширилади. Ушбу давлатларга хос бўлган хусусият эса ёшлар сиёсати ва ёшлар ишлари бўйича махсус давлат органларининг мавжуд эмаслигида намоён бўлади. Шу билан бирга, дунёнинг кўплаб давлатларида ёшлар ҳуқуқ ва манфаатларини халқаро ва миллий даражада қўллаб-қувватлашни ўз олдига мақсад қилган ёшлар парламентлари ҳамда миллий ёшлар кенгашлари фаолият юритмоқда. Жумладан, халқаро даражада ёшлар манфаатларини қўллаб-қувватловчи Европа ёшлар парламенти, Буюк Британия Бирлашган Қироллиги ёшлар парламенти, Шимолий Ирландия ёшлар форуми, Шотландия ёшлар парламенти каби ёшлар парламентлари ҳамда Австриядаги Австрия халқаро ёшлар ҳамкорлиги қўмитаси, Бельгиядаги Фламан ёшлар кенгаши, Буюк Британияда Британ ёшлар кенгаши, Германияда халқаро ёшлар ишлари бўйича Германия миллий қўмитаси (бундай кенгашлар Исландия, Испания, Италия, Кипр, Латвия, Литва каби яна 25 га яқин давлатда мавжуд) фаолият юритмоқда. Буларни келтиришдан мақсад, ёшлар ҳуқуқ ва манфаатларини қўллаб-қувватловчи механизм мамлакатимизда қай даражада амал қилаётганига эътибор қаратишдир.

Хўш, Ўзбекистонда кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига ўтиш учун муҳим қадамлар ташланаётган бугунги кунда ёшлар ишлари билан шуғулланувчи давлат ташкилотини тузиш қанчалик зарур? Бизнингча, ёшлар мамлакатимиз аҳолисининг 64 фоизи (17 миллион 80 минг нафар)ни ташкил этувчи асосий қатлам экан, айтиш мумкинки, ёшлар билан боғлиқ муаммолар давлатнинг олиб бораётган сиёсатида алоҳида аҳамият касб этади. Мухтасар қилиб айтганда, жамиятдаги барча соҳалар қатори ёшлар ташкилотларини ҳам ташкилий жиҳатдан ислоҳ қилиш, бу борада замонавий фаолият мезонига эга мустаҳкам институтни шакллантириш — эртанги кун эгалари бўлмиш ёшлар келажагини таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Бугунги кунда келажак авлодни маънавий баркамол қилиб тарбиялаш ўта муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки мамлакатимизда бошланган ва чуқур илдиз отиб бораётган иқтисодий ислохотларнинг ижобий самараси ва қолаверса, келажаги буюк давлат қуришдек ўта масъулиятли ва муҳим вазифанинг қай даражада ҳал этилиши айнан мазкур масаланинг ечимига бевосита боғлиқдир десак, ҳеч бир муболаға бўлмайди. Маънавий баркамол авлодни тарбиялаш масаласининг пайсалга солиниши ёки бунга панжа ортидан қараш, буни қандайдир мавҳум ёки ўз-ўзидан амалга ошириб бораверадиган ҳолат сифатида тушуниш ва шундай баҳолаш ўта калтабинлик

бўлур эди. Зеро, Президент Ислом Каримов ибораси билан айтганда, “каердаки бепарволик ва лоқайдлик ҳукм сурса, энг долзарб масалалар ўзибўларчиликка ташлаб қўйилса, ўша ерда маънавият энг ожиз ва заиф нуқтага айланади. Ва аксинча – каерда ҳушёрлик ва жонкуярлик, юксак ақл-идрок ва тафаккур ҳукмрон бўлса, ўша ерда маънавият қудратли кучга айланади”²³⁵.

Юртимизда ёш оилалар ҳимояси, уларни қўллаб-қувватлаш учун ҳам жуда катта ҳажмдаги ишлар амалга оширилди ва оширилмоқда. Ўтган йиллар давомида оила ҳақида 50га яқин қонун, 70 га яқин қарор ва фармойишлар эълон қилинди. Уларнинг аксарият катта қисми ижтимоий, моддий ва маънавий ҳимоя қилиш ва фаровонлигини таъминлашдан иборат. Шуниси эътиборга молики, ёш оилаларни моддий ва маънавий қўўллаб-қувватлаш масъуллигини биринчи навбатда давлатимиз ўз зиммасига олган. Бу вазифаларни муваффақиятли адо этишда давлат идоралари, фуқаролик институтлари ва маҳаллий ҳокимиятлар ташаббускор бўлмоқдалар. Шунингдек, бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида миллий қонунчилигимизда ҳам бир қатор қонун ҳужжатлари ва давлат дастурлари қабул қилинган. Жумладан, 2008 йил 7 январда қабул қилинган “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қабул қилиниши миллий қонунчиликни бола ҳуқуқлари бўйича халқаро андозалар билан мувофиқлаштириш, бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида тегишли дастурлар тузиш, давлат органлари ва нодавлат ташкилотларининг бу борадаги вазифалари, ваколатларини ва ўзаро фаолиятини аниқлаштириш, бола ҳуқуқлари ҳимояси механизмининг ишлаши ва амалий натижалари беришини таъминлаш, шу соҳага оид қонунчиликнинг келгусидаги ривожини учун кенг имкониятларга йўл очади.

Шунингдек, ушбу қонунда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг болаларга ғамхўрлик кўрсатиш, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоялашда иштирок этиш шакллари белгиланган. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, ёшлар билан ишлаш, уларнинг ўқуви, жамоат ҳаётидаги иштироки, қолаверса, уларнинг келажагини яратишда нафақат адлия органлари, балки ота-оналардан тортиб давлат идораларигача масъул бўлиши керак. Ана шунда биз ёшлар сиёсати бўйича олдимизга қўйган вазифани бажаришда тўла-тўқис фаол иштирок эта олган бўламиз. Чунки ёшлар— мамлакат келажаги. Шунинг учун ҳам Президентимиз И.А.Каримов “Албатта, ҳар бир бандага ризқ-насибани Оллоҳ таоло беради. Лекин бу ҳаётда насибаси бутун ва тўла бўлиши учун инсоннинг ўзи ҳам чин дилдан интилиши, зурриёдини соғлом муҳитда тарбиялаши катта аҳамиятга эга эканини унутмаслигимиз зарур”²³⁶, - деган эди. Юртбошимизнинг мазкур фикрларида мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий тизимдаги ислохотлар нафақат фаровон турмуш тарзини йўлга қўйиш, балки маънавияти юксак янги авлодни шакллантиришга хизмат қиладиган

²³⁵Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 116-бет.

²³⁶Каримов И.А. Юксак маънавият – энгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 58 б.

ижтимоий-маънавий муҳитни яратишни назарда тутилган. Юртимизнинг келгусидаги мавқеи, ривожланган давлатлар қаторидан жой олиши уларнинг кўлида. Ана шуни унутмаган ҳолда ёшлар тарбиясига алоҳида эътибор ва ғамхўрлик биз катталарнинг долзарб вазифамиздир.

Баркамол авлодни тарбиялаш ғояси ва уни амалга ошириш инсониятнинг энг ёрқин орзуси бўлиб келган. Бундай инсонлар орасида Ўзбекистон деб аталмиш муаззам заминимизда яшаган боболаримизнинг ўз ўрни ва номи бор. Баркамол авлодни тарбиялаш орзусига ўз тарихимиздан жуда кўп далиллар келтиришимиз мумкин. Фаробийнинг «Фозил одамлар шаҳри» асаридаги ғояларни ёдга олайлик. Унга кўра жамиятнинг ҳар бир фуқароси мансаби, тутган ўрни, яъни ким бўлишидан қатъий назар ФОЗИЛ киши. Фозил инсон ўз давлатининг барча қонун-қоидаларини яхши билади, унга амал қилади, ўз касбининг устаси, лозим бўлганда Ватани учун жон фидо қилади. Фозиллар шаҳри аҳолиси бир-бирига ҳурматда бўлади. Ота-она ва фарзанд, устозу шогирд ўртасида шарқона назокат, меҳр ва эҳтиром бўлади. Аввало, бундай фикрлашнинг ўзи боболарнинг маънавий даражаси нақадар юксак бўлганлигини ва албатта бундай фикр айтиш бу борада кўп асрлик меросларни ўрганиш натижасида вужудга келишини таъкидлаш жоиз. Демак, бизнинг баркамол авлод тарбиялаш ҳақидаги ниятимиз учун маънавий асос бор. Президент И.А.Каримов таъкидлаганидек, «Мустақиллик янгича яшашни, янгича фикрлашни, ҳаётда ҳар бир фуқародан ўзига яраша муносиб ўрин эгаллашни, янги мафкура асосида янгича маънавиятни талаб этади. Талаб этибгина қолмасдан, жадал ўзгариб бораётган иқтисодий ва ижтимоий шароитда янгича ўйлашга ва ҳаракат қилишга мажбур этмоқда. Янгича ўқиш, янгича ишлашнинг ўзи бўлмайди. Шунинг учун ҳам бизга рақобатбардош юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи фозил инсонлар керак. Дастурнинг асосий мақсади ҳам айнан баркамол авлодни тарбиялашдан иборатдир».²³⁷

Юртбошимиз таъкидлаганидек, ҳар томонлама етук авлодни тарбияласакгина, бугун ҳаёт олдимизга кўяётган ўта мураккаб, оғир, синов ва қийинчиликларни енгиб ўтамиз, шундагина кўзланган юксак марраларни эгаллай оламиз. Ҳеч қачон ҳеч кимдан кам бўлмаган ва ҳеч кимдан кам бўлмайдиган авлодни тарбиялаб келаётган халқимиз, эзгу мақсад-муддаомиз – эркин, озод ва обод ҳаёт бунёд этишда ҳам ҳеч кимдан кам бўлмайди. Шунинг учун бу муҳим масалага доимо давлатимиз, жамиятимизнинг асосий вазифаси сифатида қаралмоқда. Инсоният ҳамиша мукаммал жамият бунёд этиш иштиёқида яшаган. Мукаммал жамиятни маънавий юксак, ахлоқий баркамол, жисмоний етук авлод яратади. Бугун мамлакатимизда юз бераётган ўзгаришлар инсонлар ҳаётига, тақдирига дахлдор эканлигини ҳар биримиз ҳис қилишимиз ва шундан тегишли хулосалар чиқаришимиз лозим. Юртимизда амалга оширилаётган ислохотлар, барча ўзгаришлар ва янгиланишларнинг марказига инсон ва унинг манфаатлари қўйилганлиги ҳаммамизни қувонтиради. Президентимиз таъкидлаганидек: «...бугунги

²³⁷Қаранг: Каримов И.А. Баркамол авлод орзуси. Тошкент - 2000.

кунда ана шу жараёнларнинг моҳиятида ислоҳот-ислоҳот учун эмас, аввало инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши керак, деган мақсад мужассам эканини ва унинг амалий ифодасини барча соҳаларда кўриш, кузатиш қийин эмас”.²³⁸ Мустақил Республикамиз фуқаролари, хусусан ёшлари руҳиятида инсонпарварлик туйғуларини шакллантириш, уларни ривожлантириш демократик, адолатли жамиятни барпо этишнинг муҳим кафолати саналади.

Шундай экан, ўз мақсадларимизга эришишда бир неча вазифалари борлигини таъкидлаб ўтиш мумкин. Биринчидан: фуқароларимизни маънавий янгилаш ва ислоҳотлар жараёнинг фаол иштирокчисига айлантириш; амалга оширилаётган давлат сиёсатининг устувор йўналишлари, кенг кўламли ислоҳотларнинг моҳиятини, қабул қилинаётган қонун ҳужжатларининг аҳамиятини фуқароларимизга шарҳлаб бериш ва тушунтириш; ижодкор зиёлилар иштирокида жойларда самарали тарғибот тизимини амалга ошириш; маънавиятнинг куч қудратини фақат эзгу мақсадлар йўлида самарали фойдаланиш ва ривожлантириш. Иккинчидан: турли қараш ва фикрларга эга бўлган ижтимоий қатламлар, сиёсий куч ва ҳаракатларнинг ўзига хос орзу интилишларини уйғунлаштирувчи ғоя- Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги-барчамиз учун муқаддас мақсадга айланишига эришиш. Учинчидан: қабул қилинган “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да белгиланган вазифаларни изчил давом эттириш; таълим-тарбия тизимини муттасил такомиллаштириш. Бу орқали келажагимиз билимли, доно ва маънавий соғлом, баркамол авлодга боғлиқ эканлигини чуқур англашга эришиш. Тўртинчидан; ота-боболаримиз ва бизнинг муқаддас эътиқодимиз бўлмиш ислом диннинг бугунги ҳаётимиздаги ўрни ва таъсирини, ёшларимизни руҳан пок, иймони бутун, иродасини баққувват этишдаги, одамийлик фазилатларини уйғунлаштиришдаги ҳиссасини ва моҳиятини кенг жамоатчиликка тушинтириш борасидаги ташвиқот ишларини давом эттириш. Бешинчидан; кўп миллатли мамлакатимиз фуқаролари орасида уларнинг миллий ва диний мансублигидан қатъий назар, уларда ҳамжиҳатлик ва бирдамлик туйғуларини кучайтириш; чунки маънавият турли халқлар ва мамлакатлар кишиларини қон-қариндош қилади. Уларнинг тақдирини ўзаро ҳурмат асосида яқинлаштиради²³⁹ деб таъкидлайди. Мана шундай мақсадли ва маъсулиятли вазифаларни маънавият ҳозирги кунда баркамол авлодни вояга етказишда босқичма-боқич амалга ошириб келмоқда. Ўз навбатида халқ маънавиятини юксалтиришда ёшларнинг қалби ва онгини миллий ва умумбашарий қадриятлар уйғунлиги руҳида тарбиялаш, уларни замонавий билим ва ҳунарларни эгаллаган, ҳар томонлама ақлли, ҳам жисмоний, ҳам маънавий жиҳатдан баркамол қилиб тарбиялаш ҳал қилувчи вазифалардан бирига айланди. Хусусан, Президентимиз И.А.Каримов маънавий тарбия ҳақида шундай ёзди: “Бизнинг энг муҳим, долзарб вазифаларимиздан бири бу – ўсиб келаётган

²³⁸Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. 106-бет.

²³⁹Каримов И.А. Миллий истиқлол ғояси; асосий тушунча ва тамойиллари. Т.: Ўзбекистон. 2000., 3-4-бетлар

авлодга, унинг маънавий тарбиясига ниҳоятда катта жавобгарлик ҳисси билан ёндашиш масаласи. Нега деганда, ёшлар халқ маънавиятининг муносиб эгаларидир. Шунинг учун ҳар бир ўғил-қизимиз дастлабки қадамларидан бошлаб маънавий бойликларимиздан баҳраманд бўлиши керак.²⁴⁰

Мамлакатимизда ёш авлоднинг юксак маънавий мезонлар асосида ўсиб-улғайиши учун барча шарт-шароитлар яратилмоқда. Бугунги кунда юртимиз ҳаётининг қайси соҳасини олманг – соғлиқни сақлаш ёки таълим дейсизми, иқтисодиёт ёки кичик бизнес соҳаси дейсизми, раҳбарлик, маданият ва спорт жабҳалари дейсизми – уларнинг барчасида ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари алоҳида эътиборга олинаётганини кўрамиз. Ҳеч қачон маънавиятсиз етук инсонни тарбиялаб бўлмайди. Чунки, одамзот учун ҳаёт йўлларида ҳар қадамда зарур бўладиган аждодлар ёди, миллий ғурур ва ифтихор, жонажон Ватанга муҳаббат, ота-онага ҳурмат, истиқлолга садоқат, фарзандлик ҳисси, инсоний фазилатлар айнан маънавият орқали унинг онгу тафаккурига сингиб боради, ҳаётининг маъно-мазмунига айланади. Маълумки, ёшликда инсон қизиқувчан ва интилувчан бўлади. Унинг ана шу интилишларини маънавий комиллик сари йўналтириш нафақат ана шу йигит-қизларнинг, балки бутун жамиятнинг ёруғ келажагини таъминлашда ҳал қилувчи ва долзарб масаладир. Зеро, маънавият азал-азалдан инсонни комилликка етаклайдиган беқиёс неъмат бўлиб келган. Шу маънода, ҳозирги кунда ҳам маънавият – нажоткор куч, маънавият – илоҳий ёғду десак, хато қилмаган бўламиз. Айниқса, ҳаётга катта орзу-умидлар билан қадам кўяётган, унга фақат пок ва беғубор нигоҳ билан қараб, олдинга интилаётган ёшларга нисбатан олганда, бу ҳақиқат янада теранроқ маъно-мазмун касб этади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ёш авлодда ватанга садоқат туйғусини шакллантириш, уларни ҳар томонлама етук баркамол қилиб вояга етказиш учун оила, маҳалла, таълим муассасалари ва турли ижтимоий институтларнинг биргаликдаги фаолиятини таъминлаш олий мақсадимиз ҳисобланган озод ва обод эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш учун асос бўлади.

Назорат саволлари:

1. Фуқаролик позицияси тушунчасига изоҳ беринг?
2. Фуқаролик маданияти ва масъулиятининг ўзаро алоқадорлигини қандай тушуниш керак?
3. Ўзбекистон Республикасида ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишга қаратилган қандай устувор йўналишларни биласиз?
4. Ёшларга оид давлат сиёсатининг ташкилий-ҳуқуқий асослари нималардан иборат?
5. Баркамол авлодни тарбиялаш ғояси ва уни амалга ошириш механизmlарини қандай тасаввур қиласиз?

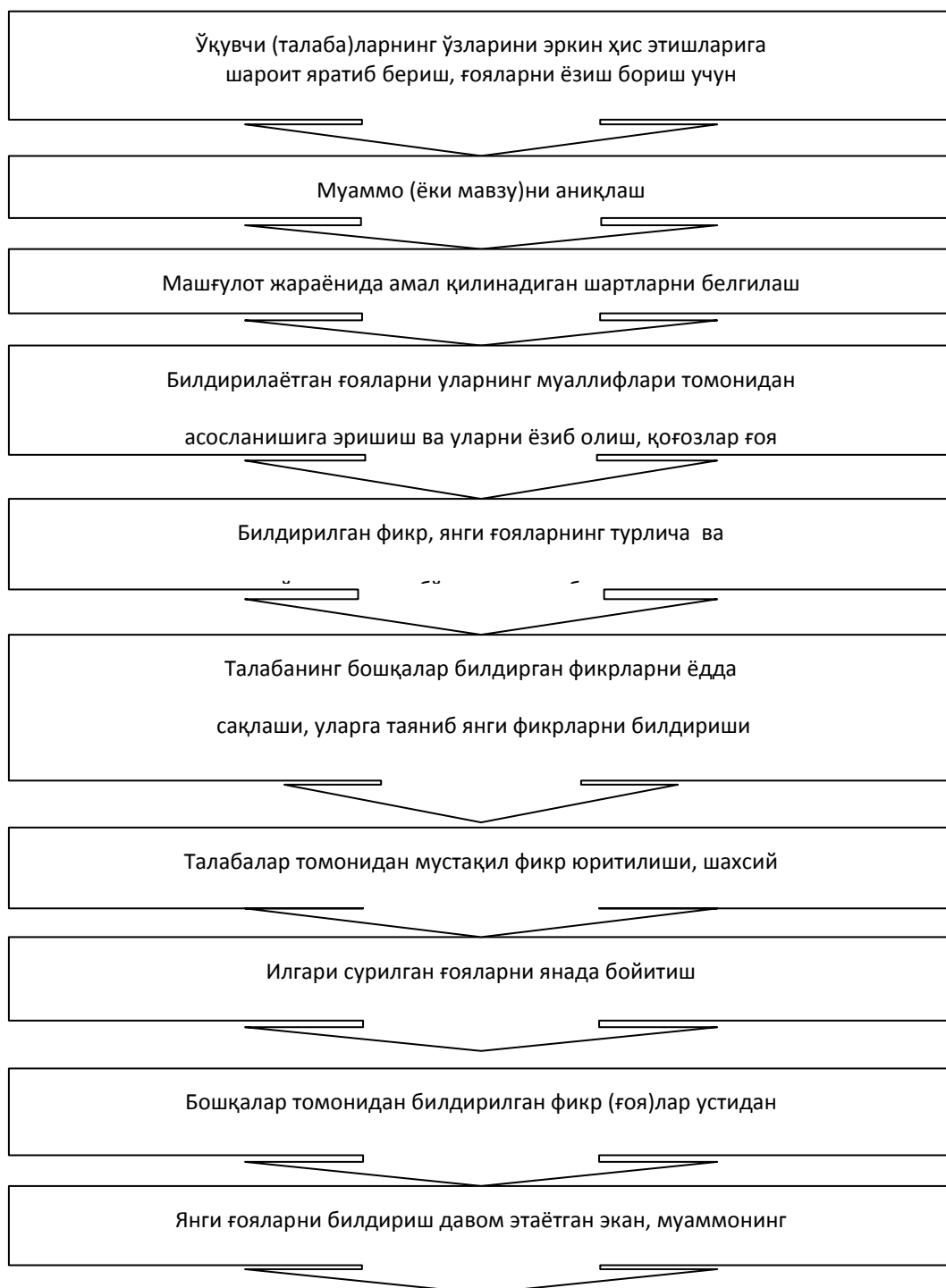
²⁴⁰Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008. – 38 б.

2.2.Фанни ўқитишда қўлланиладиган таълим технологиялари.

“Ақлий хужум” стратегияси

Стратегия талабаларни мавзу хусусида кенг ва ҳар томонлама фикр юритиш, ўз тасаввурлари, ғояларидан ижобий фойдаланишга доир кўникма, малакаларни ҳосил қилишга рағбатлантиради. У ёрдамида ташкил этилган машғулотларда ихтиёрий муаммолар юзасидан бир неча оригинал (ўзига хос) ечимларни топиш имконияти туғилади. Стратегия мавзу доирасида маълум қарашларни аниқлаш, уларга муқобил ғояларни танлаш учун шароит яратади.

Уни самарали қўллашда қуйидаги қоидаларга амал қилиш лозим:

Машғулотда стратегияни қўллашда қуйидагиларга эътибор қаратиш

ЛОЗИМ:

Талабаларни муаммо доирасида кенг фикр юритишга

Ҳар бир талаба томонидан билдирилаётган фикрлар рағбатлантирилиб борилади, билдирилган фикрлар орасидан энг мақбуллари танлаб олинади; фикрларнинг рағбатлантирилиши навбатдаги янги фикрларнинг туғилишига олиб келади

Ҳар бир талаба ўзининг шахсий фикрларига асосланиши ва уларни ўзгартириши мумкин; аввал билдирилган фикрларни умумлаштириш, туркумлаштириш ёки уларни ўзгартириш илмий асосланган фикрларнинг шаклланишига замин ҳозирлайди

Машғулотда талабалар фаолиятини стандарт талаблар асосида назорат қилиш, улар томонидан билдириладиган фикрларни баҳолашга йўл қўйилмайди (зеро, фикрлар баҳоланиб борилса, талабалар диққатларини шахсий фикрларни ҳимоя қилишга қаратади, оқибатда янги фикрлар илгари сурилмайди; методни қўллашдан кўзланган асосий мақсад талабаларни муаммо

“Биламан. билишни хоҳлайман. билиб олдим” (БББ)

Талабаларга муайян мавзулар бўйича билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради. Уни қўллашда талабалар гуруҳ ёки жамоада ишлашлари мумкин. Гуруҳда ишлашда машғулот якунида гуруҳлар томонидан бажарилган ишлар таҳлил қилинади.

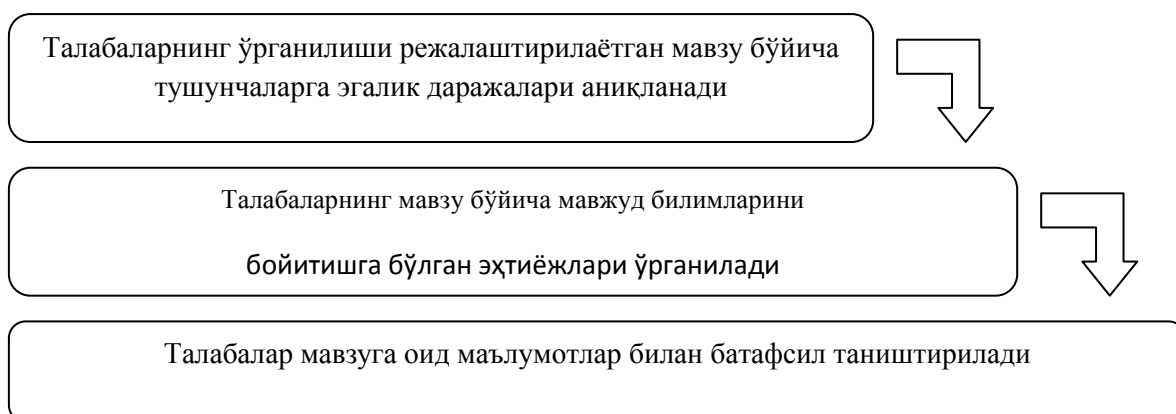
Гуруҳлар фаолияти куйидаги кўринишда ташкил этилиши мумкин:

Ўқув фаолияти бевосита ёзув тахтаси ёки иш қоғозида ўз аксини топган куйидаги схема асосида ташкил этилади:

Биламан	Билишни хоҳлайман	Билиб олдим

ГОдан фойдаланиш уч босқич асосида амалга оширилади:

Босқичлар бўйича амалга оширилган ҳаракатларнинг тафсилоти қуйидагича:

- 1) талабалар кичик гуруҳларга бириктирилади;
- 2) талабаларнинг янги мавзу бўйича тушунчаларга эгаллик даражаси ўрганилади;
- 3) талабалар томонидан қайд этилган тушунчалар лойиҳанинг 1-бандига ёзиб борилади;
- 4) талабаларнинг янги мавзу бўйича мавжуд билимларини бойитишга бўлган эҳтиёжлари ўрганилади;
- 5) талабаларнинг эҳтиёжлари сифатида баён этилган тушунчалар лойиҳанинг 2-бандига ёзиб қўйилади;
- 6) ўқитувчи янги мавзуга оид умумий маълумотлардан талабаларни хабардор қилади;
- 7) талабалар томонидан ўзлаштирилган янги тушунчалар аниқланади;
- 8) баён этилган янги тушунчалар лойиҳанинг 3-бандига ёзиб қўйилади;
- 9) машғулот якунида ягона лойиҳа яратилади

“Блиц-сўров” методи

“Блиц-сўров” (инг. “блиц” – тезкор, бир зумда) методи берилган саволларга қисқа, аниқ ва лўнда жавоб қайтарилишини тақозо этадиган метод саналади. Таълим муассасаларида ушбу методга мувофиқ саволлар, асосан, ўқитувчи томонидан берилади. Берилган саволларга жавоблар жамоавий, гуруҳли, жуфтлик ёки индивидуал тарзда қайтарилиши мумкин. Жавоб қайтариш шакли машғулот тури, ўрганилаётган мавзунинг мураккаблиги, талабаларнинг камраб олинишига кўра белгиланади.

Машғулотларда методни қўллаш қуйидагича кечади:

Ўқитувчи ўрганилган мавзу, муайян таркибий қисмлар
моҳиятининг очиб берилишини талаб этадиган саволларни

Талабалар берилган саволга қисқа муддатда лўнда, аниқ жавоб беради

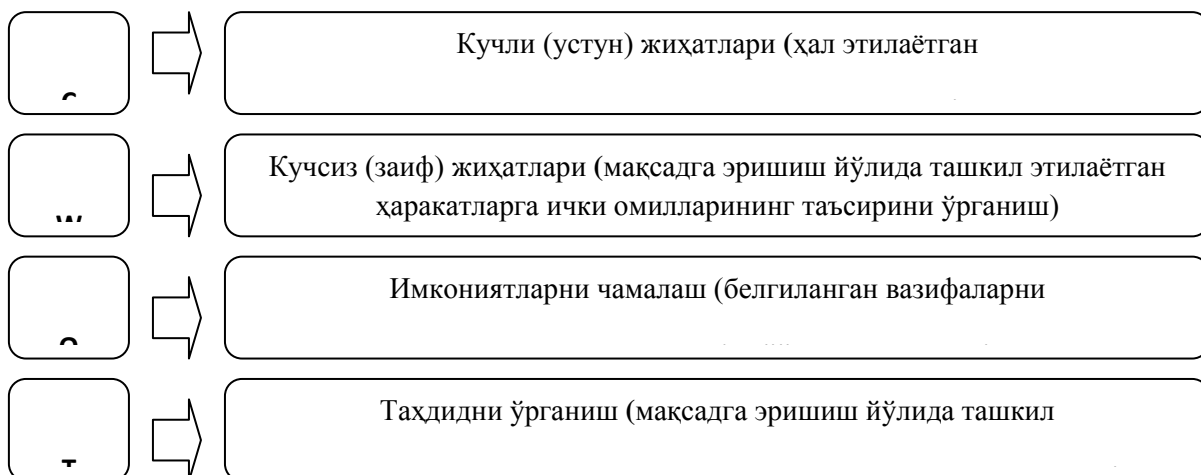
Гуруҳ (жуфтлик)да ишлашда бир нафар талаба берилган саволга жавоб қайтаради (унинг гуруҳдошлари жавобни тўлдиради, (бирок, фикрлар акорланмаслиги лозим)

Методни қўллашда мавзуга доир таянч тушунчалар, асосий ғояларнинг моҳияти талабалар томонидан оғзаки, ёзма ёки тасвир (жадвал, диаграмма) тарзида ёритилиши мумкин.

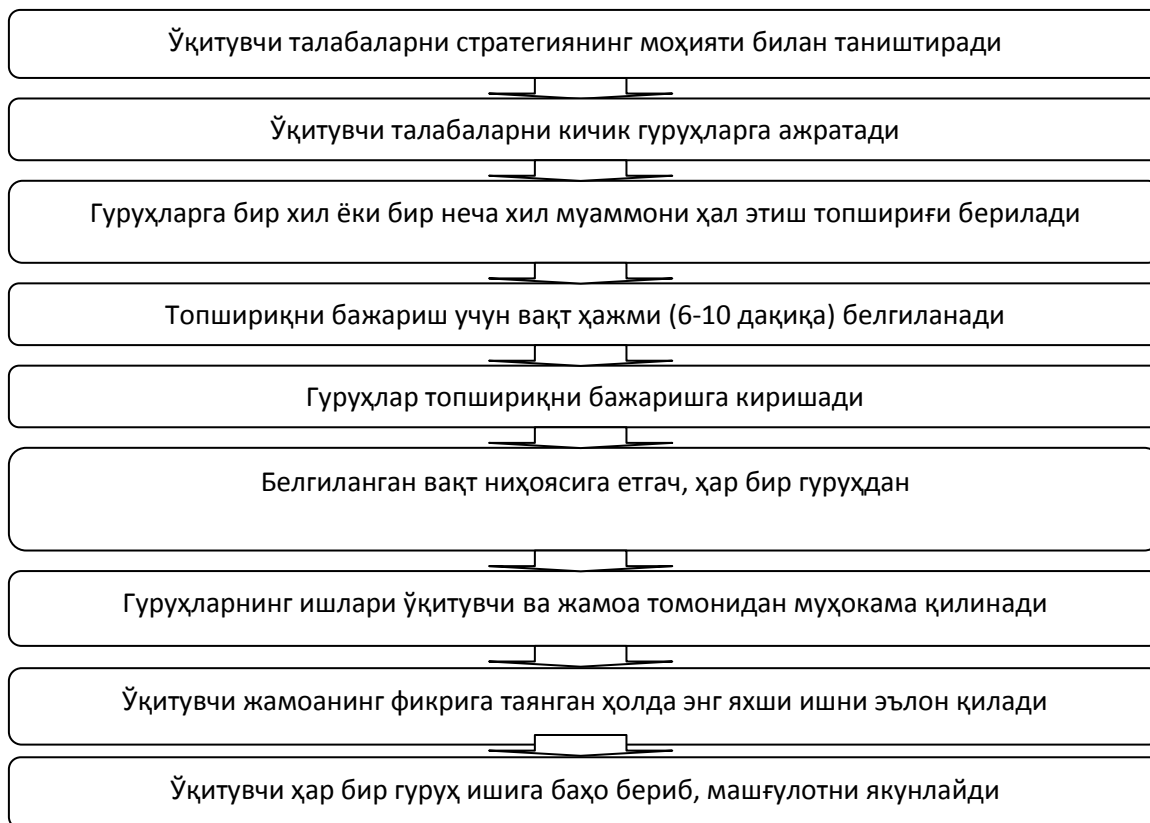
“Swot-таҳлил” стратегияси

Стратегия муаммонинг асосий тўрт жиҳатини ёритишга хизмат қилади. Талабалар мавзунинг мазмунига мос муаммоларни атрофлича ўрганиш орқали моҳиятини ёритади, уларни келтириб чиқарувчи омилларни излаб, ҳал қилиш имкониятларини топади.

У ёрдамида муаммонинг қуйидаги тўрт жиҳати таҳлил қилинади:

Машғулотларда стратегияни қўллаш тартиби қуйидагича:

Изоҳ: стратегияни қўллаш муайян қийинчиликларни келтириб чиқариш эҳтимоли мавжуд. Бундай ҳолларда ўқитувчи стратегиянинг асосий моҳияти ёки бирор босқичини талабаларнинг билими даражасига мослаб, унга тушунарли сўзлар билан ифодаланиши (ўзгартириши) мумкин. Ўқитувчи томонидан талабаларга стратегиянинг моҳияти, афзалликлари ҳақида етарлича маълумот берилиши улар томонидан ҳал этиладиган муаммо моҳиятининг тўла тушунилишини таъминлаш ва кутилган натижага эришишга ёрдам беради.

III. Ахборот - ресурс таъминоти

3.1. НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

(Жорий, оралиқ ва якуний назоратлар учун)

1. Фуқаролик жамияти фанининг предмети ва объекти деганда нимани тушунасиз?
2. Фуқаролик жамияти фанини асосий вазифалари нималардан иборат?
3. Фуқаролик жамияти фанининг асосий тушунчалари мазмуни тўғрисида қандай тасаввурларга эгасиз?
4. Фуқаролик жамияти шаклланишининг асосий босқичларини ёритиб беринг.
5. Фуқаролик жамиятининг асосий белгилари нималарда намоён бўлади?
6. Фуқаролик жамияти қуришда давлатнинг бош ислохотчилик ўрни нималарда намоён бўлди?
7. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуришнинг қандай ҳуқуқий асослари яратилди?
8. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қайси бобида жамоат бирлашмаларига доир принциплар ифодаланган?
9. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти қуришнинг миллий жиҳатлари нималарда намоён бўлади?
10. Фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи деб қандай синфга айтилади?
11. Тараққиётнинг “ўзбек модели”нинг концептуал асосларини таърифлаб беринг.
12. Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида демократик фуқаролик жамиятини ривожлантириш вазифаларини қўйилишининг сиёсий-ижтимоий, маънавий асосларини таърифланг.
13. “Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари” ғоясининг сиёсий, ижтимоий, маънавий аҳамиятини таърифлаб беринг.
14. Тараққиётнинг “ўзбек модели”га таянган ҳолда амалга оширилаётган ислохотлар замида фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасида эришилган натижалар хусусида маълумот беринг.
15. “Ўзбек модели ” жамият ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маънавий ҳаёт соҳаларида қандай намоён бўлмоқда?
16. Модернизациятушунчасининг етакчи моҳиятини аниқланг.
17. Сиёсий модернизациянинг ўзига хос хусусиятларини ифодаланг.
18. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси қандай устувор вазифаларини ўз ичига олади.
19. Концепциянинг давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш йўналишида қандай ислохотлар кўзда тутилган.
20. “Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолиятининг очиқлиги тўғрисида”ги қонунга изоҳ беринг.

21. Фуқаролик жамиятини барпо этишда миллий ғоянинг ўрнини қандай баҳолаш мумкин?

22. Фуқаролик жамияти билан миллий ғоянинг асосий тушунчалари ўртасида қандай боғлиқлик мавжуд?

23. Юрт тинчлиги ғоясининг фуқаролик жамиятини барпо этишдаги ўрни ва ролини изоҳлаб ўтинг?

24. Ватан равнақи ва халқ фаровонлиги ғоясининг эркин фуқаролик жамиятини шакллантиришдаги аҳамиятини қандай изоҳлаш мумкин?

25. Мамлакатимизда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини тезлаштириш, унинг миқёсини кенгайтириш ишларини босқичма-босқич жорий қилиш қачон жорий қилина бошлади.

26. Юксак маънавият тушунчаси, маъно –мазмуни.

27. Юксак маънавиятни фуқаролик жамияти билан боғлиқлиги.

28. Юксак маънавият ва фуқароларнинг дахлдорлик хисси.

29. Дахлдорлик хиссига таъсир кўрсатувчи маънавий омиллар .

30. Дахлдорлик хиссини англаш –фазилат эканлиги.

31. Сиёсий партия тушунчаси. Сиёсий партиялар ва ҳаракатлар. Ўзбекистон Республикасида кўппартиявийликнинг вужудга келиши.

32. Тадбиркорларлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон либерал-демократик партиясининг электорати, дастурий мақсад ва вазифалари.

33. Ўзбекистон халқ демократик партиясининг электорати, дастурий мақсад ва вазифалари.

34. “Адолат” социал-демократик партиясининг электорати, дастурий мақсад ва вазифалари.

35. “Миллий тикланиш” демократик партиясининг электорати, дастурий мақсад ва вазифалари.

36. Нодавлат нотижорат ташкилотлар инсонларнинг қандай манфаатларини ифодалайди ва ҳимоя қилади?

37. Нодавлат нотижорат ташкилотлари деганда нимани тушунаси?

38. Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг қандай турлари мавжуд?

39. ННТ жамиятда қандай функцияларни бажаради?

40. 5.Ўзбекистонда ННТнинг ривожланиш суратлари қандай кечмоқда?

41. Ахборот тушунчасининг мазмуни. Ахборотнинг предмети ва асосий шакллари.

42. Оммавий ахборот воситалари ва оммавий коммуникация каналлари.

43. Ахборот соҳасида давлат бошқаруви жараёнини жорий этишнинг элементи ва субъекти.

44. Фуқаролик жамиятини ривожлантиришда оммавий коммуникациядан фойдаланишнинг аҳамияти

45. Давлат ахборот сиёсатининг вазифалари ва функциялари.

46. Фуқаролик жамиятининг институти сифатида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қандай функцияларни бажаради?

47. Маҳаллий ҳокимият ва фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ўзаро муносабатлари қандай йўналишларда амалга оширилади?

48. Мамлакатимизда демократик силохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ривожлантиришга оид қандай вазифалар белгиланган?

49. “Кучли давлатдан – кучли фуқаролиик жамияти сари” концепциясида фуқаролар ўзини ўзи бошқаришига оид қандай вазифалар белгиланган?

50. “Махалла” хайрия фонди ҳақида маълумот беринг

51. Миллатнинг хусусиятлари нималарда намоён бўлади?

52. Ватанпарварлик хислати, уни шакллантириш омиллари.

53. Миллатчиликнинг намоён бўлиш шакллари.

54. Миллатлараро тотувлик қадриятлари.

55. Диний бағрикенгликнинг моҳияти.

56. Жамоатчилик назоратининг мақсадлари нималардан иборат?

57. Жамоатчилик назоратининг субъекти кимлар бўлиши мумкин?

58. Жамоатчилик назоратининг қандай шаклларини биласиз?

59. Ички ишлар органлари ёки прокуратуранинг қонунлар бажарилишини назорат қилиши жамоатчилик назорати бўлиши мумкинми?

60. Жамоатчилик назоратининг замонавий шаклларини кўрсатинг

61. Ижтимоий шериклик назарияси қачон шаклланди?

62. Ижтимоий шериклик тўғрисидаги тред-юнионистик назариянинг моҳияти нимада?

63. Ижтимоий шериклик тўғрисидаги секторлараро назария тред-юнионистик назариядан нимаси билан фарқ қилади.

64. Ижтимоий шерикликнинг субъектлари кимлар бўлиши мумкин?

65. Ижтимоий шерикликнинг замонавий шаклларини кўрсатинг

3.2. ТЕСТ ТОПШИРИҚЛАРИ!

1. Фуқаролик жамиятининг асоси – бу...

- A. *Юксак маданиятга эришган, тўлақонли ҳуқуққа эга бўлган, онгли ва эркин фаолият юритувчи шахслар.
- B. Мустақил фаолият юритувчи инсонлар гуруҳи
- C. Ялпи давлат томонидан бошқариладиган жамият фуқаролари
- D. Фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи

2. “Жамият” бу...

- A. мураккаб ижтимоий организм.
- B. ижтимоий муносабатлар мажмуи, йиғиндиси.
- C. *ҳамма жавоблар тўғри
- D. фуқаролик жамиятининг иқтисодий таянчи

3. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг куйидаги институтлари шаклланиб бормоқда:

- A. Жамоатчилик фикрини ўрганиш институтлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари
- B. Оила ҳамда унинг манфаатларини ақс эттирувчи махсус ташкилотлар, миллий-маданий марказлар;
- C. * а ва б жавоблар туғри
- D. Ҳамма жавоблар тўғри

4. Одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти, сиёсий фаоллиги юксалиб борган сари давлатнинг қайси вазифалари нодавлат тузилмалар ва фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига ўтиб боради?

- A. давлат органларини бошқариш;
- B. * ўзини ўзи бошқариш, давлат органларини назорат қилиш;
- C. давлат органлари раҳбарларини шакллантириш.
- D. Ҳамма жавоблар тўғри

5. Фуқаролик жамиятининг умумий ғоялари ва асосий тамойилларидан бири...

- A. * инсон ва фуқаронинг табиий ҳуқуқларини сўзсиз тан олиш ҳамда ҳимоя қилиш, иқтисодий эркинлик, турли мулк шакллари, бозор муносабатлари
- B. сайловларни режали амалга ошириш, иқтисодиётни давлат томонидан бошқарилиши, фикрлар хилма-хиллиги
- C. ҳокимият бугимларида туб сиёсий ислохотлар олиб боришни мавжуд эмаслиги
- D. Ҳамма жавоблар тўғри

6.Фуқаролик жамиятининг умумий ғоялари ва асосий тамойиллари қайсилар.

А.* ҳокимиятнинг эркинлиги, қонун ва одил судлов олдида шахснинг зарурий ҳуқуқий ҳимояси, сиёсий плюрализм, муҳолифатнинг мавжудлиги, сўз ва матбуот эркинлиги

В. сайловларни режали амалга ошириш, иқтисодиётни давлат томонидан бошқарилиши, фикрлар хилма-хиллиги

С. Ўхшаш сиёсий қарашларга эга бўлган кишилар ўртасида вужудга келган ички ўзаро ҳаракат;

Д.Ҳамма жавоблар тўғри

7.Демократия деганда нимани тушунасиз?

А.”халқ оммасининг сиёсий жараёнларда фаол иштирок этиши,

В. кўпчиликнинг иродасига бўйсуниб, турли хил бошқарув масалаларини жамоатчиликасосида ҳал этиш, халқ оммасининг

С. хоҳиш эътибори асосида ҳокимият юритиш”;

Д.”сиёсий институтлар устуворлигини таъминлаш, халқ оммасининг давлатбошқарувидаги ўрнининг юксаклиги, барча раҳбар лавозимларининг бевосита халқ томонидан сайланиши”;

Е.*жамиятни давлатдан устуворлиги, ҳокимиятларни тақсимланиши, сиёсий плюрализм, муҳолифат легаллиги, ҳокимиятнинг кўпчилик иродасига мувофиқлиги, озчилик фикрини ҳурмат қилиш, ҳокимиятнинг халқ олдидаги масъуллиги, мажбурлашга нисбатан ишонтиришнинг устуворлиги”.

8.Қайси ғоя жамиятдаги турли қараш ва фикрга эга бўлган ижтимоий қатламлар сиёсий куч ва ҳаракатларнинг мақсадларини уйғунлаштира олади?

А.* юрт тинчлиги, Ватан равнақи, халқ манфаати;

В. хорижий мамлакатлар билан ҳамкорлик;

С. халқ фаровонлиги.

Д.Ҳамма жавоблар тўғри

9.Мамлакатимиз Президенти Концепцияда таъкидланганидек, очик демократик ҳуқуқий давлат қуриш ва жаҳон миқёсида обрў-эътибор қозонган жамият барпо этиш борасидаги узоқ ва мураккаб йўлда дуч келишимиз мумкин бўлган қандай хавф бор?

А.Эски тузумтузумни кўмсаш, уни орзу қилиш хавфи.

В.*Эришилган ютуқларга маҳлиё бўлиб, хотиржамлик кайфиятига берилиш, реал воқеликдан узилиб қолиш хавфи.

С.Ислохотларга қарши ислохотлар ўтказишга уриниш хавфи.

Д.Ҳамма жавоблар тўғри

10.Президентимиз И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги кўшма мажлисида “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш

концепцияси” номли маърузасида Ўзбекистон Экологик ҳаракати фаолиятига оид қандай таклиф киритилди?

A.* Ўзбекистон Экологик ҳаракатининг Қонунчилик палатаси депутатларини сайлаш бўйича конференцияларида кузатувчиларнинг иштирок этиш ҳуқуқини белгилаб берадиган қўшимча киритиш таклифи киритилмоқда.

B. Ўзбекистон Экологик ҳаракатининг Қонунчилик палатаси депутатларини сайлаш бўйича конференцияларида оммавий ахборот воситаларининг иштирок этиш ҳуқуқини белгилаб берадиган қўшимча киритиш таклифи киритилмоқда.

C. Ўзбекистон Экологик ҳаракатининг Қонунчилик палатаси депутатларини сайлаш бўйича конференцияларида ваколатли вакилнинг иштирок этиш ҳуқуқини белгилаб берадиган қўшимча киритиш таклифи киритилмоқда.

11. Президентимиз И.А.Каримов томонидан 2010 йил 12 ноябрь куни қайси соҳаларни янада чуқурлаштириш энг муҳим устувор вазифалар сифатида белгилаб берилди?

A. Давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ этиш.

B. Ахборот соҳаси эркинлигини таъминлаш, Ўзбекистонда сайлов ҳуқуқи эркинлигини таъминлаш ва сайлов қонунчилигини ривожлантириш

C. Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш, демократик бозор ислоҳотларини ва иқтисодиётини либераллаштиришни янада чуқурлаштириш

D.* барча жавоблар тўғри

12. Президентимиз И.А.Каримов томонидан белгилаб берилган бозор иқтисодиётига ўтишнинг асосий тамойилларининг 1-чиси нима?

A.* Иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги.

B. Давлат беш ислоҳоти.

C. Қонун устиворлиги.

D. Бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш.

13. Тараққиётнинг “ўзбек модели” маъно-мазмунини нечта тамойил ташкил этади?

A. 7

B. 6

C.* 5

D. 4

14. Ўзбекистоннинг тадрижий ривожланиш йўлини танлаганлиги қандай ижобий оқибатларга олиб келди?

A. Иқтисодий жараёнлар тезлашувига.

B. Ислоҳотларни секинлашувига.

C. Ислоҳотларнинг инқилобий усулига.

D.* Иқтисодий ва ижтимоий тўфонлардан асраб қолди.

15. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти асосларини барпо этишнинг бош устувор йўналиши - бу...

A. Мустақиллик.

В.*Инсон омили.

С.Суд - ҳуқуқ тизими ислоҳоти.

Д.Бозор муносабатларини чуқурлаштириш.

16. Ҳар қандай мустақил давлат мамлакат демократик тараққиётини...

А.Ривожланган демократик давлат ривожланиш сирларини ўрганишдан бошлайди.

В. Умуминсоний демократия тараққиёти асосида бошлайди.

С.*Ўзининг тараққиёт йўлини қонуниятларини аниқлаб олишдан бошлайди.

Д.Миллий демократик тамойиллар асосида бошлайди.

17. Демократиянинг универсал, барча халқлар ва элатлар учун баробар модели бўлиши мумкинми?

А.Бўлиши мумкин, чунки демократия умуминсоний қадриятлар.

В.*Демократиянинг универсал модели бўлиши мумкин эмас, чунки бу унинг табиатига зиддир.

С.Баъзи тарихий тараққиёт босқичларида бўлиши мумкин.

Д.Баъзи бир давлатларда бўлиши мумкин.

18. Ўзбекистонда ўз-ўзини бошқаришнинг анъанавий шакли қайси?

А.*Маҳалла.

В.Касаба уюшмалари.

С.Сиёсий партиялар.

Д.Жамоат бирлашмалари.

19. Фуқаролик жамияти институтларини шакллантириш ва ривожлантириш бўйича қайси қонунларга қўшимча ва ўзгартишлар киритиш таклифи киритилмоқда?

А.“Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги Қонун, “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонун

В.“Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги Қонун, “Ўзбекистон Республикасида жамоатчилик назорати тўғрисида”ги Қонун ва “Экологик назорат тўғрисида”ги Қонун

С.“Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси ва сиёсий партиялар тўғрисида”ги

Д.* а ва б

20. Бугунги кунда мамлакатимизда фуқаролар йиғинлари ва ўзини ўзи бошқариш органлари – маҳалалар сони қанчани ташкил этади?

А.5 мингдан ортиқ

В.*10 мингдан ортиқ

С.15 мингдан ортиқ

Д.20 мингдан ортиқ

21. Ўзбекистонда ижтимоий барқарорликни таъминлашнинг назарий асослари Президентимиз И.А.Каримовнинг қайси асаарида ишлаб чиқилган?

А.“Ўзбекистон ХХІ асрга интилмоқда”.

В.*“Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари”.

С.“Тарихий хотирасиз келажак йўқ”.

Д.“Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли”.

22. 2007 йил 11 апрелда қабул қилинган “Давлат бошқарувини янгилаш ва янада демократлаштириш ҳамда мамлакатни модернизация қилишда сиёсий партияларнинг ролини кучайтириш тўғрисида”ги конституциявий қонуннинг қабул қилиниши натижасида конституциямизнинг қайси моддаларига тузатишлар киритилди?

А.89-моддасига.

В.93 - модданинг 15 – бандига.

С.102 - модданинг 2 – қисмига.

Д.*Барча жавоблар тўғри.

23. Концепция нима?

А.Иқтисодий қараш.

В.Иқтисодий назария.

С.*Назарий модел.

Д.Амалий тажриба.

24. Бошқарув соҳаси ва вазифаларининг бир қисмини республика даражасидан вилоят, туман ва шаҳар миқёсига ўтказиш нимага олиб келади, деб ўйлайсиз?

А.Марказий ҳокимиятнинг заифлашувига.

В.Бу нотўғри сиёсат бўларди.

С.Маълум маънода сиёсий тарқоқликка.

Д.*Бошқарув соҳасининг аксилмарказлашувига.

25. “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” нечта устувор вазифани ўз ичига олади?

А.4

В.5

С.*6

Д.7

26. Бугунги кунда Концепция замида Конституциямизнинг қайси моддаларига демократик моҳиятга эга бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди?

А.32, 76, 78, 80, 92, 96, 98, 103.

В.32, 78, 79, 80, 93, 96, 98, 107.

С.*32, 78, 80, 93, 96, 98, 103, 117.

Д.32, 78, 79, 80, 93, 98, 103, 107.

27. Концепцияга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 98-моддасига Вазирлар Маҳкамасига тааллуқли қандай мазмундаги ўзгаришлар киритилди?

А.*Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотумини билдириш ҳуқуқини бериш.

В. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатига Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуминини билдириш ҳуқуқини бериш.

С. Ўзбекистон Республикаси Президенти ваколатларининг бир қисмини Сенатга ўтказиш.

Д. Юқоридагиларнинг ҳаммаси тўғри.

28. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 98-моддасига киритилган ўзгартиришларнинг мазмун-моҳиятига қуйидагилардан қайси бири тааллуқли эмас?

А. Бош вазир лавозимига номзод кўрсатиш ва уни тасдиқлашнинг янада демократик принципларини ифодалайдиган янги тартиб ўрнатилмоқда.

В. Олий Мажлисга Бош Вазирга нисбатан ишончсизлик вотумини билдириш ҳуқуқи берилмоқда.

С. Вазирлар Маҳкамаси ваколатига тааллуқли масалалар юзасидан қарорлар қабул қилиш ҳуқуқи президент ваколатлари доирасидан чиқарилмоқда.

Д.*Президентнинг Вазирлар Маҳкамаси мажлисларида раислик қилиш ҳуқуқи мустаҳкамланмоқда.

29. Мамлакатимизни ислоҳ этиш ва демократлаштиришнинг янги босқичини бошлаб берадиган конституциявий ўзгаришларни кўрсатинг.

А. Сайловларда ютиб чиққан сиёсий партия тақдим этган Бош Вазир номзодининг парламент томонидан кўриб чиқилиши ва тасдиқланиши ҳақидаги конституциявий тартибнинг белгиланиши, ҳукуматга нисбатан ишончсизлик вотуми институтининг жорий этилиши.

В.*Мамлакатимизда икки палатали парламентнинг жорий этилиши.

С. Президент ваколатлари доирасидан ижро этувчи ҳокимият бошлиғи вазифасини чиқарилиши.

Д. Юқоридаги барча жавоблар тўғри.

30. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясига биноан Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг биргаликдаги ваколатларига қайси ваколатни қўшилди?

А.*мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб масалалари юзасидан Бош вазирнинг ҳисоботларини эшитиш ва муҳокама қилиш.

В. Ўзбекистон Республикаси Бош вазирини лавозимидан озод этиш бўйича қарор қабул қилади.

С. Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотуми билдириш.

Д. Марказий сайлов комиссияси Раисини лавозимига сайлаш.

31. Ўзгарган тафаккур бу

А. Ўзгартирилган тафаккур.

В. Демократик тафаккур.

С. Стихяли тафаккур.

Д. Эркин тафаккур.

32. ...ҳар қандай жамият барқарор тараққиёт ва фаровон ҳаётга эришиш учун ўз олдига қандай стратегик режа ва дастурларни қўямасин, ҳар қандай юксак орзу-интилишларни амалга оширишга киришмасин

А. агар тинчлик ва осойишталик бўлмаса, барча ҳаракатлари бефойда ва самарасиз бўлаверади.

В. агар эркинлик бўлмаса, демократик тараққиётга эришиб бўлмайди.

С. агар миллий хавфсизлик таъминланмаса, барқарор жамият тараққиётга эришиб бўлмайди

Д. Барча жавоблар тўғри

33. Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ислоҳ Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида таъкидланганидек, “инсоннинг энг устувор ва муқаддас ҳуқуқларидан бири – бу”?

А. Тинч яшаш ҳуқуқидир.

В. Демократиянинг инсонпарварлигидир.

С. Тинчлик ва барқарорликни таъминлашдир.

Д. Озод ва эркин яшашдир.

34. Бугунги дунёнинг турли минтақаларида нотинчликлар фониди Ўзбекистон тинчлик, осойишталик диёри бўлиб турибди. Хўш, нима учун?

А. Чунки истиқлолнинг илк йилларидан бошлаб Республикаимизнинг ташқи сиёсатига тинчлик, барқарорлик ва ҳамкорлик йўли асос қилиб олинди.

В. Чунки Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсатининг бош тамойили – мамлакат суверенитетини ҳимоя қилиш ва таъминлашдан иборатдир.

С. Чунки мамлакатимиз ташқи сиёсатининг тамойиллари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 17-моддаси ҳамда “Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсий фаолиятининг асосий тамойиллари тўғрисида”ги Қонунда мустаҳкамлаб қўйилган.

Д. Чунки ҳозирги замон халқаро муносабатлар тизимида юз бераётган ўзгаришларни Ўзбекистон манфаатлари нуқтаи назаридан баҳолаш устувордир.

35. Ватан равнақи ғоясини амалга ошириш қўйида келтирилган қандай омилларга боғлиқ?

А. Ҳозирги ижтимоий бар-қарорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик, жамиятни бошқаришда оммавий ташкилотларнинг (хусусан, маҳалланинг) мавқеини ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тамойиллари ниҳоятда муҳим.

В. Ҳаётда демократик тамойилларнинг устуворлиги, муқобил партиялар, жамиятнинг барча жабҳаларини эркинлаштириш, давлатнинг ислоҳотчилик функцияси, аҳоли сиёсий онги ва маданиятини ошириш катта аҳамиятга эга.

С. Бозор муносабатларига хос муқобил мулкчиликнинг шаклланиши, иқтисодиётнинг таркибий тизимидаги ўзгаришлар, кичик ва ўрта бизнес, ишбилармонлик ва тадбиркорликни ривожлантириш, иқтисодиётни

эркинлаштириш, ташқи иқтисодий алоқаларни кучайтириш бунда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

D.Тарихий меросимизнинг тикланиши, аҳоли интеллектуал салоҳиятини ошириш, фан ва илмий муассасалар, санъат ва адабиётни ривожлантириш, комил инсонни тарбиялаш бўйича миллий таълим дастурининг қабул қилиниши ва изчил амалга оширилиши, халқаро маданий алоқаларни кучайтириш ҳам Ватан равнақига хизмат қилади.

36. БМТ тавсияларига кўра фаровонлик бу

A.Инсоннинг тараққиёт индекси.

B.Тинчлик ва барқарорлик шарти.

C.Хавфсизлик ва барқарорлик кафолати

D.Барча жавоблар тўғри

37. Танлаб олинган стратегик мақсаддан келиб чиқиб, бозор муносабатларини давлат томонидан тартибга солиш механизмини босқичма-босқич жорий этиш, иқтисодиётни эркинлаштириш ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича амалга оширилган комплекс чора-тадбирлар натижасида...

A.макроиқтисодий кўрсаткичларнинг пасайишига барҳам берилди. Иқтисодий ислохотларнинг биринчи босқичида, иқтисодиётда бозор муносабатларига ўтишнинг ҳуқуқий негизи барпо этилди.

B.Ишлаб чиқариш суръати ва аҳоли турмуш даражасининг кескин тушиб кетишига йўл қўйилмади, тўлов ҳолати яхшиланиб, ишлаб чиқаришнинг устувор тармоқларида таркибий ўзгаришларни амалга оширишга алоҳида эътибор берилди.

C.Мулк тўғрисидаги, корхоналар, ишбилармонлик, ташқи иқтисодий фаолият, банклар ва банк фаолияти, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, хўжалик жамиятлари ва бирлашмалари тўғрисида бир қатор қонунлар қабул қилинди. Бунда иқтисодий ислохотларнинг ҳуқуқий асос ва механизмини шакллантиришни таъминловчи Президент Фармонлари ва Ҳукумат қарорлари чиқилди.

D.Барча жавоблар тўғри

38. Амалга оширилган ислохотларни Президентимиз И.А.Каримов иқтисодиётимизда эришилган дастлабки натижалар сифатида қуйидагича изоҳлади:

A.макроиқтисодий барқарорлаштириш сиёсатини амалга оширилиб пухта ишлаб чиқилган пул-кредит, бюджет ва аксиэмиссия сиёсатини қўллаб, нарх ўсиш суръатларини пасайтиришга, валютамуносабатларини мустақамлаш муаммоларини ечишга киришилди;

B.саноатни, умуман ишлаб чиқаришнинг устувор йўналишларини давлат томонидан доимий равишда қўллаб-қувватланиши оқибатида ишсизликни чегаралашга, меҳнат ресурсларининг банд бўлишига, уларнинг даромади ва бюджет даромадини барқарорлаштиришга олиб келди.

C.давлатимиз иқтисодий жиҳатдан мустақил бўлишини назарда тутиб, халқимизнинг эҳтиёжини қондирадиган ғалла, дон, гўшт, сут маҳсулотларини четдан олиб келишни кескин камайтирилди. Нефть ва нефть маҳсулотларини

қўшни давлатлардан олиб келишни камайтириш сари ҳал қилувчи қадам қўйилди. Хорижий сармояларни мамлакатимизга жалб этиш учун кенг имкониятлар ва муҳим шарт-шароитларни яратилди.

Д.Барча жавоблар тўғри.

39.Мамлакатимизда жаҳон иқтисодий инқирозининг салбий оқибатларини бартараф этиш бўйича 2009-2012 йилларга мўлжаллаб қабул қилинган Инқирозга қарши чоралар дастурини амалга ошириш Ўзбекистоннинг 2010-2011 йилларда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг муҳим устувор йўналишига айланди. Бунда инқирозга қарши дастур қўйида кўрсатилган қайси йўналишларда амалга оширилди.

А.Корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни янада жадаллаштириш, замонавий, мослашувчан технологияларни кенг жорий этиш орқали. Жорий конъюнктура кескин ёмонлашиб бораётган ҳозирги шароитда экспортга маҳсулот чиқарадиган корхоналарнинг ташқи бозорларда рақобатдош бўлишини қўллаб-қувватлаш бўйича конкрет чора-тадбирларни амалга ошириш ва экспортни рағбатлантириш учун қўшимча омиллар яратилди.

В. Қатъий тежамкорлик тизимини жорий этиш, ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини камайтиришни рағбатлантириш ҳисобидан корхоналарнинг рақобатдошлигини оширишга кенг эътибор қаратилди. Электроэнергетика тизимини модернизация қилиш, энергия истеъмолини камайтириш ва энергия тежашнинг самарали тизимини мамлакатда кенг жорий этилди.

С. Жаҳон бозорида талаб пасайиб бораётган бир шароитда, ички бозорда талабни рағбатлантириш орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлашда доир кенг кўламли маҳаллийлаштириш Дастури қабул қилинди. Мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилишнинг “Ўзбек модели” жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида ўзини амалда оқлаб, нақадар тўғри ва пухта эканини исботлади.

Д.Барча жавоблар тўғри.

40. Миллий истиқлол ғояси кимнинг манфаатларини ифодалайди?

А.Сиёсий партияларни

В.Ижтимоий гуруҳ ва қатламларнинг

С.Бутун ҳалқимизнинг

Д.Маҳаллийчилик

41.Маънавият нима?

А.Инсонни руҳан поклайдиган, қалбини уйғотадиган куч

В.Одамнинг ички дунёси

С.Одамнинг иродасини бақувват, иймон эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч

Д.*Барча жавоблар тўғри

42.Инсоннинг маънавий даражасининг энг юқори даражаси аниқланг

А.*Юксак маънавиятлилик

В.Ўртача маънавият

С.Қуйи маънавият

Д.Паст маънавият

43. Дахлдорлик ҳиссини белгиловчи омиллар тўғри берилган қаторни топинг.

А.Инсонга атрофдаги одамларга, оилага, маҳаллага дахлдорлик;

В.Миллатга дахлдорлик; оилага, қонунларга дахлдорлик;

С.Инсонга, ишига, ўзлигига дахлдорлик;

Д.*барча жавоблар тўғри.

44. Юксак маънавиятнинг кучи нимада?

А.*Енгилмас куч эканлигида

В.Миллий мерос билан боғлиқлигида

С.Виждонни уйғоқлигида

Д.Иймонни бутунлигида

45. Юксак маънавият ва фуқаролик жамиятининг боғлиқлиги нимада?

А.Инсон фуқаролик жамиятининг муҳим омили

В.Инсоннинг маънавий даражаси фуқаролик жамиятига таъсир кўрсатади

С.Юксак маънавиятли инсон жамият олдида турган мақсадларга бефарқ эмас

Д.*барча жавоблар тўғри

46. Фуқаролик жамияти ривожини нимага таянади?

А.Инсон маънавиятига;

В.Миллий маънавий мерос ва қадриятларга;

С.Умуминсоний демократик принципларга

Д.*барча жавоблар тўғри

47. Фуқаролик жамияти ривожини маънавий ва моддий ҳаёт муносабати қандай бўлиши зарур?

А.Моддий ҳаёт устун;

В.Маънавий ҳаёт устун;

С.*маънавий ва моддий ҳаёт уйғун

Д.Барча жавоблар тўғри

48. Фуқаролик жамияти нима?

А.*фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида фаол иштироки

В.Маҳалла

С.ННТ

Д.Оила

49. Маънавиятга таҳдид фуқаролик жамиятига ҳам таҳдид эканлиги нимада?

А.Инсонни ўзлигидан бегоналаштиради

В.Инсонни жамият ҳаётига нисбатан лоқайдликка, бефарқликка ундайди;

С.Инсонни руҳан заифлаштиради

Д.*барча жавоблар тўғри

50. Дахлдорлик ҳиссига салбий таъсир этувчи омилларни аниқланг.

А.Ўзбўларчилик; оммавий маданият; бепарволик; ватансизлик;

- В. лоқайдлик; сотқинлик; худбинлик; маҳаллийчилик;
- С. уруғ-аймоғчилик; коррупция; қонунни ҳурмат қилмаслик;
- Д. *барча жавоблар тўғри

51. Партия тизимлари шаклланишига қайси омиллар энг кўп таъсир кўрсатади?

- А. жамият ижтимоий таркиби, табиати; мамалакат қонунчилиги; социологик-маданий анъаналар;
- В. ҳокимият тизими; ҳокимиятлар бўлиниши;
- С. манфаат гуруҳлари; норасмий ташкилотлар; босим гуруҳлари.
- Д. Барча жавоблар тўғри

52. Миқдор кўрсаткичларига кўра қандай партиявий тизимлар ажратиб кўрсатилади?

- А. бир, икки, кўп партиявий тизимлар;
- В. мажоритар, етакчи, миноритар партиявий тизимлар;
- С. рақобатли ва рақобатсиз партиявий тизимлар;
- Д. Барча жавоблар тўғри

53. “Партиявий тизим” деганда нима тушунилади?

- А. партиялар ўртасидаги алоқаларни ташкил этиш шакллари;
- В. мамлакатлардаги барча партиялар бирлиги;
- С. партияларнинг ўзаро ҳамда давлат ва бошқа сиёсий институтлар билан барқароралоқалари.
- Д. Барча жавоблар тўғри

54. Қайси партиявий тизимлар учун партиявий иттифоқларнинг ё мутлако йўқлиги, ёки унинг декларатив табиатлилиги хос?

- А. бир партиявий;
- В. икки партиявий;
- С. кўп партиявий;
- Д. Барча жавоблар тўғри

55. Сайловдаги ғалаба партияларга нима беради?

- А. жамиятни ўз дастури асосида бошқариш, қарорлар қабул қилиш жараёнида иштирок этиш;
- В. ўз дастурини амалга ошириш, сиёсий қарорлар қабул қилиш жараёнига таъсир этиш;
- С. ҳукмрон элитани шакллантириш, кадрларни танлаш ва жой-жойига қўйиш, қарорлар қабул қилиш ва уларнинг бажарилишини назорат этиш.
- Д. Барча жавоблар тўғри

56. Сиёсий партияларнинг турли табақа ва гуруҳларнинг сиёсий иродасини ифодалаш ва ўзларининг демократик йўл билан сайлаб қўйилган вакиллари орқали давлат ҳокимиятини тузишда иштирок этиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг нечинчи моддасида белгиланган?

- A. 62-моддасида;
- B. 60-моддасида;
- C. 61-моддасида.
- D.65-моддасида;

57. Республикада кўппартиявийликнинг шаклланиш жараёни хар бири муайян воқеа билан ажралиб турадиган нечта босқичга бўлинади?

- A. 3;
- B. 4;
- C. 5.
- D.6;

58. Республикада кўппартиявийлик шаклланиш жараёнининг 1995-1999 йй. Қамраб олувчи босқичида қандай ишлар амалга оширилган?

A. якка партиявийликнинг тугатилиши ва кўппартиявийликнинг шаклланиши учун зарур бўлган шарт-шароитларининг яратилиши;

B. кўппартиявийликнинг қонунчилик асослари яратилиши ва янги партияларнинг ташкил топиши.

C. сиёсий тажриба тўплаш ва молиявий мустақилликни таъминлаш, доимий электоратни белгилаб олиш.

D.Барча жавоблар тўғри

59. Сиёсий партиялар парламент назоратининг кучайиши, конструктив муҳолифатнинг шаклланиши нечанчи йилларга тўғри келади?

- A.2005-2006 йй.
- B.2000-2004 йй.
- C.2007-2010 йй.
- D.2010-2011 йй.

60. 2011 йилда Ўзбекистон Республикаси Конституциясига киритилган ўзгартиш ва қўшимчаларга биноан ...

A. Бош вазирнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишининг долзарб масалалари юзасидан ҳисоботларини эшитиш ва муҳокама қилиб бориш белгиланди.

B. Ўзбекистон Республикаси Бош вазири номзоди Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайловда энг кўп депутатлик ўринларини олган сиёсий партия ёки тенг миқдордаги энг кўп депутатлик ўринларини қўлга киритган бир неча сиёсий партиялар томонидан таклиф этилиши белгиланди.

C. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Бош вазирга нисбатан ишончсизлик вотумини билдириш ҳуқуқи берилди.

D.Барча жавоблар тўғри

61. Тўғри жавобни белгиланг:

- А. *Манфаат - индивидлар ва гуруҳларнинг ижтимоий хатти-ҳаракатларини белгиловчи сабаблардир;
В. Манфаат - инсон истагини қондиришнинг бош омилидир;
С. Манфаат - инсон ҳаётини ташкил этиш омилидир.
D. Барча жавоблар тўғри

61. Фуқаролик жамиятини шаклланишида муҳим роль уйнайдиган «учинчи сектор»га қайси ташкилотлар киради.

- А. *нодавлат ташкилотлари
В. давлат ташкилотлари
С. тижорат ва хусусий корхоналар
D. Барча жавоблар тўғри

62. Давлат органлари нодавлат нотижорат ташкилотларининг ривожланиши учун:

- А. *фуқаролик жамиятига хос қонунлар ва имтиёзли солиқ сиёсати билан қўллаб-қувватлайди;
В. етарли даражада фаолият кўрсатишлари учун маблағлар билан таъминлаб туради, молиялаштиради;
С. уларни ишчан ва фаол кадрлар билан таъминлаб туради, уларни яхши ишлашларини доимо назорат этиб боради.
D. Барча жавоблар тўғри

63. Нодавлат нотижорат ташкилотлар давлат ва унинг органлари учун:

- А. давлат ва ҳукумат қарорларини бажаришга ёрдамлашади, давлат режаларини бажаришга кўмаклашади, қонунлар бажарилишини назорат қилади;
В. фуқароларни қонунларни бажаришларини назорат қилади, уларни давлат вазифаларини бажаришлари учун сафарбар этади;
С. *ижтимоий гуруҳлар ва табақалар манфаатларини бир тизимга солиб, давлат органларига етказиб туради.
D. Барча жавоблар тўғри

64. Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг асосий функциялари:

- А. *жамоат ишларини бошқариш, ўз аъзолари манфаатларини ҳимоя қилиш ва уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш;
В. маҳаллий давлат ҳокимияти ишида фаол иштирок этиш, фуқароларни бошқариш ва уларни ижтимоийлаштириш;
С. ўз етакчиларини раҳбарлик лавозимларига ўтишига эришиш, жамиятни бошқаришда устуворлик қилиш.
D. Барча жавоблар тўғри

65. Ўзбекистон Республикасининг «Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида»ги Қонуни (1999 йил 14 апрель) қайси моддасида «Нодавлат нотижорат ташкилоти тушунчаси»нинг таърифи берилган?

- A. 4-моддасида
- B. 3-моддасида
- C. *2-моддасида
- D. Барча жавоблар тўғри

66. “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонун қачон қабул қилинган?

- A. 1992 йил 30 июн;
- B. 1994 йил 12 январь;
- C. *1991 йил 15 феврал.
- D. 1995 йил 20 март.

67. Нодавлат нотижорат ташкилотларнинг асосий фаолият юритиш принциплари:

A. ижтимоий гуруҳларни бирлаштириш, озчиликнинг кўпчилик иродасига бўйсунуши;

B. фуқаролар иродаларини ифода этиш, уларнинг манфаатларини ифода этиш соҳасида фаолият юритиш;

C. *азоликнинг ихтиёрийлиги, ташаббускорлик, ўзини ўзи бошқариш, бошқарув органларининг сайланишлиги.

D. Барча жавоблар тўғри

68. Жамоат ташкилотлари фаолиятини тўхтатиши мумкин бўлган органлар:

A. *суд қарори билан;

B. давлат органлари қарори билан;

C. парламент қарори билан.

D. Барча жавоблар тўғри

69. Нодавлат нотижорат ташкилотлар деганда нимани тушунаси?

A. ”нодавлат нотижорат ташкилоти турли хил ижтимоий гуруҳларнинг манфаатларини ифода этиб, у ўз фаолиятида фойда олишни эмас, балки, ўзига аъзо бўлган кишиларнинг маданий, маънавий, ижтимоий манфаатларини қондиради”;

B. ”нодавлат нотижорат ташкилоти - давлатга қарашли бўлмаган жамоат бирлашмаси бўлиб, унинг асосий мақсади фойда олиш эмас, балки турли ижтимоий гуруҳларнинг ўзини ўзи бошқариш органи сифатида демократияни ривожлантирувчи омиллардан биридир”;

C. *”нодавлат нотижорат ташкилоти - жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни

(фойдани) ўз қатнашчилари аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир”.

D. Барча жавоблар тўғри

70. Ахборот соҳасида шахс учун қандай ҳуқуқий кафолатлар бўлиши керак?

A. Фуқароларнинг ахборот олиш имкониятлари

B. Шахсий ҳаётга аралашмаслик

C. Оилавий сирни кафолатлаш

D. Хат ёзишмаларини ҳимоялаш

E. Барча жавоблар тўғри

71. Ахборот билан ишлаш қандай жараёнларни қамраб олади?

A. Ахборотни қабул қилиш

B. Ахборотни сақлаш

C. Ахборотни қайта ишлаш

D. Ахборотни тарқатиш

E. Барча жавоблар тўғри

63. Ахборот қурол сифатида ўз таъсири ўтказиш учун кимга энг аввало имконият яратиб беради?

A. Ахборот технологиялари кучли ривожланган давлатлар учун

B. Ахборот технологиялари ривожланмаган давлатлар учун

C. Миллий маданиятига ишонадиган халқ учун

D. Миллий маданиятига унча ҳам ишонмайдиган халқ учун

E. Барча жавоблар нотўғри

64. Ўзбекистоннинг дунё ахборот макони билан муносабатлари қандай бўлмоғи лозим?

A. Ўзбекистон ўз миллий ғоясини умуминсоний қадриятларга нисбатан устун қўйиши керак

B. Ўзбекистон ўз миллий ғоясини умуминсоний қадриятларга нисбатан паст қўйиши керак

C. Ўзбекистоннинг дунё ахборот макони билан муносабатлари йўқ, чунки Ўзбекистон бумаконга ҳали кирмаган

D. Ўзбекистон дунё ахборот маконига энди кирди, шунга мувофиқ у ўз манфаатларини айта олиши, тарқатиши ва ҳимоя қилиши зарур

E. Барча жавоблар нотўғри

65. Бугунги кунда Ўзбекистон фуқароларига ахборот таъсири қандай ахборот воситалари орқали амалга оширилади?

A. Матбуот, телевидение, Интернет

B. Телевидение, радио, Интернет

C. Газета, журналлар, радио, телевидение

D. Интернет, телевидение

E. Барча жавоблар нотўғри

66. Ахборот воситалари ичида инсон рухиятига энг кучли таъсир кўрсатаётгани қайси бири?

- A.Интернет
- B.Радио
- C.Телевидение
- D.Газета ва журналлар
- E. Фото

67.2014 йил 1 январь ҳолатига кура Ўзбекистонда нечта ОАВ рўйхатга олинган ва уларнинг таркиби қандай?

A. 1372 та ОАВ рўйхатга олинган бўлиб, улардан 1016 таси босма оммавий ахборот воситалари (709 та газеталар, 289 та журналлар, 14 та ахборотномалар, 4 та ахборот агентликлари), 95 таси электрон оммавий ахборот воситалари (63 та телевидениялар, 32 та радио) ва 261 та ахборот веб-сайтларидир;

B. 1472 та ОАВ рўйхатга олинган бўлиб, улардан 1116 таси босма оммавий ахборот воситалари (809 та газеталар, 289 та журналлар, 14 та ахборотномалар, 4 та ахборот агентликлари), 95 таси электрон оммавий ахборот воситалари (63 та телевидениялар, 32 та радио) ва 261 та ахборот веб-сайтларидир;

C. 1572 та ОАВ рўйхатга олинган бўлиб, улардан 1216 таси босма оммавий ахборот воситалари (909 та газеталар, 289 та журналлар, 14 та ахборотномалар, 4 та ахборот агентликлари), 95 таси электрон оммавий ахборот воситалари (63 та телевидениялар, 32 та радио) ва 261 та ахборот веб-сайтларидир;

D. 1472 та ОАВ рўйхатга олинган бўлиб, улардан 1316 таси босма оммавий ахборот воситалари (1009 та газеталар, 289 та журналлар, 14 та ахборотномалар, 4 та ахборот агентликлари), 95 таси электрон оммавий ахборот воситалари (63 та телевидениялар, 32 та радио) ва 261 та ахборот веб-сайтларидир;

68. Мамлакатимиздаги мавжуд телерадиоканаллар ва веб-сайтларнинг неча % нодавлат оммавий ахборот воситалари ҳисобланади?

- A.62%
- B.72%
- C.82%
- D.92%

69. Оммавий ахборот воситалари Ўзбекистонда яшайдиганмиллат ва элатларнинг нечта тилида фаолият олиб боради?

- A.11 та
- B.12 та
- C.13 та
- D.14 та

70. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш-...

А. фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган уларнинг ўз манфаатларидан ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатларлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги мустақил фаолиятидир.

В. фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган уларнинг ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек ривожланган хорижий мамлакатларнинг урф-одатларлар ва анъаналаридан келиб чиққан ҳолда жаҳоннинг аҳамиятга молик масалаларини ҳал қилиш борасидаги фаолиятидир.

С. фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган уларнинг давлат манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатларлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги давлат бошқарувидир.

Д. фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган уларнинг давлат манфаатларидан ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатларлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги мустақил фаолиятидир.

71. Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари қанча муддатга сайланадилар?

- А. 1 йил;
- В. 2,5 йил;
- С. 5 йил;
- Д. 7 йил.

72. Маҳалла-бу...

- А. Давлатбошқарувининг қуйи бўғини ҳисобланади;
- В. Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органи ҳисобланади;
- С. Фуқаролар ўзини ўзи бошқаришининг ҳудудий бирлигидир.
- Д. Фуқаролар йиғини ҳисобланади.

73. ...-фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органи ҳисобланади

- А. маҳалла;
- В. фуқаролар йиғини;
- С. фуқаролар йиғини Кенгаши;
- Д. фуқаролар йиғини тафтиш комиссияси.

74. Фуқаролар йиғини дакимлар қатнашадилар?

А. шаҳарча, қишлоқ ва овул, шунингдек шаҳар шаҳарча, қишлоқ ва овулдаги маҳалла ҳудудида яшаётган, вояга етган шахслар қатнашадилар;

В. шаҳарча, қишлоқваовул, шунингдекшаҳаршаҳарча,
қишлоқваовулдағимаҳаллаҳудудидадоимийшаётганқатнашадилар;

С. шаҳарча, қишлоқваовул, шунингдекшаҳаршаҳарча,
қишлоқваовулдадоимийшаётган, воягаётганшахсларқатнашадилар;

Д. шаҳарча, қишлоқваовул, шунингдекшаҳаршаҳарча,
қишлоқваовулдағимаҳаллаҳудудидадоимийшаётган, воягаётганшахсларқатнашадилар;

**75. Фуқароларийғинитўғрисидагинамунавий Низом ким
томонидантасдиқланади?**

А. ЎзбекистонРеспубликасиОлийМажлиспалаталари;

В. ЎзбекистонРеспубликасиПрезиденти;

С. ЎзбекистонРеспубликасиВазирларМаҳкамаси;

Д. Маҳаллийдавлатҳокимияти

**76. Шаҳарча, қишлоқ,
овулфуқароларийғинивашаҳардағимаҳаллафуқароларийғинифуқароларийғинираис
и (оқсоқоли) ваунингмаслаҳатчиларини,
фуқароларийғинифаолиятинингасосийўналишларибўйичакомиссияларинингтраисл
аринивааъзолариниҳисоботлариниқанчамуддаторалиғидаэшитидади?**

А. Йилнингҳаройида;

В. Йилнингҳарчорағида;

С. Йилнингҳаролтийойида;

Д. Йилдабирмаротаба;

77. Фуқароларийғинини ким чақиради?

А. фуқароларийғиникомиссияларираислари;

В. туман(шаҳар) ҳокими;

С. Фуқароларийғининингкенгаши;

Д. Фуқароларийғинираисимаслаҳатчиси.

**78.Фуқароларнинг ўзиниўзибошқаришорганларифаолиятинингасосийприн
циплариниқўрсатинг.**

А. демократизм, ошкоралик, ижтимоийадолат, инсонпарварлик,
маҳаллийаҳамиятгамоликмасалаларниечишдамустақиллик,
жамоатчиликасосидағиўзароёрдам.

В. демократизм, ошкоралик, ижтимоийҳимоя, инсонпарварлик,
маҳаллийаҳамиятгамоликмасалаларниечишдамустақиллик,
жамоатчиликасосидағиўзароёрдам.

С. демократизм, ошкоралик, ижтимоийҳимоя, чегаралардахлсизлиги,
маҳаллийаҳамиятгамоликмасалаларниечишдамустақиллик,
жамоатчиликасосидағиўзароёрдам.

Д. демократизм, ошкоралик, ижтимоийадолат, инсонпарварлик,
маҳаллийаҳамиятгамоликмасалаларниечишдаўзиданюқорипағонадағиорганларигабўйсун
иш, жамоатчиликасосидағиўзароёрдам,

79. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Республика «Маҳалла» жамғармасини тузиш тўғрисида»ги фармони қачон эълон қилинган?

- A. 1992 йил 12 сентябр
- B. 1993 йил 2 сентябр
- C. 1998 йил 23 феврал
- D. 1999 йил 19 апрел

80. «Ижтимоий фикр» - ...

- A. жамоатчилик фикрини ўрганувчи нодавлат ташкилот
- B. жамоатчилик фикрини ўрганувчи давлат ташкилоти
- C. ҳокимият фикрини ўрганувчи нодавлат ташкилот
- D. ҳокимият фикрини ўрганувчи давлат ташкилоти

81. Тил, маънавият, миллий ўзликни ангаш руҳияти, урф-одатлар, анъаналар ва қадриятлар ягоналиги асосида муайян ҳудудда яшовчи иқтисодий алоқалар билан боғланган мустақил субъект сифатида ўзига хос моддий ва маънавий бойликларни яратувчи кишиларнинг этник бирлиги ...ни англатади. Тушунчани аниқланг.

- A. миллат
- B. давлат
- C. халқ
- D. этник оқд

82. ...ларнинг сони уларнинг буюклиги ёки гегемонлиги учун асос бўла олмайди. Зеро, барча ...лар тенг, озод ва эркиндир. Аммо тамаддун тараққиётига ҳисса қўшишга қодир баркамол фарзандлари қўп ...ларгина табиий танланиш асосида етакчига айланишлари мумкин. Ана шу тамойил жаҳон халқлари интилишининг асосини ташкил этади. Мустақилликка эришган юртимизда бутунги кунда қўп сонли ... вакиллари яшамокда. Мамлакатимизда бу тамойилга амал қилиниши эса барча ...ларнинг равнақи, гуллаб-яшнаши учун хизмат қилмокда. Гап нима ҳақида кетмокда?

- A. миллат
- B. элат
- C. диаспора
- D. этник оқд

83. она-юртнинг, халқнинг тарихи ва тақдирига чуқур ҳурмат билан қарайдиган, юрт манфаатлари йўлида фидоийлик намуналарини кўрсатишга қодир бўлган шахсларга хос фазилат. Юртга, халққа бўлган ҳурмат, мухаббат, ишонч туйғуси муайян умумий манфаатлар, мақсадлар асосида шаклланиб, кишиларнинг қалбидан чуқур ўрин оладиган, фаолиятига таъсир этадиган хусусиятдир. Нуқталар ўрнига тўғри тушунчани белгиланг.

- A. ватанпарварлик
- B. саҳоватлилиқ
- C. қахрамонлиқ

D. эътиқод

84. дунё фуқаролигини даъво қилиш, шунингдек, миллий ва давлат суверенитетини рад этиш, турли миллий анъана, маданият ҳамда ватанпарварлик туйғусидан воз кечиш ғоясини илгари сурадиган қараш. ..., қаерда яхши ҳаёт бўлса ўша ерни ватан деб билиш. Бу тамойил инсонда ватан хиссини йўқотади, ғурурни ўлдиради. Бу эса ҳар бир жамият учун ҳалокатлидир. Нуқталар ўрнидаги тўғри сўзни топинг.

- A. космополитизм
- B. ватанпарварлик
- C. қахрамонлик
- D. саҳоватлилиқ

85. Бугун юртимизда неча миллат ва элат вакиллари бир оила фарзандларидек, тенг ҳуқуқлилиқ ҳамда ўзаро ҳамжиҳатлик шароитида яшаб келмоқда?

- A. 130 дан ортиқ
- B. 120 га яқин
- C. 100
- D. Тўғри жавоб йўқ

86. Фуқароларнинг истаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслиқ ҳуқуқи – бу ...

- A. Виждон эркинлиги
- B. Диний бағрикенглиқ
- C. Космополитизм
- D. Ватанпарварлик

87. Мамлакатимиз Конституциясининг нечанчи моддаси Ўзбекистон Республикаси ўз ҳудудида истиқомат қилувчи барча миллат ва элатларнинг тиллари, урф-одатлари ва анъаналари ҳурмат қилинишини таъминлайди, уларнинг ривожланиши учун шароит яратади деган меъёрлар тасдиланган?

- A. 4-модда
- B. 5-модда
- C. 6-модда
- D. 18-модда

88. Ўзбекистон кўпконфессияли мамлакат ҳисобланади ва унинг аҳолиси ... диний конфессияга эътиқод қилади.

- A. 16 та
- B. 15 та
- C. 18 та
- D. 17 та

89. Хилма-хил диний эътиқодда бўлган кишиларнинг олижаноб ғоя ва ниятлар йўлида ҳамкор ва ҳамжиҳат бўлиб яшаши, кишилиқ жамияти равнақи йўлида хизмат қилиши нимани англатади?

- A. Диний бағрикенглиқ
- B. Виждон эркинлиги
- C. Космополитизм

D. Ватанпарварлик

90. Жамоатчилик назоратининг субъектлари:

A. солиқ органлари ва прокуратура;

B. ички ишлар органлари ва молия идоралари;

C. Фуқаролик жамияти институтлари

D. Қонунчилик палатаси васуд органлари

91. Жамоатчилик назоратининг мақсадлари:

A. Бизнес тузилмаларидаги суиистеъмолликларни аниқлаш;

B. Савдо тизимидаги нархларнинг адолатли эканини текшириш;

C. Тадбиркорлар фаолиятини тафтиш қилиш;

D. Давлат ҳокимияти органлари фаолиятининг қонунларга мослигини таҳлил қилиш.

92. Жамоатчилик экспертизаси-бу:

A. Соғлиқни сақлаш муассасаларида даволаш жараёнларининг тўғри йўлга қўйилганини ўрганиш;

B. Хусусий корхоналарда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини текшириш;

C. Давлат ҳокимияти органлари томонидан қабул қилинаётган қарорлар, буйруқлар, лойиҳалар ва олиб борилаётган фаолият қонунларга мослиги ёки мос эмаслигини аниқлаш.

D. Спорт мусобақаларида ҳакамлик тўғри олиб борилаётганини текшириш.

93. Кимнинг асарида ҳукмдорларнинг аҳоли олдида ҳисоб бериб туришлари ва уларнинг қонунларга сўзсиз буйсунишлари зарурлиги алоҳида таъкидланади?

A. Форобий

B. Беруний

C. Ибн Сино

D. Навоий

94. Ким жамият ҳукуматсиз мавжуд бўла олмаслиги, лекин мавжуд қонунлар фуқароларга ҳукумат фаолияти устидан назорат олиб бориш имконияти беришини таъкидлайди?

A. Монтескье

B. Локк

C. Гоббс

D. Руссо

95. Жамоатчилик суриштируви мақсади ...

A. жамоатчилик қизиқишини уйғотган муаммони атрофлича ва батафсил тадқиқ этиш

B. давлат ҳокимиятини бошқариш

C. фуқаролик жамиятини шакллантириш

D. давлатнинг сиёсий тизимини ўзгартириш

96. Жамоатчилик муҳокамаси нимага бағишланади?

А. ижтимоий аҳамиятга молик бўлган меъерий-ҳуқуқий ҳужжатлар, меъерий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг лойиҳалари, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг қарор, буйруқ ва фармойишлари, шунингдек, ижтимоий аҳамиятга молик бўлган бошқа ҳужжат ва материалларни таҳлил қилишга

В. жамоатчилик қизиқишини уйғотган муаммони атрофлича ва батафсил тадқиқ этишга

С. давлатнинг сиёсий тизимини ўзгартиришга

Д. давлат ҳокимиятини бошқариш

97. Жамоатчилик мониторинги усуллари кўрсатинг

А. статистик таҳлил;

В. бюджет таҳлили;

С. ҳуқуқий таҳлил;

Д. барча жавоблар тўғри

98. Жамоатчилик мониторинги қуйидаги қайси тамойилларга асосланиб ўтказилади:

А. тизимлилик ва холислик;

В. қонунийлик ва очиқлик;

С. олинаётган маълумотларнинг ишончлилиги.

Д. барча жавоблар тўғри

99. Жамоатчилик экспертизаси қайси функцияси ўрганилаётган объектнинг ҳолатини аниқлашни ифодалайди?

А. Диагностик функция.

В. Ахборот-назорат функцияси.

С. Прогностик функция.

Д. Лойиҳалаш функцияси.

100. Ижтимоий шериклик-бу:

А. Ўқув юртлари ва спорт муассасалари ўртасида тузилган шартнома;

В. Савдо ташкилотлари билан бизнес вакиллари ўртасида тузилган шартнома;

С. Давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлиги;

Д. Давлат органлари билан маданият муассасалари ўртасидаги ҳамкорлик.

101. Ижтимоий шерикликнинг назарий асослари:-

А. Яшаш учун кураш ва табиий танланиш қонунлари;

В.И.Павлов ва Ч.Дарвин назариялари
С.Л.Фейербах, Прудон, Лассаль, Парсонс ва Ю.Хабермаснинг ижтимоий муносабатлар тўғрисидаги назариялари
D.Нисбийлик назарияси ва Бойль-Мариотт қонуни.

102. Ижтимоий шериклик шакллари:-

- A) Солиқ органлари билан корхона ўртасидаги шартнома;
- B) Прокуратура ва ички ишлар органлари ўртасидаги шартнома;
- C) Бизнес ва маданият муассасалари ўртасидаги битим;
- D) Бипартизм ва трипартизм.

103. Ижтимоий шериклик субъектлари:

- A. Феодаллар ва крепостной деҳқонлар;
- B. Солиқ органлари ва бизнес вакиллари;
- C. Давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтлари;
- D. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва маданият муассасалари ўртасидаги битим

104. XX асрнинг ўрталарида ким томонидан консенсус назарияси яратилган?

- A. Т.Парсонс ва Ю.Хабермас
- B. Р.Даль ва Т.Парсонс
- C. Ю.Хабермас ва Х.Аренд
- D. Х.Аренд ва Р.Даль

105. Қайси файласуфлар одамлар ўртасидаги мурося ва тинчлик ижтимоий-иқтисодий ҳаётда шартнома ва компромиссга эришиш асосида таъминланиши лозим деган фикрни илгари сурган?

- A. *Лейбниц ва Кант
- B. Гегель ва Шпенглер
- C. Маркс ва Энгельс
- D. Ницше ва Розенау

106. Товар ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги ўзаро маҳсулот алмашиш ғояси ҳамда турли ижтимоий кучлар ўртасидаги кураш муаммоларини ким томонидан тадқиқ қилинди?

- A. *Прудон
- B. Бакунин
- C. Троцкий
- D. Бланки.

107. Қайси олим капиталистик жамиятни танқид қилар экан тарихий тараққиётни маърифатнинг тарқалиши ва шу асосда маданий-ижтимоий муносабатларнинг шаклланиши сифатида талқин қилади?

- A. *Бланки
- B. Прудон
- C. Бакунин

Д.Троцкий

108. Ким ўзининг асарларида ижтимоий шартнома одамлар ўртасида йўқотилган ижтимоий муносабатларнинг уйғунлигини, ўзаро келишув ва тинчликка интилишни қайта тиклайди.

- А.*Руссо
- В.Монтескье
- С.Гоббс
- Д.Локк

109. Қайси олим ўз асарларида ёлланма ишчи ва иш берувчи капиталист ўртасидаги ўзаро муносабатлар Адам Смит илк бор таҳлил қилган?

- А.*Смит
- В.Фурье
- С.Оуэн
- Д.Прудон

110 . февраль 1990 йилда ижтимоий-сиёсий жараёнлар ҳақида И.А.Каримовнинг фикрлари қандай бўлган эди?

- А.Ижобий
- В.Салбий
- С.*Масъулиятли
- Д.Ташвишли

111. Ёш авлодни тарбиялашда нималарга эътибор бериш керак?

А. *Бу борада зиёлиларимизни ўрни алоҳида эътиборга моликдир. Барча амалдорлар кўзларини каттароқ очиб, зиёли зотига эътибор билан қарашни ўзига шараф деб билмоғи керак.

В. Барча амалдорлар кўзларини каттароқ очиб, таълим тизимни ривожлантиришни ўзига шараф деб билмоғи керак.

С. Барча бошқарув ҳодимлари кўзларини каттароқ очиб, таълим ва тарбияни юксалтиришга алоҳида эътибор бериши керак.

Д. Барча жавоблар нотўғри.

112. Сўнгги йилларда муҳим бир вазифани унутиб қўйдик, бу қандай вазифа?

- А. *Ёш авлод тарбияси билан боғлиқ ишлар.
- В. Зиёлиларга эътибор.
- С. Таълим тизимига эътибор.
- Д. Барча жавоблар тўғри.

113. Президент Ислам Каримовнинг “Илм-фан имкониятларидан тўлароқ фойдаланайлик” деб номланган нутқида илмий жараённи жадаллаштиришнинг асосий омили қандай белгиланган?

А.*Фанни малакали кадрлар билан таъминлаш, ходимларнинг профессионал билимдонлиги даражасини ошириш, уларнинг қобилиятларини рўёбга чиқариш учун барча шароитларни яратиш – илмий жараённи жадаллаштиришнинг асосий омилидир.

В. Фанни малакали кадрлар билан таъминлаш, ходимларнинг профессионал билимдонлиги даражасини ошириш, уларнинг қобилиятларини рўёбга чиқариш.

С. Фанни малакали кадрлар билан таъминлаш, ходимларнинг профессионал билимдонлиги даражасини ошириш.

Д. Туғри жавоб йўқ

114. Маънавий баркамол инсон деганда қандай одамни тушунаси?

А.*Миллий ва умуминсоний маънавий қадриятларни чуқур эгаллаган ва унга амал қилган зиёли шахс;

В. Адабиёт, санъат, фалсафа, ҳуқуққа доир чуқур билимга эга бўлган кишилар;

С. Жамиятда мавжуд барча қонун-қоидаларни, ахлоқ нормаларини мукамал ўзлаштирган шахслар;

Д. Ўз касбини яхши эгаллаган, маънавий жиҳатдан етук шахс.

115. Миллий маънавий қадриятлар деганда нимани тушунаси?

А. Ўзбек миллатига тегишли барча оғзаки ва ёзма бадиий илмий, фалсафий таълимотлар;

В.*Муайян миллатга тегишли бўлган барча ахлоқий, диний бадиий, ҳуқуқий, сиёсий, маънавий мерос;

С. Фақат бир миллат томонидан яратилган, авлоддан-авлодга ўтиб келаётган, барча моддий мерос;

Д. Бадиий адабиёт, театр, мусиқа, меъморчилик соҳасида яратилган, барча ёдгорликлар;

116. Миллий онг нима?

А. Бирон-бир мамлакатга тегишли бўлган онг;

В.*Муайян миллатнинг илғор кишилари томонидан ишлаб чиқилиб, ушбу миллат кишилари ўртасига ёйилган ижтимоий-сиёсий қарашлар;

С. Фақат бирон-бир миллатга хос бўлган миллий рухият, кайфият, туйғулар, қарашлар, назариялар ва ғоялар мажмуаси;

Д. Миллатни равнақи учун хизмат қиладиган, унинг мустақиллигини таъминловчи ғоялар;

117. Ҳуқуқий маданият деганда нимани тушунаси?

А. Давлат томонидан белгиланган ҳуқуқий нормалар ва муносабатларга, қонунларга, суд, прокуратура органларига нисбатан бўлган қарашлар;

В. Жамият аъзоларининг ҳуқуқий маданиятини оширишга хизмат қиладиган барча қонун-қоидалар ва унга тегишли бўлган адабиётларнинг ўзлаштирилиши;

С.Муайян жамиятда мавжуд ҳуқуқ нормаларига, қонун-қоидаларига, тартибга бўлган муносабат ва унга амал қилиниши;

Д.Ҳуқуқ соҳасида чиқарилган адабиётларни мунтазам ўрганиш натижасида ҳосил бўлган билимлар;

118. Бурч деганда нимани тушунасиз?

А.Инсоннинг муайян жамият, турли ижтимоий гуруҳлар (оила, маҳалла, қариндош-уруғ, жамоа ва ҳ.к.) томонидан қабул қилинган қонун-қоидалар, ахлоқий меъёрларнинг бажарилиш, унга амал қилиш;

В.Инсоннинг Аллоҳ олдида бажарилиш лозим бўлган талабларни англаб етиши, уни бажарилиши, унга амал қилиши;

С.Жамият томонидан ишлаб чиқилган ва ҳаётга тадбиқ қилинаётган қонунларга тўла амал қилиш;

Д.Ота-оналар билан фарзандлар, қариялар билан ёшлар, эр ва хотин ўртасида бажарилиши шарт бўлган меъёрлар;

119.Энг олий қадрият нима?

А.ўзаро ҳурмат

В.хамкорлик

С.жамият

Д.инсон

3.4. Глоссарий

Аболиционизм – (лот. бекор қилиш) бирор қонунни бекор қилишга қаратилган оммавий ҳаракат. XVIII аср охири ва XIX асрнинг биринчи ярмида АҚШда негрларни қулликдан озод қилиш учун бошланган ҳаракат иштирокчилари – аболиционист деб аталган.

Автономия (юнон. autos+nomos-ўзи+қонун); 1.ягона Давлат миқёсида ҳудудий-миллий тузилмаларга (вилоят, ўлка) ўзини ўзи бошқариш ваколатларини бериш; 2.Маъмурий-ҳудудий бирлик; 3.Қандайдир органлар (хўжалик, давлат, партия ва бошқалар) фаолиятларидаги ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи.

Автономия (юнон. autos+nomos-ўзи+қонун); 1.ягона Давлат миқёсида ҳудудий-миллий тузилмаларга (вилоят, ўлка) ўзини ўзи бошқариш ваколатларини бериш; 2.Маъмурий-ҳудудий бирлик; 3.Қандайдир органлар (хўжалик, давлат, партия ва бошқалар) фаолиятларидаги ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқи.

Агрегация- (лот.) нодавлат ва жамоат ташкилотлари айрим манфаатларни агрегация қилиш, яъни турли мунозаралар ва муҳокамалар воситасида турли манфаатлар уйғунлаштирилади ва улар ўртасида муайян муносабатлар тизимини шакллантиради. Бу жараёнда асосий ва муҳим манфаатлар танлаб олинади уларни қондириш чора ва тадбирлари кўрилади.

Адвокатура-ҳуқуқий институт, адвокатлик фаолияти билан шуғулланувчи шахсларнинг мустақил, кўнгилли, касбий бирлашмаларини ўз ичига олади. Ўзб.Рес. фуқаролари, ажнабий фуқаролар, фуқаролиги бўлмаган шахсларга, корхоналар, муассасалар, ташкилотларга юридик ёрдам кўрсатади. Ўзбекистон Республикасининг адвокатура тўғрисидаги қонуни 1996 йил 27 декабрда қабул қилинган.

Адлия-(араб.-адолат)-суд муассасаларининг бутун мажмуини, уларнинг одил судловни амалга ошириш фаолиятини, шунингдек, суд идорасини билдирувчи атама.

Адолат (араб. – одиллик, тўғрилиқ) – у ёки бу кадриятларнинг ўзаро умумий муносабатини ва уларнинг индивидлар ўртасида конкрет тақсимланишини ифодаловчи тушунча; инсоннинг моҳияти ва унинг ажралмас ҳуқуқларини ҳақидаги тасаввурларга мос бўлган жамоа тартиби.

Актор - (лот. “actor” - арбоб); муайян хатти-ҳаракатларни амалга оширувчи индивид, ижтимоий гуруҳ, институт ёки бошқа субъект, зиддиятларда иштирок этувчи томонлар. Сиёсатшуносликда актор ва субъект тушунчалари синоним сифатида ишлатилади.

Алармизм – интеллектуал ва экспертларни бирлаштирувчи замонавий ғоявий оқим. У хавф солаётган глобал муаммолар – яровий, экологик в.х. – борасида огоҳлантиради

Амнистия-жиноят содир этган шахсларни жиноий жавобгарликдан тўлиқ ёки қисман жазодан озод қилиш, шунингдек, илгари суд томонидан белгиланган жазони ўтаб бўлган шахслардан судланганликни олиб ташлаш. Амнистия акти норматив хусусиятга эга, яъни амнистия акти билан

белгиланган талабларга жавоб берадиган барча шахсларга нисбатан қўлланилади.

Анахронизм – (юнон. ana-орқага, chromos-вақт, замон); янглиш ҳолда бир даврдаги воқеа ёки ҳодисаларни бошқасига алмаштириб қўйиш.

Апатия – (юнон.) бутунлай бефарқлик ҳолати, лоқайдлик.

Артикуляция – (лот.) нодавлат ва жамоат ташкилотлари индивидлар ва ижтимоий гуруҳларнинг тарқоқ қарашлари, ижтимоийруҳий кечинмалари ва умидларини аниқ ва маълумсиёсий мақсадлар ва талабларга айлантиришжараёнини англатади.

Ахборот – (“informatio” лотинчаданмаълумотлар, тушунтиришлар, баёнларни англатади) – бу маъмурий, ташкилий тадбирлар ўтказиш ҳақида қарорларни қабул қилиш учун, шунингдек таклиф ва тавсияларни тайёрлаш учун асос бўлиб хизмат қилувчи муҳим фактлар (шахслар, ҳаракатлар, ташкилотлар, воқеалар) тўғрисидаги маълумотдир. Фалсафий нуқтаи назардан ахборот бизнинг маълумот (белги) олиш натижасида ўрганилаётган ҳодисалар (жараёнлар) ҳақида тасаввурларимизнинг ноаниқлигини камайтириш ёки олиб ташлашни таъминлайди.

Ахборот- (информация) - лот. informare-тасвирламоқ, нимадир ҳақида тушунча тузиш; кимнидир фаолияти, нимадир фаолияти ёкиишнинг аҳволи ҳақида хабар, хабардорлик.

Ахборот маданияти – жамиятнинг ахборот ресурслар ва ахборот-коммуникацион технологиялардан самарали фойдаланиш, шунингдек бу мақсадларда ахборотлаштириш воситалар ва ахборот технологияларни ривожлантириш соҳасида илғор ютуқларни қўллаш қобилияти. Ахборот маданияти кишида ахборот муҳити билан ўзаро муносабатда билим, маҳорат, кўникма ва рефлексли кўрсатмалар мавжуд бўлиши билан ифодаланadi. Кишининг ахборот маданиятининг энг муҳим элементларидан бири – ахборот ресурсларини билиш (улардан эркин фойдаланиш имконияти).

Ахборот макони – (Ахборот муҳити) ахборотни сақлаш, ишлаш ва узатиш бўйича техникавий ва дастурий воситалар, шунингдек ахборотлаштириш жараёнининг ижтимоий-иқтисодий ва маданий шарт-шароитлари мажмуаси.

Ахборот соҳасини либераллаштириш – (libera lis лотинчадан эркинликка тааллуқли) ОАВ ҳуқуқ ва эркинликларини кенгайтиш жараёни, шунингдек уларнинг фаолиятидаги чекловларини олиб ташлаш ва давлат назоратини сусайтириш.

Ахборот эркинлиги-фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқларидан бири бўлиб, сўз, матбуот ва бошқа оммавий ахборотга эга бўлган ахборотни олиш ҳуқуқи ва қонуний асосда олинган ахборотларни тарқатиш ҳуқуқи ахборот эркинлиги ҳисобланади. Ўз.Рес. Конституциясига асосан, оммавий ахборот воситалари эркиндир ва қонунга мувофиқ ишлайди. Улар ахборотнинг тўғрилиги учун белгиланган тартибда жавобгардирлар, цензурага йўл қўйилмайди (67-модда).

Ахборот-коммуникация технологиялари – ахборот фойдаланувчилари манфаатида уни йиғиш, ишлаш, сақлаш, тарқатиш, акс этиш ва фойдаланиш

мақсадида интеграллашган методлар, ишлаб чиқариш жараёнлар ва дастурий-техникавий воситалар мажмуи. Бугунги кунда АТ тушунчасига микроэлектроника, компьютерлар ва дастурий таъминотни ишлаб чиқиш ва ишлаб чиқариш, алоқа ва телефония, мобил сервислар, Интернетдан фойдаланишни таъминлаш, Интернет ахборот ресурсларини таъминлаш киради.

Билл – ингл. Буюк Британия, АҚШ ва бошқа давлатларда қонун чиқарувчи ташкилот эътиборига ҳавола қилинувчи қонун лойиҳаси.

Бипартизм-ижтимоий шерикликнинг икки субъекти ўртасидаги келишув

Бозор – ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар (сотувчилар ва харидорлар) ўртасида пул орқали айирбошлаш жараёнида бўладиган муносабатлар йиғиндисидир.

Бозор иқтисодиёти – товар ишлаб чиқариш, айирбошлаш ва пул муомаласи қонун – қоидалари асосида ташкил этиладиган ва бошқариладиган иқтисодий тизимдир.

Бозор механизми – бозор иқтисодиётининг фаолият қилишини тартибга солишни ва иқтисодий жараёнларни уйғунлаштиришни таъминлайдиган дастак ва воситалардир.

Бундесрат – нем. ГФРда ерлар палатаси. Германия Ерлари ҳукуматларининг учдан бештагача вакилларидан иборат. Бундестаг – нем. ГФР парламенти. 1949 йилда ташкил этилган. Аралаш сайлов тизимида 4 йиллик муддатга сайланади.

Бунёдкор ғоя — жамиятни тараққиёт сари етакловчи, турли гуруҳ ва қатламларни, миллатларни эзгу мақсад йўлида биргаликда ҳаракат қилишга ундовчи, амалга оширишнинг реал асослари бўлган ғоя.

Вайронкор (бузғунчи) ғоя — ёвузлик ва жаҳолатга, айрим жинояткор кучларнинг ҳукмронлигини ўрнатишга хизмат қиладиган, инсонлар, миллатлар ва жамиятнинг мустақиллигига, эркинлигига, ижодкорлигига зид бўлган ғоялар мажмуини ифодаловчи тушунча.

Ватан (арабча “Ватан” – она юрт) – кишиларнинг яшаб турган, уларни авлод ва аждодлари туғилиб ўсган жойи, ҳудуди, ижтимоий муҳити, мамлакати. Ватан бир-бирини тақозо этувчи ташқи муҳит ва ички кечинмалар ҳамда тушунчаларни ўз ичига олади. Ташқи муҳит нуқтаи назаридан Ватан киши ёки авлодлар туғилиб ўсган ва камол топган жой,

Ватан равнақи – миллий истиқлол мафқурасининг Ислом Каримов томонидан асослаб берилган ғояларидан бири. Президентимиз Ватан равнақи ғоясини илгари сураб экан, унинг мазмунини ҳар бир кишининг манфаатларини юрт манфаатлари билан уйғунлаштирувчи, уни халқ бахт-саодати йўлида хизмат қилишга ундовчи бунёдкор ғоядир деб таърифлайди. Зеро, у миллий истиқлолнинг олий мақсади - Ўзбекистонда яшаётган барча фуқароларнинг эл-юрт қамоли билан боғлиқ орзу-умидларини амалга оширишни ифодалайди.

Ватанпарварлик – Ватанининг озодлиги ва ободлиги, унинг сарҳадлари дахлсизлиги, мустақиллигининг ҳимояси йўлида фидойилик кўрсатиб яшаш, она

халқининг ор-номуси, шон-шарафи, бахту саодати учун куч-ғайрати, билим ва тажрибаси, бутун ҳаётини бахш этишдек дунёдаги энг муқаддас ва олижаноб фаолиятни англатадиган инсоний ҳис-туйғудир. Ватанпарварлик - она-юртнинг, халқнинг тарихи ва тақдирига чуқур ҳурмат билан қарайдиган, Ватан манфаатлари йўлида фидойилик намуналарини кўрсатишга қодир бўлган шахсларга хос фазилат.

Вербал – (лот.) оғзаки; бунда сиёсий иштирокни шахснинг субъектив жиҳатига боғлиқ эмаслигига ишора қилинмоқда.

Вето – (лот. тақиқлайман) давлат бошлиғи ёки парламент олий палатасининг қонун чиқарувчи ташкилот қабул қилган қонунни кучга киришини бир муддатга тўхтатиб қўйиш ёки уни кучга киритмаслик ҳуқуқи: мутлоқ вето, кечиктирувчи вето.

Виждон эркинлиги – ижтимои-фалсафий тушунча; ҳар кимнинг ўз эътиқодига кўра, мазкур жамиятда мавжуд ижтимоий меъёрларни бузмаган ҳолда виждони буюргани бўйича яшаш, ишлаш имконияти. Бунда динга муносабат масаланинг бир томони ҳисобланади.

Виждон эркинлиги – фуқароларнинг истаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқи.

Генезис - юнон. genesis- келиб чиқиш; пайдо бўлиш, ташкил топиш жараёни.

Гильдия тизими – (нем. корпорация) элиталарни шакллантириш тизимларидан бири. Унга 1) эпиклик, юқори лавозимларга элитанинг қуйи қатламларидан номзод танлаш, юқорига силжишнинг поғонавийлиги; 2) лавозимларни эгаллаш учун кўплаб расмий шартларнинг мавжудлиги; 3) танловни алоҳида имтиёзли кичик гуруҳ амалга ошириши; 4) мавжуд етакчи типини тиклашга, яратишга, сақлаб қолишга ҳаракат қилиниши сигарилар хос.

Гипотетик – фараз қилинган, тахмин қилинган.

Глобал - фран. global-умумий); умуман олганда, бутун ер юзи бўйлаб.

Глобал - фран. global-умумий); умуман олганда, бутун ер юзи бўйлаб.

Ғоя – инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга чорлайдиган, мақсад-муддао сари етаклайдиган кучли, теран фикр

Ғоявий бўшлиқ - деб, эски ҳукмрон мафкура ҳалокатга учраб, у билан боғлиқ тушунчаларнинг қадрсизланиши, бугунги ҳаёт, ўтмиш ва келажакка даҳлдор қадриятлар, тушунча ва тасаввурларни тўлиқ англаб етмаслиги оқибатида одамларнинг қалби ва онгида вужудга келадиган бўшлиққа айтилади.

Гуманизм (инсонпарварлик) – тенглик, адолат, ўзаро ҳурмат, инсон қадрини ардоқлаш, одамлар фаровонлиги учун ғамхўрлик қилиш ғоялари сингдирилган дунёқараш.

Гуруҳ - манфаатлар, қарашлар, касбий, фаолият тарзи бўйича бирлик ва умумийлик касб этган шахслар йиғиндиси, бирлашмаси.

Давлат – муайян ҳудудда жамият ва унинг сиёсий тизимини ташкил этиш усули, ҳокимиятнинг марказий институти, жамиятнинг сиёсий ташкилоти бўлиб, маълум бир ҳудуд ва унда яшовчи халқларни ўз ичига олади. Жамиятни бошқарувга тизим сифатида Давлат ички тизимга ўз

ваколатларини амалга ошириш учун махсус органларга эга. Давлат одамлар ва жамоат гуруҳларининг фаолияти ҳамда муносабатларини ташкил этади, уларни йўналтиради ва назорат қилади.

Давлат тассарруфидан чиқариш - давлат мулки ҳисобидан бошқа нодавлат мулк шаклларининг вужудга келтирилиши.

Дахлдорлик хисси– фуқароларнинг туғилган жойи, она Ватани, мустақилликни англаш, уни асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш, уни янада ривожлантиришга чорлайдиган, шарт-шароит, омиллар мажмуи.

Демократик институтлар – бу, давлат ва жамиятда демократик тузумни шакллантирувчи демократик тамойилларни амалга оширишнинг ташкилий шакллари ҳисобланади.

Демократик институтлар - жамият ҳаётида демократик тамойилларни қарор топишга хизмат қиладиган ташкилотлар ва тузилмалар мажмуаси.

Демократик кучлар блоки–парламентдаги кўпчиликни ташкил этиш мақсадида ўздастурий мақсадли вазифаларининг яқинлигидан ёки мослигидан келиб чиққан ҳолда бир нечта сиёсий партиялар фракциялари ва Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар ўз саъй-ҳаракатларини бирлаштириши.

Демократия(юнонча, “демос” – халқ, “кратос” – ҳокимият) – халқ ҳокимияти маъносини англатиб, халқни ҳокимият манбаи, деб билувчи сиёсий тизимни шакли. Демократия инсонни ҳар томонлама баркамол ривожланиши учун берилган имкон бўлиб, давлат конституциясида озчиликнинг кўпчиликка бўйсунishi тамойили расмий эълон қилинди, ҳамда фуқароларнинг эркинлиги тенг ҳуқуқлиги эътироф этилди. Демократия ҳар бир даврнинг ижтимоий – иқтисодий шароитларига мос шаклланиб, ривожланиб боровчи чегарасиз табиий – тарихий жараёнدير.

Децентрализация - номарказлаштириш; марказий ҳокимият органлари ваколатларининг бир қисмини маҳаллий ҳокимият органлари, ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат ташкилотларга бериш; марказлашувни бўшаштириш ёки бекор қилиш, тугатиш.

Диаспора – юн. diaspora -тарқалиш маъносида бўлиб, маълум бир давлат худудида яшовчи, аммо бошқа бир давлатда ўз давлат тузилмасига эга, маълум бир халқ миллат вакилларининг йиғиндиси (масалан Ўзбекистонда яшовчи рус, украин миллатининг диаспораси).

Диверсификация – лот. diversification – ўзгариш, турли-туманлик, фаолиятни ҳар томонламава турли-туман йўналишларда ривожлантиришга стратегик мўлжал олиш. Масалан, капитални диверсификациялаш – иқтисодий таваккалчиликнинг хавfli оқибатини камайтириш мақсадида капитал маблағларни турли объектлар ўртасида бўлиб-бўлиб жойлаштириш.

Диний бағрикенглик - бизнинг дунёмиздаги турли бой маданиятларни, ўзини ифодалашнинг ва инсоннинг алоҳидалигини намоён қилишнинг хилма-хил усулларини ҳурмат қилиш ва тўғри тушунишни англатади. Уни билим, самимият, очик мулоқот ҳамда ҳурфикр, виждон ва эътиқод вужудга келтиради.

Дискурс - ингл. discourse < лат. discursus – суҳбат, муомала, монолог, диалог.

Дифференциация – (лот. differentia-фарқлаш, ҳар хиллик); тақсимланиш, ниманидир алоҳида турли хил унсурларга ажралиши, бўлақларга бўлиниш.

Дуализм – (лот.) икки тарафламалик (шунингдек, фалсафадаги дунё асосида иккита мустақил бош сабаб – руҳ ва модда, идеаллик ва моддийлик мавжуд деган карашлар ҳақидаги таълимот).

Европоцентризм - Ғарбий Европа маданияти бутун инсоният учун наъмуна, деб қаровчи концепция. Унга кўра Ғарбий Европа – жаҳон тараққиёти марказидир.

Жазо – ҳуқуқбузарлик содир этишда айбланган шахсларга нисбатан қўлланадиган маънавий, моддий ёки жисмоний чеклашлар билан боғлиқ бўлган мажбурлов чораси.

Жамият – инсонлар муносабати ва ижтимоий алоқалар йиғиндиси. Жамият тарихий, моддий-маънавий ҳаёт тарзидан келиб чиққан ҳолда умумий орзу-мақсадлари билан бирлашган инсонлар уюшмасининг алоҳида шакли. Жамият доимо ўзгариш ва ривожланишда бўлиб, унинг асосини доимо инсонлар ташкил этади.

Жамоа манфаати – кишилар гуруҳи, корхона ва фирмаларга тегишли манфаатлар мажмуидир.

Жамоат бирлашмалари – фуқароларнинг қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган бирлашмалари. Уларга касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, фахрийлар ва ёшларнинг ташкилотлари, ижодий уюшмалар ва фуқароларнинг бошқа бирлашмалари киради.

Жараён – муайян вақт оралиғида бўлиб ўтган ўзгаришлар, воқеа ва ҳодисаларнинг давомийлиги. Ж.лар узлукли ва узлуксиз, табиий ва сунъий, такрорланувчи ва бетакрор, бошқарилувчи ва бошқарилмас бўлиши мумкин.

Жиноят – қонунданазарда тутилган ижтимоий хавфли қилмиш. замин, ўлкадир.

Идентификация – (лот. ўхшатмоқ, тенглаштирмамоқ, бараварламоқ) монандлик. Сиёсий идентификация - у ёки бу сиёсий гуруҳга ўзини бошқалардан ажратиш имконини берувчи барқарор белгилар, хусусиятлар бирлиги.

Ижтимоий адолат – барча ижтимоий тоифаларнинг жамиятда ўз ўрни мавжудлигини ва қонун олдида уларнинг ўзаро тенг ҳуқуқларга эга эканлигини эътироф этиш.

Ижтимоий манфаат – бу барча жамият аъзоларининг биргаликда рўёбга чиқадиган манфаатларидир.

Ижтимоий уюшмалар – фуқаролар манфаатлари умумийлиги ва ихтиёрийлик асосида вужудга келувчи, лекин ўз фаолияти натижасида даромад олишни кўзламайдиган ташкилотлар (сиёсий партиялар, оммавий ҳаракатлар, касаба уюшмалари, аёллар, кексалар, ногиронлар, ёшлар, болалар ташкилотлари, илмий техник, маданий-маърифий, спорт ва бошқа кўнгилли жамиятлар, жамғармалар, ассоциациялар, бошқа тузилмалар). Демак, фуқароларнинг ҳар қандай кўнгилли уюшмаси – ижтимоий уюшмадир.

Мавжуд сиёсий ҳаётни ўзгартиришга ёки унга таъсир этишга уринувчи ижтимоий уюшмалар сиёсий, деб қаралади.

Ижтимоий ҳамкорлик – турлимиллат, ирқ ва динга мансуб кишилар ва гуруҳларнинг умумий мақсад йўлидаги ҳамжихатлиги.

Ижтимоий шериклик - давлат органларининг нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастурларини, шу жумладан тармоқ, ҳудудий дастурларни, шунингдек норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига дахлдор бўлган бошқа қарорларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ҳамкорлигидир

Ижтимоий-иқтисодий муносабатлар - бу кишилар учун зарур бўлган ҳаётий неъматларни ишлаб чиқариш, тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш жараёнида вужудга келадиган муносабатлар.

Иқтисодий мустақиллик –муайян бир мамлакатнинг шу мамлакатда мавжуд ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш воситаларига, табиий ва маънавий бойликларга ва шу бойликлар туфайли яратилган маҳсулотдан тушган миллий даромадга ва уни тақсимлашга ягона эгалик қилиши.

Иқтисодий ресурслар – маълум даврда маълум бир мамлакат ихтиёрида тўпланган ва мавжуд бўлган ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш, уларни истеъмолчиларга етказиб бериш ва истеъмол жараёнларида қўлланилиши мумкин бўлган воситалар, кўр-кутлар, имкониятлар ва манбалардир

Индивид - лот. *individuum*-бўлинмас, алоҳида; инсон зотининг алоҳида олинган намунаси, унинг вакилларида бири; ҳар бири алоҳида, мустақил мавжуд бўлган тирик организм; шахс эса у ёки бу инсон сифатида намоён бўлиб, у маълум ва бетакрор индивидуалликка эга бўлади.

Инсон омили – инсон моҳиятига хос бўлган энг муҳим хусусиятларни – инсондаги жисмоний – руҳий томонларнинг бирлиги.

Инсон ҳуқуқлари- унга тор маънода фақат давлат ҳимоя қиладиган ва қафолат берадиган ҳуқуқлар кириб, бу ҳуқуқларга барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, яшаш ва жисмоний дахлсизлик ҳуқуқи, инсон қадр-қимматини ҳурмат қилиш, ўзбошимчалик ва ноқонуний ушлаш ёки қамаш, виждон ва дин эркинлиги, ота-оналарнинг ўз болаларини тарбия қилиш ҳуқуқлари киради. Кенг маънодаги инсон ҳуқуқлари эса ўзида шахс эркинлиги ва ҳуқуқларининг кенг мажмуаси ва турларини ифодалайди

Инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлатнинг ўзига хос белгилари - биринчидан, жамоат ва давлат турмушининг барча соҳаларида ҳуқуқ ва қонуннинг устуворлиги, қонун талабларининг давлат ҳокимияти ва барча органлари, ўзини ўзи бошқариш органлари, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан ижро этилиши; иккинчидан, шахс ҳуқуқлари ва эркинликларининг реаллиги, уни эркин камол топтириш таъминланиши, давлат билан шахснинг ўзаро масъуллиги; учинчидан, давлат ҳокимиятини қонунчилик, ижрочилик ва судҳокимиятига бўлиш асосида амалга ошириш.

Институт - лот. institutum-махкама, идора, муассаса; тизимлаштирилган, ҳаммага танилган, амалда қўлланилаётган ва эътироф этилган (ҳар қачон ҳам ўз расмий тасдиғини топавермайдиган), у ёки бу тарзда мустаҳкамланган коидалар ва меъёрларга мувофиқ ўзаро ҳатти ҳаракат қилиш учун қўллаб-қувватланаётган кўрсатмаларга эга бўлган ижтимоий агентларнинг ўзаро ҳатти ҳаракатлари шакллари киради.

Интеграция - лот. integratio-тикланиш, бажариш; integer-бир бутун; қандайдир қисмларнинг бир бутунликка бирлашиши.

Интерактив давлат хизматлари – идоралар томонидан жисмоний ва юридик шахсларга идораларнинг ахборот тизимлари воситасида телекоммуникация тармоқлари орқали кўрсатиладиган хизматлар. Бизнинг мамлакатимизда бу хизматлар 2013 йил 1 июлдан ҳаракат қилувчи ҳамда давлат органларининг аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектлар билан ўзаро ҳамкорлигининг қулай ва самарали воситаси сифатида хизмат қилувчи my.gov.uz Интерфаол Давлат хизматлари ягона портали орқали кўрсатилади.

Интернет – ахборот билан алмашиш учун ҳам компьютер тармоқлари фойдаланувчиларни, ҳам шахсий компьютерларни ўзаро боғловчи бутун дунё ахборот компьютер тармоғи.

Интернет журналистика – бу интернет маконида ахборот шакллар долзарблигини шакллантириш ва тақдим қилиш бўйича фаолиятни касб этувчи сифат жиҳатидан янги ва цивилизацияли феномендир, бунда бундай шакллар ташувчисига нафақат сўз, балки расм, фотосурат, кино, видео, товуш, веб-саҳифа – кенг маънода ахборот ёки матн ташувчиси сифатида намоён бўлишга қодир ҳар қайси объект айланиши мумкин.

Интерпелляция - фр. interpellation < лат. interpellatio < interpellare – муносабат, алоқа, суҳбат ва бошқа шу кабиларни бўлиб қўйиш, қарши чиқиш.

Интерфаол мулоқот – реал вақт режимида турли ОАВ (асосан Интернет) воситасида “жонли” мулоқот қилиш. Шартли равишда бундай мулоқотнинг бир неча шаклини белгилаш мумкин:

Информация – лот. informatio – хабардор қилиш, тушунтириш, баён қилиш маъноларини беради. Шунингдек, лот. informare- шакл бериш кабилида ҳам ишлатилади.

Иррационал – (лот.irrationalis) билишнинг асосий воситаси сифатида ҳис-туйғу, инстинкт ва эътиқодни тан олувчи фалсафий қараш.

Ишлаб чиқариш усули - ишлаб чиқарувчи кучлар ва ишлаб чиқариш муносабатлари бирлиги ҳамда ўзаро таъсири.

Ишлаб чиқарувчи кучлар - ишлаб чиқаришнинг шахсий ва моддий омиллари, яъни ишчи кучи билан ишлаб чиқариш воситалари бирлиги.

Кадрлар тайёрлашнинг миллий модели тизими – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси томонидан 1997 йилнинг 29 августида “Кадрлартайёрлашмиллий дастури тўғрисида” қарор қабул қилинди. Ушбу дастурда (3-банди) кадрлар тайёрлашнинг миллий модели қуйидаги таркибий қисмлардан иборатлиги белгилаб қўйилган:

1. Шахс – кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти ва объекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчиси.

2. Давлат ва жамият – таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимининг фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилишни амалга амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш ва уларни қабул қилиб олишнинг кафилилари.

3. Узлуксиз таълим – малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлашнинг асоси бўлиб, таълимнинг барча турларини, давлат таълим стандартларини, кадрлар тайёрлаш тизими ва унинг фаолият кўрсатиш муҳитини ўз ичига олади.

4. Кадрлар тайёрлаш тизимида – фан юқори малакали мутахассислар тайёрловчи ва улардан фойдаланувчи, илғор педагогик ва ахборот технологияларини ишлаб чиқувчи.

5. Кадрлар тайёрлаш тизимида ишлаб чиқариш – кадрларга бўлган эҳтиёжини, шунингдек, уларнинг тайёргарлик сифати ва савиясига нисбатан кўйиладиган талабларни белгиловчи асосий буюртмачи, кадрлар тайёрлаш тизимини молия ва моддий-техник жиҳатидан таъминлаш жараёнининг қатнашчиси (“Баркамол авлод–Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори”, Т., 2008., 41-53 б.).

Касаба уюшмалари -корхона, муассаса, ўқув юрти ва бошқа меҳнат жамоларида ишлаётган ишчи ва ходимларни ижтимоий манфатларини ҳимоя қилиш, иш берувчилар билан ишловчиларнинг ижтимоий шерикчилигини ташкил этиш мақсадида фаолият юритадиган нодавлат ноижорат ташкилоти;

Квази... – лот. турли сўзлар бошига қўйилувчи ва «гўё», «сохта» маъноларини берувчи қўшимча. Масалан, квазидемократия.

Квинтэссенция – (лот. бешинчи асос) бирор нарсанинг асос, моҳияти; энг муҳим, энг асосий.

Компетент – (лот. competents- лойиқлик, мутаносиблик); ўз билими ёки ваколати билан бирон-бир қарорни қабул қилиш, масалани ечиш ёки улар юзасидан ҳукм чиқариш учун зарур бўлган илмга ёки қобилиятга эга бўлишни англатади.

Конфессия -лат. cōnfessio динлар ва унинг шахобчалари, тармоқлари, мазҳаб, оқим ва йўналишларини ифодаловчи умумий тушунча.

Концепция - лот. conceptio-идрок қилиш, идрок, ўзлаштириш; у ёки бу ходисаларга нисбатан қарашлар тизими; қандайдир ходисаларни кўриб чиқиш, ниманидир англаш усули.

Конъюнктура – лот. conjunctura - боғлаш, қўшиш. Бозорконъюнктураси – талаб ва таклиф, баҳолар даражалари, моллар захиралари, шунингдек, иқтисодий цикллар ўзгаришлар даври – кўтарилиш ёки таназзул кабилар ўзаро тегишли нисбати натижасида эркин бозордаюзага келган иқтисодий вазиятлар. Конъюнктуранинг биринчи белгиси унинг тез ўзгарувчанлиги, доимий эмаслиги ва аксарият ҳолларда тебраниб туриши ҳисобланади.

Кооперация- лот. cooperatio-ҳамкорлик; кўпчилик кишиларнинг биргаликда битта ёки ўзаро бир-бирларига боғлиқ ўлган бир неча

фаолиятлардаги иштироки, меҳнатни ташкил этиш шаклларида бири; ишлаб чиқариш ва маҳсулот айирбошлаш соҳасидаги жамоавий бирлашма.

Космополитизм - (юнон. kosmopolites — дунё фуқароси) — дунё фуқаролигини даъво қилиш, шунингдек, миллий ва давлат суверенитетини рад этиш, турли миллий анъана, маданият ҳамда ватанпарварлик туйғусидан воз кечиш ғоясини илгари сурадиган қараш. Космополитизм- яъни, қаерда яхши ҳаёт бўлса ўша ерни ватан деб билиш. Бу тамойил инсонда ватан ҳиссини йўқотади, ғурурни ўлдиради. Бу эса ҳар бир жамият учун ҳалокатлидир.

Кўппартиявийлик—мамлакат парламентида кўпчилик ўринни олиш учун тенг имкониятга эга бир неча сиёсий партиялар мавжуд бўлган сиёсий тизим.

Кучли давлат —ommaфаолиятигаасосланганкучлибошқарув тизими,ривожланганиқтисодиёт, юксак маънавиятга эгабўлган давлат.Бундай давлат мустаҳкам иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий асосга эга бўлади.Унингқудрати фуқаролар ҳамжиҳатлиги, жамиятдагидўстлик ва бағрикенглик, ҳар бирфуқаронинггонглилик даражаси, давлатбошқарувидагифаолиштирокигаасосланади.

Кучли давлатдан-кучли жамият сари – ушбу концепциянинг моҳияти одамларнинг сиёсий онги, сиёсий маданияти ва фаоллиги юксалиб боргани сари давлат вазифаларининг нодавлат тузилмалари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига босқичма-босқич ўтиши, маҳаллаларнинг нуфузи ва мавқеининг ошиши демакдир.

Кучли жамият-мустаҳкамнегизнингбарқаролиги таъминланган, давлатнинг бошқарувчиликфаолиятиқисқариб,жамоатташкilotларинингроликучайган,фуқароларнинг қонунасосида, уларнинг ҳуқуқва эркинликлариолий кадриятларгаайланганжамият.

Кучли фуқароликжамияти – инсон манфаатлари устуворлиги ва фуқаролик жамияти институтлари орқали уларнинг давлат ва жамият бошқарувида фаол иштирок этиши таъминланган, қонун устувор бўлган жамият.

Қонун – қонунчилик ҳокимиятининг фуқаролар, жамият ва давлат ҳаётига тааллуқли муносабатларда муайян тартиб жорий этиш борасидаги иродасининг намоён бўлиши.

Қонун устуворлиги – ушбу тамойилнингмазмунишунианглатадики, қонунижтимоийҳаётнингбарчасоҳаларидақатъийҳукмрон бўлади.Яъни, ҳеч ким, ҳеч бирдавлат органи, мансабдор шахс,тадбиркорёки бошқабир фуқароқонунгабўйсуниси,ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий муносабатлар фақатқонун билантартибгасолинади, унингбарчаиштирокчилари эса,ҳеч биристисносиз, ҳуқуқнормаларинибузганлиги учунжавобгарликка тортилиши керак.Ҳуқуқийнормаларни тадбиқ этишдаконституция ва қонунларнингнормаларибошқаҳуқуқийнормаларданустун туради.

Легитимлик – (лот. қонуний) муайян давлат ҳокимиятининг қонунийлигини а) фуқаролар томонидан; б) халқаро ҳамжамият томонидан

эътироф этилишини англатувчи қадриятий тушунча. Тарихан анъанавий, харизматик, оқилона-қонуний шаклларда номоён бўлади.

Либерализм – (лот. эркинлик) мафкура, ижтимоий-сиёсий ҳаракат. У ижтимоий имтиёзлар ва авлоддан-авлодга ўтувчи ҳокимиятга қарши чиқиб буржуа қатламларининг қарашларини ўзида мужассам этади. Асосий тамойиллари: индивидуализм, эркинлик, бозор ва рақобатнинг мутлоқлиги, давлатни чеклаш зарурлиги (асосчилари И.Бентам, Ж.Милл, А.Смит, Г.Спенсер).

Либераллаштириш – ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида эркинлик устувор бўлишини, жамиятнинг эволюцион ривожланиш йўлини эътироф этувчи ва асословчи назария, амалиёт.

Лига- лот. ligare-боғламоқ; ижтимоий-сиёсий бирлашма; давлатлар, ташкилотлар, алоҳида шахслар иттифоқи.

Лобби - лот. lobуу-кулуар; жамиятдаги маълум бир сиёсий доиралар, кучли иқтисодий тизилмалар манфаатларини ифодаловчи, ана шу манфаатларни амалга ошириш парламент ва мансабдоршахсларга босим ўтказишга интилаётган гуруҳлар.

Маданият – кишиларнинг табиатни, борлиқни ўзлаштириш ва ўзгартириш жараёнида яратган моддий, маънавий бойликлар ҳамда бу бойликларни қайта тиклаш ва бунёд этиш йўллари ва услублари мажмуи.

Маданиятли одам – ўқимишли, замон талаблари асосида кийиниш ва муомала меъёрларига амал қилувчи, ахлоқ нормаларига тўла амал қиладиган, илғор фалсафий ғояларга эга бўлган, жаҳон маданияти дурдоналаридан хабардор бўлган шахсга айтилади.

Манфаат – индивид ва ижтимоий гуруҳлар фаолиятининг асосий сабаби.

Манфаатлар - лот. interest аҳамият касб этиш, муҳим; объектив равишда аҳамият касб этган, инсон, жамоа, миллат, жамият қабилар учун зарур бўлган зарурий эҳтиёжлар; кимгадир фаровонлик бағишлайдиган, кимгадир фойда келтирадиган нарсалар.

Манфаатлар гуруҳлари - унга аъзо бўлган кишиларнинг манфаатларини бошқа гуруҳлар ва сиёсий институтларнинг ўзаро муносабатларида, шунингдек, ўз гуруҳи ичида ифода қилиш учун тузилган ихтиёрий ташкилотлар.

Маргинал – (фр. “marginal”) иккинчи даражали, охириги, четда турувчи; сиёсатшуносликда – олдинги ижтимоий алоқаларини йўқотган, янги ҳаёт шарт-шароитларига ҳали мослаша олмаган, қандайдир ижтимоий гуруҳлар орасида ёки энг чеккасида турган ижтимоий одам, жамиятнинг сиртида қолган: люмпен, мискин ва ҳоказо.

Маҳаллий (ёки муниципал) бошқарув - маъмурий-ҳудудий бирликлардаги аҳолининг манфаатларини ифодалайдиган ва сайлаб қўйиладиган органлар ҳамда уларнинг маъмурий аппарати томонидан амалга ошириладиган маҳаллий аҳамиятга молик ишларни бошқариш.

Маънавий баркамол инсон – комил инсон тушунчаси билан ҳамоҳангдир. Айни вақтда маънавий баркамол инсон тушунчаси соғлом авлод тушунчаси билан ҳам боғланиб кетади. Илмий адабиётларда бу тушунчалар алоҳида-алоҳида ишлатилса-да, моҳиятан уларнинг ҳаммаси

инсон ахлоқи ва одобини, уларда шаклланган барча ижобий хислатларни, уларнинг инсонларга, жамиятга ва Ватанга бўлган муносабатларидан тортиб, токи оилага, ота-онага ва бошқаларга муносабатларининг барча қирраларини камраб олади.

Маънавий жасорат – ер юзида барча ўлмас обидаларни, инсоният ҳаётини тубдан ўзгартириб юборган жамики улуғ кашфиёт ва ихтироларни, мумтоз санъат ва адабиёт дурдоналари ҳамда мардлик ва қаҳрамонлик намуналарини кўрсатган инсонларнинг мислсиз ақл-заковати ваюксак маънавий салоҳиятини ифодалайди.

Маънавий таҳдид – тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва информацион ҳуружларни назарда тутди.

Маънавият – инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бакувват, имон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир.

Маънавиятга таҳдид – инсон қалби ва имон эътиқодини сусайтиришга қаратилган ҳамда инсоннинг ўзлигидан бегоналаштириб, келажагидан маҳрум этишга йўналтирилган ёт ва бегона ғоялар.

Маънавиятни шакллантирадиган мезонлар – инсон онгига таъсир кўрсатадиган, унинг дунёқарашни тафаккур тарзини муайян йўналишга соладиган, ўзгартирадиган, жамият, миллатга хос маънавий, маданий ва моддий асослар, анъаналар, қадриятлар, мерос, турмуш тарзи, ғоялар ва қарашларни умумлаштирувчи тушунча.

Маърифат – таълим тарбия, иқтисодий, сиёсий, фалсафий, диний ва маънавий бойликларнинг, уларни янада кўпайтириб ҳамда такомиллаштириб бориш усулларининг мажмуи.

Менталитет - фран. mentalite; лот mentalis-ақлий, руҳий, маънавий, ақл йўналиши ақл бичими, ақлий етуклик, заковат; маълум шахс, ижтимоий гуруҳ (кичик, катта, миллий) учун характерли бўлган дунёқараш, дунёни англаш, атроф воқеликни қабул усули; фикрлаш тарзи.

Механизм - юнон. mechane-курол, иншоот; ҳаракат ва тезликни амалга ошириш ёки узатиш қурилмаси. Сиёсатда маъжозий маънода бирон-бир режа, дастур, мақсадни амалга ошириш йўл-йўриқларини ва воситаларига нисбатан қўлланилади.

Миллат — тил, маънавият, миллий ўзликни ангаш руҳияти, урф-одатлар, анъаналар ва қадриятлар ягоналиги асосида муайян ҳудудда яшовчи иқтисодий алоқалар билан боғланган мустақил субъект сифатида ўзига хос моддий ва маънавий бойликларни яратувчи кишиларнинг этник бирлигидир.

Миллатлараро муносабатлар — бирга ёки айри тарзда яшайдиган ҳар хил миллатлар ўртасида амалга ошадиган турли-туман шакллардаги алоқаларни англаувчи тушунчадир.

Миллатлараро тотувлик ғояси - миллий истиқлол мафкурасининг асосий ғояларидан бири бўлиб, мамлакатимизда истиқомат қилиб келаётган барча этник

вакиллари билан, авваламбор, ўзбек миллати ва шу билан бирга ўзларининг ўртасида кўп йилларга мўлжалланган эзгулик, ишончлилик, дўстоналик, яқдиллик, қариндошлик, маънавий-ахлоқий ва мафкуравий яқинлик ва бирдамлик, муросалилик ва бошқа инсонийлик муносабатлари мавжудлигини ва келажақда ҳам у янада камол топишини ифодалайди.

Миллатчилик бу - миллат айириш, бир миллатни ҳар томонлама улуғлаб, бошқаларининг ҳуқуқ, эҳтиёж ва манфаатларини назар-писанд қилмаслик, уларни ерга уришдан иборат бўлган нодемократик мафкура.

Миллий ғоя – аجدодлардан авлодларга ўтиб, асрлар давомида эъзозлаб келинаётган, шу юртда яшаётган ҳар бир инсон ва бутун халқнинг қалбида чуқур илдиз отиб, унинг маънавий эҳтиёжи ва ҳаёт талабига айланиб кетган, таъбир жоиз бўлса, ҳар қайси миллатнинг энг эзгу орзу-интилиш ва умид-мақсадлари йиғиндиси.

Миллий ғоя негизлари – аجدодлардан авлодларга ўтиб келаётган, халқнинг ўзига хос миллий хусусиятларини ифодалаган миллий маънавий мерос қадриятлари ҳамда дунё халқлари томонидан эътироф этилган демократиянинг умуминсоний принциплар мажмуидир.

Миллий қадрият – миллат учун муҳим аҳамиятга эга бўлган этник жиҳат ва хусусиятлар билан боғлиқ бўлган қадрият шакли.

Миллий мафкура – миллатнинг этноижтимоий бирлик сифатида мавжуд бўлиши ва ривожланишини, эркин ва озод тараққиётини ғоявий асослаш, таъминлашга қаратилган қарашлар тизими

Модель- фран. modele-намуна, тарх, ниманидир тасвири тавсифи.

Модернизациялаш- фран. modernizer-замонавий; замонавийлаштириш, ҳозирги давр талаблари, тарзи ва дидига мутаносиб равишдаги ўзгаришларни амалга ошириш.

Мулк объектлари - мулкка айланган барча бойлик турлари. Мулк субъектлари - мулк объектини ўзлаштиришда қатнашувчилар, мулккий муносабатлар иштирокчилари.

Мулкдан фойдаланиш - мол-мулкнинг Иқтисодий фаолиятда ишлатилиши ёки ижтимоий ҳаётда қўлланилиши, яъни унинг нафли жиҳатларининг бевосита истеъмол қилиниши.

Мулкни тасарруф этиш - мол-мулк тақдирини мустақил ҳал қилиш. Мулкка эғалик қилиш - мулкдорлик ҳуқуқининг унинг эғаси қўлида сақланиб туриши ва яратилган моддий бойликларни ўзлаштиришнинг ижтимоий шакли.

Мулкчилик муносабатлари - мулкка эғалик қилиш, ундан фойдаланиш, уни ўзлаштириш ва тасарруф этиш жараёнида вужудга келадиган муносабатлар.

Муниципал бошқарув - ингл. municipal ўзини ўзи бошқариш; бу бошқарувнинг нисбатан номарказлашган шаклидир. Шу билан бир вақтнинг ўзида у фуқаролик жамиятининг институти ҳисобланади. Бундай бошқарув органларининг асосий белгилари, - уларнинг сайланишлиги ва ўз ҳудудидаги аҳоли манфаатлари асосида маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларга раҳбарлик қилишдаги нисбатан мустақиллик.

Муниципалитет- фран.municipalite-шаҳар ўзини ўзи бошқариш органи; кўпчилик мамлакатлардаги ўзини ўзи бошқариш органлари.

Мустақил босма ОАВ лари – давлат бошқарувидан ҳоли бўлган, ўзининг фикр ва сўз эркинлигини рўёбга чиқарувчи, лекин бунда ўз фаолиятини амалдаги қонунчилик доирасидагина олиб борувчи оммавий ахборот воситаларидир.

Низом- муайян давлат ёки жамоат тузилмаларини ташкил этиш тартибини, тузилиши, вазифаси, функциялари ва ваколатларини белгиловчи кодекслаштирилган норматив ҳужжат ҳисобланади.

Нодавлат ноижорат ташкилоти (ННТ) - жисмоний ва (ёки) юридик шахслар томонидан ихтиёрийлик асосида ташкил этилган, даромад (фойда) олишни ўз фаолиятининг асосий мақсади қилиб олмаган ҳамда олинган даромадларни (фойдани) ўз қатнашчилари (аъзолари) ўртасида тақсимламайдиган ўзини ўзи бошқариш ташкилотидир.

Нодавлат электрон оммавий ахборот воситалари – ўз олдида Интернет тармоғида оммавий ахборот воситаси (ОАВ) функцияларини бажариш вазифасини кўювчи нодавлат тусдаги рўйхатга олинган веб-сайтлари.

Оккультизм, - фр. occultisme, нем. Okkultismus < лат. occultus – сирли, яширин, дунёнинг яширин, ғайришуурий, илмий тафаккурга сиғмайдиган, аммо “танланган”, “тақим этилган”ларгагина насиб этувчи қудрати ҳақида нотабиий қараш.

Оммавий ахборот воситалари – кенг кўламда ахборотни йиғиш, ишлаш ва тарқатишни таъминловчи ижтимоий институтлар ва каналлар (матбуот, китоб нашриётлари, матбуот агентликлари, радио, телевидение ва ҳ.к.).Оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг доимий номга эга бўлган ҳамда босма тарзда (газеталар, журналлар, ахборотномалар, бюллетенлар ва бошқалар) ва (ёки) электрон тарзда (теле-, радио-, видео, кинохроникал дастурлар, умумфойдаланишдаги телекоммуникация тармоқларидаги веб сайтлар) олти ойда камида бир марта нашр этиладиган ёки эфирга бериладиган шакли ҳамда оммавий ахборотни даврий тарқатишнинг бошқа шакллари оммавий ахборот воситасидир. «Оммавий ахборот воситалари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида.(Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2007 й., 3-сон, 20-модда)

Парламент - ингл. parliament, франц. parlementпарирмоқ ва сўзламоқ; парламент олий қонун чиқарувчи вакиллик органи ҳисобланади.

Парламентдаги кўпчилик–Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида кўпчилик ўринни эгаллаган сиёсий партия фракцияси.

Парламентдаги мухолифат–янгитданшакллантирилган ҳукуматнинг тутган йўли ва дастурига ёки унинг айрим йўналишларига қўшилмайдиган сиёсий партиялар фракциялари, шунингдек Ўзбекистон экологик ҳаракатидан сайланган депутатлар гуруҳи.

Партиципация – (ингл) иштирок этмоқ; фуқаролар томонидан давлат ва жамият ишларини бошқариш жараёнида у ёки бу функцияларни бажаришини шарт қилиб қўядиган демократиянинг моделига доир нисбат.

Партия - лот. pars (partis)-қисм, гуруҳ; қандайдир ижтимоий қатлам ёки гуруҳманфаатларини ифодаловчи, қандайдир сиёсий мақсадларни кўзловчи ташкилот.

Пассив сайлов ҳуқуқи - фуқароларнинг сайланадиган давлат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайланиш ҳуқуқи.

Плюрализм - лот. pluralis-турлича, турли туман; турли ижтимоий қатламлар манфаатларини ифодаловчи турли туман ижтимоий-сиёсий кучлар мавжуд бўлган сиёсий тизим.

Плюрализм - лот. pluralis-турлича, турли туман; турли ижтимоий қатламлар

Полиэтник – кўпмиллатли, моноэтник – яқка, ягона ёки бир миллатли.

Президент – лот. praesidens (praesidentis) – олдинда ўтирувчи, раислик қилувчи, бошда турувчи сўзларидан олинган бўлиб, кўпчилик Президентлик ва парламент республикалари жорий этилган мамлакатларда маълум бир муддатга сайланган давлат бошлиғи.

Пресса - фран. presse; оммавий ахборот воситалари; оммавий жорий матбуот.

Принцип- лот. principium-асос, дастлабки, бошланғич; асос бўладиган пойдевор ғоялар; ҳуққ, фаолият ва ҳатти-ҳаракатнинг асосий қонидаси.

Пропорционал (- от. proportionalis-мутаносиб; сайловларда номзодлар учун бериладиган овозлар рўйхатлар бўйича бериладиган, ҳар бир рўйхат учун берилган овозларга мутаносиб равишда жой эгалланадиган сайлов ҳуқуқи тизими.

Профицит – бюджетга нисбатан қўлланилганида бюджетнинг даромад қисмини унинг харажат қисмига нисбатан ортиқ бўлганлигини ифодалайди.

Рационал – (лот. rationalis-оқилона); мақсадга мувофиқ, асосланган, далилланган (энг тўғри йўл маъносида ҳам ишлатилади).

Режим- фран. regime; давлат тузуми, идора этиш образи.

Сайлов – аҳолининг расмий мансабни эгаллаш учун бирор шахсни танлаши жараёнидир.

Сайлов ҳуқуқи – давлат бошлиғи, вакиллик органлари ва бошқани сайлаш тартибини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормалар йиғиндиси. Сайлов ҳуқуқи, одатда, конституция ва сайлов тўғрисидаги махсус қонунлар билан белгиланади.

Секторлараро назария- ижтимоий шерикликнинг уч сектор: давлат органлари, бизнес вакиллари ва фуқаролик жамиятининг институтлари ўртасидаги муносабатларни тартибга солиши тўғрисидаги назария

Сенат - лот. senatus-эски, қария; кўпчилик мамлакатлар парламентининг юқори палатаси.

Сиёсат субъекти – сиёсий муносабатларда иштирок этаётган кучлар, социал гуруҳлар, қатламлар, ташкилотлар сиёсий фаолиятнинг ташувчилари, сиёсатнинг субъекти ҳисобланади.

Сиёсий жараёнлар – турли сиёсий институтлар, ижтимоий гуруҳлар, ташкилотлар индивидлар муносабати сифатида намоён бўлади.

Сиёсий қарашлар – сиёсий қарашларнинг шаклланиши ва қарор топишида ўзига хос анъаналар мавжуд бўлиб, сиёсий ҳодисалар турли хил талқин этилган.

Сиёсий маданият - инсоннинг сиёсий ҳодисаларга доир қадриятларга оид тасаввурлари ва унинг амалиётда намоён бўладиган хулқи кодекси ёки унинг сиёсий ҳокимият субъекти сифатидаги фаолият услуби. Шу маънода, сиёсий маданият фуқаронинг умуминсоний аҳамиятга молик бўлган сиёсий фаолият намуналарини қай даражада эгаллаганлигини намоёйиш қилади.

Сиёсий онг – турли ижтимоий гуруҳларнинг давлат ҳокимиятига, сиёсий ташкилотлар, уларнинг жамият ҳаётидаги ролига, бошқа давлат ва миллатлар билан муносабатига оид қарашларнинг бир тизимга солинган назарий ифодаси.

Сиёсий партиялар – ижтимоий гуруҳлар манфаатларини ифодаловчи, уларнинг энг фаол вакиллари бирлаштирувчи сиёсий ташкилотлар. Сиёсий партиялар жамият сиёсий тизимининг муҳим қисми, улар давлатнинг сиёсий йўналишини белгилашда иштирок этади, ҳукуматнинг вакиллик ва ижро этувчи муассасаларини шакллантиради.

Сиёсий ташкилотлар – сиёсий партиялар, турли ижтимоий қатлам ва гуруҳларнинг манфаатлари, мақсадларини ифода этади.

Сиёсий тизим жамиятда давлат ҳокимияти ва бошқарувни шакллантириш ва амалга ошириш билан боғлиқ муносабатлар ҳаракатларида ўз ифодасини топади.

Социал – лот. socialis – ижтимоий, жамоатчилик; жамият ва ижтимоий муносабатлар билан боғланган.

Социум - лот. socium-умумий, биргаликдаги; инсонлар ҳаёт фаолияти шарт-шароитларини бирлигини характерловчи ижтимоий умумийлик, бирлик.

Страта – (лот.stratum)-қатлам.

Структура (лотинча “structura” –“тузилма”, “тузилиш”) – объектнинг бир бутунлигини ва унинг ўзига ўзи айнанлигини, яъни турли ички ва ташқи ўзгаришларда ўзининг асосий хусусиятларини сақлай олишини таъминловчи барқарор алоқалар йиғиндисидир.

Субординация – (лот.) тартибга келтириш; хизмат интизоми қоидаларига тегишли ҳолда мартаба даражалари бўйича кичик мансабдорларни катта мансабдорларга бўйсунушига қатъий амал қилиш.

Суверен – фран. souverain-олий сўзидан олинган бўлиб, олий, суверенитетга эга бўлиш, мустақил, қарам бўлмаган маъноларини беради.

Суверенитет – (фран. “souveränität”) давлатнинг ички ишлар ва ташқи муносабатларда хорижий аралашувларга йўл қўймаган ҳолдаги мустақиллиги ва мухторияти.

Сўз эркинлигини таъминлаш – инсоннинг фундаментал ва табиий ҳуқуқларидан бири – ўз фикрини (хаёлини) ошқора (оғзаки, ёзма равишда

ва/ёки оммавий ахборот воситалардан фойдаланган ҳолда) ифода этиш ҳуқуқини амалга ошириш учун комплексли шарт-шароитларни яратиш.

Сўз эркинлигини таъминлаш – инсоннинг фундаментал ва табиий ҳуқуқларидан бири – ўз фикрини (хаёлини) ошкора (оғзаки, ёзма равишда ва/ёки оммавий ахборот воситалардан фойдаланган ҳолда) ифода этиш ҳуқуқини амалга ошириш учун комплексли шарт-шароитларни яратиш.

Табақа(қатлам) - ўхшаш касб-ҳунар, машғулот, ҳолати ва аҳволи билан манфатлар умумийлиги асосида бирлашган шахсларнинг йирик гуруҳи.

Тараққиёт – жамият ривожланишининг оддийдан мураккабга, Юқайдан юқорига йўналган, бир сифат босқичидан янги сифат босқичига ўтиши жараёни.

Тараққиётнинг “Ўзбек модели” - истиқлолнинг дастлабки йилларида Президентимиз И.А.Каримов раҳбарлигида ишлаб чиқилган ислохотлар стратегия бўлиб, тараққий топган мамлакатларнинг бозор муносабатларига ўтиш тажрибаси, мамлакатимиз бошидан кечирган тарихий синовлар ва уларнинг сабоқлари, халқимизнинг турмуш ва тафаккур тарзи асос қилиб олинди. Шу тариқа юртбошимиз томонидан жамиятни ислоҳ этишнинг чуқур илмий асосланган қуйидаги беш тамойили вужудга келди: Биринчи тамойил: иқтисодиётнинг сиёсатдан устунлиги; Иккинчи тамойил: давлат – бош ислохотчи; Учинчи тамойил: жамият ҳаётининг барча соҳаларида қонуннинг устуворлиги; Тўртинчи тамойил: аҳолининг демографик таркибини ҳисобга олган ҳолда, кучли ижтимоий сиёсат юритиш; Бешинчи тамойил: бозор иқтисодиётига объектив иқтисодий қонунларнинг талабларини ҳисобга олган ҳолда, тадрижий асосда, пухта ўйлаб, босқичма-босқич ўтиш.

Ташаббус- лот. инициатива initiative-ташаббус; қандайдир ишни бошлашга ундаш, ишбилармонлик; муҳокама қилиш учун таклифлар бериш.

Технотроника -ингл. technetronic;. Электроникадан фойдаланиб жамиятга таъсир этувчи техника воситалари.

Тинчлик – инсоннинг ҳаётий эҳтиёжи, эмин-эркин яшаши ва камол топишининг энг зарур омили.

Толерантлик - фр. tolérant (лат. Tolerāns-tolerantis)ҳозирги ўзбек тилида луғавий таржима қилганда чидамлилик, сабрлилик, бардошлилик, тоқатлилик маъноларини англатади. Антик давр ва ўрта асрларга қадар асосан табобат соҳасида кенг истифода этилган мазкур тушунча ҳайвонлар ва инсонлар организмларининг турли-туман касалликлар, жароҳатлар ва умуман, ҳаёт учун курашиш жараёнларига доир иммун қобилятини ўрганиш масалаларига алоқадор бўлган. Кейинчалик бошқа фанлар доирасида ҳам эътиборли асарлар яратган машҳур табобат олимлари ва аксинча, табобат борасида ҳам диққатга сазовор фикрлар билдирган бошқа соҳа олимлари мазкур тушунчани кенгроқ маънода қўллай бошлаганлар (Эпименид, Горгий, Аристотел, Эпиктет, Ибн Сино). XX асрга қадар толерантлик тушунчасининг айниқса дин билан боғлиқ мурувват маъносидаги талқинларига кўп дуч келиш мумкин. Лекин мазкур аср бошларидан техника тараққиёти ва унинг асосида меҳнатни ташкил этиш муносабатларининг жадал ривожланиши натижасида толерантлик тушунчаси давлат ва халқ муносабатларида, айниқса ҳуқуқий муносабатлар тизимида кенг мазмун касб

этади. Энди тушунча чидам, сабр-тоқат маъноларини йўқотмаган ҳолда кўпроқ бағрикенглик, ҳамжихатлик, ҳамкорлик каби мазмунда талқин этила бошланди.

Тоталитар - лот. totalis-бутун, тўла, бир бутун); давлат ҳокимияти органлари томонидан жамият ҳаётининг ҳамма соҳаларини назорат қиладиган давлат шакли, амалда конституцион ҳуқуқ ва эркинликларни тугатилиши; бу режимда давлат ҳокимияти бирон-бир гуруҳ (сиёсий партия) кўлида тўпланиб, мамлакатда демократик эркинликлар ва сиёсий муҳолифатни амал қилиши учун имкониятлар бўлмади.

Транзакция - ингл. bank transaction, от лот. transactio - келишув, шартнома; транзакция – бу сотиб олишга доир шарномани тузиш/молиявий воситаларни сотишга доир шартнома. Банк транзакцияси, деганда бир банк ҳисоб рақамидан иккинчисига ёки банк ичидаги бир ҳисоб рақамидан иккинчисига пул маблағларини ўтказиш тушунилади.

Трансформация - лот. transformatio – ўзгариш; тузилмаларни, шаклларни ва усулларни ўзгартириш, фаролиятнинг мақсадли йўналишини ўзгартириш.

Тред-юнионистик назария- ижтимоий шерикликнинг мҳнат муносабатларини тартибга солиши тўғрисидаги назария

Трипартизм-ижтимоий шерикликнинг давлат органлари, бизнес вакиллари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳамда фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари ўртасидаги келишув.

Ўзини ўзи бошқариш (ингл. municipal ўзини ўзи бошқариш); у ёки бу маъмурий-худудий бирликлардаги аҳолининг ваколатларини ифодаловчи сайланган органлар ва уларнинг маъмурий аппарати томонидан амалга ошириладиган маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларни бошқаришга айтилади. Ўзбекистонда ўзини ўзи бошқариш органлари таркибига маҳалла, қишлоқ, овул ва шаҳарча фуқаролар йиғинлари киради.

Ўзини ўзи бошқаришнинг асосий принциплари - Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ва қонунларида мустаҳкамланган ўзини ўзи бошқариш органларининг табиати билан боғлиқ бўлган мустақил фаолиятни амалга оширишни ташкил қилувчи раҳбарий ғоялар йиғиндисидир.

Уклад - тартиб, тарз; маълум ижтимоий-иқтисодий тузумнинг асосий хўжалик шакли.

Умумбашарий кадрият – дунё халқларининг кўпчилиги томонидан тан олинган, ҳуқуқий меъёрлар таркибига киритилган ёки кадрият, анъана ва масъулиятига айланган, воқеълик ваёҳуд муносабатлар тизимида нисбатан қўлланиладиган тушунча.

Умуминсоний кадриятлар – бутун инсониятнинг тажрибасини ифодаловчи ва маълум фарқланишлар бўлишидан қатъи назар, барча одамлар учун муштарак бўлган дунёқарашнинг идеаллари ёки ахлоқий нормалар.

Ўнг - сиёсий кучлар жойлашувида жамиятнинг ижтимоий-сиёсий тузилишини сақланишини мақсад қилиб олган консерватив сиёсий оқим.

Универсал – (лот. universalis –умумий); ҳар томонлама, кенг қамровли, кўплаб мақсадлар учун яроқли, турли вазифаларни ва функцияларни бажара оладиган.

Учинчи сектор - дунёдаги барча мамлакатларда нотижорат ва хайрия мақсадларида ташаббус кўрсатаётган ва кенг фаолият юритаётган нодавлат нотижорат ташкилотларга (ННТ) нисбатан қўлланилади (биринчи сектор - давлат, иккинчи сектор - тижорат сектори ёки шахсий сектор дейилади).

Фаол (актив) сайлов ҳуқуқи - фуқаронинг сайланадиган давлат органлари ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларига сайлаш ҳуқуқи.

Феминизм- лот. femina-аёл; эркаклар билан аёллар ҳуқуқларини тенглаштириш учун фаолият юритадиган аёллар ҳаракати.

Феминизм- лот. femina-аёл; эркаклар билан аёллар ҳуқуқларини тенглаштириш учун фаолият юритадиган аёллар ҳаракати.

Фикр эркинлиги– бу жамият аъзоси бўлган ҳар бир шахс табиий ва ижтимоий жараёнларга, фуқаролар билан сиёсий ташкилотларга ва миллий, ирқий, диний, синфий муносабатларга эга бўлган мустақил фикрларини ҳуқуқий, сиёсий диний ва бошқа муассасалар томонидан бўлиши мумкин бўлган турли тазйиқлардан муҳофаза қиладиган ижтимоий муҳит.

Фискаль - [ингл.](#) fiscal policy; [лот.](#) fiscus - сават; касса, казна, молия, солиқ-бюджет сиёсати ҳукумат сиёсати, яъин истиқболда барқарор иқтисодий тизимни таъминлаш ва бизнес-циклларни тебранишини камайтириш мақсадида давлатнинг иқтисодиётга аралашув усулларида бири; фискаль сиёсатининг асосий қуроли давлат бюджетининг даромадлари ва ҳаражатлари, яъни: солиқлар, трансфертлар ва давлат сотиб олган товарлар ва хизматлар.

Форум- лот. forum; вакиллар мажлиси, қурултойи, конгресси; қадимги Римда халқ мажлиси ўтказилган майдон.

Фракция - лот. fractio-бузиш, синиш, дарз кетиш; парламент аъзолигига ёки бошқа вакиллик органларига сайланган депутатлар бирлашмаси.

Фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳудудий асоси - фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини тузиш, бирлаштириш, тугатиш ҳамда уларнинг чегараларининг ўрнатиш ва ўзгартириш тартиб-қоидаларини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормаларнинг муштарак тизимидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши - Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Қонунлари билан кафолатланадиган уларнинг ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги мустақил фаолиятidir.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришнинг ташкилий асоси - ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқининг институти сифатида ўзини ўзи бошқариш органларининг тузилиши, фаолият тартиби, шакли ва принципларини, фаолият доирасини белгилаб берувчи ҳуқуқий нормаларнинг муштарак тизимидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг молиявий асоси - фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ўз маблағларидан, ушбу органларга халқ депутатлари туман ва шаҳар кенгашлари белгиланган тартибда ажратган бюджет маблағларидан, юридик

ва жисмоний шахсларнинг ихтиёрий хайр-эхсонларидан, шунингдек, қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа маблағлардан ташкил топади.

Фуқаролик – инсонларни муайян давлат, давлатчилик билан боғлиқ ҳуқуқий ҳолатларини, муносабатларини ифода этувчи тушунчадир.

Фуқаролик жамияти – фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида тегишли фуқаролик институтлари орқали фаол иштирок этиши таъминланган ижтимоий макондир.

Фуқаролик жамияти институтлари – фуқароларнинг давлат ва жамият бошқарувида иштирок этишига хизмат қиладиган нодавлат, ноижорат ташкилотлари, жамият бирлашмалари, оила, маҳалла, ижтимоий ҳаракатлар ва бошқа тузилмалар мажмуидир.

Фуқаролик масъулияти – қонун устиворлигини тан олиш ва ҳар бир шахснинг ижтимоий ҳаётни такомиллаштириш жараёнида иштирок этиш вазифасини теран ҳис қилиш.

Функция - лот. functio-фаолият, ўташ, бажариш; фаолият, мажбурият, иш, тайинлаш, бурч, вазифа, топшириқ.

Функция - лот. functio-фаолият, ўташ, бажариш; фаолият, мажбурият, иш, тайинлаш, бурч, вазифа, топшириқ.

Халқ - (араб. яратилган жонзот, одамлар) –кенг маънода, муайян мамлакатнинг барча аҳолиси, тор маънода, тарихий-этноижтимоий бирликларнинг турли шакллари, чунончи, миллат, элат, этник бирлик, уруғ ва бошқаларни ифода этувчи тушунчадир. Халқ - биринчи марта халқаро ҳуқуқ субъекти сифатида 1945 йили БМТ Уставида "Халқларнинг тенглиги ва ўз тақдирини ўзи белгилаш" тамойилининг мустақамланиши натижасида тан олинган.

Халқ фаровонлиги – миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғояларидан бири. Халқ фаровонлиги ҳарбир шахс ва оила фаровонлиги билан боғлиқдир. Бунда инсоннинг шахсий манфаатлари жамият манфаатлари билан уйғунлашиб кетади ва ҳар бир фуқаронинг фаровонлиги бутун жамият фаровонлигидир, деган тамойил амалга ошади.

Хартия – (юн. қоғоз, ёрлик) ўрта асрларда оммавий ҳуқуқий сиёсий характердаги ҳужжат бўлган. Ҳозирги халқаро ҳуқуқда декларациянинг синоними. У – мажбурий кучга эга бўлмаган, умумий тамойиллар ва мақсадларни ифода этувчи ҳужжат.

Хусусийлаштириш - мулкка эгалик ҳуқуқининг давлатдан хусусий шахсларга ўтиши.

Ҳамкорлик сиёсати – халқаро сиёсат субъектларининг биргаликдаги сиёсий ҳаракатларда вужудга келадиган масалалар юзасидан ягона нуқтаи назарларни ишлаб чиқишида ифодаланувчи муносабат турларидан бири. Унга кўра томонлар ўз фаолиятининг асосий йўналишларида мустақилликни сақлаб қолгани ҳолда қарашлар мос тушувчи амалий масалаларда биргаликда фаолият кўрсатадилар. Масалан, гитлерчи Германиясига қарши давлатлар ҳамкорлиги.

Ҳаракат - маълум мақсадларга эришишга йўналган ижтимоий-сиёсий фаолият; бирлашма, ташкилот.

Ҳуқук - давлат қонунлари билан бериладиган эркинлик, ҳаракат қилиш имконияти, ниманидир амалга ошириш ёки нимадандир фойдаланиш, нимагадир эгалик қилиш; жамиятдаги муносабатларни, кишилар ва уларнинг ҳаракати ва хулқини мувофиқлаштириш, давлат ва жамият органларини яшашини таъминлашга имконият бериш мақсадларида давлат томонидан ўрнатилган ва ҳимоя қилинадиган умум мажбурий ижтимоий меъёрлар ва қоидалар.

Ҳуқуқий давлат - ҳуқук, Конституция ва Қонун ҳукмронлик қиладиган давлатдир. Давлат ва унинг институтлари, мансабдор шахслар жамият ва фуқаро олдидаги ўз маъсулиятларини ҳис қилишлари, ўз навбатида жамият ва фуқаро, унинг ташкилотлари давлат олдидаги маъсулиятларини ҳис қилишлари керак. Бу маъсулиятни ошириш орқали ҳуқуқий демократик давлат шакллантирилади ва ривожлантирилади ҳамда бу жараён узок муддатни талаб этади.

Ҳуқуқий маданият – умумий маданиятнинг муҳим қисми. Ҳуқуқий маданият тарихан аста – секин шаклланган ижтимоий воқеа бўлиб, ҳозирги даврда илғор ҳуқуқий давлатларнинг ва уларнинг фуқароларининг зарурий хислати ва тараққиёт омилига айланган.

Шок терапияси (иктисодиётда) – иқтисодиётни соғломлаштиришга йўналтирилган қатор салбий оқибатларни (нархларнинг ўсиши, инфляция, бандликнинг пасайиши ва шунга ўхшаш бошқа ҳолатлар) ўз ичига олувчи радикал чора-тадбирлар мажмуаси.

Эволюция (лотин тилидан таржимаси – бошлаш, вужудга келиш) – тизимнинг ривожланиш жараёнини англатадиган тушунча бўлиб, биринчи галда жамиятга хосдир. Унга кўра, жамиятда аста-секин юз бераётган ўзгаришлар тизимга, унинг тузилмалари ташкил қилиниши ва функциялари сифатли ўзгаришига олиб келади.

Эгалитаризм- фран. egalite-тенглик; умумий тенглаштиришни жамиятни ташкил этишнинг принципи ғоясига асосланган ижтимоий-сиёсий фикр йўналишларидан бири.

Элат - бир тилда сўзлашувчи, ўзига хос маданияти мавжуд бўлган ва маълум ҳудудда яшайдиган ҳамда муайян мақсад асосида бирлашган ва ўз тузилмасига эга бўлган ижтимоий-тарихий бирлик тушунилади. Элат— кишиларнинг тил, ҳудуд, иқтисодий ва маданий жиҳатдан тарихан таркиб топган бирлиги.

Электорал - лот. elector-сайловчи; сайланадиган, танланадиган.

Электорат – сайловларда маълум сиёсий партияга (сиёсий лидер)га овоз берувчи сайловчилар давраси; маълум бир сайлов округи ёки мамлакат сайловчилари мажмуи.

Электрон ҳуқумат – (англ. e-Government) – бу фуқаролар, бизнес, давлат ҳокимиятининг бошқа тармоқлари ва давлат хизматчиларига ахборотни тақдим қилиш ва шаклланиб бўлган давлат хизматларининг тўпламини кўрсатиш усулидир, бунда давлат ва аризачи ўртасидаги ўзаро шахсий алоқа минималлаштирилган ва имкон борича максимал равишда ахборот технологиялардан фойдаланилади. Электрон ҳуқумат – мамлакат миқёсида бошқарув жараёнларнинг бутун мажмуасини автоматлаштиришга

асосланган ҳамда давлат бошқарувининг самарадорлигини сезиларли даражада ошириш ва жамиятнинг ҳар бир аъзоси учун ижтимоий коммуникациялар ҳаражатларини камайтириш мақсадига хизмат қилувчи давлат бошқаруви электрон хужжат алмашинуви тизими. Электрон ҳукуматни яратиш хужжатларни ва уларни ишлаш жараёнларини бошқариш билан боғлиқ вазифаларнинг тўлиқ кўламини ҳал этишни амалга оширувчи ижтимоий бошқарувининг умумдавлат тақсимлаш тизими қурилишини назарда тутати.

Эмиссия - фр. *émission* – чиқариш; пул эмиссияси - муомалага янги пулларни чиқариш, муамаладаги пул ҳажмини кўпайтириш. Эмиссия нақд ёки нақд пулсиз бўлиши мумкин.

Эмпиризм - юнон. *empeiria*-тажриба; тажрибани билишнинг бирдан-бир воситаси, деб тан олувчи таълимот.

Эркинлаштириш -мамлакатнинг демократикжамятгаўтиш ва ислохотлар ўтказишжараёнидамавжуд бўладиган турли тўсиқлар, чеклашлар ва ёнберишгамажбурэтадиганомилларданкутилишга қаратилган амалийфаолиятдир. У демократикжараёнларнингсамарали ривожигаянгикуч, қувват ва илҳом бағишлашимкониятинияратади.

Этнос – юн. *ethnos* - халқ, қабила, тўда, кишилар гуруҳи, ирқ маъноларни англатади.

Юксак маънавият – инсон маънавиятининг энг юқори даражаси бўлиб, у инсонларни энг эзгу ва улуғ мақсадларга йўналтиришга хизмат қиладиган она Ватан бахти иқболи йўлида буюк жасоратга чорлайдиган енгилмас кучдир.

Юрт тинчлиги – миллий истиқлол мафқурасининг асосий ғояларидан бири, мамлакат барқарор тараққиётининг асосийшарти.

Якка шаклдаги манфаат - бир кишининг эҳтиёжларини ифода этувчи манфаатлар мажмуидир

Яшиллар - экологик сиёсатни амалга ошириш трафдори бўлган, табиий муҳитни соғломлаштириш ва ҳимоялашни асосий мақсад қилиб олган жамоатчилик ҳаракати ёки сиёсий партия.

ISESCO - Ислон Конференцияси ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича муассаси.

Uz домен зонаси – маълум даражадаги “Uz” доменига кирувчи домен номларининг мажмуаси; барча рўйхатга олинган “Uz” домен номли сайтларни бирлаштирувчи ва шу тарзда мазкур домен билан ягона Интернет-маконини ташкил этувчи веб-зона.Ўзбекистон Республикасининг мамлакат кодини ифодаловчи, махсус ваколатли ташкилот томонидан бошқариладиган ва мувофиқлаштириладиган ҳамда Ўзбекистон Республикасининг юрисдикцияси остидаги ўз ичига кейинги даража домен номларини олувчи юқори даража домен. «UZ» доменидаги домен номларини рўйхатдан ўтказиш ва улардан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида.(Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2008 й., 26-27-сон, 255-модда; 2015 й., 5-сон, 61-модда).

ZiyoNet – ZiyoNET жамоат ахборот таълим тармоғи. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2005 йил 28 сентябрдаги ПҚ191-сонли “Ўзбекистон Республикасининг жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарорига мувофиқ ташкил топган. ZiyoNET тармоғининг асосий мақсади, республика ёшлари ҳамда таълим олувчилари учун таълим олиш тизимида кенг кўламли ахборот-коммуникация хизматларини жорий этишдан иборат. ZiyoNET Ўзбекистон Республикасига тааллуқли бўлган турли ресурслар типларидан ахборот ахборот таълим тармоғи: дарсликлар, ўқув ва методик қўлланмалар, лекциялар конспектлари, рефератлар, тақдимотлар, маълумотномалар ва луғатлар, бакалаврларнинг битирув ишлари, магистрларнинг диссертациялари, номзодлик ва докторлик диссертацияларнинг авторефератлари ва яна бошқалар.

ZiyoNET Ўзбекистон Республикасига тааллуқли бўлган турли ресурслар типларидан ахборот ахборот таълим тармоғи: дарсликлар, ўқув ва методик қўлланмалар, лекциялар конспектлари, рефератлар, тақдимотлар, маълумотномалар ва луғатлар, бакалаврларнинг битирув ишлари, магистрларнинг диссертациялари, номзодлик ва докторлик диссертацияларнинг авторефератлари ва яна бошқалар.